

MUZEUL BANATULUI MONTAN

BANATICA

17

2005

MUZEUL BANATULUI MONTAN
R E Ș I Ț A

BANATICA

17

REȘIȚA
2005

Colegiul de redacție:

NICOLAE BOCȘAN

LIGIA BOLDEA

GHEORGHE LAZAROVICI

VALERIU LEU

CARMEN ALBERT – secretar de redacție

ADRIANA RADU – secretar de redacție

DUMITRU ȚICU – redactor șef

ISSN 1222-0612

„BANATICA”

Orice corespondență se va adresa:

**Muzeul Banatului Montan,
320151 REȘIȚA,
B-dul Republicii nr. 10
ROMÂNIA**

„BANATICA”

Toute la correspondance sera envoyé a l'adresse:

**Muzeul Banatului Montan
320151 REȘIȚA,
B-dul Republicii nr. 10
ROMÂNIA**

„BANATICA”

Any mail will be sent to the
following address:

**Muzeul Banatului Montan,
320151 REȘIȚA,
B-dul Republicii nr. 10
ROMÂNIA**

„BANATICA”

Richten Sie jedwelche Korrespondenz an die
Adresse:

**Muzeul Banatului Montan
320151 REȘIȚA,
B-dul Republicii nr. 10
ROMÂNIA**

CUPRINS

SOMMAIRE / CONTENTS / INHALT

I. ARHEOLOGIE

ERIK TRINKHAUS, IONUȚ BĂLTEAN

Asupra oamenilor moderni timpurii din Banat: Peștera cu Oase 9
On early modern people from Banat: The cave with bones

MAJA ŽIVCOVIĆ

Granice prostiranja i vertikalna stratigrafia arheološkog nalazišta
grad – Starčevo 29
Întinderea și stratigrafia verticală a sitului arheologic Starčevo-grad

ALEXANDRU SZENTMIKLOSI, CĂLIN TIMOC

Die ersten archäologische Ausgrabungen von Foeni, Ort "Seliște" 59

ALEXANDRU SZENTMIKLOSI

Materials belonging to the culture Cruceni-Belegiš discovered in the
boundaries of the locality of Dragsina (Timiș county) 75

ADRIANA RADU

Cercetări arheologice de epoca bronzului și hallstattiene în împrejurimile
localității Iam (județul Caraș-Severin) 89
Recherches archéologiques de l'époque du bronze et du hallstatt
aux alentours de la localité Iam (dép Caraș-Severin)

GEORGETA EL SUSI

Cercetări arheozoologice în nivelele de epoca bronzului (culturile
Verbicioara și Gârla Mare) de la Ostrovul Corbului (județul Mehedinți) 107
Recherches archéozoologiques dans les niveaux de l' époque du bronze
(cultures Verbicioara et Gârla Mare) de Ostrovul Corbului (dép. Mehedinți)

NICOLAE GUDEA

Contribuții la cunoașterea limesului provinciei Moesia Inferior 1. Cazul Iatrus... 127
Beiträge zur Kenntnis des Limes der Provinz Moesia Inferior. Der Fall Iatrus

DOINA BENEA

Aurelius Goddes magister figlinarum legionis XIII Geminae 143
Aurelius Goddes magister figlinarum legionis XIII Geminae

MARIANA CRÎNGUȘ, ATALIA ȘTEFĂNESCU, IULIAN LALESCU	
<i>The archaeological investigations in the military vicus from Mehadia (2004)</i>	151
<i>Cercetările arheologice în vicus-ul militar de la Mehadia (2004)</i>	
OVIDIU BOZU, DACIAN RANCU	
<i>Săpăturile arheologice de salvare din cadrul proiectului "Alimentare cu apă Berzovia" comuna Berzovia, județul Caraș-Severin</i>	159
<i>Archaeological recovery explorations during the "Alimentare cu apă Berzovia" project from Berzovia village, Caraș-Severin country</i>	
EDUARD NEMETH, OVIDIU BOZU	
<i>Noile săpături din castrul roman de la Vărădia - "Pustă" (jud. Caraș-Severin).....</i>	201
<i>Die neuen Ausgrabungen in römischen Kastel von Vărădia- "Pustă" (Kr. Caraș-Severin)</i>	
ATALIA ȘTEFĂNESCU	
<i>Some observations on the Oriental cults in the Roman army în Dacia</i>	211
REMUS MIHAI FERARU	
<i>Sărbători dionisyace în cetățile grecești din Pontul Stâng</i>	219
<i>Des fêtes dionysiaques dans les cités grecques du Pont Gauche</i>	
CĂLIN TIMOC	
<i>Despre cultul Eponei la Tibiscum.....</i>	235
<i>Das Eponakult bei Tibiscum</i>	
ADRIAN BEJAN, OVIDIU C. PĂDUREAN	
<i>Prelucrarea osului și cornului în secolele IV-V d. Hr. în spațiul fostei Dacii preromane. Tehnici de execuție a obiectelor din os și corn.....</i>	247
<i>Le travail de l'os et des ramures au IVe-Ve siècles a. J. Chr. dans l'espace de l'ancienne Dacie préromaine. Techniques d'executions des objets en os et en ramures</i>	
VOISLAV DJORDJEVIĆ, JELENA DJORDJEVIĆ, DEJAN RADIČEVIĆ	
<i>New medieval archaeological researches in the region of Pančevo</i>	261
DJORDJE IANCOVIĆ, DEJAN RADIČEVIĆ	
<i>The stronghold from Dupljaja, a medieval archaeological discovery</i>	275
DUMITRU ȚEICU, DACIAN RANCU	
<i>Descoperiri arheologice în hotarul satului Ersig</i>	287
<i>Decouvertes archéologiques aux alentours du village Ersig</i>	

II. ISTORIE

LIGIA BOLDEA

- Noi date asupra elitelor românești bănățene: familia Lazăr de Almăj (sec. XV-XVI).....* 307
- Des nouvelles donnés sur les élites roumaines banatiennes: la famille Lazăr de Almăj (XV-e – XVI – siècles)*

DRAGOȘ LUCIAN-ȚIGĂU

- Familia nobililor Peica de Caransebeș în secolele XVI-XVII 323*
- Die Familie der Adligen Peika von Karansebesch im 16. – 17. Jahrhundert*

COSTIN FENEȘAN, DAN RÂPĂ-BUICLIU

- Diploma de înnobilare și blazon a unor români bănățeni pribegi (1667)..... 355*
- Der Adels – und Wappenbrief flüchtiger banater Rumänien (1667)*

OVIDIU MARINEL KOCH-TUFIȘ

- Măsurile de organizare a mineritului și metalurgiei bănățene la începutul stăpânirii habsburgice, cuprinse în decretul Camerei Aulice adresat la 4 ianuarie 1721 administrației Banatului..... 367*
- Maßnahmen der Hofkammer in Wien in der Verordnung vom 4. Jänner 1721, adressiert an die bannater Landesadministration, zur Weiterentwicklung der banater Bergwerke und des Metallwesens*

COSTIN FENEȘAN

- Uzinele de fier de la Luncani și Bocșa (1734-1749)..... 397*
- Die Eisenwerke Luncani und Bokschan/Bocșa (1734-1749)*

GHEORGHE PETRUȘAN

- Politica față de minorități a guvernului revoluționar ungar de la 1848 419*
- La politique du gouvernement révolutionnaire hongrois de 1848 envers les minorités*

DOREL CHERCIU

- Protopopiatul Ortodox Jebel. Structura organizatorică, date istorice și statistice (1865-1890). Aspecte canonice..... 427*
- L'archeveche orthodoxe Jebel. La structure organisatrice, donnée historiques et statistiques (1865-1890). Des aspects canoniques*

LAURENȚIU OVIDIU-ROȘU

- Controlul statului asupra Comunității de Avere a fostului regiment grăniceresc româno-bănățean nr. 13 din Caransebeș..... 443*
- Le control de l'état sur la commune de possessions de l'ancien regiment frontalier roumain-banatien nr. 13 de Caransebeș*

SIMONA STIEGER

- Publicistica feministă transilvăneană în secolul al IX-lea* 455
The transilvan feminist journalism in the 19-th century

VALENTIN SANDU, ION PÂRVU

- Contribuții bănașene la sinteza cultural-națională (1896-1918)* 481
Contributions banatiennes à la synthèse cultural-nationale roumaine

ANGELA DUMITRESCU

- Fonduri și Fundații administrate de Episcopia Ortodoxă a Caransebeșului la începutul sec. XX* 495
Funds and foundations administrated by the Caransebeș bishorpic at the beginning of the 19th century

DUMITRU TOMONI

- Adunarea generală a „Astrei” de la Caransebeș (1930)* 505
L'assemble générale de “Astra” – Caransebeș (1930)

RADU ARDELEAN

- Istorie în „Tribuna Graniței” (Caransebeș, 1934-1938)* 521
L'histoire dans la revue “Tribuna Graniței” (La tribune de la Frontière), Caransebeș 1934-1938

EUSEBIU NARAI

- Aspecte privind comerțul în jud. Caraș (1944-1948)* 555
Des aspects concernant le commerce dans le département de Caraș pendant les années 1944-1948

MIRCEA TABAN

- Conservatorism și creativitate tehnologică în practicarea industriilor populare (Cazul Carașova)* 571
Conservatorisme et créativité dans la pratique des industries paysannes (le cas de Carașova)

MARIAN MIHĂILĂ

- Roșia Montană sub incidența dreptului internațional public* 589
Roșia Montană sous l'incidence du droit international public

III. NOTE, RECENZII

JOVAN UZELAC, MIODRAG ARALICA

- Notă arheologică despre o biserică medievală din Vârșeț* 597
Note archéologique sur une église médiévale de Vârșeț

CAIUS SĂCĂRIN, DACIAN RANCU

- Trei piese de bronz descoperite la Șopotu Vechi* 601
Drei archaologische Funde aus Bronz aufgedekt in Gebiet Șopotu Vechi

CAIUS SĂCĂRIN

- O ceașcă de tip Kirkengrup descoperită în zona Clisurii Dunării* 607
Une tasse de type Kirkendrup decouverte dans la Clisura du Danube

- Expoziția internațională "Măști, oameni, ritual" (Florin Drașovean)* 611

- Arta prelucrării bronzului în Banat (mileniul al II lea în. Chr) – Expoziție internațională itinerantă (Alexandru Szentmiklosi)* 615

- Arheologia Banatului, Cercetări româno-sârbe. Conferință științifică, Reșița 27-29 octombrie 2005 (Dumitru Țeicu)* 617

- Glasnik Muzeja Banata, 11/12, Pancevo, 2002 (Dumitru Țeicu)* 621

- Luca Sabin Adrian, *Repertoriul arheologic al județului Caraș-Severin*, cu contribuții de I. Marian Țiprig și Cosmin Suci, București 2004, Ed. Economică, în *Bibliotheca Septemcastrensis*, VI, 261 p., 15 hărți, 27 pl, 41 fig; Luca Sabin Adrian, *Arheologie și istorie – descoperiri din județul Caraș-Severin*, București, 2004, Editura Economică, 240 p (Dumitru Țeicu) 623

- Vasile Petrica, *Dr. Ion Sârbu (1865 – 1922) – Istorie și preoție*, în colecția „Restituiri academice”, Editura Episcopiei Caransebeșului, Reșița, 2003, 208 p. (Florin Dobrei) 633

- ABREVIERI BIBLIOGRAFICE/ABRÉVATIONS/ABKURZUNGEN 637

I. ARHEOLOGIE

ASUPRA OAMENILOR MODERNI TIMPURII DIN BANAT: PEȘTERA CU OASE

ERIK TRINKAUS⁽¹⁾, ION C. BĂLTEAN⁽²⁾, SILVIU CONSTANTIN⁽³⁾,
MIRCEA GHERASE⁽⁴⁾, VIOREL HOROI⁽³⁾, ȘTEFAN MILOTA⁽⁴⁾,
OANA MOLDOVAN⁽⁵⁾, CATALIN PETREA⁽³⁾, JÉRÔME QUILES⁽⁶⁾,
RICARDO RODRIGO⁽⁷⁾, HÉLÈNE ROUGIER⁽⁸⁾, LAURENȚIU SARCINA⁽⁴⁾,
ANDREI SOFICARU⁽⁹⁾, & JOÃO ZILHÃO⁽¹⁰⁾

INTRODUCERE

Scenariile care descriu popularea Europei de către primii oameni moderni în cursul stadiului izotopic 3 tind să acrediteze ideea unei răspândiri a populației dinspre Anatolia spre sud-estul Europei – în ultima instanță, dinspre nord-estul Africii prin Asia de sud-vest și apoi prin coridorul danubian sau ecozonele adiacente acestuia, până în câmpiile central-europene. Aceasta rută apare drept logică dacă avem în vedere presupusa origine africană, sau cel puțin sud-vest asiatică, a oamenilor moderni timpurii și prezența aparent timpurie a oamenilor moderni din punct de vedere anatomic în zonele deluroase din nordul (Mladeč și Koněprusy-Zlatý kůn), sudul (Velika Pečina) și vestul (Vogelherd) bazinului danubian din Europa Centrală.

-
- 1) *Department of Anthropology*, Campus Box 1114, Washington University, St. Louis MO 63130, USA
 - 2) *S.C. Arheoterra Consult S.R.L.*, 68, B-dul “1 Decembrie 1918”, 510207 Alba Iulia, România
 - 3) *Institutul de Speologie “Emil Racoviță”*, str. Frumoasă 31, 010986 București 12, România
 - 4) *Pro Acva Grup*, Str. Surduc 1, 300552 Timișoara, România
 - 5) *Institutul de Speologie “Emil Racoviță”*, Departamentul Cluj, Clinicilor 5, P.O. Box 58, 400006 Cluj-Napoca, România
 - 6) *UMR 5608 Unité Toulousaine d'Archéologie et d'Histoire*, Université Toulouse Le Mirail, 5 allées Antonio Machado, 31058 Toulouse cedex 9, France
 - 7) *Centro Nacional de Arqueologia Náutica e Subaquática*, Instituto Português de Arqueologia, Avenida da Índia 136, 1300 Lisboa, Portugal
 - 8) *Service Anthropologie et Préhistoire*, Institut royal des Sciences naturelles de Belgique, rue Vautier 29, 1000 Bruxelles, Belgium
 - 9) *Centrul de Cercetări Antropologice „Fr. J. Rainer”* Eroii Sanitari 8, P.O. Box 35-13, 76241 București, România
 - 10) *Departamento de História, Faculdade de Letras*, Universidade de Lisboa, 1699 Lisboa Codex, Portugal

Aceste scenarii ale populării umane au apărut în absența unor date paleontologice certe privind prezența oamenilor moderni timpurii în sud-estul Europei (sau, eventual, Anatolia) în timpul perioadei critice dintre 40.000 și 30.000 ^{14}C BP (cca. 44.000 – 33.000 cal BP). Până nu demult, prezența și caracterele biologice ale acestor oameni moderni timpurii sud-est europeni au rămas încă ipotetice, bazate doar pe ipoteze paleogeografice și presupuneri nefondate legate de asocierile dintre complexe arheologice și anatomia umană, cărora li se adăugau puține date paleontologice, slab date, și/sau resturi umane greu identificabile. Descoperirile unor resturi de oameni moderni timpurii, aflate într-un context paleontologic în Peștera cu Oase (Munții Banatului, jud. Caraș-Severin), din 2002, 2003 și 2004, ne oferă o imagine asupra biologiei celor mai vechi oameni moderni din Europa. Acestea i se adaugă și recente date directe ale celor doi oameni moderni timpurii, mai târzii, din peșterile Cioclovina și Muierii din România.

NEANDERTALIENII TÂRZII ȘI OAMENII MODERNI TIMPURII DIN SUD-ESTUL EUROPEI

Resturile fosile umane descoperite în sud-estul Europei erau dispersate și slab date; ca urmare, ele nu ofereau prea multe date despre neandertalieni târzii sau despre oamenii moderni timpurii. Resturile considerate ca aparținând unor neandertalieni, asociate unor faciesuri musteriene, constau, în România, din câteva falange ale mâinii și ale piciorului din Peștera Bordu Mare (Ohaba-Ponor) (Gaál 1928; 1943; Păunescu 2001), falanga musteriană din Peștera Livadița (Terzea 1977), un molar decidual aparținând paleoliticului superior timpuriu și un fragment de mandibulă descoperite în nivelul 11 de la Bacho Kiro, Bulgaria (Gleń & Kaczanowski, 1982), iar din paleoliticul superior un molar inferior de la Lakonis, Grecia (Harvati et al. 2003). Mai trebuie amintită și o amprentă de picior de la Peștera Vârtop din România, datată la >62,000 BP (Onac et al. 2005) aparținând, se pare, unui neandertalian.

Vârstele falangelor de la Bordu Mare și Livadița sunt neclare, cu excepția asocierii lor cu un ansamblu litic atribuit Musterianului și se situează, probabil, dincolo de limitele metodei radiocarbonului (Cârciumaru 1999; Păunescu 1988; 2001). Caracteristicile lor morfologice trebuie reevaluate (Cârciumaru 1999; Păunescu 2001) și, probabil, ele nu pot constitui elemente pentru diagnostic. Fragmentul din nivelul 11 de la Bacho Kiro ar

putea fi datat la cca. 38.000 ^{14}C BP sau chiar mai recent (Churchill & Smith 2000); dintele decidual nu constituie un element-diagnostic nici din punctul de vedere al dimensiunilor, nici din cel al morfologiei prezentate; îi lipsește însă taurodontismul identificat la unii, chiar dacă nu toți, molari deciduali de Neandertal (Gleń & Kaczanowski, 1982; vezi discuția din Churchill & Smith, 2000). Restul fosil de la Lakonis este asociat unui ansamblu litic aparținând paleoliticului superior timpuriu datat la cca. 38.000 ^{14}C BP și este atribuită unui neandertalian pe baza morfologiei ocluzale (Harvati et al., 2003). Principala sa caracteristică, prezența unei creste mediene a trigonidului, susține, dar nu confirmă, afinitățile sale cu omul de Neandertal (Bailey, 2002). Amprenta de picior de la Vârtop este asemănătoare cu cele lăsate de oamenii moderni care umblă în mod obișnuit desculți (Viehmänn, 1987; Onac et al., 2005), în deplină concordanță cu anatomia foarte modernă a oaselor picioarelor de neandertalieni (Trinkaus, 1983). Pentru a putea stabili morfologia și distribuția în timp geologic a oamenilor arhaici târzii din sud-estul Europei, este cu siguranță nevoie de materiale suplimentare și mai bine-date.

Osemintele oamenilor moderni timpurii din regiune, provin din trei situri, după cum urmează: un neurocraniu din Peștera Cioclovina (Rainer & Simionescu, 1942), un craniu și fragmente postcraniale din Peștera Muierii (Baia de Fier, România), (Gheorghiu et al., 1954; Haas, 1957), și un dinte izolat și fragmente de craniu din nivelurile 6/7 de la Bacho Kiro (Gleń & Kaczanowski, 1982). Primul dintre acestea, a cărui vechime a fost considerată anterior incertă, în ciuda asociației sale cu câteva artefacte aurignaciene (Nicolăescu-Plopșor, 1968; Cărciumaru, 1999; Churchill & Smith, 2000), a fost datat direct prin metoda radiocarbonului AMS la 29.000 ± 700 ^{14}C BP (31.826 ± 1.114 cal BP) (LuA-5229) (Păunescu, 2001) [calibrarea tuturor datelor a fost realizată cu programul *QuickCal2004* versiunea 1.2 (www.calpal.de)]. Este un craniu robust, probabil al unui bărbat, cu afinități morfologice caracteristice bărbaților din Paleoliticul superior timpuriu din Europa Centrală din situri ca Mladeč, Dolní Věstonice, Pavlov și Předmostí (Rainer & Simionescu, 1942; Nicolăescu-Plopșor, 1968; Churchill & Smith, 2000).

Exemplarele din Peștera Muierii provin dintr-un depozit de pantă adiacent cu nivelurile musteriene, aparțin unei femei și constau dintr-un craniu modern, dar care prezintă unele indicii ale unor trăsături arhaice, vechi, o piesă laterală mandibulară și părți ale unui omoplat și ale unei tibii (Nicolăescu-Plopșor, 1968). Deși considerată ca provenind dintr-un context stratigrafic de vârstă incertă și asociată cu un material litic în cea mai mare

parte irelevant din punct de vedere tehnologic (Necrasov & Cristescu, 1965; Cârciumar, 1999), mandibula a oferit o vârstă directă AMS de 30.150 ± 800 ^{14}C BP (33.225 ± 872 cal BP) (LuA-5228) (Păunescu, 2001), ce o face contemporană cu industriile Aurignacianului târziu. Resturile fosile de la Bacho Kiro, care ar trebui să aibă o vârstă de cca. 32.000 ^{14}C BP (Mook, 1982), constau dintr-un fragment de craniu, fragmente mandibulare și dinți (Gleń & Kaczanowski, 1982). Toate aceste resturi umane de la Bacho Kiro se încadrează în domeniile de variație caracteristice oamenilor moderni timpurii din Europa (Churchill & Smith, 2000), în pofida observațiilor din descrierea originală legate de afinitățile lor neandertaliene (Gleń & Kaczanowski, 1982).

Acestor resturi fosile relativ tinere de oameni moderni vechi li se adăugă acum resturile umane descoperite în Peștera cu Oase (Trinkaus et al., 2003a; b, 2005; Moldovan et al., 2003). Aceste resturi, care vor fi descrise în continuare, constau dintr-o mandibulă completă cu 5 molari descoperită în anul 2002 (Oase 1), un schelet facial superior cu 6 molari, împreună cu oase ale calotei neurocraniene și un temporal complet (Oase 2), descoperite în 2003, la care se mai adaugă un occipital și câteva fragmente din calota craniană ale specimenului Oase 2, descoperite în campaniile din 2004 și 2005.

CEI MAI VECHI OAMENI MODERNI DIN EUROPA

Evaluarea fosilelor umane moderne timpurii din sud-estul Europei, în special a celor din Peștera cu Oase, trebuie realizată într-un context mai larg, cel al celor mai vechi oameni moderni din vestul Europei. În ultimii cinci ani însă, am asistat la o considerabilă reducere a numărului specimenelor de oameni fosili timpurii, odată cu aplicarea tot mai largă a metodei AMS de datare cu radiocarbon la resturile fosile umane (sau inventarului funerar asociat) mai vechi de 28.000 ^{14}C BP. Ca rezultat al acestor analize, resturile de la Velika Pečina (anterior date la cca. 34.000 ^{14}C BP), Hahnöfersand (anterior, cca. 36.000 ^{14}C BP), Zlatý kůn (Koněprusy) (anterior "Szeletiene") și Vogelherd (anterior, cca. 32.000 ^{14}C BP) s-au dovedit ca aparținând paleoliticului superior târziu sau chiar Holocenului (Smith et al., 1999; Terberger et al., 2001; Svoboda et al., 2002; Conard et al., 2004) iar resturile umane de la Cro-Magnon și La Rochette (considerate anterior „aurignaciene”) sunt date acum ca gravetiene (Henry-Gambier, 2002; Orschiedt, 2002).

Resturile probabile de oameni moderni timpurii din centrul și vestul Europei, anterioare Gravetianului, sau mai vechi de cca. 28.000 BP ^{14}C sunt constituite din câțiva dinți izolați ce provin dintr-o varietate de situri (Leroi-Gourhan, 1958; Formicola, 1989; Garralda, 1989; Gambier et al., 1990; Gambier, 1992; Henry-Gambier et al., 2004), eșantionul de la Mladeč, datat la cca. 31.000 ^{14}C BP (cca. 36.300 cal BP) (Wild et al., 2005), mandibula imatură și dinții izolați aparținând Aurignacianului târziu de la Les Rois-à-Mouthiers (Vallois, 1958) și mandibula imatură, aparținând probabil Aurignacianului, de la La Quina Aval, situată stratigrafic deasupra unei probe datate la 32.650 ± 850 ^{14}C BP (36.183 ± 1.132 cal BP) (OxA-6147) (Dujardin, 2001). Aceștia li s-ar putea adăuga resturile aparținând probabil unui om modern timpuriu imatur, acum pierdute, din Aurignacianul de la El Castillo (Garralda et al., 1992), resturile osteologice contestabil-aurignaciane de la Fontana Nuova, Cova Foradada și Finocchietto (Segre, Ascenzi, 1956; Chilardi et al., 1996; Arsuaga et al., 2001), mandibula imatură aparținând aurignacianului târziu sau gravetianului de la Miesslingtal (Szombathy, 1950), și maxilarul din Kent's Cavern, datat direct la 30.900 ± 900 ani ^{14}C BP (OxA-1621) (36.150 ± 932 cal BP) (Stringer, 1990), posibil chiar mai vechi însă fragmentar și, probabil, necaracteristic.

Aceste redatări și reconsiderări ne demonstrează, în consecință, că materialul caracteristic pentru oamenii moderni timpurii din Europa datează, în principal, dinainte de cca. 32.000 ani ^{14}C BP (cca. 37.500 cal. BP). Dintre aceste eșantioane, doar cele de la Mladeč, Cioclovina și Peștera Muierii sunt bine datate și oferă informații morfologice semnificative. Iar resturile din Peștera cu Oase sunt singurele care oferă dovada unei prezențe mai vechi a oamenilor "moderni" în Europa. Aceste ultime resturi fosile menționate capătă, din acest motiv, un rol esențial pentru înțelegerea celor mai vechi oameni europeni moderni.

PEȘTERA CU OASE

Sectorul unui sistem carstic mai amplu din Banat cunoscut drept „Peștera cu Oase” a fost descoperit în anul 2002 în urma explorărilor speologice efectuate de membrii Pro Acva Grup din Timișoara. Mandibula „Oase 1”, în mare parte completă (Trinkaus et al. 2003a) (Fig. 1), a fost asociată, la suprafață, cu un depozit fosil de hibernare a *Ursus spelaeus* foarte bogat, căruia i se asociază cel puțin speciile *Capra ibex*, *Canis lupus*, și *Megaloeros giganteus*. Cartarea ulterioară a Peșterii cu Oase, din 2003 a

pus în evidență un schelet facial de adolescent foarte bine conservat (Oase 2), oase parietale asociate acestuia și un temporal aproape complet (Trinkaus et al., 2003b). Săpătura sistematică din galeria laterală „Panta Strămoșilor” a Peșterii cu Oase, desfășurată în anii 2004 și 2005 a scos la iveală o serie de fragmente osoase ale cutiei craniene. Toate aceste părți ale craniului descoperite pe Panta Strămoșilor au fost sau vor fi atașate eșantionului Oase 2 (Fig. 2).

Cercetările de teren din Peștera cu Oase, din 2004 și 2005 au implicat o săpătură sistematică în vecinătatea locului descoperirii exemplarului Oase 2, analiza geologică a sistemului subteran și cartarea tuturor resturilor paleontologice din acest sector. Chiar dacă multe dintre cercetări sunt încă în curs, se pot face totuși câteva observații preliminare.

Resturile fosile de la suprafață aparțin într-o majoritate covârșitoare unor exemplare tinere și adulte de *Ursus spelaeus*, însă includ și câteva resturi de *Capra ibex*, *C. lupus*, *M. Giganteus* și *Homo sapiens*. Toate au fost acumulate și rearanjate hidraulic în zona strâmtă, din aval, a Peșterii cu Oase (Panta Strămoșilor). Oasele acumulate acoperă aproape complet planșeul peșterii în zona superioară a Pantei Strămoșilor extinzându-se în adâncime pe 5-20 centimetri (Nivelul 1). Chiar dacă oasele apar sub forma unui melanj hidraulic cu totul haotic (nu s-au identificat până în prezent oase în conexiune anatomică), ele sunt, în general, excelent conservate; frecvent se remarcă conservări ale marginilor fragile, cazuri de os cortical subțire care acoperă partea trabeculară și prezența altor oase plate subțiri. Există puține dovezi de abraziune geologică sau situații în care oasele să fi fost afectate de rozătoare; apar însă frecvent spargerii și urme de colți și de roadere datorate lupilor și urșilor.

Resturile umane au fost descoperite fie în partea superioară a Pantei Strămoșilor (Oase 1 — Sala Mandibulei) sau într-una din zonele laterale ale Pantei Strămoșilor (Oase 2). Chiar dacă oasele umane sunt rupte pe alocuri și prezintă uzuri minore ale muchiilor sparte, alveolele eșantioanelor Oase 1 și 2 sunt foarte bine conservate; părțile fragile, cum este procesul coronoid de la Oase 1 și ariile interne nazale și a sfenoidului, procesul zigomatic și *sutura squamoasa* pentru Oase 2 sunt intacte. Spărturi din parietalele Oase 2 și o secțiune din planul nugal inferior al occipitalului au fost găsite în 2003, iar elemente adiționale neurocraniale ce includ squama frontală, piese din parietale, un fragment de temporal și porțiuni din zona squamoasă și nugală ale occipitalului au fost descoperite în 2004, ca și partea lipsă a ramus-ului drept al mandibulei Oase 1. Cea mai mare parte a acestor elemente neurocraniale au fost descoperite pe o rază de circa 1 m în jurul scheletului

facial Oase 2. Câteva mici elemente ale parietalului și occipitalului Oase 2 au fost descoperite, în 2003 și 2005, ceva mai departe, în zona superioară a Pantei Strămoșilor. În plus, majoritatea elementelor craniene au fost descoperite fie la suprafața depozitului, fie într-o mică depresiune de eroziune situată în aval de locul descoperirii temporalului și feței Oase 2. Câteva fragmente ale calotei craniene au fost găsite sub un craniu de urs, iar un fragment a fost descoperit în sediment la cca. 10 cm în interiorul cavității nazale a unui craniu de *U. spelaeus*. Este evident că resturile umane și faunistice au fost amestecate în cursul evoluției geologice, la suprafața depozitului sau în apropierea ei după spargerea craniului uman, însă fragmentele mici ale craniului au rămas, în general, în apropierea părților mai mari din care au provenit.

În plus, analiza tomografică computerizată (CT) a osului temporal stâng Oase 2 a arătat că osiculii auditivi au rămas în conexiune anatomică în interiorul temporalului ceea ce indică un oarecare grad de mumificare a țesuturilor, suficient pentru a menține pe poziție aceste mici oase până ce sedimentul a umplut temporalul. Această observație, coroborată cu cea referitoare la neobișnuita conservare a părților scheletice fragile sugerează un proces complex de descompunere parțială, însoțit de un oarecare grad de mumificare, cu dezarticulări și deplasări geologice ale omului, ursului și elementelor scheletice ale altor mamifere din sistemul carstic. Urmele lăsate de carnivore pe resturile osoase ale urșilor și erbivorelor au contribuit la dezmembrarea și, posibil, la dispersarea lor însă rolul carnivorelor în stabilirea amplasamentului actual al oaselor individuale este încă greu de definit. De asemenea, neclară este și proveniența resturilor osoase diferite de cele de urs având în vedere evoluția complexă a sistemului carstic și succesiunea colmatărilor și/sau prăbușirii vechilor intrări.

VÂRSTA RADIOMETRICĂ A RESTURILOR UMANE DIN PEȘTERA CU OASE

Având în vedere că mandibula Oase 1 a fost descoperită la suprafața depozitului de oase de urs de peșteră, o probă de os de 350 mg, a fost prelevată din interiorul muchiei sparte, din partea inferioară a ramus-ului drept și supusă unei datări AMS cu radiocarbon la *Oxford Radiocarbon Accelerator Unit* (ORAU). Proba a furnizat un raport $\delta^{13}\text{C}$ de $-18,7\text{‰}$ și o rație C:N de 3,3, însă cantitatea de collagen organic a fost de numai 1.5 mg. Cu toate că rapoartele $\delta^{13}\text{C}$ și C:N indică o bună conservare organică,

colagenul scăzut determinat în această probă a făcut ca ORAU să poată raporta doar o vârstă minimă de >35.200 ani ^{14}C BP (OxA-11711). În încercarea de a obține o vârstă finită, o nouă probă adiacentă celei dintâi, în greutate de 706 mg, a fost trimisă la *Laboratorul de Datări cu Radiocarbon al Centrului de Cercetări Izotopice de la Gröningen*. A doua probă a avut o rație $\delta^{13}\text{C}$ de -19‰ , un raport C:N de 2,6, și un produs organic de 28,5 mg. Vârsta rezultată este $34.290 (+970; -870)$ ^{14}C BP (GrA-22810). Combinând rapoartele activităților ^{14}C ale celor două analize a rezultat o vârstă combinată de $34.950 (+990, -890)$ ^{14}C BP, ($38.561 \pm \text{cca.}1025$ cal BP) (Trinkaus et al., 2003a). Dat fiind faptul că prima probă, datată de ORAU, a fost preparată folosind tehnica ultrafiltrării este posibil ca vârsta de >35.200 ^{14}C BP să fie cea mai corectă și ca omul să fie, într-adevăr, mai vechi de 35.000 ani radiocarbon. În orice caz, rezultatele sunt suficient de concludente pentru a indica o vârstă în jurul a 35.000 ^{14}C BP (cca. 38.500 cal BP), făcând din mandibula *Oase 1*, o rămășiță a celui mai vechi om modern din Europa și, totodată, cel mai vechi om modern datat direct.

Întrucât craniul *Oase 2* a fost și el, la rândul său, descoperit tot la suprafață, chiar dacă aflat printre resturi de urs de peșteră, o probă de 1020 mg din suprafața sa interioră a fost prelevată din osul parietal stâng urmărind o spărtură postmortem și lăsând suprafața exterioară intactă. Din păcate însă, proba a furnizat o cantitate insuficientă de collagen pentru datarea cu radiocarbon. În consecință, două mici fragmente din osul parietal posterior fără sutură, cântărind împreună 750 mg (430 mg și, respectiv, 320 mg), au fost analizate în Laboratorul din Groningen. Dată fiind aparenta slabă conservare organică, osul a fost tratat cu o soluție slabă de HCl pentru decontaminare (2% HCl față de concentrația obișnuită, de 4% HCl) (J. van der Plicht, pers. comm.). Proba a furnizat un raport $\delta^{13}\text{C}$ de $-19,5\text{‰}$, însă materialul organic a fost insuficient pentru a putea măsura raportul C:N — un element-cheie pentru aprecierea gradului de decontaminare. Rezultatul celei de-a doua încercări de datare pentru *Oase 2* a oferit o vârstă de 28.980 (+ 180; -170) ani ^{14}C BP (32.561 ± 1.025 cal. BP) (GrA-24398). Luând în considerare tratarea cu acid slab a osului și incertitudinile privind gradul de decontaminare, acest rezultat trebuie interpretat ca fiind de 28.980 (+∞; -170) ^{14}C BP. Se poate aprecia, așadar, că ***Oase 2*** are o vârstă de ***cel puțin 29.000 ani radiocarbon***, însă este greu de spus cât de mult mai vechi ar putea fi.

Acestui rezultat al datării radiometrice pentru *Oase 2*, i se adaugă câteva trăsături morfologice comune specimenelor *Oase 1* și 2, chiar dacă

Oase 1 aparține unui adult iar *Oase 2* unui adolescent. În mod special, ambele prezintă molari distali din ce în ce mai mari, cu un al treilea molar foarte mare și cu un ramus larg al mandibulei *Oase 1* care s-ar putea potrivi cu osul zigomatic anterior de la *Oase 2*. În ambele cazuri, aceste trăsături contrastează cu cele ale europenilor moderni reanți, datați între 35.000 și 25.000 ^{14}C BP.

RESTURILE UMANE DIN PEȘTERA CU OASE

Fiind singurele resturi umane „moderne” din Europa având o vârstă care depășește cu certitudine 32.000 ^{14}C BP, resturile fosile din Peștera cu Oase oferă informații inedite asupra morfologiei acestor vechi oameni moderni europeni.

Oase 1 (Fig. 1) este o mandibulă relativ robustă care prezintă o serie de trăsături care o diferențiază de oamenii arhaici târzii, cel puțin în context european, și o apropie mai degrabă de oamenii moderni reanți (Trinkaus et al., 2003a). Printre acestea se numără proiecția distinctă, dar moderată, a simfizei mandibulare, foramenul mental plasat mesial, grosimea moderată a corpului mandibular lateral, absența spațiului retromolar, un proces coronoid jos cu o incizură mandibulară simetrică și un condil mandibular plasat medial. În același timp, simfiza sa este orientată vertical, astfel încât unghiul său anterior și secțiunea transversală îl plasează undeva între oamenii arhaici târzii și oamenii moderni timpurii. Formenul mandibular stâng prezintă o punte lingulară caracteristică descendenților din Neandertal (Lebel & Trinkaus, 2002; Crevecoeur & Trinkaus, 2004), chiar dacă cel drept nu prezintă aceeași caracteristică. Ramul este neobișnuit de larg, fiind similar cu al mandibulei Nazlet Khater 2, din nord-estul Africii (Thoma, 1984; Crevecoeur & Trinkaus, 2004). Dinții anteriori s-au pierdut post-mortem, dar molarii conservați sunt mari, iar dimensiunile lor cresc înspre partea distală (Fig. 2). “Suprafețele” (lungime x lățime) celui de-al doilea și al treilea molar sunt mai mari decât oricare din cele cunoscute pentru specimene din pleistocenul superior, iar “suprafața” celui de al treilea molar este comparabilă doar cu cea a câtorva exemplare de *H. erectus* din pleistocenul mediu și inferior datate la peste 400.000 BP.

Scheletul facial *Oase 2* (Trinkaus et al., 2003b; 2005) a aparținut unui om modern timpuriu robust, de talie mare (Fig. 3). Arcurile supraciliare, destul de largi pentru un adolescent, prezintă o morfologie asemănătoare cu cea a bărbaților din paleoliticul superior (sau chiar a unor oameni actuali).

El prezintă o pronunțată regiune glabelară, un ușor sulcus supraglabeledar, margini orbitale ascuțite, trigone laterale netede, și nici o urmă de torus supraorbital. Fosele canine sunt pronunțate, formând goluri laterale distincte în apertura nazală. Arcurile zigomatice anterioare sunt pronunțate, evazate lateral și poziționate anterior și se potrivesc bine cu ramusul larg al mandibulei *Oase 1*.

Aperturii nazale inferioare îi lipsește înclinarea pragului și adâncirea părții inferioare nazale caracteristică neandertalienilor. Marginea inferioară prezintă creste laterale separate, iar crestele spinale și turbinate sunt unite — o caracteristică absentă la neandertalienii târzii și prezentă la unele specimene africane de *Homo* și la oamenii moderni timpurii din vestul Eurasiei (Franciscus, 2003). Lărgimea aperturii nazale este redusă, situându-se în domeniul unei populații umane din gravetianul mediu, diferită de valorile înregistrate pentru oamenii moderni arhaici sau timpurii din paleoliticul mijlociu. Lărgimea interorbitală este una dintre cele mai mari înregistrate pentru pleistocenul târziu, însă concordă cu valorile cunoscute pentru specimene din paleoliticul mediu și paleoliticul superior timpuriu. Ceea ce surprinde la acest specimen prin comparație cu predecesorii săi din paleoliticul mediu, este tocmai combinația dintre o lărgime nazală redusă și o lărgime interorbitală mare, însă aceasta este cunoscută și la alte cranii mai recente, din Paleoliticul superior.

Bolta palatină și cei șase molari rămași indică o dentiție bine dezvoltată, chiar dacă nici unul dintre dinții anteriori nu a fost recuperat (Fig. 2). Lățimile coroanelor primului și celui de-al doilea molar se încadrează în domeniul de variație 2σ al valorilor medii pentru neandertalienii din pleistocenul superior sau oamenii moderni timpurii, sau sunt ușor mai ridicate.

Dimensiunile celui de al treilea molar sunt însă excepționale, ca și în cazul molarul trei al mandibulei *Oase 1*. Lățimile în cazul *Oase 2* se încadrează între 3-4 deviații standard față de speciemenele neandertaliene și gravetiene și diferă total de cele ale mult mai micilor molari trei de la Mladeč și Les Rois. „Suprafețelor” coroanei care rezultă în consecință le situează total în afara domeniilor de variație umane pentru pleistocenul superior, ca și față de cele cunoscute pentru exemplarele de *Homo* din pleistocenul mediu și inferior. În plus, molarii cu grad redus de uzură prezintă suprafețe ocluzale foarte complexe. Fiecare din ei prezintă nu mai puțin de 11 vârfuri independente, ceea ce face identificarea fiecărui vârf în parte deosebit de dificilă. Câteva vârfuri sunt identificabile doar ca zone generale în interiorul cărora este greu de spus dacă relieful indică prezența

unor vârfuri sau elemente de cingulum. Dinți similari sunt întâlniți doar în mod excepțional la oamenii arhaici târzii și la oamenii moderni timpurii și apar foarte rar la oamenii moderni.

Parietalele specimenului *Oase 2* sunt practic nediferențiate de cele ale oamenilor moderni, având, în aparență, o boltă înaltă și rotunjită și baze parietale proeminente dar rotunjite (Trinkaus et al., 2003b). Neurocraniul nu prezintă nici un indiciu pentru o "*forme-en-bombe*" caracteristică neandertalienilor în norma occipitală; aceasta e consolidată de procesul mastoid dezvoltat.

Conturul sagital mijlociu este complet de la sphenobasion la opisthion, atât timp cât doar basioccipitalul lipsește din contur. O evaluare metrică a conturului neurocranial mijlociu sagital ne dezvăluie un model neobișnuit. Occipitalul este curbat într-o manieră similară atât cu cea a neandertalienilor cât și cu cea a oamenilor moderni timpurii. Oasele parietalele au o curbură situată în zona de interferență dintre neandertalieni și oamenii moderni timpurii. Cu toate acestea, profilul frontal este neobișnuit de plat fiind similar doar cu cel al câtorva neandertalieni cu tori supraorbitali mari. Ca rezultat, trecerea de la curbura frontală la cea parietală este excepțională pentru un om din pleistocenul superior, fiind apropiată doar de exemplarul neandertalian Shanidar 1.

Occipitalul *Oase 2* prezintă o mică deformare în regiunea liniei superioare nucale, nici un torus nucal, nici o protuberanță occipitală externă, și nici o zonă adâncită (*suprainiac fossa*) deasupra inionului. Planul occipital prezintă două zone proeminente modeste sugerând linii superioare nucale multiple. Relieful din zona *semispinalis capitis fossae* este redus. Osul prezintă un coc occipital distinct care îl apropie însă mai degrabă de "semi-cocurile" găsite la specimene mai recente din Europa aparținând paleoliticului superior (Smith, 1984; Franciscus & Vlček, 2005).

Temporalul *Oase 2* prezintă câteva caracteristici care îl diferențiază de un Neandertal. Cele mai importante caracteristici pentru un om modern timpuriu sunt: planul orizontal al procesului zigomatic de deasupra canalului auditiv, orientarea canalului auditiv antero-inferior și un proces mastoid rotund și proeminent. Cu toate acestea, sutura squamoasă este lungă și moderat de joasă, o trăsătură rar întâlnită la oamenii moderni, dar caracteristică pentru cei mai mulți oameni arhaici. În plus, se remarcă și o creastă occipito-mastoidă, extinsă la fel de mult ca și procesul mastoid și proiectată postero-inferior de la procesul mastoid. Aceasta este o caracteristică arhaică, ce a fost însă identificată și la oamenii moderni din paleoliticul superior (Trinkaus, 2002).

În interiorul temporalului, canalele semicirculare se încadrează în domeniul de variație caracteristic oamenilor moderni timpurii și recenți. În particular, poziția înaltă a canalului posterior față de cel lateral îl plasează printre oamenii moderni și îl deosebește de cele mai multe, dar nu de toate, speciile de Neandertal (Ponce de León & Zollikofer, 1999; Spoor et al., 2003).

SEMNIFICAȚIILE OSEMINTELOR UMANE DIN PEȘTERA CU OASE

Trăsăturile osemintelor umane din Peștera cu Oase prezintă o serie de caracteristici care le apropie de speciile caracteristice pentru oamenii moderni recenți. Printre acestea se numără: un *mentum osseum* (bărbia) ieșit în afară, un corp mandibular gracil, o regiune supraorbitală modestă (lipsită de torus supraorbital), arcuri zigomatice plasate anterior, fose canine adânci, un arc bregma-lambda cu lungime moderată, absența torusului occipital, absența fosei suprainsiene, o poziție superioară a rădăcinii zigomaticului pe osul temporal, orientarea și forma canalului auditiv și configurația canalului semicircular.

Și totuși, aceste resturi umane par „arhaice” prin comparație cu oamenii „moderni” europeni din paleoliticul superior. Printre trăsăturile reprezentative în acest sens se numără: puntea peste foramenul mandibular (chiar dacă prezintă doar unilateral), ramul mandibular larg (cu toate că acesta apare și la cel puțin un om modern timpuriu din nordul Africii), arcade dentare largi, molarii trei mandibulari de dimensiuni mari iar cei maxilari excepțional de mari, și larga creastă occipito-mastoidă.

Doar una dintre aceste caracteristici „arhaice” este tipic neandertaliană printre resturile *Homo* arhaice, și anume puntea linguală a foramenului mandibular (Lebel & Trinkaus, 2002) care apare foarte rar la speciile umane recente (Jidoi et al., 2000). Ea este însă absentă la oamenii moderni timpurii europeni din paleoliticul superior pentru care există la ora actuală date și vârste certe.

Din toată această enumerare de considerații și trăsături, putem aprecia că aceste caracteristici nu sunt neapărat independente și unele dintre ele pot constitui reflecții secundare ale unor nivele biologice mai primitive. În plus, fundamentele genetice ale acestor trăsături sunt încă necunoscute și, probabil, complexe. Mozaicul morfologic al resturilor umane din Peștera cu Oase subliniază faptul că aceste resturi umane, cele mai vechi date și suficient

de complete pentru oamenii moderni din Europa, ne dezvăluie complexitatea deosebită a limitei dintre ceea ce percepem astăzi ca oameni „moderni” și, respectiv, „arhaici”. Altfel spus, acești oameni deși „moderni”, nu erau totuși *deosebit de moderni* !

CONCLUZII

Deși majoritatea scenariilor privind apariția oamenilor moderni și dispariția neandertalienilor în Europa invocă dispersia populației prin sud-estul Europei, descoperirile de resturi fosile umane din această regiune, atât cele de neandertalieni târzii cât și de oameni moderni timpurii erau puțin relevante. Descoperirile recente din Peștera cu Oase au schimbat radical această situație. Aici au fost descoperite majoritatea porțiunilor din craniu și mandibulă, plus molarii. Mai mult, resturile au fost datate radiometric, având o vârstă de 35.000 ^{14}C BP (cca. 38.500 cal BP). Ele oferă, ca urmare, o mică dar importantă imagine asupra biologiei cefalice umane, apropiată de momentul probabil al dispersiei oamenilor moderni timpurii pe teritoriile din vestul și nordul Bosforului.

Imaginea postmortem pe care ne-o oferă acești locuitori ai unei galerii de hibernare a urșilor este, cel puțin din perspectiva noastră, în secolul XXI, aceea a unui mozaic biologic, de trăsături „moderne”, „arhaice” și „neandertaliene”. Indiferent de implicațiile pe care osemintele din Peștera cu Oase le pot avea cu privire la posibile încrucișări cu populațiile aborigene din Europa dinaintea ultimului maxim glacial, ele sunt suficiente pentru a indica faptul că dihotomiile noastre paleontologice, oricât de utile din punct de vedere euristic, pun deseori în umbră complexitatea evoluției biologice a acestor oameni vechi ai pleistocenului superior.

MULȚUMIRI

Cercetările de teren de la Peștera cu Oase au fost efectuate cu acordul *Direcției Monumente Istorice și Muzeu*, a Ministerului Culturii și Cultelor (autorizația nr. 181/2004 și 47/2005), și sub egida *Institutului de Speologie „Emil Racoviță”*. Cercetările au fost suportate de *National Science Foundation* (SUA) (BCS-0409194), *the Wenner-Gren Foundation* (7111), *Washington University*, *Leakey Foundation*, *Centro Nacional de Arqueologia Náutica e Subaquática (Instituto Português de Arqueologia)*,

Institut Royal des Sciences naturelles de Belgique, Consiliul Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior (Grant CNCSIS 1258/2005), și *Academia Română*. S.E. Bailey, R.G. Franciscus, M. Ponce de León & C.P.E. Zollikofer ne-au oferit informații utile asupra resturilor de oase umane. Tuturor acestor instituții și persoane, și, în mod deosebit, profesorului Gh. Lazarovici (responsabil științific, Universitatea Eftimie Murgu, Reșița) și doamnei Ada M. Chisăliță (Direcția pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național a Județului Caraș-Severin, Reșița) le suntem recunoscători.

ON EARLY MODERN PEOPLE FROM BANAT: THE CAVE WITH BONES

Abstract

Even though it has been considered the region through which early modern humans dispersed into Europe, southeastern Europe until recently yielded only fragmentary and/or poorly dated human fossils of late Neandertals & early modern humans. Neandertal fossils are still scarce & uninformative, but the direct dating of the Cioclovina & Muierii remains to the late Aurignacian & the discovery of ca. 35,000 ^{14}C years BP (ca. 38,500 cal. years BP) skull remains at the Peștera cu Oase are beginning to shed light on the earliest modern humans in the region. Given the current dearth of early modern human fossils securely >28,000 ^{14}C years BP (ca. 31,000 cal. years BP) elsewhere in Europe, the Peștera cu Oase remains in particular indicate that although these earliest “modern” humans in Europe exhibit a suite of features considered skeletally diagnostic of recent humans, they also retain features that are rare or absent among later humans. These archaic features are sufficient to indicate that the earliest modern Europeans were less “modern” than the title implies.

Figure Captions

Figure 1. Image of “Oase 1” mandible. Left: view from the left side. Right: view from above.

Figure 2. The dentition and the dental arcades of the human remains from “Peștera cu Oase”. Left: occlusion view of the “Oase 1” mandible with the 5 remaining molars. Right posterior-occlusion view of “Oase 2” where the large dimensions and the complexity of molars 3 can easily be seen, unbelched, as well as molars 1 and 2.

Figure 3. Preliminary restructuring of major skull pieces of “Oase 2”, in 2004, lateral view. The three major sections, facial, temporal-occipital, and neuro-cranium are only put together, which makes the small cavities from the supraorbital and squamosa suture visible. Other fragments of the skull have been discovered in 2005 and will be attached to the neuro-cranium. During this process there may appear minor adjustments.

BIBLIOGRAFIE

ARSUAGA, J.L., I. MARTÍNEZ, V. VILLAYERDE, C. LORENZO, R. QUAM, J.M. CARRETERO & A. GRACIA 2001. *Fósiles humanos del país valenciano*. In *De Neandertales a Cromañones*, ed. by V. Villaverde, pp.265-322. València: Universitat de València.

BAILEY, S.E. 2002. *Neandertal Dental Morphology: Implications for Modern Human Origins*. Ph.D. Thesis, Arizona State University.

CÂRCIUMARU, M. 1999. *Le Paléolithique en Roumanie*. Grenoble: Jérôme Millon.

CHILARDI, S., D.W. FRAYER, P. GIOLA, R. MACCHIARELLI, and M. MUSSI. 1996. Fontana Nuova di Ragusa (Sicily, Italy): southernmost Aurignacian site in Europe. *Antiquity* 70: 553-63.

CHURCHILL, S.E., and F.H. SMITH. 2000. *Makers of the early Aurignacian in Europe*. Yearbook of Physical Anthropology 43: 61-115.

CONARD, N.J., P.M. GROOTES, and F.H. SMITH. 2004. *Unexpectedly recent dates for human remains from Vogelherd*. *Nature* 430: 198-201.

CREVECOEUR, I., and E. TRINKAUS. 2004. *From the Nile to the Danube: A comparison of the Nazlet Khater 2 and Oase 1 early modern human mandibles*. *Anthropologie (Brno)* 42: 229-239.

DUJARDIN, V. 2001. *Sondages à La Quina aval (Gardes-le-Pontaroux, Charente, France)*. *Antiquités Nationales* 33: 21-6.

FORMICOLA, V. 1989. *Early Aurignacian deciduous incisor from Riparo Bombrini at Balzi Rossi (Grimaldi, Italy)*. *Rivista di Antropologia* 67: 287-92.

FRANCISCUS, R.G. 2003. *Internal nasal floor configuration in Homo with special reference to the evolution of Neandertal facial form*. *Journal of Human Evolution* 44: 701-29.

FRANCISCUS, R.G., and E. VLČEK. 2005. *The cranial remains*. In *The Paleobiology of the Pavlovian People*, ed. by E. Trinkaus and J. A. Svoboda. Oxford: Oxford University Press (in press).

GAÁL, J. 1928. *Der erste mitteldiluviale Neuschenknochen aus Siebenbürgen. Die palaeontologischen und archaeologischen Ergebnisse der in Ohabaponor ausgeführten Höhlenforschungen*. *Publicațiile Muzeului județean Hunedoara* 3-4: 61-112.

GAÁL, J. 1943. *Neuere Menschen und Säugetier Knochen aus dem Moustérien (Siebenbürgen)*. *Közlemenyek-Cluj* 3: 1-46.

GAMBIER, D. 1992. *Vestiges humains du Paléolithique supérieur: Inventaire et description préliminaire des spécimens inédits des collections du Musée National de Préhistoire, Les Eyzies de Tayac*. *Paléo* 4: 91-100.

GAMBIER, D., F. HOUËT, and A.M. TILLIER. 1990. *Dents de Font de Gaume (Châtelperronien et Aurignacien) et de La Ferrassie (Aurignacien ancien) en Dordogne*. *Paléo* 2: 143-52.

GARRALDA, M.D. 1989. *Upper Paleolithic human remains from El Castillo Cave (Santander, Spain)*. In *Hominidae*, ed. by G. Giacobini, pp. 479-82. Milan: Editoriale Jaca Book.

GARRALDA, M.D., A.M. TILLIER, B. VANDERMEERSCH, V. CABRERA, and D. GAMBIER. 1992. *Restes humains de l'Aurignacien archaïque de la Cueva de El Castillo (Santander, Espagne)*. *Anthropologie (Brno)* 3: 159-64.

GLEN, E., and K. KACZANOWSKI. 1982. *Human remains*. In *Excavation in the Bacho Kiro Cave (Bulgaria)*, ed. by J. K. Kozłowski, pp. 75-9. Warsaw: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

GHEORGHIU, A., C.S. NICOLĂESCU-PLOPȘOR, N. HAAS, E. COMȘA, C. PREDĂ, G. BOMBIȚĂ, G. ENEA, F. GHEORGHIU, S. IOFCEA, D. NICOLĂESCU-PLOPȘOR, A. NEAGOE, R. SILVEANU, and I. SURDU. 1954. *Raport preliminar asupra cercetărilor de paleontologie umană de la Baia de Fier*. Probleme de Antropologie 1: 73-86.

HAAS, N. 1957. *Critica criteriului "Schwalbe" în determinarea scapulei de Homo primigenius*. Probleme de Antropologie 2: 21-46.

HARVATI, K., E. PANAGOPOULOU, and P. KARKANAS. 2003. *First Neandertal remains from Greece: the evidence from Lakonis*. Journal of Human Evolution 45: 465-73.

HENRY-GAMBIER, D. 2002. *Les fossiles de Cro-Magnon (Les Eyzies-de-Tayac, Dordogne): Nouvelles données sur leur position chronologique et leur attribution culturelle*. Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris ns14: 89-112.

HENRY-GAMBIER D., B. MAUREILLE, and R. WHITE. 2004. *Vestiges humains des niveaux de l'Aurignacien ancien du site de Brassempouy (Landes)*. Bulletins et Mémoire de la Société d'Anthropologie de Paris. 16 : 49-87.

JIDOI, K., T. NARA, and Y. DODO. 2000. *Bony bridging of the mylohyoid groove of the human mandible*. Anthropological Science 108: 345-70.

KEITH, A. 1927. *Report on a fragment of a human jaw found at a depth of 10½ feet (3.2 metres) in the cave earth of the vestibule of Kent's Cavern*. Transactions and Proceedings of the Torquay Natural History Society 5: 1-2.

LEBEL, S., and E. TRINKAUS. 2002. *Middle Pleistocene human remains from the Bau de l'Aubestier*. Journal of Human Evolution 43: 659-85.

LEROI-GOURHAN, A. 1958. *Etude des restes humains fossiles provenant des grottes d'Arcy-sur-Cure*. Annales de Paléontologie 44: 87-146.

MOLDOVAN, O., Ș. MILOTA, A. BÎLGĂR, L. SARCINA, E. TRINKAUS, I. BĂLTEAN, A. SOFICARU, and G. RAJKA. 2003. *The oldest modern humans in Europe*. Theoretical and Applied Karstology. 16, 77-81.

MOOK, W.G. 1982. *Radiocarbon dating*. In *Excavation in the Bacho Kiro Cave (Bulgaria)*, ed. by J. K. Kozłowski, p. 168. Warsaw: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

NECRASOV, O., and M. CRISTESCU. 1965. *Données anthropologiques sur les populations de l'âge de la pierre en Roumanie*. Homo 16: 129-58.

NICOLĂESCU-PLOPȘOR, D. 1968. *Les hommes fossiles en Roumanie*. VIIth International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences, Moscow 3: 381-86.

ONAC, B.P., I. VIEHMANN, J. LUNDBERG, S.E. LAURITZEN, C. STRINGER and V. POPIȚĂ. *Quaternary Science Reviews* 24: 1151-7.

ORSCHIEDT, J. 2002. *Datation d'un vestige humain provenant de La Rochette (Saint Léon-sur-Vézère, Dordogne) par la méthode du carbone 14 en spectrométrie de masse*. Paléo 14: 239-40.

PĂUNESCU, A. 1988. *Chronologie du Paléolithique moyen en Roumanie dans le contexte de celui de l'Europe centre-orientale et méridionale*. In *L'Homme de Néandertal I: La Chronologie*, ed. by H. P. Schwarcz, pp. 73-80. Liège: ERAUL 28.

PĂUNESCU, A. 2001. *Paleoliticul și mezoliticul din spațiul transilvan*. București: Editura AGIR.

PONCE DE LEÓN, M, and C.P.E. ZOLLIKOFER. 1999. *New evidence from Le Moustier 1: computer-assisted reconstruction and morphometry of the skull*. Anatomical Record 254: 474-89.

RAINER, F., and I. SIMIONESCU. 1942. *Sur le premier crâne d'homme Paléolithique trouvé en Roumanie*. Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Științifice Seria III, 17: 489-503.

SEGRE, A., and A. ASCENZI. 1956. *Giacimenti Paleolitico superiore e del Bronzo nel travertini di Cisterna (Latina)*. Rivista di Antropologia 43: 367-411.

SMITH, F.H. 1984. *Fossil hominids from the Upper Pleistocene of central Europe and the origin of modern Europeans*. In *The Origins of Modern Humans*, ed. by F.H. Smith, and F. Spencer, pp. 137-209. New York: Alan R. Liss.

SMITH, F.H., E. TRINKAUS, P.B. PETTITT, I. KARAVANIĆ, and M. PAUNOVIĆ. 1999. *Direct radiocarbon dates for Vindija G₁ and Velika Pećina Late Pleistocene hominid remains*. Proceedings of the National Academy of Science (USA) 96: 12281-86.

SPOOR, F., J.J. HUBLIN, M. BRAUN, and F. ZONNEVELD. 2003. *The bony labyrinth of Neanderthals*. Journal of Human Evolution 44: 141-65.

STRINGER, C.B. 1990. *British Isles*. In *Hominid Remains: An Update*. British Isles and Eastern Germany, ed. by R. Orban, pp. 1-40. Brussels: Université Libre de Bruxelles.

SVOBODA, J.J. van der PLICHT, and V. KUŽELKA. 2002. *Upper Palaeolithic and Mesolithic human fossils from Moravia and Bohemia (Czech Republic): some new ¹⁴C dates*. Antiquity 76: 957-62.

SZOMBATHY, J. 1950. *Der menschliche Unterkiefer aus dem Miesslingtal bei Spitz, N-Ö*. Archaeologia Austriaca 5: 1-5.

TERBERGER, T., M. STREET, and G. BRÄUER. 2001. *Der menschliche Schädelrest aus der Elbe bei Hahnöfersand und seine Bedeutung für die Steinzeit Norddeutschlands*. Archäologisches Korrespondenzblatt 31: 521-26.

TERZEA, E. 1977. *La faune quaternaire de la grotte de Livadița*. Travaux de l'Institut de Spéologie "Emil Racoviță" 16: 163-81.

THOMA A. 1984. *Morphology and affinities of the Nazlet Khater man*. Journal of Human Evolution 13: 287-96.

TRINKAUS, E. 1983. *Functional aspects of Neandertal pedal remains*. Foot and Ankle. 3: 377-390.

TRINKAUS, E. 2002. *The cranial morphology*. In *Portrait of the Artist as a Child*. The Gravettian Human Skeleton from the Abrigo do Lagar Velho and its Archeological Context, ed. by J. Zilhão and E. Trinkaus, pp. 256-86. Trabalhos de Arqueologia 22.

TRINKAUS, E., O. MOLDOVAN, Ș. MILOTA, A. BÎLGĂR, L. SARCINA, S. ATHREYA, S. E. BAILEY, R. RODRIGO, M. GHERASE, T. HIGHAM, C. BRONK RAMSEY, and J. van der PLICHT. 2003a. *An early modern human from the Peștera cu Oase, Romania*. Proceedings of the National Academy of Sciences USA 100: 11231-36.

TRINKAUS, E., Ș. MILOTA, R. RODRIGO, M. GHERASE, and O. MOLDOVAN. 2003b. *Early modern human cranial remains from the Peștera cu Oase, Romania*. Journal of Human Evolution 45: 245-53.

TRINKAUS, E., J. ZILHÃO, H. ROUGIER, R. RODRIGO, R., Ș. MILOTA, M. GHERASE, L. SARCINA, O. MOLDOVAN, I. BĂLTEAN, V. CODREA, S.E. BAILEY, R.G. FRANCISCUS, M. PONCE de LEÓN and C.P.E. ZOLLIKOFER. 2005. *The Peștera*

cu Oase and early modern humans in southeastern Europe. In (N.J. Conard, Ed.) *Neanderthals and Modern Humans Meet?* Tübingen: Kerns Verlag (in press).

VALLOIS, H.V. 1958. *Les restes humains*. In *Le Gisement Aurignacien des Rois à Moutiers* (Charente), ed. by P. Mouton, and R. Joffroy, pp. 118-37. Gallia Supplément 9.

VIEHMANN, I. 1987. *Prehistoric human footprints in Romania's caves*. Theoretical and Applied Karstology 3: 229-34.

WILD, E.M., M. TESCHLER-NICOLA, W. KUTSCHERA, P. STEIER, E. TRINKAUS and W. WANEK, W. 2005. *First direct dating of Early Upper Paleolithic human remains from Mladeč*. Nature 435, 332-335.

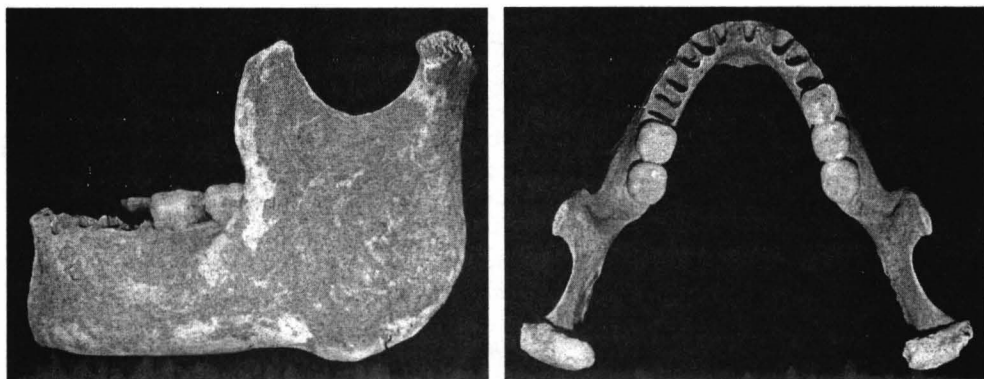

Figura 1. Imagine a mandibulei Oase 1
Stânga: vedere lateral stânga. Dreapta: vedere de sus.

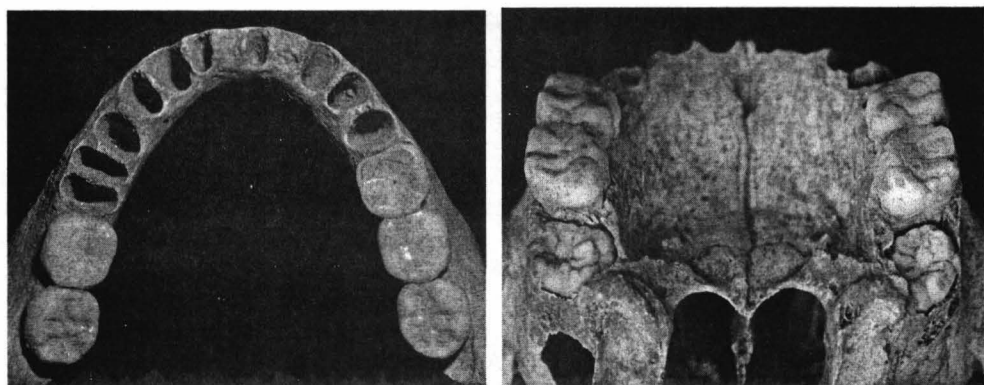

Figura 2. Dentiția și arcadele dentare ale resturilor umane din Peștera cu Oase.
Stânga: vedere ocluzală a mandibulei Oase 1 cu cei cinci molari păstrați. Dreapta: vedere posterior-occluzală a bolții palatine Oase 2, în care se observă dimensiunile mari și complexitatea molarilor 3, neerupți, precum și trăsăturile molarilor 1 și 2.

Figura 3. Reconstituire preliminară a pieselor craniene majore Oase 2, la nivelul anului 2004, vedere laterală. Cele trei secțiuni majore, facială, temporal-occipitală și bolta neurocraniană sunt doar alăturate, ceea ce face vizibile micile goluri din regiunea supraorbitală și sutura squamosa. Alte fragmente ale craniului au fost descoperite în anul 2005 și urmează a fi atașate neurocraniului. În cursul acestui proces ar putea, ca urmare, să apară reajustări minore.

GRANICE PROSTIRANJA I VERTIKALNA STRATIGRAFIJA ARHEOLOŠKOG NALAZIŠTA GRAD – STARČEVO

MAJA ŽIVKOVIĆ

Arheološko nalazište Grad-Starčevo kod Pančeva, otkriveno je eksploatacijom zemlje, potrebnom za izradu cigle, 1912. godine pa je radom ciglane do 1919. godine u Narodni muzej u Beogradu i Narodni muzej Pančevo, dospeo veliki broj arheoloških nalaza (Fewkes V.J., Goldman H., Ehrich R., 1933., 35). Taj eponimni lokalitet kulture starijeg i srednjeg neolita rasprostranjene na prostoru centralnog Balkana nalazi se oko 3 km udaljen od leve obale Dunava i oko 8 km jugoistočno od Pančeva (karta 1).

Prva sistematska iskopavanja nalazišta Grad - Starčevo obavljena su 1928. godine pod rukovodstvom dr Miodraga Grbića kustosa Narodnog muzeju u Beogradu (Garašanin D., 1954., 7). Istraživanje 1931. godine bilo je probno sondiranje koje je M. Grbić vršio u saradnji sa predstavnicima Američke arheološke škole za praistorijska istraživanja (American School of Prehistoric research) (Tasić, D., 2005., 11). Naredne godine Narodni muzej u Beogradu vršio je obimna sondažna istraživanja pod rukovodstvom dr Vladimira Fjuksa (V.J.Fewkes) - direktora Univerzitetskog muzeja u Filadelfiji (University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology), i u saradnji sa grupom stručnjaka iz Pibodi muzeja na Harvardskom univerzitetu u Kembridžu (Peabody Museum of Archaeology and Ethnology at Harvard University) (Fewkes V.J., Goldman H., Ehrich R., 1933., 33). Narodni muzej u Beogradu nastavio je rad na lokalitetu tek 1969/70. godine i tada su u saradnji sa Smitsonian institutom (Smithsonian Institute) obavljena reviziona iskopavanja (karta 2) (Garašanin D., 1984., 13).

Arheološko nalazište Grad-Starčevo zaštićeno je na predlog Narodnog muzeja Pančevo rešenjem Zavoda za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture APV¹.

Za arheološko nalazište od izuzetnog značaja proglašen je 1990. godine². Tom prilikom nisu jasno definisane granice nalazišta, niti pod režim zaštite stavljena njegova zaštićena okolina³.

¹ Rešenje broj: 238 od 8. aprila 1957. godine, Sl. Glasnik NRS br. 22, od 18. 05. 1957.

² Sl. Glasnik RS br. 16, od 31. 12. 1990.

³ zaštićena je samo parcela br. 3439 K.O. Starčevo (potes u selu poznat kao Rit - Džombe) koja je, već pomenutim radom ciglane s početka veka, bila gotovo sasvim devastirana.

Rekognosciranjem okoline lokaliteta 1997. godine Marin Brmbolić, tada arheolog u Zavodu za zaštitu spomenika kulture u Pančevu, utvrdio je granice zaštićene okoline, ali je dalji rad na prikupljanju dokumentacije potrebne za Akt o utvrđivanju granica zaštićene okoline nalazišta obustavljen zbog nedostatka finansijskih sredstava.

Zavod za zaštitu spomenika kulture u Pančevu je dobio je 2003. i 2004. godine deo sredstava za projekat Arheološka istraživanja okoline arheološkog lokaliteta Grad Starčevo radi utvrđivanja granica zaštićene okoline nalazišta.

* * *

Prvom arheološkom kampanjom tog projekta, jula 2003. godine,⁴ potvrđena je istočna i pomerena južna granica zaštićene okoline ka jugu (sonde: 4, 1 i 3 iz 2003. - karta 2), a konstatovan je i bogati kulturni sloj starčevačke kulture van zaštićene parcele samog nalazišta što bi moglo da bude razlog pomeranja granice arheološkog nalazišta na delove parcela na istoku (sonda 2 iz 2003. - karta 2).

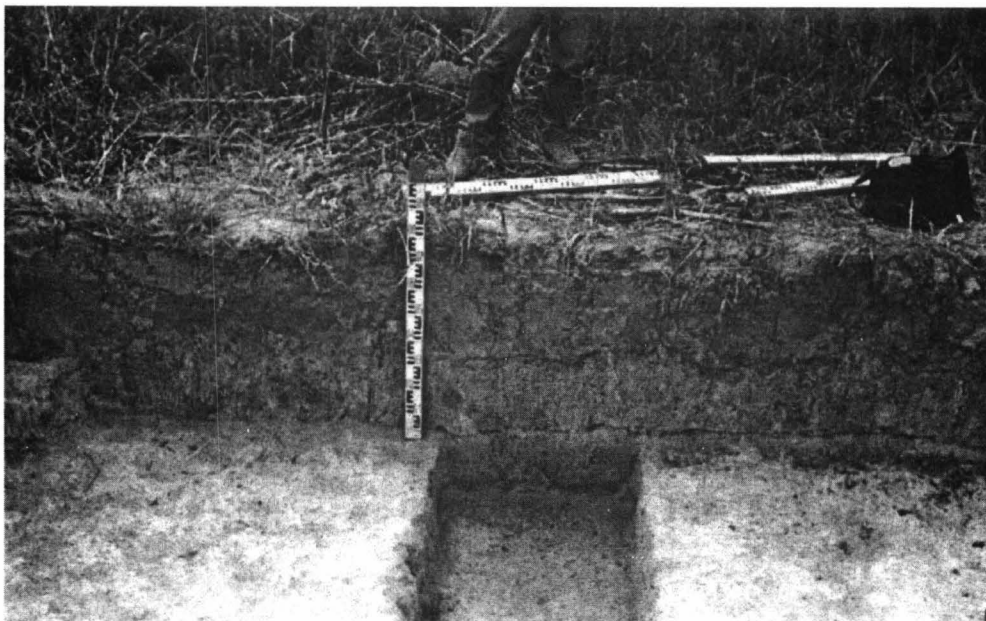
Druga arheološka kampanja, juna 2004. godine⁵, rezultirala je potvrdom severne granice zaštićene okoline (sonda 4 iz 2004. - karta 2), kao i saznanjem o prostiranju naselja van granice zaštićene parcele nalazišta, ka istočnoj (sonda 5 iz 2004. - karta 2) i severo-istočnoj granici zaštićene okoline (rovovi: 1, 2 i sonda 3 iz 2004. - karta 2).

Sonda 3 i rov 4 iz 2003. godine i sonda 4 iz 2004. godine svojim plitkim ukopom (zdravica na dubini od oko 0.50m) i malim brojem arheoloških nalaza, različitih perioda, daje južnu granicu zaštićene okoline nalazišta (slika. 1), i potvrđuju istočnu i severnu granicu određenu rekognosciranjem 1997. godine.

U sondama 1 i 2 iz 2003. (karta 2) vertikalna stratigrafija je gotovo identična. Gornji otkopni slojevi, do prosečne dubine od 0.40m (I, II, o.s. sloj obrađivane, rastresite zemlje, mrke boje - humus), sadrže mali broj sitnijih fragmenata keramičkih posuda iz različitih perioda (antika, sarmatski period, gvozdeno doba, srednje bronzano doba i starčevačka kultura) koji su tu dospeli obradom zemlje iz nižih slojeva (skice 1 i 2, tabla 1).

⁴ Rukovodilac Radova - M. Živković, arheolog; stručni konsultant - mr D. Madas, arheolog; arh. tehničar - T. Kartali i dva studenta arheologije.

⁵ M. Živković, arheolog - Rukovodilac Radova, dr D. Antonović, arheolog-stručni konsultant, T. Kartali, arh. tehničar i tri studenta arheologije.

Slika. 1, sonda 3/2003 - zapadni profil

Period intenzivnog života u naselju prati se u nižim otkopnim slojevima tih sondi (III, - VII o.s.).

Na prosečnoj dubini od 0.40 - 0.70m (sloj rastresite zemlje tamno mrke boje) procenat pokretnih nalaza starčevačke kulture veći je u odnosu na prethodne slojeve, a nalazi iz mlađih perioda su gotovo zanemarljivi.

Od prosečne dubini 0.70m pokretni nalazi starčevačke kulture su znatno brojniji, fragmenti keramičkih posuda, grube fature, su velikih dimenzija sa masivnim, horizontalno perforiranim, trakastim drškama, dna su ravna i zadebljana a dobro su očuvane i cilindrične masivne stope. Posude su ukrašene uređenim ili štipanim barbotinom, a dosta je i fragmenata sa ornamentom izvedenim nalepljenom plastičnom trakom sa udubljenjima izvedenim prstom i oboda masivnih posuda sa udubljenjima na samom obodu ili odmah ispod njega. Osim fragmenata posuda ukrašenih batbotin tehnikom, grube fature, nađeni su i fragmenti posuda fine monohromne i fine bojene keramike, pet alatki od okresanog kamena, od kojih jedna od opsidijana, jedna fragmentovana koštana spatula sa kružnom perforacijom, vrh roga i veliki broj životinjskih kostiju (table 2 i 3).

U sondi 1 na prosečnoj dubini od 1m javlja se zemlja svetlo mrke boje i u poslednja dva otkopna sloja (VII, VIII o.s.), pokretni nalazi su malo-

brojni, sve je veći procenat zemlje žute boje, pa se na najnižoj niveleti od 1.74m (ugao tačka D) došlo do zdravice (skica 1). U dnu osmog otkopnog sloja, u jugozapadnom delu sonde bliže tački D, konstatovana je jama 1, čije je dno na dubini 1.89m. U njoj je otkriveno nekoliko manjih fragmenata keramičkih posuda i jedna fragmentovana životinjska donja vilica.

U istočnom delu sonde 2, bliže istočnom profilu (BC), na dubini od oko 1.35m (VI o.s.), konstatovan je ukop⁶ koji sadrži jaku koncentraciju lepa, većih fragmenata keramičkih posuda grube fature, nekoliko fragmenata fine slikane keramike, fragmentovanu kamenu paletu, fragmentovanu jezičastu kamenu sekiru, dva kremenja strugača i jedno kremenje jezgro, životinjske kosti i rogove, školjke i puževe (slika. 2, skica 3, tabla 4). Nema jasne promene u boji zemlje osim što je zemlja rastresitija, a prema zapadnom (DA) profilu primetno je opadanje broja pokretnih nalaza.

Granice prostiranja ukopa, koji je najverovatnije bio zemunica, nije bilo moguće odrediti zbog malih dimenzija sonde (2x3m) a ukop se dalje prostire u istočni profil. Zdravica je konstatovana na dubini od oko 1.50m (skica 3).

Slika. 2, sonda 2 istočni deo - koncentracija keramike, lepa i životinjskih kostiju

⁶ u terenskoj dokumentaciji označen kao jama 2

Slika. 3 - bagremar parcele gledan sa lokaliteta, tj. sa zapada

Rovovi 1 i 2 iz 2004. godine postavljeni su na nešto uzdignutijem terenu uz severnu granicu parcele nalazišta (slika. 3, karta 2).

Rov 1, u obliku slova "L" postavljen je na terenu bagremara (skica 4).

U površinskom otkopnom sloju rova 1 (do dubine od 0.20m) rastresita humusna zemlja mrke boje sadrži fragmente keramičkih posuda i sitnih nalaza raznorodnih praeistorijskih i istorijskih perioda, i recentnih životinjskih kostiju krupnih domaćih životinja (skica 5).

Od prvog otkopnog sloja, zemlja je rastresita, tamno mrke boje, sa dosta fragmenata keramičkih posuda, grumenja lepa i krupnih životinjskih kostiju, naročito uz jugo-zapadni (DE) profil. U narednim otkopnim slojevima (II i III), broj krupnih recentnih životinjskih kostiju (tzv. konjsko groblje od pre 50-tak godina) je sve veći, pa se iskopavanje dalje nastavilo samo u severo-zapadnom kraku rova, od prosečne dubine 0.85m.

Bogatiji kulturni sloj u severo-zapadnom kraku rova 1 prati se od prosečne dubine 0.65m. Arheološki nalazi su većinom fragmenti keramičkih posuda starčevačke kulture, velikih dimenzija, grube fature, ukrašene uređenim i štipanim barbotinom a nešto je manje sitnih nalaza (slika. 4, skica 4).

Slika 4, rov 1, VI o.s. koncentracija keramike

Na niveleti 0.80m (o.s. IV), uz jugo-zapadni profil (CəA) zemlja postaje kompaktnija i svetlija nego u prethodnom sloju dok je bliže severo-istočnom (BC) profilu i dalje tamno mrke boje i veoma rastresita. Otkopni slojevi IV i V sadrže životinjske kosti i krupnije fragmente keramike i sitnije fragmente keramičkih posuda koji su ukrašeni urezanim višestrukim valovnicama i koncentričnim krugovima pa se stoga mogu datovati u starije gvozdeno doba (skica 5). Zdravica se uz jugo-zapadni profil (CəA) javlja na dubini od 1.40m a rastresita zemlja tamno mrke boje uz severo-istočni (BC) profil ide do nivelete 1.50m (skica 5).

Rov 2 (karta 2), postavljen je u voćnjaku nekoliko metara severoistočno od rova 1, dimenzija 1x12m u pravcu severoistok - jugozapad i radi lakšeg praćenja rasprostiranja pokretnog materijala, podeljen je na tri jednaka dela (južni, srednji i severni).

U gornjim otkopnim slojevima, do prosečne dubine 0.40m (površinski, I i II o.s.), zemlja je mrke boje - humus, rastresita, sa fragmentima keramičkih posuda, različitih praistorijskih i istorijskih perioda i životinjskih kostiju (skica 6).

Kulturni sloj prati se od nivelete trećeg otkopnog sloja. Boja zemlje u tom otkopnom sloju prelazi u tamno mrku, i dalje je rastresita ali sada sa većim brojem krupnijih fragmenata keramičkih posuda, sitnih nalaza i životinjskih kostiju.

Od nivelete 0.90m kopa se samo u severnom delu rova. Na prosečnoj dubini od 1m boja zemlje postepeno prelazi u svetlo mrku, rastresita je i sadrži veliki broj fragmenata keramike, naročito uz profil sa središnjim delom (BᄁAᄁ), gde se na niveleti 1.35m javlja zona zapečene zemlje - vatrište, koja se pruža i u profile.

U osmom otkopnom sloju zemlja u sloju ima jači procenat lesne, žute, zemlje a na dubini 2m vide se obrisi ukopa koji se prostire od sredine severnog dela rova ka jugu i ispod zone zapečene zemlje uz južni profil (BᄁAᄁ) (slika 5).

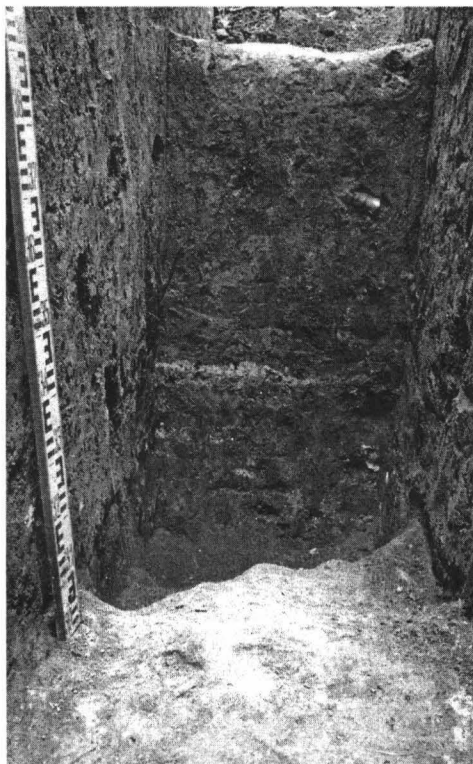

Slika 5, rov 2, severni deo, dno VIII o.s. zona zapečene zemlje i obrisi jame

Zona zapečene zemlje pruža se do tubine od 2.50m (skica 6), ispod sledi zemlja svetlo mrke boje, rastresita, izmešana sa gareži i žutom-lesnom zemljom, sadrži fragmente keramike starčevačke kulture i životinjske kosti. Taj starčevački ukop pruža se ka jugo-zapadu u središnji deo rova 2. Dno ukopa je na dubini od 2.80m. i stepenasto pada od severnog ka južnom profilu, bez definisanih granica jer ulaze u profile rova (slika 6, i slika 7).

Sonda 3 postavljena je na udaljenosti oko 3m jugo-istočno od rova 1 (karta 2).

Situacija je slična kao u rovovima 1 i 2, tj. ispod površinskog sloja humusa (rastresite zemlje mrke boje), sledi (od dubine 0.20m) sloj zemlje tamno mrke boje koja sadrži sitnije fragmente keramičkih posuda, raznorodnih praistorijskih i istorijskih perioda.

Slika. 6 rova 2, severni deo, JZ profil po skidanju zone zapečene zemlje i obrisi jame

Slika. 7 rova 2, severni deo, XIII o.s. dno starčevačkog ukopa, pogled odozgo

Nakon humusnog sloja sledi sloj zemlje tamno mrke boje, rastresite strukture, do najveće dubine u uglu, tačka C - 1.70m, koji u gornjim otkopnim slojevima sadrži i dalje fragmente keramičkih posuda kultura mlađih od Starčevačke kulture (Dubovac-Žuto brdo, vatinska, vinčanska) zajedno sa starčevačkim materijalom.

Od prosečne dubine 0.85m sledi kulturni sloj sa materijalom starčevačke kulture koji se mogu pratiti u dva ukopa - zemunice čije se dna levkasto spuštaju (jedne ka uglu, tačka A a druge ka uglu, tačka C) a granice nisu definisane (slika 8). Materijal se u najvećoj meri sastoji od krupnih fragmenata poluloptastih i loptastih posuda - lonaca velikih dimenzija, debelih zidova grube fakture, ukrašenih organizovanim barbotinom i plastičnim trakama sa udubljenjuma izvedenim prstom.

Dno zemunice - zdravice, je na dubini 1.90m od nivoa površine. Njihovo ukopavanje može da se prati od nivelete 1.00/1.10m, što znači da su bile duboke oko 0.80 - 1m a pretpostavljeni prečnik mogao bi da bude od 4 - 6m. Tragovi kolja od nadzemne konstrukcije nisu konstatovani uz ivice ukopa, a nizak i uzan banak zdravice koji ih razdvaja upućuje na to da su one možda bile u sastavu velike zemunice sa više prostorija.

Slika 8, osnova i JI profil

Sonda 5 postavljena je na parceli br. 3399/2 K.O. Starčevo (karta2, skica 7).

Nakon površinskog sloja i I i II otkopnog sloja rastresite humusne zemlje mrke boje sa arheološkim materijalom više perioda (starčevačka keramika, gvozdenodobna keramika, sarmatska keramika) od dubine 0.40 do prosečne dubine 1m sledi kulturni sloj u rastresitoj zemlji tamno mrke boje, sa pokretnim materijalom starčevačke kulture (skica 8).

Od prosečne dubine 1m pa do zdravice (na dubini 2.20m) prostire se sloj zemlje svetlo mrke boje koja sadrži veliki broj fragmenata masivnih keramičkih posuda, sitnih nalaza i osteološke ostatke dve individue⁷ (slika 9, slika 10 i slika 11).

Skeleti su otkriveni u okviru ukopa - zemunice čije se dno levkasto spušta, koja je verovatno prvobitno bila stambeni prostor a po napuštanju služila za sahranjivanje i otpad. Granice zemunice nisu konstatovane jer zalaze u profile sonde⁸ (slika 12). Nivo ukopa zemunice je na oko 1.40m dubine, pa je njena poznata dubina oko 0.70m a prečnik i više od 4m.

Slika 9, VII o.s., skeleti 1 i 2, snimak sa JZ

⁷ Skelet 1 je zgrčenac orijentacije JI - SZ a skelet 2 čine samo fragmenti viličnih i dugih kostiju.

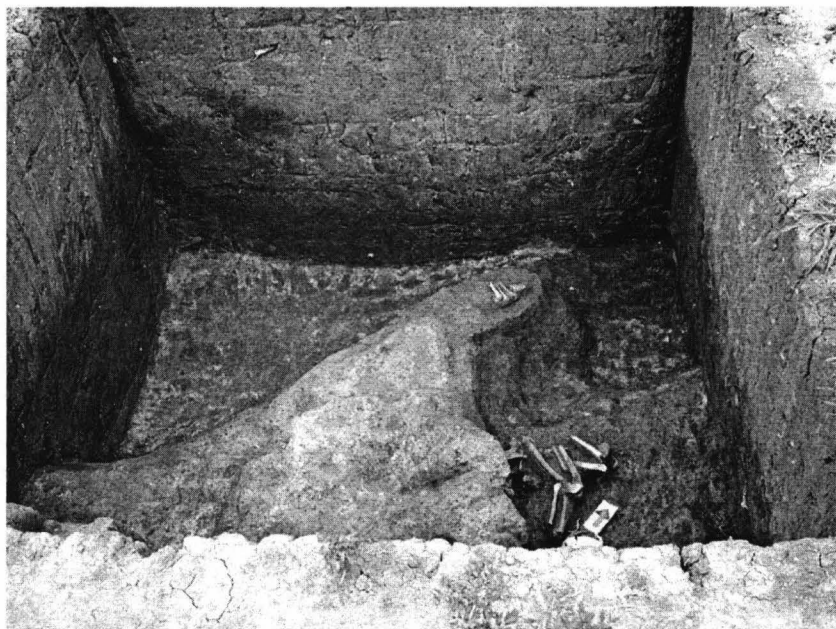
⁸ Osteološki materijal je na antropološkoj obradi.

Slika 10, IX o.s., skeleti 1 i 2, snimak sa SZ

Slika 11, IX o.s., skelet 1, snimak sa JZ

Slika 12, osnova sonde (IX o.s.), snimak sa SZ

Skelet 1 je bio spušten direktno na dno zemunice, tačnije na zdravicu, bez ukopavanja rake ili bilo kakve grobne konstrukcije. Položen je u klasičnom zgrčenom stavu, na desni bok, bez grobnih priloga. Skelet je solidno očuvan, krupnih i robusnih kostiju udova i veoma debelih zidova kalote. Oko i preko njega otkriveno je dosta nalaza od kojih dominiraju fragmenti posuda velikih dimenzija. To su u najvećem broju lonci poluloptaste i loptaste profilacije, grube fature ukrašene barbotin tehnikom (urećeni i štipani barbotin), i plastičnim trakama sa udubljenjima izvedenim prstom i nešto manje fragmenata fine monohromne i slikane keramike. Takođe je prisutno i dosta sinih nalaza (kamene i koštane alatke i sl.) i veliki broj životinjskih kostiju krupnih životinja, uz tragove gara u višim slojevima.

Zaštitna arheološka istraživanja 2003. i 2004. godine okoline arheološkog nalazišta Grad - Starčevo pokazali su da je deo naselja starčevačke kulture⁹, još uvek ostao neuništen nekadašnjim radom mašina

⁹ Prostire se po okolnim baštama, van parcele koja je proglašena za arheološko nalazište pod zaštitom

ciglane. Naselje se, kako su pokazale sonde 2/2003 i 5/2004, širi oko 100m istočno i severoistočno od dosadašnje granice a koncentracija površinskih nalaza u baštama dalje ka jugu indicira njegovo širenje i u tom pravcu. Preciznije rečeno deo praistorijskog naselja nalazi se van granica zaštićene parcele (površine 2.80 ha), u okviru zaštićene okoline.

Preliminarnom obradom materijala može se zaključiti da se na lokalitetu najintenzivnije živelo tokom starčevačke kulture, u fazi starčevo IIb po D. Garašanin ili III po V. Milojčiću. Na to ukazuju fragmenti grube keramike ukrašene organizovanim barbotinom i slikane keramike sa ornamentima izvedenim tamnom bojom na svetloj podlozi (Garašanin D., 1954., 136.; Garašanin M., 1973., 37). U kasnijim periodima (starije bronzano doba, mlađe gvozdeno doba, antički priod, sarmatski preiod i dr.) na prostoru nalazišta Grad - Starčevo život je bio znatno kratkotrajniji.

Rezultati iskopavanja 2003. i 2004. godine ukazuju da naselje starčevačke kulture na nalazištu Grad - Starčevo nije u potpunosti devastirano i da bi se u što skorijoj budućnosti morao sistematski istražiti ceo prostor okoline nalazišta. Time bi se dobila horizontalna stratigrafska situacija tog svetski značajnog eponimnog neolitskog naselja, koja dosadašnjim istraživanjima nije definisana, i potvrdila do sada konstatovana vertikalna stratigrafija.

ÎNTINDEREA ȘI STRATIGRAFIA VERTICALĂ A SITULUI ARHEOLOGIC STARČEVO-GRAD

Rezumat

Situl arheologic este situat la cca. 3 km de malul stâng al Dunării și la 8 km sud-est de Pančevo. A fost descoperit cu ocazia lucrărilor desfășurate la țiglăria ce a funcționat în zonă în perioada 1912-1919. Fragmentele ceramice și piesele descoperite cu acest prilej au fost depozitate la muzeul din localitate.

Săpături arheologice și sondaje efectuate în 1928, 1931, 1932, 1969-1970 au demonstrat importanța arheologică a acestui sit. La propunerea Muzeului Național din Pančevo în 1990 a fost declarat sit arheologic de importanță deosebită. Din anul 1997, Institutul pentru Protecția Monumentelor a început cercetări de suprafață pentru a delimita granițele efective ale așezării neolitice. În perioada 2003-2004 au fost întreprinse săpături arheologice în acest scop.

În prima campanie arheologică, iulie 2003, a fost delimitată partea estică și a fost extinsă marginea de sud (sondele 4, 1, 3/2003 și harta 2). S-a constatat că există un bogat strat de cultură în afara parcelei delimitate ca monument istoric, ceea ce ar putea constitui un motiv pentru extinderea perimetrului acesteia (sonda 2/2003, harta 2).

A doua campanie arheologică, iunie 2004, a dus la delimitarea graniței nordice a așezării (sonda 4/2004, harta 2) și la urmărirea extinderii acesteia în afara terenului ocrotit, spre est (sonda 5/2004, harta 2) și nord-est (sonda 3/2004, harta 2).

Sonda 3, șanțul 4/2003 și sonda 4/2004, printr-o săpătură puțin adâncă (pământul steril apare la 0,5 m) și un număr mic de obiecte aparținând unor epoci diferite, delimitează granița de sud (fig. 1) și confirmă granița de est și nord, stabilită în 1997.

Sondele 1 și 2 din 2003 (harta 2) prezintă o stratigrafie verticală aproape identică. Până la -0,40 m adâncime (strat I și II de arătură – humus de culoare închisă) au fost descoperite fragmente ceramice mărunte aparținând unor perioade istorice diferite (antică, sarmată, fierului, bronzului mijlociu, cultura Starčevo) (profil 1, 2, pl. 1).

Urme arheologice mai consistente au apărut în straturile inferioare (III-VII). Între 0,40-0,70 m adâncime (pământ amestecat de culoare închisă) procentul materialelor aparținând culturii Starčevo este mai mare comparativ cu straturile anterioare.

Începând cu adâncimea medie de 0,70 m inventarul mobil este mult mai numeros. Apar fragmentele ceramice de factură grosieră și dimensiuni mari. Toarele sunt perforate orizontal, fundurile plate și îngroșate, prezintă baza cilindrică, masivă. Vasele sunt ornamentate cu barbotină organizată, dar există și fragmente cu decorații plastice aplicate, ornamentate cu alveole realizate cu degetul. Pe buza vaselor sau imediat sub ea au fost plasate alveole. Ceramica fină este monocromă sau colorată. Au mai fost descoperite 5 unelte din piatră cioplită, una din obsidian, un fragment de spatulă cu o perforație, un vârf din corn și un număr mare de oase de animale (pl. 2, 3).

În secțiunea 1, la adâncimea medie de -1 m apare pământ de culoare deschisă și în ultimele două straturi (VII și VIII) inventarul este mult mai sărac. Pe măsură ce adâncimea crește pământul galben devine preponderent, astfel că la -1,74 m (colțul D) s-a ajuns la pământul steril (profil 1). În partea inferioară a stratului VIII, în partea de sud-vest a secțiunii, aproape de colțul D, s-a conturat groapa 1 al cărui fund este la adâncimea de -1,89 m. În ea au fost descoperite câteva fragmente ceramice și o parte din falca inferioară a unui animal.

În partea de est a sondei 2, aproape de profilul estic (BC), la aprox.-1,35 m (strat VI) s-a constatat o groapă (nr. 2) în a cărei umplutură a fost descoperită o cantitate mare de chirpic, fragmente ceramice grosiere, câteva fragmente de ceramică pictată, o spatulă fragmentară din piatră, un topor din piatră de formă alungită, două lame și un nucleu din piatră, oase de animale, coarne, scoici, melci (fig. 2, pl. 4). În partea de vest, spre profilul (DA) s-a remarcat o scădere a inventarului. Mărimea acestui bordei nu a putut fi delimitată datorită dimensiunilor mici ale sondei (2x3 m), el continuă în profilul estic. Pământul steril apare la adâncimea de -1,5 m.

Șanțurile 1 și 2 din 2004 au fost amplasate pe un teren mai înalt de-a lungul graniței nordice a sitului (fig. 3, harta 2). Șanțul 1, în formă de L, a fost executat pe terenul pădurii de salcâm.

În șanțul 1, pământul arat (0,20 m) de culoare închisă conține fragmente ceramice, oase și obiecte mărunte ce au aparținut unor perioade istorice diferite (schița 5). Fragmente ceramice ceva mai numeroase, oase mari și urme de chirpic au apărut îndeosebi de-a lungul profilului sud-vestic (DE). Straturile următoare (II și III) au conținut un număr mare de oase de animale domestice recente. Este vorba de așa numitul cimitir al cailor de acum 50 de ani, cu o întindere mare. Săpătura a continuat numai în partea de nord-vest a șanțului, la o adâncime medie de -0,85 m. În această zonă de la -0,65 m au apărut multe piese aparținând

culturii Starčevo: fragmente ceramice de mari dimensiuni, de factură grosieră, ornamentate cu barbotină organizată și rare obiecte mărunte (fig. 4).

La -0,80 m adâncime (niv. IV), de-a lungul profilului sud-vestic (C3A), pământul devine mai compact și mai lutos decât în stratul anterior, însă în apropierea profilului nord-estic (BC), pământul este în continuare de culoare închisă și prezintă urme de locuire.

Straturile IV și V conțin oase de animale, fragmente ceramice decorate cu incizii arcuite dispuse paralel și în cercuri concentrice. Ele au fost datate în perioada târzie a fierului. Pământul steril de-a lungul profilului sud-vestic (C3A) apare la adâncimea de -1,40 m, iar pământul de culoare mai închisă se păstrează de-a lungul profilului nord-estic până la adâncimea de -1,50 m.

Șanțul 2 (1x12 m) orientat NE-SE, se află situat într-o livadă, la câțiva metri pe direcția NE față de șanțul 1 (harta 2). Pentru o mai ușoară urmărire a răspândirii materialului arheologic a fost împărțit în trei părți: sud, mijloc și nord.

În stratul superior, până la -0,40 m (niv. I și II) pământul este de culoare închisă cu fragmente ceramice (aparținând diferitelor perioade istorice) și oase de animale. Stratul de cultură neolitic începe cu nivelul III și conține fragmente ceramice și oase de animale. De la -0,90 m săpătura continuă numai în partea de nord. La adâncimea de -1 m pământul se deschide la culoare și conține mai multe fragmente ceramice, mai ales către profilul din partea de mijloc (B3A3), unde de la -1,35 m adâncime apare o zonă cu pământ ars, probabil vatră, care se continuă în profil. În nivelul VIII crește procentul de pământ galben, iar la -2 m se văd urmele gropii în profilul săpăturii. Ea se întinde de la mijlocul părții de nord a șanțului spre sud și sub zona de pământ ars de-a lungul profilului de sud (B3A3) (fig. 5).

Zona pământului ars se întinde până la -2,5 m adâncime. Dedesubt urmează pământ de culoare mai deschisă amestecat și cu loess galben. Conține fragmente ceramice Starčevo și oase de animale. Groapa Starčevo se întinde spre sud-vest în partea de mijloc a șanțului 2. Fundul gropii, ce se adâncește lin de la nord spre sud, este la -2,80 m și intră în profilul șanțului (fig. 6).

Sonda 3 este situată la 3 m sud-est de șanțul 1 (harta 2). Situația stratigrafică este asemănătoare cu cea din șanțurile 1 și 2. Stratul cu pământ arat (-0,20 m) de culoare închisă conține fragmente ceramice mărunte din diferite perioade istorice. După stratul de humus urmează stratul de pământ de culoare închisă, cu cea mai mare adâncime de -1,70 m în punctul C. Acesta, în partea superioară prezintă un nivel cu fragmente ceramice aparținând unor perioade mai recente (Dubovac-Zuto Brdo, Vatina, Vinča, dar și Starčevo). De la adâncimea medie de -0,85 m urmează stratul de cultură cu material Starčevo care se poate urmări în două gropi-bordeie al căror fund coboară spre stânga (una către colț-punctul A, iar alta spre colțul C), dar granițele nu sunt definite (fig. 8).

Materialul, în cea mai mare parte fragmentar, aparține unor vase semisferice și sferice, oalelor de dimensiuni mari cu pereți groși, decorate cu barbotină organizată, benzi plastice în relief și alveole realizate cu degetul.

Bordeiul a fost depistat la adâncimea de -1,1 m și fundul său este la -1,90 m, ceea ce înseamnă că a avut o adâncime de 0,80-1 m, cu un diametru presupus de 4-6 m. Urmele parilor ce susțineau construcția nu au fost surprinse în afara gropii, ceea ce indică ipoteza că ar fi fost plasați în interiorul bordeiului cu mai multe camere.

Sonda 5 a fost plasată pe parcela nr. 3399/2 K.O. Starčevo.

După straturile de suprafață I și II (humusul și pământul de culoare închisă) cu material arheologic aparținând mai multor perioade istorice, de la adâncimea de -0,40 m

până la adâncimea medie de -1 m, urmează un strat de cultură de culoare închisă cu material ceramic Starčevo. De la adâncimea medie de -1 m până la -2,20 m urmează un strat de pământ de culoare mai deschisă, cu fragmente ceramice de mari dimensiuni sau mărunte și rămășițe osteologice de la doi morți (fig. 9, fig. 10, fig. 11). Scheletul nr. 1 este în poziție chircită, cu orientare SE-NV, în timp ce scheletul nr. 2 conține numai fragmente din mandibulă și câteva oase.

Scheletele au fost descoperite cu ocazia săpării bordeiului, al cărui fund se adâncește spre stânga și care, probabil, în prima fază a fost locuit, iar după abandonare, în spațiul său, au fost aruncate resturi și efectuate înhumări. Suprafața locuinței nu a fost delimitată pentru că ea s-a continuat în peretele sondei (fig. 12). Nivelul gropii bordeiului este în jur de -1,40 m adâncime (cea cunoscută de -0,70 m), iar diametrul mai mare de 4 m.

Scheletul a fost plasat direct pe fundul bordeiului, mai exact pe pământul viu, fără a se vedea urmele gropii funerare sau ale unei alte construcții funerare. Este în poziția chircită clasică și nu are inventar funerar. Scheletul este bine păstrat cu oase mari și robuste și cu pereți calotei foarte groși. În jurul lui și peste el au fost descoperite numeroase fragmente ceramice de mari dimensiuni, vase semisferice și sferice decorate cu barbotină organizată și benzi plastice ornamentate cu alveole realizate cu degetul, câteva fragmente fine monocrome și pictate, numeroase obiecte mărunte din piatră și silex și un mare număr de oase de animale. Urme de arsură au fost sesizate în mai multe straturi.

Cercetările arheologice din perioada 2003-2004 au demonstrat că o parte a așezării aparținând culturii Starčevo (ce se întinde și în grădinile din afara spațiului rezervației) a rămas încă nedistrusă de activitatea Țiglariei. Așezarea, după cum o arată sondele 2/2003 și 5/2004, se întinde la cca. 100 m E și NE de la granița actuală, iar numeroasele descoperiri de suprafață din grădini indică extinderea spre sud a graniței sitului, o mare parte a sitului preistoric aflându-se în afara graniței rezervației arheologice.

Prelucrarea preliminară a materialului poate să concluzioneze că cea mai intensă locuire a fost în timpul culturii Starčevo, faza IIb după D. Garašanin sau III după V. Milojević. Ipoteza este susținută de fragmentele ceramice ornamentate cu barbotină organizată și de cea pictată în culori închise pe fond deschis. În perioadele mai târzii (bronz timpuriu, hallstatt, antică, sarmată, etc.) spațiul Grad - Starčevo a fost mult mai puțin intens locuit.

Rezultatul săpăturilor din 2003-2004 arată că așezarea aparținând culturii Starčevo nu a fost în totalitate distrusă de lucrările Țiglariei, ea fiind bine păstrată și în spațiul din afara rezervației arheologice. De asemenea a fost stabilită pentru prima dată stratigrafia verticală a acestui important sit arheologic.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

Harta 1 – Localizarea sitului arheologic.

Harta 2 – Starčevo Grad, localizarea săpăturilor din campaniile arheologice: 1991-1999, 2003, 2004.

Fig. 1. - Sonda 3/2003 – profilul de vest.

Fig. 2. - Sonda 2 partea estică – concentrație ceramică, chirpic, oase de animale.

Fig. 3. - Parcela cu salcâmi privită din partea vestică a localității.

Fig. 4. - Șanț 1, nivel VI o.s. fragmente ceramice.

Fig. 5. - Șanț 2, partea nordică, ultimul strat VIII o.s., zona pământului ars și profilul gropii.

Fig. 6. - Șanțul 2, partea nordică, profil sud-vestic, după îndepărtarea pământului ars și profilul gropii.

Fig. 7. - Șanțul 2, partea nordică, XIII o. s. ultimul strat al săpăturii Starčevo, vedere de jos în sus.

Fig. 8. - Baza profilului de sud-est.

Fig. 9. – VII o.s. scheletele 1 și 2, vedere din sud-vest.

Fig. 10. - IX o.s., scheletele 1 și 2 vedere din nord-vest.

Fig. 11. – IX o.s., scheletul 1, vedere dinspre sud-vest.

Fig. 12. – Baza secțiunii (IX o.s.), vedere dinspre nord-vest.

Pl. 1 – Materiale arheologice provenite din săpături.

Pl. 2 - Materiale arheologice provenite din săpături.

Pl. 3 - Materiale arheologice provenite din săpături.

Pl. 4 - Materiale arheologice provenite din săpături.

Profil 1-11 - Profile și grunduri ale săpăturilor.

BIBLIOGRAFIJA

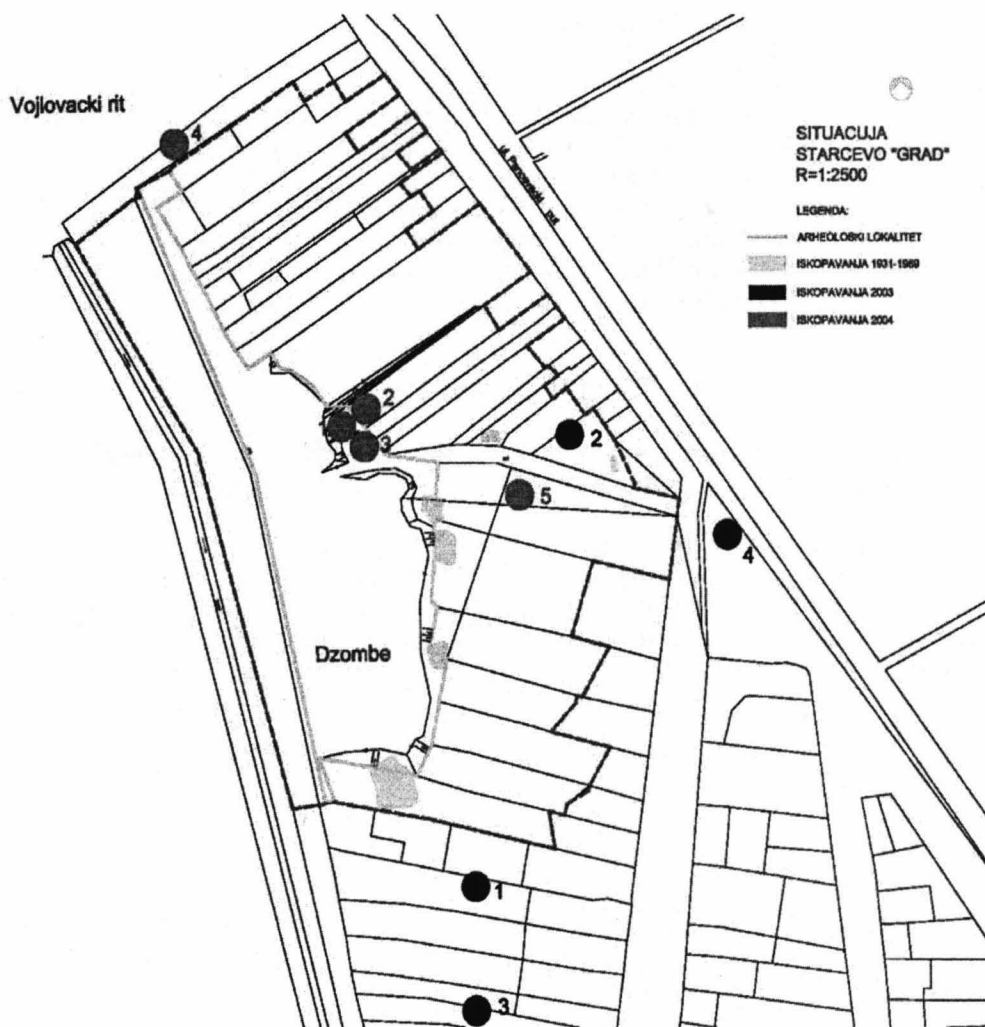
GARAŠANIN-ARANĐELOVIĆ D., 1954: - *Starčevačka kultura*, Ljubljana.

GARAŠANIN D., 1984: *Naselje starčevačke kulture, Vinča u praistoriji i srednjem veku*, Beograd, 13-22.

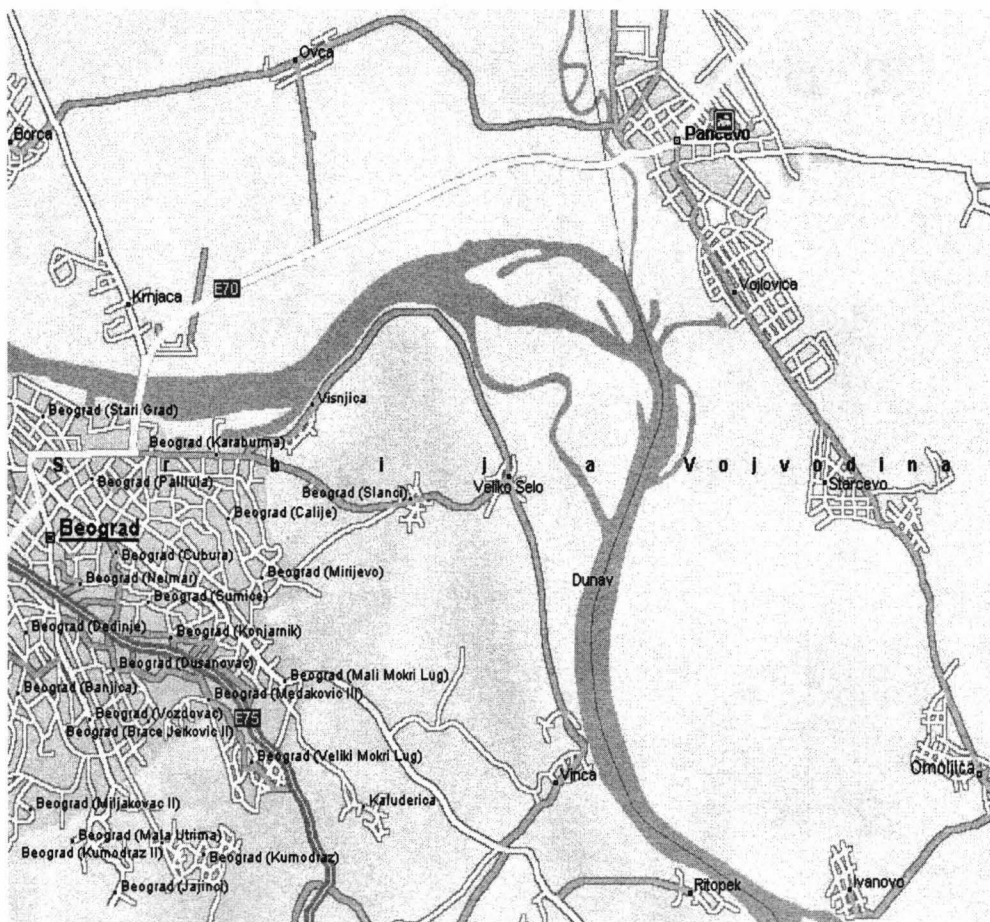
GARAŠANIN M., 1973: *Praistorija Srbije I*, Beograd.

TASIĆ D., 2005: *Miodrag Grbić život i delo*, Sremski Karlovci.

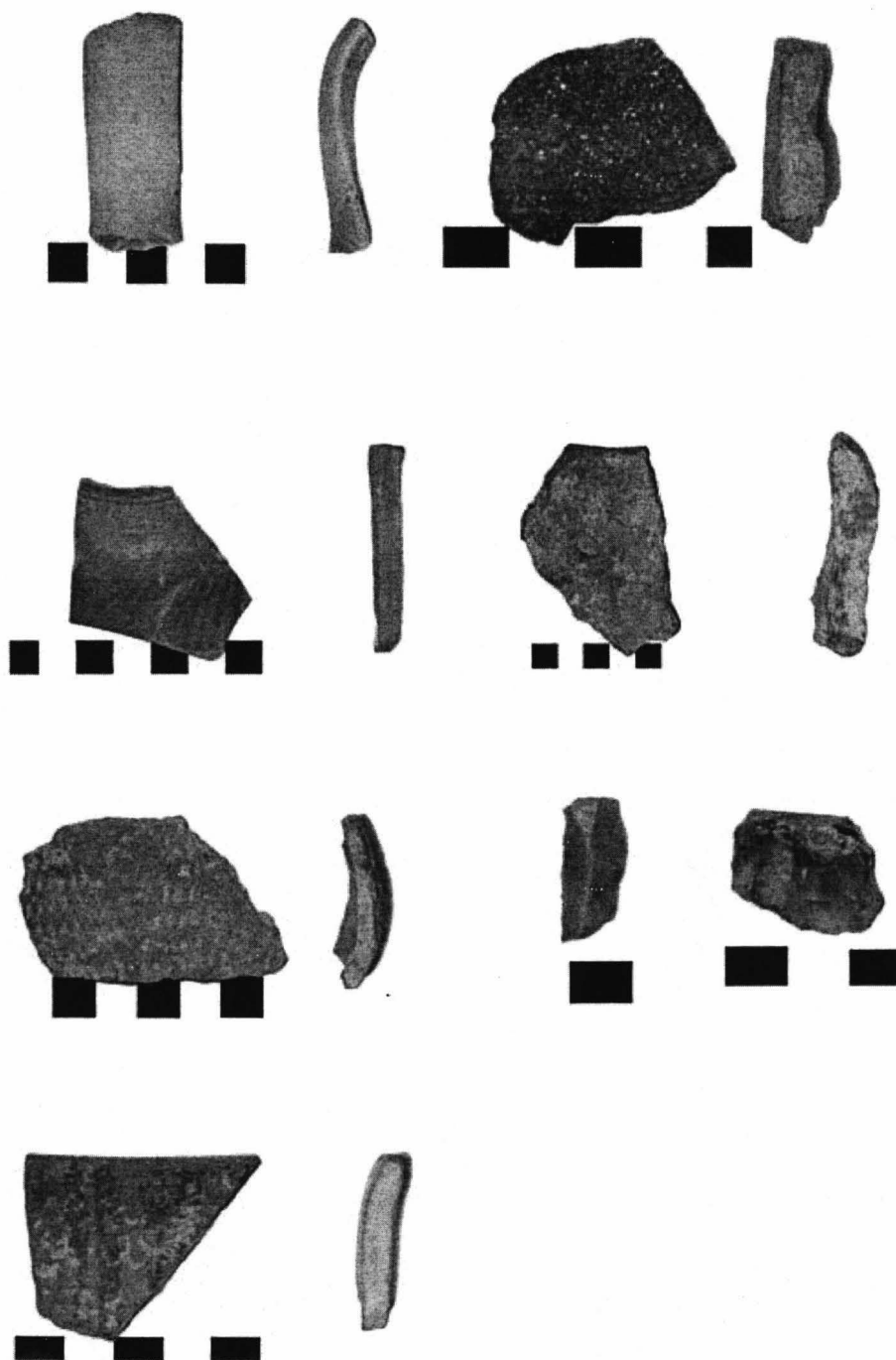
FENJKES V.J., GOLDMAN H., EHRICH R.NJ., 1933: *Excavations at Starčevo, season 1931 and 1932*, Bulletin of American School of Prehistoric Research No 9/1933, 33-54.

Karta/Harta 1.

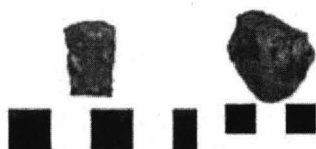
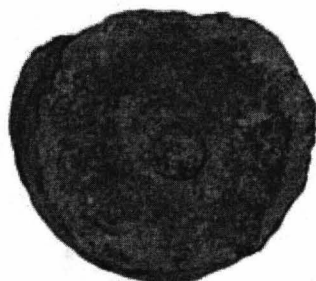
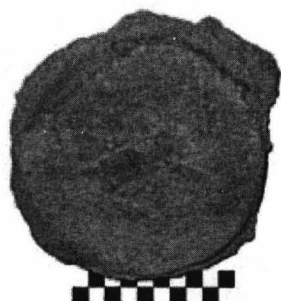
Karta/Harta 2.

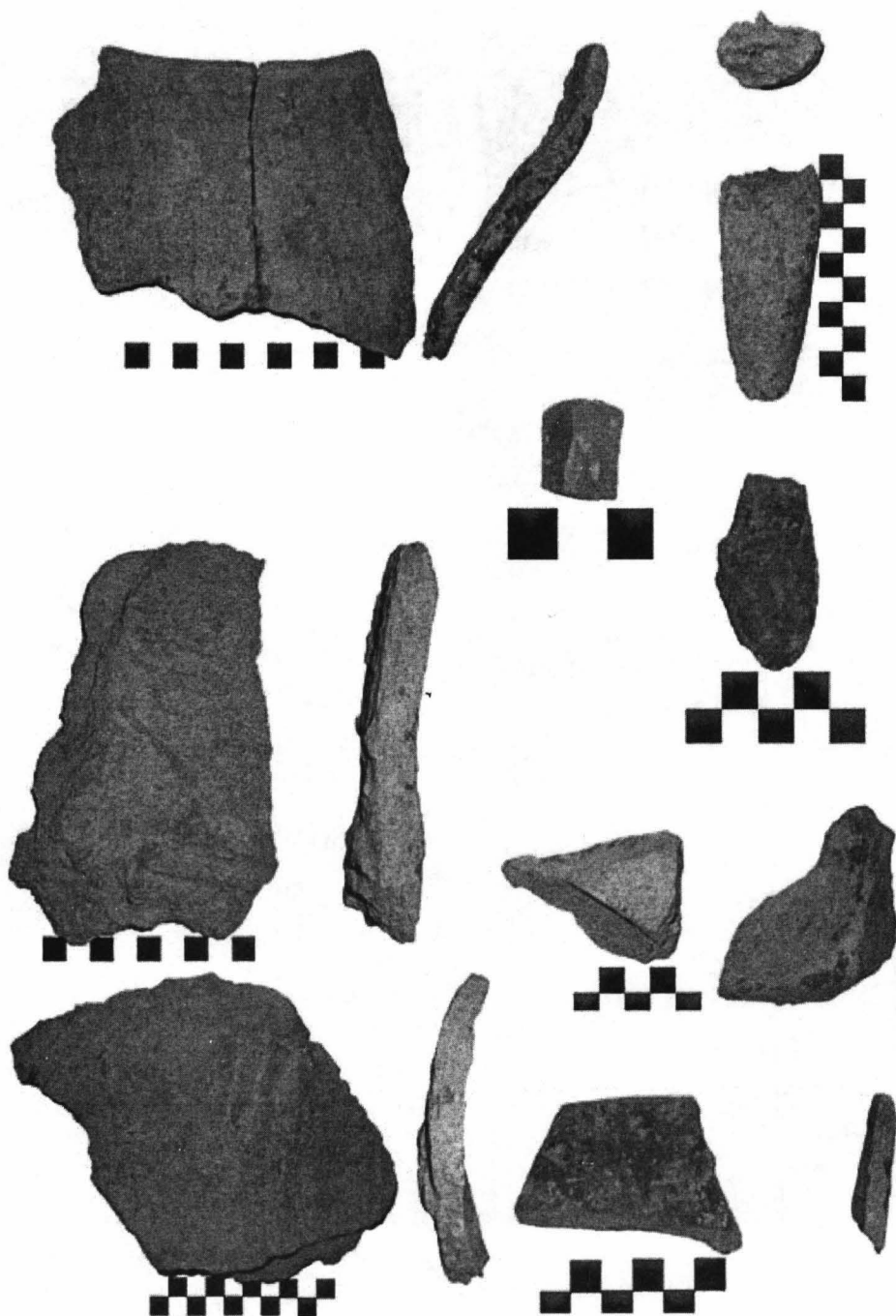
Tabla/Planșa 1.

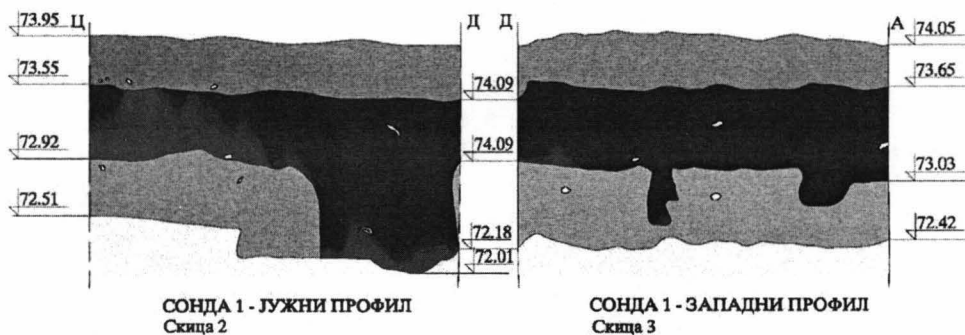
Tabla/Planșa 2.

Tabla/Planșa 3.

Tabla/Planșa 4.

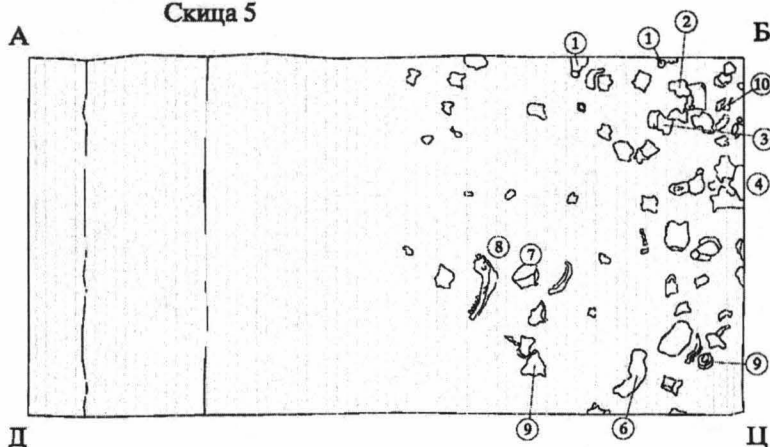
ЛЕГЕНДА:

■ жута земља - кукуруза
■ сива земља

■ тешко крва
□ - крвоток

Profil 1

СОНДА 2 - ОСНОВА
Скица 5

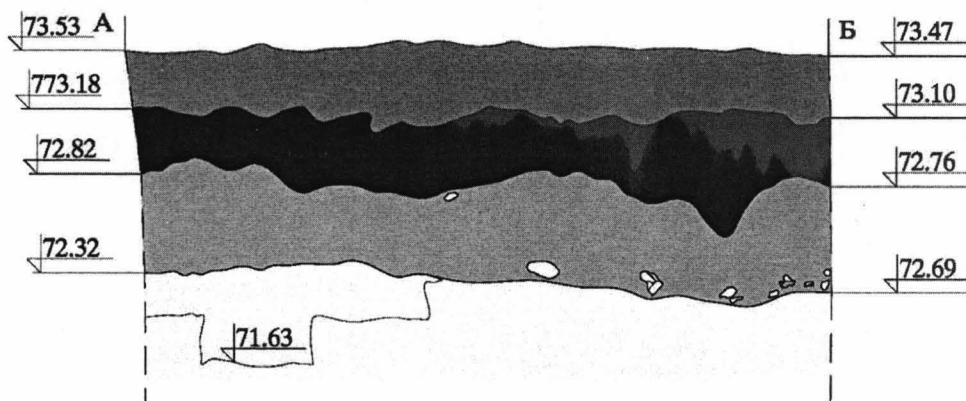

ЛЕГЕНДА:

□ - крвоток

1 - кост (АБ)	72.10м
2 - керамика	71.98м
3 - кост	72.01м
4 - керамика	72.11м
5 - д. вилица	71.01м
6 - жута земља	71.03м
7 - дно посуде	72.11м
8 - д. вилица	71.03м
9 - керамика	72.09м
10 - гарез - леп	71.94м

Profil 2.

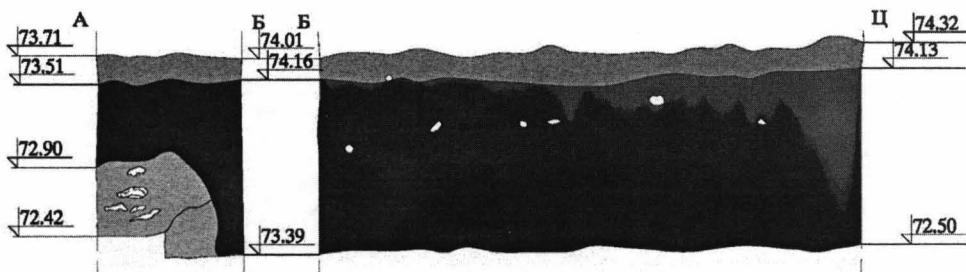
СОНДА 2 - СЕВЕРНИ ПРОФИЛ
Скица 7

ЛЕГЕНДА:

■ - мрка земља - хумус
■ - светло мрка

■ - тамно мрка
□ - зиданица

Profil 3.

РОВ 1 - ПРОФИЛ А-В

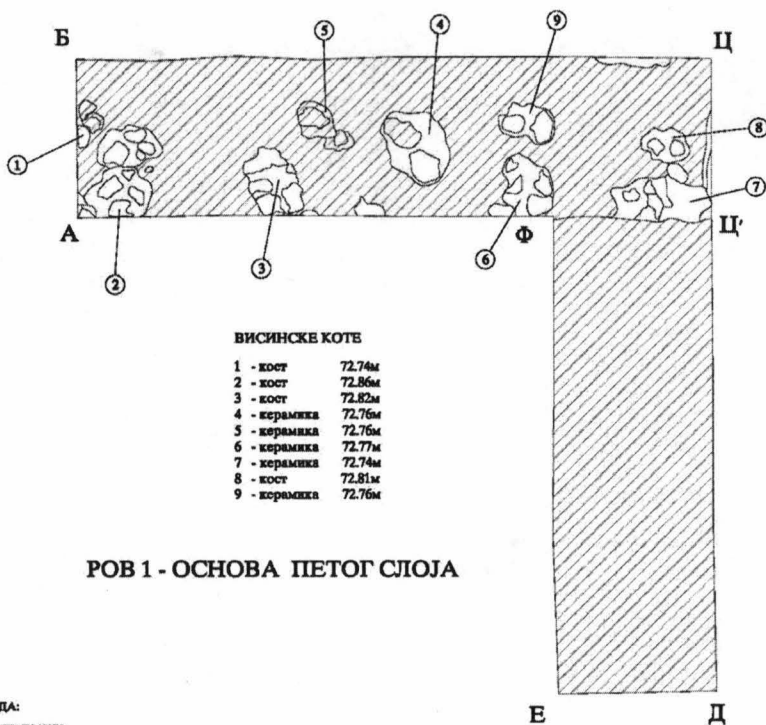
РОВ 1 - ПРОФИЛ В-Ц

ЛЕГЕНДА:

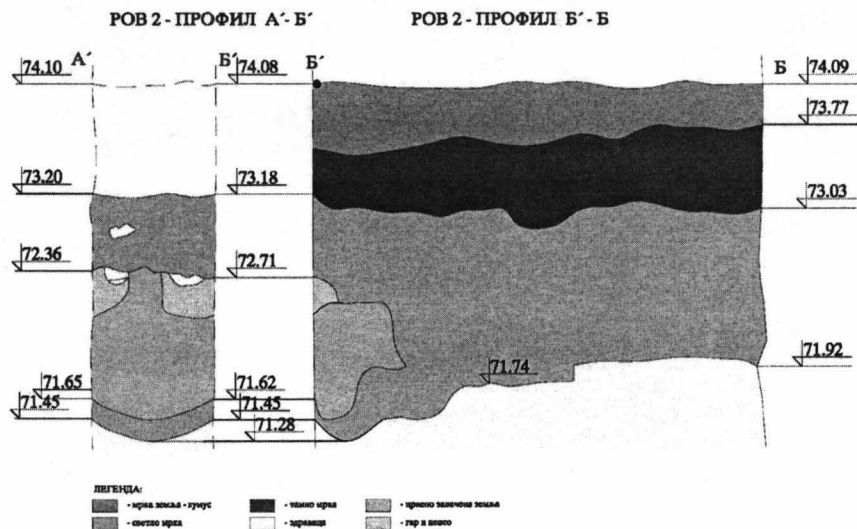
■ - мрка земља - хумус
■ - светло мрка

■ - тамно мрка
□ - зиданица

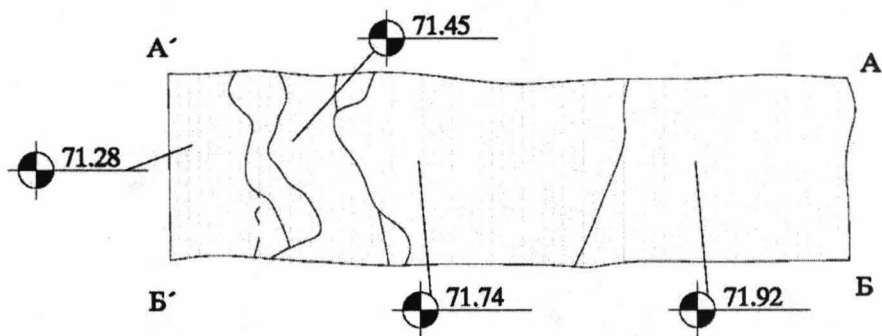
Profil 4.

Profil 5.

Profil 6.

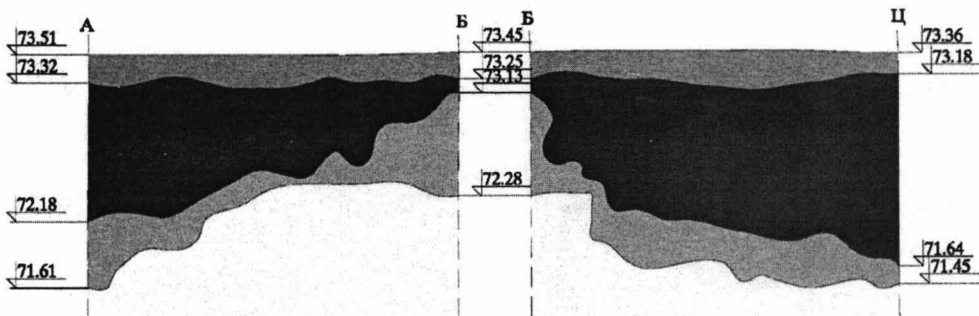

РОВ 2 - ОСНОВА 12 ОТКОПНОГО СЛОЈА

ЛЕГЕНДА:

- дугаваца

Профил 7.

СОНДА 3 - ПРОФИЛ А-Б

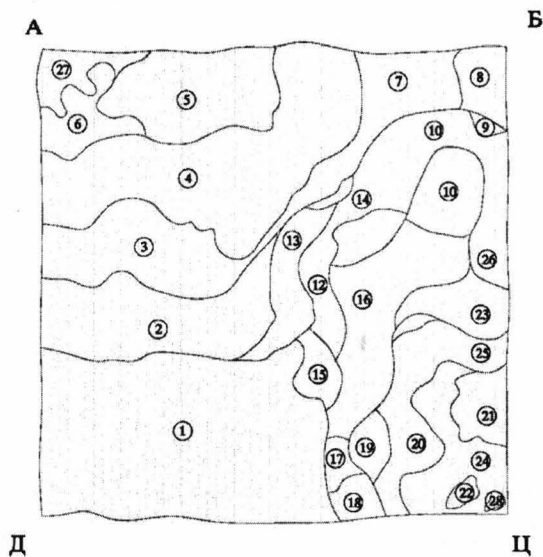
СОНДА 3 - ПРОФИЛ Б-Ц

ЛЕГЕНДА:

 - тврда тешка - глина
 - тврда тешка - глина

 - тврда тешка - глина
 - дугаваца

Профил 8.

ВИСИНСКЕ КОТЕ

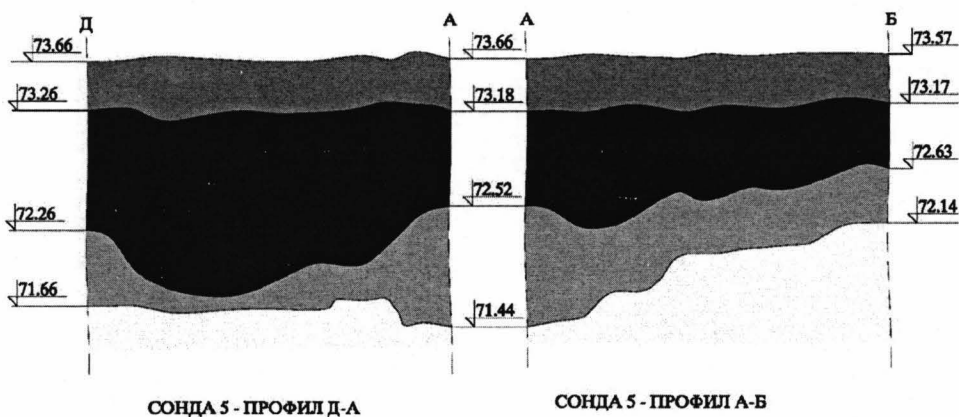
1 - 72.48m	15 - 72.09m
2 - 72.10m	16 - 71.92m
3 - 72.14m	17 - 71.80m
4 - 72.08m	18 - 71.75m
5 - 71.92m	19 - 71.81m
6 - 71.79m	20 - 71.67m
7 - 72.36m	21 - 71.62m
8 - 72.28m	22 - 71.55m
9 - 72.05m	23 - 71.59m
10 - 71.67m	24 - 71.56m
11 - 71.90m	25 - 71.84m
12 - 72.00m	26 - 71.85m
13 - 72.23m	27 - 71.61m
14 - 72.02m	28 - 71.46m

СОНДА 3 - ОСНОВА

ЛЕГЕНДА:

□ - зграда

Profil 9.

ЛЕГЕНДА:

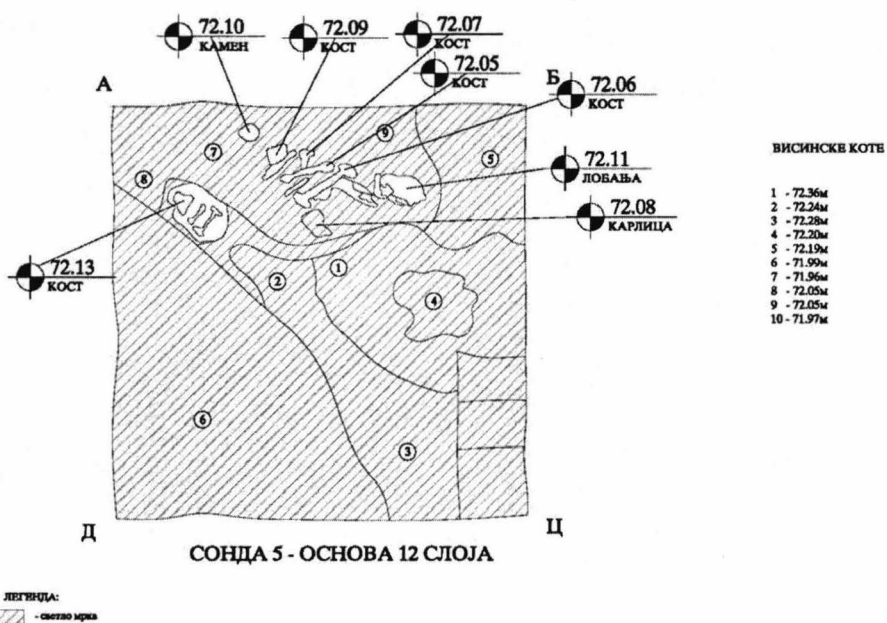
■ - врх тла - култура

■ - тло тла

■ - дубоко тло

□ - зграда

Profil 10.

Profil 11.

DIE ERSTEN ARCHÄOLOGISCHE AUSGRABUNGEN VON FOENI, ORT „SELIȘTE”

ALEXANDRU SZENTMIKLOSI, CĂLIN TIMOC

Schlagwörter: Rumänien, Banat, Foeni, archäologische Prüfausgrabungen Siedlung von 3.-4. Jh. n.Chr., Wohnungen, graue Keramik, Fibel, Eisengegenstände.

Die Existenz des Siedlung von 3.-4. Jh. n.Chr. im Foeni, Ort „Seliște”¹ wurde archäologisch mit Hilfe der Felduntersuchungen von Prof.dr. Florin Drașovean und Alexandru Szentmiklosi festgestellt². Die Archäologen haben neben Keramikmaterialien der 3. – 4. Jh. n. Chr. auch Scherben von der Bronzezeit (Cruceni-Belegiš Kultur) gasammelt³.

In 2004 hat man die ersten Kontrollausgrabungen begonnen, um ein Bild über die Stratigrafie des Ortes zu haben. Infolge dieser Forschungen wurden 6 Wohnungen in Sektionen gefangen und mehrere Gruben, einige davon von einen Zaunnetz rundherum um einer Wohnung bezeichnet⁴. Die Ortschaft Foeni ist aus der archäologische Literatur durch die sarmatische Funde von der Ende des 2. Jh. n.Chr. – die erste Hälfte des 3. Jh. n.Chr. aus der orthodoxen Friedhof bekannt⁵. In die Grenze der Ortschaft wurden mehrhafte Punkten mit Keramikscherben der 3. – 4. Jh. n.Chr. gefunden⁶.

Man wurde eine Kontrollsektion (S.1/2004) von 10 x 2 M aufgemacht, SW – NO gerichtet und gleich unter der Akkerbauschicht von 40 cm dick haben sich einige Komplexen (Wohnung L.1) Grube G.2 und ein

¹ Der Platz gehört dem Herrn Emil Călugăr aus Foeni, ihm bedanken wir uns für die Möglichkeit und Erlaubniss archäologische Ausgrabungen zu führen.

² Felduntersuchungen in die Jahren 1992-1996 und 2004 unternommen.

³ Es wurde noch nicht Bezeugt die Existenz einer Niederlassung der Cruceni-Belegiš Kultur, aber in die Nachbarschaft (cca. 2 Km), in der Punkt „Gomila Lupului” genannt, die neue Archäologische Forschungen haben eine Niederlassung diesem Kultur gehörend (Phasen I und II) festgestellt.

⁴ Bei dieser archäologischen Ausgrabungen, von den Banater Museum Temeswar gemacht, haben neben prof. Geancu Anabela auch Studenten und Absolventen der West Universität Temeswar und der Babeș-Bolyai Universität Klausenburg teilgenommen.

⁵ Medeleț Fl., Bugilan I., 1987, 131-132, s.v. Foeni, Nr. 8 und 10; Benea D., 1996, 253, nr. 67; Tănase D., 2000, 193, 207.

⁶ Mare M., 2004, 174, Nr. 106.

Fundamentsantze) verzeichnet, welche die ausdehnung der Ausgrabungen mit einer zweiten Sektion, parallel mit dem Ersten, gezwungen hat⁷. Für die Erklärung des archäologischen Kontextes L.1, auf die nördliche Seite der Sektion S.1, zwischen die Metern 1 – 7 wurde eine Kasette (C.1) mit die Dimensionen von 6 x 5 M aufgemacht (Tf. II und V/1).

In S.1/2004, zwischen die Metern 5,64 – 8,10 auf dem Nordschnitt des Zeugen der S.1 von S.2 teilt, bei der Tiefe –0,40 M hat sich, senkrecht in die Sektion, die **Wohnung L.1** (Tf. V/2) konturiert. Die Wohnung hatte in die Mitte eine Trümmer von gebranntes Ton mit zahlreiche Keramikscherben von 3.–4. Jh. n.Chr. Unter den Tonbauschutt ein graues Niveau von rötlichen Farbe enthält Keramikscherben von 3. – 4. Jh. n.Chr. wie auch Fragmenten von einen Messer aus Eisen (Tf. III/2)⁸. In die Füllungsschichten der Wohnung wurden dieselbe Keramik gefunden. Am Rande konnte man archäologisch die Baustruktur fassen: Pfalgruben, die eine starke Wandstruktur suggeriert. Die Wohnung vertieft sich in die SO Seite sehr viel: - 1,90 M. Das Eingang steht auf die NO Seite und besteht aus Treppen in Erde ausgegraben. Die Ecke der Wohnung ist von die Grube G.1 geschnitten, die gegenwärtig mit der Wohnung L.4 oder mit der Grube G.3 ist. Die Dimensionen der Wohnung sind: 4,80 x 2,40 M.

Die **Wohnung L.2** wurde archäologisch ihre Existenz in den nördlichen Teil der Kasette C.1, bei –0,40 M tiefe, festgestellt (Tf. VI/1). Auf ihre westliche Seite ist eine Nische aufgetaucht die vielleicht für die Behaltung der Nahrung oder des Herdtopfes diente. Auf der Grund der Wohnung (in die S Ecke des viereckigen Sektor) wurde eine rundförmige Grube entdeckt (H = 1,62 M und Durchmesser zwischen 62 und 48 cm).

In die Füllung der Wohnung, an der Basis, existierte ein Niveau aus Tonstücke und gebranntes Ton von grau-gelbes Farbe. An der Oberfläche die Füllungsschicht wurde von einem Schicht von braun-rötlichen Farbe bedeckt, die voll von archäologischen Materialien der 3. – 4. Jh. n.Chr. war (zwischen die Keramikscherben hat man auch Drehmühlenresten aus Stein und ein Spielstein aus Ton gefunden). Die Grösse der Wohnung ist von 2,40 M und das Eingang scheint auf die N oder NO Seite zu sein.

⁷ Die GPS Koordinaten sind: NW Ecke - 45°31'264'' und 20°51'330''; NO Ecke - 45°31'268'' und 20°51'336''; SW Ecke - 45°31'261'' und 20°51'332''; SO Ecke - 45°31'265'' und 20°51'337''.

⁸ Die Messern in die Siedlungen der 3. – 4. Jh. n.Chr. sind zu finden auch in die Siedlungen, als auch in die Feldgräbern und sind als Personalgegenstände auch von Frauen nicht nur von Männer verwendet (Vaday, A.H., 1989, 119).

Die **Wohnung L.3** wurde nur teilweise bei -0,40 M Tiefe in der westlichen Profil der Kasette C.1 gefangen (Tf. VI/2). Der Umfang der Wohnung ist von Pflgruben begrenzt. Der Fussboden der Wohnung hat eine Tonanfertigung von schwarz-gelben Farbe, von 50 – 60 cm dick, in welche viele Scherben von radgedrehte Keramikwaren der 3. – 4. Jh. n.Chr. aufgetaucht sind. In die oberen Schichten sind derselben Art Keramikfunden vorgekommen aber auch viele Tierknochen. In diese Wohnung wurde aber auch genügend Grobkeramik der 3. – 4. Jh. n.Chr. entdeckt. Die Grösse der Wohnung ist von 2,62 m. Der Eingang in der Wohnung wurde vielleicht auf der N oder NO Seite gefertigt.

Die **Wohnung L.4** ist von viereckigen Form angefertigt, mit der Grösse 3×2,60 m (Tf. VII/1). Die Wohnung beginnt unter dem Akkerbauschicht und deswegen ist sie die späteste zwischen die Wohnungen der Siedlung L.1, L.2 und L.3. Es scheint dieselbe Struktur zu haben wie die anderen Wohnungen der Siedlung.

Die **Wohnung L.5** wurde in die Sektion S.2 gefangen zwischen die Metern 6-9, unter dem schwarzfarbigen Kulturschicht (Tf. IX/1).

Die Wohnung L.6 wurde nur teilweise Entdeckt in der SO Ecke der Sektion S.2, zwischen die Metern 0 – 1,20, bei der Tiefe -0,40 M (Tf. VIII/2).

Die archäologischen Materialien sind meist Keramikscherben von rad- und handgemachte Waren, tipisch für die Siedlungen des 3. - 4. Jh. n.Chr. Interessant sind aber die Importwaren des römischen Weltes, die hier, im *Barbaricum*, gefunden waren: Amphoren, *Terra Sigillata*, *Terra Sigillata* Nachahmungen und *Terra Stampata*.

Für die Bestimmung der Chronologie, der Siedlung wichtige Daten gibt uns den Fund eines Bronzefibel mit umschlagenem Fuss, die aber ein Eisendrahtresort hat. Die Datierung in dieser Falle geht zwischen Ende des 2. Jh. n.Ch. – Beginn des 3. Jh. n.Ch.

Die Anwesenheit einer Nekropole, von Ende des 2. Jh. n.Chr. oder erste Hälfte des 3. Jh. n.Chr., in der nächsten Gegen der Siedlung von *Seliște* (ungefähr 3 Km weit, im „Cimitirul ortodox“ Punkt) suggeriert uns eine mögliche, ethnische Anmerkung dieser Bewohnung. Eine interessante Ähnlichkeit zwischen die Fibelfunde der Foeni Nekropole und Siedlung von 3.-4. Jh. n.Chr. führt uns zu diese Schlussfolgerung. Die zukünftige archäologische Ausgrabungen an dieser Siedlung werden die vorläufige Arbeitshypothesen begründen oder tauschen.

Die meist gefundenen Keramikscherben sind von grauen, schwarz-grauen Farbe und gehören zu der kleine und mittelgrosse Gefässearten, was eine natürliche Situation im Rahmen der Funde aus barbarischen Siedlungen der Alföldgebiet und des Banats darstellt.

LITERATUR

BENEA D., 1996: *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, Ed. De Vest, Timișoara (1996).

BENEA D., 1997: *Quelques observations sur la ceramique de l'agglomeration daco-romaine de Freidorf – Timișoara*, în *Etudes sur la ceramique romaine et daco-romaine de la Dacie et de la Mesie Inferieure*, Timișoara (1997), p. 55-76.

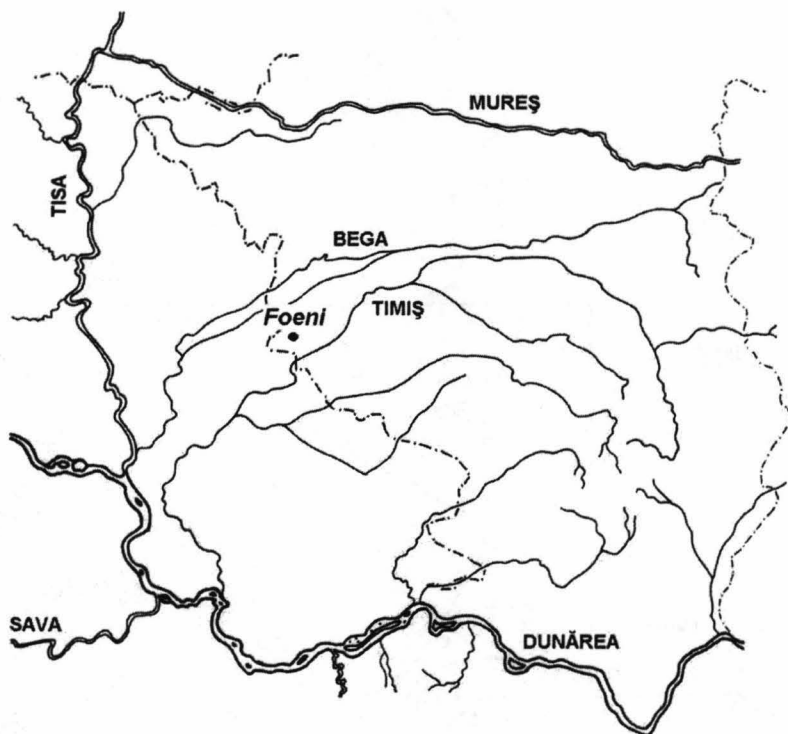
MARE M., 2004: *Banatul în secolele IV-IX*, Ed. Excelsior Art, Timișoara (2004).

MEDELEȚ FL., BUGILAN I., 1987: *Contribuții la problema și la repertoriul movilelor de pământ din Banat (Zur Frage der Erdhügel im Banat; Problemstellung und Fundaufnahme)*, în *Banatica*, IX (1987), 87-198.

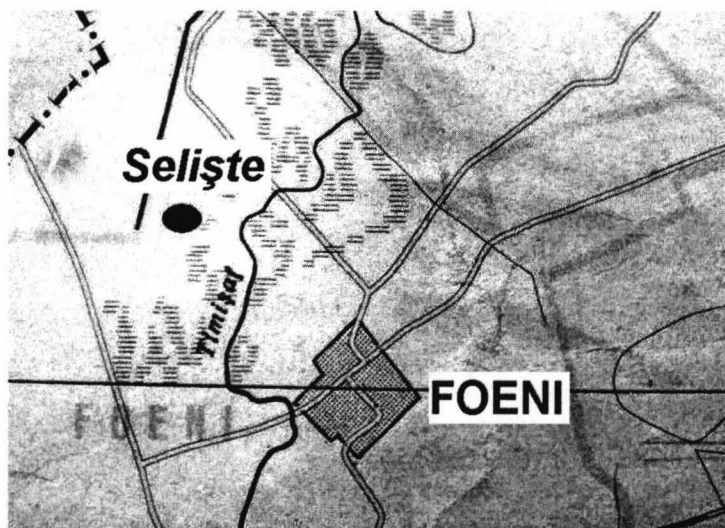
PATEK E.V., 1942: *Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen in Pannonien*, Budapest (1942).

TĂNASE D., 2000: *Pătrunderea sarmaților în vestul Banatului în lumina noilor descoperiri arheologice (Die Ankunft der Sarmaten in westlichen Banat im Lichte neuerer archäologischen Entdeckungen)*, în *SCIVA*, 51, 3-4 (2000), 193-208.

VADAY A.H., 1989: *Die sarmatische Denkmäler des Komitats Solnok*, Budapest (1989).

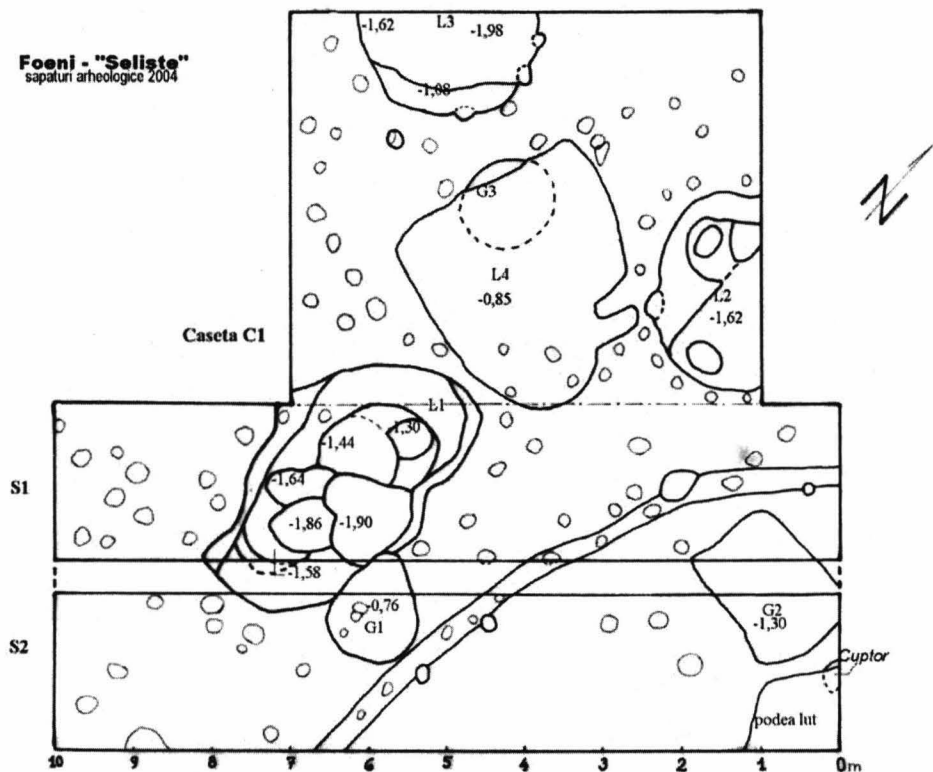

1 – Die Karte des Banats und die Ortschaft Foeni.

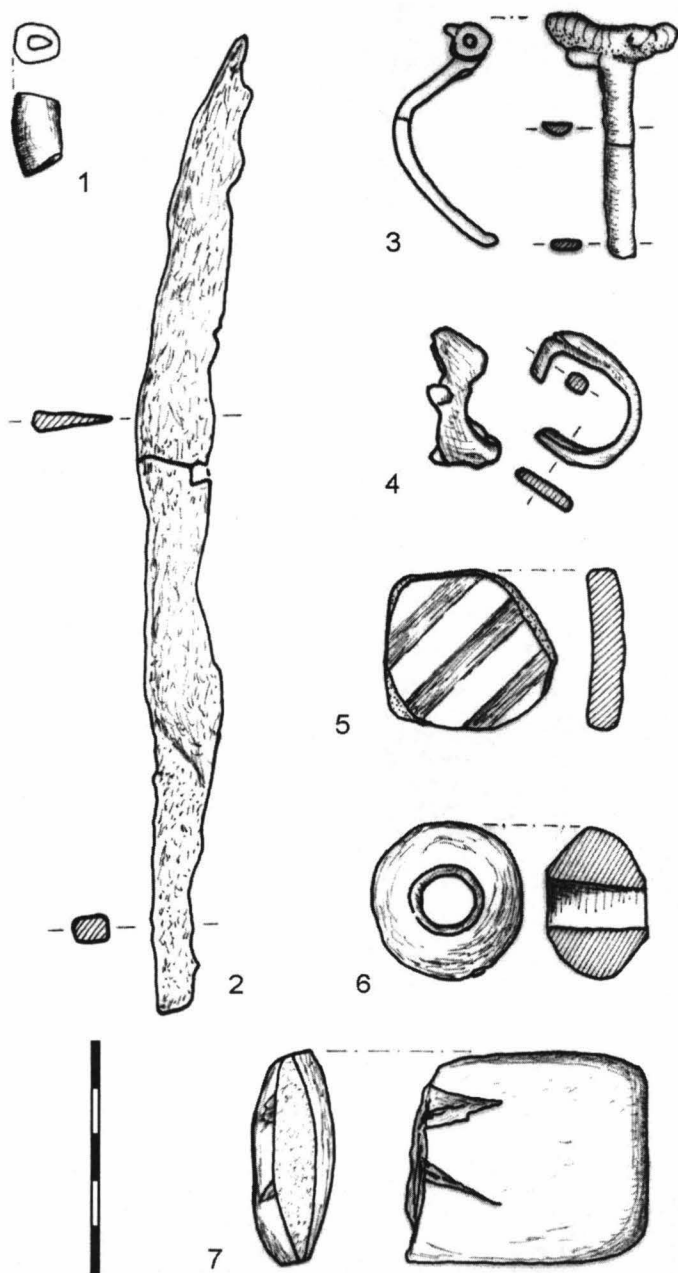

2 – Der archäologische Punkt *Seliște* im Bezug mit der heutigen Dorf Foeni.

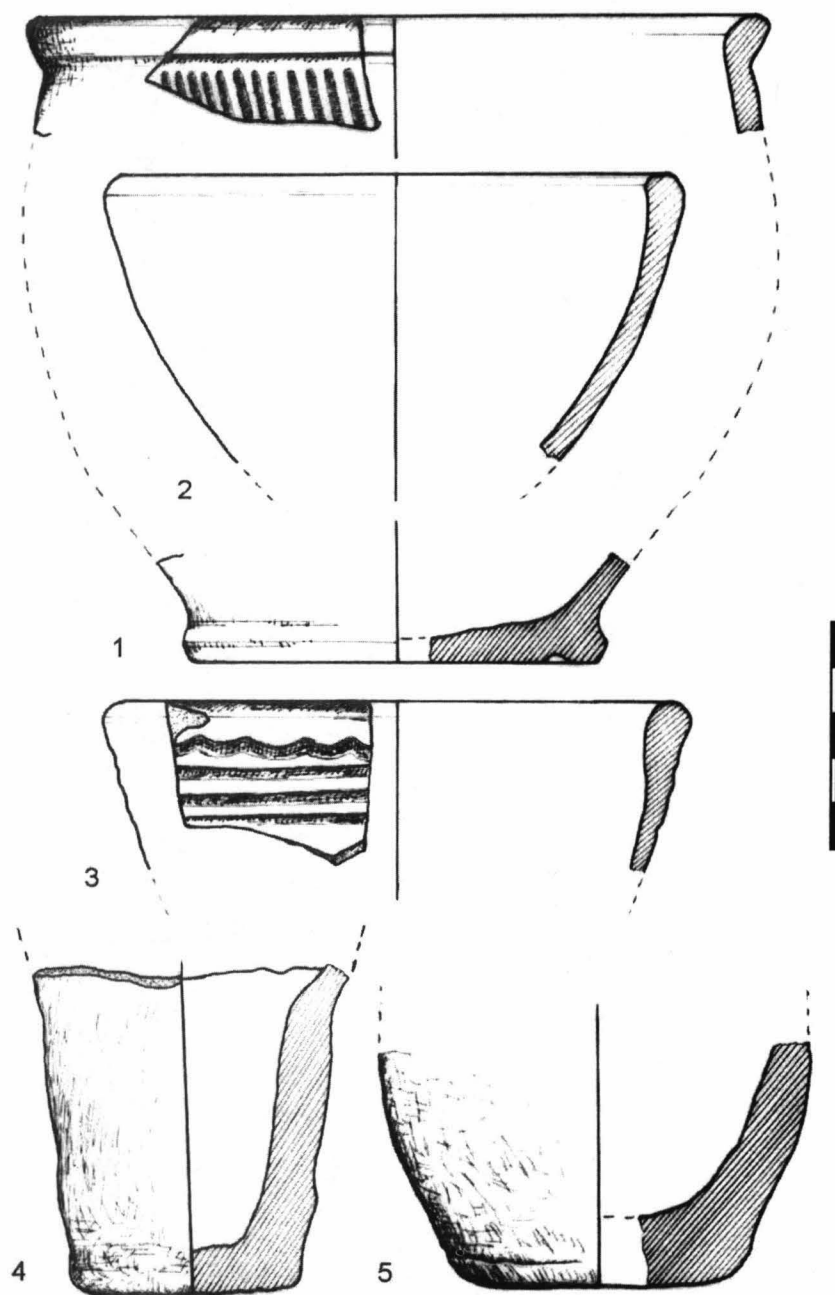
Tf. I.

Tf. II. – Der Plan der Ausgrabungen von Foeni – *Seliște*, campania 2004.

Tf. III. – Gegenstände aus Glas, Eisen, Keramik und Stein aus der archäologischen Ausgrabungen.

Tf. IV. – Graue Keramikscherben typisch für den 3. – 4. Jh. n.Ch. und kleine handgemachte Gefäße in die archäologische Ausgrabungen gefunden.

1 – Gesamtansicht der Ausgrabungen.

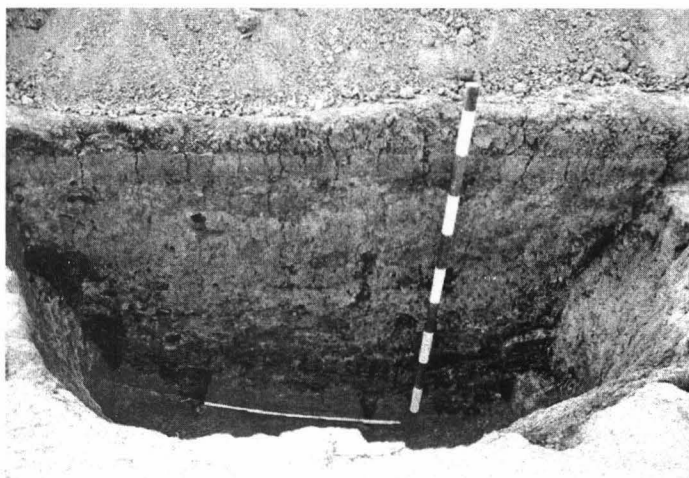

2 – Die Wohnung L.1/2004.

Tf. V.

1 – Die Wohnung L.2/2004.

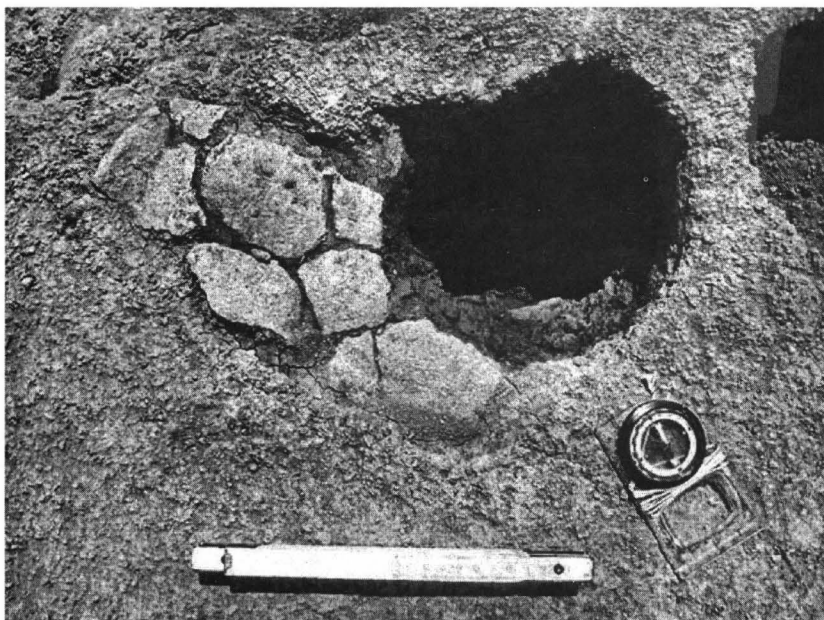

2 – Die Wohnung L.3/2004.

Tf. VI.

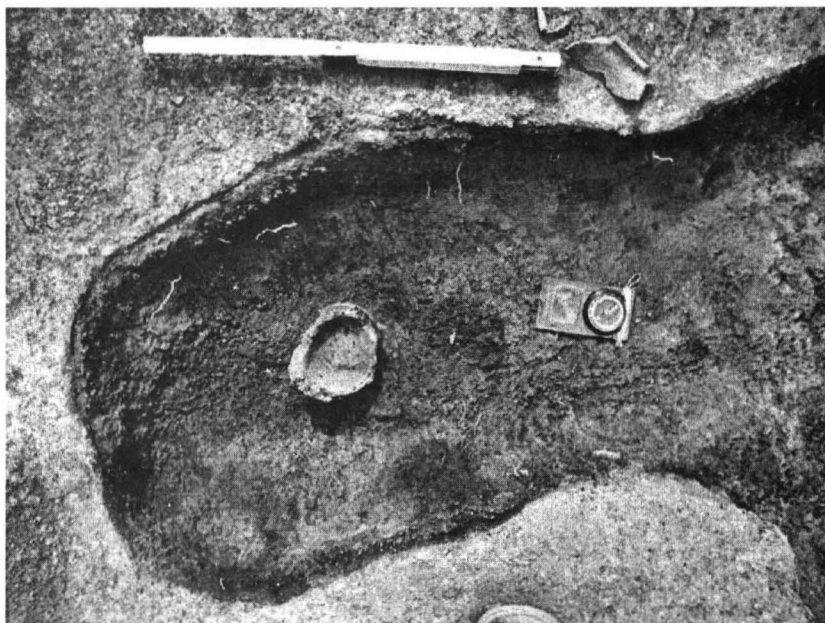

1 – Die Wohnung L.4/2004.

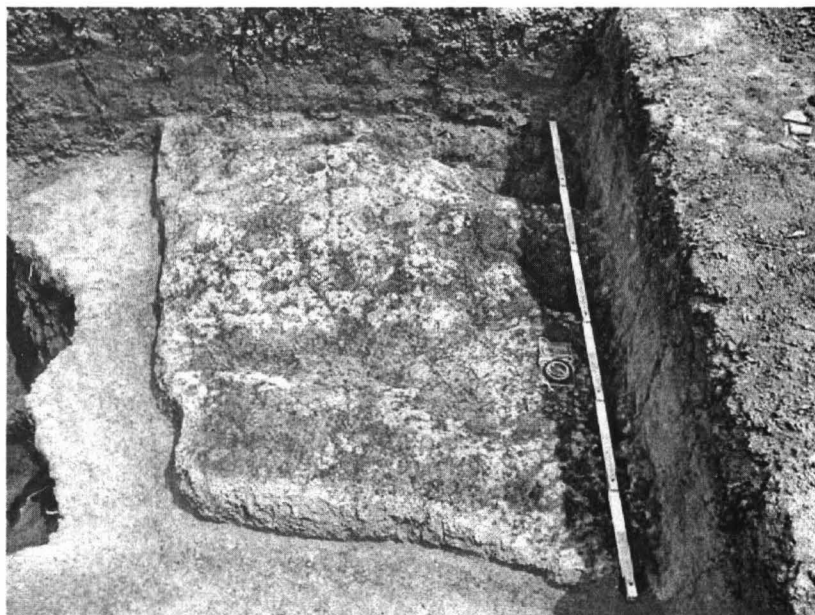

2 – Trittniveau übersetzt von der Pfalgrube der Wohnung L.4/2004.

Tf. VII.

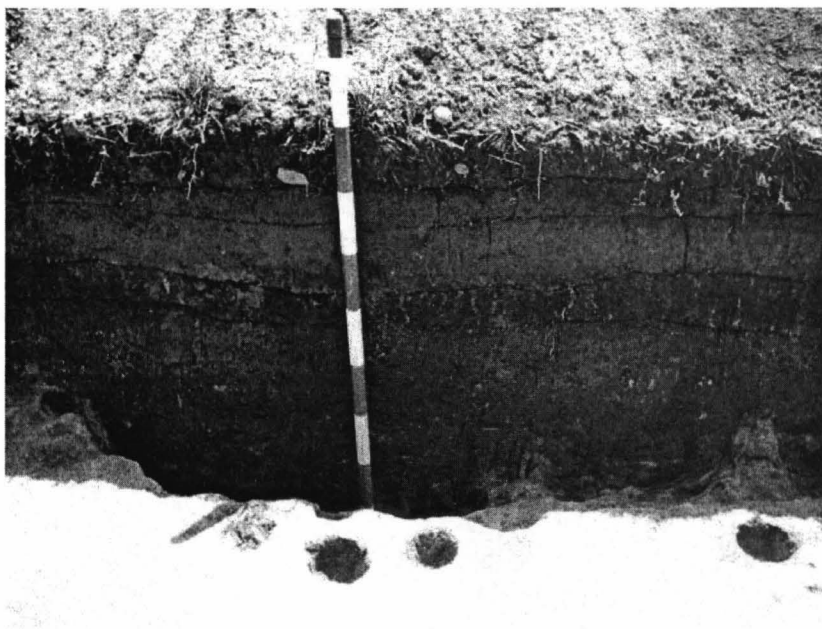

1 – Gemeinherd der Wohnung L.4/2004.

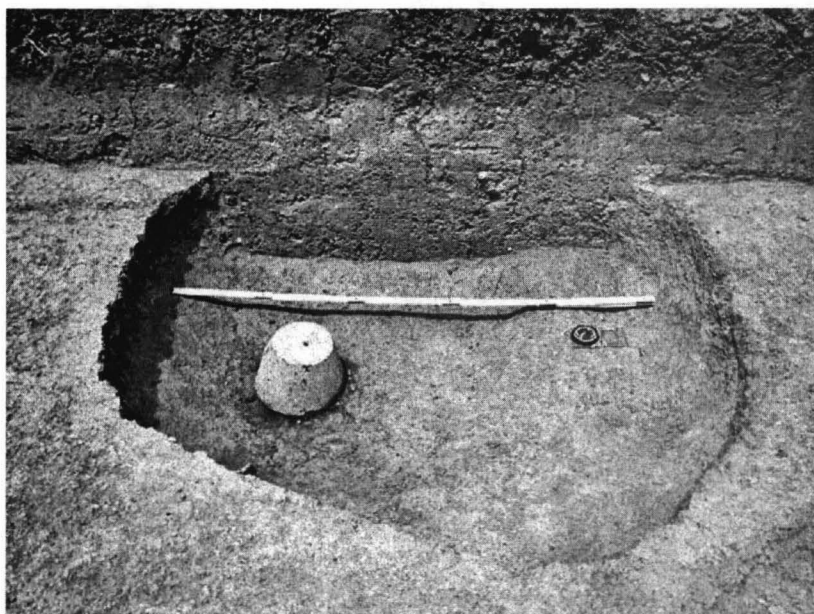

Tf. VIII / 2 – Erdfussboden der Wohnung L.6/2004.

Tf. VIII.

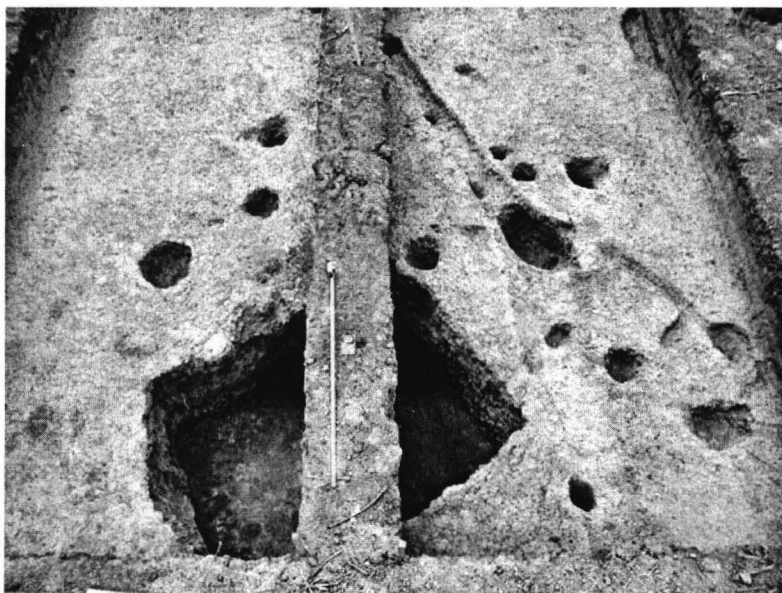

1 – Südlicher Durchschnitt der Sektion S.2 in der Stelle der Wohnung L.5/2004.

Tf. IX / 2 – Die Grube G.1/2004.

Tf. IX.

1 – Die Nahrunggrube G.2 und die Fundamentgrab (vielleicht Zaun).

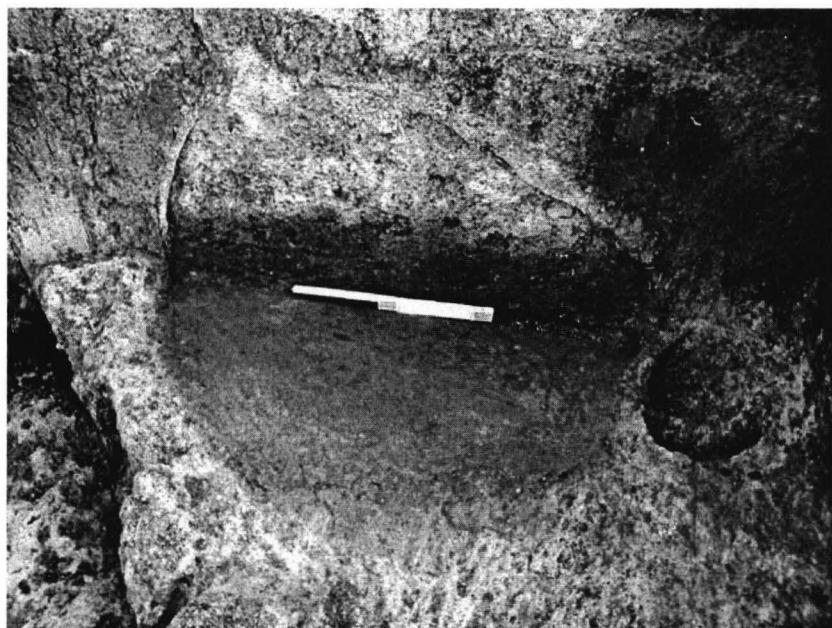

2 – Der heutige Geflechtzaun aus Ruten (Ortschaft Dieci, Kreis Arad).

Tf. X.

1 – Nahrungsgrube G.2 und die ausgegrabte Kupole des Gemeinherdes.

Tf. XI / 2 – Die Kupole und der Feuerherd des Ofens in Sektion gefangen.

Tf. XI.

MATERIALS BELONGING TO THE CULTURE CRUCENI-BELEGIȘ DISCOVERED IN THE BOUNDARIES OF THE LOCALITY OF DRAGȘINA (TIMIȘ COUNTY)

ALEXANDRU SZENTMIKLOSI

In summer of 2005, when the waters of Timiș river lowered, on the sand bank situated at approximatively 2 km north to the village of Dragșina¹ (com. Chevereșu Mare) (Pl. I/1-2), there were discovered a few prehistorical ceramic fragments that were brought to the Museum of Banat from Timișoara². A few of these ceramic fragments, in spite of their character of accidental discovery, are extremely important for the knowledge of the end of the Bronze Age from Banat.

Also found in the boundaries of the locality of Dragșina, there are mentioned more bronze objects discovered accidentally, but which have disappeared nowadays³, as well as a bronze sword belonging to the period Ha A₁-Ha B₂⁴.

DESCRIPTION OF THE MATERIAL

Using fragments of the ceramic materials brought to the museum, it was possible a partial reconstitution of an amphora (*urn*) of reduced dimensions: actual height ($\hat{H}$) = 18.5 cm, maximum diameter (**diam. max**) = 25.5 x 24 cm, bottom diameter (**diam. fund**) = 10 cm, diameter at the basis of neck (**diam. gât**) = 14.5 cm. The thickness of the amphora bottom is of 1.8 cm, and that of the vessel walls is of 0.9 cm (Pl. III/3-4). The amphora has a semi-fine paste which contains sand and very small ceramic fragments. The bitronconic vessel has a slightly ellipsoidal diameter. It has four tubular handles (from which there are kept only three) on the maximum

¹ The coordinates GPS are: N 45°43'15.34", E 21°25'40.70", elevation 91 m (upstream between 92-94 m).

² The ceramic fragments were brought by our colleague Liviu Tulbure to whom we thank for the information. Thanked to the abundant vegetation, the rescue excavation done at the end of September did not locate the archaeological site.

³ Gumă M., 1993, 252, nr. 19, 288, nr. 50.

⁴ Alexandrescu A., 1966, 30, Pl. XXX, nr.18, 168 (map).

diameter. Among them, symmetrically interspersed, there are four conical prominences. Other four upward conical prominences are placed on the vessel shoulder above each handle. The amphora's neck, as it was maintained, is delimited by the body through a narrow groove. The vessel is black-greyish, the grey-reddish shade on the vessel shoulder indicating the traces of a secondary combustion. The ornamentation of the amphora was executed in the pseudo-corded technique made with the help of a little wheel or of a bronze thin twisted wire. The bands of three twisted lines start from the demarcation of the neck by the body of the amphora and go vertically to under the maximum diameter of the vessel. The bands situated above the tubular handles start from the conical prominences and they stop on the maximum curve of the handles. Unlike the neck that seems to have been broken from the past, the recent traces of breaking of the amphora's body indicate a violent twist, probably occasioned by recent floods.

Extremely interesting is a ceramic fragment from the superior part of a relatively small vessel (amphora ?), which has a black-greyish colour. The paste is semi-fine, containing sand with big grain and finely ground ceramic fragments. The interior of the ceramic fragment maintains, in spite of its polishing, the traces of the clay rings which formed/made the vessel. The ornamentation is made with slightly broadened incisions, but not very deep, made of raw paste. The inferior side of the neck, which has still existed, was decorated with incised double lines, disposed in an arch shape. They are interrupted on the distinctly profiled shoulder of the vessel. The superior third part of the vessel was decorated with the schematic representation of a human being, which seems to have been in a boat with hoisted prow and outward twisted top (Pl. III/1-2). The antropomorph representation consists in two concentric circles and the limbs are sketched through two parallel lines oriented obliquely downwardly.

The tool with which the potter executed the decoration in arches was very probably a thin rod endowed with a blunt peak. The end of the twisted prow and the left hand of the stylized human being maintain the starting point in the execution of the decoration. The two concentric circles, perfectly round, that are the head of the human representation were made with the help of a stamp, as in the case of those ones discovered at Cârna-Rampă⁵ and those from Dubravica-Orašje⁶. This thing is also suggested by

⁵ Șandor-Chicideanu M., 2003, vol I, 99, nr. 1, vol. II, 116, Pl. 111/4.

⁶ Jacanović D., Đorđević A., 1989-1990, 72, T. LXXI.

the slightly flattening of the circle that is still in relief, that constitutes the demarcation between the two impressed concentric circles.

Another interesting ceramic fragment is that one which seems to come from the inferior side of a vessel-*pyraunoi* (Pl. II/2). The paste is semi-fine, and sand is used as degreasing substance. Outwardly the colour is brown-reddish and it is black-greyish inwardly. The curved sides of the ceramic fragment are made smooth. The ornamentation consists in a pair of fine grooves that follow outwardly the irregular outline of the wall of the vessel-oven. The interior of the ceramic fragment is strongly smoked and it has slight traces of cracking which are visible both on the inferior surface and in profile.

Another black-greyish ceramic fragment probably comes from a bitronconical amphora. The semi-fine paste contains fine sand and finely ground ceramic fragments. The decoration consists in vertical lines that go down towards the maximum diameter of the belly (Pl. II/4).

Among the ceramic fragments within the boundary of the locality of Drăgășina there is also a fragment of a tronconical black-greyish bowl with straight rim. The semi-fine paste contains sand and finely ground ceramic fragments (Pl. II/3).

The tubular deteriorated handle comes also from an amphora. It has evident traces of recent scratches, which had been probably provoked by the plough (Pl. II/5). The ceramic fragment is dark greyish. Its paste is semi-fine, and it contains fine sand and well crushed mica.

Among the other ceramic shapes, we can also mention those ones that come from a medium-dimensioned cup (probably 8-10 cm), as well as a fragment of a thickened rimmed bowl made of rough paste in whose composition the big grain sand was used as a degreasing substance in a relatively large quantity.

ANALYSIS OF THE MATERIAL

The ceramic material discovered on the sand bank of the river of Timiș, on the basis of the ornamentation technique and of the typological shapes, has analogies in the necropoles and in the settlements of the bearers of the culture Cruci-Belegiș (Gomolava IVb⁷, Belegiș-Stojița *gumno*⁸,

⁷ Tasić N., 1988. 51-52, abb. 3/4.

⁸ Vranić, Sv., 2002.

Beograd-Karaburma⁹, Cruceni¹⁰, Livezile¹¹, Voiteni¹², Şag¹³, Giroc-Mescal¹⁴, Foeni-Gomila Lupului II¹⁵ etc.).

The presence of a bitronconical amphora of type Cruceni-Belegiş, relatively entire, raises a few question marks as concerns its origin. Even if the amphorae (*urns*) are often met in the graves of the necropoles of the culture Cruceni-Belegiş, this category of vessels is also present within the settlements where they had been used as domestic containers. The refutation of the hypothesis of a strictly funerary character of the *urns* is determined by the archaeological investigations from Timişoara-Fratelia¹⁶ and Deta-Dudărie¹⁷. But, unlike the settlements, where these vessels are often discovered in fragmentary state, they are almost entire found in the necropoles. The state of conservation of the urn discovered at Dragşina does not exclude the hypothesis of its origin from a necropolis situated somewhere upstream, not farther than 100-150 m. This hypothesis can be validated through future archaeological investigation.

The fragment from the portable stove does not change this hypothesis because it is known the fact that this type of vessels is present within the funerary inventory of some graves of the culture Cruceni-Belegiş. As concerns this fact there are as proofs the portable stoves from the incineration necropoles from Peciu Nou¹⁸, Belegiş-Stojića gumno¹⁹ and

⁹ Todorović, J., 1977.

¹⁰ Moga, M., 1964; Moga, M., 1965; Radu, O., 1971; Radu, O., 1973.

¹¹ Gogâltan, Fl., 1998, 181-205.

¹² Szentmiklosi, Al., 1998, 197-207.

¹³ Szentmiklosi, Al., 2004a, 81-92.

¹⁴ Kind information from Fl. Gogâltan, to whom we thank also for suggestions. The presence at Giroc-Mescal of a level belonging to the first phase of the culture Cruceni-Belegiş is also mentioned in the archaeological literature (to see Gogâltan Fl., 1996, 33-34, 41-43, abb. 3-5).

¹⁵ The archaeological investigations done by me in 2000 and 2004. In the place known by the natives under the name of *Gomila Lupului*, there are located two earth hillocks, from which one was investigated through a rescue excavation in 1994 (Gogâltan Fl., 2004, 88, note 73). The settlement belonging to the culture Cruceni-Belegiş is situated in the close vicinity at about 150 m south-east. For avoiding confusions in the archaeological literature, I have used the denomination of *Gomila Lupului II* in the case of the settlement Cruceni-Belegiş.

¹⁶ Medeleţ Fl., 1995, 292.

¹⁷ Szentmiklosi Al., 2005.

¹⁸ Medeleţ Fl., 1995, 299.

¹⁹ Vranić, Sv., 2002, 117, nr.12, 138, nr. 81.

Beograd-Karaburma²⁰. Also in a funerary context, it is mentioned the miniature portable stove uncovered at Vršac-Ar²¹.

Extremely interesting is the ceramic fragment with the sketched representation of a human being in a boat. If the manufacturing technology of the vessel is typical for the culture Cruceni-Belegiș, the decoration proves to be uncommon for this culture. The double arches on the inferior side of the neck, as much as it was maintained, would send to the repertory of ornamental motifs of the culture Vatina (group Cornești-Crvenka)²², but there was another technique of execution because those ones belonging to the culture Vatina are deeper incisions that are more elaborated. The presence of the motifs typical for the culture Vatina could be explained through the perpetuation of a few motifs because this ethnical-cultural manifestation from the Middle Bronze period is at the basis of formation of the culture Cruceni-Belegiș²³. A undoubtable argument is one of the urns discovered at Timișoara-Fratelia, belonging to the first phase of the culture Cruceni-Belegiș²⁴. The globular amphora has the neck decorated with incisions characteristic to the culture Vatina. Among these there are the arches from the basis of the neck that are also present²⁵.

The vessels typical to the final phase of the culture Vatina or similar shapes were discovered in the necropoles of type Cruceni-Belegiș from Srem (for example: Belegiș-Stojiča gumno, Beograd-Karaburma etc.), which had been used either as urns or as elements within the funerary inventory. The mixed materials of type Vatina and Litzen discovered in the region Somogy²⁶ and in the level IVa from Gomolava²⁷ indicate the massive participation of the elements of type Vatina at the formation of the culture Cruceni-Belegiș. The links between the two cultures have been also noted within the archaeological material assigned to the early phase of the necropolis from Surčin²⁸.

The concentric circles that represent the head in a schematized manner constitute a motif often met in the repertory of ornaments of the

²⁰ Todorović, J., 1977, 11, grave M.48, T. XIX/2.

²¹ Fischl K.P., Kiss V., Kulcsár G., 2001, 179, with bibliography.

²² Gogâltan Fl., 2004, 93, 97.

²³ Gogâltan Fl., 1993, 66 with bibliography.

²⁴ Szentmiklosi Al., 2004b, 557.

²⁵ Unpublished incineration grave.

²⁶ Bona I., 1975, Pl. 131/8, 11-12; Tasić N., 2001, 314.

²⁷ Tasić, N., 1988, 48-53, abb. 2.

²⁸ Vinski-Gasparini K., 1973, 197-198.

group Szeremle, as well as in the group of the culture Žuto Brdo-Gârla Mare. It is difficult to specify if these represent an influence of type Szeremle-Bijelo Brdo, which was a group that participated to the genesis of the culture Cruceni-Belegiš directly, or an influence of type Žuto Brdo-Gârla Mare, culture with which the communities Cruceni-Belegiš had been partly contemporaneous²⁹.

As we have already mentioned, the early contact of the bearers of the inlayed ceramics with the local communities of type Vatina (Cornești-Crvenka) is present in the region of the Middle Danube, at Gomolava, in level IVa³⁰. In Banat, the contact between the two ethnical-cultural manifestations is suggested by the possible import of type Szeremle-Bijelo Brdo discovered in the last level from Foeni-*Gomila Lupului* I³¹. Otherwise, at the chronological horizon of the phase Cruceni-Belegiš I, there has still existed, at least in the area of Titel, the group Szeremle-Bijelo Brdo³². The existence of this group in the moment of beginning of the culture Cruceni-Belegiš is also suggested by the little cup from the grave M.78 from Belegiš-*Stojiča gumno*³³. South-Danubian imports of type Žuto Brdo-Gârla Mare in the milieu Cruceni-Belegiš are also noted in the necropoles from Beograd-*Karaburma*³⁴, Ilandža³⁵, Cruceni³⁶, Peciu Nou³⁷ etc., as well as in the settlements from Deta-*Dudărie* and Foeni-*Gomila Lupului* II³⁸.

The ceramic fragment from Dragșina, in spite of the fortuitous character of the discovery, would contribute, at least statistically, to the knowledge of the cultural contacts of the urn field communities from Banat and that if the inlayed ceramics within the region of the Middle Danube.

A first interpretation of this representation, maybe the easiest one, would be that concerning the navigation. It is known that beyond a permanent source of food, the rivers constituted from the very old times the

²⁹ Șandor-Chicideanu M., 2003, vol I, 199.

³⁰ Tasić, N., 1988, 48-53, abb. 2.

³¹ Gogâltan Fl., 2004, 88-89, 142, Pl. VI/1.

³² Șandor-Chicideanu M., 2003, vol I, 199.

³³ Vranić, Sv., 2002, 105-106.

³⁴ Todorović J., 1970, 139-145; Todorović, J., 1977, 15 (grave 61), 97 (grave 277), 135-136T. XXX/1a-c; for discussions, to see Șandor-Chicideanu M., 2003, vol I, 197.

³⁵ Marjanski, M., 1957, 5, 10, Pl. II/2; Brukner, B., Jovanović, B., Tasić, N., 1974, 232-233, 532, fig. 195.

³⁶ Radu O., 1973, Pl. VI/1a-b; Șandor-Chicideanu M., 2003, vol. I, 198, 225, nr. 48, vol. II, 196, Pl. 191/1-b, 4, 5a-b (graves M.11, M.32 and M.96).

³⁷ Medeleț Fl., 1995, 293.

³⁸ Recent archaeological investigations done by me in 2000 and 2004.

main thoroughfares of communication. The representations of boats are numerous in the Bronze Age, especially in the north of Europe³⁹. In the area of the culture *Žuto Brdo-Gârla Mare* there are also known miniature clay boats (for example at Balej⁴⁰, Orsoya, Novo Selo⁴¹).

Without denying the connections with the utilization of the rivers as source of food and means of communication, the uncommon decoration of this vessel could also suggest another hypothesis related to the religious beliefs of the epoch. The boat represents a symbol of the voyage done by the living and the dead persons, symbol often met at almost all the civilizations. To many peoples, the boat is a means of transport with which the soul of the deceased person goes to the other world. The funerary boat is often compared to the bird. In Mesopotamia, gods were often illustrated sailing in boats. The boats were also used when the statuettes of the gods made ritual journeys during the celebrations⁴². In the art and literature of the ancient Egypt, Ra, the Sun's god, is also often present in the sacred boat with which the dead person was going down into the twelve regions of the interior world⁴³. The numerous representations of ships in Scandinavian Bronze Age (rock paintings and decorated metal objects) are connected to some religious beliefs. The ship, like some aquatic birds as the swans, "refers to the dead man's last voyage towards to the setting sun"⁴⁴. It is also a very ancient mortuary symbol. The setting sun sunk into the sea or into the ground. In the both situation, it went into a nether world. Before the soul of dead could reach the nether world, he had to cross the water, as the myths of many ancient cultures attest⁴⁵. This could explain the some of boat representations uncovered in a funeral context.

The archaeological investigations executed by professor Florin Medeleteș pointed out that some urn field necropolis of the northern Thracians from Banat, as for example that one from Voiteni-Ciacova and Peciu Nou, were located on sand banks surrounded by the river's branches, that were more or less active, but in the close vicinity of the settlements⁴⁶. The

³⁹ Harding A.F., 2000, 177-185.

⁴⁰ Șandor-Chicideanu M., 2003, vol I, 42.

⁴¹ Schuster C., 2004, 70, 77, Taf. I/4-5.

⁴² Golan A., 2003, 119.

⁴³ Chevalier J., Gheerbrant A., 1994, 179-181; Evseev I., 1994, 21.

⁴⁴ Klindt-Jensen O., 1970, 215.

⁴⁵ Golan A., 2003, 123.

⁴⁶ Medeleteș Fl., 1995, 290, 292; During the archaeological investigations from Peciu Nou done by me in 2002, in one of the sections delimited to establish the limits of the settlement, there was uncovered a portion of 24 m of the riverbed of a branch of the river of Timiș that had formerly separated the settlement by the necropolis.

position of some of the necropolis beyond running water would be related to the ancient religious beliefs from Homer's world, in which the *Styx* was the border that was separating the living world by Hades' world⁴⁷. Thus, another interpretation of the motif on the ceramic fragment from Drăgșina, for the moment a sole sample in the area of the culture Crucișeni-Belegiș, could be related to the funerary customs and the religious beliefs that surround them.

The symbology of the ornamental motifs from the Bronze Age was certainly much more complex than it is known today. If it is accepted that the concentric circles can be related to the sun worship, then the motif from the ceramic fragment discovered at Drăgșina could be interpreted also as a representation the god Apollo in one of his voyages towards the Hyperboreans' world⁴⁸.

Beyond the interpretations that this ceramic fragment can raise, it is fit to point out the mixture of elements of decoration that validate not only the theory of the ethnical-cultural mixture that was at the basis of the genesis of the culture Crucișeni-Belegiș, but also that of the existence of some ample cultural exchanges and influences at the beginning of the second half of the 2nd millennium B.C.

DATING

The pseudo-corded decoration of the fragments, as well as the ceramic shapes typical for the phase I of the culture Crucișeni-Belegiș plead for dating the ceramic fragments discovered on the sand bank from the northern boundary of the village of Drăgșina in the interval of the so-called "Reinecke" Bz. B₂ – C period (respectively Late Bronze I⁴⁹ - the 15th-14th centuries B.C.). As concerns the fragment of vessel *pyraunoi* (portable stove), its dating seems to be a little bit later. The fine groove present on the exterior of the ceramic fragment indicates the moment in which the ancient shapes and techniques of ornamentation co-exist with the new ones. According to S. Forenbaher, this moment is included in the interval

⁴⁷ Initially, that one who was driving the souls into Hades' world was Hermes (Odyssey, XXIV, 1-20, translated by G.Murnu). the dead souls were crossed beyond the river by the boatman Charon (Lăzărescu G., 1992, 93-94; Servi, 2002, 45, 56-57, 76, 168).

⁴⁸ Hänsel B., 2000, 331-334; Bouzek J., 2000, 345-354, bibliographical information of Dr. Florin Gogâltan.

⁴⁹ Gogâltan, Fl., 1998, 184; Gogâltan Fl., 1999-2000, 44-45.

Reinecke C₂-D (the end of the 14th century – the beginning of the 13th century B.C.)⁵⁰. The coexistence of the material typical to the phase I of the culture Cruceni-Belegiș is also demonstrated through the recent discoveries from Deta-Dudărie, where, in the provision pit C.15, there were found materials decorated with broad vertical and oblique grooves beside materials decorated in the pseudo-corded technique and with incisions. The general image is completed by the south-Danube imports belonging to the culture Žuto Brdo-Gârla Mare⁵¹.

The materials discovered on the sand bank from the north of the locality of Dragsina contribute to the knowledge of spreading of the culture Cruceni-Belegiș in Banat. In the same time, through the character of sole sample of the ceramic fragment with human representation, we can discern a fragment from the rich spiritual life of the north-Thracian communities at the beginning of the Late Bronze. Undoubtedly, the localization and the research of the archaeological site affected by the high flood from the spring of 2005 will substantially contribute to the knowledge of this ethnical-cultural manifestation from the second half of the 2nd millennium B.C.

BIBLIOGRAPHY

ALEXANDRESCU A.D., 1966: *Die Bronze Schwerter aus Rumänien*, in *Dacia*, N.S., X (1966), 117-189.

BÓNA I., 1975: *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*, Archaeologia Hungarica, IL, Budapest (1975).

BOUZEK J., 2000: *Versuch einer Rekonstruktion des Pantheons der Urnenfelderzeit*, in *Kultura symboliczna kręgu pól popielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w europie środkowej (Sie symbolistische Kultur des Urnenfelderkreises in der Bronze- und frühen Eisenzeit Mitteleuropas)* (Red. B. Gediga, D. Piotrowska), Warszawa, Wrocław, Biskupin (2000), 345-354.

BRUKNER B., JOVANOVIĆ B., TASIĆ N., 1974 *Praistorija Vojvodine*, Novi Sad, 1974.

CHEVALIER J., GHEERBRANT A., 1994 *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, vise, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, vol. I., A-D, Ed. Artemis, București, 1994.

EVSEEV I., 1994: *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Ed. "Amarcord", Timișoara, 1994.

FISCHL K.P., KISS V., KULCSÁR G., 2001: *A hordozható tűzhelyek használata a Kárpátmedencében. I. Középső Bronkor (The Use of Portable Stoves in the Carpathian*

⁵⁰ Forenbaher S., 1988, 24, 33.

⁵¹ Szentmiklosi Al., 2005.

Basin. I. The Middle Bronze Age), in ΜΩΜΟΣ I., "Fiatal Őskoros Kutatók" I. Összejövetelének konferenciakötete. Debrecen, 1997. November 10-13 (Ed. Dani J., Nagy E.G., Selmeczi L.), Debrecen (2001), 163-193.

FORENBAHER S., 1988: On "Pseudoprotovillanova" urns in Yugoslav Danube Area (O "pseudoprotovillanova" urnama u Jugoslovenskom podunavlju), in *Opuscula Arheologica*, 13 (1988), 23-41.

GOGÂLTAN FL., 1996: Die späte Gornea-Kalakaca Siedlung von Giroc und die Frage des Beginns der Basarabi-Kultur im Südwesten Rumäniens, in *Der Basarabi-Komplex in Mittel- und Südosteuropa. Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin (7-9. November 1996)*, Bukarest (1996), 33-51.

GOGÂLTAN FL., 1998: The Cruceni-Belegiš Cemetery of Livezile (Tolvádia), Commune Banloc, District Timiş (Romania), in *The Thracian World at the Crossroads of Civilisation*, II, Bucureşti (1998), 181-205.

GOGÂLTAN FL., 1999-2000: Aspecte privind metalurgia bronzului în Bazinul Carpatic. Ciocanele şi nicovalele cu toc de înmănuşare din România (Aspekte der bronzeverarbeitung im Karpatenbecken. Die Tüllenhämmer und tüllenambosse aus Rumänien), in *EphNap*, IX-X (1999-2000), 5-59.

GOGÂLTAN FL., 2004: Bronzul mijlociu în Banat. Opinii privind grupul Corneşti-Crvenka, Middle Bronze in Banat. Opinions concerning the Corneşti-Crvenka group, in *Festschrift für Florin Medeleţ Zum 60. Geburtstag* (Ed. P.Rogozea, V.Cedică), BHAB, XXXII (2004), 79-153.

GOLAN A., 2003, 119: *Prehistoric Religion. Mythology. Symbolism*, Jerusalem (2003).

GUMĂ M., 1993: *Civilizaţia primei epoci a fierului în sud-vestul României*, BiblThr. IV, Bucureşti (1993).

HARDING A.F., 2000: *European Societies in the Bronze Age*, Cambridge University Press, 2000.

HÄNSEL, B., 2000: Die Götter Griechenlands und die südost- bis mitteleuropäische Spätbronzezeit, in *Kultura symboliczna kręgu pól popielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki zelaza w europie środkowej* (Sie symbolistische Kultur des Urnenfelderkreises in der Bronze- und frühen Eisenzeit Mitteleuropas) (Red. B. Gediga, D. Piotrowska), Warszawa, Wrocław, Biskupin (2000), 331-344.

JACANOVIĆ D., ĐORĐEVIĆ A., 1989-1990: Višeslojno praistorijsko nalazište "Orašje" u Dubravica, in *Viminacium*, 4-5 (1989-1990), 7-80.

KLINDT-JENSEN O., 1970: Northern Europe, in *Art and Mankind. Larousse Encyclopedia of Prehistoric and Ancient Art*, Hamlyn (1970), 215-218.

LĂZĂRESCU G.I., 1992: *Dicţionar de mitologie*, Casa editorială Odeon, Bucureşti (1992).

MARIJANSKI M., 1957: Groblje urni kod Ilandže, in *RVM*, 6 (1957), pp. 5-26.

MEDELEŢ FL., 1995: Câmpurile de urne funerare din Banat (Unele probleme ale ritului şi ritualului funerar la tracii nordici timpurii de la sfârşitul epocii bronzului şi începutul epocii fierului)(Les champs d'urnes funéraires de Banat), in *ActaMN*, 32, I (1995), 289-302.

MOGA M., 1964: Muzeul Regional al Banatului, in *RevMuz*, I, 3 (1964), 294-296.

MOGA M., 1965: Moga, M., *Observation sur un champ d'urnes funéraires de l'Âge du bronze*, in *Atti del VI CISPP*, II (1965), 450.

RADU O., 1971: *Asupra unui mormânt de incinerare de la Cruceni (Über ein Einäscherungsgrab von Cruceni)*, in *Tibiscus*, I, 1970 (1971), 19-23.

RADU O., 1973: *Cu privire la necropola de la Cruceni (jud. Timiș) (À propos de la nécropole de Cruceni (Dép. Timiș))*, in *SCIV*, 24, 3 (1973), 503-520.

SCHUSTER C., 2004: *Gedanken zu der prähistorischen Schiffahrt an der Unteren Donau. Einbäume und Bretterboote*, in *Festschrift für Florin Medeleț Zum 60. Geburtstag* (Ed. P.Rogozea, V.Cedică), BHAB, XXXII (2004), 67-78.

SERVI K., 2002: *Greek Mythology*, Ekdotike Athenon S.A., Athens (2002).

SZENTMIKLOSI AL., 1998: *Câteva morminte plane de incinerare de la sfârșitul epocii bronzului din hotarul comunei Voiteni (jud. Timiș) (Some flat cremation graves from the end of Bronze Age unearthed within the Voiteni commune boundaries, Timiș County)*, in *AnB, S.N.*, VI, Timișoara (1998), 197-207.

SZENTMIKLOSI AL., 2004a: *Un mormânt de incinerare aparținând culturii Cruceni-Belegiș descoperit la Șag (jud. Timiș) (A Cremation Grave Belonging to Cruceni-Belegiș Culture Discovered at Șag (Timiș County))*, in *AnB, S.N.*, X-XI, 2003-2004 (2004), 81-92.

SZENTMIKLOSI AL., 2004b: *Câmpurile de urne funerare din Banat. Cronica expozitiei permanente*, in *AnB, S.N.*, X-XI (2003-2004), 555-568.

SZENTMIKLOSI AL., 2005: *Cercetările arheologice de salvare din anul 2005 de la Deta-Dudărie. Raport preliminar de săpătură (Rescue Archaeological Excavations at Deta-Dudărie. Preliminary Report of Excavation)*, in *AnB, S.N.*, XII-XIII (2005) (sub tipar).

ȘANDOR-CHICIDEANU M., 2003: *Cultura Žuto Brdo-Gârla Mare. Contribuții la cunoașterea epocii bronzului la Dunărea Mijlocie și Inferioară*, vol. I-II, Ed. Nereamia Napocae, Cluj-Napoca (2003).

TASIĆ N., 1988: *Bronze – und ältere Eisenzeit auf Gomolava (Bronzono i gvozdeno doba na Gomolavi)*, in *Gomolava*, I (1988), 47-58.

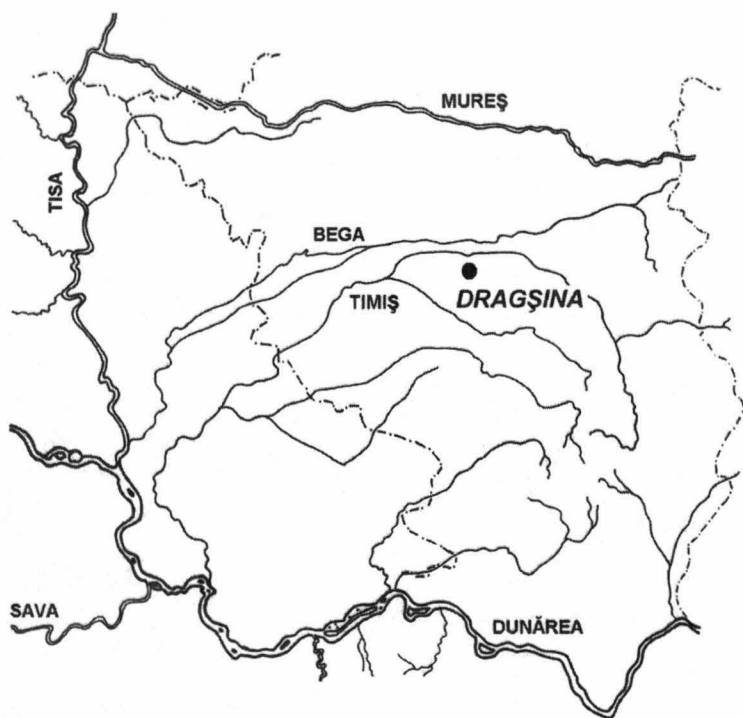
TASIĆ N., 2001: *The Problem of Belegiș (Belegiș-Cruceni, Belegiș-Bobda) Culture. Genesis, Duration and Periodization*, in *Festschrift für Gheorghe Lazarovici zum 60. Geburtstag*, (Ed. Fl. Drașovean), BHAB, XXX, Timișoara (2001), 311-321.

TODOROVIC J., 1970: *Model praistorijske kuće (Un modèle de maison préhistorique)*, in *ZNM*, VI (1970), 139-147.

TODOROVIC J., 1977: *Praistorijska Karaburma II – necropola bronzanog doba*, *Dissertationes et Monographie*, XIX, Beograd (1977).

VRANIC SV., 2002: *Belegiș. Stojića gumno – necropola spaljenih pokojnika, Belegiș. Stojića gumno – a Necropolis of Cremation Burial*, Beograd (2002).

VINSKI-GASPARINI K., 1973: *Kultura polja sa žarama u sjevernoj hrvatskoj (Die Urnenfelderkultur in Nordkroatien)*, Zadar (1973).

1 – Map of Banat.

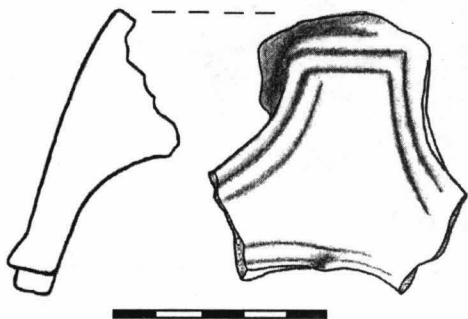

2 – Place of discovery of the ceramic fragments in the boundaries of the locality of Dragșina (satellite photo).

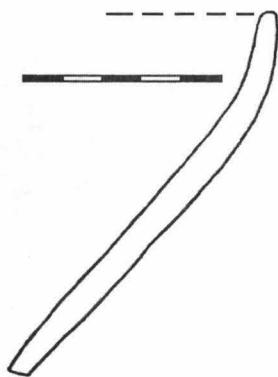
Pl. I.

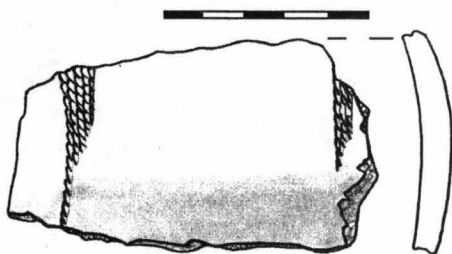
1 – The sand bank where the *Cruceni-Belegiș* ceramic fragments were discovered.

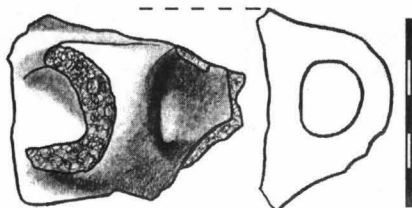
2 – Fragments from a leg of vessel- *pyraunoi*.

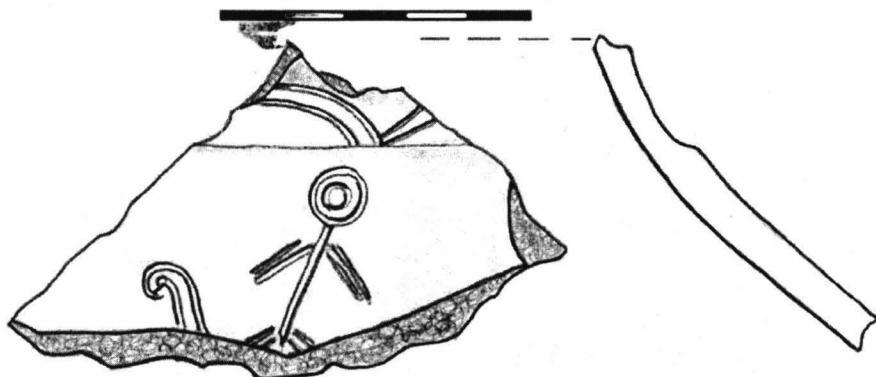
3 – Ceramic fragments of a tronconic bowl (profile).

4 – Fragments of a pseudo-corded amphora

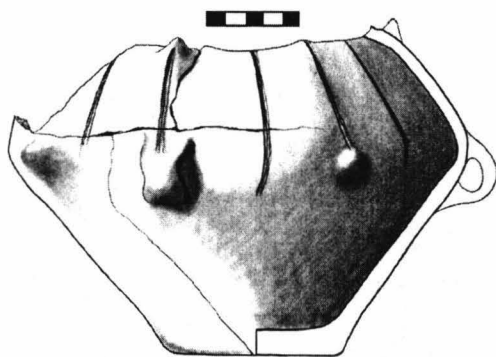
5 – Tubular handle of an amphora.

1 – Ceramic fragments with sketched representation of a human being (drawing).

2 – Ceramic fragments with sketched representation of a human being (photo).

3 – Completable urn (drawing).

4 – Completable urn (photo).

CERCETĂRI ARHEOLOGICE DE EPOCA BRONZULUI ȘI HALLSTATTIENE ÎN ÎMPREJURIMILE LOCALITĂȚII IAM (JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN)

ADRIANA RADU

Lucrările de amenajare a albiei râului Vicinic (pe sectorul Iam–Macoviște) începute în cursul anului 2002 au permis efectuarea în zonă a mai multor periegeze și săpături arheologice de salvare, cu scopul eliberării terenului de sarcină istorică (fig. 1).

Situat la est de confluența pârâului Vicinic cu râul Caraș, satul Iam, atestat printr-un document din 1349¹ și-a schimbat vatra în timp². Cât vezi cu ochii se întinde zona joasă de câmpie fragmentată prin suprapunere de planuri ce se izbește de zona asimetrică a dealurilor ce îi întrerup tăcerea liniară. Și te îndeamnă să scotocești până departe cu privirea. Într-o parte sunt dealurile Vârșețului.

DESCRIEREA SĂPĂTURILOR

În zona numită *Legumicol*, ce se întinde pe prima terasă a râului Vicinic, în dreapta drumului Berliște-Iam, a fost executată prima secțiune S1 (2x10 m).

Stratul de arătură, foarte negru, gros de 0,25 m, a conținut fragmente ceramice și urme de chirpic.

La adâncimea de -0,40 m, în suprafața carourilor 1 și 2, au apărut opt ziduri din cărămidă. Ele se îmbină unghiular, sunt paralele și se află la 0,7 m unul de altul. Situate oblic în secțiune, inegale ca lungime, păstrează lățimea unei singure cărămizi. Grosimea lor constituie un indiciu sigur că ele nu au fost zidurile unor construcții ci, probabil, au marcat un anumit spațiu, al cărui scop nu poate fi definit (fig. 2). În celelalte carouri pământul este amestecat. Majoritatea cioburilor descoperite aici aparțin unor vase dintr-o perioadă recentă.

Următorul strat, cu o grosime de 0,20 m, este compus dintr-un pământ negru, glimpos, cu rare fragmente ceramice. Este marcat prin mici bucăți de chirpic și pigment roșu.

¹ D. Țicu, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timișoara, 1998, p. 338.

² Idem, în *Banatica*, 9, 1987, p. 338.

Pe măsură ce ne-am adâncit, culoarea pământului a devenit mai deschisă. Următorul nivel (0,23 m) conține mai multe fragmente ceramice și câteva oase. De fapt, în caroul 4, în apropierea profilului secțiunii, a fost surprins conturul unei gropi cu o lungime păstrată de 0,85 m și o lățime de cca. 0,35 m. Partea inferioară a stratului de cultură devine tot mai săracă în urme de locuire astfel încât, ultimii 0,10 m au fost săpați într-un steril arheologic negru-gălbui, lutos.

Nu departe de punctul *Legumicol*, în stânga drumului Berliște – Iam, pe a doua terasă înaltă a Vicinicului, în punctul numit *Sat Bătrân* a fost executată secțiunea S2 (10x2 m).

Pământul arat (0,22 m) negru-lutos, cleios, foarte greu de săpat, nu a dat nici un fragment ceramic.

În al doilea strat (0,18-0,20 m), tot negru-lutos, pigmentat cu bucăți mărunte de pământ arse la roșu, au apărut câteva fragmente ceramice, răspândite pe întreaga suprafață a secțiunii.

Nivelul următor (0,40 m), de o consistență asemănătoare, a dat la iveală ceva mai mult material arheologic. În caroul doi, către peretele de est, au apărut foarte multe fragmente ceramice de culoare neagră. Ulterior s-a dovedit că ele aparțin unui singur vas. Alături de cioburi au fost recoltate și bucăți mărunte de oase calcinate, ceea ce ne-a determinat să presupunem existența unui mormânt de incinerare în urnă. Din păcate marginea săpăturii a tăiat o parte din acest vas, păstrat fragmentar datorită friabilității materialului. Zona de împrăștiere a fragmentelor părților componente a putut fii bine delimitată în profilul săpăturii, unde se evidențiază și praful alb-calcaros al oaselor calcinate (fig. 3).

După prelevarea acestei urne săpăturile au continuat. În stratul de cultură din carourile 1 și 2 au fost găsite bucăți de chirpic și cioburi, grupate în apropierea peretelui opus zonei ce a adăpostit urna (pl. 9). Nu este exclus ca, în imediată apropiere, să existe o locuință aparținând unei perioade mai vechi. În carourile 3, 4 și 5, la aceiași adâncime, au fost sesizate doar slabe urme de pigment. Pământul acestui ultim nivel (0,18-0,20 m) este negru, foarte tare și devine tot mai lutos către partea inferioară.

DESCRIEREA CERAMICII

În secțiunea S1 din punctul *Legumicol*, primul nivel conține multe fragmente ceramice și cărămizi recente.

În nivelul următor au apărut cioburi lucrate la roată, realizate dintr-o pastă fină, compactă, bine frământată, cu mult nisip și paiete de mică,

vizibile și în exterior. Cenușiu-deschise în spărtură, bine netezite în exterior și interior, sunt de culoare neagră-cenușie sau brun-cărmizie.

O altă categorie a fost executată din pastă semifină, bine frământată, compactă având în compoziție nisip, pietricele, cioburi pisate. Straturi superficiale exterioare - cafenii, cafeniu-roșcate, cărmizii - acoperă miezul cenușiu-închis. Uneori una din fețe este cenușie. Există și fragmente ce aparțin unor vase de mari dimensiuni, cu o grosime a peretelui cuprinsă între 0,8-1,2 cm. Bine netezit, exteriorul nu este lustruit.

De culoare cenușie sunt cioburile provenite de la vase cu pereții mai groși (0,7-1 cm), lucrate la roată, bine netezite pe ambele fețe. Realizate dintr-o pastă compactă, degresată cu nisip foarte fin, păstrează în interior o culoare mai deschisă decât cea a suprafețelor exterioare.

Fragmentele ceramice, în mare parte atipice, ne permit să reconstituim doar puține dintre formele vaselor. Este prezentă oala cu gât scurt și corp mai mult sau mai puțin bombat. Marginea buzei ascuțită continuă oblic în exterior (pe o distanță de cca. 1 cm) creând un profil triunghiular (pl. 1/1,8). Un alt vas este construit cu marginea buzei lată, oblică spre interior, triunghiulară (pl. 1/2). În exterior, în imediata ei apropiere se află o nervură căreia, pe cealaltă față, îi corespunde o șanțuire ce subliniază forma triunghiulară a buzei.

Se păstrează și o parte din fundul unui vas cu pereții puțin evazați și baza puternic lătită (pl. 1/6). O toartă lată (3,9 cm) cu secțiune îngustă, ovală a aparținut probabil unui vas de mari dimensiuni (pl. 1/4).

Fragmentele ceramice ornamentate sunt puțin numeroase. Linii incizate paralele, late sau înguste, plasate la distanțe diferite, linii paralele, apropiate, incizate (pl. 1/5,7) sau dispuse în val sunt motive ornamentale caracteristice ceramicii lucrate la roată ce prezintă în exterior nisip și mică.

Pe un vas de dimensiuni mari, cu pereții groși și slip cărmiziu este aplicat un brâu format din alveole mari, late, adânci (pl. 1/3).

Ceramica cenușie, lucrată la roată, este ilustrată prin fragmente de mari dimensiuni, atipice, ce fac imposibil de reconstituit forma vaselor.

În sondajul S2, efectuat în punctul *Sat Bătrân* predomină ceramica de factură fină și semifină. Cea semifină este realizată din pastă bine aleasă de impurități, cu nisip și rare pietricele. Miezul negru-cenușiu este acoperit în exterior de un slip cafeniu sau brun-cafeniu, aspru la pipăit, bine netezit, ce păstrează urme ale instrumentului folosit. Uneori fața interioară este neagră-cenușie, foarte bine netezită.

Alte fragmente ce au aparținut unor vase confecționate dintr-o pastă asemănătoare sunt acoperite cu slip brun-cenușiu în exterior și cafeniu sau cenușiu închis-cafeniu în interior, foarte bine netezit, pe alocuri lustruit.

O altă categorie ceramică a fost executată dintr-un lut cenușiu-închis cu un procent sporit de nisip și pietricele. Prezența lor este sesizată și pe suprafețele exterioare, cenușiu-cafenii sau cenușii, foarte bine netezite.

Vasele confecționate dintr-o pastă fină se prezintă uneori cu pereți foarte subțiri (0,2-0,3 cm). Ele sunt executate dintr-un lut cenușiu-deschis bine frământat, compact, cu cioburi pisate și rare pietricele. Slipul, foarte bine netezit este de culoare cărămizie, cafenie și mai rar cenușie.

Materialul descoperit ne-a permis reconstituirea unor forme și ornamente. Se disting vase care, după forma fundului păstrat și a pereților par a fi străchini, iar altele oale. Acestea din urmă sunt exemplificate prin fragmente ce păstrează buza scurtă, evazată, cu marginea rotunjită (pl. 4/4) sau dreaptă (pl. 3/4). Mai numeroase sunt cămile cu pereții subțiri, gât tronconic și buză evazată (pl. 4/1-2). Un alt exemplar (pl. 3/1) este cu buza răsfrântă și lobată. Un altul (pl. 2/1) prezintă deasupra toartei, ce pornește din marginea buzei, o excrescență supraînălțată, dreptunghiulară, arcuită spre exterior, cu capătul rotunjit.

O strachină tronconică devine patrulateră în partea superioară (pl. 4/8). Această formă este conferită de marginea buzei tăiată drept ce se lățește unghiular spre exterior. Sub ea, până la baza toartei-buton (dreptunghiulară, cu secțiune îngustă, ovală) este vizibilă muchia de îmbinare a celor două suprafețe. Un capac (pl. 2/5) prezintă o formă patrulateră asemănătoare, marginea fiind realizată în același mod. Corpul unghiular se îngustează prin arcuire către bază.

Partea inferioară a unei toarte (pl. 3/5) este astfel modelată încât redă modul în care aceasta se atașează pe corpul unui vas.

Ornamentarea ceramicii s-a realizat prin incizii, caneluri, aplicații, stampilare și înțepături. Inciziile ocupă ponderea cea mai mare și, uneori, se prezintă în combinație cu alte tipuri de ornamente. Ele alcătuiesc o gamă variată de motive: linii paralele, verticale, adânc incizate ce pornesc de la baza gâtului marcat cu o incizie orizontală (pl. 4/6); linii verticale, paralele, situate distanțat, tăiate oblic de alte linii paralele – motiv plasat pe suprafața exterioară a unui vas cu buza răsfrântă (pl. 4/4); trei linii paralele îmbinate unghiular ce se repetă în zig-zag și prezintă în interior (la cca. 1 cm distanță) un motiv probabil asemănător (se păstrează numai vârful) (pl. 3/8); fascicul de linii paralele apropiate, uneori îmbinate unghiular (pl. 4/3); două sau mai multe linii paralele plaste distanțat (pl. 4/5); linii paralele apropiate, arcuite (pl. 2/3).

Cana cu buza lobată și răsfrântă prezintă pe gât, în apropierea zonei de îmbinare cu corpul, trei caneluri paralele, apropiate (pl.3/1). La mică distanță, marginea gurii este marcată de o incizie fină, ce alcătuiește o ghirlandă formată din segmente mici, semicirculare apropiate. Supraînălțarea dreptunghiulară din dreptul toartei, ce aparține celeilalte căni (pl. 2/1), este marcată cu două incizii paralele, arcuite, ce urmăresc marginile lungi. Partea rotunjită este subliniată printr-un triunghi format din linii paralele, îmbinate. Marginea exterioară a buzei este marcată de o incizie ce pornește din dreptul toartei. Inciziile sunt încrustate cu o substanță albă. Liniile incizate și încrustate sunt plasate și pe ceramica ce conține mult nisip. Toarta, este ornamentată în apropierea zonei de prindere, cu linii paralele orizontale întretăiate de altele verticale (pl. 2/2). Pe corp liniile paralele se arcuiesc între două ornamente ștampilate formate din cercuri concentrice. Ornamentul este completat cu două linii paralele ce se bifurcă (pl. 2/3).

Canelura este plasată pe ambele fețe ale vaselor și subliniază părțile lor componente. Un buton tronconic prezintă în partea inferioară caneluri semicirculare dispuse concentric (pl. 3/3). Cestile cu pereții subțiri și marginea răsfrântă (pl. 4/1-2) sunt decorate pe fața interioară cu caneluri verticale, lungi sau scurte ce acoperă toată suprafața buzei sau marchează doar locul de unde pornește răsfrângerea. În exterior caneluri paralele apropiate marchează aceeași zonă (pl. 4/2). Pe unele piese ornamentul se repetă la cca. 1 cm (pl. 4/1). Pe un alt fragment apar caneluri paralele dispuse arcuit (pl. 2/4).

Motivul canelat este combinat cu ornamente realizate prin înțepare și impresiune. Pe corpul unui vas, în apropierea canelurilor oblice este realizat un cerc prin împunsături succesive, cu o impresiune circulară centrală (pl. 3/2). Și acest motiv a fost încrustat cu o substanță albă.

Ornamentul în relief (pl. 3/4) este aplicat în exteriorul buzei unei oale. El constă dintr-o linie scurtă semicirculară din care pornesc, distanțat, două raze scurte, oblice.

Urna ce conține oase umane calcinate este executată din lut semifin, compact, ce conține ca degresant nisip cu bobul mărunț și mici pietricele. Cenușiu-închis în spătură, prezintă în exterior un slip negru-cenușiu, foarte bine netezit, parțial lustruit. În interior păstrează aceeași culoare cu excepția anumitor porțiuni, unde devine cafeniu. Astfel de reflexe sunt vizibile, pe alocuri, și în exterior.

Vasul (pl. 5) prezintă un picior tronconic (înalt de 6 cm, cu un diametru de 6,5 cm), cu patru perforații circulare (1,2 cm). Nervuri paralele, apropiate (0,7-0,8 cm) ornamează întreaga sa suprafață. Partea superioară bitronconică, cu umăr rotunjit și gât înalt, tronconic a putut fi doar parțial

reconstituită. Din jumătatea inferioară până la baza gâtului corpul urnei este ornamentat cu nervuri paralele, distanțate (2-2,2 cm), mai mult sau mai puțin pronunțate. În zona maximei rotunjimi este plasat un buton conic, orientat cu vârful în sus, pe a cărui suprafață se continuă două nervuri ce se îmbină unghiular. Și pe gât (reconstituit parțial), în zona centrală, se pare că ar fi existat nervuri orizontale, apropiate (fragmente de ceramică ce prezintă un astfel de ornament nu au putut fi alipite ansamblului).

INCADRARE CULTURALĂ

Descoperirile din punctul *Legumicol* pot fi atribuite mai multor perioade istorice. Au fost găsite materiale care prin factura ceramicii, tipurile de vase și ornamentele incizate – linii paralele și în val aparțin perioadei medievale. Prin analogiile cu materialele de același tip găsite în depresiunea Oravița, au fost atribuite secolului XIV³. Așezarea medievală a fost amintită în literatura de specialitate la sud de sat, în locul numit *Sat Bătrân*⁴. Ceramica cenușie, de factură bună, lucrată la roată aparține secolului IV⁵. Fragmentele de ceramică preistorice au fost încadrate, ținându-se cont și de rezultatele cercetărilor anterioare - perioadei hallstatiene⁶.

Materialele descoperite în punctul *Sat Bătrân* aparțin perioadei mijlocii și târzii a epocii bronzului.

Vasele cu un motiv alcătuit din linii paralele, incizate, arcuite între două ornamente circulare, concentrice, ștampilate, încrustate cu alb, sunt caracteristice culturii Țuto Brdo-Gârla Mare. Specific acestei culturi este și motivul în ghirlandă situat pe buza vasului lobat, în apropierea canelurilor fine ce o marchează. În aceeași situație se află și motivul circular înțepat, combinat cu caneluri late.

Cana cu prelungirea supraînălțată, dreptunghiulară, lățită, plasată deasupra toartei își găsește analogii în așezări tipice acestei culturi: Balta Verde⁷, Cârcea⁸ și în Banat în necropola de la Liubcova-Țiglarie⁹. În acest

³ *Ibidem*, p. 340, fig. 17/3.

⁴ *Ibidem*, p. 338.

⁵ E Iaroslavschi-Gh. Lazarovici, în *Acta MN*, XV, 1978, p.256.

⁶ Idem, în *Acta MN*, XVI, 1979, p. 460.

⁷ D. Berciu și E. Comșa, în *Materiale II*, 1955, p. 298, fig. 34/1.

⁸ S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii, I, Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, București, 1978, p.34, fig 16/2.

⁹ M. Gumă, *Epoca bronzului în Banat*, Timișoara 1997, p. 250, pl. XXXVI/3.

din urmă punct a fost sesizat un aspect caracteristic pentru faza a III-a a acestei culturi-și anume tendința spre aspectul pătrat¹⁰ în forma generală a vasului. Ceștile cu buza evazată, a căror suprafață exterioară este ornamentată cu caneluri orizontale paralele, iar cea interioară cu caneluri verticale își găsesc corespondențe în materialul de la Svinița-Piatra Elișovei.¹¹ Alte tipuri de ornamente realizate din caneluri și incizii sunt prezente în majoritatea culturilor bronzului mijlociu și târziu din Banat.

Pe baza acestor analogii înclinăm să credem că, o parte a materialului descoperit poate fi atribuit culturii Žuto Brdo-Gârla Mare (faza a II-a, eventual III).

Urna, datorită formei și ornamentelor a putut fi încadrată fazei Cruceni Belegiș IIa. Despre această fază s-a afirmat că se caracterizată *prin apariția urnelor cu aspect bitronconic, decorate aproape exclusiv cu proeminențe conice și caneluri (de obicei orizontale pe gât și verticale sau oblice pe corp)*¹².

Urnele cu picior sunt rare. Una dintre ele, neornamentată, este întâlnită în necropola de la Cruceni și aparține unei faze mai timpurii¹³. Piciorul ornamentat cu caneluri orizontale¹⁴ este întâlnit în faza a doua a necropolei de la Cruceni.

Importanța acestei descoperiri se materializează prin extinderea ariei de răspândire a culturii Cruceni-Belegiș – necropola da la Vrani¹⁵ fiind considerată, până acum, punctul cel mai sudic cu descoperiri de acest tip din Banatul românesc.

¹⁰ S. Morintz, *op cit*, p. 39.

¹¹ M. Gumă, *op cit*, p. 252, pl. LXXVIII/6.

¹² *Ibidem*, p. 65.

¹³ *Ibidem*, p. 256, pl. LXXXII/1.

¹⁴ *Ibidem*, p. 257, pl. LXXXIII/12.

¹⁵ Fl. Gogâltan, în *The thracian world at the crossroads of civilization*, II, București, 1998, harta descoperirilor

RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES DE L'ÉPOQUE DU BRONZE ET DU
HALLSTATT AUX ALENTOURS DE LA LOCALITÉ IAM
(DÉP. CARAS-SEVERIN)

Résumé

Les travaux d'aménagement de la rivière Vicinic dans le secteur Iam-Macoviște, effectués au cours de l'année 2002, ont contribué à la réalisation des investigations et des fouilles de sauvetage, pour le but d'élérer le terrain de la charge historique.

Situé à l'est de la confluence de la petite-rivière Vicinic avec la rivière Caraș, le village Iam, attesté à voie documentaire en 1349, a changé son âtre à travers du temps.

On a exécuté deux sections. La première S1 (2/10 m), trouvé dans le point denomé Legumicol, s'étend sur la première terrasse de Vicinic, à droite de la route Berliste-Iam. L'autre, S2 (2/10 m), a été placée à gauche de cette route, sur la première terrasse haute de Vicinic, dans le point denomé Sat Bătran.

EN S1, à une profondeur de 0,40 m, dans la surface des carreaux 1 et 2 se sont apparus huit murs en briques. Ceux-ci s'assemblent en une manière angulaire, sont parallèles et se trouvent à une distance de 0,7 m l'un de l'autre. Situés dans une position oblique dans la section, inégales comme longueur, ils gardent la largeur d'une brique. Pas loin du prophile, dans le carreau n° 4, on a surpris le contour d'une fosse (0,85/0,35 m).

En S2, dans le carreau n° 2, vers le mur estique, se sont apparus beaucoup de fragments céramiques noirs, à côté des fragments osseux calcinés. Cela nous a déterminé à supposer l'existence d'une tombe d'incinération dans l'urne. Malheureusement, la marge du fouillage a coupé une part de ce vaisseaux, bien surprit dans le prophile de l'excavation, qui a gardé la poussière blanche-calcaire des os calcinés. Après le prélèvement de l'urne les fouilles se sont continuées. Dans les couches de culture, dans les carreaux 1 et 2, on a trouvé des morceaux de briques et des débris, groupés tout près du mur opposé à la zone où on a découvert l'urne. On ne peut pas exclure la possibilité de l'existence, dans le voisinage, d'un logement appartenant à une période plus ancienne.

Le matériel céramique découvert nous a permis la reconstitution des quelques formes d'ornements. L'ornementation de la céramique est réalisée par des bandes alvéolées appliquées, par des incisions, des cannelures, avec des applications estampillées et piquées. Les incisions sont les plus nombreuses et, quelquefois, se présentent en combinaison avec des autres types d'ornements.

L'urne dispose d'un pied à la forme d'un tronc de cône (6 cm en hauteur, son diamètre supérieur étant de 6,5 cm) avec quatre perforations circulaires (1,2 cm). Des nervures parallèles proches (0,7-0,8 cm) ornent toute sa surface. La partie supérieure bitrocônique, avec épaule arrondi et col haut trocônique aussi, a été partiellement reconstitué. De la moitié inférieure et jusqu'à la base du col le corps de l'urne est couvert de cannelures parallèles plus ou moins distancées (2-2,2 cm). Dans la zone de la maxime rondeur est placé un bouton cône, ayant des cannelures verticales.

Les découvertes du point Legumicol peuvent-être attribuées aux plusieurs périodes historiques. On a trouvé des matériaux qui, par la facture de la céramique, les types de vaisseaux et ornements incisés - lignes parallèles et *en vague*, appartiennent à la période médiévale. Par analogie avec les matériaux du même type, trouvés dans la dépression Oravita, ceux-ci ont été attribués au XIVe siècle. La céramique grise, de bonne facture,

modellée à la roue, appartient au IVe siècle. Les fragments préhistoriques ont été encadrés dans la période hallstatiennne.

Les matériaux découverts dans le point *Sat Bătrân* appartiennent à la période moyenne et tardive de l'époque du bronze.

Les vaisseaux avec un motif composé des lignes parallèles, incisées, arquées entre deux ornements circulaires concentriques, estampillées, encroutés en blanc, sont caractéristiques à la culture Žuto Brdo- Gârla Mare. Le motif spécifique de cette culture, situé sur le bord du vaisseau lobé, est réalisé par des cannelures fines horizontales combinées avec une guirlande. Dans la même situation se trouve le motif circulaire piqué, combiné avec une cannelure large.

Le pot avec la prolongation surhaussée, la rectangulaire élargie, situé au-dessus de l'anse, trouve ses analogies dans des établissements typiques de cette culture: Balta Verde, Carcea et en Banat dans la nécropole de Liubcova-Țiglărie. La tasse avec le bord évasé, dont la surface extérieure est ornementée avec des cannelures horizontales, parallèles et celle intérieure avec des cannelures verticales trouvent leur correspondance dans le matériel de Svinița-Piatra Elișovei. Des autres types d'ornements cannelés et incisés sont présentes dans la majorité des cultures du bronze moyen et tardif de Banat.

Ces analogies nous font croire qu'une part du matériel découvert peut-être attribué à la culture Žuto Brdo- Gârla Mare (phase IIe, peut-être IIIe).

En ce qui concerne l'urne, en tenant compte de sa forme et de ses ornements, on peut l'encadrer dans la phase Cruceni-Belegis-IIa, définie par l'apparition des urnes avec aspect bitroncônique, décorées presque en exclusivité avec des proéminences côniques et des cannelures.

Les urnes avec pied sont rares, l'une d'entre eux, pas ornementée, est rencontrée dans la nécropole de Cruceni et appartient à une phase plus ancienne. Le pied orné avec des cannelures horizontales appartient à la deuxième phase de la nécropole de Cruceni.

L'importance de cette découverte se matérialise par l'extension de l'aire de la répandue de la culture Cruceni-Belegis - la nécropole de Vrani étant considérée, jusqu'à présent, le point le plus sudique avec des découvertes de ce type du Banat roumain.

LA LISTE DES ILLUSTRATIONS

Fig. 1e. Iam - vue générale de l'établissement avec les deux sites: 1. *Legumicol*; 2. *Sat Bătrân*.

Fig. 2e. Iam *Legumicol*: aspects des travaux de la recherche archéologique.

Fig. 3e. Iam *Sat Bătrân*: aspects des travaux de la recherche archéologique; 1. détail de la fosse tombe; 2. prophile avec la fosse tombe.

Pl. 1. Iam *Legumicol*: 1-2, 4-8 céramique médiévale; 3. céramique de l'époque hallstattiennne.

Pl. 2. Iam *Sat Bătrân*: 1-5 fragments de l'époque du bronze - culture Gârla Mare.

Pl. 3. 1-8 fragments de l'époque du bronze - culture Gârla Mare.

Pl. 4. Iam *Sat Bătrân*: 1-8 fragments de l'époque du bronze - culture Gârla Mare.

Pl. 5. Iam *Sat Bătrân*: l'urne d'incinération hallstattiennne.

Pl. 6. Iam *Sat Bătrân*: prophile vertical S2.

Fig. 1. Iam – vedere generală a aşezării cu cele 2 situri: 1. *Legumicol*; 2. *Sat Bătrân*.

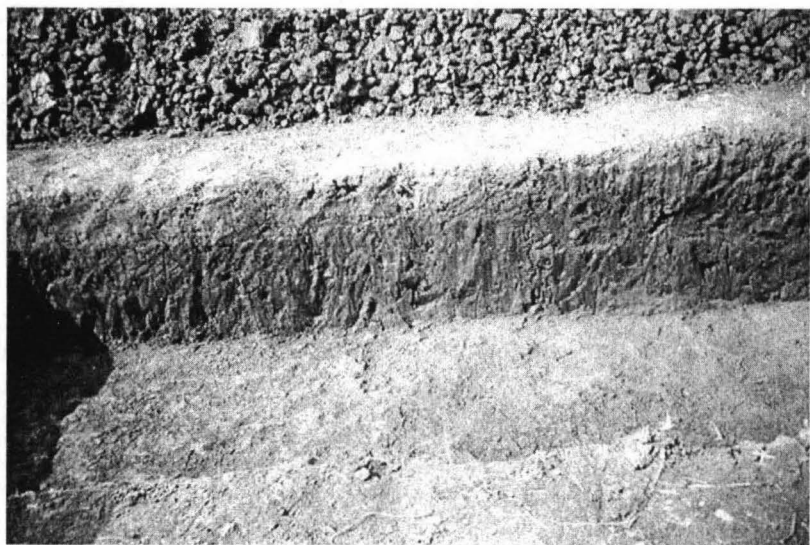
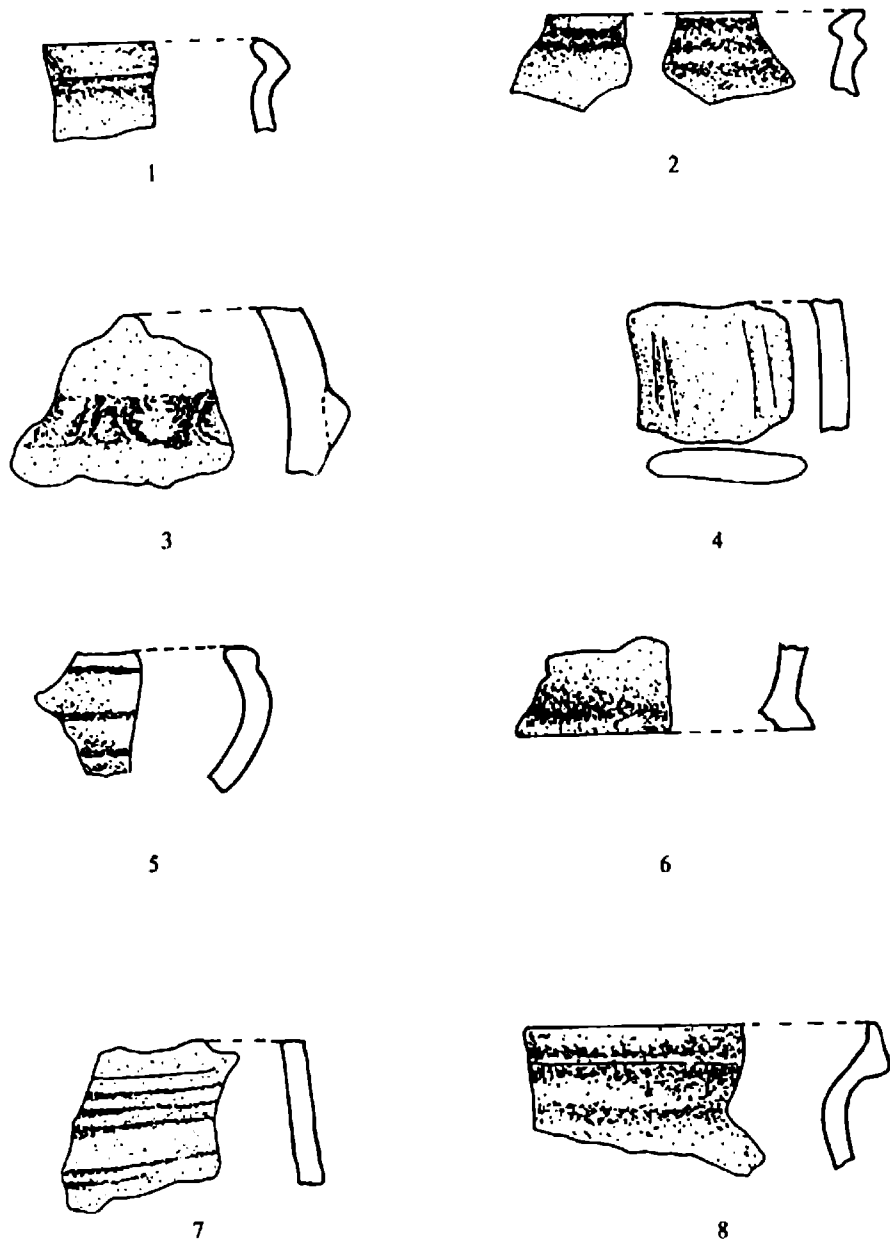

Fig. 2. Iam *Legumicol*: aspecte din timpul săpăturilor.

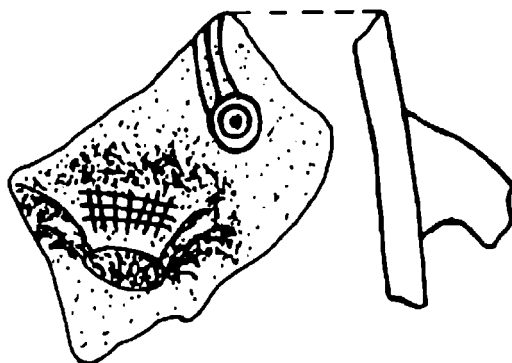
Fig. 3. Iam Sat Bătrân; aspecte din timpul săpăturilor; 1 detaliu groapă mormânt; 2. profil cu groapa mormântului.

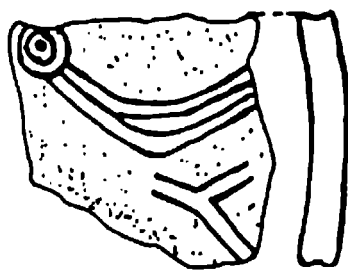
Pl. 1. Iam *Legumicol* 1-2, 4-8 ceramică medievală; 3. ceramică de epocă hallstattiană.

1

2

3

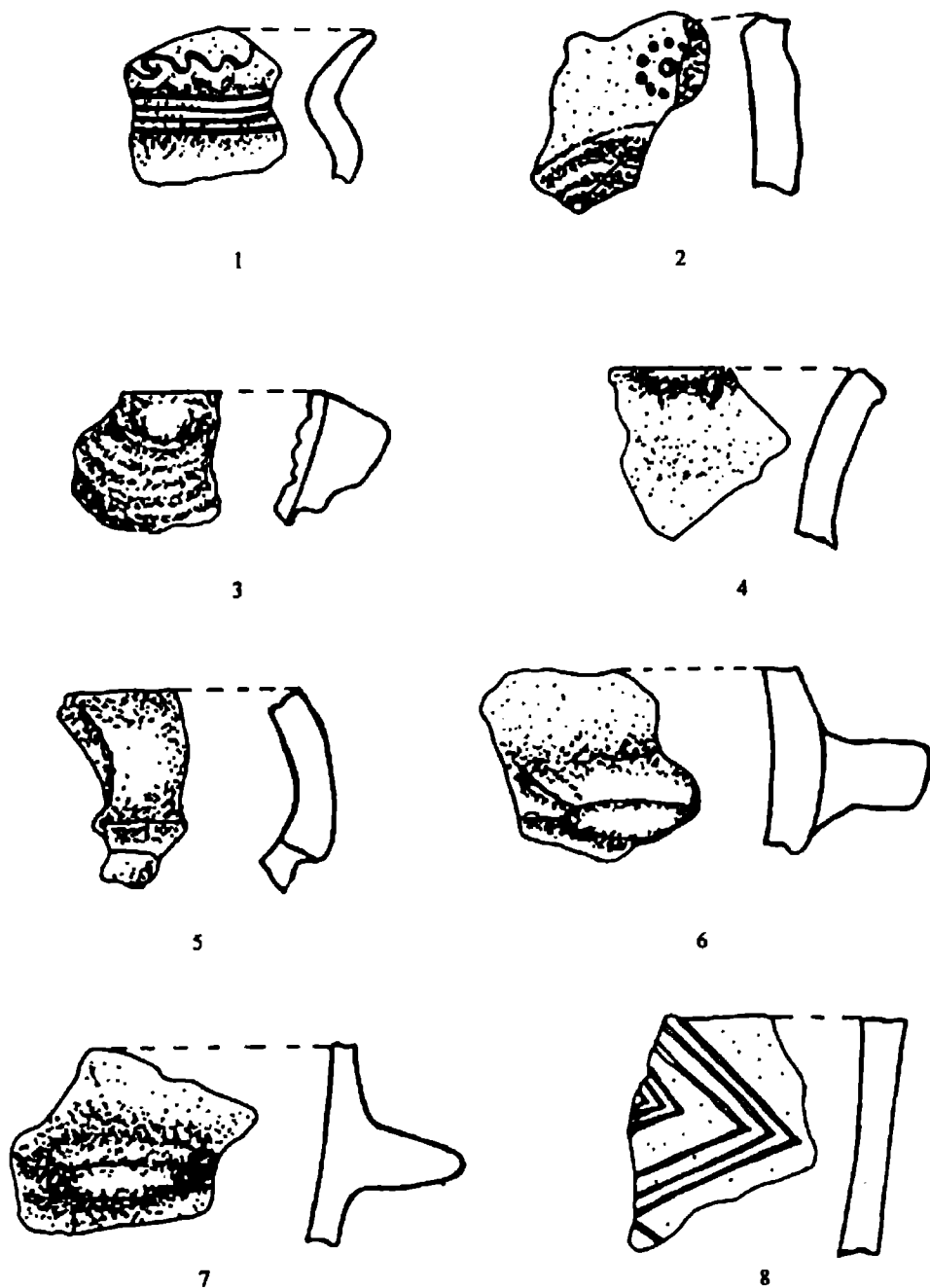

4

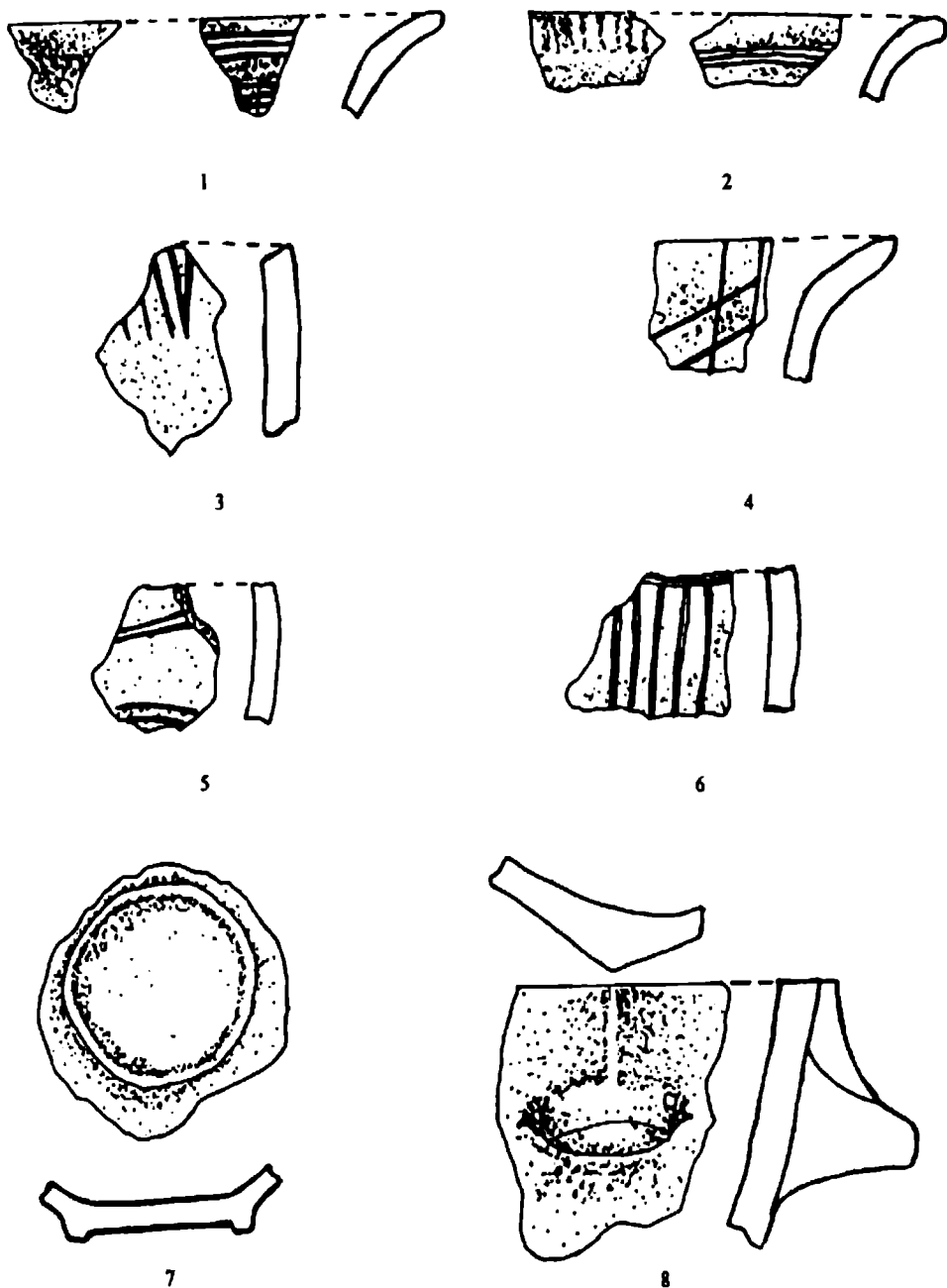

5

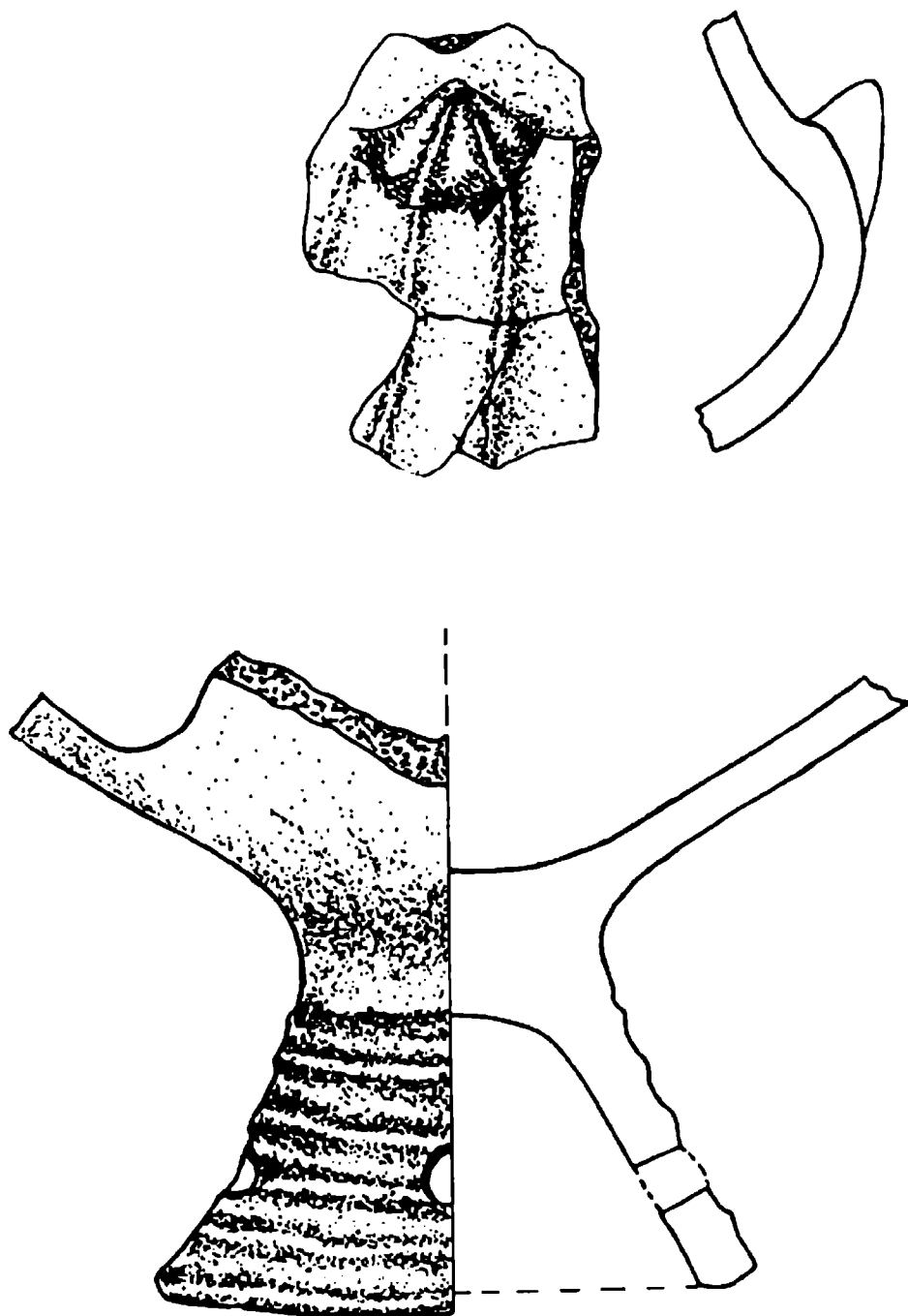
Pl. 2. Iam Sat Bătrân: 1-5 fragmente ceramice ep. bronzului - cultura Gârla Mare.

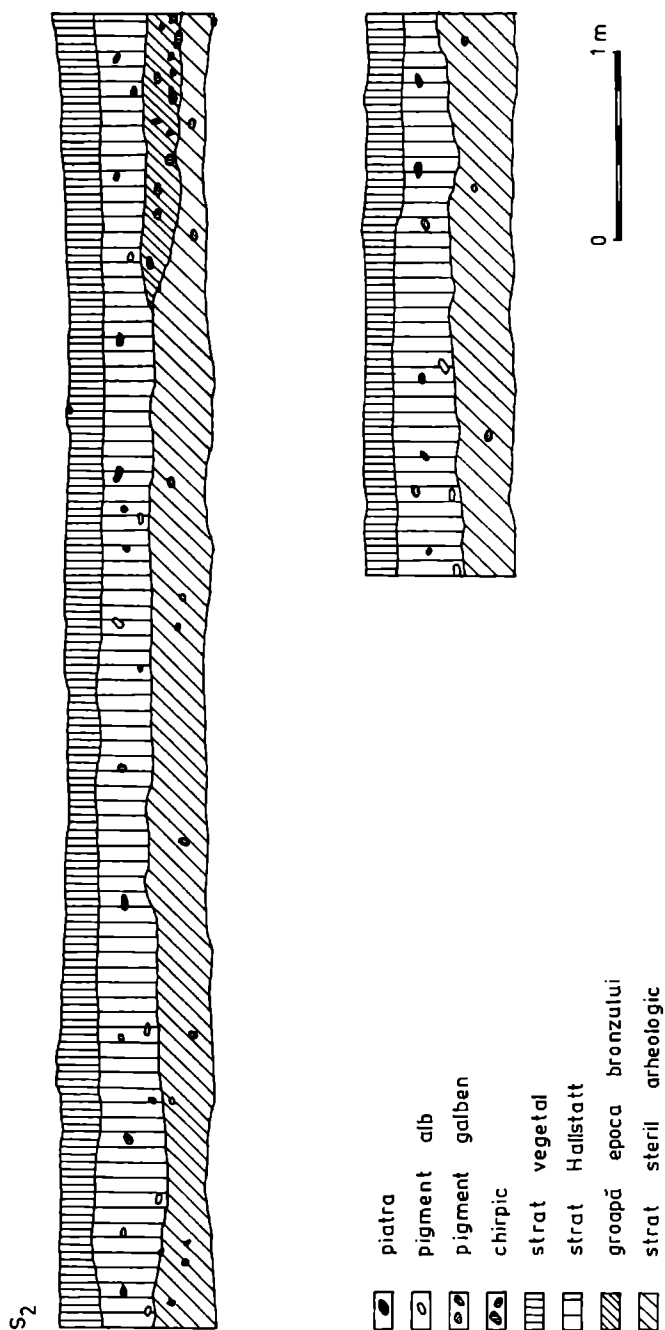
Pl. 3. Iam Sat Bătrân: 1-8 fragmente ceramice ep. bronzului - cultura Gârla Mare.

Pl. 4. Iam Sat Bătrân: 1-8 fragmente ceramice ep. bronzului - cultura Gârla Mare.

Pl. 5. Iam *Sat Bătrân*: urna de incinerare hallstattiană.

Pl. 6. Iam Sat Bătrân: profil vertical S2.

CERCETĂRI ARHEOZOOLOGICE ÎN NIVELELE DE EPOCA BRONZULUI (CULTURILE VERBICIOARA ȘI GÂRLA MARE) DE LA OSTROVUL CORBULUI (JUDEȚUL MEHEDINȚI)

GEORGETA EL SUSI

Ostrovul Corbului reprezintă una din insulele existente de-a lungul Dunării, situată la 16 km în aval de orașul Drobeta Turnu-Severin, pe malul stâng al fluviului, în apropierea satului cu același nume. Fluviul se divide în două brațe, unul principal ce reprezintă șenalul navigabil și altul mai adânc, cele două ramificații “îmbrățișând” insula Ostrovul Corbului. Fluviul și-a croit drum printr-o serie de terase bine săpate în depozitele terțiare și holocene. Pe malul sârbesc Dunărea și-a croit drum prin rocile vechi terțiare ca pante ale culmilor estice ale Munților Balcani. Malul românesc a oferit spre erodare depuneri de loess, creându-se un sistem de lacuri și bălți. Ostroavele sunt formațiuni specifice malului stâng al Dunării, formate în decursul timpului datorită ploilor torențiale, urmate de viituri, de erodarea malurilor (prin ravenări și alunecări de teren) și colmatarea albiilor, rezultând bancurile aluviale¹. Degradările cauzate de apele fluviului, alături de cele produse de vânt (eoliene), puternice în zonă și cele pluviale au alterat continuu relieful și configurația inițială a ostrovului, la nivelul anilor 1970-1980 acesta având o suprafață de 20 km²². Climatul general actual al zonei este unul continental, cu influențe submediteraneene, cu ierni blânde, moderat de umede, veri calde, secetoase, cu o temperatură medie anuală de 11°C și un regim de precipitații în medie de 500-600 mm. Depozitele aluvionare, loessoide sunt cele mai răspândite, fiind caracteristice luncii Dunării. Au fertilitate bună fiind propice agriculturii și pășunatului. Solurile hidromorfe apar în unele sectoare de luncă, pe pantele joase, plasate la contactul cu terasa, fiind acoperite de pajiști naturale³. În câmpia înaltă a Bălăciței prevalează soluri argiloiluviale brun-roșcate formate de-a lungul timpului sub o cuvertură forestieră.

Influențele submediteraneene și altitudinile coborâte au imprimat un specific floristic și faunistic acestei zone din SE României. Sub raport

¹ G. Posea, colab, 1982, p. 577-579

² P. Roman, 1996, p. 12

³ N. Negrea, 1990, p. 94-98

fitocenologic ostrovul și regiunile adiacente (Piemontul Bălăciței) țin de zona pădurilor de stejari submezofili-termofili. Actualmente, speciile lemnoase împușinate sunt cerul (*Quercus cerris*) și gărnața (*Q. frainetto*), alături de jugastru (*Acer campestre*), arțar tătarăsc (*Acer tataricum*), frasin (*Fraxinus ornus*), tei alb (*Tilia tomentosa*) Pe versanții umbroși s-au dezvoltat gorunete din *Q. pretraea ssp. polycarpus*, iar pe versanții însoriți asociații de stejar pufos (*Q. pubescens*). Regiunea este puternic antropizată, culturile agricole și pajiștile secundare cu asociații de *Festuca valesiaca*, *F. pratensis*, *Poëtum angustifolia* au luat locul pădurilor de altă dată. Pe terasele Dunării apar zăvoaie de salcie (*Salix*), plop (*Populus*), *Quercus*, *Fraxinus*, alături de pajiști secundare xero-mezofile cu graminee: *Dactylis glomerata*, *Agrostemum stolonifera*, *Festuca valesiaca*, *Chrysopogon grillus* și o vegetație acvatică cu stuf (*Phragmites communis*) și papură (*Typha sp.*)⁴.

Datorită mediului bogat în resurse naturale și a unui climat mult mai blând, comunitățile de pe ostrov, în toată evoluția lor au exploatat eficient resursele naturale oferite de ambient, caracterizat printr-o varietate de ecosisteme. Fluviul și câmpia sa inundabilă, platourile mai înalte ocupate de pâlcuri de păduri de foioase, zonele mai îndepărtate de fluviu reprezentau tot atâtea ecosisteme, bogate într-o floră și faună diversificate. Condițiile ambientale au fost prielnice evoluției comunităților umane care au locuit Lunca Dunării încă din epipaleolitic și până în vremurile apropiate. Terenul acestei zone bogat în depuneri aluvionare, de loess era fertil pentru practicarea agriculturii și creșterii animalelor. Rețeaua hidrografică bogată permitea desfășurarea unor activități sezoniere legate de pescuit, culegerea moluștelor, prinderea păsărilor. Climatul temperat continental, cu influențe mediteraneene (cu o medie anuală mai ridicată decât în restul țării) a favorizat dezvoltarea unei vegetații de luncă, propice existenței unui vânat bogat și diversificat așa cum o indică spectrele faunistice de-a lungul locuirilor de pe ostrov.

Ostrovul prezintă două “boturi”, cel al “Piscului” la km fluvial 916 și cel al “Cliuciului”, la km fluvial 911⁵. Materialul osteologic analizat provine în totalitate din punctul “Botul Cliuciului”. Cercetările arheologice de amploare, derulate pe parcursul a 15 ani (1970-1984) au adus la lumină, pe

⁴ D. Ivan, 1979, p. 294-295

⁵ *Ibidem*, p. 12

lângă alte categorii de vestigii arheologice și o însemnată cantitate de resturi faunistice, ilustrând o locuire intensă a ostrovului, începând din mezolitic și până în evul mediu⁶.

Articolul își propune să continue prezentarea datelor de faună din nivelele de epoca bronzului de la Ostrovul Corbului « Botul Cliuciului ». Într-un studiu anterior⁷ ofeream informații arheozoologice asupra locuirii Glina din situl respectiv, în cele ce urmează continuăm cu fauna din nivelele Verbicioara și Gârla Mare.

RESTURILE DE FAUNĂ DIN NIVELELE VERBICIOARA

Eșantionul faunistic recoltat din nivelele Verbicioara se datează în faza a III-a a acestei culturi⁸, provine în exclusivitate din sectorul A și însumează 1266 fragmente. Dintre acestea, 845 sunt determinabile. Mamiferelor le revin 1181 oase (93,3 %) față de 45 oase de pește și 40 valve aparținând scoicii de Dunăre (6,7 %). Din cele 1266 oase, un procent de 69,4 % a fost recoltat din stratul de cultură (879 fragmente) și 387 din locuințe. Aceleași specii sunt prezente atât în strat cât și în complexe, cu excepția oaselor de căprior absente din locuințe. Calul nu a fost identificat în nivelele acestei culturi, fapt datorat penuriei eşantionului, cu atât mai mult cu cât el este prezent în nivelele Gârla Mare. Caracteristic eşantionului Verbicioara este cantitatea însemnată de oase cu urme de contact cu focul, concretizate într-o pigmentație roșcată, uneori negricioasă, unele fiind de-a dreptul calcinate. Este cazul celor provenite din locuința din S16/C9/1,5-1,6 m. 45 dintre ele sunt deformate de foc, calcinate. Ele au fost introduse în categoria nedeterminabile, neputându-se atribui concret unor specii. În general, oasele provenite din S16/C1,2,3,9, de la diverse adâncimi prezintă astfel de caracteristici. Este interesant faptul că, în cadrul aceluiași context, nu toate oasele au urme de contact cu focul, ci numai o parte. Nu se poate vorbi așadar, în toate cazurile doar de o ardere secundară, datorată incendierii locuințelor, ci mai degrabă, de preferința locuitorilor pentru prepararea cărnii prin frigere.

⁶ *Ibidem*, p. 17

⁷ El Susi, 2003, p. 22-28

⁸ P. Roman, 1996, p. 32

Tabelul 1

Distribuția faunei din nivelul Verbicioara

Specii/grup	S16c/C3	S16/C9	S15-16	TOTAL
	Locuință	Locuință	Strat	Loc. + Strat
Bos taurus	24	8	197	229
Sus domesticus	16	4	121	141
Ovis/Capra	30	6	144	180
Canis familiaris		1	2	3
Cervus elaphus	28	12	115	155
Sus ferrus	20	6	104	130
Capreolus c.			2	2
Martes m.				
Meles m			1	1
Castor fiber				
Ursus arctos			4	4
Bt/Cervus			20	20
Bos sp.			2	2
Așchii	112	82	120	314
Pisces		8	37	45
Unio sp.	17	13	10	40
TOTAL	247	140	879	1266

Tabelul 2

Repartiția faunei pe nivele de locuire

Specii/grup	VERBICIOARA				GÂRLA MARE			
	Frgm.	%	NMI	%	Frgm.	%	NMI	%
Bos taurus	229	27,1	8	17,8	223	15,5	18	14,4
Sus domesticus	141	16,7	7	15,6	294	20,4	26	20,9
Ovis/Capra	180	21,3	10	22,2	206	14,3	19	15,2
Canis familiaris	3	0,3	2	4,4	29	2,1	6	4,8
Equus caballus					7	0,4	2	1,6
Domestice	553	65,4	27	60	759	52,7	71	56,7
Cervus elaphus	155	18,5	9	20	536	37,2	33	26,4
Sus ferrus	130	15,4	6	13,3	121	8,4	11	8,8
Capreolus c.	2	0,2	1	2,2	12	0,9	3	2,4
Bos primigenius					6	0,4	2	1,6
Ursus arctos	4	0,4	1	2,2	4	0,2	2	1,6
Castor fiber					2	0,1	2	1,6
Meles m.	1	0,1	1	2,2	1	0,1	1	0,8
Sălbatic	292	34,6	18	40	682	47,3	54	43,3
DETERMINATE	845	100	45	100	1441	100	125	100
Bt/Cervus	20				41			
Bos sp.	2							
Sus sp.					30			
Așchii	314				525			
MAMIFERE	1181				2037			
Pisces	45				332			
Unio	40				106			
TOTAL	1266				2475			

Bovinele domestice cumulează 229 oase, ceea ce reprezintă 27,1 % pe resturi și 17,8 % pe NMI. Distribuția pe regiuni scheletice indică prevalența oaselor din scheletul apendicular în proporție de 66,1 %, față de numai 23,1 %, ponderea resturilor maxilare. Faptul are drept consecință o valoare mai mică a procentului exprimat de numărul de indivizi prezumați, față de cel oferit de numărul de resturi. În acest context categoria juvenilă este slab

reprezentată. Cea mai mare parte a oaselor din scheletul postcefalic aparține unor animale adulte-mature. Astfel, din cei opt indivizi prezumați, doar un procent de 20 % sunt subadulți, 33,3 % sunt adulții iar maturii reprezintă 46,6 %. Au fost depistate chiar exemplare cu dentiția aflată într-un grad avansat de uzură. Cu rezervele ce le impune un lot nu prea numeros, în contextul unei sub reprezentări a elementelor craniene constatăm totuși o exploatare ceva mai echilibrată a speciei față de epocile anterioare, gospodărirea lor fiind orientată înspre obținerea produselor secundare, cu un procent redus de tăieri pentru carne. Dimensionările oaselor sunt puține, dar nu credem că au intervenit modificări semnificative în talia și conformația corporală a lor față de epocile anterioare.

Ovicaprinele se plasează pe locul secund cu cele 180 fragmente (21,3 %). Ca NMI contribuie cu 22,2 % la numărul total de indivizi estimați pe așezare. Distribuția pe regiuni scheletice indică o prevalență a resturilor din regiunile cărnose ale membrilor (43,3 %) și o bună reprezentare a elementelor craniene (31,7 %), în detrimentul extremităților seci ale membrilor, care probabil, după tranșarea animalelor erau îndepărtate și aruncate. Doar patru oase provin de la două ovine, și anume: de la un animal de trei ani și altul de peste doi ani. Oase de capră nu s-au identificat, ceea ce nu înseamnă, neapărat excluderea gospodăririi ei de către comunitate. În mod cert pe ostrov caprinele vor fi avut o pondere mai mică în turmele de rumegătoare mici, în comparație cu ovinele. Din cele zece animale, numai 11,1 % s-au sacrificat în stadiul juvenil, 44,4 % în stadiul subadult, adulții și maturii reprezintă fiecare câte 22,2 %. Pentru indivizii subadulți sacrificările s-au executat mai ales în sezonul rece. Datele metrice prelevate se încadrează în limitele bronzului din SV României⁹ și al zonelor sudice ale țării¹⁰.

Porcinele înregistrează o cotă de numai 15-16 % prin ambele metode de estimare cantitativă. Fapt mai neobișnuit, resturile maxilare sunt extrem de puține, totalizează cca 7,8 %, față de regiunile cărnose ale membrilor ce depășesc 50 %. Acest fapt se reflectă și în numărul redus de indivizi prezumați pe așezare, porcinele înregistrând frecvențe mult reduse față de celelalte nivelele. Juvenilii și subadulții cumulează 45 % din numărul de animale estimate, adulții reprezentând peste 50 %. Exemplare mature nu au fost depistate. Un astragal cu lg. maximă 45 a furnizat o valoare a taliei de 80,5 cm. Posibil ca exemplarul respectiv să reprezinte un metis. Nu sunt de

⁹ G. El Susi, 1996, p. 298-302.

¹⁰ S. Haimovici, 1968, Tab. III.

excluse metisările cu mistrețul, frecvent în arealul locuirilor de pe Ostrovul Corbului. Un humerus cu lț. distală/diam. distal de 43/43 mm ar putea proveni de la un astfel de exemplar.

Mistrețul este reprezentat prin 130 oase (15,4 %) provenind de la șase animale (13,3 %). Dintre acestea, doi sunt subadulți, unul e adult și ceilalți au depășit stadiul adult. Un astragal și un calcaneu cu lg. maxime de 55 și 106 mm au furnizat valori ale taliei de 98,4 și 99 cm. Ambele piese provin de la același animal, având o talie medie de 98,7 cm.

De la **câine** provin două mandibule drepte fragmentare, cu lg. M_1 de 19, 22 mm și un metapod. Cele două animale au atins stadiul adult.

Cerbului îi aparțin 155 oase, totalizând 18,5 % pe resturi. Un procent asemănător, de 20 % se înregistrează și pe indivizi. În cazul său o mare parte a oaselor provin din regiunile seci ale membrelor, metapodii, falange. Din scheletul cefalic s-a păstrat un singur fragment de neurocraniu, ce avea coarnele picate, sugerând vânarea animalului în sezonul cald. Din S16/C3/1,68 m provine o unealtă confecționată din corn de cerb. În privința datelor metrice, cele mai multe oase provin de la femele, așa cum o indică valorile înregistrate pe extremitățile metapodiilor. Menționăm că datele metrice s-au prelevat doar de pe oasele ce au depășit stadiul adult. Din cei nouă indivizi, patru sunt juvenili-subadulți și restul au depășit stadiul adult. Nu credem că această situație sugerează un anume caracter selectiv al vânătorii, ea este consecința numărului mic de indivizi identificați.

Căpriorul cumulează numai două oase, un humerus distal și un radius întreg cu lg. maximă de 182 mm; ambele piese provin de la un exemplar ce a depășit stadiul adult. De la **urs** provin patru resturi, printre care se remarcă un radius întreg cu lg. maximă de 300 mm și lț. distală/diam. distal de 57/37 mm. Aceluiași exemplar matur îi mai aparțin două metapodii și un fragment de mandibulă. Cele patru oase s-au recoltat dintr-o locuință. De la un **bursuc** provine o mandibulă, cu lg. șirului de dinți de 33,5 mm, piesa fiind recoltată din S15.

Exploatarea speciilor

Resturile mamiferelor predomină în proporție de 93,3 %, cele ale peștilor și moluștelor furnizând doar 6,7 % din eșantion. Chiar dacă ponderea pescuitului este redusă, în lumina eșantioanelor recoltate, cu certitudine practicarea sa se făcea pe scară mult mai mare decât o relevă oasele păstrate. Prezența unor vertebre de somn, de mari dimensiuni

sugerează existența în Dunăre și sistemul ei de bălți a unor exemplare mari, ce găseau bune condiții de dezvoltare.

Bovinele prevalează doar ca număr de resturi; ca NMI înregistrează 17,8 % și sunt devansate de ovicaprine, cu 22,2 %. Creșterea lor viza, în primul rând, laptele și produsele derivate, forța de muncă, reproducerea și în subsidiar furnizarea cărnii și pieilor. Față de epocile anterioare se înregistrează o îmbunătățire a modului de exploatare, accentul fiind pus pe produsele secundare, compensând ponderea lor mai mică. Suinele și ovicaprinele reprezentau, în schimb baza alimentației carnate, așa cum o arată procentajele estimate. Raportul specii domestice/sălbatică se menține între aceleași valori ca în nivelele Glina, 65,4/34,6 % pe resturi și 60/40 % pe NMI. Vânătoarea reprezenta un segment important în economia comunităților Verbicioara, pentru suplimentarea necesarului proteic și asigurarea unor materii prime. Se vâna cerbul (18-19 %), mistrețul, care manifestă o creștere procentuală semnificativă, de 13-15 %, față de epocile anterioare. Este explicabilă în contextul biotopului favorabil, în general suinelor. Căpriorul, ursul înregistrează ponderi reduse, vânătoarea lor fiind cu totul ocazională.

RESTURILE DE FAUNĂ DIN NIVELELE GÂRLA MARE

Din nivelele Gârla Mare s-au recoltat 2475 oase, dintre care 1813 provin din complexe bine delimitate, 553 din stratul de cultură (sector A) și 109 din sectorul B. Noi ne vom ocupa în continuare doar de materialul din sectorul A. În cadrul complexelor se remarcă Gr. 13 cu 1010 resturi faunistice, provenind de la toate speciile ce se regăsesc în spectrul faunistic al așezării. Este groapa menajeră cu cea mai mare încărcătură osteologică dintre toate complexe identificate pe ostrov, materialul recoltat aparține fazei clasice a culturii Gârla Mare¹¹. Distribuția speciilor în cadrul acestei gropi indică prevalența cerbului cu 41 %, fiind urmat de suine cu 26,1 %. Bovinele și ovicaprinele nu depășesc 14 %. În Gr. 18 se menține aceeași proporție ridicată a cerbului, de 42,2 %, fiind urmat de suine cu 18,8 %, ovicaprinele și bovinele totalizând câte 12-14 %. O singură locuință a furnizat materiale aparținând fazei timpurii a culturii, e vorba de cea din S16c/C2-3. Restul locuințelor aparțin, ca și gropile nr. 13 și 18 fazei clasice a culturii. Și în acest caz locuințele însumează resturi puține, până la 70 piese.

¹¹ P. Roman, 1996, p. 23

Bovinele domestice au furnizat 223 fragmente, ceea ce reprezintă 15,5% pe resturi și 14,4 % pe NMI. 75,6 % din eşantionul speciei îl constituie oasele din scheletul membrelor, resturile craniene având o pondere de numai 13 % iar rahisul 11,4 %. Așadar, aprecierea indivizilor sacrificați s-a bazat mai ales pe elemente furnizate de schelet postcefalic, fapt reflectat într-o oarecare măsură și în procentajul redus al unor anume categorii de vârstă. Pe baza unor dimensionări executate pe lățimile oaselor s-au apreciat următoarele medii: 55,6 mm – lț. minimă a scapulei, 63,6 mm – lț. distală a tibiei, 59,3 mm – lg. mediană a talusului. Mediile par să le depășească pe cele calculate la nivel de România, în epoca bronzului¹², fiind apropiate de cele înregistrate pe material similar din așezarea Vatina de la Gornea-Păzăriște¹³. Amintim câteva piese care prin datele lor metrice se plasează în intervalul de variației al vitei și bourului. Este vorba de un M₃ cu lg. de 42 mm, o scapulă cu lg. cap. articular/lț. minimă col de 71/55 mm. Din locuința nr. 3 s-a prelevat un metacarp cu lg. maximă de 186,5 mm provenind de la un mascul (indice diafizar de 19), estimându-se o talie de 118 cm. O valoare asemănătoare s-a calculat pentru un mascul de vită din așezarea bronzului mijlociu de la Gornea “Păzăriște”¹⁴. Acest parametru alături de restul dimensionărilor executate sugerează existența unei populații de mărime mijlocie la acest palier cronologic, în sud vestul României. Din cei 18 indivizi, cca o treime sunt juvenili-subadulți, 44 % adulți și 27,8 % maturi. Este o exploatare orientată pe obținerea cărnii și a produselor secundare. De la **bour** provin cinci falange proximale și un metacarp proximal, toate aparținând la două animale ce au depășit stadiul adult.

Suinele domestice înregistrează 294 resturi (20,4 %), plasându-se pe primul loc printre speciile domestice și pe locul secund după cerb, în ansamblu. Distribuția pe regiuni corporale indică puține oase din regiunile seci ale membrelor (4,8 %) și craniu (20,4 %), prevalând resturile din părțile carnoase ale membrelor (44,9 %). Din cei 26 indivizi, juvenili reprezintă 19,2 %, subadulții 23,1 %. Adulții-maturii totalizează 57,6 %. Nu s-au semnalat animale bătrâne, probabil că animalele nu erau ținute mai mult de 4-5 ani. Un maximum de tăiere s-a constatat înspre atingerea vârstei de un an. Puține date metrice s-au prelevat dat fiind procentul mare de imaturi corporal; doar pe lț. tibiei distale s-a înregistrat o medie de 30,6 mm iar pe lț. minimă a colului scapular o valoare de 27,7 mm, valori normale pentru epoca bronzului. Multe coaste provin de la suine, pentru siguranță au fost trecute în categoria “Sus sp.”, apartenența unora la mistreț fiind posibilă.

¹² S. Haimovici, 1968, p. 187

¹³ G. El Susi, 1995, p. 229

¹⁴ *Ibidem*, p. 230

Tabelul 3.

Distribuția materialului Gârla Mare pe complexe

	S16 b/C12-13		S16/C7-8		S16/ C2-3	S16c/ C21	S16c/ C22-23	S16c/ C14
	Gr. 13	%	Gr. 18	%	Loc.	Loc. 1	Loc.2	Loc.3
Bos taurus	39	6,1	61	14,3	2		6	6
Sus domesticus	169	26,1	81	18,8	1	1	1	12
Ovis/Capra	86	13,5	52	12,2	2		4	4
Canis familiaris	8	1,2	9	2,1				1
Equus caballus	1	0,1	4	0,9				
Cervus elaphus	261	41	181	42,2		1	4	9
Sus ferrus	62	9,7	32	7,4	1		2	3
Capreolus c.	5	0,8	5	1,2				
Bos primigenius	3	0,5	2	0,4				1
Ursus arctos	2	0,3	1	0,2				1
Castor fiber	1	0,1	1	0,2				
Meles m.	1	0,1						
Determinate	638	100	429	100	6	2	17	37
Bt/Cervus	19		10		1			1
Sus sp.	12				1			
Așchii	206		107		3	6	32	31
Pisces	95		106		1			
Unio sp.	40		5			1	3	4
TOTAL	1010		657		12	9	52	73

Mistrețului îi revin 121 oase (8,4 %) provenind de la 11 exemplare (8,8%). Un procent de peste 70 % dintre resturi aparțin scheletului apendicular și restul craniului și rahisului. Aceeași prevalență a scheletului apendicular în detrimentul altor părți se înregistrează în toate nivelele arheologice de la Ostrovu Corbului, ridicând semne de întrebare asupra modului asemănător de tranșare și valorificare a indivizilor după vânăre.

Evident, nu trebuie exclus din calcul procentul de oasele cu atribuire neclară la diverse nivele, cât și cele care nu au ajuns în acumulările arheologice, fiind aruncate în Dunăre. Credem că este exclusă posibilitatea ca animalele după vânare să fi fost tranșate în afara așezării și să nu fi fost cărate integral în așezare, mai ales dacă vânarea se făcea nu prea departe de așezare. Un atlas cu lț. craniană 71 mm pare să sugereze un mascul iar un radius cu lț. diastală/diam. dist de 40/32 mm se află la limita de variație a celor două specii de suine. Pe baza a trei astragale cu lg. laterală de 49, 51, 56 mm s-au estimat trei înălțimi la greabăn de 87,7, 91,2 și 100,2 cm. Primele două valori indică exemplare femele. Din cei 11 indivizi, peste 80 % sunt adulți-maturi și doar 20 % sunt subadulți. Nu s-au identificat exemplare tinere.

Ovicaprinele sunt reprezentate prin 206 resturi faunistice (14,3%) provenind de la 19 indivizi (15,2 %). Doar două oase s-au atribuit genului Capra. Este vorba de o pereche de mandibule cu lg. jugală de 76 mm, și lg. lui M_3 aparținând unui animal sacrificat pe la 2 ani. De la ovine s-au identificat 16 resturi aparținând la minimum trei indivizi: unul sacrificat în jur de 10 luni, altul între 1-2 ani și al treilea la o vârstă matură. Printre puținele resturi maxilare fără o atribuire certă se remarcă o mandibulă robustă, cu M_3 . 28 mm. E greu de precizat dacă provine de la o capră, în lipsa unor elemente certe de atribuire a piesei. Pe lungimea șirului de molari s-a stabilit o medie de 53,5 mm, pe lg. M_3 o valoare de 24,9 mm, date superioare celor din bronzul românesc¹⁵. Probabil că multe resturi să provină de la caprine, ceea ce ar explica aceste valori. Din totalul de 19 animale prezumate 47 % sunt juvenili-subadulți și restul adulți-maturi. Detaliind vârstele de tăiere se constată că o mare parte din indivizi erau sacrificați în perioada de iarnă/început de primăvară, tăierile fiind reduse în sezonul cald. Așadar, se întrevide în aceste nivele o exploatare mult mai echilibrată a cornutelor mici, față de nivelele precedente.

Câinele este reprezentat prin 29 oase (2,1 %) provenind de la minimum șase exemplare, dintre care unul avea sub 9 luni în momentul decesului. Resturile provin în cea mai mare parte din scheletul cefalic. Pentru trei mandibule s-au estimat valori ale lungimii bazale Dahr de 138,7; 161,9 și 161,9, valori ce caracterizează un exemplar de talie mică "palustris" și un altul de talie supramedie. Pentru variația lungimii lui M_1 s-a înregistrat o medie de 19,7 mm. Pentru un fragment de maxilă s-a estimat o lungime a lui P^4 de 17 mm. Nu există indicii că animalele ale căror resturi le-am analizat au fost consumate, chiar dacă nici un os nu s-a conservat întreg.

¹⁵ S. Haimovici, 1968, p. 189

Tabelul 4.

Repartiția indivizilor pe vârste de sacrificare

Verbcioara	juvenil	subadult	adult	mature
Bos taurus	0	20	33,3	46,6
Ovis/Capra	11,1	44,4	22,2	22,2
Sus dom.	33,3	11,1	55,5	0
Gârla Mare	juvenil	subadult	adult	matur
Bos taurus	11,1	16,7	44,4	27,8
Sus dom.	19,2	23,1	46,1	11,5
Ovis/Capra	15,8	31,6	36,9	15,7

Calului îi revin șapte oase și anume o falangă II cu lg. maximă de 45 mm, o alt cu lț. proximală /diam. proximal de 51/32 mm, o porțiune de femur distal și o parte de acetabular din coxalul aceluiași individ matur cu femurul și patru molari. Datele metrice ale celor două falange se încadrează în limitele de variație stabilite pentru bronzul românesc¹⁶, lungimea primei piese plasându-se ușor sub media estimată. Oasele provin de la două exemplare ce au depășit stadiul adult; cu mare probabilitate calul era utilizat în alimentație. Modul de spargere a femurului și coxalului pledează pentru acest fapt.

Cerbului îi revin 536 oase, cu un procent de 37,2 % plasându-se pe primul loc printre mamifere. Două treimi din eșantionul său include oase din scheletul apendicular, cel mai slab reprezentate fiind resturile cefalice și ale rahisului. În cazul categoriei “rahis” procentajul este influențat de dificultatea de separate a elementelor de cerb de cele de bovine, în acest caz multe oase fiind incluse în categoria “Bos/Cervus”. Prezența în număr mic a elementelor de schelet cranian se reflectă indubitabil în numărul mai redus de indivizi estimați, și implicit în procentajul mult redus calculat pe NMI. Din cei 33 indivizi mai puțin de 15 % sunt juvenilii și subadultii, maturii prevalând. Datele metrice indică prezența unui puternic dimorfism sexual, cât și a unor animale cu o conformație robustă, unele oase par să indice dominanța masculilor. Pe lț. distală a humerusul s-a calculat o medie de 59,7 mm, iar pe cea a radiusului distal de 57 mm. Un metacarp cu lg. maximă de

¹⁶ *Ibidem*, p. 193

271 mm a furnizat o talie de 123,3 mm, iar un altul cu lg. 263 mm a sugerat o talie de 119,6 cm. Se pare că pe metapodii datele metrice indică o prevalență a femelelor. Astfel pe lț. proximală a metacarpului s-a estimat o medie de 42,6 mm, pe cea a metatarsului de 40,6 mm iar pe tibia distală de 53 mm. Și în aceste nivele s-au identificat deșeuri rezultate din activitatea de prelucrare a cornului de cerb, însă doar o piesă finită. În S16/C18/0.8-1m s-a identificat o astfel de piesă, probabil un plantator, executat dintr-o ramificație de corn.

Căpriorului îi aparțin doar 12 fragmente provenind de la un subadult și doi adulți. De la **urs** s-au păstrat mai multe metapodii și un acetabular, cu diam. 60 mm, aparținând la doi indivizi ce au depășit stadiul adult. De la un exemplar de **castor** subadult provin un humerus și o ulnă fragmentare. Din Gr. 13 s-a recoltat o mandibulă de **bursuc** cu lg. jugală 40 mm.

Exploatarea speciilor

Mamiferele reprezintă 82 % din totalul eșantionului Gârla Mare, resturile de pești, moluște având un procentaj dublu față de epocile anterioare. Exploatarea resurselor acvatice pare să ocupe un loc bine precizat în preocupările comunității, mai ales pescuitul, așa cum o arată cele 13 procente ale oaselor de pește. Resturile scoicii de Dunăre reprezintă doar 4% din lotul Gârla Mare. Raportul mamifere domestice/sălbatică, cu o valoare de 52,7/47,3 % pe resturi și 56,7/43,3 % pe NMI tinde să încline puternic în favoarea vânatului, în comparație cu epocile anterioare. Vânătoarea își consolidează locul în plan ocupațional, exploatarea cerbului atingând cote maxime de-a lungul locuirii Gârla Mare. O frecvență importantă (8,4 %) înregistrează mistrețul, în schimb, căpriorul, bourul, ursul, castorul contau mai puțin în planul vânătoriei. Frecvența sporită a cerbului poate să reflecte într-o oarecare măsură o variație locală în sens ascendent a densității speciei în arealul de vânătoare al comunității. Pe de altă parte, o anume specializare a comunităților Gârla Mare în vânătoare pentru a compensa nevoile alimentare ar putea explica ponderea crescută a resturilor de mamifere vânat. Și în ultimă instanță putem sugera un anumit declin al economiei animaliere, în principal e vorba de gospodărirea taurinelor, compensată printr-o intensificare a vânării cerbului. În paralel cu scăderea procentajului bovinelor, asistăm în acest nivel la o puternică orientare a economiei animaliere pe gospodărirea porcului, specie prolifică și facil de întreținut în condițiile extrem de favorabile oferite de ostrov. Acesta, alături de rumegătoarele mici reprezentau sursa de carne la îndemână, pe tot parcursul

anului. Bovinele, exploatate mai puțin pentru carne, vor fi fost utilizate mai mult pentru produse lactate, tracțiune, munci agricole, dovezi osteologice în acest sens nu putem aduce, deși castrarea se practica în epoca bronzului. Într-o mai mică măsură și ovicaprinele erau utilizate în scopuri utilitare.

BIBLIOGRAFIE

EL SUSI GEORGETA, 1995: *Analiza resturilor de faună din așezarea de epoca bronzului de la Gornea-Păzăriște*, în *AnB*, IV, p. 226-244.

EL SUSI GEORGETA, 1996: *Vânători, pescari și crescători de animale în Banatul mileniilor VI î. Chr. I d. Chr.* Studii arheozoologice, Bibliotheca Historica et Arheologica, T 3, Timișoara, Editura Mirton, 440 p.

EL SUSI GEORGETA, 2003: *Resturile de faună din nivelele Glina de la Ostrovul Corbului (Județul Mehedinți)*, în *Drobeta*, XIII, p. 22-28.

HAIMOVICI SERGIU, 1968: *Caracteristicile mamiferelor domestice descoperite în stațiunile arheologice din epoca bronzului de pe teritoriul României*, în *Analele Științ. Univ. Al. I. Cuza, Iași*, f. 1, T. XIV, p. 185-198.

IVAN DOINA, 1979: *Fitocenologie și vegetația Republicii Socialiste România*, Editura Didactică și Pedagogică, București.

NEGREA NICOLAE, 1990: *Solurile. Seria monografică*, Edit. Academiei Române, București.

POSEA GRIGORE, colab., 1982: *Enciclopedia geografică a României*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.

ROMAN PETRE, 1996: *Istoricul cercetării. Săpăturile arheologice și stratigrafia, Ostrovul Corbului*, I. 1, București, p. 1-116

RECHERCHES ARCHÉOZOOLOGIQUES DANS LES NIVEAUX DE L'ÉPOQUE DU BRONZE (CULTURES VERBICIOARA ET GÂRLA MARE) D'OSTROVUL CORBULUI (DÉP. MEHEDINȚI)

Résumé

Ostrovul Corbului représente une Ille à la longue du Danube, placée à 16 km en aval de la ville de Drobeta Turnu-Severin, sur la rive gauche du fleuve, près du village Ostrovul Corbului. L'environnement a offert des conditions propices pour les communautés humaines qui ont vécu-là d'épipaléolithique et jusqu'au Moyen Age. Grâce aux recherches archéologiques déroulées pendant quinze ans (1970-1984), presque 9000 restes fauniques ont été ramassés. Dans cet article sont énoncés les résultats de l'analyse de la faune des niveaux Verbicioara et Gârla Mare (bronze moyen et tardif) qui réunit 3741 fragments (Tableaux 1-3). 1266 proviennent de la couche Verbicioara et 2475 de l'habitation Gârla Mare. Les restes de mammifères predominant les statistiques. Les bovins, avec une contribution de 27,1 % (comme restes) dans le niveau Verbicioara et plus réduite, de 15,5

% dans le niveau Gârla Mare assuraient la réserve de viande. Également ils étaient exploitées pour le lait, traction (Tableau 4). Les porcines et les ovicaprines ont des fréquences antagoniques dans les deux niveaux: 16,7 % pour Verbicioara et 20,4 % pour Gârla Mare. Au contraire, les ovicaprins enregistrent 21,3 % en Verbicioara et 14,3 % en Gârla Mare. Le cheval est peu représenté dans l'échantillon faunique, certainement son rôle alimentaire était réduit, ses restes manquant du logement Verbicioara. Les valeurs du rapport espèces domestiques/ sauvages est de 65,4/34,6 % pour Verbicioara et de 52,7/47,3 % pour Gârla Mare et suggèrent l'importance de la chasse dans les activités économiques. Le cerf a une certaine contribution parmi les sauvages surtout en Gârla Mare (37,2 %), en dépassant celle des bovins. Le sanglier participe avec 8-15 %. Le chevreuil, l'ours, le blaireau, l'auroch, le castor étaient chasses accidentellement.

Măsurători, cf. A. Von den Driesch, 1976

Bos taurus

Mandibula				Maxilla			
M3	41	G. Mare		M3	31	Verbicioara	
Scapula				Radius			
SLC	GLP	LG		BFp	Bp	Dp	
51		46	G. Mare	80		47	G. Mare
55	71	53	G. Mare			40	G. Mare
60			G. Mare				
Metacarp							
Gl	Bp	Dp	Sd	Bd	Dd		
186,5	63,5	37,5	35,5	64	32,5	G. Mare	
Metatars							
Bp	Dp	Bd	Dd				
51	49			G. Mare			
52	48			G. Mare			
		60	33,5	G. Mare			
Tibia				Talus			
Bd	Dd			GLl	GLm	Bd	
	44	Verbicioara		61	56	30,5	G. Mare
57	45	G. Mare		64	59	43	G. Mare
62	46	G. Mare		64	58	38	G. Mare
63	45	G. Mare			62	36	G. Mare
66	48	G. Mare			65		G. Mare
70	54	G. Mare					

Ovis/Capra

Mandibula				Maxilla			
P2-M3	M1-M3	M3		M1-M3	M3		
78	49	22,5	O/C	Verbic.	20	Verbic.	
		18	O/C	Verbic.	47	18	G. Mare
		22	O/C	Verbic.			
76	51	26	C	G. Mare			
	48	22	O/C	G. Mare			
	54	25	O/C	G. Mare			

	61	28	O/C	G. Mare		
		23,5	O/C	G. Mare		
Radius					Humerus	
Bd	Dd				Bd	Dd
		O	Verbicioara		29	25/Ovis G. Mare
28	18,5	O	Verbicioara		29	26,5/Ovis G. Mare

Sus domesticus/Sus ferrus*

Mandibula				Maxilla		
P2-M3	M1-M3	M3		M1-M3	M3	
		28	G. Mare		36	Verbic.
		38	G. Mare		47*	Verbic.
	83*	45*	G. Mare		32	G. Mare
		42*	G. Mare			
		48*	G. Mare			
Radius				Humerus		
Bd	Dd			BT	Bd	Dd
40	32	G. Mare		35	43	43 Verbic.
45*	34,5*	G. Mare		39*	49*	50* Verbic.
				42*	51*	50,5* G. Mare
				43*	53*	51* G. Mare
					35	40 G. Mare
Scapula				Tibia		
SLC	GLP	LG		Bd	Dd	
25,5		23	G. Mare	29	34	G. Mare
26	42,5	31	G. Mare	31	26	G. Mare
29			G. Mare	31	26	G. Mare
29			G. Mare	31,5	26,5	G. Mare
29			G. Mare	38*	34*	G. Mare
36*		42*	G. Mare	40*	32*	G. Mare
38*			G. Mare			
	45	34	G. Mare	Metatars IV		
				-Gl	104*	Verbic.
Talus				Calcaneu		
GLI	GLm	Bd		Gl	GB	
45	40	26	Verbic.	104*	40,5*	G. Mare
49*	54*	31,5*	G. Mare	76		G. Mare
51*	58*	34*	G. Mare	106*	40*	Verbic.
56*	47*	29*	G. Mare			

Cervus elaphus**Mandibula****Maxilla**

P2-M3	M1-M3	M3		P2-M3	M1-M3	M3	
		29	Verbicioara		77	27,5	G. Mare
130	84	36	G. Mare				
130,5			G. Mare				
	88	37	G. Mare	Atlas			Atlas
	76	30	G. Mare	BFcr	BFcd		BFcr
130,5			G. Mare	72		G. Mare	72

Scapula**Humerus**

SLC	GLP	LG					
39			G. Mare		Bd	Dd	
44	66	50	G. Mare		28,5*	27*	Verbic.
		45	G. Mare		65,5	65	Verbic.
					62,5		G. Mare
					68	69,5	G. Mare
Radius					29*	28*	G. Mare
Gl	Bp	Dp	Verbicioara		52	53	G. Mare
182*	26*	16*	Verbicioara		53	55	G. Mare
	55	28	G. Mare		56,5		G. Mare
	56	31	G. Mare		59	59,5	G. Mare
	64	35	G. Mare		62	58	G. Mare
		34,5	G. Mare		65	63	G. Mare
						60,5	G. Mare

Radius**Radius**

Bd	Dd		Bd	Dd	
26*	18*	Verbic.	57	44	G. Mare
53	37	Verbic.	60	42	G. Mare
51	35	G. Mare	60	41	G. Mare

Metacarp

Gl	Bp	Dp	Bd	Dd	
			41	30	Verbicioara
			41,5	28,5	Verbicioara
263	44,5	28,5	42,5	28,5	G. Mare
271	41,5	28,5	42	29	G. Mare
	49	35			G. Mare
	45	32			G. Mare
	39	26,5			G. Mare

	39				G. Mare		
	43,5	32,5			G. Mare		
			42,5	29	G. Mare		
			43,5	30,5	G. Mare		
			47	31,5	G. Mare		
				27,5	G. Mare		
Metatars							
Bp	Dp	Bd	Dd				
39	43			Verbic.			
36	42			Verbic.			
38,5	44			Verbic.			
		41	26	Verbic.			
39	42,5			G. Mare			
46				G. Mare			
39	42			G. Mare			
38,5	40			G. Mare			
Tibia							
Bd	Dd						
52	41	Verbic.		Talus			
48	35,5	G. Mare		GLI	GLm	Bd	
53		G. Mare		59	56	38	Verbic.
54	44	G. Mare		56	51	35	G. Mare
54	42	G. Mare		57	52	32	G. Mare
54	41	G. Mare		60	55	37	G. Mare
55	41	G. Mare				36	G. Mare
56,5	42	G. Mare		63,5	58,5	39	G. Mare
Canis familiaris							
Mandibula							
P1-M3	M1	Lg. Dahr		Bd	Dd		
	19		Verbicioara	23	16,5		G. Mare
	22		Verbicioara				
63	19	138,7	Gârla Mare	Meles m.			
71	20,5	161,9	Gârla Mare	P1-M2	40		G. Mare
71	19,5	161,9	Gârla Mare				

G. Mare =Gârla Mare; **Verbic.** =Verbicioara;

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA LIMESULUI PROVINȚIEI MOESIA INFERIOR

NICOLAE GUDEA

În amintirea prietenului Teofil Ivanov

CAZUL IATRUS

L.F. Vagalinski a publicat recent (*Vagalinski 2003*) un articol în care, pentru prima oară un membru al echipei de cercetare de la Iatrus (Krivina, oblast Rusenska, Bulgaria), recunoaște oficial și deschis, destul de timid însă, că a existat la Iatrus, sub straturile bizantine timpurii și romane târzii, o locuire “romană” (vorkastellzeitliche Siedlungsspuren) din secolele I-III p. Chr. L. F. Vagalinski o numește la început “römische Siedlung”, iar la sfârșit afirmă că au aparținut unei “Heeresteil”! (*Vagalinski 2003*, 43, 46: mă refer aici la începutul și sfârșitul părții privind epoca romană). Spuneam timid, pentru că autorul tratează sau pare că tratează această problemă cu foarte multe menajamente și, printre altele, o limitează la un singur obiectiv din fortificația romană târzie. Oricum el afirmă clar că “nu se mai poate tăgădui” existența acestei locuiri de epocă romană (secolele I-III p. Chr.), iar ca să citez “nicht mehr verleugt werden kann”.

Metoda de lucru a autorului deși neilustrată, așa cum ar cere orice demonstrație arheologică, este susținută prin descrierea stratigrafiei și cu câteva menționări de obiecte arheologice, descoperiri mărunte care aparțin în mod sigur mediului militar! (n.n.) roman (vezi mai jos). Cred că este suficientă pentru această fază a cercetărilor!

Dar “povestea” locuirii romane timpurii (sau mai exact spus mai timpurii de secolul IV p. Chr.) la Iatrus nu începe cu L.F. Vagalinski (și probabil nu se va sfârși aici). Lucrurile sunt mai vechi și mai complicate, iar necesitatea de a nu mai ascunde adevărul tot mai acută. Menajarea intracolegială nu mai putea fi dusă la infinit. Mai gravă era (și este) cramponarea de datările depășite.

Lucrarea lui L.F. Vagalinski mi-a dat prilejul să iau poziție în această problemă, întrucât am fost și sunt și eu amestecat în “poveste”. Nu cred însă și nici nu am voit ca, în procesul “demonstrației” să înregistrez toți “actorii”!

La Iatrus – Krivina a existat o locuire romană din secolele II – III p. Chr. Mai mult, se poate susține, că la Iatrus a funcționat în această perioadă o fortificație romană (care a ajuns apoi sub fortificația romană târzie din secolul IV sau VI).

Primul care a semnalat, destul de clar și de aspru, eroarea de datare a începuturilor locuirii romane la Iatrus a fost T. Ivanov. În primul raport general în legătură cu rezultatele săpăturilor (Ivanov 1979, 213-214) el a atras atenția într-un articol separat (în cadrul raportului) că datarea propusă de J. Hermann și K. Wachtel (Hermann-Wachtel 1966) pentru perioada de început nu este corectă și că la Iatrus a existat, sub fortificația romană târzie, o locuire romană anterioară secolului IV p. Chr. El se referea de fapt la un prim raport de săpătură de la Iatrus, pentru anii 1958-1962 (Ivanov 1966, 18, 19, 20) unde el însuși a prezentat prima “desfășurare” cronologică a locuirii la Iatrus și unde a afirmat pentru întâia oară că prima fază de locuire este romană și datează din secolele II – III p. Chr., oricum anterioară celei romane târzii din secolul IV (Ivanov 1966, 18). El susținea atunci datarea timpurie numai cu câteva observații stratigrafice și “ceva” material arheologic între care și monetele.

Descoperirile de la Iatrus au evoluat în sprijinul ipotezei lui T. Ivanov, deși ceilalți colegi din colectivul de cercetare (germani sau bulgari) nu l-au sprijinit.

1. Edith Schönert-Geiss, care a publicat în același prim raport general descoperirile monetare din primele trei campanii de săpături arheologice (Geiss 1979) nu s-a pronunțat mai ferm, probabil din prudență (șeful ei era J. Hermann !). Ea afirma că nu știe dacă trebuie să considere cele 24 de monete din secolele I-III descoperite până atunci “descoperiri întâmplătoare” sau dacă trebuie să aștepte și alte descoperiri ca să se pronunțe. Prudența ei era exagerată pentru că pentru orice numismat apare paradoxal să pierzi monete de secolul I – III într-o așezare de secolul IV, când circulă alte monete și primele nu mai aveau decât valoare de ... colecție ! (vezi mai jos).

2. H. Krummrey (Kummrey 1966, 357-381) a publicat din aceleași prime trei campanii de săpături: 5 inscripții (votive și funerare) și 43 fragmente de țigle și cărămizi cu ștampile ale legiunii I Italica: 5 erau tipul LEG I ITAL; 25 erau tipul LEPIFIGOR, 1 CP ..., 1 era ștampila N și 8 ștampile cu RVMORIDVS. Aș remarca faptul că, pe unul din fragmentele de țiglă publicat de H. Krummrey (Krummrey 1966, Abb.1 a – d) sunt urmele a patru instrumente de ștampile diferite unul de altul, dar toate pentru același tip de ștampilă LEG I ITAL. Dacă, așa cum sugerează

inscripția cursivă de pe țigla de la Drobeta: *IDR II*, 107) fiecare subunitate militară detașată pentru construcții avea instrumentul ei de ștampilat, înseamnă că la Iatrus avem de a face cu patru detașamente de legiune care au lucrat în același timp. Acest lucru, dacă se va confirma, va sugera și epoca de construcție. H. Krummrey considera ștampila N ca “marca” a unui *numerus Syrorum*.

3. Un alt membru al echipei de cercetare B. Böttger a adoptat o poziție cel puțin curioasă (*Böttger 1967*). După ce prezintă stratigrafia generală (nivelele de locuire I – IV) a declarat nivelele V și VI “romane” (*Böttger 1967*, 255), iar mai încolo a scris că nivelul V datează până la 324 (data adoptată pentru construirea fortificației târzii); despre nivelul VI nu spune nimic!. În excursul II unde datează nivelele pe baza materialului (*Böttger 1967*, 304) nu menționează monetele din secolele II – III (deși erau publicate: vezi mai sus), dar la Kleinfunde menționează două brățări romane (*Böttger 1967*, 306).

4. K. Wachtel însuși publica în anul 1982, în raportul general de săpături arheologice pe anii 1966 – 1973, încă trei inscripții fragmentare și 21 de fragmente de țigle ștampilate, majoritatea cu ștampila LEG I ITAL dar și 3 ștampile N (*Wachtel 1982*, 237 – 242). El nu menționează existența unui strat de locuire “roman”

5. Dar, într-un articol scris în colaborare în care a prezentat niște inscripții votive închinat pentru Liber Pater și Mithras de la Iatrus (*Wachtel – Najdenova 1984*, 39 – 43) K. Wachtel nu renunță la părerea sa inițială în legătură cu datarea, în schimb Najdenova susținea că inscripțiile și țiglele ștampilate nu au fost aduse de la Novae/Sviștiv, ci aparțin unei fortificații mai vechi (de epocă romană) situată la gura râului Iatrus. Un argument în plus era și descoperirea unui vas ceramic decorat cu șerpi (pe lângă inscripția dedicată zeului Mithras), vas care face parte (de obicei) din inventarul templelor mithraice !

6. În raportul de săpături arheologice pe anii 1975 – 1981, Ehith Schönert – Geiss a mai adăugat lotului inițial de monete din secolele I – III încă 37 de piese (*Geiss 1991*, 214), ridicând la 61 numărul monetelor de epocă romană. Nici acum nu s-a pronunțat în favoarea unei locuiri timpurii.

7. În același raport din 1991 K. Wachtel a mai adăugat fondului vechi de inscripții încă 5 piese (una de construcție și patru votive) și 25 de fragmente de țigle ștampilate ale legiunii I Italica: 5, ștampila N și patru ștampile CEMEL (pe care nu le-a putut descifra) (*Wachtel 1991*, 207 – 213). Dar, în acest moment, “aprecierile cronologice ale lui K. Wachtel au început să se clatine”. Inscriptiile – scria el, pot proveni din castrul de legiune de la

Novae/Sviștov (situat numai la 15 Km distanță de Iatrus) de unde au fost aduse ca spolii; dar celelalte descoperiri (!!!!!) sugerează existența unei faze romane ante Kastellum, situată undeva prin apropiere !! (*Wachtel 1991, 207*).

Deci, după K. Wachtel, deși descoperirile proveneau în toate locurile cercetate, din straturile inferioare de sub cele ale fortificației romane târzii, “așezarea” nu se afla acolo, ci undeva prin apropiere! Sugestia că au fost “aduse” acolo este cel puțin curioasă.

8. Într-un studiu privind ceramica șampilată de la Iatrus (*Conrad 2000*) se pot recunoaște vase romane cu decor șampilat de tip Butovo, databile în secolele II – III p. Chr. (*Conrad 2000, 217*). Același autor, împreună cu D. Stančev (*Conrad-Stančev 2003*) discutând două inscripții descoperite în obiectivul XVIII din fortificația romană târzie, dar datând din epoca anterioară (secolele II – III), nu știu ce să aleagă: fie presupun existența unei “befestigte Station”, fie admit aducerea inscripțiilor de la Novae sau chiar din alte așezări (*Conrad – Stančev 2003, 38*).

9. Într-o lucrare în legătură cu “principia” fortificației romane târzii !!!!! de la Iatrus arheologul B. Döhle (*Döhle 1985, 147, nota 3*) declara, contrar ipotezei lui T. Ivanov, că nu există nici o dovadă despre existența unei locuiri anterioare epocii constantiniene la Iatrus.

10. Într-un raport privind sectorul de limes dunărean (de jos), pentru o perioadă destul de lungă (secolele III – V p. Chr.) D. Stančev (*Stančev 1988, 35*) analizând situația de la Iatrus nici nu se îndoia de existența unei fortificații romane. El explica atât necesitatea cât și funcțiile ei. El a reluat ipoteza aceasta și mai târziu (*Conrad – Stančev 2003, 38*) fără însă a preciza – ca și înainte – localizarea fortificației romane sub cea romană târzie.

11. Între timp am încercat și eu să rezolv problema șampilelor CEMEL (*Gudea 2003, 323 – 332*) și N (*Gudea 2003, 317 – 322*); prima poate fi datată în epoca romană în secolele II – III p. Chr. și confirmă încă odată prezența romane la Iatrus.

În fine a apărut și noua poziție a lui L.F. Vagalinski, cea care a provocat elaborarea acestui “preludiu” istoriografic. Autorul aduce în sprijinul poziției sale (cum spuneam și mai sus) numai situația identificată arheologic în obiectivul XLIV din fortificația romană târzie unde în straturile inferioare a constatat: două nivele de distrugere; spații cu pereți de lemn dar acoperite cu țigle; din aceste nivele au apărut: statueta din os a unei zeițe păgâne, fibule “militare” databile în secolele II – III, aplice de bronz, susținător de spadă, opaițe și tipare pentru opaițe, ceramică de “secolul III”,

numeroase oase de animale, dovezi că se obținea fierul (*Vagalinski 2003*, 43 – 45). El data cele două distrugerii în anii 290 – 291 respectiv 291 – 292.

Trecând în revistă cele cinci volume de publicații (*Iatrus I-V*) și rapoartele de săpătură am impresia că multe din piesele atribuite la Siedlungsperiode A (obiecte din fier, din bronz, ceramică) sunt de fapt piese care datează din secolele II – III p. Chr. și nu trec de secolul III.

Probabil mai sunt și alte articole sau chiar studii cu păreri în legătură cu subiectul acesta, dar considerăm că cele prezentate mai sus sunt suficiente pentru scopul lucrării noastre.

Să ne întoarcem acum la Teofil Ivanov, cel care a remarcat pentru întâia oară existența unei locuiri romane timpurii (mai timpurii de secolul IV). El a continuat să creadă în datarea sa și și-a susținut ipoteza și în alte studii (*ArhSofia* 3, 1961, 18 – 26; 4, 1963, 9 – 18) și chiar într-unul din rapoartele generale în legătură cu cercetările arheologice pe limesul moesic, comunicat la cel de al VI – lea congres internațional de studii asupra frontierelor romane de la Stuttgart (*Ivanov 1967*, 158). În raportul acesta T. Ivanov pare a face un pas înapoi. El scria că nu este nici o îndoială că înaintea ridicării fortificației târzii, în cazul clădirilor din sectorul VII (al fortificației târzii) a existat o locuire anterioară; dar – scria el – existența unei fortificații este încă nerezolvată. Descoperirile romane nu sunt uitate: monete, ziduri de piatră, pereți din chirpic, inscripțiile folosite apoi ca spolii etc (vezi și *ArhSofia* 3. 1991, 1 – 12).

Echipa de colegi germani și bulgari, așa cum spuneam și mai sus, nu i-a împărtășit părerile. J. Hermann (*Iatrus I*, 11 -) fără să ia în considerare propunerile lui T. Ivanov, a lansat ca definitivă ipoteza că locuirea de la Iatrus a început în epoca romană târzie. În umbra lui, K. Wachtel (*Wachtel 1974*, 136, nota 4) nega existența unei fortificații romane înaintea celei romane târzii (secolul IV) scriind că nu există dovezi sigure !; Inscriptiile refolosite, monetele nu erau dovezi sigure ! Nici nu punea în discuție țiglele șampilate ale legiunii prima Italica (pe care el însuși le publicase). El susținea că “până acum” (1977) se poate afirma că terenul pe care a fost construită fortificația romană târzie a fost nelocuit (*Wachtel 1997*, 406). Dar, zicea el, s-ar putea ca o locuire romană să existe în alt loc. Și mai răspicat s-a exprimat B. Döhle. În raportul final (*Döhle 1995*, 9. nota 1) el afirma că “Siedlungsperiode A, respectiv fortificația romană târzie “auf bis dahin unbesiedelten Gelände in den Jahren 320 errichtet wurde” și este “die früheste Siedlungsperiode” la Iatrus.

Istoricii epocii vechi și arheologii care s-au ocupat cu Moesia Inferior și mai ales cu limesul acestei provincii au fost însă cu toții de acord cu părerea lui T. Ivanov.

1. În anul 1976, la cel de al XI – lea congres internațional de studii asupra frontierelor Imperiului Roman (Székesfehérvár 1976) M. Zahariade a prezentat pentru întâia oară o schemă unitară în legătură cu limesul provinciei Moesia Inferior. Între fortificațiile de epocă romană (secolele II – III p. Chr.) a inclus și Iatrus (*Zahariade 1977*, 390).

2. Într-o lucrare despre fortificațiile romane târzii de la Dunărea de jos C. Scorpan nu amintește deloc la Iatrus existența unei fortificații anterioare celei romane târzii. Deși a citat la note raportul din revista *Klio* (*Scorpan 1981*, 81, notele 141 – 145) el nu a observat că acolo se susținea existența unei locuiri romane. De aceea el credea că, deși localitatea este menționată în Tabula Peutingeriana (VIII.2) începuturile datează din perioada romană târzie !!!

3. În anul 1982 M. Biernacka – Lubanska a prezentat o mare parte din fortificațiile romane existente pe teritoriul Bulgariei; ea a introdus în chip firesc Iatrus în rândul fortificațiilor romane de pe limesul din secolele II – III p. Chr. (*Biernacka – Lubanska 1982*, 287).

4. În anul 1983 T. Sarnowski a încercat prima grupare tipologică a ștampilelor legiunii I Italica de la Novae, prilej cu care a trecut în revistă toate descoperirile de țigle ștampilate ale legiunii, inclusiv pe cele de la Iatrus (*Sarnowski 1983*, Taf. VIII, nr. 11 – 16) chiar după K. Wachtel. În tipologia lui T. Sarnowski, aceste ștampile fac parte din tipul VI (cu 174 variante !!!) datat cu preponderență în primul sfert al secolului III (*Sarnowski 1983*, 61).

Datarea aceasta făcută de T. Sarnowski poate fi discutată și eu cred că poate fi amendată mult. M. Zahariade și T. Dvorski au efectuat săpături arheologice mai recent, chiar foarte recent, în castrul de la Drajna de sus, a cărui existență a fost stabilită între anii 101 – 118. Cei doi autori au publicat numeroase tipuri și variante ale ștampilelor legiunii I Italica (*Zahariade – Dvorski 1997*, 75 – 77, fig. 4 – 8). Toate datează din perioada de funcționare a castrului. Așa că s-ar putea ca tipul LEG I ITAL cu toate variantele lui s-ar putea să dateze mai ales din secolul II și poate la începutul secolului III !

5. În același an (1983) T. Sarnowski a publicat o carte în legătură cu armata romană din provincia Moesia Inferior (*Sarnowski 1983a*). Acolo susține că la Iatrus a staționat în secolele II – III un detașament din legiunea I Italica (*Sarnowski 1983a*, 43; dar la nota 41 autorul subliniază poziția arheologilor bulgari și germani care nu recunoșteau existența unei faze anterioare fazei romane târzii). Or, un detașament de legiune, care se pare că a staționat acolo mai mult timp trebuie să construiască o fortificație.

Oricum această datare a lui T. Sarnowski vine în sprijinul ipotezei lui T. Ivanov, cu cât cu câteva excepții (tipurile LEG I ITALIC, LEPIFIGOR, ITALFIGOR, LEPIFIGOCRT, LEPIFIGOHR, care sunt târzii) toate celelalte datează numai din epoca romană “bună” ! (secolele II – III) până la epoca lui Diocletianus (Sarnowski 1991, 10, Abb.11).

6. În anul 1997, cu prilejul publicării unei moografii asupra sistemului defensiv al provinciei Moesia Inferior (Zahariade – Gudea 1997) am introdus și Iatrus în lista fortificațiilor de pe limesul dunărean (Zahariade – Gudea 1997, 73). Semnalăm însă că o fortificație propriu zisă încă nu a fost identificată; că există un strat de locuire databil în secolele II – III p. Chr în fortificația romană târzie; că au fost găsite numeroase țigle și țigle ștam-pilate ale legiunii I Italica, ceramică romană, inscripții, piese de echipament militar. Mai ales numărul mare de țigle ștam-pilate ne-a determinat să credem că a staționat acolo un detașament din legiunea I Italica. În legătură cu ștampila N acceptasem atunci ipoteza lui H. Krummrey (krummrey 1966, 278, nr. 5, Abb. 40) care credea că este ștampila unui numerus, probabil Syrorum. Ba, mai mult, afirmam că această fortificație din secolele II – III a fost distrusă de Carpi sau Goți prin anul 295 !

7. Tot în anul 1997 ataca “problema Iatrus” și R. Ivanov. Într-o notă la amplul său studiu despre granița romană (și bizantină) între Augusta și Durostorum de la Augustus la Mauricius (Ivanov R 1997). El arăta că la obiectivele numerotate cu X/XI, XLII/XLIV din fortificația romană târzie au fost identificate straturi de locuire care preced pe cele romane târzii, care se pot data în secolul II (Ivanov R 1997, 574, nota 396). Deci, conchidea R. Ivanov, la Iatrus a existat o așezare mai veche de secolul IV, chiar sub fortificația romană târzie; dar această așezare are “unbekannten Status”. În sprijinul datării sale el mai adaugă descoperirea în acest strat “inferior” a unei diplome militare din anii 203 sau 206/7.

8. P. Banev și L.F. Vagalinski care au publicat mai sus amintita diplomă (Banev – Vagalinski 1992, 26 – 30) susțineau că primitorul diplomei, un praetorian, s-a întors acasă după lăsarea la vatră, în localitatea de unde provenea (sugerând că este o identitate între această localitate și locul de descoperire al piesei !). Alte comentarii nu mai făceau.

La sfârșitul acestei treceri în revistă a situației stratigrafice de la Iatrus, a părerilor contradictorii ale membrilor colectivului de săpături și a părerilor unanim unitare ale istoricilor să facem câteva observații:

1. mi se pare că sunt câteva confuzii de natură “tehnică”:

a. în terminologia arheologiei provinciale romane prin castellum (chiar și termenul Kastell) se înțelege o fortificație construită și locuită de o unitate auxiliară romană

b. în acest sens cred că folosirea de către colegii germani și bulgari a termenului *Kastellum/ castellum* pentru o fortificație romană târzie cu plan neregulat nu este corectă; era mai potrivit să scrie “spätrömische Festung” sau cel puțin cum scria E. Anthes la începutul secolului trecut” *spätrömische Kastele*”.

c. din terminologia nepotrivită s-a născut o a doua eroare; se uită că *Iatrus* – fortificația romană târzie – a fost construită de către Constantinus când nu mai exista *Moesia Inferior* !!!; era deja *Moesia II*; deci nici folosirea termenului de *Moesia Inferior* în contextul fortificației romane târzii nu este corectă.

2. o simplă privire asupra ștampilelor de pe țiglele descoperite la *Iatrus/ Krivina* (*Sarnowski 1983; Gudea 2003*) arată că este vorba de variante ale tipului *LEG I ITAL*; acest tip și variantele lui sunt datate mai ales în secolele II – III p. Chr., deci au fost produse în epoca romană provincială (secolele II – III p. Chr.). Cum spuneam și mai sus prezența a patru variante de ștampile pe o singură țiglă (*Krummrey 1966, Ab. 1/a – d*) sugerează prezența la *Iatrus* a patru subunități de producție și o perioadă intensă de construcție (probabil aceea în care s-au ridicat în piatră fortificațiile celelalte pe Dunăre).

3. nu cred că materialul tegular a fost adus de la *Novae* la *Iatrus* în secolul IV!!! Ar trebui să ne închipuim că la *Novae* au existat stocuri mari de țigle care au rămas din secolul III. Faptul este dificil de crezut pentru că *Novae* – castrul și așezarea – a fost distrus de mai multe ori în cursul secolului III, iar castrul a fost transformat și reorganizat. În general orice arheolog știe că țiglele nu rezistă la căderea de pe acoperiș; de obicei se cam sparg !

4. nu trebuie uitat, că la *Novae* s-a construit în același timp (sub Constantinus) o fortificație romană târzie, respectiv extinderea spre est a castrului de legiune, prilej cu care acesta din urmă a fost total reorganizat. Iar în secolul IV legiunea I *Italica* are alte tipuri de ștampile pe țigle !

5. nu cred că inscripțiile au fost aduse de la *Novae* ca spolii. Sunt prea multe și prea variate, iar la *Iatrus* nu era lipsa de piatră. Mai contribuie la această părere și locul de descoperire al inscripțiilor.

6. dacă mai adăugăm ceramica tipică pentru secolele II – III, piesele de echipament și harnașament (tipice secolelor II – III) care nu se mai întâlnesc în echipamentul militarilor din secolul IV și după aceea lucrurile se clarifică și mai mult.

7. se adaugă aici și noua lectură a ștampilei CEMEL care aparține unui detașament din legiunea I Italica, respectiv din armata provinciei Moesia Inferior (Gudea 2003, 323 – 332).

Cred însă că soluția finală ar putea fi dată de realizarea unei stratigrafii orizontale a nivelului inferior, cu repartizarea materialului arheologic corespunzător care ar putea da eventual și prima imagine a fortificației romane sau a unor părți din ea.

BIBLIOGRAFIE

KR. BANEV, L.F. VAGALINSKI, 1995: *Pretorianska voenna diploma ot kăсноантичнаia kastel Iatrus pri selo Krivina*, Rusenska oblast (Severo Bulgaria), în *ArhSofia* 2.1995, 26 - 30

M. BIERNACKA-LUBANSKA, 1982: *The Roman and Early Byzantine fortifications of Lower Moesia and northern Thracia*, Wrocław – Warszawa 1982

B. BÖTTGER, 1967: *Die Keramikfunde aus dem Kastell Iatrus und ihr entwicklungsgeschichtlicher Zusammenhang mit der spätantike Keramik der Balkanländer*, în *Klio* 48, 1967, 251 – 314; XVIII Taf.

S. CONRAD, 2000: *Stempelverzierte Keramik aus dem Kastell Iatrus (Moesia Secunda)*, *RCRF Acta* 36, 2000, 217 - 224

S. CONRAD, D. STANČEV, 2003: *Zwei Inschriften aus dem Objekt XVIII des Kastells Iatrus*, în *ArhBulg* VII. 2, 2003, 37 – 42

B. DÖHLE, 1985: *Die Principia des spätromischen Limeskastells Iatrus (Moesia Inferior)*, în *Thracia* 7, 1985, 147 - 158

B. DÖHLE, 1995: *Die Siedlungsperiode A in Iatrus*, în *Iatrus* V, 1995, 9-28

N. GUDEA, 2003: *Contribuții la istoria militară a provinciei Moesia Inferior. I. Propunere pentru lectura unei ștampile încă nerezolvată: CEMEL*, în *Banatica* 16.1, 2003, 323 – 332.

N. GUDEA, 2003a: *Contribuții la istoria militară a provinciei Moesia II. I. Despre lectura ștampilei N*, în *Banatica* 16.1, 2003, 316 - 322

J. HERMANN, K. WACHTEL, 1966: *Fragen der Stratigraphie von Iatrus; das Verhältnis der Schichten I – IV der Grabungskampagne 1958 bis 1962 zu den Siedlungsperiode A-D*, în *Iatrus* I, 1966, 9 - 11

Iatrus I; II; III; IV; V: *Iatrus – Krivina. Spätantike Befestigung und frühmittelalterliche Siedlung am der Untere Donau. I. Ergebnisse der Ausgrabungen 1958 – 1962 (Berlin 1979); II. Ergebnisse der Ausgrabungen 1966 – 1973 (Berlin 1982); IV. Ergebnisse der Ausgrabungen 1975 – 1981 (Berlin 1992) V. Studien zur Geschichte des Iatrus. Forschungsstand 1989 (Berlin 1995)*

T. IVANOV, 1966: *Die Ausgrabungen der Jahre 1958, 1960 und 1962 in Iatrus*, în *Klio* 47, 1966, 15 – 21

T. IVANOV, 1967: *Ausgrabungen in Kastell Iatrus (Moesia Inferior) in den Jahren 1958 – 1962*, în *Limes* 6 Stuttgart (1964), 152 – 161

T. IVANOV, 1974: *Die letzten Ausgrabungen des römischen und frühbyzantinischen Donau – Limes in der VR Bulgarien*, în *Limes* 9 Mamaia (1972), 55 - 70

- T. IVANOV, 1979: *Bemerkungen zu den Artikeln von J. Herman und K. Wachtel über die Stratigraphie und Chrokologie der Schichten*, in *Iatrus* I 1979, 213 - 214
- E. ANTHES, 1917: *Spätromische Kastelle und Feststädte im Rhein und Donaugebiet*, in *BerRGK* 10, 1917, 161 -
- H. KRUMMREY, 1966: *Inschriften (Iatrus)*, in *Klio* 47, 1966, 357 - 396
- T. SARNOWSKI, 1983: *Die Ziegelstempel aus Novae. Systematik und Typologie*, in *ArchWarsz* 34, 1983, 17 - 61
- T. SARNOWSKI, 1988: *Wojsko rzymskie w Meziji Dolney i na polnocnym wybrzezu Morza Czarnego*, in *Novaensia* 3, 1988
- T. SARNOWSKI, 1991: *Poznorzymskie stemple legionow Dolnodunajskich*, in *Novaensia* 2, 1991, 9 - 32
- EDITH SCHÖNERT-GEISS, 1979: *Die Fundmünzen von Krivina*, in *Iatrus* I, 1979, 167 - 209
- EDITH SCHÖNERT-GEISS, 1991: *Die Fundmünzen*, in *Iatrus* IV, 1991, 213 - 240
- N. STANČEV, 1988: *Der Donaulimes (Sektor Novae-Transmarisca) in militärisch - strategischer Hinsicht während des 3. - 5. Jhs.*, in *Thracia* 8, 1988, 23 - 49
- L.F. VAGALINSKI, 2003: *Ne varietatem timeamus. Über die Chronologie des spätantiken Kastell Iatrus (Objekt XLIV)*, in *ArhBulg* VII. 2, 2003, 43 - 82
- K. WACHTEL, 1974: *Zum gegenwärtigen Forschungsstand der Kastellgrabung Iatrus*, in *Limes* 9 Mamaia (1972), 137 - 142
- K. WACHTEL, 1982: *Die Inschriften (aus Iatrus)*, in *Iatrus* II, 1982, 237 - 242
- K. WACHTEL, 1977: *Das Kastell Iatrus und die spätantiken Limesbauten an der unteren Donau*, in *Limes* 10 Xanten (1974), 405 - 410
- K. WACHTEL, 1991: *Die Inschriften (aus Iatrus)*, in *Iatrus* IV 1991, 207 - 211
- K. WACHTEL, V. NAJDENOVA, 1984: *Pametnitsi za kulta na Liber i Mitra ot Iatrus (Dolna Mizia)*, in *ArhSofia* 1. 1984, 39 - 45
- M. ZAHARIADE, T. DVORSKI, 1997: *The Lower Moesian army in Northern Wallachia. AD 101 - 118*, Bucharest 1997
- M. ZAHARIADE, N. GUDEA, 1997: *The fortification of Lower Moesia (AD 86 - 275)*, Amsterdam 1997
- M. ZAHARIADE, 1977: *The structure and functioning of the Lower Danube - Limes in the 1st - 3rd centuries, A few problems*, in *Limes* 11 Székesfehérvár (1976), 285 - 289

BEITRÄGE ZUR KENNTNIS DES LIMES DER PROVINZ MOESIA INFERIOR

Der Fall Iatrus

Zusammenfassung

L.F. Vagalinski hat in jüngster Zeit eine Arbeit veröffentlicht (*Vagalinski 2003*), in der ein Mitglied der Forschungsgemeinschaft von Iatrus (Krivina, Bulgarien) zum erste Mal öffentlich und offen – aber immer ziemlich schüchtern – bekennt, daß es in Iatrus unter den spätromischen (4. – 5. Jahrhundert) und frühbyzantinischen (6. – 7. Jahrhundert) schichten "eine römische Bewohnung aus dem 1. – 3. Jahrhundert n. Chr." gab. L. F. Vagalinski nennt sie am Anfang "römische Siedlung" und am Ende "Heeresteil" (*Vagalinski 2003*, 43,

46; ich beziehe mich da auf den Anfang und das Ende jenes Teils, der sich mit der römischen Epoche beschäftigt).

Ich meinte "ziemlich schüchtern", weil der Verfasser mit dieser Frage sehr sorgfältig umgeht oder anscheinend so tut und – unter anderen – sie auf ein einziges Unternehmen der spätrömischen Festung beschränkt. Jedenfalls behauptet er, daß "die Existenz dieser Orte aus römischer Zeit (1. – 3. Jahrhundert n. Chr.) nicht mehr geleugnet werden kann".

Die Arbeitsmethode des Verfassers ist gut – obwohl sie vom archäologischen Standpunkt her nicht verdeutlicht wird – und die "verbale" Beweisführung überzeugend. Für die Untermuerung seiner Behauptung erwähnt er zahlreiche Entdeckungen, die sicherlich einer römischen militärischen Umgebung vor dem 4. Jahrhundert gehören.

Seit 1958 hat ein Archäologenkollektiv vom Archäologischen Institut Berlin (DDR) und vom Bulgarischen Archäologischen Institut (Sofia) in Krivina (Iatrus) archäologische Grabungen durchgeführt. Es sind mehrere einfache Grabungsberichte (Ivanov 1966; 1969; 1974; 1979) oder komplexe Monographien (Iatrus I – V), verschiedene Studien und Artikel über die Entwicklung der Siedlung (Böttger 1967; Döhle 1985; Hermann – Wachtel 1965) sowie verschiedene Kategorien und Gruppen von archäologischem Material erschienen.

Die Mehrheit der Mitglieder des gemischten Forschungskollektivs hat jene Hypothese angenommen, gemäß der die spätrömische Festung von Iatrus (die Provinz Moesia II) nach 320 unter dem Kaiser Constantinus I. (dem Großen) errichtet wurde und daß hier vor diesem Datum keine frühere römische Bewohnung existierte. Die Mehrheit der Mitglieder blieb – ein Teil von ihnen sogar beharrlich – dieser meinung treu.

Allein Teofil Ivanov behauptete von aller Anfang an und blieb seiner Meinung treu, daß es hier eine frühere römische Bewohnung gegeben hatte, die sogar eine Festung (ein Kastell) hätte sein können. Zahlreiche Verfasser, die sich mit dem Limes der Provinz Moesia Inferior beschäftigten (M. Biernacks – Lubanska, M. Zahariade, N. Gudea, R. Ivanov usw.), haben sich Teofil Ivanovs Hypothese angeschlossen.

Die inzwischen aufgedeckten archäologischen Funde haben immer wieder Argumente zugunsten dieser Hypothese gebracht. Der Verfasser der vorliegenden Arbeit hat eine Musterung sowohl der erschienenen archäologischen Auseinandersetzungen als auch der archäologischen Materialien gehalten (Baumaterialien aus Ton: Ziegel, Dachziegel; Klammern; Inschriften; Münzen (vom Endes des 1. Jahrhunderts bis Constantinus); zahlreiche Waffen, Schmuck aus Bronze und Eisen usw.). All diese führen zur Schlussfolgerung, daß in Iatrus – Krivina ein römisches Kastell, Glied des Limes der Provinz Moesia Inferior existierte.

Liste der Abbildungen

Abb. 1. Karte des Limes der Provinz Moesia Inferior (nach M. Zahariade, N. Gudea). Der Platz des Kastells von Iatrus wurde mit dem X – Zeichen versehen

Abb. 2. Stempel der Legion I Italica auf Ziegeln und Dachziegeln von Iatrus – Krivina

Abb. 3. Karte des Limessektors Novae – Durostorum, auf dem sich auch das Kastell von Iatrus befindet

Abb. 4. Eine Typologie der Stempel der Legion I Italica mit dem Sitz in Novae/Svistov, 2. – 3. Jahrhundert n. Chr.

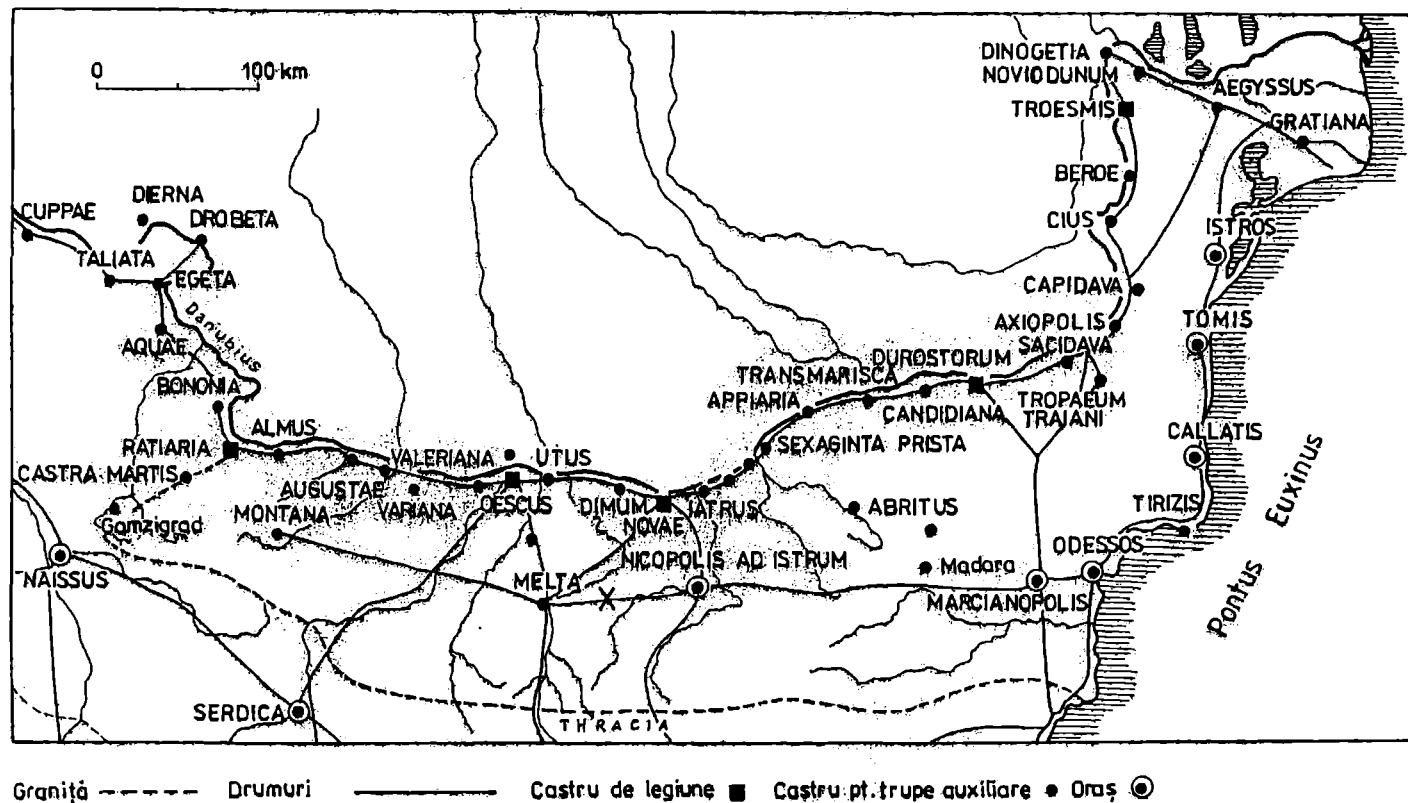

Fig. 1. Hartă a limesului provinciei Moesia Inferior (după Zahariade – Gudea 1997). Locul castrului de la Iatrus este marcat cu semnul X.

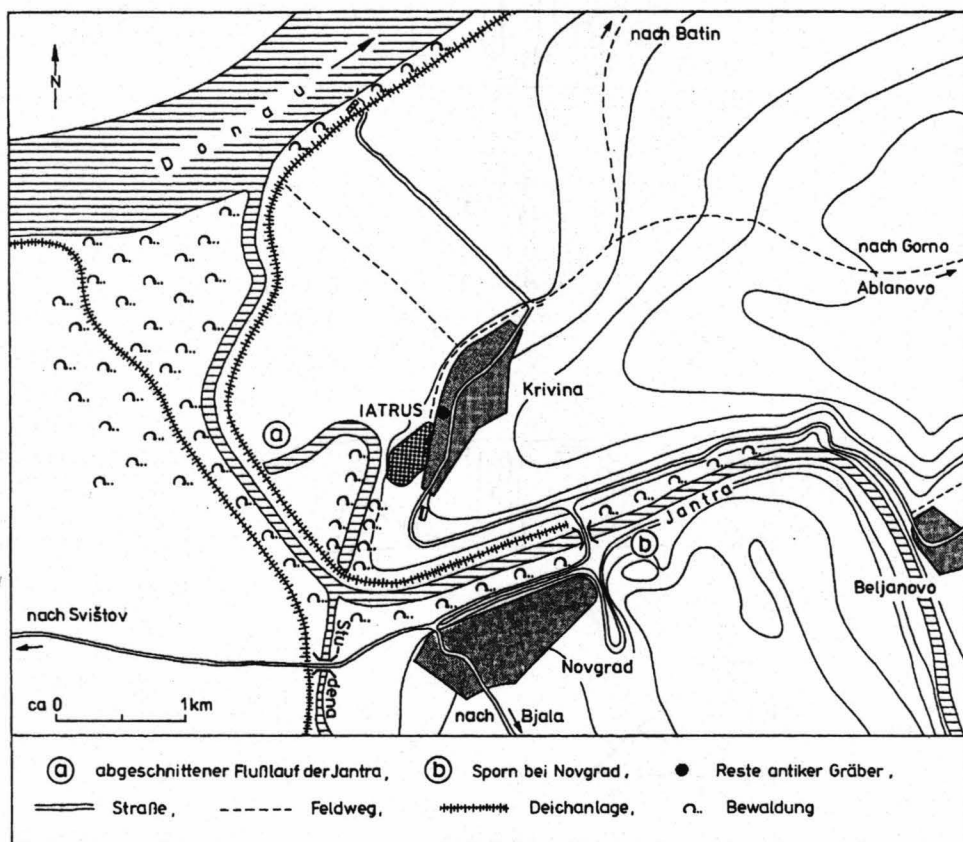
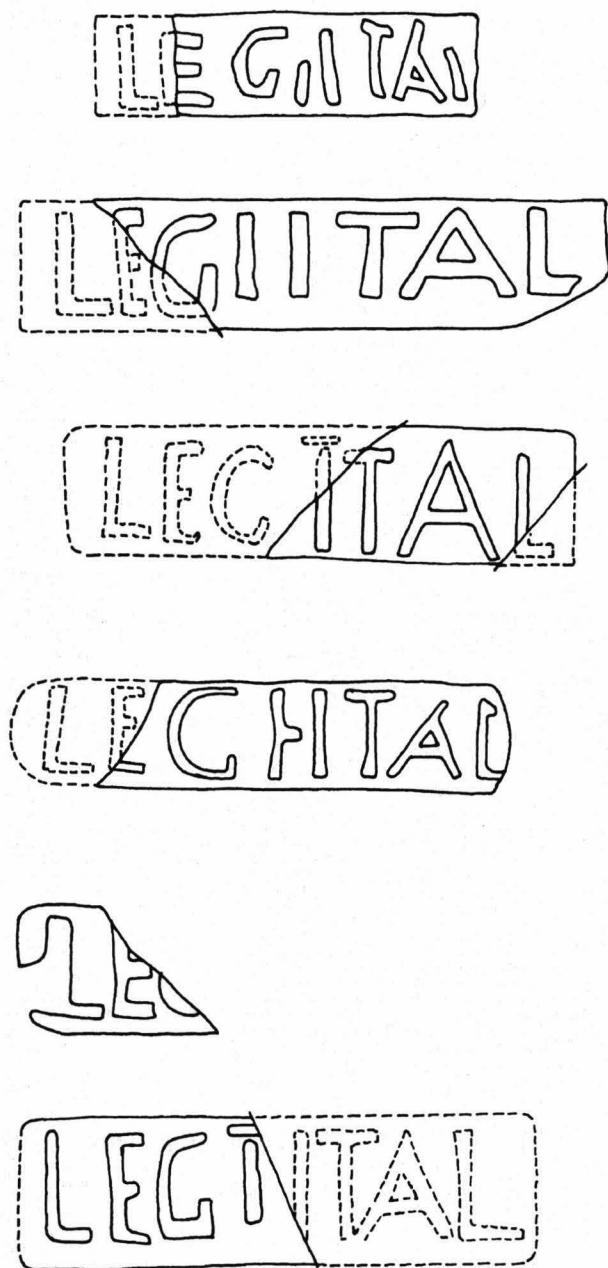

Fig. 2. Hartă cu aşezarea fortificaţiei de la Iatrus (după *Iatrus V* 1995, 11, Abb. 2).

**Fig. 3. Ștampile ale legiunii I Italica descoperite la Iatrus
(după Sarnowski 1983).**

	Typ	Varianten																																																																																																																					
G ₁	1	L E G I I T A L I C A E	<table><tr><td>L</td><td>E</td><td>G</td><td>I</td><td>I</td><td>T</td><td>A</td><td>L</td><td>I</td><td>◆</td></tr><tr><td>L</td><td>E</td><td>G</td><td>I</td><td>I</td><td>T</td><td>A</td><td>L</td><td>A</td></tr><tr><td>L</td><td>E</td><td>G</td><td>I</td><td>I</td><td>T</td><td>A</td><td>L</td><td>A</td><td>L</td></tr><tr><td>L</td><td>E</td><td>G</td><td>I</td><td>I</td><td>T</td><td>A</td><td>L</td><td>A</td><td>L</td><td>E</td></tr><tr><td>L</td><td>E</td><td>G</td><td>I</td><td>I</td><td>T</td><td>A</td><td>L</td><td>A</td><td>N</td><td>T</td></tr><tr><td>L</td><td>E</td><td>G</td><td>I</td><td>I</td><td>T</td><td>A</td><td>L</td><td>E</td></tr><tr><td>L</td><td>E</td><td>G</td><td>I</td><td>I</td><td>T</td><td>A</td><td>L</td><td>S</td></tr><tr><td>L</td><td>E</td><td>G</td><td>I</td><td>I</td><td>T</td><td>A</td><td>L</td><td>T</td></tr><tr><td>◀</td><td>L</td><td>E</td><td>G</td><td>I</td><td>I</td><td>T</td><td>A</td><td>L</td><td>◀</td></tr><tr><td>◀</td><td>L</td><td>E</td><td>G</td><td>I</td><td>I</td><td>T</td><td>A</td><td>L</td></tr><tr><td></td><td>L</td><td>E</td><td>G</td><td>I</td><td>I</td><td>T</td><td>A</td><td>L</td><td>卐</td></tr><tr><td>▶</td><td>L</td><td>E</td><td>G</td><td>I</td><td>I</td><td>T</td><td>A</td><td>L</td></tr></table>	L	E	G	I	I	T	A	L	I	◆	L	E	G	I	I	T	A	L	A	L	E	G	I	I	T	A	L	A	L	L	E	G	I	I	T	A	L	A	L	E	L	E	G	I	I	T	A	L	A	N	T	L	E	G	I	I	T	A	L	E	L	E	G	I	I	T	A	L	S	L	E	G	I	I	T	A	L	T	◀	L	E	G	I	I	T	A	L	◀	◀	L	E	G	I	I	T	A	L		L	E	G	I	I	T	A	L	卐	▶	L	E	G	I	I	T	A	L
	L	E		G	I	I	T	A	L	I	◆																																																																																																												
	L	E		G	I	I	T	A	L	A																																																																																																													
	L	E		G	I	I	T	A	L	A	L																																																																																																												
L	E	G		I	I	T	A	L	A	L	E																																																																																																												
L	E	G		I	I	T	A	L	A	N	T																																																																																																												
L	E	G		I	I	T	A	L	E																																																																																																														
L	E	G		I	I	T	A	L	S																																																																																																														
L	E	G		I	I	T	A	L	T																																																																																																														
◀	L	E		G	I	I	T	A	L	◀																																																																																																													
◀	L	E		G	I	I	T	A	L																																																																																																														
	L	E		G	I	I	T	A	L	卐																																																																																																													
▶	L	E	G	I	I	T	A	L																																																																																																															
	2	L E G I I T A L I C																																																																																																																					
	3	L E G I I T A L I																																																																																																																					
	4	L E G I I T A L																																																																																																																					

Fig. 4. O tipologie a ștampilelor legiunii I Italica din secolele II – III p. Chr. (după N. Gudea).

AURELIUS GODDES

MAGISTER FIGLINARUM LEGIONIS XIII GEMINAE

DOINA BENEĂ

În activitatea economică a legiunii a XIII-a Gemina un loc distinct îl ocupă producția de cărămizi și țigle militare constatată pe întreg teritoriul provinciei, mai ales a Daciei Superior. Importanța acestei activități este impresionantă, încât s-a pus problema dacă nu cumva există și o producție destinată comunităților civile nu numai nevoilor militare? Deocamdată în literatura de specialitate modernă nu s-a ajuns la un consens în această problemă¹.

Produsele cărămidăriei legiunii a XIII Gemina prezintă câteva elemente caracteristice și anume: materialul tegular ștampilat apare în mai multe variante:

1. menționarea doar a numelui legiunii în diferite moduri: LEG XIII GEM, asociat sau nu, cu epitele imperiale P.F, sau ANT(oniniana);

2. menționarea în urma numelui legiunii a unor antroponime formate dintr-un singur nume, două sau chiar *tria nomina*, nume care are trebui să sugereze calitatea deținută de soldați, șefii de echipă, meșteri, sau șefii întregii cărămidării militare². Antroponimele descoperite până acum pe tegulele legiunii a XIII Gemina sunt în număr de 79³. Precizări cronologice nu se pot face decât cu mare relativitate, în cadrul secolelor II-III. În continuare, vom lua în discuție doar ultimul tip de tegule ștampilate.

Prezența unor antroponime în urma numelui legiunii sunt cunoscute și pe tegulele altor legiuni.

În Hispania, legiunea a VII Gemina prezintă unele antroponime de tipul LUCI, MAS(culi), PRI(mi), REB(urri), SEV(eri), VIC(toris) și METI CECILIANI⁴. În opinia lui P. Le Roux, numele lui M(a)etius Cecilianus reprezenta centurionul sau subofițerul responsabil al atelierului, în schimb, menționările de simple cognomene fac referire la persoane de origine modestă⁵.

¹ Vezi mai nou Le Bohec 1992, 43-62; Le Roux 1999, 111-123.

² Băluță CI 1999, nr. 1-268.

³ *Ibidem*.

⁴ Le Roux 1999, 118.

⁵ *Ibidem*

Legiunea a II Italica prezintă ștampile cu următoarele antroponime AMPLIATUS, AUSPICATUS, FABIANUS, FORTUNATUS, HILARUS, IUVENIS etc.⁶. Cum legiunea a fost întemeiată cu ocazia războaielor marcomanice, datarea ștampilelor se face în cadrul larg al celei de a doua jumătăți al secolului II până în secolul III.

În Moesia Inferior, numele legiuni Italica este asociat cu următoarele antroponime: FIR(mus), MAX(imus), PROCU(lus), VETIA(nus)⁷. *Ștampilele nu apar în același cartuș cu numele legiunii, ci dispuse separat*. Toate piesele au fost descoperite într-o necropolă a orașului Oescus, punctul *Prez Livada*. R. Ivanov consideră că antroponimele reprezintă numele unor militari răspunzători de calitatea și cantitatea cărămidizilor. În acest caz, situația apare diferită față de tegulele ștampilate cu antroponime cunoscute în Dacia, problemă asupra căreia urmează să revenim mai jos.

Tegulele ștampilate ale legiunii a XIII Gemina cu antroponime, au fost analizate cu diferite prilejuri nu s-a putut oferi încă o soluție corespunzătoare referitoare la calitate persoanelor, care apar menționate pe aceste tegule în afara cadrului general ca reprezentă șefii cărămidăriei legiunii⁸. Cum nu se cunosc inscripții care să confirme anumite antroponime tegulare identificarea funcției rămâne în continuare o problemă dificilă.

Cărămidăriile militare în opinia lui Le Bohec nu făceau parte din **Fabrica** care se ocupau doar de întreținerea, repararea armamentului, pentru simplul motiv că atelierele trebuiau amplasate în afara castrului lângă o sursă de apă și de lut, și pentru a elimina pericolul unui incendiu, întrucât cuptoarele puteau atinge 1000⁹. Ele se aflau și în acest caz, sub autoritate militară.

O cărămidă descoperită la Drobeta, cunoscută de mult în literatura de specialitate păstrează următoarea inscripție incizată în pasta crudă: Aur.Me-/rcurius.milis c(ohor-/tis).I Sagitt(ariorum)/ in figlinis magis-/ter super mi-/lites LX vel IX Scripsit./ Aurelius. Iulianus/ .mil.co(ho)rtis. prima(e)¹⁰.

Ar rezulta că, comandantul echipei de cărămidari este un *magister*. Numărul soldaților din echipa nu apare clar 9 sau 60 și credem că are mai

⁶ Winkler 1971, 85-138.

⁷ Ivanov, 42-48.

⁸ Szilagyi 1946, Russu, 1966, 218-232; Petolescu, Mărghitan 1974, 247-257; Moga 1985, 44-53; meritul de a fi adunat și analizat fiecare tip în parte, care a abordat această problemă delicată aparține lui Cl. I. Băluță 1994, p.152 sqq; *Idem*, 1995, *Idem* 1999, nr. 1-268.

⁹ Le Bohec 1989, 169-170; Petrikovits 1975, 97.

¹⁰ *IDR*, II, 107; Macrea 1948, 279-280

puțină importantă în acest moment. Deși, în reglementarea lui Urso apare stabilită limita inferioară a unei producții zilnice de 300 de cărămizi, ceea ce presupunea mai mulți oameni într-o echipă¹¹.

O confirmare a existenței funcției de *magister figlinarum* pentru o trupă auxiliară a fost descoperită la Holdeurn (Olanda) într-o inscripție dedicată Vestei: de către IUL(ius) VICT(or).Mag(ister FIG(linarum))¹². Astfel, se conturează în cazul trupelor auxiliare existența funcției de *magister* în cărămidăriile militare.

Pentru cărămidăriile legionare, materialul epigrafic este mult mai sărac și oferă informații parțiale referitoare la gradul deținut de un ofițer al unității. Astfel, sunt atestați în anul 226: cu de gradul de *immunis figlinae* pentru legiunea I Minervia de la Bonn: Septimius Mucianus Imm(unis) figlinarius et Priminus Iustinus imm(unis) Fig(linarius)¹³. Gradul în sine, nu are o precizare clară a atribuțiilor funcției lor, legate probabil de meseria lor.

La Mainz, în legiunea XXII Primigenia este atestat epigrafic un *custos castelli figlinarum*, într-o inscripție dedicată zeului Mars și Casei Imperiale de către Severus, fiul lui Alexander soldat în legiune¹⁴. Inscripția se datează prin menționarea consulilor Antoninus Augustus III și Valerius Comasontus în anul 220. *Custos Castelli* apare în acest caz ca un termen tehnic pentru sediul cărămidăriei legiunii.

Pentru legiunea a XIII Gemina lipsesc până acum confirmările epigrafice care să permită identificarea unor funcții ale persoanelor documentate pe materialul tegular. Nici într-un caz nu deținem o confirmare precisă a numelor în epigrafele legiunii.

Din întregul material ștampilat, care este standardizat, doar cel referitor la Aurelius Goddes, credem că poate oferi un răspuns la problema în discuție¹⁵.

Pe ștampila nr. 163 apare numele sau: LEG. XIIIIG/AUR.GOD. M. FI.

Textul a fost completat de regretatul Cl. I. Băluță, la sugestia lui N. Gostar astfel: pentru rândul 2. Aur(elius) God(des) M(anu?)

¹¹ Urs, 76, 25 apud Le Roux 1999, 119, nota 35. Anumite inscripții incizate surprinse pe cărămidile descoperite la Apulum menționează cifra de 293 alături de cifra MI= 1001 cărămizi, care poate reprezentau probabil norma de lucru (Băluță 1999, 164, 310). În acest caz, norma ar putea fi îndeplinită de 5-6 muncitori.

¹² CIL, XIII; 8729.

¹³ AE, 1930, 33;

¹⁴ Jens 1994, 67-72.

¹⁵ Băluță, IDR, III, 6, 161, 162, 163.

FE(cit)¹⁶. Literale ce urmează numelui sunt în mod clar un M și FI (nu FE cum presupune autorul, probabil sub influența ștampilei precedente nr. 162 unde lectura este corectă. Întregirea literei FI nu poate fi decât **Figlina**.

În cazul ștampilei nr. 161 dispusă tot pe două rânduri, dar în care numele cărămidarului apare în rândul 1: AVR(elius). GODES. M / LEGIO XIII G. Întregirea propusă ar fi în opinia autorului: AURELIUS GODES M(anu ?)/ LEGIO XIII G.

Aceste două tipuri de cărămizi apar în mai multe exemplare de cărămizi și țigle provenind de la Apulum din zona estică a pretoriului guvernatorului, iar în poziție secundară la Catedrala Romano-Catolică.

Întregirea corectă, credem că este M(agister) FI(glinae) în primul caz, iar în al doilea litera M se completează la fel M(agister) și nu M(iles) cum s-ar putea crede la prima vedere¹⁷. Trebuie menționat faptul că dintre toate tegulele ștampilate, cele ale lui Aurelius Goddes au cea mai largă răspândire (Micia, Păuca, Șard, Sânnicolaul Mare, Ampoița, Berghin etc.), deci o zonă apropiată de teritoriul apulens și apoi de-a lungul Văii Mureșului¹⁸.

Funcția de **magister** este o funcție tehnică, probabil similară de pildă, cu cea a unui **magister kampi** într-o legiune¹⁹, făcând parte din serviciul administrativ al unității. Funcția sa este echivalentă în acest caz, cu cea a unui *centurio supernumerarius*²⁰.

Astfel, apare posibilă și conducerea figlinei unei legiunii prin calitatea de *magister*. Soluția oferită de materialul tegular ștampilat al legiunii a XIII Gemina devine posibilă în analiza gradelor cu caracter tehnic ale legiunii.

Un al doilea aspect, nu mai puțin important se referă la faptul, dacă există o singură figlina a legiunii sau dimpotrivă sunt mai multe. O ștampilă descoperită la Apulum F XVI întregită corect după părerea mea, **F(iglina) XVI** sugerează posibilitatea existenței mai multor asemenea ateliere cu caracter militar²¹. Cum s-ar putea explica acest lucru?

Nu ne referim la diferitele detașamente deplasate în teritoriul provinciei (precum Micia, de pildă) pentru producerea materialului de construcție, ci la prezența la Apulum a unui număr de asemenea ateliere.

¹⁶ *Ibidem*, 85.

¹⁷ V. Moga 1985, 48 presupune pe baza analogiei cu inscripția de la Drobeta existența acestui grad în legiunea a XIII-a Gemina fără a aduce un alt argument în favoarea ipotezei.

¹⁸ *IDR*, III, 6, 81-85

¹⁹ Domaszewski 1967, 48.

²⁰ *Ibidem*, 49-40

²¹ Băluță 1994

Desigur, nevoile militare curente de reparații, întreținere nu numai a castrului, a thermelor, dar și a altor clădiri publice presupuneau în diferite momente existența în permanență a materialului de construcție pregătit. Cum se făcea repartitia într-o legiune pentru astfel de activități. O explicație ar fi aceea, că așa cum fiecare centurie primește un sector de construit din incinta castrului, tot astfel trebuie să fi fost precizate obligațiile centuriilor dintr-o cohortă în producerea materialului de construcție²². Probabil că acest lucru a fost precizat pe cohortă sau manipul. Așa s-ar putea explica prezența stampilei cu *Figlina XVI*. Nu se poate preciza dacă aceasta reprezintă doar un număr aleatoriu dintr-un număr de echipe, care lucrează sau dimpotrivă cifra 16 reprezintă limita superioară a numărului echipelor de cărămidari.

Aceste ateliere funcționau însă sub o conducerea centralizată a unui ofițer care credem că avea gradul *magister figlinarum* la fel ca și în trupele auxiliare. Prezența unui număr mare de antroponime ar putea sugera probabil menționarea chiar a unor șefii de echipe dintr-o cohortă a legiunii fără a putea în acest moment să aducem argumente în acest sens.

Prezentul text în limba germană va fi publicat în *Corona laurea*. Omagiu pentru Lucia Marinescu la 70 de ani.

BIBLIOGRAFIE

BĂLUȚĂ CL.I., BĂLUȚĂ CL, 1994: *Materiale tegulare cu graffiti de la Apulum*, în *EphNap*, IV, 149-153.

BĂLUȚĂ CL.I., 1995: *Stampile tegulare militare inedite, descoperite la Apulum*, în *Apulum*, XXXII, 205-229.

BĂLUȚĂ CL.I., 1999: *Inscripțiile Daciei Romane. Instrumentum Domensticum, București =IDR,III/6*.

DOMASZEWSKI A. v., 1967: *Die Rangordnung des Römischen Heeres*, Köln-Graz.

IVANOV R., 1983: *Tuiles et briques avec des sceaux de la legio I Italica et de la legio XI Claudia de Ulpia Oescus*, în *ArhSofia*, 42-48

JENS D., 1994: *Custos Castelli Figlinarum*, *Mainzer Archäologische Zeitschrift*, I, 67-72.

JOHNSON A., 1987: *Römische Kastelle des 1. Und 2. Jahrhunderts n. Chr. in Britannien und in den germanischen Provinzen des Römerreiches*, Mainz.

LE BOHEC Y., 1992: *Les Estampilles de l'armée romaine sur briques et sur tuiles*, în *Epigraphica*, 54, 43-62.

LE ROUX P., 1999: *Briques et tuiles dans la Peninsule Ibérique: Problèmes de production et de diffusions*, *El Ladrillo. Y sus derivados en la época romana*, Madrid, 111-123.

²² vezi Johnson 1987, *passim*.

MOGA V., 1973: *Detășamentele legiunii a XIII-a Gemina în Dacia*, în *Apulum*, X, 1973: 153-164.

MOGA V., 1985: *Din istoria militară a Daciei Romane. Legiunea XIII Gemina*, Cluj-Napoca

PETOLESCU C.C., MĂRGHITAN L., 1974: *Țigle și cărămizi ștampilate din termele de la Micia*, în *MuzNat*, I: 251-257

MACREA M., 1948: *Note au sujet des briqueteries en Dacie*, în *Dacia*, 11-12, 275-280.

PETRIKOVITS H. v., 1975: *Die Innennbauten römischen Legionslager während der Prinzipatszeit*, Düsseldorf-Opladen

RUSSU I.I., 1965: *Inscriptiones tegularum legionis XIII Geminae*, în *Apulum*, V: 214-232

SZILAGYI J., 1946: *Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel*, în *DissPan*, ser. II, 21.

WINKLER G., 1971: *Legio II Italica. Geschichte und Denkmäler*, în *JahrbMus. Linz*, 116: 85-138

AURELIUS GODDES MAGISTER FIGLINARUM LEGIONIS XIII GEMINAE

Zusammenfassung

Der Text wurde im **Corona Laurea. In honorem Lucia Marinescu** im deutsche Sprache publiziert.

Die Erzeugnisse aus der Ziegelbrennerei der XIII. Legion Gemina weisen einige charakteristische Kennzeichen auf, es gibt nämlich mehrere Varianten der gestempelten Ziegeln:

1. Bloß der Name der Legion wird erwähnt, begleitet oder auch nicht von den kaiserlichen Beinamen P.F. oder Ant(oniniana);

2. Nach dem Namen der Legion werden Personennamen bestehend aus einem, aus zwei Namen oder *tria nomina* angeführt, die sich auf das Amt der Soldaten, der Meister oder der Leiter dieser Ziegelbrennereien der Armee beziehen sollten²³. Bislang wurden auf den Ziegeln der XIII. Legion Gemina insgesamt 79 Personennamen entdeckt²⁴. Chronologische Hinweise lassen sich nur mit Wahrscheinlichkeit für das 2.-3. Jh. machen. Im Folgenden werden wir zur Untersuchung bloß den zweiten Typus vornehmen.

Die epigraphischen Belege bezüglich der XIII. Legion Gemina, aufgrund deren man einige Ämter der auf Ziegelsteinen erwähnten Personen identifizieren könnte, fehlen zur Zeit.

Das gesamte Fundgut, das Stempelabdrücke aufweist, ist vereinheitlicht, nur der Aurelius Goddes zugeordnete könnte, unseres Erachtens, das vorliegende Problem klären helfen²⁵.

Im Stempelabdruck Nr. 163 erscheint sein Name: LEG. XIII G /AUR.GOD. M. FI.

²³ Băluță 1999, Nr. 1-268.

²⁴ *Ebenda*.

²⁵ Băluță, *IDR*, III, 6, 161, 162, 163.

Der Text ist vom leider verstorbenen Cl. Băluță nach Anweisung von N. Gostar folgendermaßen ergänzt worden: In der zweiten Zeile Aur(elius) God(des) M(anu?) Fe(cit)²⁶. Beim Stempelabdruck Nr. 161, der ebenfalls auf zwei Zeilen verläuft, in dem jedoch der Name des Ziegelbrenners in der ersten Zeile vorkommt: AVR(elius). GODES. M / LEGIO XIII G. Die vorgeschlagene Ergänzung wäre nach der Meinung des Autors: AURELIUS GODES M(anu?)/ LEGIO XIII G.

Die richtige Ergänzung wäre, nach unserer Meinung, im ersten Fall M(agister) FI(glinae) und im zweiten kann der Buchstabe M ebenfalls als M(agister) ergänzt werden²⁷. Es muss erwähnt werden, dass von allen gestempelten Ziegelsteinen jene des Aurelius Goddes am weitesten verbreitet sind (*Micia*, *Păuca*, *Șard*, *Sânnicolau Mare*, *Ampoița*, *Berghin* usw.)²⁸.

Magister ist eine technisches Amt gewesen, so wie zum Beispiel das eines *magister kampi* in einer Legion²⁹ und hat zu den Verwaltungsämtern der Einheit gehört. Es entsprach dem Amt eines *centurio supernumerarius*³⁰.

Auf diese Weise scheint es möglich gewesen zu sein, dass die Ziegelbrennerei der Legion von einem *magister* geleitet wurde. Die Stempelabdrücke auf den Ziegelsteinen der XIII. Legion Gemina, die zum Fundgut gehören, bieten diese Lösung an, die auf Grund der Untersuchung technischer Dienstgrade innerhalb der Legion akzeptiert werden kann.

Diese Werkstätten arbeiteten jedoch unter der einheitlichen Leitung eines *magister figlinarum*, eines Offiziers aus der betreffenden Legion, so wie im Falle der Auxiliärtruppen. Die zahlreichen Personennamen lassen vermuten, dass möglicherweise eben die Leiter der Arbeitsgruppen einer Kohorte der Legion dadurch erwähnt werden, doch zur Zeit gibt es dafür keine genauen Belege.

²⁶ *Ebenda*, 85.

²⁷ V. Moga 1985, 48 setzt, auf Grund der Analogie zur Inschrift aus Drobeta, diesen Dienstgrad in der XIII. Legion Gemina voraus, ohne aber durch andere Argumente diese Annahme zu verstärken.

²⁸ *IDR*, III, 6, 81-85.

²⁹ Domasewski 1967, 48.

³⁰ *Ebenda*, 49-50.

THE ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS IN THE MILITARY VICUS FROM MEHADIA (2004)

MARIANA CRÎNGUȘ, ATALIA ȘTEFĂNESCU, IULIAN LALESCU

During the provincial time, at Mehadia were in function an auxiliary troop camp (based on the tegular material we know here firstly the *Cohors VIII Raetorum*, and then the *Cohors III Delmatarum*)¹, as well as a civilian settlement, vicus type. The two archaeological objectives are situated along an imperial road that connected Dacia to the Balkans, being used both by the army and the civilians². The camp (its dimensions were 142,6 x 110 m), as well as the vicus, have attired many times the attention of the specialists³. The investigations showed the existence of the *thermae*, and inside the camp there were discovered fragmentary objects that sustain the unfolding of some handicraft activities⁴. Within the civilian settlement there were discovered stone buildings with tiles roof, ordered after an established plan, as well as workshops⁵. The investigations from the last years have identified a temple for *Iupiter Turmasgada*⁶.

The researches organised here from 2000 by a team from the West University of Timisoara, coordinated by Prof. univ. dr. Doina Benea highlighted the existence of five phases in the function of the camp, two of earth and three of stone, and also covetted the military vicus⁷.

During the archaeological campaign from 2004 it was made an attempt to chamfer a high cliff from the north side of the vicus, at about 300 m from the north-eastern corner of the camp, around the landmark 7, kilometer 390, between Mehadia and Plugova⁸.

¹ M. Macrea, N. Gudea, I. Moțu, *Praetorium. Castrul și așezarea romană de la Mehadia*, București, 1993, *passim*.

² *Ibidem*, p. 54.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p. 33.

⁵ *Ibidem*, p. 57-62.

⁶ the results and details related to this temple will be soon published by the research team in a monograph.

⁷ See the results of the investigations in the Archaeological Chronic from 2000-2003

⁸ See CCA, campaign 2004.

The chamfering of the cliff was made on approximately 24 meters length. This operation led to the discovery of a Roman dwelling with several phases. One house, and south of it a road attired our attention.

The dwelling was caught on its length, at about 0,75 m from the present level. One long room, around 8 meters, with two phases, was identified. In order to better investigate the interior of the building we draw a cassette, 5,40 x 1 m, that underlined the first level, extremely rich in archaeological material.

The first phase of the dwelling had wooden and adobe walls, and the floor still kept the fibre of the wood. This first level ended with a violent fire. In the profile, the adobe from the over-burned walls had 20-25 cm of thickness. The floor, 4-8 cm thick was completely burned; a large amount of window-glass melted during the fire, as well as nails and over-burned ceramical fragments, especially gray one, were discovered on the floor.

Most of the fragments came from plates, cups and bowls that could be remade. It is very possible for them to have been broken during the fire, the moment when the walls crashed on the inside, falling over the floor.

The analysis of the ceramics we discovered in this part of the vicus (we succeeded in remaking some vessels belonging to one or more sets) showed there were used more dinner plates, realised on the fast wheel⁹:

Red dinner plates, wide border on the outside, uncomplete combustion (D: 28 cm);

Red dinner plates, oblique border on the inside, with 2-3 incised canelures on the circumference (D: 28 cm);

Gray plates with degresant, and on the bottom of the vessel some incised letters in the raw paste: FE(cit); LVI, letters that probably refer to the capacity of the kiln or the number of pieces produce during a day¹⁰.

The origin of these plates should be looked for in the Mediteranean area. It is about kitchen containers¹¹, with analogies at Sirmium (IV century AD), Nicopolis ad Istrum (IV century AD)¹², Transdierna, Singidunum¹³.

⁹ Doina Benea, *La ceramique romaine tardive de Praetorium (Mehadia, dep. Caras-Severin)*, în *Acta RCRF*, forthcoming.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² O. Bruckner, *Rimska Keramika u jugoslovens-kom delu provincije Donje Panonije*, Belgrad, 1981, 40, pl. 98/198/1-3; B. Sultov, *Glineni kadihnici ot Butovo i Hotnica*, în *Izvestia na Arh.Ins*, XXXIII, Sofia, 1972, 178.

¹³ N. Jevremović 1987, *La céramique des remparts Sud et Ouest decouverte sur le site Diana-Karataş*, în *Cahiers du Portes de Fer*, IV: 49-71, 1987, S. Nikolić-Đorđević, *Antička Keramika Singidunuma*, Singidunum, 2: 11-244, 2000; M. Tomović, *Tekija, keramika sa utvrđenja*, în *Starinar*, XXXIII-XXXIV: 345-354, 1984, Pl.I/4.

Based on these analogies, the ceramical fragments from Mehadia could be dated during the III-IV centuries AD.

The first level is superposed by a compact layer of clay, 15-20 cm thick. The second phase is marked by a débris with rarely stones, tiles and adobe, aproximately 10 cm thick. In this level there are some atypical fragments of ordinary ceramics.

Near this dwelling, towards Plugova, we noticed a débris coming from a stone building, covering aroun 6,50 m of length. It is possible for this stratum to continue, but the very steep slope hindered the straightening of the profile. Around this stone dwelling there were discovered two fragments of terra sigillata (one comes for sure from a bowl) and an atypical fragment of terra nigra.

As we already mentioned above, during the operations there was discovered on 6 m width a road with the gutters still visible.

The road had a typical infrastructure, with several remakings. The bed of the road was made of large stone; the arrangement of the road, 65-70 cm thick, was made of two layers of gravel. The road had around 35 cm of rebuilding in the profile; there are two phases highlighted by the layers of small gravel, alternating with sand.

The technique and the width of the road suggest this is the imperial road that crossed the military vicus from Mehadia and went north, towards Ad Pannonios-Tibiscum. We could say it is for the first time the imperial road was surprised on the north side of the vicus, at the exit of the civilian settlement.

Our approach showed that the vicus is quite spread to the north. We have probably identified the imperial road (it is for the first time that this imperial road appears on the north side of the civilian settlement with all its phases), as well as two buildings, one made of stone, the other of adobe. Judging after the length of this room, that seem to have been closed on one end by two stones, it might be a Streifenhaus building.

A systematic investigation of this area is more than necessary. We believe that the results will appear and that the informations we have on the civilian settlement will be completed.

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE ÎN VICUS-UL MILITAR DE LA MEHADIA (2004)

Rezumat

În perioada provincială la Mehadia a funcționat un castru de trupă auxiliară (pe baza materialului tegular aici a fost atestată inițial *Cohors VIII Raetorum*, iar apoi *Cohors III Delmatarum*), precum și o așezare civilă de tip vicus. Cele două obiective arheologice sunt dispuse de-a lungul unui drum imperial, care lega Dacia de provinciile balcanice, fiind utilizat deopotrivă de armată și de populația civilă. Castrul (având dimensiunile 142,6 x 110 m), precum și vicus-ul, au atras nu de puține ori atenția specialiștilor. Investigațiile au evidențiat existența *thermae*-lor, iar în interiorul castrului au fost descoperite obiecte fragmentare, care susțin desfășurarea aici a unor activități meșteșugărești. În așezarea civilă au fost identificate edificii de piatră cu acoperiș de țigle și olane, dispuse după un plan prestabilit, precum și ateliere meșteșugărești. Cercetările din ultimii ani au identificat și un templu aparținând lui Iupiter Turmasgada.

Cercetările organizate aici începând cu anul 2000, de către un colectiv al Universității de Vest din Timișoara coordonat de prof. univ. dr. Doina Benea, au evidențiat existența a cinci faze de existență a castrului, două de pământ urmate de alte trei faze de piatră și au vizat, de asemenea, și vicus-ul militar.

În cursul campaniei arheologice din anul 2004 s-a încercat taluzarea unui mal aflat pe o terasă înaltă, în partea de nord a vicus-ului, la circa 300 m de colțul nord-estic al castrului, în dreptul bornei 7 de la km 390, între Mehadia și Plugova.

Taluzarea malului s-a realizat pe o lungime de aproximativ 24 metri. În urma acestei operațiuni a fost descoperită o locuire romană cu mai multe nivele. Au atras atenția în special o locuință, iar la sud de aceasta un drum.

Locuința a fost surprinsă longitudinal, la 0,75 m de nivelul actual. A fost identificată o încăpere lungă de circa 8 m, cu două faze de locuire. Pentru a cerceta mai bine interiorul locuinței a fost trasată o casetă de 5,40 x 1 m, care a evidențiat primul nivel, extrem de bogat în material arheologic.

Prima fază a locuinței prezenta pereți din lemn și chirpici, iar podeaua mai păstra încă fibra lemnului. Acoperișul era realizat din țiglă. Acest prim nivel se încheie în urma unui incendiu, se pare destul de violent. În profil chirpiciul de pe pereții supraarși ai locuinței avea o grosime de 20-25 cm. Podeaua, groasă de 4-8 cm a fost arsă în totalitate; pe podea a fost descoperită o mare cantitate de sticlă de geam topită în timpul incendiului, precum și cuie și fragmente ceramice supraarse, în special ceramică cenușie.

Majoritatea fragmentelor proveneau de la farfurii, căni și boluri reîntregibile. Este foarte posibil ca acestea să se fi spart în momentul incendiului, când pereții s-au prăbușit în interior căzând peste podea.

Din analiza fragmentelor ceramice descoperite de noi în această parte a vicus-ului (am reușit reîntregirea unor vase care aparțineau unui serviciu sau mai multor servicii de vase) s-a constatat utilizarea mai multor categorii de farfurii plate, lucrate la roata rapidă:

- farfurii plate de culoare roșie cu buza largă spre exterior, ardere incompletă (D: 28 cm);
- farfurii plate de culoare roșie, cu buza oblică spre interior decorată cu 2-3 caneluri incizate pe circumferință (D: 28 cm);

- farfurii de culoare gri cu degresant, iar pe fundul vasului se remarcă prezența câtorva litere incizate în pasta crudă: FE(cit); LVI, litere care se referă probabil la capacitatea cuptorului sau la numărul de piese executate într-o zi.

Originea acestor farfurii trebuie căutată în spațiul mediteraneean. Ca întrebuintare este vorba despre recipiente de bucătărie, având analogii la Sirmium (sec. IV), Nicopolis ad Istrum (sec. IV), Transdierna, Singidunum. Pe baza acestor analogii, fragmentele ceramice de la Mehadia pot fi încadrate cronologic în intervalul secolelor III-IV.

Primul nivel de locuire este suprapus de un strat compact de lut de amenajare cu o grosime de 15-20 cm. A doua fază este marcată printr-un strat de dărâmtură cu urme sporadice de piatră de râu, țigle și chirpici, cu o grosime de aproximativ 10 cm. În acest nivel au apărut câteva fragmente atipice de ceramică de uz comun.

Lângă această locuință, spre Plugova, s-a putut observa pe o lungime de 6,50 m un strat de dărâmtură provenind de data aceasta de la o construcție din piatră de râu. Acest strat continua probabil, dar panta foarte abruptă a împiedicat îndreptarea în continuare a profilului. În dreptul acestei locuințe din piatră de râu au fost descoperite două fragmente de terra sigillata (unul provine sigur de la un bol) și un fragment atipic de terra nigra.

După cum menționam mai sus, în timpul operațiunilor de taluzare a apărut și un drum, surprins de noi pe o lățime de 6 m. Rigolele sunt încă observabile.

Drumul prezenta o infrastructură specifică, cu mai multe refaceri. Patul drumului a fost realizat din bolovani mari; amenajarea drumului, cu o grosime de 65-70 cm, era realizată din straturi succesive de pietriș. Drumul prezenta în profil aproximativ 35 cm de refacere; este vorba de două faze subliniate de straturile de pietriș mărunț alternând cu nisip de nivelare.

Tehnica de realizare și lățimea drumului sugerează că ne-am afla în fața drumului imperial care traversa vicus-ul militar de la Mehadia și care se îndrepta spre nord, spre Ad Pannonios- Tibiscum. Putem spune că este vorba de surprinderea pentru prima dată a drumului imperial pe latura de nord a vicus-ului, la ieșirea din așezarea civilă.

În urma demersului nostru am putut constata că vicus-ul militar este mult extins către nord. Am identificat probabil drumul imperial (este pentru prima oară când drumul imperial este surprins cu toate fazele și refacerile sale pe latura de nord a așezării civile), precum și două construcții, una din piatră de râu, alta din chirpici. Judecând după lungimea acestei încăperi care pare a fi fost închisă la un capăt prin doi bolovani, s-ar putea să avem o construcție de tip Streifenhaus, dispusă pe un lot de-a lungul drumului.

Pe viitor se impune o cercetare sistematică a acestei zone. Suntem siguri că rezultatele nu vor întârzia să apară și de asemenea că informațiile pe care le avem până în prezent cu privire la așezarea civilă vor fi completate.

LISTA PLANȘELOR

Pl. I-II: Fragmente ceramice provenite din vicusul militar de la Mehadia (după Doina Benea)

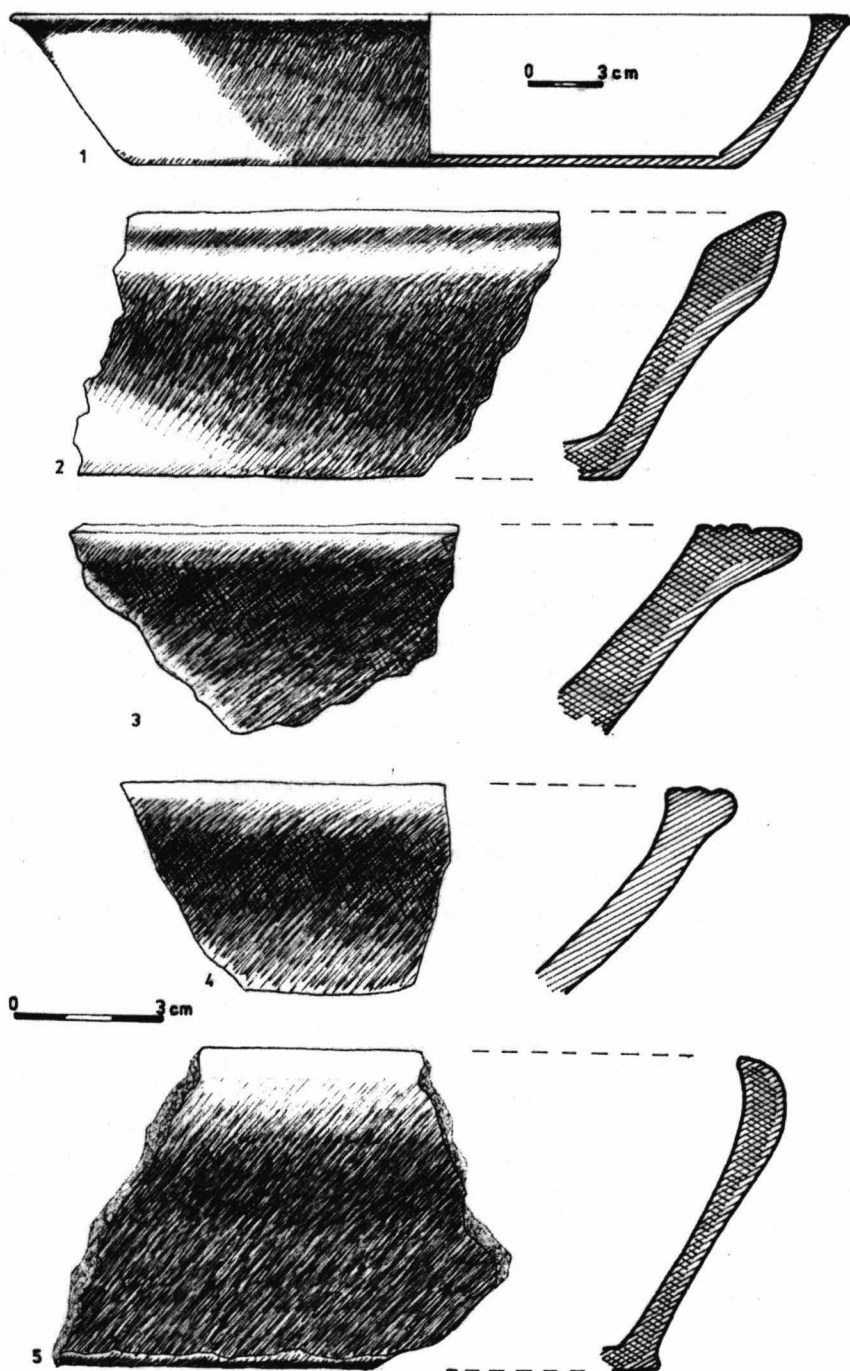

Plate 1. Dinner-plates from the vicus of Praetorium-Mehadia (after Doina Benea).

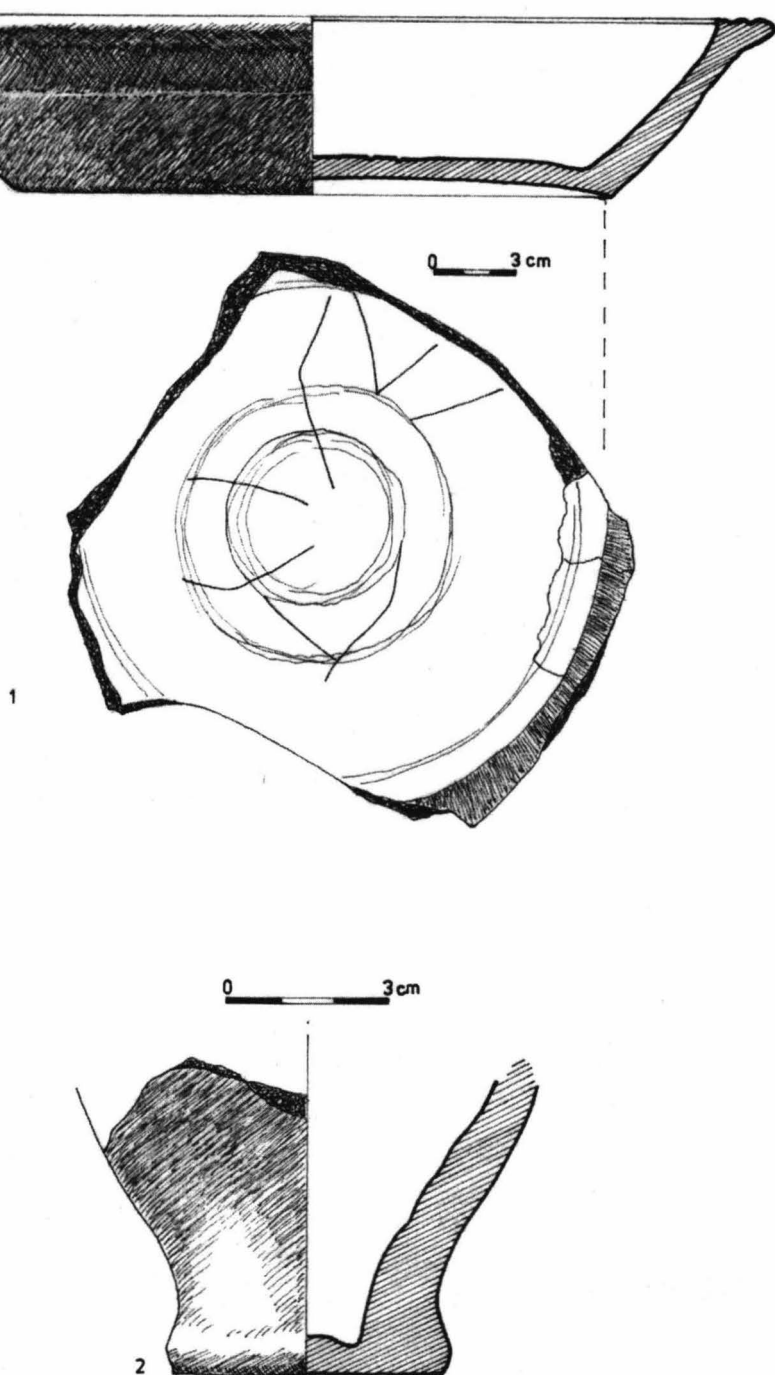

Plate 2. Dinner-plates from the vicus of Praetorium-Mehadia (after Doina Benea).

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DE SALVARE DIN CADRUL PROIECTULUI „ALIMENTARE CU APĂ BERZOVIA” COMUNA BERZOVIA, JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN

OVIDIU BOZU, DACIAN RANCU

Castrul legiunii a IIII-a Flavia Felix, așezarea civilă romană și o bună parte din vestigiile daco-romane larg datate în secolul II-IV, atât din intravilanul cât și din extravilanul comunei Berzovia, se află situate pe malul stâng al râului Bârzava, la poalele Munților Dognecei, subdiviziunea piemontană a Arenișului, la contactul cu Câmpia de vest a Banatului. Orientată est-vest, câmpia din sectorul Ramna-Berzovia- Fizeș-Ghertenış-Măureni se prezintă sub aspectul unui evantai de terase bine dezvoltate. În acest sector, lunca Bîrzavei prezintă două niveluri: albia majoră, având 2-3 m deasupra talvegului, fiind supusă în antichitate inundațiilor și înmlăștinărilor temporare, situație rezolvată în prezent prin îndiguirea malurilor, sisteme de hidroameliorații specifice și speciale executate îndeosebi pe direcția nord-vest și nord-est de Bârzava. Urmează, apoi, terasele cu diferențe de nivel cuprinse între 10-15 m, 20-25 m, 35-40 m.

Castrul, așezarea civilă romană și daco-romană din intravilanul comunei Berzovia se află situate la capătul de vest al primei terase, cu aspect de interfluviu, delimitată de pârâul Fizeș și pârâul Moravița. La nord-vest sunt prezente văile înguste ale unor pârâuri ce își au obârșia în dealurile piemontane a masivului Areniș¹.

Structura petrografică a zonei în discuție este caracterizată de prezența șisturilor cristaline și gresii, minereu de fier rulat sau depuneri de magnetit și siderit, în pungi aluvionare sau straturi, situate la mică adâncime de la nivelul solului, care au oferit posibilitatea dezvoltării unei intense activități siderurgice-reducătoare a fierului, sesizate arheologic de-a lungul secolelor II-IV.

Bibliografia arheologică referitoare la castrul roman al legiunii a IIII-a Flavia Felix și din arealul comunei Berzovia este bogată în informații de specialitate².

¹ Mihăilescu, V., *Dealurile și cîmpiile României*, București, 1966, p. 145-148.

² Selectiv facem trimitere la: *Repertorium ad literaturam Daciae arheologicam et epigraficam*, Budapesta, 1880, p. 130.; Winkler, I., Gostar, N., *Inscripțiile de pe lucernele din Dacia romană*, în *ArhMold.*, I, p. 164; Glodariu, I., *Legio IV Flavia felix în Dacia*, în

Începând cu data de 1 martie 2004, la Berzovia au fost demarate lucrările de săpare a șanțurilor pentru introducerea țevelor de aducțiune a apei potabile din cadrul proiectului „Alimentare cu apă Berzovia” – program SAPARD, fără să aibă avizul cu documentația aferentă necesară descărcării terenului de încărcătură arheologică a Direcției pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național Caraș-Severin.³

ActaMN, III, 1966, p. 431.; Protase, D., *Legio IIII Flavia la nordul Dunării*, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 49-51; *Tabula Imperii Romani*, L 34, Budapesta, 1968, p. 36 cu bibliografia veche de referință; Moga, M., *Castrul Bersobis*, în *Tibiscus*, I, 1971, p. 51-58.; Medeleț, F., Petrovski, R., *Cercetări arheologice în castrul de la Berzovia*, în *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, p. 134-136; Răuț, Oct., Bozu, O., Petrovsky, R., *Drumurile romane în Banat*, în *Banatica*, 4, 1977, p. 143-152; Benea, D., *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei*, Cluj-Napoca, 1983, p. 153; *Idem*, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, Timișoara, p. 231; Protase, D., *Orizonturi daco-romane*, Cluj-Napoca, 1995, p. 97-100

³ Începând cu data de 1 martie 2004, în comuna Berzovia, județul Caraș-Severin, au început lucrările de săpare a șanțurilor pentru introducerea țevelor de aducțiune a apei potabile din cadrul proiectului de investiție „Alimentare cu apă Berzovia” – program SAPARD. Cu toate că proiectul în discuție a avut ca bază tehnică de proiectare și execuție, un proiect similar datând din 1993, care avea avizul de principiu al OJPCN Caraș-Severin, privind descărcarea terenului de sarcină arheologică, prevăzându-se și sumele necesare executării săpăturilor de salvare aferente; noul proiectant nu numai că „a uitat” să reactualizeze fondurile necesare executării de săpături arheologice preventive și de salvare prevăzute încă din 1993, dar nici măcar nu le-a mai prevăzut, dar să-și mai aducă aminte de aplicarea legislației în vigoare privind protecția monumentelor și siturilor arheologice și istorice. Atât în anul 2001 cu ocazia sărbătoririi a 1900 de ani de atestare documentară a anticei așezări romane Bersobis-Berzovia, ocazie cu care s-a dezvelit și o placă comemorativă, cât și în ianuarie 2004, când s-a obținut deschiderea financiară pentru executarea proiectului de alimentare cu apă a comunei, la masa festivă, alături de primarul comunei Berzovia se găseau invitați de onoare, aceleași personaje din conducerea administrativă a județului care aveau obligația să respecte prevederile Legii nr.182/2000 privind protejarea patrimoniului cultural național mobil și Legea nr.378/2001 privind protecția patrimoniului arheologic care printre altele obligă beneficiarul să finanțeze cercetarea arheologică în vederea descărcării de sarcină arheologică a terenului. Doar după intervenția energetică a directorului Muzeului Banatului Montan din Reșița, dr. Dumitru Țicu, conform adresei Nr. 357/09.03.2004, prin care se solicita sistarea lucrărilor; se încheie un protocol între reprezentanții firmelor executante, beneficiar, proiectant și Direcția pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național Caraș-Severin, în care se consemna alocarea sumei de 200 milioane lei de la articolul cheltuieli neprevăzute din cadrul proiectului „Alimentare cu apă Berzovia – program SAPARD”, sumă care nici până la redactarea acestui raport privind săpăturile arheologice de salvare de la Berzovia nu a fost onorată. Săpăturile arheologice de salvare întreprinse la Berzovia, au fost finanțate de Direcția pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național Caraș-Severin și Muzeului Banatului Montan din Reșița.

În condițiile în care, până pe data de 20 martie 2004, au fost deja săpați peste 3.000 m liniari de șanțuri la o adâncime de -1,20 m de la nivelul stradal, care au secționat complexe de locuire antică de secol II-IV situate în afara castrului roman, acestea au distrus parțial ziduri romane din incinta castrului; săpăturile arheologice de salvare au constatat în: executarea în zonele cele mai afectate a unui număr de cinci secțiuni paralele cu șanțurile săpate pentru introducerea conductelor de aducțiune a apei, supravegherea muncitorilor angajați de firmele executante și recuperarea materialului arheologic rezultat în urma săpării în continuare de către aceștia a șanțurilor și cartarea topografică a zidurilor romane surprinse și a descoperirilor arheologice.

Secțiunea S.I. (Pl.XXIII/1), cu dimensiunile de 10/1,50 m, orientată NNE-SSV, a fost trasată și executată în fața oficiului poștal, pentru a surprinde continuarea zidurilor romane Z.1. și Z.2., distruse cu picamerul de către muncitorii ce au săpat șanțul de aducțiune. La adâncimea de -0,60 m, între metrul 1 și 2 a fost surprinsă o platformă compactă din fragmente de țigle romane. Între carourile 3,75 și 4,25 m la adâncimea de -1,30 m a fost surprins pe o lățime de 0,65 m, amprenta peretelui de nord-est a unei construcții de lemn din faza de pământ a castrului, a cărei fundație s-a adâncit până la -1,50 m. de la nivelul actual. La aceeași adâncime, având lățimea de 1 m, între carourile 7,75 și 9 m, a fost sesizată urma peretelui de sud-vest. Cele două fundații ale acestei construcții din lemn cu axa lungă pe direcția nord-sud, acoperită cu țigle romane, închideau un spațiu de 3,25 m. În spațiul dintre cele două fundații la adâncimea de -1,20 m au fost descoperite fragmente de amforă, fragmente de buză și pereți de castroane, oale și căni, cuie și piroane din fier.

Secțiunea S.II. (Pl.XXIII/2), cu dimensiunile de 9/1,50 m, orientată la fel ca și S.I., a fost trasată la 2 m și paralelă cu șanțul în care a fost introdusă conducta de apă, a fost adâncită până la -1,50 m. În caroul 1 între metrul 0,50 și 1,75 m, au fost surprinse urmele vizibile aparținând fundației peretelui de vest a construcției din S.I. aparținând fazei de pământ a castrului. Surprinzător este faptul că nici în această secțiune de verificare S.II., la fel ca și în S.I., nu a fost surprinsă continuarea zidurilor romane Z.1. și Z.2 distruse de muncitori cu ocazia săpării șanțului. Această situație ne face să apreciem faptul că zidurile Z.1. și Z.2., aparțin unei construcții din interiorul castrului, din faza de piatră a acestuia, al cărui zid de incintă de pe latura de sud, pe care picau perpendicular cele două ziduri (Z.1 și Z.2.) nu a fost surprins arheologic, acest zid putând exista în spațiul

de 2 m, necercetat de noi, dintre S.II. și șanțul săpat de muncitori, care a distrus parțial cele două ziduri romane.

Secțiunea S.III. (Pl.XXIV/1), cu dimensiunea de 10/1,50 m, a fost trasată și executată între șanțul în care a fost introdusă conducta de apă unde de asemenea au fost distruse parțial zidurile romane Z.3 și Z.4 și rigola din fața terasei fostului complex comercial din centrul comunei Berzovia. Secțiunea adâncită până la -1,50 m de la nivelul stradal, a surprins continuarea zidurilor Z.3. și Z.4., distruse parțial, prin săparea șanțului pentru introducerea conductelor de apă și fundația unui portic, aparținând unei construcții romane din interiorul castrului sesizată arheologic și cu ocazia săpăturilor arheologice executate în momentul construirii complexului comercial⁴. Între drumul asfaltat, despărțit de o rigolă adâncă de terasa din fața complexului comercial, există o cădere de nivel de aproximativ 1 m. Fundația porticului, de formă pătrată, cu dimensiunile de 1/1 m, s-a păstrat pe o înălțime de 0,80 m și a fost surprinsă între metrul 7,65 și 9, la adâncimea de -0,70 m, aproximativ pe mijlocul secțiunii, la o distanță de 2 m față de zidul Z.3. Orientat nord-sud, zidul Z.3., îngrijit construit în *opus incertus*, descoperit la adâncimea de 0,70-0,75 m., lat de 1 m, se păstrează pe lățimea secțiunii doar pe o lungime de 1,25 m, restul fiind scos cu ocazia săpării rigolei. Zidul Z.4. cu o lățime tot de 1 m, construit în aceeași tehnică, paralel cu Z.3., este situat la 2 m de acesta și se păstrează pe lățimea secțiunii doar pe o lungime de 0,65 m. Ambele ziduri s-au păstrat *in situ* pe o înălțime de 0,75 m. Stratigrafic, la adâncimea de -0,50-0,70 m de la nivelul stradal s-a constatat un strat de 0,25-0,30 m de dărâmtură constând din pietre, urme de mortar și numeroase fragmente de țigle romane, urmat până la adâncimea de -1,50 m, de un nivel compact de locuire constând din numeroase fragmente ceramice, cu urme de ardere secundară, lentile compacte de pământ negru în amestec cu cărbune și pământ roșu spre violet ce indică mai mult decât sugestiv urmele vizibile ale unui puternic incendiu. Din spațiul celor două ziduri a rezultat un bogat material arheologic constând din fragmente ceramice de oale, castroane, pereți și două fragmente de picior de amforă, un opaiț păstrat fragmentar, obiecte din fier folosite la îmbinări de structuri din lemn: cuie, piroane, scoabe, balamale fixe etc.

Secțiunea S.IV. (Pl.XXIV/2), orientată est-vest cu dimensiunile de 10/1,50 m, a fost trasată la aproximativ 100 m de valul de apărare, de pe

⁴ Medeleț, F., Petrovski, R., *Cercetări arheologice în castrul de la Berzovia, în Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, p.134-136;

latura de nord-est a castrului, între șanțul săpat și rigola din dreptul casei cu nr.8. La 2,90 m, din colțul de nord-vest al secțiunii, la -0,70 m de la nivelul actual au fost surprinse urmele unui zid roman din piatră Z.6., lat de 0,75 m, păstrat pe o înălțime de 0,25 m, pe o lungime de 0,20 m din lățimea secțiunii, restul zidului fiind scos, păstrându-se doar urmele acestuia. La adâncimea de -1 m, în dreptul metrului 7,50, a fost sesizată pe toată lățimea secțiunii amprenta de pietriș în amestec cu mortar a fundației unui zid scos Z.7., orientat nord-sud și lat de 0,40 m. Între carourile 3,60 și 7,50 au fost surprinse, de asemenea, urmele unui zid intermediar Z.8, a cărei față interioară iese din profilul de sud al secțiunii în dreptul metrului 3,60 unind în diagonală zidul S.6. cu zidul Z.7. Acest zid intermediar despărțitor, orientat aproximativ est-vest, lat de 0,40 cm, are o lungime în interiorul secțiunii de 4 m. Apreciem că am surprins în această zonă a castrului latura de vest a unei barăci militare. Cantitatea mare de țigle cu laturile de 40/60 cm, foarte multe în stare fragmentară, prezente pe toată suprafața secțiunii, evidențiată în profilul de sud al secțiunii și de un strat compact, gros de 30-50 cm, sugerează fără echivoc faptul că baraca a fost acoperită cu țigle romane.

Pe planul general de situație cu trama stradală a comunei Berzovia, au fost cartate și poziționate un număr total de 17 ziduri romane, după cum urmează: zidul Z.9, orientat nord-sud, în dreptul casei cu nr.122 (Lungu Cornel); Zidul Z.10, orientat est-vest, în dreptul stâlpului de curent electric din fața casei nr.92 (Pancu Ion); pe latura de nord a castrului, la 100 m de valul de apărare, pe ulița satului, în afară de zidurile cercetate de noi din secțiunea S.IV, au fost localizate și cartate zidurile: Z.11 în dreptul casei cu nr.10 proprietar Safeta Fuic; Z.12 în fața casei cu nr.13 a lui Maios Gheorghe; Z.13 în dreptul casei lui Turcu Gheorghe; Z.14, în dreptul fântânii din fața casei cu nr.16 proprietar Marcu Achim; Z.15, între casa cu nr.17 proprietar Micu Elena și casa cu nr.16 a lui Fieraru Ion, în intersecția uliței principale cu drumul de acces peste valul castrului, spre canalul amenajat pe cursul pârâului Fizeș; Z.17, zid complet scos situat între casa cu nr.19 proprietar Teleki Iosif și casa cu nr.20 a lui Cârpan Petru. Din relatările proprietarilor Micu Elena, Cireșan Floarea și Teleki Iosif, zidurile din fața acestor case orientate nord-sud se intersectează cu alte ziduri romane din interiorul castrului peste care au fost ridicate casele proprietarilor mai sus menționați, continuându-se cu alte ziduri a căror urme sunt sesizabile în grădinile din spatele caselor cu nr. 17-20.

Prin executarea șanțului pentru alimentare cu apă, până la adâncimea de -1,20 m, de pe ulița comunei în fața caselor cu numerele de la 189 la 194, situate la cca. 100 m sud-vest în afara castrului, a fost deranjată o întinsă

așezare cu urme de intensă activitate de reducere și prelucrare a fierului constând din zgură, minereu de fier, fragmente din pereții și tuburile suflantei de la cuptoarele de redus minereul de fier, fragmente ceramice de factură romană.

În dreptul casei cu nr.193 proprietar Secoșan Petru, paralel cu șanțul săpat a fost trasată și executată secțiunea S.V. (Pl.XXV/1), orientată est-vest cu dimensiunile de 9/1,50 m. La adâncimea de -0,40 m de la nivelul stradal între metrul 1,25 și 7 pornind din profilul de nord, pe o porțiune de 1 m din lățimea secțiunii, a fost surprinsă și evidențiată arheologic o platformă compactă alcătuită din bucăți de zgură, minereu de fier, precum și pereți de cuptor de redus minereul de fier cu urme de fier și zgură topită. Între metrul 7,25 și 8,25, la același nivel cu platforma, ieșind din profilul de nord spre interiorul secțiunii pe o lățime de 0,50 m, au fost surprinse urmele unei vetre aparținând unui cuptor de redus minereul de fier. Diametrul exterior al vetrei este de 1 m, iar cel interior de 0,70 m; pereții cuptorului din pământ vitrificat de culoare violet-maronie, se mai păstrau doar pe o înălțime de 15-20 cm, având o lățime de 15 cm. După demontarea platformei în grosime de 0,50 m, care prezintă un profil albiat, a urmat pe toată suprafața secțiunii un pământ negru fără încărcătură arheologică în care ne-am adâncit până la -1,25 m de la nivelul străzii. Din această secțiune, după demontarea platformei, au rezultat 50 kg de zgură de fier și metal topit, precum și câteva fragmente ceramice din care o buză de oală-borcan lucrată la roată cu val simplu incizat pe umerii vasului de tradiție dacică.

Pe baza datelor arheologice prezentate și a cercetării terenului din grădinile localnicilor situate la ieșirea din comună spre Gherteniș, la capătul terasei delimitate la sud de șoseaua Reșița –Timișoara și spre vest de valea pârâului Fizeș, la o distanță de peste 100 m de castru, cu certitudine se poate cartă o așezare civilă a cărei activitate ocupațională era reducerea și prelucrarea fierului, ea funcționând pe toată perioada cuprinsă între secolele II și IV.

Secțiunea S.VI. (Pl.XXV/2) a fost executată în valea Fizeșului, la jumătatea distanței dintre izvorul de captare și calea ferată Berzovia-Gherteniș. Cercetarea arheologică a constatat din lărgirea șanțului pe o lungime de 5 m și deschiderea unei casete de 3/2 m, în porțiunea unde, din pământul rezultat în urma săpării șanțului, au fost recuperate fragmente ceramice. Între metrul 1,75 și 3,25 al casetei, în profilul de est, la adâncimea de -0,80 m, a fost surprinsă, parțial, o locuință cu plan aproximativ rotund, având diametrul pe axa nord-sud de 1,80 m. Din interiorul locuit, până la adâncimea de -1 m, au fost prelevate fragmente ceramice în majoritate atipice, confecționate cu mână, din pastă zgrunțuroasă cu aspect grosier, de

culoare brun-negricioasă și câteva fragmente din pastă cenușie fină lucrate la roată, ceramică specifică secolelor III-IV. Cercetările de teren întreprinse cu ani în urmă în lunca pâraului Fizeș, cu ocazia lucrărilor de îmbunătățiri funciare, au localizat prezența mai multor așezări de secol III-IV. De asemenea, în zona cuprinsă între malul stâng al canalului de drenaj al pâraului Fizeș și panta terasei fostei baze SMA, în locul unde în prezent a fost montată instalația de pompe și turnul de apă din cadrul proiectului de alimentare cu apă a comunei Berzovia, a fost localizată, pe baza numeroaselor fragmente de zgură, fier topit, fragmente din pereții și vetrele aparținând cuptoarelor de redus minerul de fier, urmele unei intense activități reducătoare a minerului de fier din secolele III-IV.

Ceramica constituie cea mai numeroasă și mai importantă grupă de material arheologic descoperit cu ocazia săpăturilor arheologice de salvare, provenită atât din interiorul castrului cât și din afara lui.

Ceramica roșie-cărmizie, roșie-cafenie, roșie-gălbuie.

Oală; fragment buză; îngustă, dreaptă, rotunjită la exterior; pastă foarte fină, roșie-cafenie; canelură sub buză; D_{b.ext.}: 12,5 cm; D_{b.int.}: 11,7 cm; D_{max.}: 14 cm. (Pl.I/1; C.nr.29)

Oală; fragment buză; ușor evazată spre exterior; pastă zgrunțuroasă, roșie-cărmizie; D_{b.ext.}: 15 cm; D_{b.int.}: 12 cm; D_{max.}: 16 cm. (Pl.I/2 C.nr.29)

Oală; fragment buză; ușor evazată spre exterior; pastă zgrunțuroasă, roșie-cărmizie; D_{b.ext.}: 19 cm; D_{b.int.}: 16 cm; (Pl.I/3; C.nr.29)

Oală; fragment buză; ușor evazată spre exterior; pastă zgrunțuroasă, roșie-cărmizie; canelură pe gâtul vasului; D_{b.ext.}: 19 cm; D_{b.int.}: 16 cm; D_{max.}: 20,5cm; (Pl.I/4; C.nr.12)

Bol; fragment buză; invazată; pastă semifină, roșie-cafenie; ardere secundară, pereți exteriori; D_{b.ext.}: 18,5 cm; D_{b.int.}: 17,5cm; D_{max.}: 19 cm. (Pl.I/5; C.nr.18)

Bol; fragment buză; pastă fină; culoare roșie-cărmizie; buza rotunjită la exterior; două linii paralele fin incizate pe diametrul maxim; D_{b.ext.}: 18,5 cm.; D_{b.int.}: 15,5 cm.; D_{max.}: 16,4 cm.; (Pl.VII/2; S.I.)

Bol; fragment buză; pastă foarte fină; culoare roșie-cărmizie la interior, firnis brun-roșcat pe exterior; buza rotunjită exterior și interior; sub buză ornamentat cu o canelură fină, îngustă; pereții exteriori ornamentați cu alveole înguste, fin incizate dispuse în benzi paralele; D_{b.ext.}: 22 cm.; D_{b.int.}: 99 cm.; D_{max.}: 21,3cm.; (Pl.VI/4; S.III.)

Bol; fragment fund; pastă foarte fină; culoare roșie-cărmizie; fund rotund, drept; ornamentat în interior cu linii scurte fin incizate dispuse în cerc, marcă de olar dreptunghiulară cu marginile rotunjite, ornamentată în

trei registre cu linii fin incizate paralele, oblice și în x dispuse în trei registre; D_f : 5,5 cm (Pl.I/7; S.II.)

Bol; fragment buză; pastă foarte fină; culoare cărămiziu-gălbuie, firnis brun-roșcat; buza rotunjită invazată; corp semisferic; $D_{b.ext.}$: 10,5; $D_{b.int.}$: 9,5 cm; $D_{max.}$: 11,5 cm; (Pl.VIII/3; S.III.)

Bol; fragment buză; pastă foarte fină; culoare gălbuie, firnis brun-cafeniu; buza rotunjită, invazată; corp semisferic; $D_{b.ext.}$: 16,4 cm; $D_{b.int.}$: 15,4 cm; $D_{max.}$: 17 cm; (Pl.VIII/4; S.III.)

Bol; fragment buză; pastă foarte fină; culoare gălbuie; buza rotunjită; fund inelar detașat; $D_{b.ext.}$: 8,6 cm; $D_{b.int.}$: 8 cm; D_f : 3 cm (Pl.XIII/1; S.III.)

Bol; fragment buză; pastă foarte fină; culoare roșie-cărămizie; buza dreaptă, rotunjită la exterior; fund inelar detașat; $D_{b.ext.}$: 9 cm; $D_{b.int.}$: 8,4 cm; D_f : 3,2 cm; h: 3 cm; (Pl.XIII/2; S.III.)

Bol; fragment buză și o porțiune din fund; pastă foarte fină; culoare cenușie; buza invazată; fund inelar detașat; $D_{b.ext.}$: 8,2 cm; $D_{b.int.}$: 7,2 cm; $D_{max.}$: 9,4 cm; D_f : 3,7 cm; h: 6 cm; (Pl.XIII/3; S.III.)

Bol; fragment buză și o porțiune din fund; pastă foarte fină; culoare roșie-cărămizie; formă tronconică; buza evazată; fund inelar detașat; prezintă un număr de trei caneluri sub buză și două caneluri pe diametrul maxim; între cele două registre de caneluri ornament alveolar; $D_{b.ext.}$: 10,5 cm; $D_{b.int.}$: 9,5 cm; $D_{max.}$: 12,5 cm; D_f : 3,5 cm; h: 10 cm; (Pl.XIII/4; S.III.)

Castron; fragment buză; îngustă, dreaptă, rotunjită la exterior; pastă semifină, cu pietricele, roșie-cărămizie; canelură sub buză; $D_{b.ext.}$: 25 cm; $D_{b.int.}$: 22 cm; $D_{max.}$: 23 cm. (Pl.I/6; C.nr.18)

Cană; fragment buză; ușor evazată spre exterior; pastă fină, cărămizie; două nervuri profilate încadrate de două caneluri, dispuse pe gâtul vasului; $D_{b.ext.}$: 8,5 cm; $D_{b.int.}$: 6,5 cm; (Pl.I/8; C.nr.18)

Bol; fragment fund, inelar detașat; pastă foarte fină, roșie-cărămizie; $D_{b.ext.}$: 18,5 cm; $D_{b.int.}$: 17,5cm; $D_{max.}$: 19 cm; (Pl.IV/8, S.II.)

Afumătoare; fragment buză; pastă semifină, cărămizie-gălbuie; nervuri puternic profilate, ornamentate cu alveole romboidale adânci inclusiv pe buza vasului; $D_{b.ext.}$: 22,5 cm; $D_{b.int.}$: 19,5 cm; $D_{max.}$: 19 cm; (Pl.II/1, S.II.)

Castron; fragment buză; pastă foarte fină, cărămizie; corp tronconic; $D_{b.ext.}$: 23,5 cm; $D_{b.int.}$: 21,5 cm; $D_{max.}$: 22,5 cm; (Pl.II/3; S.III; c.9; -1,10 m)

Castron; fragment buză; pastă semifină, cu pietricele, roșie-cărămizie; nervură puternic profilată, încadrată de două caneluri dispusă pe umerii vasului; $D_{b.ext.}$: 25,5 cm; $D_{b.int.}$: 22,5 cm; $D_{max.}$: 25,5 cm (Pl.II/4; S.III; c.9; -1,10 m)

Castron; fragment buză; pastă fină, cărămizie; două nervuri profilate sub buză; $D_{b.ext.}$: 28 cm; $D_{b.int.}$: 25 cm; $D_{max.}$: 27 cm; (Pl.II/5; S.III; c.10; -1,10 m)

Castron; fragment, întregibil; pastă semifină; culoare cărămidie; buza dreaptă, rotunjită la exterior, fund plat; S.III.; D_{b.ext.}: 21 cm; D_{b.int.}: 18,4 cm; D_{f.}: 11,5 cm; (Pl.VI/2; S.III.)

Castron; fragment buză; pastă semifină; culoare cărămidie; buza profilată; pereți bombați; nervură profilată dispusă pe diametrul maxim; D_{b.ext.}: 23 cm; D_{b.int.}: 21 cm; D_{max.}: 23,5 cm; (Pl.VIII/1; S.I.)

Castron; fragment buză; pastă semifină fină; culoare cărămidie; buza dreaptă; corp tronconic; D_{b.ext.}: 24,6 cm; D_{b.int.}: 21 cm; D_{max.}: 23 cm; (Pl.VIII/2; S.I.)

Castron; fragment buză; pastă semifină; culoare roșie-cărămidie; buza dreaptă, ornamentată cu două caneluri paralele; corp tronconic; D_{b.ext.}: 16 cm; D_{b.int.}: 14 cm; D_{max.}: 14,5 cm; (Pl.VII/1; S.I.)

Castron; fragment buză; pastă foarte fină; culoare cenușie, firnis negru la exterior; buza tăiată drept; pereți subțiri, corp adânc; D_{b.ext.}: 20 cm; D_{b.int.}: 18 cm; D_{max.}: 25,5 cm; (Pl.XI/1; S.II.)

Castron; fragment buză și o porțiune din fund; pastă semifină; culoare cărămidie; buza ușor invazată; fund drept; D_{b.ext.}: 16,5 cm; D_{b.int.}: 15,5 cm; D_{max.}: 16,5 cm; (Pl.X/1.; S.III.)

Castron; fragment buză; pastă fină; culoare roșie-cărămidie; buza profilată la exterior, rotunjită spre interior, sub buză ornamentat cu două nervuri și trei caneluri înguste; pereți bombați, corp adânc; D_{b.ext.}: 27 cm; D_{b.int.}: 25 cm; D_{max.}: 26 cm; (Pl.VII/4)

Cană; fragment gât; ușor pâlniată; pastă fină; culoare roșie cărămidie; buza rotunjită; canelură fină sub buză; D_{b.ext.}: 11 cm; D_{b.int.}: 9 cm; (Pl.XII/3; S.III.)

Cană; fragment gât; ușor pâlniată; pastă fină; culoare roșie cărămidie; buza rotunjită; canelură sub buză; D_{b.ext.}: 10,5 cm; D_{b.int.}: 9,1 cm; (Pl.XII/2; S.III.)

Ulcior; fragment gât; pastă fină; culoare roșie-gălbuie; buza invazată; se păstrează un fragment din toarta îngustă dreptunghiulară în profil; canelură sub buză; D_{b.ext.}: 5 cm; D_{b.int.}: 4 cm; (Pl.XII/1; S.III.)

Amforă; fragment de picior, conic; pastă fină; culoare cărămidie; D_{f.}: 5 cm; D_{bază ext.}: 9 cm; (Pl.IV/7; S.III.)

Unguentar; modelat cu mâna; pastă semifină; roșie cărămidie; buza scurtă rotundă și ușor evazată spre exterior; corp cilindric; fund drept; H: 7,5 cm.; D_{b.ext.}: 4 cm.; D_{b.int.}: 3 cm.; D_{mx.}: 5 cm; D_{f.}: 3,5 cm. (Pl.XIV/3; S.III.)

Mortaria; fragment, se păstrează cca 30% din vas; pastă semifină fină, culoare roșie cărămidie; cu pietricele încastrate în pereții și fundul interior al vasului; D_{b.ext.}: 39 cm.; D_{b.int.}: 20 cm.; D_{f.}: 14 cm.; (Pl.VI/3.; S.III.)

Ceramica cenușie

Oală; fragment buză; trasă spre exterior; pastă semifină, cenușie; D._{b.ext.}: 16,5 cm; D._{b.int.}: 13,5 cm; (Pl.III/1; C.nr.18)

Oală; fragment buză; trasă spre interior; pastă fină, cenușie; nervură sub buză; D._{b.ext.}: 15,5 cm; D._{b.int.}: 13,5cm; (Pl.III/2; C.nr.192)

Oală; fragment buză; trasă spre exterior; pastă fină, cenușie; canelură pe buză; D._{b.ext.}: 19 cm; D._{b.int.}: 14 cm; (Pl.III/3; C.nr.192)

Oală; fragment buză; pastă semifină, cenușie; două caneluri pe buză; D._{b.ext.}: 20 cm; D._{b.int.}: 16 cm; (Pl.III/4; C.nr.18)

Oală; fragment buză; îngustă rotunjită spre exterior; pastă semifină, cenușie, ardere secundară pe pereții exteriori; D._{b.ext.}: 21 cm; D._{b.int.}: 19 cm; (Pl.III/5; C.nr.18)

Castron; fragment buză; pastă foarte fină, cenușie; trei linii lustruite sub buză; D._{b.ext.}: 21,5 cm; D._{b.int.}: 19,5 cm; D._{max.}: 20 cm. (Pl.III/6; C.nr.129)

Oală; fragment fund drept; pastă semifină, cenușie, zgrunțuroasă; D._{ext.}: 13 cm; (Pl.IV/6, C.nr.19-20)

Oală; fragment fund inelar, detașat; pastă semifină, cenușie, zgrunțuroasă; D._{ext.}: 8,5 cm; D._{int.}: 6,5 cm; (Pl.IV/8; C.nr.19-20)

Ceramica neagră-cenușie

Oală; fragment buză; ușor evazată spre exterior; pastă semifină, neagră-cenușie; canelură pe gâtului; D._{b.ext.}: 15,5 cm.; cm; D._{b.int.}: 13,5 cm; (Pl.VII/1, C.nr.18)

Oală; fragment buză; ușor evazată spre exterior; pastă semifină, neagră-cenușie; D._{b.ext.}: 18 cm.; cm; D._{b.int.}: 15,5 cm; (Pl.IV/2; S.II.; c.5; -1,10 m.)

Cană; fragment buză; trasă spre interior; pastă semifină, neagră-cenușie; trei nervuri profilate dispuse pe gâtul vasului; D._{b.ext.}: 13 cm.; cm; D._{b.int.}: 11 cm; (Pl.I/8; C.nr.18)

Ceramica albă, alb-cenușie

Oală; fragment buză; ușor evazată spre exterior, gât scurt; pastă fină, albă; canelură la baza gâtului; D._{b.ext.}: 18 cm.; D._{b.int.}: 16 cm; D._{max.}: 19 cm (Pl.IV/1; C.nr.192, zona cuptoarelor de redus minereul)

Oală; fragment buză; ușor evazată spre exterior; pastă semifină, alb-cenușie; D._{b.ext.}: 25 cm.; cm; D._{b.int.}: 21 cm; (Pl.IV/3; C.nr.18)

Castron; fragment buză; pastă foarte fină, albă ; o canelură sub buză și una pe diametrul maxim; corp tronconic; D._{b.ext.}: 24 cm; D._{b.int.}: 22 cm; D._{max.}: 23,5 cm. (Pl.IV/4; C.nr.129; - 1 m.)

Castron; fragment fund inelar, detașat; pastă foarte fină, albă; D._{ext.}: 6 cm; D._{int.}: 4 cm; (Pl.IV/5; C.nr.192; - 1 m.)

Ceramica brună, brun-negricioasă

Oală; fragment buză; evazată spre exterior; pastă semifină, brună; val simplu incizat sub buză; D_{b.ext.}: 15,5 cm.; D_{b.int.}: 13,5 cm; D_{max.}: 14 cm (Pl.V/1; C.nr.192, zona cuptoarelor de redus minereul)

Oală; fragment buză; pastă fină, brună; ardere secundară pe exterior; D_{b.ext.}: 17 cm.; D_{b.int.}: 16 cm; D_{max.}: 21 cm (Pl.V/3; C.nr.192, zona cuptoarelor de redus minereul)

Oală; fragment buză; pastă semifină, brună-negricioasă; canelură la baza gâtului scurt; ardere secundară pe exterior; D_{b.ext.}: 22 cm.; D_{b.int.}: 19 cm; D_{max.}: 23 cm (Pl.V/4; C.nr.192, zona cuptoarelor de redus minereul)

Oală; fragment buză; pastă semifină, brună-negricioasă; ardere secundară pe exterior; D_{b.ext.}: 20 cm.; D_{b.int.}: 18 cm; (Pl.V/5; S.II; c.8; - 1,20 m)

Bol; fragment buză; pastă foarte fină, brună, firnis brun; ; D_{b.ext.}: 12,5 cm; D_{b.int.}: 11,5 cm; D_{max.}: 12,5 cm. (Pl.V/7; S.III; c.7; - 1,20 m)

Antefix; fragment; lut ars, pastă semifină, culoare cărămizie; se păstrează doar partea din dreapta a măști grotești, reprezentând un personaj bărbătesc ; L:13,5 cm; l:9,5 cm.; gr.: 2,2 cm. (Pl.XIV/1, c.nr.19)

Opaiț; lut cărămiziu; corpul rotund; discul adâncit decorat cu o rozetă, mărginit de un cerc cu bordura reliefată; cioc rotund spart; toartă plină lamelară; L: 6,5 cm.; D: 6 cm; (Pl. XIV/3; S.III)

Conducă pentru apă; pastă semifină; culoare roșie-cărămizie; corp cilindric; la un capăt prevăzută cu un orificiu cu diametrul de 2,9 cm. iar la celălalt capăt cu un orificiu dreptunghiular cu marginile rotunjite având dimensiunile de 5/3,6 cm; H: 13,5 cm; D.bază: 8,2 cm.; (Pl.XXII/1; S.IV.)

Țiglă; fragment cu dimensiunile de 11x12x3 cm; fragment de cartuş dreptunghiular, adâncit cu dimensiunile de 8x2 cm; literele LEG IIII FF , hl: 3 cm. (S.IV, c.5-6, - 1,20 m.)

Țiglă; fragment cu dimensiunile de 17,5x13,5x3 cm; fragment de cartuş dreptunghiular, adâncit cu dimensiunile de 6,5 x 2,5 cm; litereleFF, hl:1,5 cm. (S.IV, c.5-6, - 1,20 m.)

Țiglă; fragment cu dimensiunile de 18x14x3 cm; fragment de cartuş dreptunghiular, adâncit cu dimensiunile de 10x2,5 cm; literele LEG IIII FF , hl:2 cm. (S.I, c.2, - 1 m.)

Țiglă; fragment cu dimensiunile de 8x8,5x2 cm; fragment de cartuş dreptunghiular, adâncit cu dimensiunile de 4,4x2,5 cm; literele ..III FF , hl:2 cm. (S.I, c.2, - 1 m.)

Vase din sticlă

Văscior; fragment buză; din pastă de sticloasă de culoare alb-albăstruie; pereți subțiri, buza cu bordură îngustă, rotunjită și ușor răsfrântă spre exterior; D_{b.ext.}: 10 cm.; D_{b.int.}: 3 cm.; D_{max.}: 5 cm; D_{f.}: 3,5 cm. (Pl.21/1; S.III.)

Văscior; fragment fund; din pastă sticloasă de culoare galben-cafenie; pereți foarte subțiri; fund inelar drept, detașat; D_f : 3,5 cm; (Pl.21/5; S.III.)

Toarte din sticlă; din pastă albastră (2) și verzuie (3-4); profil dreptunghiular cu nervuri profilate; (Pl.21/2-4; S.III.)

Diferite piese din fier

Sapă - ligo; partea activă din fier masiv; cu corpul dreptunghiular ușor trapezoidal; orificiu oval de înmănușare care se prelungește cu un vârf rupt la capăt, folosit la deștelenit sau la fărâmițarea bulgărilor de pământ; $L_{totală}$: 30 cm.; l : 16 cm.; $gr.$: 0,7 cm.; G : 2 kg. (Pl.XV), loc de descoperire în extravilanul comunei în punctul „Colibi” alături de mai multe tuburi suflantă aparținând cuptoarelor de redus minerul de fier)

Târânăcop; fragment; prelucrare la cald prin ciocănire; partea activă ușor curbată și ascuțită; se păstrează doar o margine din orificiu de fixare de formă dreptunghiulară; $L_{totală}$: 17 cm.; $L_{p.act.}$: 9 cm; $l_{p.act.}$: 6 cm.; $G_{p.act.}$: 1-2 cm.; Lungimea exterioară a orificiului de fixare: 8 cm.; lățimea exterioară la bază a orificiului de fixare: 4 cm. (Pl.XVI; din șanțul din fața casei .nr.192, din apropierea platformei surprinse în S.VI)

Săpăligă - sarculum ?; din fier, se păstrează îndoită din antichitate, aproximativ în forma literei U; cu partea activă de dimensiuni reduse în lungime de 9 cm și lată de 6 cm. care se prelungește cu o tijă cu profil dreptunghiular în lungime de 38 cm., cu capătul lățit și marginile îndoite spre interior cu aspect de manșon; lungimea totală a piesei este de 47 cm.; (Pl.XVII/3, din șanțul din fața casei cu nr.13)

Daltă; din fier; folosită probabil la potcovitul cailor; partea activă cu dimensiunile de 4 cm lățime și 6 cm. lungime; de formă dreptunghiulară și margini rotunjite spre cuiul de fixare la mânerul din lemn; lungimea totală a piesei 13 cm; (Pl.XVII/1, din șanțul din fața casei cu nr.7)

Daltă; din fier; corp trapezoidal în lungime de 12,5 cm; din care partea activă măsoară 8,5 cm., lățimea tăișului de 4 cm; (Pl.XVII/2, din șanțul din fața casei cu nr.15)

Cui de ancorare; pentru fixarea cortului; din fier, profil pătrat ; capul cu marginile rotunjite, lățit prin batere, având un orificiu rotund cu diametrul de 0,8 cm.; L : 20,5 cm.; l : 0,7-2,5 cm.; $gr.$: 0,8 cm.; (Pl.XVIII/1, S.II, c.3, -1,50 m)

Lamă de cuțit; fragment, lama subțire, oxidată; L : 18,5 cm; l : 2,7 cm.; (Pl.XXII/1, c.nr.192)

Vârf de săgeată; fragment; profil rotund; L_p : 6,5 cm.; D : 1,1 cm.; (Pl.XXII/2, S.III. c. 6, -1,30 m)

Vârf de săgeată; fragment; profil rotund; L_p : 6,2 cm.; D : 0,8 cm.; (Pl.XXII/3, S.III. c. 6, -1,30 m)

Buton; din fier; corp rotund, capul cu bordură profilată în diametru de 2,5 cm., diametrul la bază de 3,5 cm., în lungime de 5,5 cm.; (Pl.XVIII/3, c.nr.122)

Piron; fragment; din fier, profil pătrat; fără cap, la 3 cm. prezintă un cârlig tras din corpul piesei cu profilul semicircular în diametru de 1 cm ascuțit la vârf; L:13 cm; l_{mx}: 3,5 cm.; gr.:1-2 cm.; (Pl.XVIII/2, S.II, c.1, -1,50 m)

Obiect din fier; fragment, îi lipsește vârful; capul piesei rotund cu marginea rotundă și profilată; L:10 cm.; D:1,5-3,2 cm; (Pl.XIX/1, S.II3, c.7, -1,30 m)

Obiect din fier; fragment, îi lipsește vârful; cap rotund cu diametrul de 4,7 cm., prevăzut cu un orificiu în diametru de 1 cm. dispus central; L:13 cm.; (Pl.XIX/2, S.IV, c.9, -1,20 m)

Cârlig; fragment, profil pătrat; L:9 cm.; l:5,2 cm.; gr.:1 cm; (Pl.XIX/3, c.nr.15)

Dispozitiv de fixare; de formă dreptunghiulară , curbat la mijloc cu ambele capete rotunjite prevăzute cu câte un orificiu de prindere; L:10 cm.; l:3 cm.; gr:1 cm; (Pl.XIX/4, c.nr.10)

Verigă; din fier, împreună cu cuiul de fixare păstrat fragmentar; veriga de formă ovală cu dimensiunile de 4x6,5 cm. din bară rotundă în grosime de 0,7 cm; cuiul cu brațele lipite verigă păstrat fragmentar în lungime de 7 cm; (Pl.XX/1, S.I, c.7, -1,50 m)

Verigă; rotundă, din bară de fier cu profil pătrat; D:5,5 cm.; gr:0,5 cm.; (Pl.XXII/4, c.nr.12)

Verigă; din fier, de formă dreptunghiulară cu marginile petrecute și distanțate; L:4 cm.; l:2 cm; gr.0.3 cm; (Pl.XXII/5, S.III, c. 2, -1, 10 cm)

Scoabă; din bară de fier cu profil pătrat; margini rotunjite, cuiele rupte spre vârf; L:6,5 cm.; l:2 cm.; gr: 0.5 cm.; (Pl.XXII/6, c.nr.18.)

Dispozitiv de închidere fix; din fier forjat; formă dreptunghiulară , prevăzută la un capăt cu un cârlig rotund tras din corpul piesei ; dispune de două orificii pătrate, din care unul mai păstrează cuiul de fixare; L:20 cm.; l:3,4 cm.; gr: 1,2 cm.; (Pl.XX/2, c.nr.114)

Plăcuță de fixare; din bandă subțire de fier, de formă dreptunghiulară , prevăzută cu patru orificii din care două mai păstrează două cuie mici de fixare; L: 7cm.; l: 2cm.; gr.:0,3 cm.; (Pl. XXII/7, c.nr.8)

Plăcuță; fragment, din bandă de fier subțire, de formă dreptunghiulară cu două orificii de fixare; L: 6 cm.; l: 4 cm.; gr.0,2 cm.; (Pl.XXII/8, c.nr.8)

Obiect din fier; fragment, formă dreptunghiulară , prevăzut la un capăt cu o verigă; L: 9,5 cm; l:3,3 cm.; gr.:1 cm; (Pl.XIX/3, S.IV, c.6, -1,20 m)

Cuie și piroane din fier; au fost descoperite un număr relativ mare de cuie și piroane de fier din care unele cu capul în formă de T; (Pl.XXI)

Două piese din bronz, un *obrăzar de coif* (L: 11cm; l: 8,6 cm) și un *ac de cusut* (L: 20,5cm; d: 0,4cm) (Pl.XXVI), au fost recuperate de cetățeanul Angel Truican, păstrându-se în colecția sa. Cele două piese provin din șanțul de aducțiune al apei potabile, săpat pe partea dreaptă a șoselei, în dreptul casei cetățeanului Rus Ion, situată în afara castrului, pe drumul ce duce spre Ramna.

Recentele descoperiri arheologice de la Berzovia, ocazionate de executarea lucrărilor din cadrul proiectului de alimentare cu apă a comunei, au făcut posibilă cartarea pe plan arheologic a celor 17 ziduri romane din incinta castrului; au pus în primul rând în evidență, pentru prima oară faptul, că nu doar *principa* castrului a fost refăcută în piatră. Prioritar, se impune ca săpăturile arheologice sistematice din campaniile viitoare, începând cu anul 2006, să confirme sau nu existența construirii în piatră și a zidurilor de incintă a castrului legiunii a IV-a Flavia Felix.

Refacerea în piatră a castrului legiunii a IV-a Flavia de la Berzovia, coroborată cu datele obținute în urma cercetărilor din ultimii ani, efectuate în castrul de piatră cu o primă fază de pământ de la Vărădia, din punctul Pustă, sugerează de la sine că ambele fortificații, aparținând perioadei traianee, au fost refăcute în piatră în perioada cuprinsă între anii 106-118.

ARCHAEOLOGICAL RECOVERY EXPLORATIONS DURING THE „ALIMENTARE CU APĂ BERZOVIA” PROJECT FROM BERZOVIA VILLAGE, CARAȘ-SEVERIN COUNTY

Abstract

The fort, the roman and daco-roman settlement from Berzovia village, are situated at the west end of the first plain, limited by rivers Fizeș and Moravița. Towards north-west there are the narrow valleys of several rivers which have their origin in the hills at the bottom of mountain Areniș.

Beginning with the 1st of march 2004, excavations started in Berzovia for introducing the water pipes according to the SAPARD project „Alimentare cu apă Berzovia”. There is no record of any authorization received for those excavations from the Cultural department in Caraș-Severin. According to the laws regarding protection of monuments and archaeological sites, there should have been mentioned the amount of money required in such circumstances.

Until 20th of march 2004, there have already been digged over 3.000m of channels at a depth of -1.20m from the street level which have cut through several ancient settlements from the II-IV centuries and have also destroyed Roman walls from inside the fort.

The recovery diggings took place in the most afflicted areas through five sections, parallel with the channels for the water pipes.

Sections S.I - S.IV, together with the 11 Roman walls that have been mapped, prove for the first time that not only the *principia* of the Roman fort of the IIIrd Flavia Felix Legion has been rebuilt in stone.

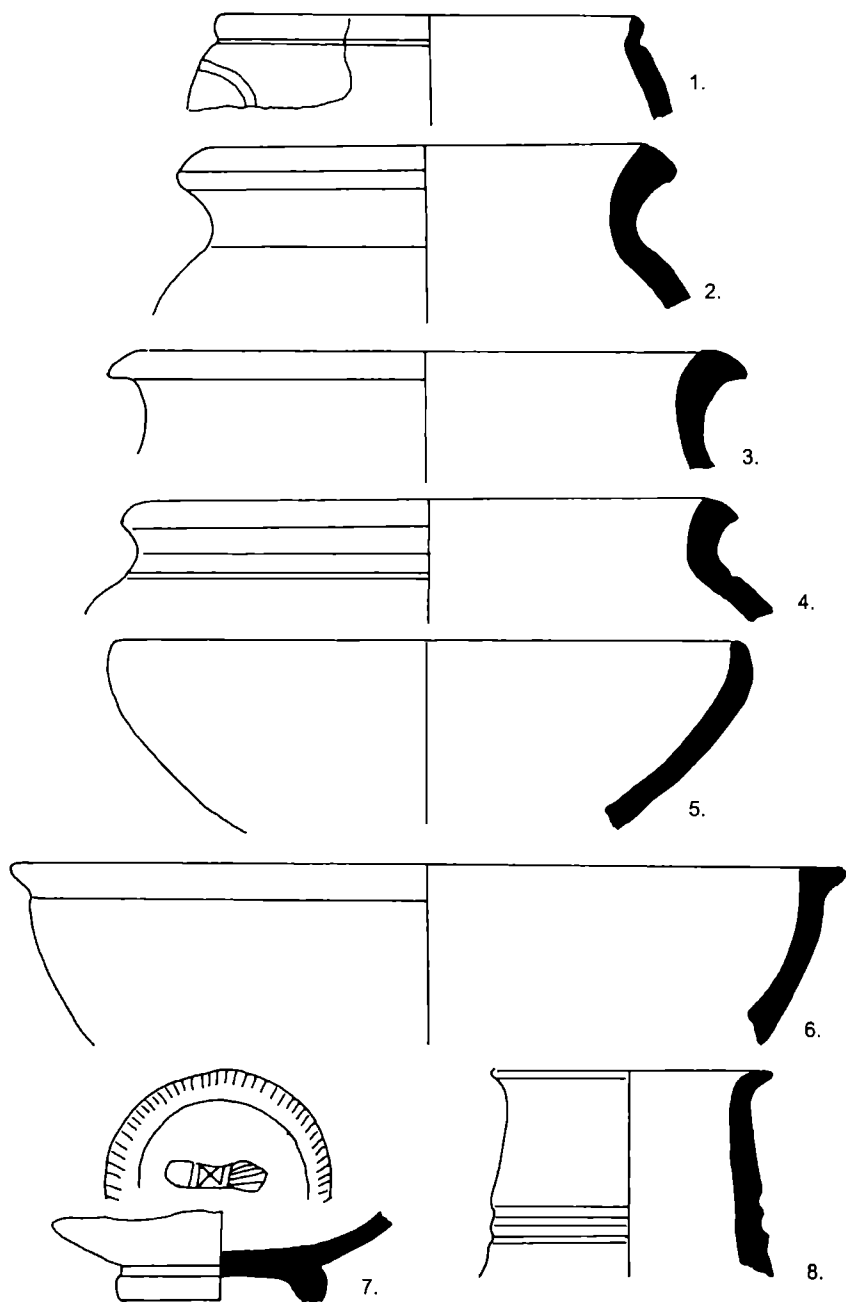
Section S.V has placed near the fort a settlement and a platform for reducing and working on iron, contemporary to the Roman occupation in Dacia. Section S.VI has located outside Berzovia village a settlement from III – IV centuries.

The recent archaeological findings from Berzovia, due to plumbing, especially the presence of the 17 Roman walls from within the Roman camp, emphasize for the first time that not only the *principia* of the Roman camp was rebuilt in stone. It is imperative that the systematic archaeological excavations from the future campaigns, starting with 2006, do or do not confirm that the inner walls of the Roman camp of the IV Flavia Felix legion were built in stone.

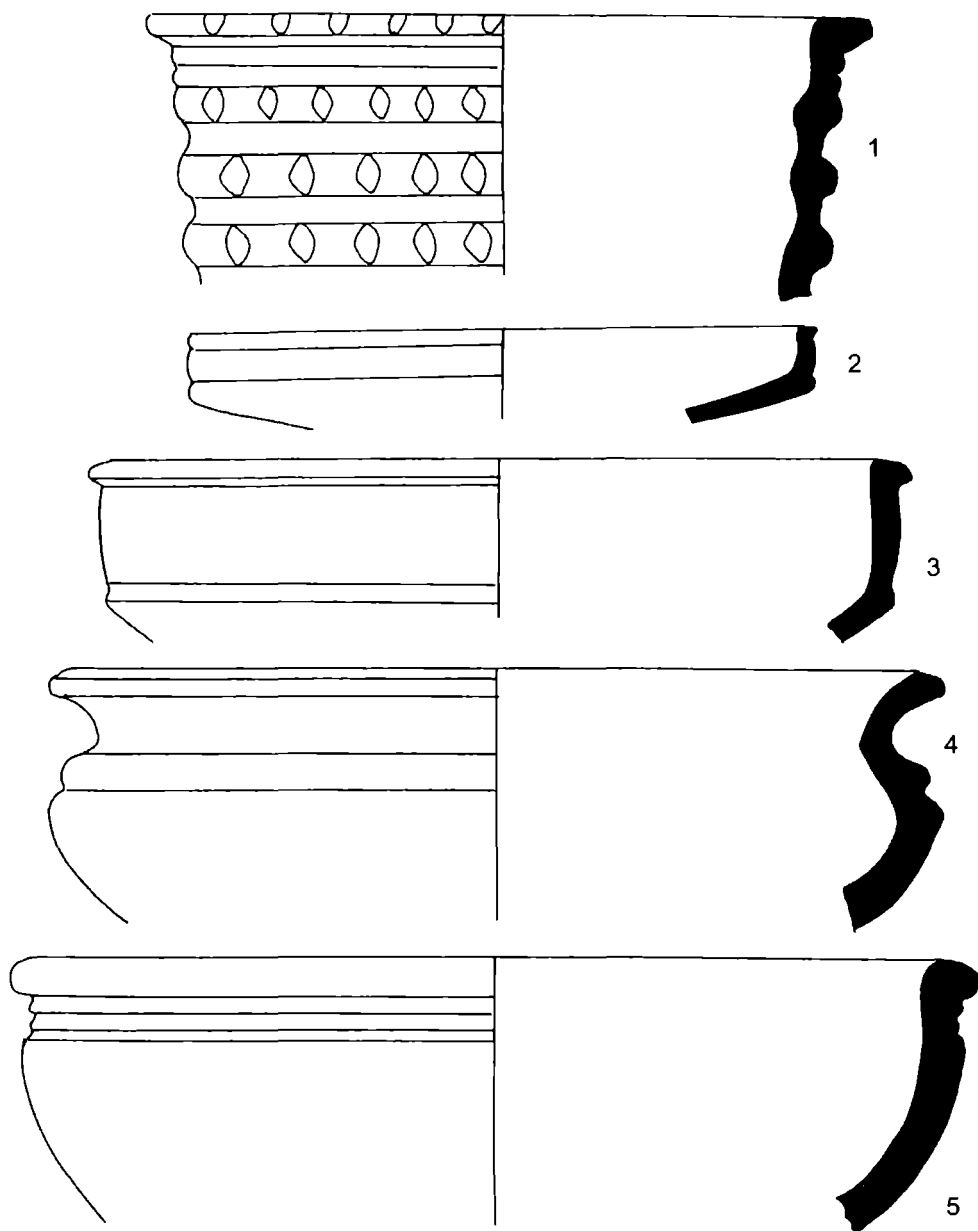
The reconstruction in stone of the Roman camp from Berzovia mentioned above, corroborated with the data obtained from the last years' researches that took place in the stone-made Roman camp with an earlier earth-phase from Vărădia-Pustă, suggest that both camps belonging to the Traiani period, were rebuilt in stone during 106-118.

List of Plates:

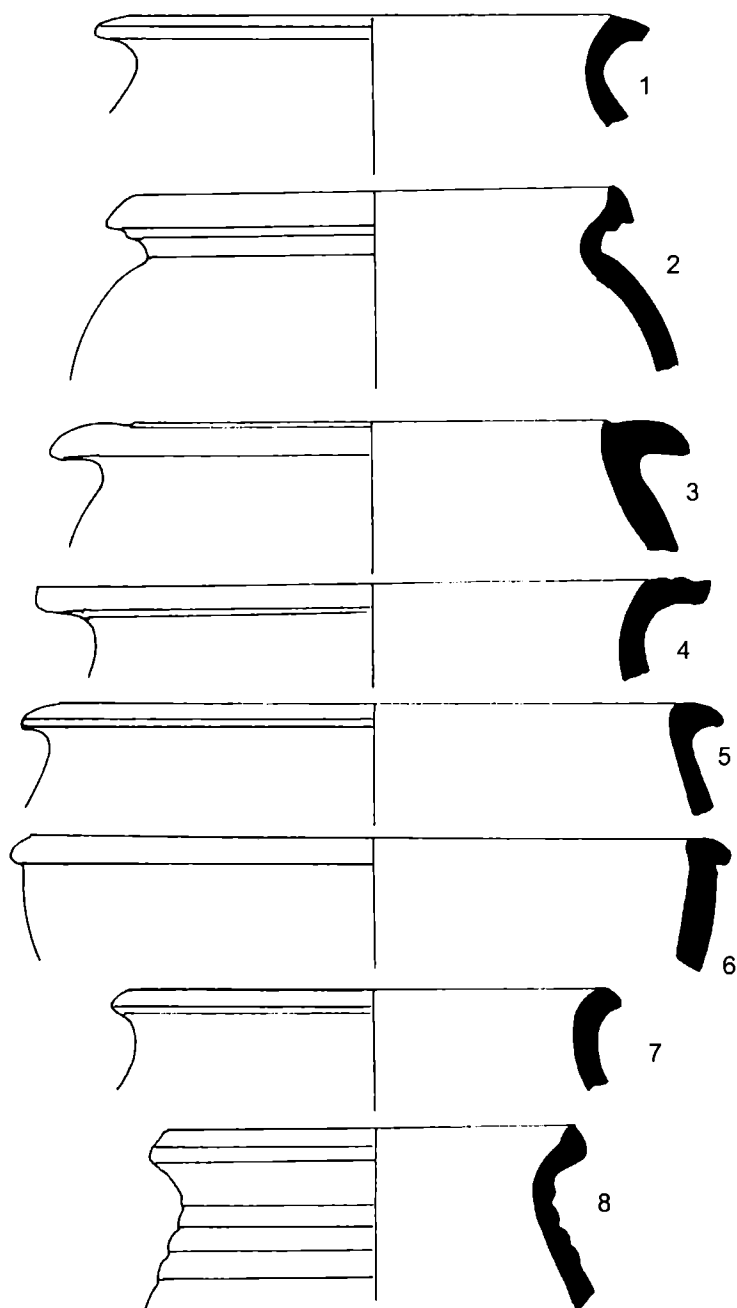
- Pl. I. Pot (1-4); tureen (5-7); mug (8)
- Pl. II. Perfumingpan (1); tureen (2-5)
- Pl. III. Pot (1-4, 5,7,8); tureen (6)
- Pl. IV. Pot (1-3); tureen (4); pot-bottom (5-6,8); amphora (7)
- Pl. V. Pot (1-4); tureen (5-6); bowl (7)
- Pl. VI. Tureen (1-2,4); mortaria (3)
- Pl. VII. Tureen (1-4)
- Pl. VIII. Tureen (1-2); bowl (3-4)
- Pl. IX. Pot (1-3)
- Pl. X. Pot (1-6)
- Pl. XI. Tureen (1-3)
- Pl. XII. Pitcher (1); mug (2-3)
- Pl. XIII. Bowl (1-4);
- Pl. XIV. Antefix (1); Roman lamp (2), medicine pot (3)
- Pl. XV. Hoe
- Pl. XVI. Pickaxe
- Pl. XVII. Chisel (1,2); weed hook (3)
- Pl. XVIII. A tent's nail (1); toggle (2); button (3)
- Pl. XIX. Iron-made object (1-2); hook (3); fastening contraption (4)
- Pl. XX. Fastening contraption
- Pl. XXI. Spikes and toggles
- Pl. XXII. Blade(1); arrow-tip(2-3); link(4-5); clamp(6); iron slate(7-8)
- Pl. XXIII. 1. Plan and profile of section S.I.; 2. Plan and profile of section S.II.
- Pl. XXIV. 1. Plan and profile of section S.III.; 2. Plan and profile of section S.IV.
- Pl. XXV. 1. Plan and profile of section S.V; 2. Plan and profile of section S.VI.
- Pl. XXVI. Helmet mask; sewing pin

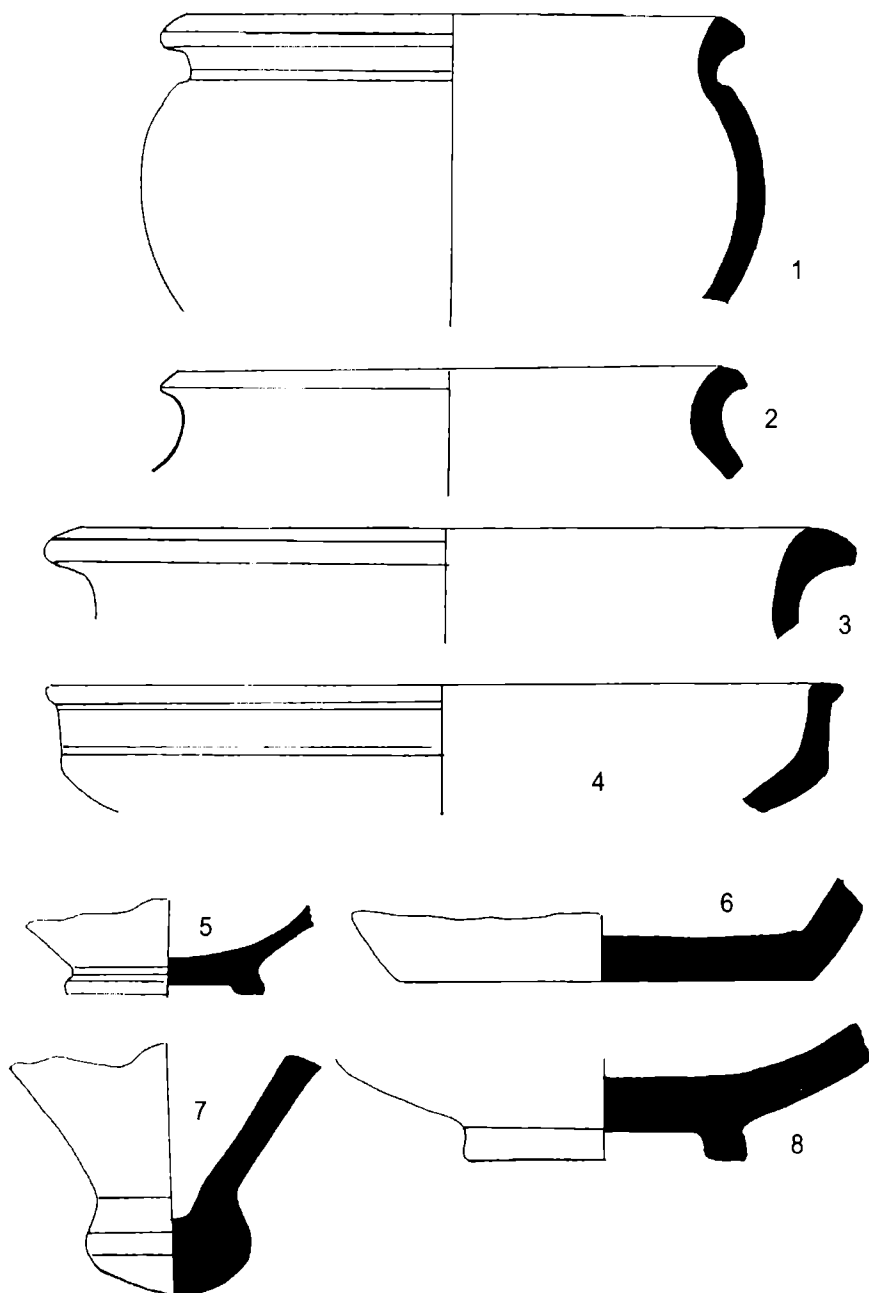
Pl. I. Oală (1-4); castron (5-7); cană (8).

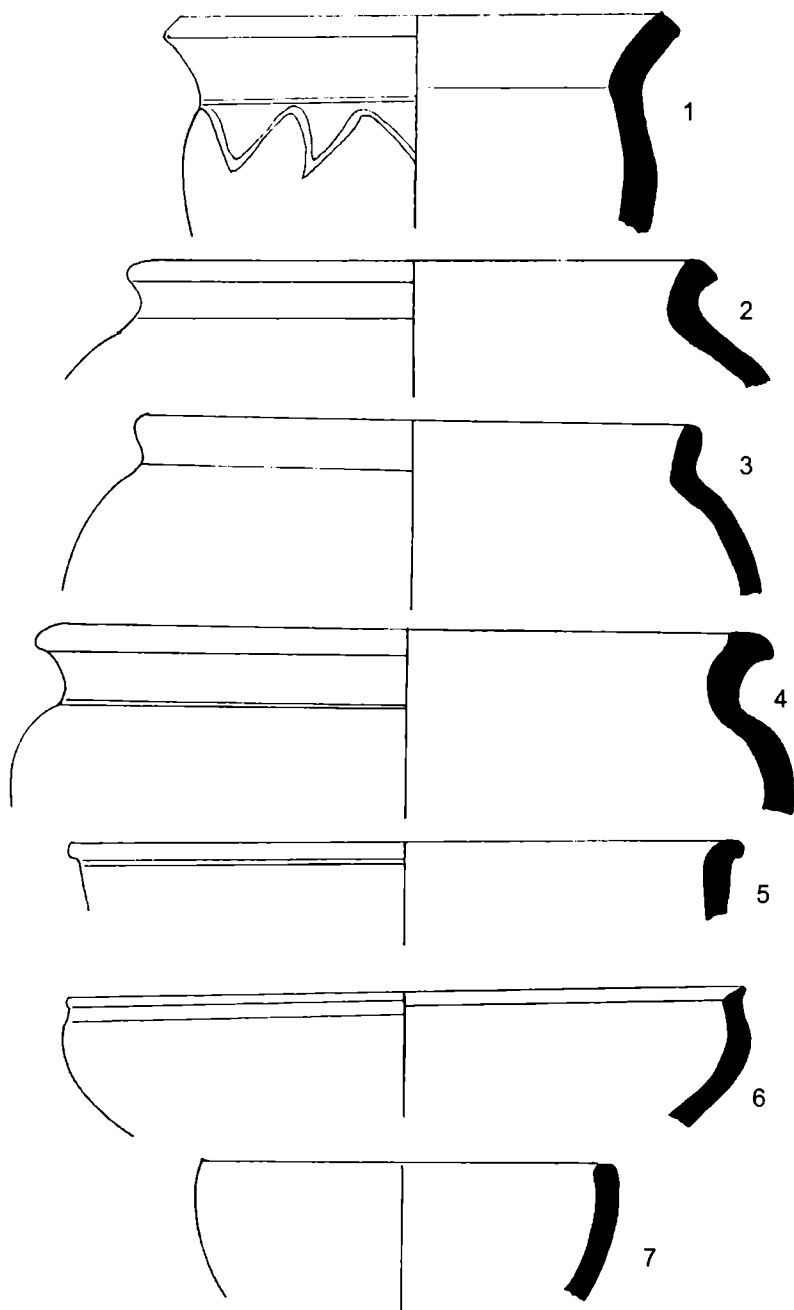
Pl. II. Afumătoare (1); castron (2-5).

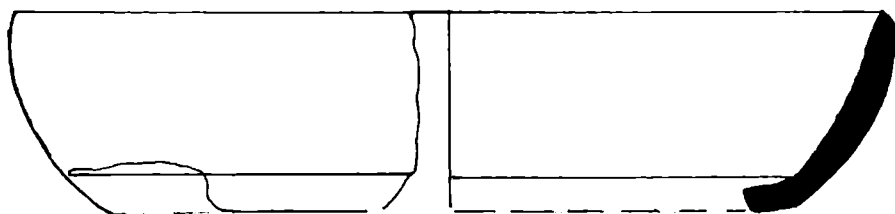
Pl. III. Oală (1-4, 5,7,8); castron (6).

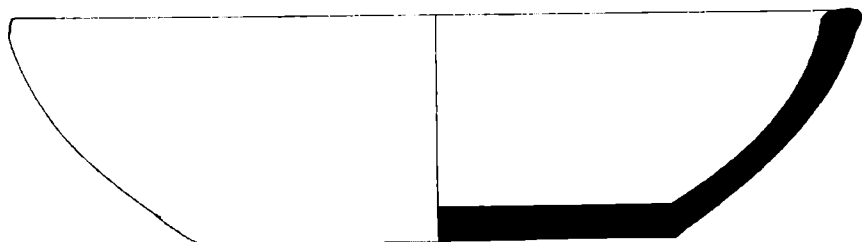
Pl. IV. Oală (1-3); castron (4); fund oală (5-6,8); picior amforă (7).

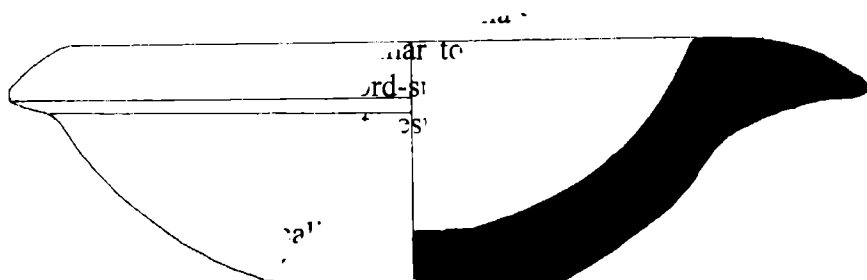
Pl. V. Oală (1-4); castron (5-6); bol (7).

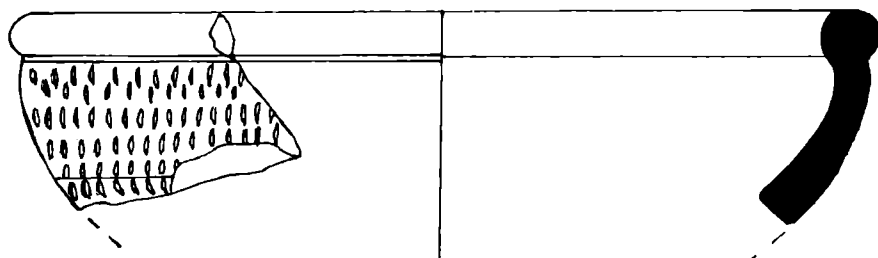
1.

2.

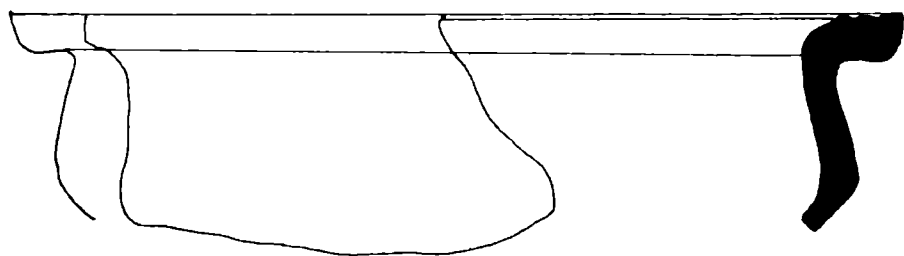

3.

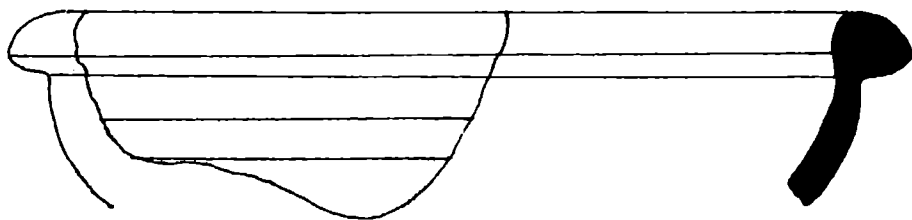

4.

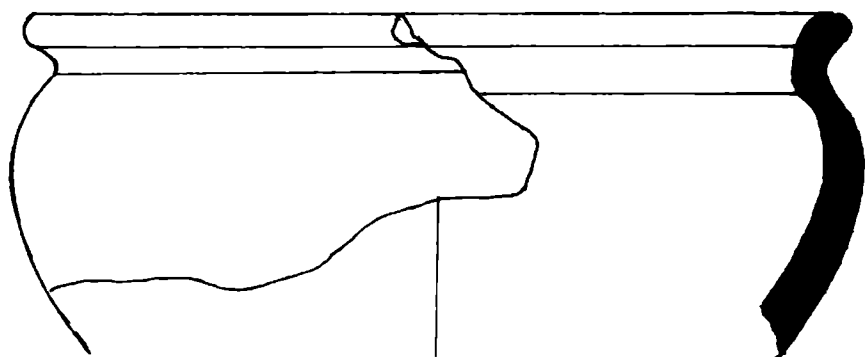
Pl. VI. Castron (1-2,4); mortaria (3).

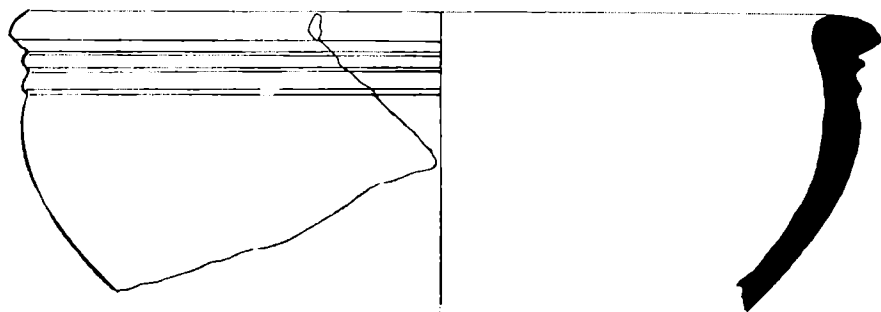
1.

2.

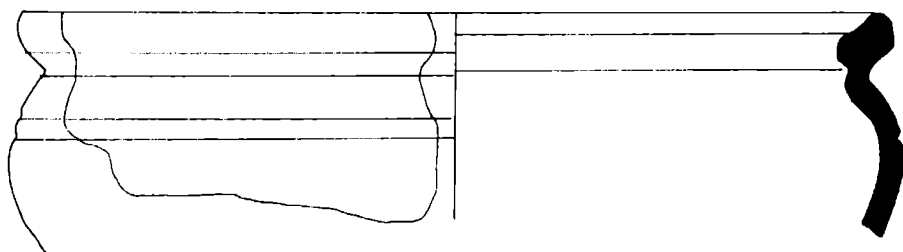

3.

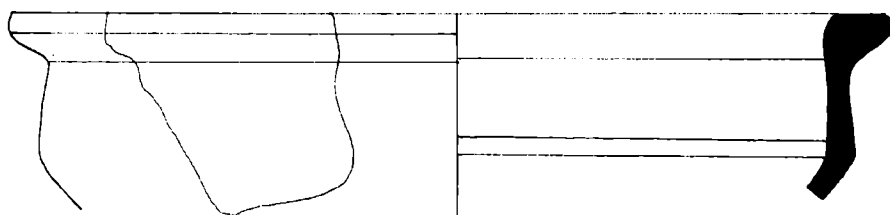

4.

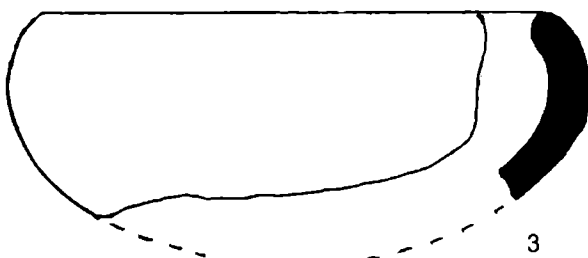
Pl. VII. Castron (1-4).

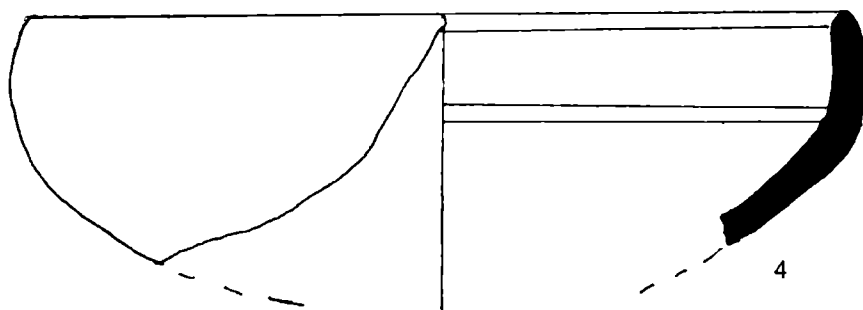
1.

2.

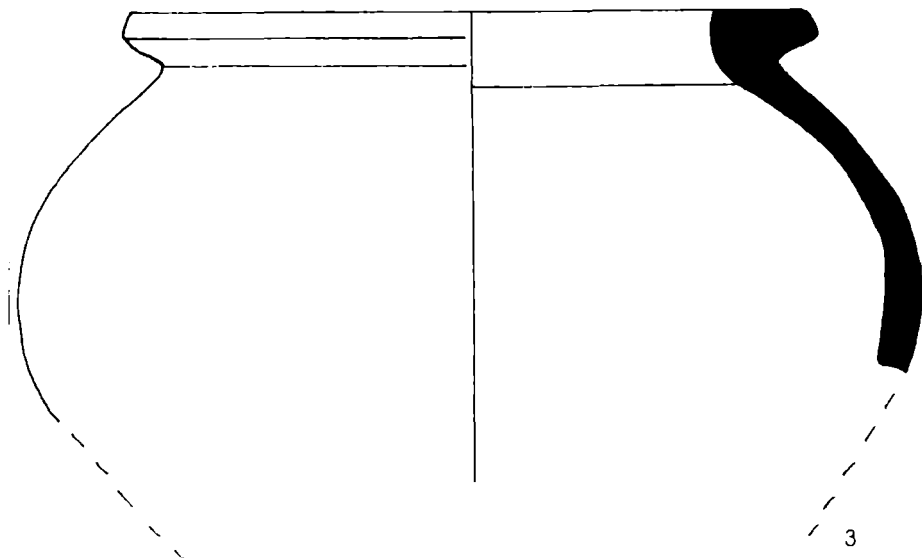
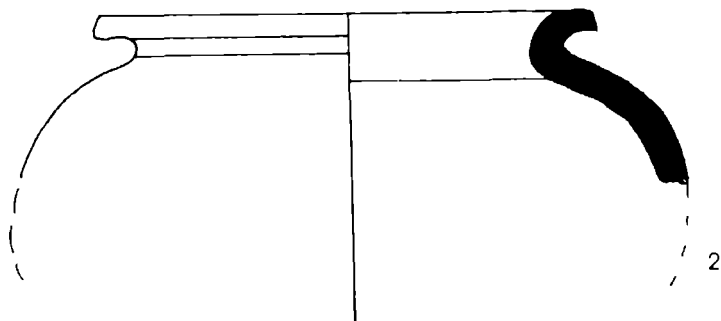
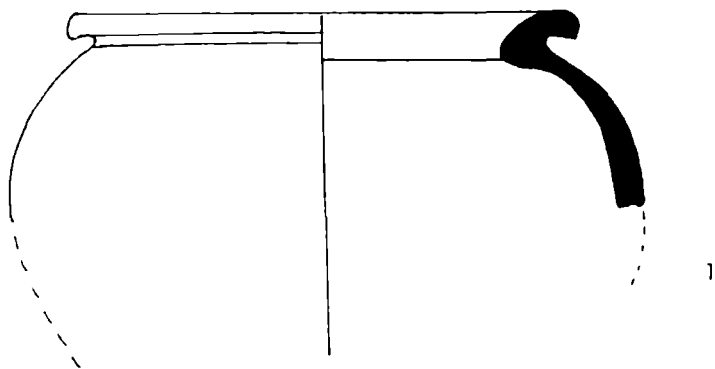

3

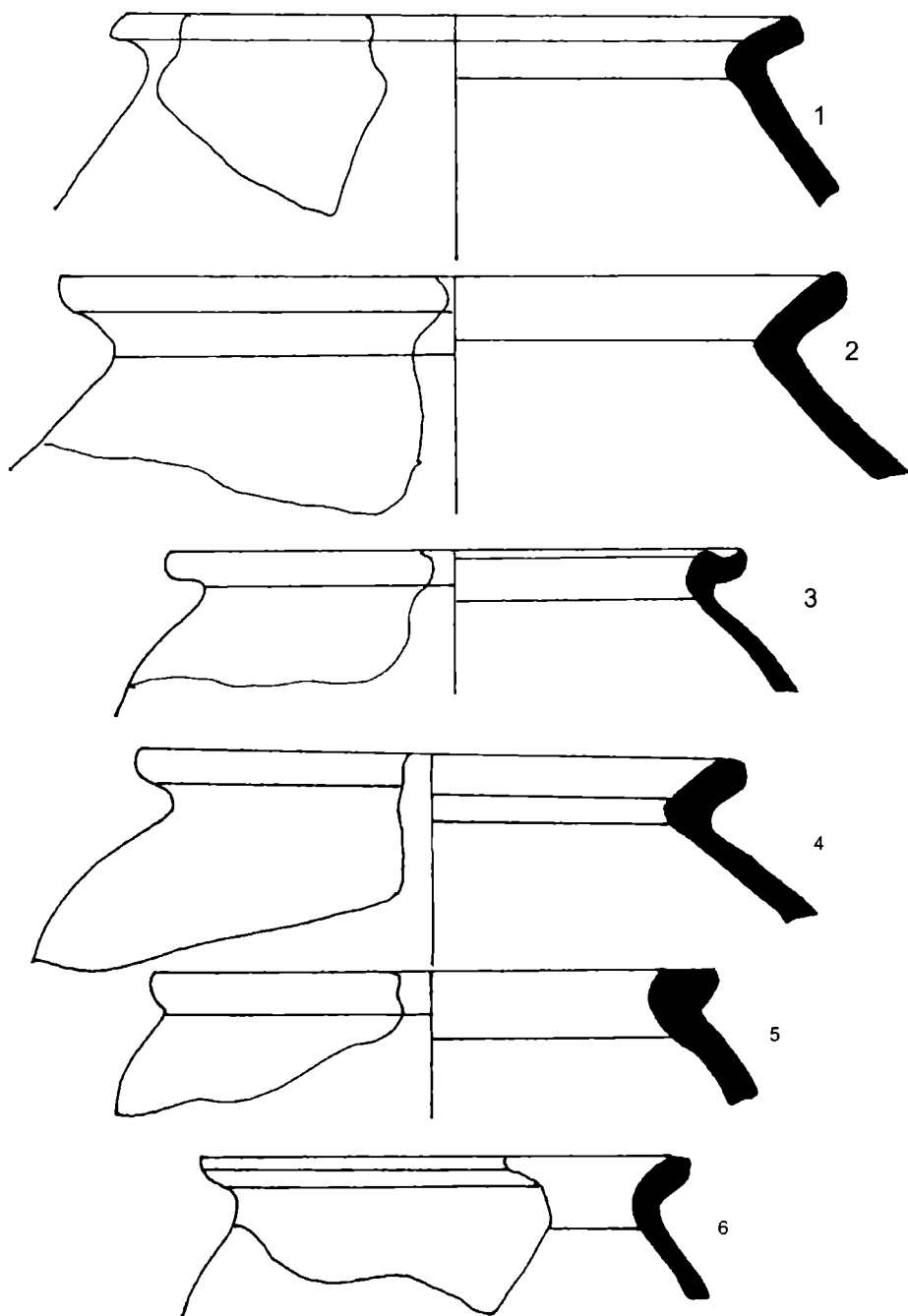

4

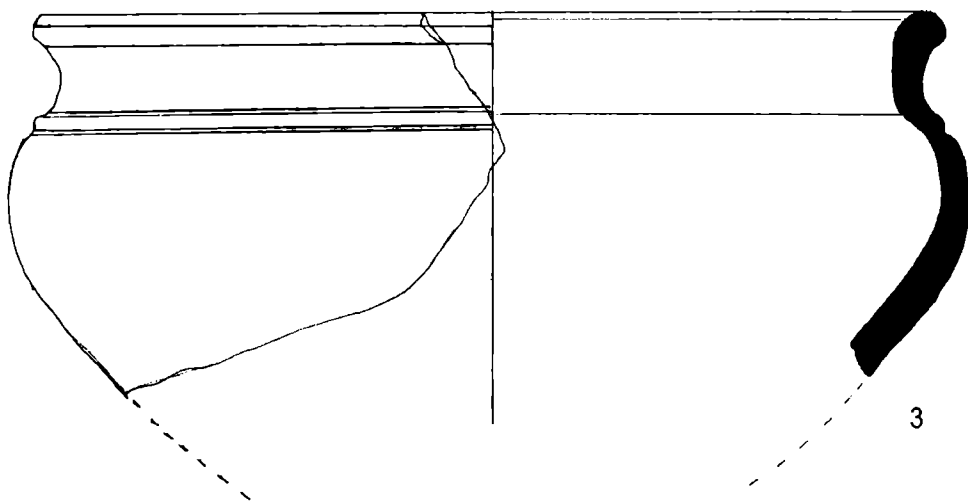
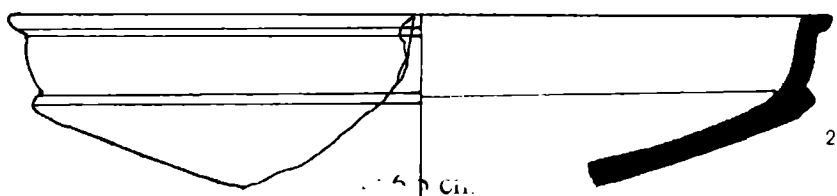
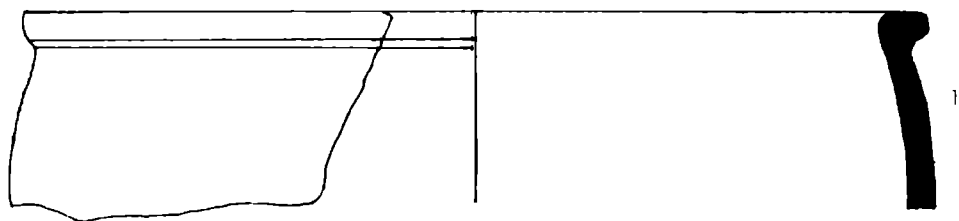
Pl. VIII. Castron (1-2); bol (3-4).

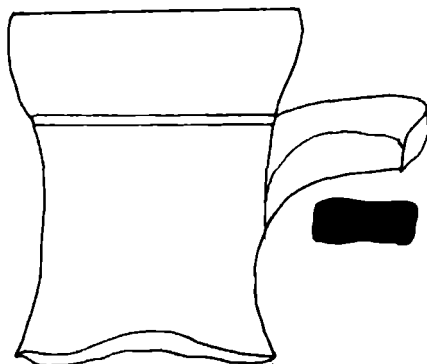
Pl. IX. Oală (1-3).

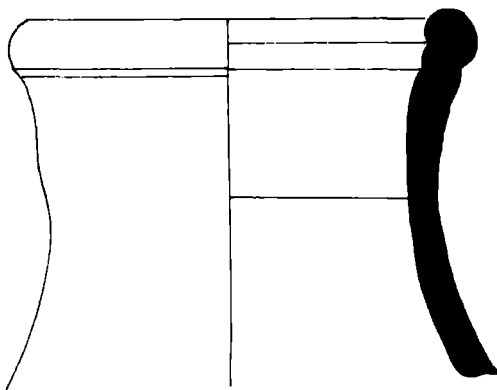
Pl. X. Oală (1-6).

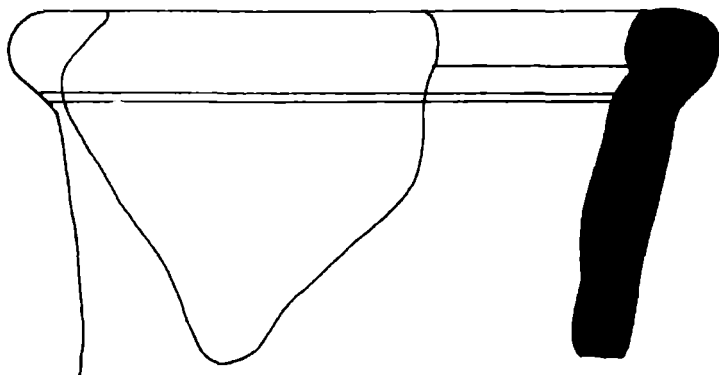
Pl. XI. Castron (1-3).

1.

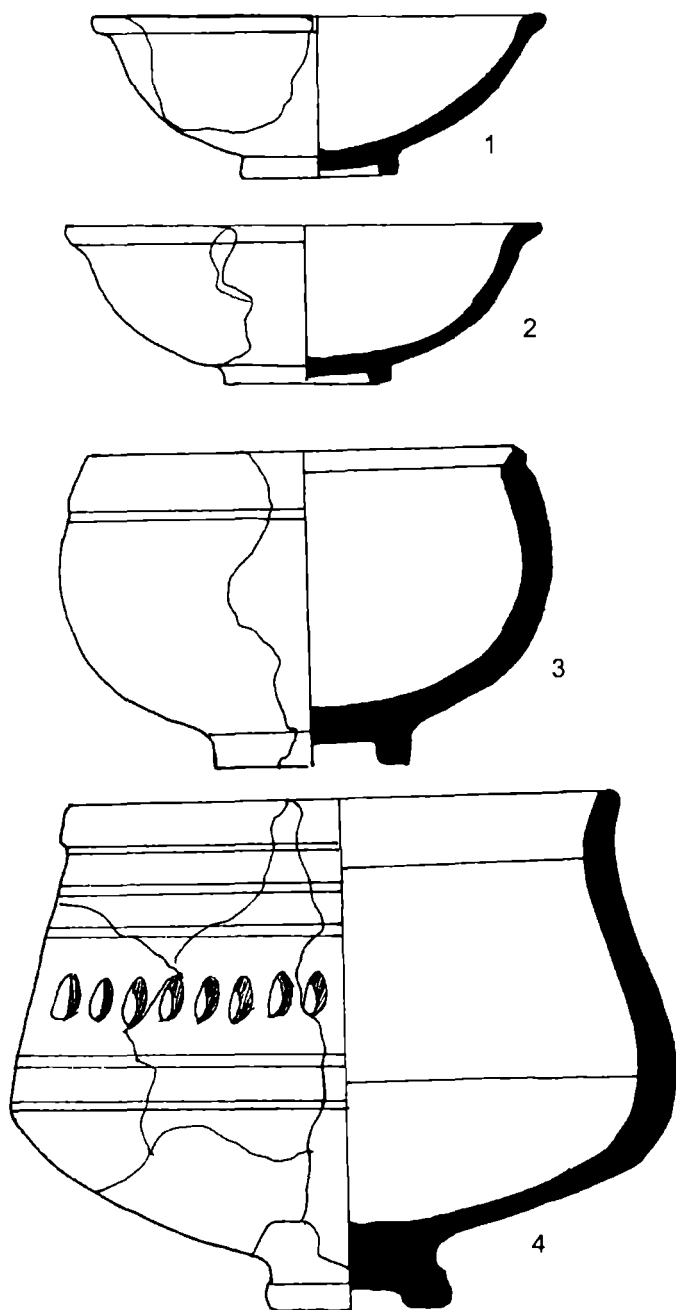

2.

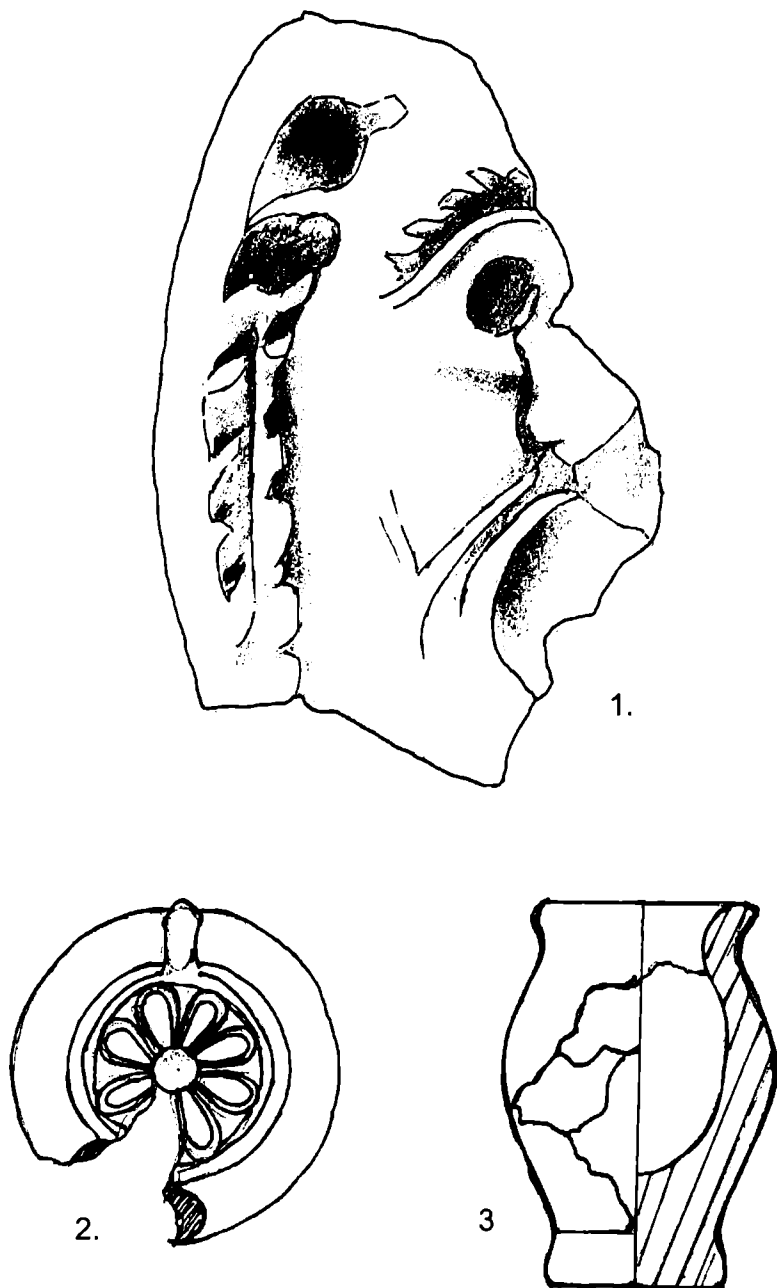

3..

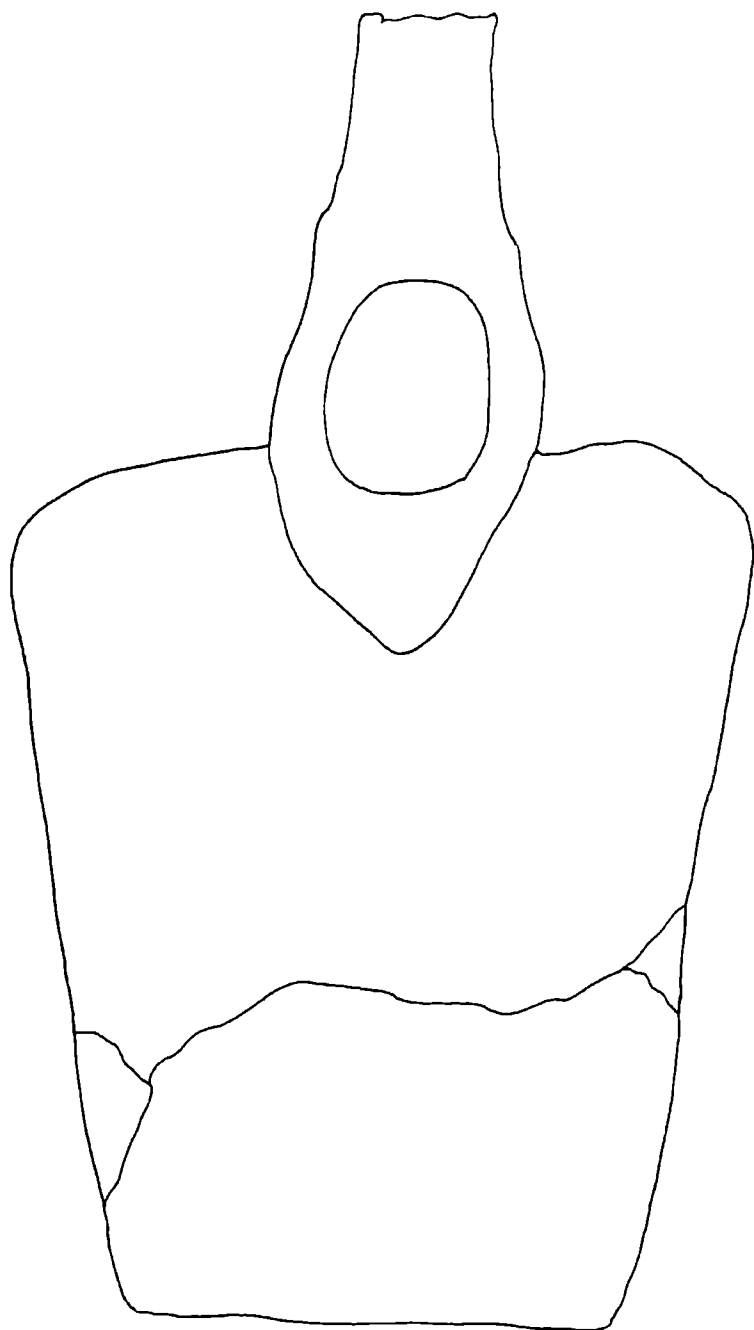
Pl. XII. Ulcior (1); cană (2-3).

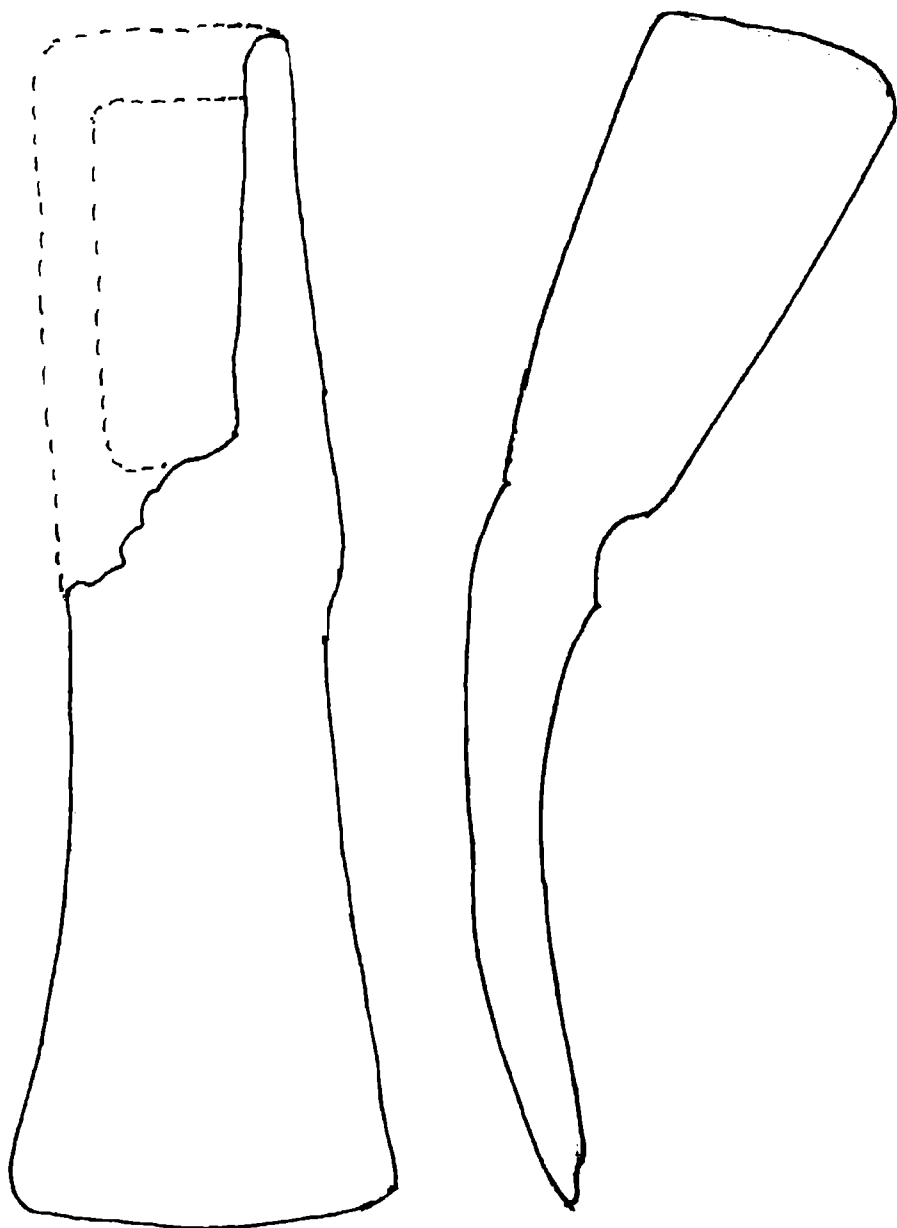
Pl. XIII. Bol (1-4).

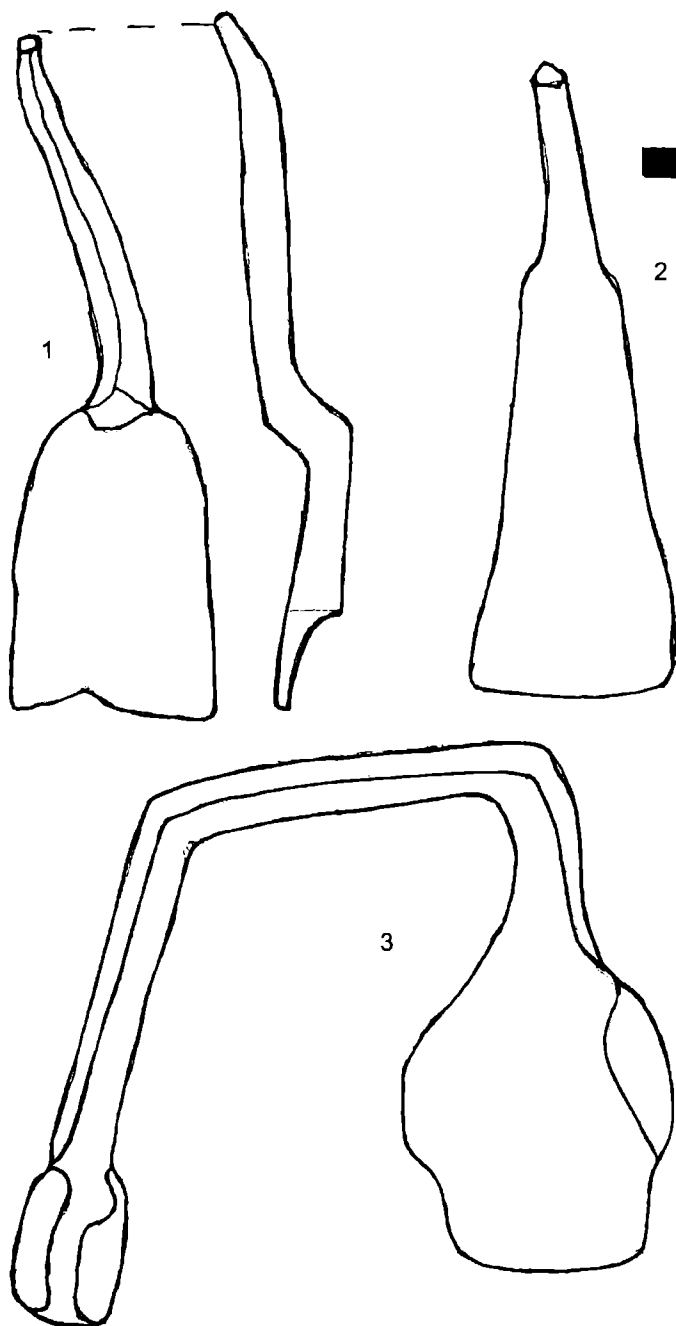
Pl. XIV. Antefix (1); opaiț (2); unguentar (3).

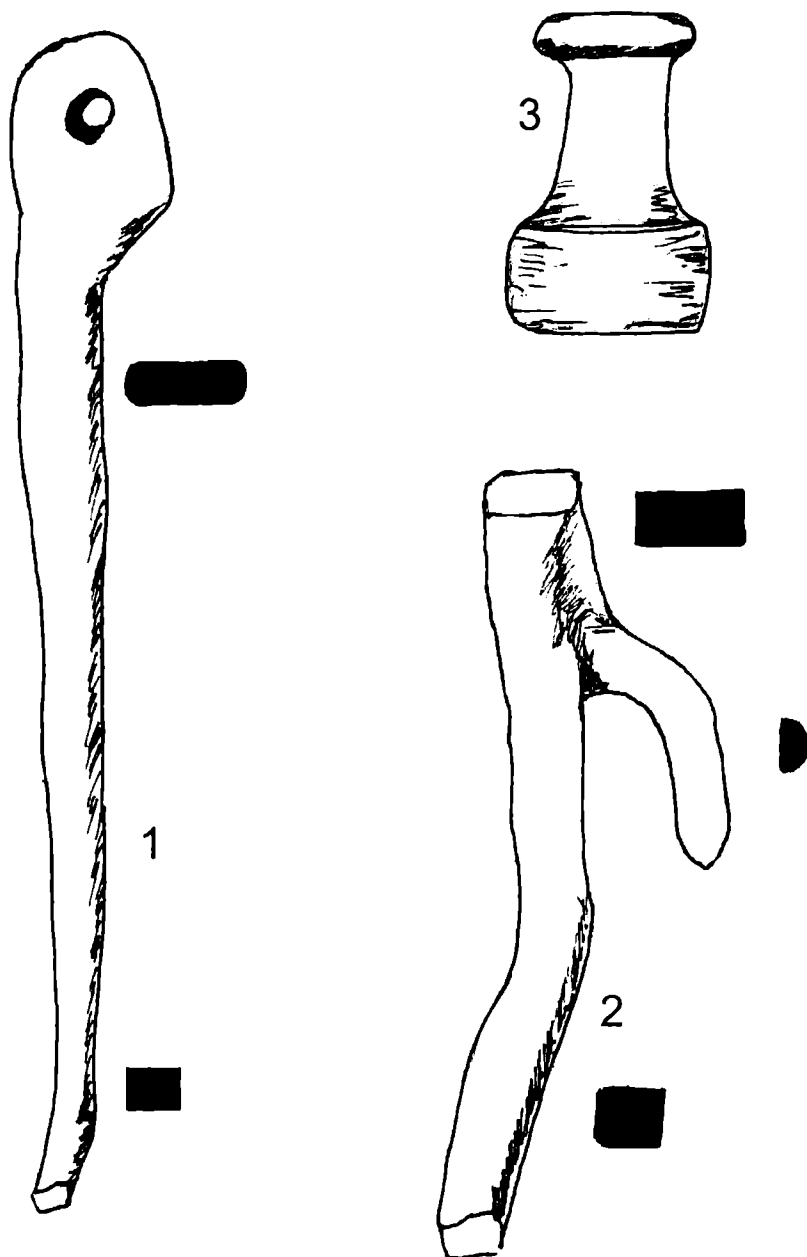
Pl. XV. Sapă.

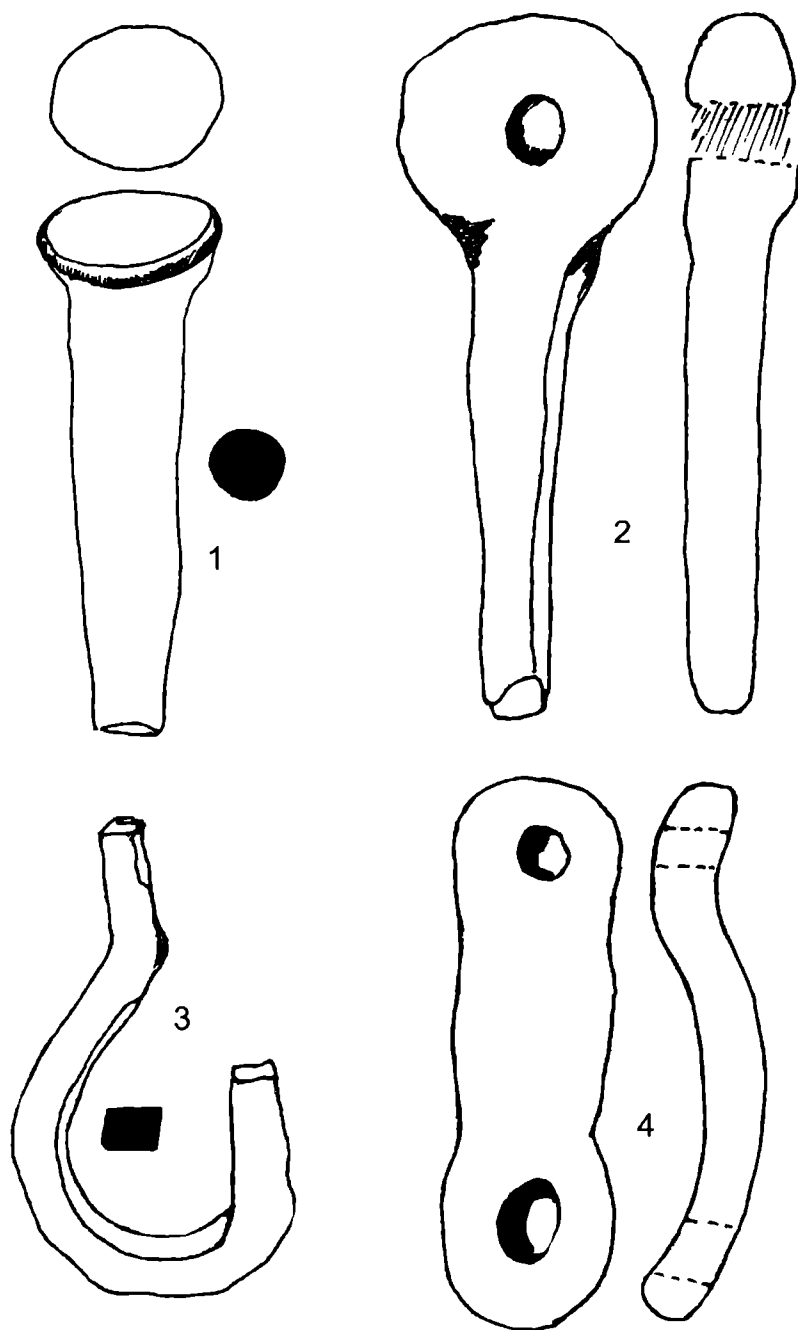
Pl. XVI. Târnăcop.

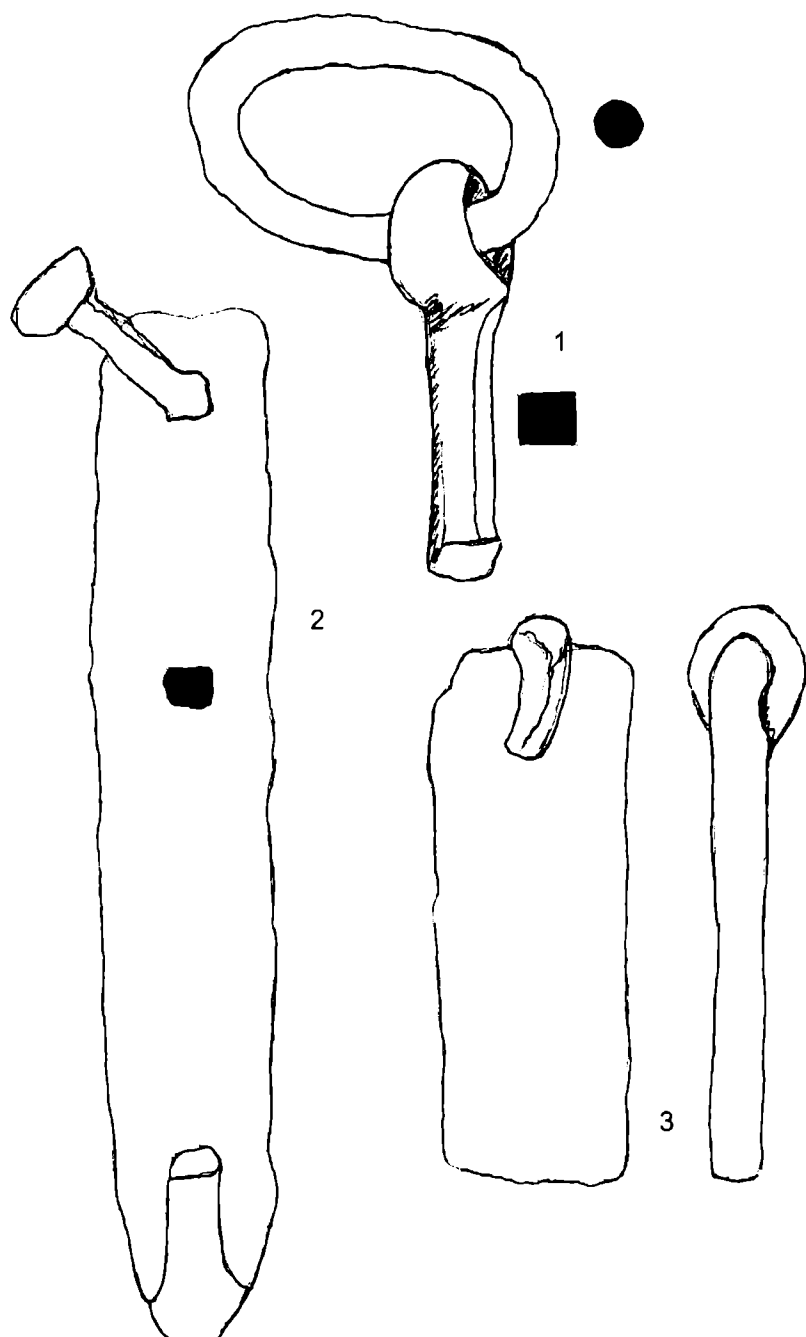
Pl. XVII. Daltă (1,2); săpăligă (3).

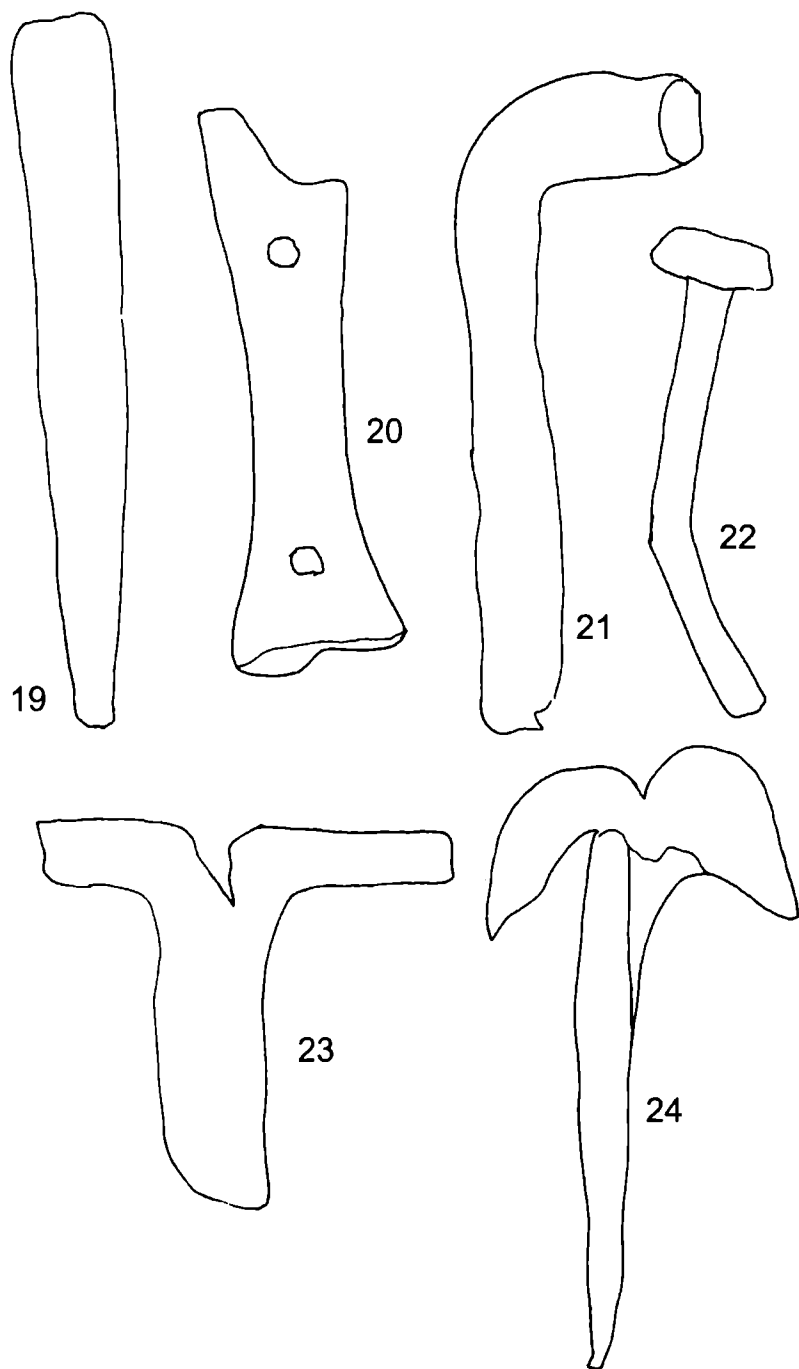
Pl. XVIII. Cui de ancorare (1); piron (2); buton (3).

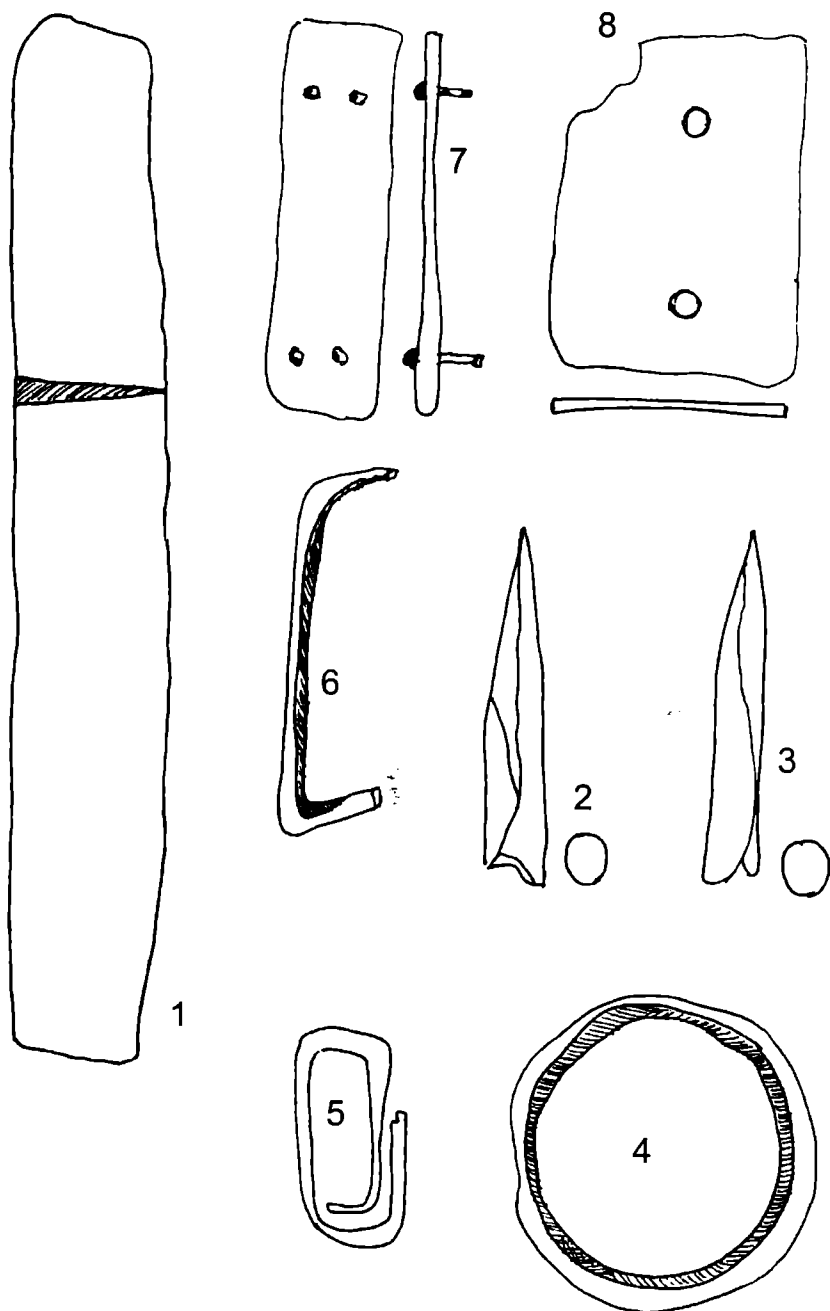
Pl. XIX. Obiect din fier (1-2); cârlig (3); dispozitiv de fixare (4).

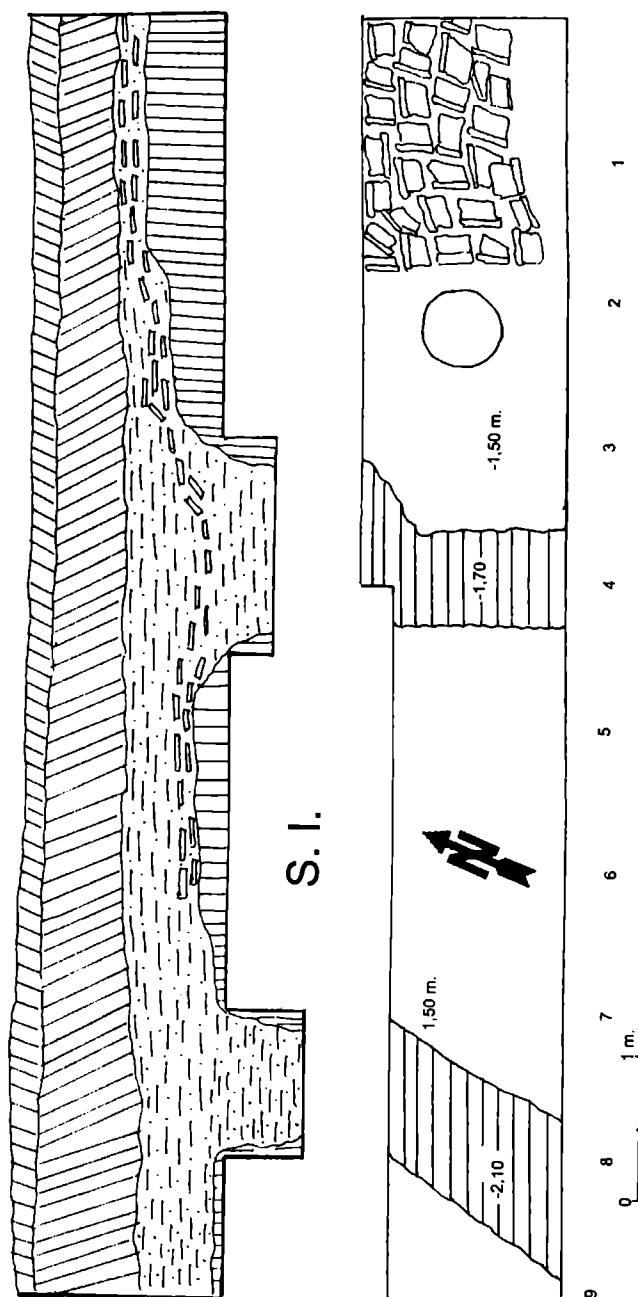
Pl. XX. Dispozitiv de fixare.

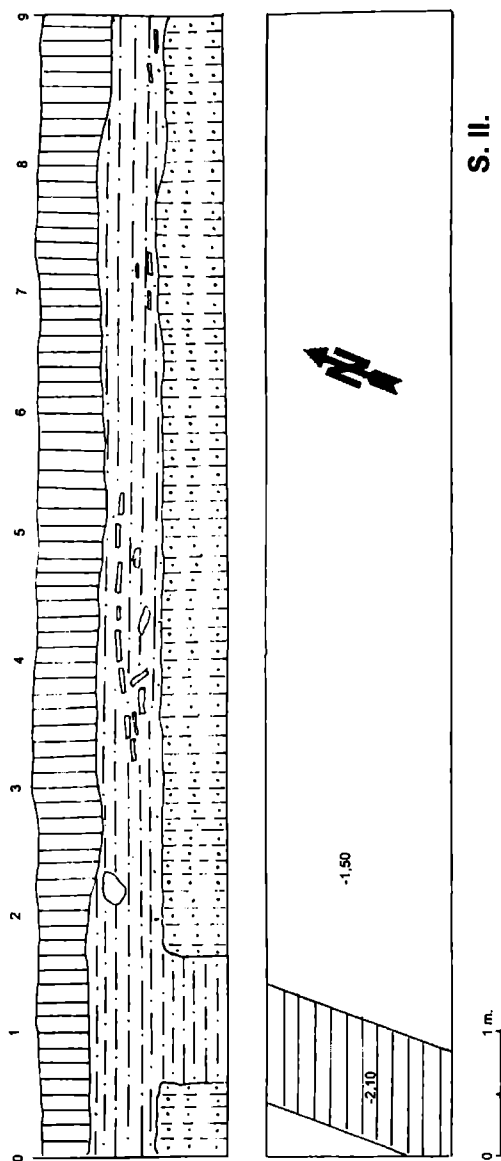
Pl. XXI. Cuie și piroane.

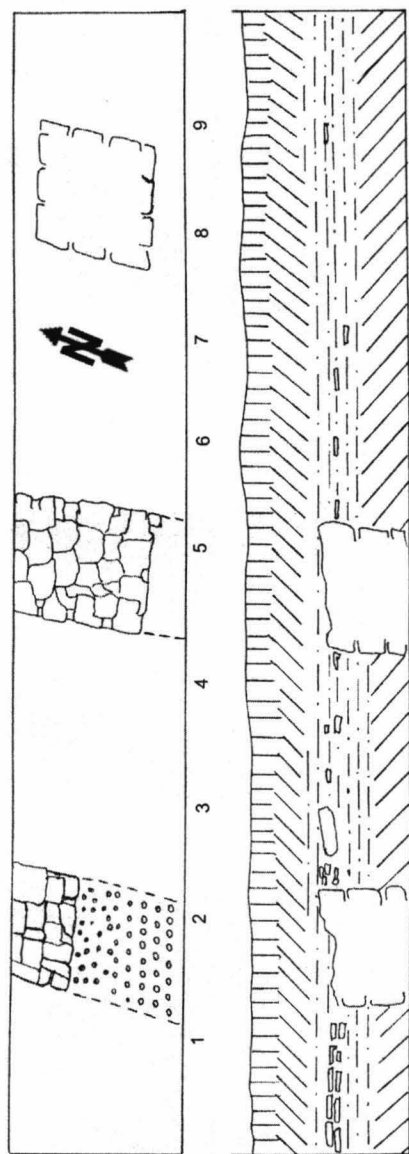
Pl. XXII. Lamă cuțit(1); vârf săgeată(2-3); verigă(4-5); scoabă(6); plăcuță (7-8).

Pl. XXIII. 1. Planul și profilul secțiunii S.I.

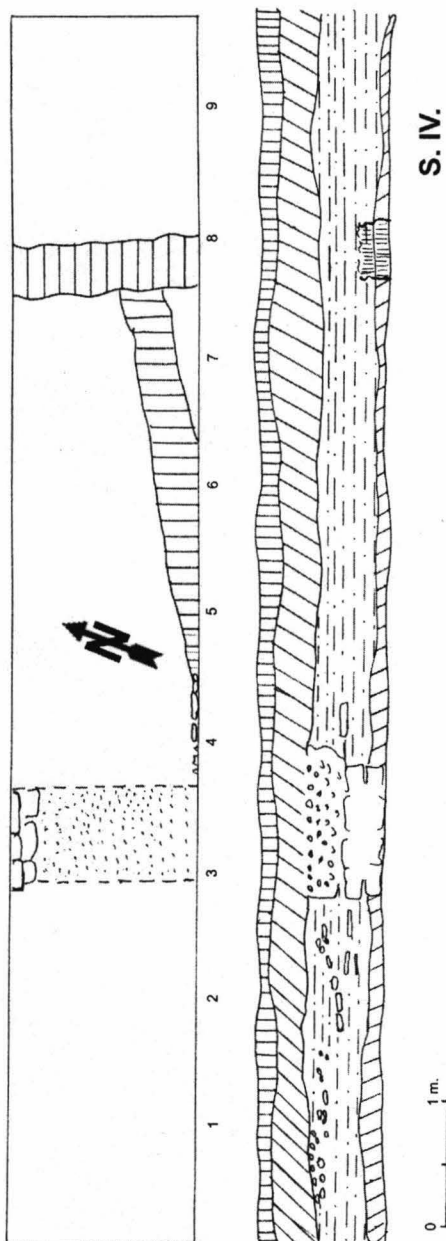
Pl. XXIII. 2. Planul și profilul secțiunii S.II.

S. III.

PL. XXIV-1

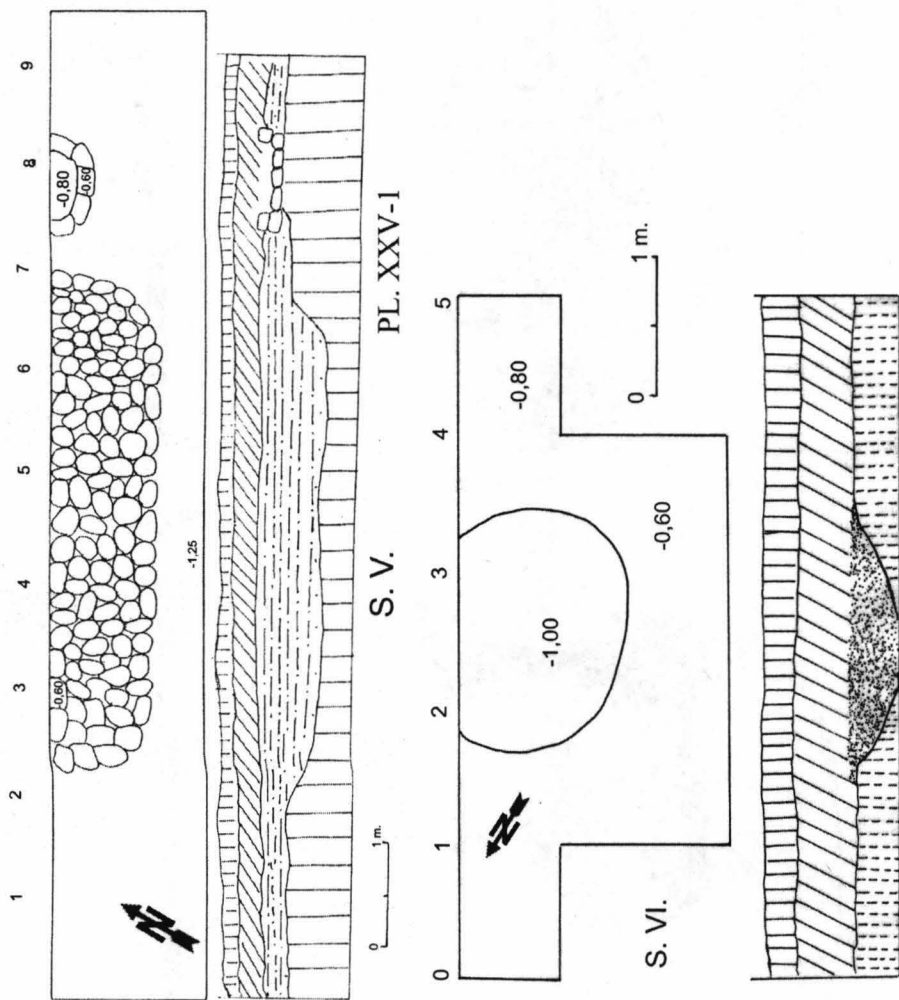
0 1 m.

S. IV.

0 1 m.

Pl. XXIV. 1. Planul și profilul secțiunii S.III; 2. Planul și profilul secțiunii S.IV.

Pl. XXV. 1. Planul și profilul secțiunii S.V; 2. Planul și profilul secțiunii S.VI.

Pl. XXVI. Obrăzar de coif; ac de cusut.

NOILE SĂPĂTURI DIN CASTRUL ROMAN DE LA VĂRĂDIA-„PUSTĂ“ (JUD. CARAȘ-SEVERIN)

EDUARD NEMETH, OVIDIU BOZU

În imediata apropiere a comunei Vărădia (jud. Caraș-Severin) au fost culese la suprafață deja pe la mijlocul sec. al XIX-lea materiale de epocă romană. Astăzi se știe că în vecinătatea comunei se aflau chiar două fortificații romane, una din lemn și pământ pe dealul „Chilii”, aflat la marginea estică a localității¹, cealaltă cu ziduri de incintă din piatră pe actuala pășune a comunei, loc numit de localnici „Pustă”. Ultimul castru se află situat la mai puțin de 1 km în linie dreaptă la sud de dealul „Chilii”.

Identificarea locului cu antica *Arcidava* (Tab. Peutling., Segm. VII, 3, după numerotarea lui K. Miller)², respectiv cu *Αργιδάβα* lui Ptolemaios³ și *Arcidaba* în Cosmografia Geografului Ravennat⁴ a fost făcută deja în anul 1881 de către Torma Karóly și, după el, de către Leonhard Böhm. Această identificare a fost acceptată și de Konrad Miller în lucrarea sa *Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*, Stuttgart, 1916, 543. Astăzi s-ar putea exprima unele îndoieli în această privință, având în vedere nepotrivirile dintre distanțele de pe harta romană și cele de pe teren. Asupra acestui aspect nu vom insista însă, deoarece el iese din tema articolului de față.

Așa cum am mai arătat, până către anul 1900 s-au făcut doar descoperiri de suprafață la Vărădia, mai ales monede de la împărații Nero, Vespasian, Domitian și Traian⁵ (datarea acestor monede este semnificativă, așa cum se va vedea mai jos), fragmente ceramice sau vase întregi ș. a. În cadrul unor lucrări de construcții s-ar fi descoperit chiar o clădire romană din piatră și străzi pietruite (în interiorul sau în afara castrului din „Pustă”?).

În anii 1901 și 1902, F. Milleker a inițiat săpături „pe spezele statului” la Vărădia, atât pe dealul „Chilii”, cât și în „Pustă”. În acest din urmă castru a practicat secțiuni la colțurile de nord-vest și sud-est, ca și la porțile de est,

¹ Iaroslavschi-Bozu 2003, p. 295-297.

² K. Miller, *Weltkarte des Castorius genannt die Peutinger'sche Tafel*, Ravensburg, 1888.

³ Ptolemaios, *Geogr.*, III, 8, 4.

⁴ Ravennatis Anonymus, *Cosmograph.*, IV, 14.

⁵ Milleker 1897-1905, II, p. 69-71.

nord și sud și la *principia*. Rezultatele săpăturilor sale au fost redată în vol. III al lucrării sale⁶.

În 1932, Gr. Florescu a condus o unică campanie de săpături în castrul de piatră din „Pustă”. Potrivit metodelor de atunci și din cauza nivelului ridicat al pânzei freatice, el a săpat doar superficial, urmărind numai traseul zidurilor din piatră și a putut astfel să dea un plan al incintei și al clădirii comandamentului⁷. El a bănuț totuși prezența unei faze mai timpurii din pământ și lemn, chiar dacă s-a bazat pe argumente incorecte și nici nu a putut demonstra existența ei. El a constatat că fortificația a fost distrusă prin incendiere, fără a mai fi reconstruită ulterior, datând acest eveniment în sec. III p. Chr., “quand les invasions des barbares ont commencé”⁸. Vom reveni mai jos la problema datării castrului, unde vom integra și descoperirile cu valoare de datare ale lui Milleker, Florescu și din noile săpături.

Noile săpături în castrul din „Pustă” au început în anul 1997, inițiate de Eugen Iaroslavschi (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj) și Ovidiu Bozu (Muzeul Banatului Montan din Reșița). Paralel s-au continuat cercetările de pe dealul „Chilii” de către același colectiv. De atunci se continuă campanii anuale (cu excepția anului 2003) la ambele situri. Din anul 1999, Eduard Nemeth (Catedra de Istorie Antică și Arheologie a Universității „Babeș-Bolyai” Cluj) s-a alăturat echipei de cercetare a castrului din „Pustă”. Fondurile necesare au fost asigurate de către Ministerul Culturii și Cultelor, prin Direcția de Arheologie, Muzeul Banatului Montan din Reșița și de Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj.

În anii 1997-1998 s-au săpat în total opt secțiuni peste elementele de fortificație ale castrului de piatră. Așa au fost secționate aproape toate laturile și elementele lor defensive, ca și colțurile de sud-est și de nord-est (Pl.I.).

Secțiunile peste elementele de fortificație au prezentat următoarea situație: castrul avea un singur șanț de apărare și un singur zid de incintă propriu-zis, care a fost ridicat pe panta exterioară a valului de pământ. În spatele acestui zid, la baza interioară a valului, romanii au construit o structură de piatră, care la prima vedere părea un al doilea zid de incintă, dar care a fost construit cu o grosime mult mai mică și într-o manieră mai neglijentă (adică cu puțin mortar și cu pietre mai neregulate). De aceea

⁶ *Ibidem*, III, p. 257 sqq.

⁷ Florescu 1934, p. 64.

⁸ *Ibidem*, p. 72.

trebuie să vedem în acest element o structură de sprijin a valului de pământ (numită de Gr. Florescu *crepido*)⁹.

Nu am găsit urme de turnuri de colț din piatră. Există indicii pentru probabile suprastructuri din lemn, sau, cel puțin, platforme din lemn la colțuri, dar și de-a lungul întregii incinte; acest lucru este indicat de urmele de arsură cu lemn carbonizat și pământ ars la roșu din spatele zidului de incintă. La toate colțurile și regulat pe zidurile de incintă de pe laturile de nord, est și vest se constată îngroșări ale fundației, ceea ce ne face să credem că acolo existau structuri de lemn asemănătoare turnurilor; de altfel, aceste îngroșări se află exact acolo unde – la un castru „tipic” – ne-am aștepta la turnuri de colț și de curtină.

În anii 1999-2002 s-au săpat alte 5 secțiuni și 2 suprafețe (Pl.I.). Prin aceasta am investigat mai amănunțit colțul de nord-vest, poarta de vest (*porta principalis sinistra*), clădirea comandamentului (*principia*) și *latus praetorii dextrum*. Scopul principal al acestor secțiuni a fost cercetarea întregii stratigrafii din aceste zone, pentru a constata eventuale faze constructive și raporturile lor cronologice. Alte secțiuni au avut țelul de a investiga zona din dreapta *principia* și de a căuta amplasamentul locuinței comandantului (*praetorium*).

La colțul de nord-vest, săpătura noastră a confirmat constatarea lui Gr. Florescu privind îngroșarea zidului la colțuri, cât și privitor la tipul de piatră folosit la zidul de incintă: fundația din gresie și zidul din calcar local. Ultimul menționat a fost fasonat relativ paralelipipedic, totuși cu dimensiuni diferite (*opus quadratum*, *opus mixtum*?). În spatele zidului de apărare există urme de stâlpi cu secțiune dreptunghiulară, probabil de la structurile de lemn amintite. Am mai găsit gropi aparținătoare unei faze anterioare celei din piatră.

Poarta de vest (*porta principalis sinistra*) nu a fost dezvelită în întregime din cauza mijloacelor financiare modeste din anul 2000. Dimensiunile și aspectul general al porții sunt cele consemnate de Gr. Florescu. Există însă și noutăți: *spina* (?) din pietre legate cu mortar; fundațiile turnurilor sunt de fapt platforme din pietre legate cu mortar, cu o adâncitură în mijloc; straturile de lemn și pământ ars provin aici probabil de la porțile din lemn și de la structurile din lemn ce întregeau zidurile la poartă. Faza din lemn și pământ a fost aici înlocuită, practic fără a lăsa vreo urmă, de către poarta din piatră.

⁹ *Ibidem*, p. 63-65.

Clădirea comandamentului a fost cercetată prin două secțiuni, una pe direcția nord-sud, pe interior, de-a lungul zidului de vest al clădirii și una pe direcția vest-est, prin încăperile din spate (*officia*), de-a lungul laturii de sud (fig. 1).

Secțiunea nord-sud a confirmat faptul că *principia* nu a avut *armamentaria* din piatră. Noutățile apărute au fost traseele de pereți din lemn, aparținătoare unei faze anterioare celei din piatră (cel puțin unii din acești pereți au putut aparține unei clădiri a comandamentului din lemn).

Secțiunea vest-est a confirmat existența a 5 încăperi. Noi sunt identificarea stratului aparținător fazei din lemn și constatarea lipsei încălzirii cu hipocaust din *officia*. În ambele secțiuni din *principia* am găsit cantități mari de țigle de acoperiș; din păcate nici una din acestea nu purta urma unei ștampile a trupei staționate aici.

În *latus praetorii dextrum* ne așteptam la un *praetorium*, care însă nu era situat aici. O secțiune vest-est și una nord-sud trasate aici au dezvelit o situație tipică pentru barăci secționate transversal: la distanțe regulate de cca. 12 m am găsit stradele secundare ale castrului; distanța de 12 m ne arată astfel lățimea aproximativă a unei barăci, acestea fiind orientate cu laturile lungi pe direcția nord-sud. Barăcile aveau pereți din lemn bătuți cu lut și – se pare – acoperișuri din șindrilă, fiindcă nu am găsit aici nici o țiglă. Cazarmile au fost distruse prin foc și nu au mai fost refăcute.

În anul 2004 a fost trasată o secțiune vest-est în *latus praetorii sinistrum*, care a secționat și zidul de incintă de vest. Am constatat că locuința comandantului nu se afla nici în această zonă a castrului; aici am găsit o situație similară celei din *latus praetorii dextrum*, adică am secționat barăci întru totul asemănătoare celor din dreapta *principia*.

În continuare vom prezenta câteva din materialele arheologice descoperite în aceste campanii, cu precădere cele cu putere de datare a fortificației de la Vărădia „Pustă”.

Descoperiri din periegeze și săpături mai vechi

Milleker prezintă în lucrarea sa, așa cum am arătat mai sus, mai multe materiale de la Vărădia, mai ales monede (de aur, argint și bronz), de la Nero și denari de la împărații Nero, Vespasian, Domitian și Traian (denarii au fost donați în 1881 de către baronul local Miklos Baici Muzeului Național Maghiar)¹⁰.

¹⁰ V. nota 4.

Milleker însuși a găsit în timpul săpăturilor sale (1901, 1902) la colțul de nord-vest al castrului „o monedă de bronz deschisă la culoare din sec. III p. Chr.”, fără alte precizări¹¹.

Gr. Florescu a găsit în 1932 4 monede de bronz, din care a putut identifica 3¹²; el nu precizează, din păcate, împrejurările exacte ale descoperirii lor. Două din aceste monede sunt de la Traian, din anii 103-111, respectiv din 116-117, iar a treia datează de la începutul domniei lui Hadrian: anul 117¹³. Florescu a găsit, de asemenea, o *tessera militaris* cu următorul text: *coh(ortis) I Vindelico(rum) / Iuli Martialis / (centuria) Clemen(tis)*¹⁴, singurul indiciu de până acum privind trupa staționată aici.

DESCOPERIRI DIN SĂPĂTURILE NOI

Noile săpături au adus la lumina zilei monede (argint și bronz) de la Galba, Vespasian, Domitian și Traian. De asemenea au fost descoperite fibule din bronz. Două dintre ele aparțin tipului „fibule puternic profilate” (Pl.II/2) și o alta este o fibulă norico-pannonică cu două nodozități (Pl.II/1). Fibulele puternic profilate, ele însele răspândite cu precădere, printre altele, în Noricum și Pannonia, se datează în general în a doua jumătate a sec. I p. Chr.¹⁵, iar în Dacia romană, piese perfect analoage celor descoperite de noi la Vărădia au fost găsite în niveluri cu datare traianică¹⁶. Fibula cu două nodozități se datează în general în sec. I p. Chr.¹⁷.

Alte obiecte descoperite din bronz sunt: cataramă cu balama¹⁸ (Pl.II/4); cataramă al cărui sistem de fixare al dornului cu limba nituită, servește în același timp și ca sistem de fixare a curelei¹⁹, Ambele cataramă se datează începând din în sec. I p.Chr. și până în prima jumătate a sec. II p.Chr.²⁰; opaiț păstrat fragmentar cu discul larg, mărginit de cercuri concentrice spart pe centru, cu ciocul flancat de volute ce poate fi datat larg de la mijlocul sec. I p.Chr. și până în sec. II p.Chr.

¹¹ Milleker 1897-1905, III, p. 257 sq.

¹² Florescu 1934, p. 71.

¹³ Cohen, II, 259; *R/C*, II, S. p. 405, tip 535a sau b (determinarea monedei aparține autorilor acestui articol).

¹⁴ Florescu 1934, 69 = *IDR* III/1, p. 110.

¹⁵ Rustoiu 1997, p. 52 sq, tip 19b.

¹⁶ Cocis 2004, p. 48 sq, tip 8a1b2a (= Almgren 68).

¹⁷ Rustoiu 1997, p. 57 sq, tip 24c.

¹⁸ Oldenstein 1976, p. 211-212, Tafel 74/971.

¹⁹ Oldenstein 1976, p. 213, Tafel 75/992-993.

²⁰ *Ibidem*.

CONCLUZII PRELIMINARE

La actualul stadiu al cercetării în castrul de la Vărădia-„Pustă” ar fi prematur să tragem concluzii definitive. Rezultatele de până acum ne permit însă câteva concluzii preliminare.

O constatare generală a vechilor și noilor săpături a fost, că atât structurile de lemn ale incintei și ale porților, cât și cazarmile au fost incendiate și nu au mai fost reconstruite. De-a lungul pereților exteriori ai barăcilor au fost găsite arme, mai ales proiectile de praștie din lut ars, vârfuri de săgeți și sulite, săbii rupte, care toate poartă urme de arsură. Aceasta ar putea însemna, că distrugerea prin foc nu a fost făcută intenționat de romani la părăsirea castrului, ci în urma unor lupte.

Dacă coroborăm descoperirile databile cu aceste constatări, am putea data distrugerea prin foc la începutul domniei lui Hadrian, ceea ce ar sta în legătură cu războiul din anii 117-118 împotriva iazigilor. Atât faptul că nici o monedă descoperită până acum în castrul de la Vărădia-„Pustă” – cu excepția nebuloasei „monede de sec. III” menționată de Milleker, dar nedeterminată de fapt – nu depășește anul 117, cât și datarea – concordantă cu cea dată de monede – a fibulelor descoperite de noi sunt semnificative. Cercetările viitoare vor verifica această ipoteză. Existența castrului doar până în anii 117-118 p. Chr. ar pune în discuție prezența militarilor romani pe drumul de la Lederata la Tibiscum (cu excepția acestui din urmă castru) începând cu domnia lui Hadrian. Cercetările de până acum din castrul de la Surducul Mare (jud. Caraș-Severin)²¹, la nord de Vărădia, au constatat, că acesta a avut doar o singură fază din lemn și pământ. Mai departe spre nord, pe același drum, se afla castrul de legiune de la Berzovia. Această legiune a fost retrimisă în Moesia Superior, părăsind această forțificație cel târziu în anul 118²².

Nici identitatea trupei staționate în fortificația de la Vărădia-„Pustă” nu este absolut sigură. Se presupune, desigur, pe baza *tessera militaris* amintită mai sus, că este vorba de *cohors I Vindelicorum milliaria*²³; o deplină siguranță în această privință ar putea-o aduce eventuale dovezi epigrafice din cercetări viitoare.

²¹ Protase 1975, p. 345-348.

²² Benea 1983, 158 s-a pronunțat chiar pentru o plecare a legiunii deja în anul 114, ceea ce a fost respins din motive de rang consular al provinciei: Piso 1993, p. 8 sq cu nota 47.

²³ Pentru această cohortă v. Wagner 1938, p. 196-199; Piso-Benea 1984, p. 286 f; Benea 1985; Petolescu 1995, p. 272-274; Petolescu 2002, p. 125 sqq.

DIE NEUEN AUSGRABUNGEN IM RÖMISCHEN KASTELL VON VĂRĂDIA-„PUSTĂ“ (KR. CARAȘ-SEVERIN)

Zusammenfassung

Das Kastell von Vărădia-„Pustă“ lag an der Straße die von der Donau (Lederata) nach Arcidava-Centum Putea-Berzobis-Tibiscum durch die Mitte des heutigen Banates führte (Tab. Peut., Segm. VII, 3). Die Identifizierung dieses Ortes mit der antiken *Arcidava* wird allgemein akzeptiert; die Verfasser äußern diesbezüglich jedoch Zweifel, und zwar auf Grund der Unstimmigkeiten zwischen den Entfernungen auf dem Gelände und denjenigen von der antiken Karte. Die Lesefunde und diejenigen aus den älteren Grabungen von F. Milleker (1901, 1902) und Gr. Florescu (1932) werden vorgestellt. Es handelt sich v. a. aus Münzen der Kaiser Nero, Vespasian, Domitian, Trajan und eine einzige Münze vom Anfang der Zeit Hadrians (Jahr 117). Desgleichen grub Gr. Florescu die Steinumwehrung mit den Toren und die ebenfalls aus Stein gebauten *principia* aus, ohne jedoch mehr als die Trasse der Mauern aufzudecken. Aus Florescus Grabung stammt auch der bisher einzige Hinweis auf die Besatzungsgruppe dieses Kastells, eine *tessera militaris* mit dem Namen der *cohors I Vindelicorum milliaria* (IDR III/1, 110).

Die neuen, im Jahr 1997 eingeleiteten Grabungen visierten die Umwehrung mit allen ihren Verteidigungsstrukturen (ein Erdwall und ein einziger Graben; eine – wahrscheinlich niedrige – Stützmauer entlang des Fusses des Erdwalls im Inneren), die nordwestliche Ecke und das westliche Tor (*porta principalis sinistra*), die *principia* und die beiden *latera praetorii* (Abb. 1). Wir dokumentierten das Vorhandensein einer früheren Bauphase aus Holz und Erde, sowohl bei der Umwehrung, als auch des Stabsgebäudes. Die Mannschaftsbarracken hatten nur ein einziges Niveau, waren aus Holz und Erde gebaut und besaßen Schindeldächer. Sowohl die die Steinumwehrung begleitenden Holzstrukturen (Wehrgang, Eck- und Zwischentürme aus Holz) als auch die Barracken wurden durch Brand zerstört und nie wiedererrichtet. Ebenfalls in den Barracken von den *latera praetorii* fanden wir ein mannigfaltiges archäologisches Inventar, v. a. Waffen (Pfeil- und Speerspitzen, Schwertzerfragmente, Schleuderkugeln aus gebranntem Ton usw.), Keramik, Münzen, Bronzefibeln u. a. Sowohl die von uns gefundenen Münzen, die von Galba, Vespasian, Domitian und Trajan stammen, als auch die Fibeln (Abb...) weisen auf eine Datierung des Kastells bis am Ende der Regierung Trajans und am Anfang derjenigen Hadrians hin. Somit stimmen unsere datierungskräftigen Funde mit denjenigen aus den älteren Begehungen und Grabungen überein. Wenn man diese Datierung mit den bisherigen Kenntnissen über das Holz-Erde-Kastell von Surducul Mare (*Centum Putea* ?) und das Legionslager von Berzovia (*Berzobis*) vergleicht, zeichnet sich ein anderes Bild als bisher über die gesamte Straße. Das Kastell von Srdcul Mare hat ebenfalls ein einziges Niveau im Inneren, während wir von der in Berzobis seit dem 1. Dakerkrieg Trajans stationierten Legion IV Flavia felix wissen, dass sie spätestens im Jahr 118 nach Obermoesien zurückversetzt wurde. Dementsprechend könnte man einen Abzug der Armee von dieser Straße am Anfang der Regierung Hadrians in Betracht ziehen.

Verzeichnis der Abbildungen

Abb. I. Römische Kastell von Gebiet Zone „Wüste“, Verwaltungssitz Varadia, Kreis Caras- Severin

Abb. II. 1-2 Fibeln; 3-4 Schnallen; 5- Lichtölgefäß

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

BENEA, D., 1983: *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei. Legiunea a VII-a Claudia și legiunea a III-a Flavia*, Cluj-Napoca, 1983.

BENEA, D., 1985: *Die cohors I Vindelicorum ∞ c. R. in Dakien*, în *Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik. Festschrift für Artur Betz zur Vollendung seines 80. Lebensjahres*, Wien, 1985, 47-58.

COCIȘ, S., 2004: *Fibulele din Dacia Romana/The Brooches from Roman Dacia*, Cluj-Napoca, 2004.

IAROSLAVSCHI, E., BOZU, O., 2003: *Raport preliminary privind principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din castrul de pământ de pe dealul Chilii (comuna Vărădia, județul Caraș-Severin, în Banatica*, 16/1, Reșița, 2003, p.295-297.

FLORESCU, GR., 1934: *Le camp romain de Arcidava (Vărădia). Fouilles de 1932, în Istros*, I, 1934, 60-72.

MILLEKER, B., 1897-1905: *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtt idökböl*, I, Temesvár, 1897; II, Temesvár, 1899; III, Temesvár, 1905.

PETOLESCU, C.C., 1995: *Unitățile auxiliare din Dacia Romană (II)*, în *SCIVA*, 46, 3-4, 1995, 237-275.

PETOLESCU, C.C., 2002: *Auxilia Daciae. Contribuție la istoria militară a Daciei romane*, București, 2002

OLDENSTEIN, J., 1976: *Zur Asrüstung römischer Auxiliareinheiten*, în *BerRGK*, Band 57, 1976, p. 211-212, Tafel 74/971; p.213, Tafel 75/992-993.

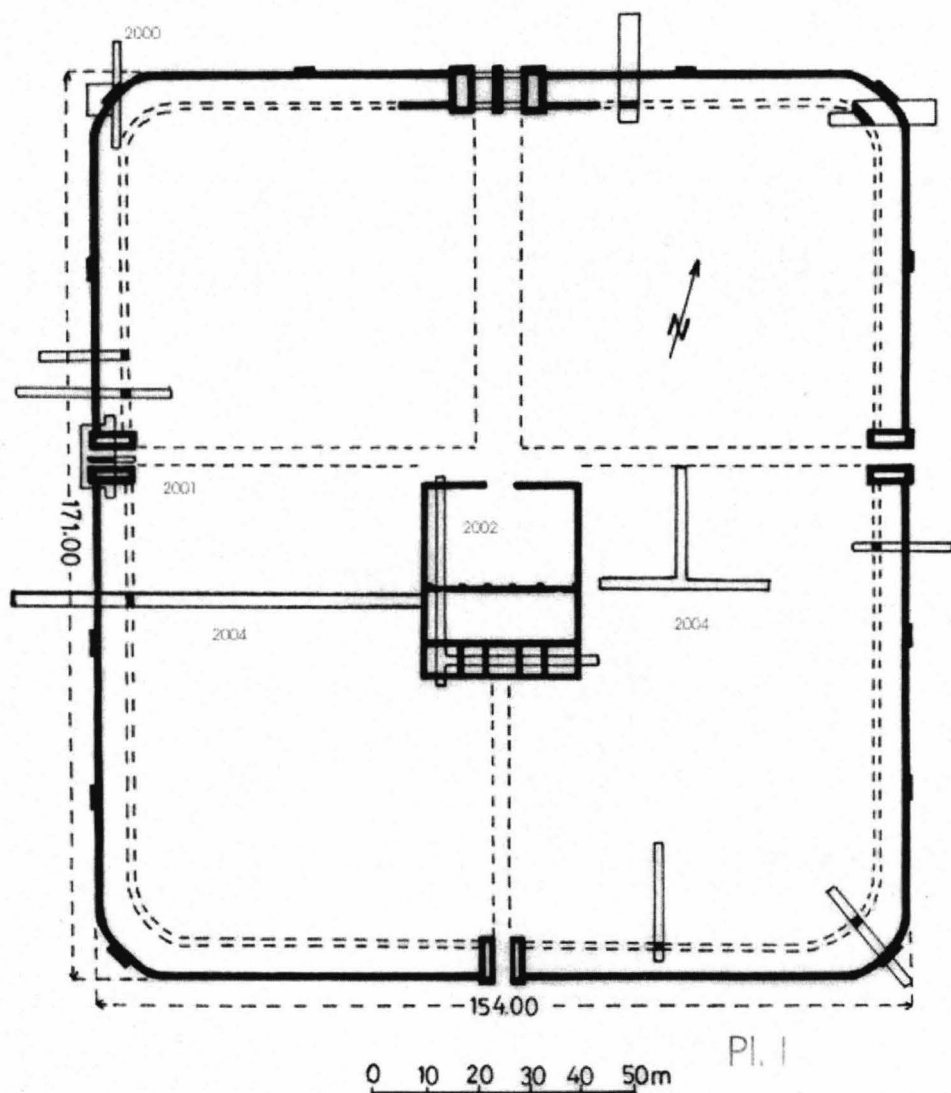
PISO, I., BENEA, D., 1984: *Das Militärdiplom von Drobeta*, în *ZPE*, 56, 1984, 263-295.

PISO, I., 1993: *Fasti provinciae Daciae. Die senatorischen Amtsträger*, Bonn, 1993.

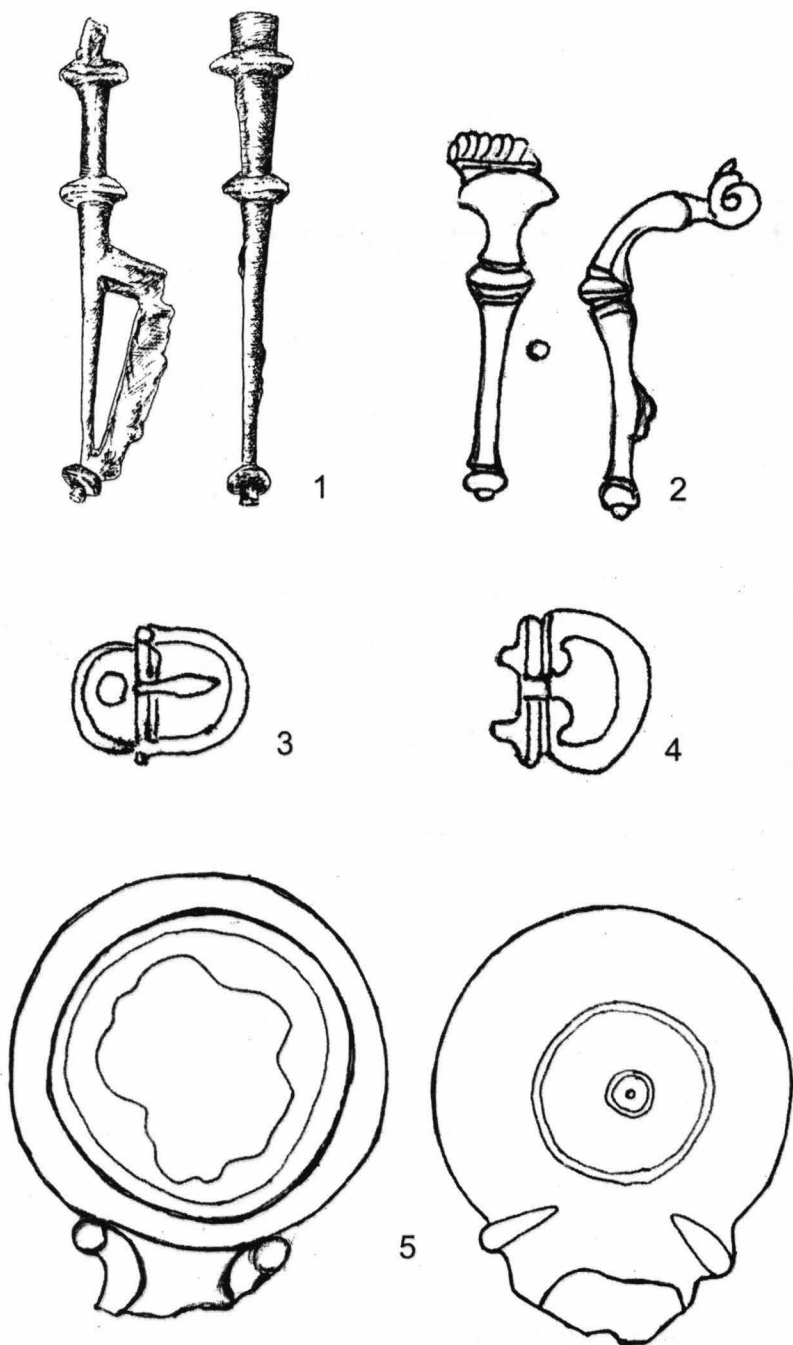
PROTASE, D., 1975: *Castrul roman de la Surducul Mare (jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, III, 1975, 345-348.

RUSTOIU, A., 1997: *Fibulele din Dacia preromană (sec. II î.e.n.-I e.n)* București, 1997.

WAGNER, W., 1938: *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938.

Pl. I. Castrul roman din punctul „Pustă”, comuna Vărădia, județul Caraș-Severin.

Pl. II. 1 - 2 fibule; 3 - 4 catrame; 5 - opaiț.

SOME OBSERVATIONS ON THE ORIENTAL CULTS IN THE ROMAN ARMY IN DACIA

ATALIA ȘTEFĂNESCU

Analyzing the votive inscriptions coming from the camps, around them or from unknown places, but having soldiers as devotees, as well as the pieces that can be certainly attributed to soldiers (discovered in camps) we see that some of the most worshipped cults by the soldiers in Dacia are the Oriental ones.

The Oriental deities (Syrian, Palmyrenian, Egyptian, Anatolian, African) are many, but the number of dedications per each god is usually limited. We thus know one dedication for Dea Syria¹, Balmacordes², Ierhabol³, Dii Patriis⁴, Caelestis⁵, Horus⁶. For Turmazgada, syncretized with

¹ At Micia the goddess was worshipped with the epithet Regina by ala I Hispanorum Campagonum, which raised an altar by its prefect M. Plautius Rufinus (*IDR*, III/3, 75).

² Bărbulescu, Mihai, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1987, p.81

³ syncretised with Sol, Ierhabol has an inscription at Tibiscum (*IDR*, III/1, 137), set in honour of two emperors (probably Caracalla and Geta, that is between 211-212), raised by Aurelius Laecanius Paulinus, veteran, *ex custos armorum* in Cohors I Vindelicorum

⁴ These were invoked together with the Genius of Numerus Palmyrenorum on an inscription raised in the camp from Tibiscum by Publius Aelius Servius, veteran *ex optione*, together with his family (*IDR*, III/1, 136); the devotee is the same one who raised an inscription for Malagbel and for an unidentified deity, set for the three emperors, thus confirming the chronology - 211-212 AD (*IDR*, III/1, 149)). His name suggests his father or maybe grandfather had received the citizenship from Hadrian. Even though he is a Roman citizen, the character remains faithfully to his native gods, as he set an inscription for the Genius of Numerus Palmyrenorum, for the Genius of Cohors I Vindelicorum, and also for Dis Patriis, not specifying exactly the identity of these gods (the Palmyrenian Dii Patriis appear at Tibiscum on another altar (*IDR*, III/1, 135)). According to the text, the inscription was raised to honour two emperors, probably Caracalla and Geta (211-212 AD). The authors of Tibiscum's monograph wondered whether the mention of the Genius only for Numerus Palmyrenorum and Cohors Vindelicorum would not be a clue that Numerus Maurorum no longer stationed at Tibiscum (Benea, Doina, Bona, Petru, în *Tibiscum*, Ed. Museion, București, 1994, p.113). This inscription remains a proof of the veterans' attachment towards the military environment that is not entirely abandoned, and also the fidelity of the provincials for their national gods.

⁵ Associated on an interesting inscription to Aesculap Augustus, the Genius of Cartagina and of Dacia raised by Olus Terentius Pudens Utidianus, legatus Daciae, former legatus Raetiae (*IDR*, III/5, 41).

⁶ It is a bronze statuette found at Porolissum (Popescu, M., *La religion dans l'armée romane de Dacie*, Ed. Academiei, București, 2004, p.155)

Iupiter, there were raised two inscriptions⁷, the same for Bel⁸, Malachbel⁹, Cybele¹⁰, Saturnus¹¹; two pieces can be related to the cult of Men¹². Deus Aeternus has three, possible four inscriptions¹³, and Isis and Serapis record

⁷ The first, for Iovi Turmazgadi, was raised by cohors II Flavia Commagenorum equitata by its commander, M. Arruntius Agrippinus (*IDR*, III/3, 138). The second was raised by Aurelius Dionisius for Genio Turmazgadade in the temple of the Moorish deities (*IDR*, III/3, 118).

⁸ In Upper Dacia there is one inscription in the camp from Tibiscum, set by Aelius Zabbibol, *armorum custos* in Numerus Palmyrenorum (*IDR*, III/1, 134). The years 159-160, the moment when Numerus Palmyrenorum is attested for the first time is the *post quem* time to date this inscription. The deity has a temple at Porolissum that was repaired by Caius Iulius Septimius Castinus, consularis III Daciarum, Ulpus Victorius, procurator of the province and Titus Flavius Saturninus centurion in the legion V Macedonica Pia Constans (Sanie, S., *Culte orientale în Dacia romană*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p.103; Rusu-Pescaru, Adriana, Alicu, D., *Templele romane în Dacia (I)*, Deva, 2000, p.28)

⁹ A fragmentary marble plaque (Sanie, *op.cit.*, p.186, pl. VIII/5; *IDR*, III/1, 142) (the only situation where the god is called Malachbel (in the others he is named Malagbel)). The inscription, dated during the reign of Septimius Severus, Caracalla and Geta (211-212 AD) was set by a veteran *ex optione* from Numerus Palmyrenorum - Publius Aelius. This devotee seems to have set another inscription for the same god (*IDR*, III/1, 143).

¹⁰ Inscription from Apulum raised by T. Fl. Longinus, *veteranus ex decurione alae II Pannoniorum*, decurion of Colonia Ulpia Traiana, the municipium Napoca and the canabae of the XIII Gemina legion (*CIL*, III 1100 apud Husar, A., *Celți și germani în Dacia Romană*, Presa Universitară Clujeană, Cluj, 1999, p.117), respectively an inscription of C. Statius Pollio, veteran (Moga, V., *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea a XIIIa Gemina*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p.162, 19; *IDR*, III/5, 254).

¹¹ Saturnus Securus is present on the altar of M. Herennius Faustus, legatus Augusti (Moga, *op.cit.*, p.23a; *IDR*, III/5, 314). Very disputed was also the inscription from Potaissa set by P.Raecius Primus, African, beneficiaries legati legionis, Numini Saturno Regi Patri Deorum et Latonae (Bărbulescu, M., Cătinaș, Ana, *Cultul lui Saturnus în Dacia, în Apulum*, XVII, 1979, p.218). M. Bărbulescu believes it is possible for this cult to be a fashion among the soldiers of the legions, as the only inscriptions related to this cult found in Dacia are due to some elements from the legion V Macedonica (Bărbulescu, *op.cit.*, p.48). The association between Saturnus and Latona is unique in the Empire, and, according to M. Bărbulescu, it is an attempt to simplify the pantheon, Latona superposing an African deity (Bărbulescu, M., *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Ed. Tribuna, Cluj-Napoca, 2003, p.204).

¹² Bărbulescu, M., *Potaissa. Studiu monografic*, Turda, 1994, p. 164; Țeposu-Marinescu, Lucia, *Statuete antropomorfe de bronz din Dacia*, în *Cimec*, 2003, nr. 133

¹³ he is present in Upper Dacia in the camp from Micia where he is worshipped as the syncretic Silvanus Deus Aeternus, in an inscription raised by Quintianus, decurion of ala I Hispanorum Campagonum (*IDR*, III/3, 133). He is also invoked on the inscription of Gallicanus, veteran *ex beneficiarius consularis*, for him and his family's health (*IDR*, III/5, 27). An inscription was set for Iupiter Optimus Maximus Aeternus. We wonder whether it is about a syncretism or an epithet. We believe the second theory would be

monuments as separate deities as well as a couple¹⁴.

M. Popescu said the penetration of the cult of Iupiter Heliopolitanus in Dacia was due to a special affection of the legionaries, more that of the auxiliaries¹⁵. Indeed, the three altars known so far in Dacia belong to legionary centurions¹⁶, but in our opinion this should not lead to such categorical statements. D. Alicu asserted a possible syncretism, Heliopolitanus being a geographical epithet with no ethnical meaning (the devotees are Italics), related to places or events¹⁷.

A quite popular deity seems to have been Azizus, with four inscriptions¹⁸. M. Popescu said that „aucune preuve concernant sa

more acceptable as it is an official inscription, raised in honour of the emperor, moreover referring to the rebuilding of a tabularium. Unfortunately, the piece is damaged and does not allow other observations (Wollmann, V, *Materiale epigrafice și sculpturale romane din Muzeul Sebeș*, în *ActaMN*, VII, 1970, p.165; *IDR*, III/5, 205). V. Moga connected the fountain built for Deus Aeternus by Ulpus Proculus and the tabularium to the temple of Aeternus, mentioned in several inscriptions (*IDR*, III/5 23-26, 29), but A. Rusu-Pescaru and D. Alicu believe there is no relationship between them. Otherwise, I. Piso thinks it is about a *tabularium legionis, principis legionis* sau *rationis castrensis* (Rusu-Pescaru, Alicu, *op.cit.*, p.132). Another inscription, for Dominus Aeternus, in honour of the emperor Traian, set by lui L. Antonius Apollinaris, veteran of the legion I Adiutrix comes also from Apulum (*IDR*, III/5, 74).

¹⁴ Four inscriptions were raised for Serapis. He receives on al altar the epithet (Moga, *op.cit.*, 17b; *IDR*, III/5, 317), while other two inscriptions associate Serapis to Isis (Birley, Eric, *The Religion of the Roman Army*, în *ANRW*, II, 16, 2, 1978, p.1521; *IDR*, III/5, 318; *CIL* III 881 apud Popescu, *op.cit.*, p.154). Very interesting is also the dedication of L. Aemilius Carus, legatus augusti III Daciarum, to Serapis, Iupiter, Sol, Isis, Luna, Diana, Dis Deabusque Conservatoribus (*IDR*, III/5, 319). Isis has a bronze statuette in the camp from Drobeta (Berciu, I, Petolescu, C.C., *Les culte orientaux dans la Dacie Méridionale*, Leiden (*EPRO*, 54), 1976, p.30, nr. 10; Stîngă, I., *Viața economică la Drobeta în secolele I-VI p.Chr.*, București, 1998, p.130, pl. 109/1) and another one at Porolissum (Popescu, *op.cit.*, p.155).

¹⁵ Popescu, *op.cit.*, p.141

¹⁶ *IDR*, III/2, 243; *IDR*, III/3, 95-96

¹⁷ Alicu, Dorin, *Templele Miciei (II)*, în *Studia archaeologica et historia Nicolao Gudea dicata, Omagiu profesorului N. Gudea la 60 de ani, Bibliotheca Musei Porolissensis*, IV, Zalău, 2001, p.157

¹⁸ an official inscription was raised at Potaissa for Deus Azizus Bonus Puer Conservator to honour the emperors Valerianus, Gallienus and Cornelia Salonina, and for the salvation of the legion V Macedonica, by Donatus, prefect of the legiona, who, according to the text, *templum inceptum perfecit* (256-258)) (Sanie, *op.cit.*, p.55; Rusu-Pescaru, Alicu, *op.cit.*, nr. 27). This inscription proofs the reestablishing after the attack of the Carps (Bărbulescu, Mihai, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1987, p.30). The fact that Donatus does

pénétration à l'intérieur des camps n'est encore apparue". Moreover, „au milieu de IIIe siècle, nous remarquons un intérêt plus soutenu pour son culte de la part des chevaliers investis des plus hautes responsabilités”¹⁹.

As a border province of the Roman Empire Dacia has been repeatedly compared to Britain. Studying the phenomenon of the military religion in this province, Georgia Irby-Massie reaches interesting as well as very exciting conclusions that have somehow determined this study.

Referring to Mithras's cult in the Roman army in Britain, the author said that it is about an officers' cult and that „most, perhaps all of the Mithraic material in Britain is military”²⁰.

Mithras's popularity among the soldiers is well known, due to the 7 initiated steps resembling to the army situation, the fight between darkness and light, and the exclusion of women. Tertullian (*De Corona* 15, 4) said that Mithras couldn't be separated from the army because it promoted l'esprit de corps and supposed sacrifice, strength, fidelity.

As for the relationship between the Danubian soldiers and the Mithras's cult, Anna Tatarkiewicz said that: „on considère les soldats pas tellement comme des adeptes les plus fervants, mais comme des plus fervants propagateurs du culte dans l'Empire”²¹.

The number of monuments known in the military environment of Dacia discovered so far is quite scanty²² (but he is the most worshipped

again the earlier works on the temple of Deus Azizus does not mean he is an Oriental (*Ibidem*, p.79). The legion finishes an action started by the civilians, due to the crises of the IIIrd century. Domaszewski included Azizus among the *dii militares*, and thus the action of the legion is an official one (Rusu-Pescaru, Alicu, *op.cit.*, p.134). Another theory says that this was a measure to revive the pagan cults in a time when Christianity was spreading. M. Popescu believes it is about a health god (Popescu, *op.cit.*, p.135). Another inscription for Deo Forti Phoebus Apollini Parthico was raised at Potaissa by C. Cassius Vitalis, centurion of the legion V Macedonica Pia Constans (Macrea, M., *Viața în Dacia romană*, Ed. Științifică, București, 1969, p.194). Decimus Iulius Rusonius, *custos armorum*, raised at his turn an inscription for Deus Bonus Phosphoros Apollo Phythius (*CIL*, III, 1138 apud Moga, *op.cit.*, p.154, 1; *IDR*, III/5, 307), while Firminus Bellicus, veteran ex cornicularius, for Bonus Puer (Sanie, *op.cit.*, nr. 56).

¹⁹ Popescu, *op.cit.*, p.133

²⁰ Irby-Massie, Georgia L., *Military religion in Roman Britain*, Leiden, 1999, p.81, 115

²¹ Tatarkiewicz, Anna, *Soldats et le culte de Mithra dans les provinces Mésie Supérieure, Mésie Inférieure et Dacie à la lumière des inscriptions*, in *Novensia*, 14, 2003, p.242

²² We know so far 2 statuettes and 10 reliefs with cult scenes from the Mithraic iconography (Gudea, N., Bozu, O., *A existat un sanctuar mithraic la Pojejena?*, in *Banatica*, 4, 1977), two of them with inscription (one mentions the name Dizo Posidoni, possibly of the devotee, the other is dedicated to Deo Invicto (*IDR*, III/1, 12-14). The

Oriental deity), most of them coming from the civil sites. The analysis of the inscriptions²³ shows a different situation from Britain, namely that most of the devotees are mere soldiers.

Related to the cult of Mithras is also the cult of Sol. A recent study on the military religion in Dacia said that „nous percevons une nette orientation des légionnaires, surtout des officiers supérieurs, vers le culte du dieu Sol”²⁴. For the time being we believe that such a statement is hazardous, based on three inscriptions²⁵ raised, indeed, by the provincial elite (legati legionis)²⁶.

discovery of the 12 pieces having in center the scene of the killing of the bull, in the north-eastern tower of the camp from Pojejena, suggested the existence of a temple. Mariana Crînguș, without denying this theory, connects the monuments to the legion IIII Flavia Felix (Crînguș, Mariana, *Le culte de Mithras à Pojejena*, în *SIB*, XXVI-XXVII, 2002-2003, p.207). One bronze statue, the same scene, now missing, came from Drobeta (Berciu, Petolescu, *op.cit.*, nr. 28, pl. XVIII; Bărcăcilă, Al., *Monumentele religioase ale Drubetei*, în *AO*, 1934, p.32, fig. 46). The same scene might appear on a relief from Apulum set by a consular beneficiarius whose name is not preserved (*IDR*, III/5, 291), and on a relief from Dierna (*IDR*, III/1, 36)

²³ Mithras is invoked as Sol Invictus on an altar from Romula raised by *librarii cum Antonio Zoilo actario praepositi Numeri Surorum* (Berciu, Petolescu, *op.cit.*, nr. 52; *IDR*, II, 341). He is also worshipped by the soldiers from ala II Gallorum et Pannoniorum (*CIL*, III, 12540) or by those from the legion XIII Gemina as Sol Invictus Mithras (Tatarkiewicz, *op.cit.*, 6, 11, 15; *IDR*, III/5, 286, 282, 285), Invictus Mithras (Tatarkiewicz, *op.cit.*, 5) or Deus Invictus Mithras (*Ibidem*, 9, 10; *IDR*, III/5, 270, 271). Mithras is worshipped at Potaissa by mere soldiers: Aurelius Montanus (gives him the epithet Invictus), Aelius Maximus and Aurelius Dolens (Sanie, *op.cit.*, p.268, nr. 68; Tatarkiewicz, *op.cit.*, 2003, nr. 1-2). The deity appears probably also on an altar from Hoghiz raised by Honoratus, *praefectus cohortis III Gallorum* (*IDR*, III/4, 235) or on a relief with the taurotonia scene from Apulum, set by an imaginifer – M. Ulpus Linus (*IDR*, III/5, 290)

²⁴ Popescu, *op.cit.*, p.132

²⁵ *IDR*, III/5, 350, 353, 354; Sanie, *op.cit.*, p.266-267, nr. 58, 60

²⁶ Although the social position and their time of staying in Dacia would exclude, at first glance, their votive monuments from our analysis, as M. Bărbulescu said, „as well as the most spread cults from Dacia have influenced the beliefs of some high ranking characters during their “Dacian service”, the special cults they worshipped might have influenced in some measure the preferences of the “permanent” inhabitants of the province. Thus it is justified the analysis of the religion of some passing through Dacia individuals (2-3 years)” (Bărbulescu, M., *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Ed. Tribuna, Cluj-Napoca, 2003, p.219). We believe such a statement is not justified. There are deities we encounter only on the commanders' altars, as well as deities that appear only on inscriptions raised by the inferior ranks, with no interferences or imitations. Anyhow, we appreciate that religious imitation is a superficial explanation.

Moreover, we should not forget the inscription from Slăveni for ala I Hispanorum pia fidelis set by principales²⁷. I. Berciu and C. Petolescu believed that “les soldats syriens de Romula étaient adeptes du culte du Soleil invancu, il est permis d’affirmer que les propagateurs du culte mithriaque à Romula ont été les soldats recrutés en Orient: numerus surorum sagittariorum et cohors I Flavia Commagenorum”²⁸.

The second most worshipped Oriental deity in the Roman army from Dacia (after Mithras) is Iupiter Dolichenus²⁹. I.P.Haynes does not include

²⁷ IDR, II, 510; Sanie, *op.cit.*, p.74; Berciu, Petolescu, *op.cit.*, nr. 55

²⁸ Berciu, Petolescu, *op.cit.*, p.19

²⁹ At Micia he is dedicated an altar (*aram*) by a prefect from cohors II Flavia Commagenorum (IDR, III/3, 67), whose name is not preserved. At Ampelum instead, Aurelius Gaius sets an inscription as consular beneficiarius for the emperor Gordian's „*imperi perpetui*” (Sanie, *op.cit.*, p.256) (this dates the inscription between 238-244 AD). The most known inscription comes from the camp Pojejena, set by Q. Petronius Novatus, prefect of the cohort V Gallorum (IDR, III/1, 11). Another inscription comes from Apulum and if its reinterpretation is correct, it was raised between 211-212, for the health of Septimius Severus, Caracalla and Geta by Iulius Gracilis, soldier in Numerus Maurorum Tibiscensium and in the guard of the province governor (Piso, Ioan, *Ein unechter beneficiarius in Apulum*, in *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 103, 1994, p.207-208); I. Piso reinterpreted the lines 7-8, where the former authors have read [...] M BF EX SING / [COS] as [MI N] M TIB EX SING / ...).

He had a temple at Porolissum where an inscription for the emperor Gordian III and the cohort III Campestris was raised. N. Gudea and D. Tamba, the first who published the inscription, said it mentioned a temple and a tavern and that it was raised by M. Aurelius Italus, IIIIvir of the municipium, Antonius Mavius, veteran and decurion, IIIIvir of the colonia, Acius Flavus and Caius Marcius Vegesius, *sacerdotes* of Iupiter Dolichenus and of the colonia (Gudea, N., Tamba, D., *Porolissum. Un complex daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman. III. Despre templul zeului Iupiter Dolichenus din municipium Septimium*, Zalău, 2001, p.25). I. Piso suggested a different reconstruction of the text. He believes there are three devotees, not four: M. Aurelius Flavus (not Italus), M. Antonius Maximus (not Mavius), IIIIvir of the municipium (not of the colonia, led by IIviri) and Aurelius Flavus, decurion of the municipium and *vegesimarius*. I. Piso considered the three persons as possible *sacerdotes* of Dolichenus and of the cohort III Campestrorum, similar to another inscription from Porolissum (Heidenreich, Christophe, Schmidt, *Hierarchie et structure des unites palmyreniennes*, in *Army and Urban Development in the Danubian Provinces of the Roman Empire*, Alba-Iulia, 2000, p.302; Piso, Ioan, în *Studia Porolissensia (I): Le temple dolichénie*, in *ActaMN*, 38/1, 2001, p.229), where P.Ael. Malachus is flamen municipii and sacerdos of Numerus Palmyrenorum, without being part of the mentioned unit. I. Piso believed they were official priests of the cohort, serving the cult of Dolichenus in the vicus (in the important communities there were 3 *sacerdotes*), that is somehow similar to the situation of Flavius Barhadadi. M. Antonius Maximus could have been a veteran from cohors III Campestrorum. The other two devotees have the same names, thus I. Piso believes it is

him in the military religion, and not even among the “accepted cults”. „for there is no datable evidence for the worship of the god in Syrian units

possible for them to be father and son (Piso, Ioan, în *Studia Porolissensia (I). Le temple dolichénien*, *ActaMN* 38/1, 2001, p.229).

Another center of the cult was also the camp from Cășei, where we know three inscriptions raised by consular beneficiaries (two of them were raised by Scantius Lucius (Sanie, *op.cit.*, p.12; Schallmayer, Egon (coord.), *Der römische Weihbezirk von Osterburken I. Corpus der griechischen und lateinischen Beneficiarius-Inschriften des Römischen Reiches, Forschungen und Berichte zur vor- und Frühgeschichte in Baden Württemberg*, 40, 1990, nr. 529; Isac, Dan, *Castrul roman de la Samum-Cășei*, Cluj-Napoca, 2003, Pl. VIII; 1; for the duplicates see also Ștefănescu, Atalia, *Note epigrafice. Despre semnificația unor dublete din Dacia romană*, în *Apulum*, XLI, 2004, p.271-278), the third by P.Ael. Proculus, *beneficiarius consularis legionis V Macedonicae Gordianae*, who sets an inscription *pro salute sua et suorum omnium* (Popa, Al., Berciu, I., *Le culte de Jupiter Dolichenus dans la Dacie romaine*, Leiden (*EPRO*, 69), 1978, nr. 17).

Inscriptions for Dolichenus are known at Romita, raised for Gordian III and Sabina Tranquillina (the name of the devotee – unknown (Russu, I.I., *Note epigrafice. Inscriptii din Dacia Porolissensis*, în *ActaMN*, V, 1968, p.457 et sqq.)) and at Buciumi, for Caracalla and Geta set by P.Iulius Firminus, *beneficiarius consularis* (Sanie, *op.cit.*, p.52); A. Popa and I. Berciu said that at the beginning the inscription was set for Geta and Caracalla, but after the death of Geta the two DD and NN were deleted, and so Caracalla remained alone (Popa, Berciu, *op.cit.*, p.16). We should not forget the inscription of Gaius, *optio* in cohorts I Hispanorum from Orheiul Bistriței, discovered on the bronze dolichenian hand from Myszkow (Sanie, *op.cit.*, p.18).

Flavius Barhadadi, *sacerdos Iovi Dolicheni ad legionem XIII Gemina* sets an altar for Dolichenus and Dea Suria Magna Caelestis, for the wellbeing of the Roman Empire and the legion (*IDR*, III/5, 221). Probably the inscription was raised on the occasion of emperor's Caracalla visit to Dacia. The formula *Pro salute Imperii / Imperatoris* is more frequent during the Severian dynasty, due to the part the empresses played in the spreading of the Oriental cults (Berciu, Popa, *op.cit.*, p.178). The name of the devotee (in translation "son of the god Hadad") is Syrian (Sanie, *op.cit.*, p.211). C. Valerius Ingenus, *signifer*, raised an inscription for the emperors Septimius Severus, Caracalla and Geta (*IDR*, III/3, 15, fig. 13). A quite personal dedication was made by Veturius Marcianus, veteran, *somno monitus ex praecepto / ex praescripto numinis Aesculapi* for the health of him and his family (Moga, *op.cit.*, p.163, 33ab; Merlat, Pierre, *Répertoire des inscriptions et monuments figurés du culte de Jupiter Dolichenus*, Paris-Rennes, 1951, p.37; *IDR*, III/5, 220). The soldiers from the legion V Macedonica also raised two inscriptions (Sanie, *op.cit.*, p.257, nr. 13; *IDR*, II, 198; the second inscription is probably late).

We know a bronze relief with Dolichenus dressed as a military, standing on the bull, from the camp of Răcari (Berciu, Petolescu, *op.cit.*, nr. 20, pl. II; Popa, Berciu, *op.cit.*, nr. 30, pl. XI), a marble head coming from a large statue from the camp of Drobeta (Popa, Berciu, *op.cit.*, nr. 20, pl. VII, 2), and a beautiful statuette from the camp of Ilișua (*Ibidem*, nr. 21, pl. VIII).

between the retirement of their initial recruits and the cult's rise in popularity in the army as a whole. Only with the less popular, but ethnically distinctive deities can we realistically hope to see evidence for the survival of native beliefs associated with regimental origins"³⁰. Pierre Merlat said that „son aspect de divinité légionnaire ... frappe dès l'abord” and that „Dolichenus jouait aux yeux des militaires le même rôle que le traditionnel Iupiter Optimus Maximus, dieu suprême des protecteurs de l'armée, dont il s'était précisément attribué la fonction la plus expressive pour les soldats”³¹.

Georgia Irby-Massie rejects the idea that Dolichenus would be the supreme god of the army, especially of the limes army. She agrees to P. Merlat that the god was worshipped because he embodied the attributes of the emperor, and its monuments suggested the idea of power³².

If Dolichenus became or not the supreme god of the army, or the large number of dedications has a different explanation we do not know. Anyhow, the short review of the dolichenian monuments suggests that Dolichenus is not entirely a legionnaire deity.

Another exciting observation has attracted our attention, that Mithras and Dolichenus are not worshipped in Britain in the same place³³. This is an aspect that in Dacia is not confirmed also. The two gods are present at Pojejena, Drobeta, Apulum. There could be a possibility for the two gods to be present in these sites on different chronological moments. The bronze statue of Mithras and the marble head of Dolichenus from Drobeta could not be dated. The inscription of Dolichenus from Apulum was set during 211-212 but the one for Mithras cannot be dated. As for the Mithraic reliefs from Pojejena and the inscription of Q. Petronius Novatus, there is a slight possibility to ascertain their contemporaneity, as the reliefs were dated between 150-250 p.Christian era, while Novatus' inscription sometimes at the middle of the IInd century AD.

The inscriptions discovered in the military environment in Dacia shows that soldiers worshipped the gods belonging to “accepted” cults (Dea Syria, Sol Invictus, Iupiter Dolichenus, Iupiter Heliopolitanus, Mithras). Their preferences go towards Dolichenus and Mithras, but most of the inscriptions are still dedicated to Greek-Roman gods.

³⁰ Haynes, I.P., *The Romanisation of Religion in the Auxilia of the Roman Imperial Army from Augustus to Septimius Severus*, in *Britannia*, XXIV, 1993, p.149.

³¹ Merlat, P., *Jupiter Dolichenus. Essai d'interprétation et de synthèse*, Paris, 1960, p.101-102.

³² Irby-Massie, *op.cit.*, p.66.

³³ Irby-Massie, *op.cit.*, p. 206

SĂRBĂTORI DIONYSIACE ÎN CETĂȚILE GRECEȘTI DIN PONTUL STÂNG

REMUS MIHAI FERARU

Încă de la întemeierea cetăților grecești religia pătrunde în toate formele vieții lor oficiale și private. Această situație este general valabilă atât pentru marile cetăți din Grecia continentală și Asia Mică, cât și pentru celelalte așezări întemeiate pretutindeni în lumea greacă; printre acestea din urmă se numără și coloniile grecești din Pontul Stâng¹, ctitorii ale Miletului, Megarei și Herakleiei Pontica. În cetățile grecești din Pontul Stâng inscripțiile documentează sărbătorile organizate în cinstea divinităților adorate aici. La loc de mare cinste se află sărbătorile dionysiace; acest fapt se explică prin larga răspândire a cultului lui Dionysos în cetățile vest-pontice probabil încă de la întemeierea lor. Documentele epigrafice, numismatice și arheologice atestă din plin existența unui cult public și a unui cult tainic al fiului Semelei în epoca elenistică și mai ales în primele veacuri ale erei noastre (secolele I-III p. Chr.). Cultul dionysiac public este bine atestat în primul rând prin multitudinea epiclezelor pe care le poartă Dionysos în dedicațiile care îi sunt consacrate²; în plus, în aproape toate cetățile vest-pontice se constată existența unui sacerdoțiu public regulat³ și a unor temple sau sanctuare închinat zeului vinului⁴. Cultul tainic al fiului

¹ Țărmul vestic al Pontului Euxin, de-a lungul căruia se înșiră cetățile vest-pontice milesiene (Olbia, Tyras, Histria, Tomis, Dionysopolis, Odessos, Apollonia Pontica), se identifică din punct de vedere geografic cu ceea ce grecii denuceau prin *Pontul Stâng*; denumirea a fost dată în raport cu intrarea în Marea Neagră dinspre sud, prin strâmtoarea Bosfor, perspectivă din care țărmul de vest se situează la stânga; ne-am permis să integrăm Olbia și Tyras printre cetățile *Pontului Stâng* pentru că, deși situate în nordul respectiv nord-vestul Mării Negre, cele două ctitorii milesiene au avut un destin istoric asemănător, precum și relații economice, politice, culturale cu celelalte cetăți vest-pontice situate la sud.

² D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, București, Ed. Teora, 1998, p. 294-295.

³ *Ibidem*, p. 292-293; vezi, de asemenea, *Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine*, București, vol. I: *Histria și împrejurimile*, (ed. D. M. Pippidi), 1983; vol. II: *Tomis și teritoriul său*, (ed. Iorgu Stoian și Alexandru Suceveanu), 1987; vol. III: *Callatis et vicinia*, (ed. Alexandru Avram), București-Paris, 1999, (de acum înainte abreviate *ISM*, I, II, III), *ISM*, I, 203, 204, 205, 206 de la Histria și *Inscriptiones Graecae in Bulgariae repertae*, (ed. G. Mihailov), Sofia, I²: *Inscriptiones orae Ponti Euxini*, (ediția a II-a), 1970, (de acum înainte abreviat *IGB*, I²), *IGB*, I², 13, 14, 15bis de la Dionysopolis.

⁴ Vezi *ISM*, I, 373 (Histria), *ISM*, III, 35 și 47, (Callatis), *IGB*, I², 308ter, (Mesambria).

Semelei este practicat în sânul unor «cercuri» dionysiace menționate în inscripții sub denumirea de *θιάσος* sau *σπεῖρα*.

Sursele pe care se întemeiază documentarea noastră sunt de factură epigrafică și literară; la acestea se adaugă și câteva documente arheologice. Încă de la început se cuvine să precizăm că informațiile pe care ni le oferă sursele noastre despre manifestările culturale dionysiace în Pontul Stâng sunt în majoritatea cazurilor lacunare. De aceea, în cele mai multe situații am presupus existența sărbătorilor dionysiace în cetățile vest-pontice pornind de la atestarea lunilor corespunzătoare în calendarele acestora din urmă, deoarece este un fapt verificat că numele fiecărei luni calendaristice a derivat din denumirea sărbătorii desfășurate în luna respectivă, de vreme ce la origine calendarul grecesc reprezenta un ansamblu de date rituale⁵. Totodată, trebuie să precizăm că reconstituirea desfășurării sărbătorilor dionysiace din Pontul Stâng s-a realizat pe baza analogiilor cu sărbători similare bine documentate la Athena, în alte cetăți din bazinul Pontului Euxin sau din Asia Mică. Studiarea sărbătorilor dionysiace organizate în cetățile vest-pontice este cu atât mai importantă cu cât de aceste ceremonii s-au legat întotdeauna evenimentele cele mai semnificative ale grecilor din Pontul Stâng, de la dansuri la procesiuni și spectacole de teatru, de la banchetul în comun la concursurile muzicale.

În timpul iernii se desfășurau la Olbia *Ἀήνια*,⁶ „sărbătorile tescuitorilor” care aveau rituri legate de caracterul chthonian al lui Dionysos. În acest sens pledează menționarea timpurie (aproximativ 450 a. Chr.) a lunii *Ἀηνεών* (ianuarie-februarie), alături de celelalte luni ale calendarului olbian, pe un *graffiti* scris în spirală pe suprafața mediană a fundului unui vas dedicat ca ofrandă lui Apollo⁷. Cu această ocazie avea loc obișnuita

⁵ Vezi, Anna Ferrari, *Dicționar de mitologie greacă și latină*, (traducere de Dragoș Cojocaru, Emanuela Stoleriu, Dana Zămosteanu), Iași, Ed. Polirom, 2003, p. 162, (s. v. *Calendar*).

⁶ Numele sărbătorii provine de la cuvântul *ληνός*-teasc și se pare, după unii învățați, că ea a fost instituită la Athena în amintirea stabilimentului primului teasc; la Athena *Lenee*le aveau loc între 8 și 11 ale lunii Gamelion (ianuarie-februarie) în cartierul de la sud de Acropole, unde se afla sanctuarul lui Dionysos *Leneos*, vezi Anna Ferrari, *op. cit.*, p. 291, (s. v. *Dionisia*); de asemenea, vezi Jules Girard, s. v. *Dionysia*, în *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, (ed. G. Daremberg, E. Saglio, E. Pottier), Paris, 1877-1919, vol. II, 1, 1892, p. 240.

⁷ Laurent Dubois, *Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont*, Genève, 1996, p. 161, nr. 99; cf. V. Latysev, *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae*, vol. I: *Inscriptiones Tyrae, Olbiae, Chersonesi Tauricae*, (ediția a II-a), St. Petersburg, 1965, (de acum înainte abreviat *IOSPE*, I²), *IOSPE*, I², 45, r. 2.

procesiune în cinstea zeului, însoțită de sacrificii; la sfârșit se desfășurau reprezentații dramatice: tragedii, comedii, concursuri dithyrambice⁸.

În cetățile milesiene din Pontul Stâng erau celebrate probabil în timpul primăverii Ἀνθεστήρια, cele mai vechi sărbători dionysiace urbane⁹. Celebrarea *Anthesteriilor* poate fi dedusă la Olbia, Histria, Odessos, Apollonia pornind de la atestarea lunii Ἀνθεστηριών (februarie-martie) în calendarele acestor cetăți¹⁰. Cea mai veche atestare a sărbătorii *Anthesteriilor* o avem la Olbia și asta înainte de începutul epocii elenistice (prima jumătate a secolului al V-lea a. Chr.)¹¹. În ceea ce privește data de organizare a acestei sărbători, documentele epigrafice ne permit să stabilim o coincidență între Milet și coloniile sale vest-pontice; ea era celebrată în zilele de 12 și 13 ale lunii *Anthesterion* la Milet și Histria¹²; în această din urmă cetate prima zi de celebrare a *Anthesteriilor* coincide cu sărbătoarea zilei eponime (ἡμέρα ἐπώνυμος), favoare pe care triburile histriene i-au acordat-o binefăcătorului lor Meniskos¹³. Adunarea triburilor histriene a hotărât ca ziua de 12 a lunii *Anthesterion* să fie consacrată în fiecare an cinstirii lui Meniskos care și-a manifestat neîntrerupt mărinimia sa față de cetățeni: „δεδοχθαι ταῖς φυλαῖς ... ἄγε[ιν] δ[ε] αὐτοῦ καὶ ἡμέραν καθ' ἑκάστ[ο]υ ἐνιαυ[το]τό[ν] μηνὸς Ἀνθεστηριῶνος [δ]ωδεκά[τη]ν” („Triburile să decidă ... ca, în fiecare an, ziua a doisprezecea a lunii *Anthesterion* să fie închinată cinstirii lui”)¹⁴. La aceeași dată se sărbătoreau *Anthesteriile* și la Athena¹⁵.

Desfășurată pe durata a trei zile (11–13 ale lunii *Anthesterion*), *Anthesteria*, „sărbătoarea florilor”, era în același timp o sărbătoare a naturii

⁸ Jules Girard, *op. cit.*, p. 241.

⁹ Vezi, Tucidides, II, 15: „... τὰ ἀρχαιότατα Διονύσια τῇ δωδεκάτῃ ποιεῖται ἐν μηνὶ Ἀνθεστηριῶν ὥσπερ καὶ οἱ ἄπ' Ἀθηναίων Ἴωνες ἔτι καὶ νῦν νομίζουσιν”.

¹⁰ Vezi, *IOSPE*, I², 33, r. 2 (Olbia), *ISM*, I, 58, r. 16 (Histria), *IGB*, I², 182, r.1 (Odessos, aici existența lunii *Anthesterion* poate fi presupusă prin atestarea numelui propriu *Anthesterios*), *IGB*, I², 407, r. 1, (Apollonia, existența lunii dedusă pe baza atestării numelui *Anthesterios*); numele proprii masculine provin adesea de la numele lunilor anului; de aceea, acestea din urmă pot fi cu ușurință presupuse, pornind de la onomastică, în cetățile unde ele nu sunt atestate în mod direct, vezi N. Ehrhardt, *Milet und seine Kolonien. Vergleichende Untersuchung der kultischen und politischen Einrichtungen*, vol. I, (ediția a II-a), Frankfurt am Main, Bern, New-York, 1988, p. 113.

¹¹ Vezi Laurent Dubois, *op. cit.*, p. 161, nr. 99, cf. *IOSPE*, I², 33, r. 2.

¹² N. Ehrhardt, *op. cit.*, p. 122; într-un decret descoperit la Kyzikos se prevede cinstirea unui binefăcător în zilele de 12 și 13 ale lunii *Anthesterion*, cu ocazia desfășurii în cetate a sărbătorii *Anthesteria*.

¹³ *ISM*, I, 58, r. 5-6, (datată în secolul al II-lea a. Chr.).

¹⁴ *ISM*, I, 58, r. 15-17.

¹⁵ Vezi, Anna Ferrari, *op. cit.*, p. 163, (s. v. *Calendar*).

care renaște dar și a vinului fermentat în butoaie. În cursul primei zile se desfășura ceremonia de „deschidere a butoaielor”, (*Πιθοιγία*) unde se păstra vinul care urma să-i fie adus ca ofrandă lui Dionysos. A doua zi, numită și „ziua pocalelor” (*Χοές*) marchează intrarea solemnă a lui Dionysos în cetate; acest moment este simbolizat la Athena de celebrarea nunții sacre a zeului cu soția arhontelui-rege (*hierogamia*)¹⁶, după care se organiza un banchet cu ocazia căruia comesenii se întreceau la băutul vinului nou. se deschideau vasele unde se păstra vinul. A treia zi se desfășura „sărbătoarea marmitelor” (*Χύτραι*); ea își datora numele unui tip de vase de pământ utilizate la fierberea legumelor ce urmau să fie oferite drept ofrandă lui Hermes și Dionysos. Această ultimă zi avea un caracter funebru, ritualurile săvârșite acum având legătură cu cultul morților. Lui Hermes, venerat într-o formă specifică de zeitate infernală și sufletelor celor morți li se aduceau ca ofrande grâu și legume fierte în oale mari. Pe de altă parte, sărbătoarea *Chytrelor* comemora uciderea lui Dionysos Zagreus de către titani, raportându-se în acest fel la teologia orfică¹⁷. Acum îi erau oferite zeului numeroase sacrificii, după care aveau loc concursuri între actorii comici, învingătorii fiind desemnați să participe la reprezentațiile dramatice organizate cu ocazia *Marilor Dionisii*¹⁸. Din păcate inscripțiile nu ne oferă detalii cu privire la desfășurarea *Anthesteriilor* în Pontul Stâng. În acest sens dispunem doar de o informație singulară de la Olbia care atestă în mod direct „sărbătoarea marmitelor” (*Χύτραι*), celebrată în a treia zi a *Anthesteriilor*¹⁹.

Cele mai răspândite dintre sărbătorile dionysiace erau *Marile Dionysii* (*Διονύσια τὰ μεγάλα*), care aveau loc la începutul primăverii. În toate *poleis*-urile vest-pontice *Dionysiile* sunt documentate aproape exclusiv prin decrete onorifice datând din epoca elenistică, care menționează lăcașul teatrului și spectacolele dramatice. *Marile Dionysii* au fost instituite inițial la

¹⁶ Vezi Jules Girard, *op. cit.*, II, 1, p. 238; la Athena soția arhontelui-rege reprezenta cetatea. În numele cetății ea îndeplinea ritualurile la sărbătorile *Anthesteriilor*; ceremonia *hierogamiei* simbolizează acceptarea deplină a lui Dionysos în cetate, altfel spus contractul încheiat de cetate cu zeul vinului pentru anul care se reînnoiește.

¹⁷ *Ibidem*, p. 238; misterele orfice au derivat din cultul lui Dionysos, iar instituirea lor în secolul al VI-lea a. Chr., era atribuită legendarului cântăreț trac Orpheus; în mitul orfic al lui Dionysos Zagreus, Dionysos apare ca fiul lui Zeus și al Persephonei; el a fost sfâșiat și devorat de către titani, iar oamenii s-au născut din cenușa acestora, moștenind în consecință o componentă rea, alături de una bună, de natură divină, cf. Mario Vegetti, *Om și zei*, în vol. *Om și grec*, (coord. Jean-Pierre Vernant), traducere de Doina Jela, Iași, Ed. Polirom, 2001, p. 253-256.

¹⁸ *Ibidem*, p. 239.

¹⁹ N Ehrhardt, *op. cit.*, I, p. 170.

Athena de către Pisistrate (începutul secolului al VI-lea a. Chr.), care astfel a urmărit să opună *Panatheneelor* de tradiție aristocratică o sărbătoare de factură populară. Din aceste sărbători s-au născut la Athena primele forme de reprezentatii teatrale. Înainte de 530 a. Chr. îi este atribuită unui anume Téspis prima reprezentare de tragedie, urmând ca, cu câțiva ani înainte de războaiele persane să fie jucate pe scenă și comedii²⁰.

Acum se desfășura o procesiune care celebra epifania zeului și aveau loc sacrificii urmate de așezarea statuii lui Dionysos Eleuthereus în teatru, unde patrona timp de trei zile reprezentațiile de tragedie, comedie și concursurile dithyrambice²¹. Extinderea cultului dionysiac în întreaga lume greacă, începând din epoca elenistică (a doua jumătate a secolului al IV-lea a. Chr), a atras după sine răspândirea sărbătorilor bachice și multiplicarea teatrelor. De vreme ce Dionysos era zeul care „patrona” tragedia, sărbătorile dionysiace ce îi erau închinat pretutindeni, erau însoțite de spectacole de dramă care aveau loc în localul teatrului. Mai bine zis, vitalitatea teatrului în epoca elenistică se datorează în primul rând marii popularități și largii răspândiri a cultului „zeului vinului”, de care sunt legate la început manifestările teatrale.

Așa se întâmplă și în cetățile vest-pontice de unde avem mențiuni cu privire la existența unor teatre. Cea mai timpurie atestare a unui astfel de edificiu o avem de la Olbia într-o inscripție din secolul al IV-lea a. Chr.. Documentul menționează cinstirile oferite de către cetate unui binefăcător cu ocazia *Dionysiilor* desfășurate în localul teatrului: „... δεδόχθαι τῷ δήμῳ ἐπα[ινέσαι] Καλλίνικον Εὐξέ[νου] / ἀρετῆς ἕνεκεν καὶ εὐεργεσίας τῆς εἰς τὸν δῆμον καὶ στεφανωθῆναι / αὐτὸν χρυσοῖς χιλίοις καὶ ἀνδριάντι, τὸν δ[ε]στέφανον ἀναγορευθῆναι / τοῖς Διονυσίοις ἐν τῷ θεάτρῳ”, („... poporul a hotărât să fie lăudat Kallinichos fiul lui Euxenos, pentru vitejia și binefacerile sale față de popor și să fie răsplătit cu numeroase cununi de aur și cu o statuie, iar recompensa să fie anunțată în timpul desfășurării sărbătorilor lui Dionysos în teatru”)²².

²⁰ Anna Ferrari, *op. cit.*, p. 291, (s. v. *Dionisia*).

²¹ *Ibidem*; Marile *Dionysii* erau celebrate la Athena la începutul primăverii, între zilele de 8 și 13 (sau 16) ale lunii Elafebolion (martie-aprilie).

²² *IOSPE*, I², 25, r. 6-9; cf. V. Tomescu, *Musica daco-romana. Prémisses, la musique et la vie, l'art vocal, l'art coregraphique*, vol. II, București, Ed. Muzicală, 1982, p. 231; teatrul olbian mai este atestat în două inscripții descoperite recent, vezi în acest sens Jurij G. Vinogradov, *Kiklische Dichtung in Olbia*, în *Pontische Studien. Kleine Schriften zur Geschichte und Epigraphik des Schwarzmeerraumes*, Mainz, 1997, p. 390 și nota 44.

Din păcate, clădirea teatrului nu a fost identificată pe teren, fiind posibil să fie distrusă în întregime. Însă fără îndoială, reprezentațiile de tragedie erau deja cunoscute la Olbia din prima jumătate a secolului al V-lea a. Chr.; ele ar putea fi puse în legătură cu serbările în cinstea lui Dionysos despre care ne relatează Herodot²³. Se pare că în localul teatrului olbian au fost puse în scenă și numeroase comedii, care au avut o puternică influență asupra versurilor neînsemnate compuse de către poeții localnici la ospete vesele²⁴. Însă nu ne putem pronunța în mod decisiv dacă aceste reprezentații de comedie aveau legătură și cu serbările dionysiace.

La Histria, localul teatrului este atestat la începutul secolului al III-lea a. Chr, în decretul emis în cinstea solilor trimiși la Zalmodegikos; ca răsplată pentru serviciile aduse obștii, se hotărăște încununarea cu coroane de aur a solilor și urmașilor lor, în cadrul spectacolelor anuale de dramă ce au loc în teatru: „... καὶ στεφανοῦσθαι αὐτοὺς καὶ ἐκγόνους ἐμ πᾶσι τοῖς θεάτροις χρυσῶι στεφάνωι δι' ἀνδραγαθίαν καὶ εὖνοϊαν τὴν εἰς] τὸν δῆμον”, („... să fie încununați ei și urmașii lor, cu cunună de aur, la toate spectacolele de teatru, pentru bărbăția și râvna lor față de popor”)²⁵. Alte două inscripții pomenesc, la rândul lor, teatrul histrian²⁶; din nefericire, edificiul său nu a fost până acum localizat prin săpături arheologice, cu toate că jilțuri de piatră din componența construcției sale, au fost încastrate în zidul de incintă posterior distrugerii gotice din 248 p. Chr., la poarta cea mare a cetății²⁷.

La Tomis, o inscripție fragmentară menționează clădirea teatrului: „ἡ πόλις ... ἐστ]εφάνωσεν ἐν τῶ[ι θεάτρῳ”²⁸. Fără îndoială că localul teatrului găzduia desfășurarea reprezentațiilor dramatice jucate de diverse trupe de actori, fie cu prilejul Dionysiilor sau a altor sărbători, de vreme ce

²³ Vezi, Herodot, IV, 79, 2-3.

²⁴ Ju. G. Vinogradov, *op. cit.*, p. 392; este vorba de o serie de *graffiti* atribuite așa numiților „poeți” olbieni; acești *graffiti* au un caracter simposiac și un conținut de multe ori obscen, prezentând o versificație metrică specifică comediei vechi grecești; vezi, de asemenea, Laurent Dubois, *op. cit.*, p. 72, nr. 30 și p. 73, nr. 31.

²⁵ *ISM*, I, 8, r. 15-18.

²⁶ *ISM*, I, 25, r. 4, (secolele III-II a. Chr.); *ISM*, I, 65, r. 28-30, (prima jumătate a secolului al III-lea a. Chr., decret descoperit la Mănăstirea Dragomirna).

²⁷ D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, (ediția a II-a), București, Ed. Științifică, 1967, p. 533, (= *Idem*, *Studii de istorie și epigrafie*, București, Ed. Academiei R. S. R., 1988, p. 140-141).

²⁸ *ISM*, II, 4, r. 12, (sfârșitul secolului al II-lea a. Chr.); vezi de asemenea, D. M. Pippidi, *op. cit.*, (supra nota 27, *Contribuții*), p. 534.

un colegiu de actori dramatici, (*θυμελικὴ σύνοδος*) este atestat în cetate²⁹. De altfel, bănci din componența teatrului tomitan au fost identificate ca spolii încastrate în incinta de lângă poarta cetății romano-bizantine³⁰.

La Callatis menționarea teatrului se face în același context ca și în celelalte cetăți vest-pontice. Pe de o parte, el găzduiește spectacolele dramatice organizate cu prilejul *sărbătorii de întâmpinare a lui Dionysos*: „στεφανῶσαι δὲ αὐτὸν τοῖς [Διονυ]σ...οῖς τοῖς ξενικοῖς ἐν τῷ θεάτρῳ”³¹; pe de altă parte, localul teatrului reprezintă locul de întâlnire al thiasos-ului callatian cu dionysismul public, de vreme ce acesta are o contribuție importantă la organizarea sărbătorilor publice.

Inscripțiile de la Mesambria atestă localul teatrului, unde, cu ocazia Dionysiilor, principele trac Sadalas este cinstit printr-un decret onorific, în calitate de everget al orașului: „... στεφανῶσαι δὲ αὐτὸν χρυσέῳι / στεφάνῳι εὐε[ρ]γέταν ἔοντα τὰς πόλιος / Διονυσ...οῖς ἐν τῷ θεάτρῳ· δεδόσθαι δὲ αὐτῷ / καὶ ἐκγόνοις πολιτείαν καὶ προξενίαν / καὶ προεδρίαν ἐν τοῖς ἀγῶσιν...”, („... acesta [Sadalas] să fie încununat cu cunună de aur, în calitate de binefăcător al cetății, la sărbătoarea Dionysiilor în teatru; să-i fie acordată lui și urmașilor săi cetățenia și calitatea de proxen și un loc de onoare la concursuri...”)³².

Dionysiile constituiau una din principalele ocazii solemne când cetățile din Pontul Stâng proclamau meritele binefăcătorilor lor prin decretelor onorifice emise de către Sfatul și Adunarea Poporului. La documentele citate mai sus se adaugă un decret emis la Apollonia în cinstea generalului histrian *Hegesagoras* fiul lui Monimos, care proclamă onorurile acordate acestuia de către cetate cu ocazia *Dionysiilor*, pentru ajutorul acordat apolloniaților în războiul împotriva Mesambriei: „στεφανῶσαι δὲ καὶ Ἥγησαγόρας Μονίμου χρύσει στεφάνῳι ἐν τοῖς Διονυσίοις”³³.

Prin urmare, în coloniile vest-pontice există o strânsă legătură între teatru și cultul dionysiac public. Prin faptul că găzduiește serbările citadine

²⁹ *ISM*, II, 70(36), r. 8-9, (inscripție datată din timpul domniei lui Marcus Aurelius și Lucius Verus, 161-169 p. Chr.); vezi, de asemenea, Iorgu Stoian, *Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, București, 1962, p. 176.

³⁰ Alexandru Avram, în *Istoria Românilor. Moștenirea timpurilor îndepărtate*, vol. I, (coord. M. P. Dâmbovița și A. Vulpe), București, Ed. Enciclopedică, 2001, p. 584.

³¹ *ISM*, III, 3, r. 4-5, prima jumătate a secolului al III-lea a. Chr.; de asemenea, vezi *ISM*, III, 5, r. 8-9.

³² *IGB*, I², 307, r. 2-7; cf. *IGB*, I², 308bis, r. 7-8; 308ter, r. 4-5; inscripțiile în care este menționat localul teatrului mesambrian datează din secolul al III-lea a. Chr..

³³ *IGB*, I², 388, r. 34-36 = *ISM*, I, 64, r. 34-36, secolul al II-lea a. Chr..

ale *Dionysiilor*, care erau pentru cetate o ocazie de a-și da o dimensiune spectaculară și de a se arăta înaintea aliaților și a cetăților vecine, teatrul își definește caracterul său public și în această regiune îndepărtată a lumii elene.

La Callatis, erau organizate în luna *Λύκειος*, (cu certitudine în timpul primăverii)³⁴, *Διονύσια τὰ ξενικά*, a căror particularitate consta în rituri care celebrau ospătarea zeului la un banchet sacru (*ξενισμός*)³⁵. Invitarea de către credincioși a zeilor la banchete organizate în cinstea lor este atestată pretutindeni în lumea greacă. Acțiunea de a organiza asemenea banchete solemne este indicată de multe ori în inscripții prin sintagma *ξενισμόν ποιεῖν*³⁶. În numeroase cetăți grecești sărbătoarea ospătării unui zeu poartă numele de *θεοξένια*. Cu această ocazie se organizau mese festive la care participau numeroși credincioși, iar bucatele erau arse și oferite în chip de jertfă divinităților poftite la ospăț. Astfel de festivități periodice sunt atestate la Paros, Tenos, Akragas, Delfi sau Pellene în Achaia³⁷. Caracterul public al sărbătorii de întâmpinare a lui *Dionysos* rezultă limpede din împrejurarea că într-o anume zi a ceremoniilor se proceda la încununarea binefăcătorilor cetății în lăcașul teatrului callatian: „*στεφανῶσαι δὲ αὐτὸν τοῖς [Διονυ]σίοις τοῖς ξενικοῖς ἐν τῷ θεάτρῳ*”³⁸; firește că teatrul găzduia și spectacolele dramatice organizate cu acest prilej.

După cum era de așteptat, majoritatea sărbătorilor dionysiace atestate în Pontul Stâng au un caracter public. Documentele epigrafice nu ne oferă

³⁴ Vezi, Alexandru Avram, *ΚΑΛΛΑΤΙΑΝΑ (III). Calendarul callatian*, în *SCIVA*, 46, 2, 1995, p. 115; luna *Λύκειος* era a opta lună a calendarului callatian, corespunzând lunii mai din calendarul iulian.

³⁵ *ISM*, III, 3, r. 4-6; inscripția datează din prima jumătate a secolului al III-lea a. Chr.; vezi, de asemenea, Alexandru Avram, *op. cit.*, (supra, nota 30, *Istoria Românilor*, I, 2001), p. 582; *τὰ [Διονύσια] ξενικά* nu sunt „sărbătorile în cinstea lui *Dionysos*, speciale, ale străinilor”, cum susține A. Aricescu, *Notă asupra unui decret elenistic inedit din Muzeul regional de arheologie Dobrogea*, în *StudClas*, V, 1963, p. 315-317 și nici „die fremden Dionysien in Kallatis”, cum traduce M. P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion. Die Hellenistische und Römische Zeit*, vol. II, (ediția a II-a), München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1961, p. 358, nr. 5.

³⁶ Vezi, D. M. Pippidi, *op. cit.*, (supra nota 2), p. 146 și nota 86.

³⁷ *Ibidem*, p. 146-147.

³⁸ *ISM*, III, 3, r. 4-5; într-un decret în cinstea unui gymnasiarch din Abydos este atestat obiceiul de a încununa pe binefăcători la sărbătorile *Dionysia* și *Xenia* (ultima desigur o serbare de tipul celor cunoscute și în alte locuri sub numele de *Xenika* sau *Teoxenia*): „*ποιήσασθαι δὲ καὶ ἀναγγελλίαν τῆς εἰκόνης καὶ τοῦ στεφάνου τοῖς τε Διονυσίοις καὶ τοῖς ξενίοις ἐν τῷ θεάτρῳ*, apud D. M. Pippidi, *op. cit.*, (supra, nota 2), p. 145, nota 84.

informații detaliate despre sărbătorile specifice asociațiilor dionysiace care au legătură cu cultul tainic al fiului Semelei. Desfășurarea unor astfel de festivități poate fi presupusă la Olbia în secolul al V-lea a. Chr. Din relatarea lui Herodot aflăm despre existența, în cetatea de pe malul Bugului, a misterelor dionysiace practicate în sânul thiasos-ului bachic local, din care făcea parte și regele scit Skyles³⁹. Inițierea în misterele lui Dionysos presupunea organizarea unor serbări cu caracter orgiastic și mistic la care se pare că nu lua parte toată populația ci numai membrii inițiați ai thiasos-ului olbian; de vreme ce în această comunitate a fost primit și regele scit Skyles, se poate presupune că ea era formată mai ales din fruntașii aristocrației olbiene⁴⁰. Sărbători specifice unor asociații dionysiace sunt atestate la Callatis și asta pentru că aici există un *thiasos* foarte activ (*βακχικός θιάσος*) care – situație foarte rar întâlnită în epoca elenistică – are un pronunțat caracter public. Thiasos-ul callatian a emis mai multe decrete începând din secolul al III-lea și până spre începutul erei creștine; decretul sale sunt concepute după formularul decretelor Sfatului și ale Adunării poporului callatian și acordă onoruri specifice thiasos-ului binefăcătorilor cetății care au fost declarați deja *εὐεργέται* sau *κτίσται τῆς πόλιος* de către autoritățile publice⁴¹.

În două decrete emise de thiasos-ul callatian sunt menționate *sărbătorile trieterice* celebrate în luna *Dionysios*, cu ocazia cărora se proclamă între altele, coroanele acordate de către *thiasos*-ul unor binefăcători ai cetății⁴². Alte sărbători specifice thiasos-ului sunt menționate în regulamentul sacru din secolul al II-lea a. Chr., emis de aceeași asociație; aici aflăm detalii despre sacrificiile care se săvârșeau cu această ocazie. Astfel, în a douăsprezecea zi a lunii *Dionysios* i se sacrifică lui Dionysos o capră, a cărei piele, cap și picioare erau depuse în sanctuarul numit *Δασυλλιεῖον*⁴³. Scopul acestui ritual era reconstituirea animalului sacrificat în circumstanțele unei așa numite „comedii a inocenței”, în timpul căreia, persoana care a sacrificat animalul se străduia să-i redea victimei sale un aspect asemănător cu cel pe care animalul sacrificat l-a avut pe când era viu și să-l ofere sub această

³⁹ Vezi Herodot, IV, 79, 2: „[Σκύλης] ἐπεθύμησε Διονύσῳ Βακχεῖῳ τελεσθῆναι”, („[Skyles] a dorit să fie inițiat în misterele lui Dionysos”).

⁴⁰ Jurij G. Vinogradov, I. D Kryjski, *Olbia. Eine altgriechische Stadt im nordwestlichen Schwarzmeerraum*, Leiden, New-York, Köln, E. J. Brill, 1995, p. 116-117.

⁴¹ Alexandru Avram, *ISM*, III, (*Étude introductive*), p. 98.

⁴² *ISM*, III, 35, r. 19-20 și 44, r. 2.

⁴³ *ISM*, III, 47, r. 5-6; vezi Alexandru Avram în *ISM*, III, (*Étude introductive*), p. 99-100.

formă zeilor⁴⁴. Același regulament sacru prescria să se sacrifice în cinstea lui Dionysos un țap, și asta la o dată neprecizată, însă ulterioară zilei de 12 a lunii *Dionysios*⁴⁵; sacrificiul țapului este posibil să fi avut loc cu ocazia sărbătorilor locale *Agrionia*⁴⁶.

Așadar, thiasos-ul callatian a avut o contribuție importantă la reușita sărbătorilor dionysiace publice la care putea participa orice adorator al lui Dionysos din cetate; în același timp, el organiza propriile sale sărbători la care luau parte doar membrii săi. Aportul thiasos-ului la organizarea sărbătorilor publice nu prea avea de-a face cu propriile sale întruniri. Fără îndoială că unele dintre sărbătorile specifice thiasos-ului se desfășurau în localul teatrului callatian care a devenit pe această cale locul de întâlnire al thiasos-ului cu dionysismul public, pe când ceremoniile care cuprindeau mistere se derulau fie în exteriorul cetății, fie în interiorul sanctuarelor care imitau în mod intenționat „grotă” mitică⁴⁷. În sprijinul unei astfel de ipoteze pot fi aduse datele oferite de inscripții cu privire la edificiile de cult consacrate lui Dionysos. Ritualurile religioase celebrate de către membrii thiasos-ului callatian în cinstea lui Dionysos în ziua de 12 a lunii *Dionysios* aveau loc în sanctuarul public al lui Dionysos *Dasyllios* (*Δασύλλειον*), situat în exteriorul orașului⁴⁸. Un alt decret emis de același thiasos menționează un templu înălțat în urma unei subscripții spre sfârșitul secolului al III-lea a. Chr.⁴⁹, care odată înzestrat cu o incintă în epoca lui Tiberius,⁵⁰ a devenit un sanctuar (*ἱερόν*), fiind locul unde erau expuse și decretale thiasos-ului⁵¹; acest templu este desemnat într-o altă inscripție ca *μυχός*⁵² și pare să imite o grotă dionysiacă pregătită să adăpostească ceremoniile însoțite de mistere⁵³.

⁴⁴ Cf. P. Stengel, *Opferbräuche der Griechen*, 1910, p. 87; K. Meuli, «Griechische Opferbräuche» în *Phyllobolia für Peter von der Müll*, 1946, p. 242, apud, Alexandru Avram în *ISM*, III, (*Étude introductive*), p. 99, nota 444.

⁴⁵ *ISM*, III, 47, r. 2-3 și r. 11-12.

⁴⁶ Vezi Alexandru Avram în *ISM*, III, (*Étude introductive*), p. 100 și nota 445.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 100.

⁴⁸ *ISM*, III, 47; așezarea sanctuarului callatian consacrat lui Dionysos (*Dasyllieion*) în afara orașului este sugerată, așa cum a remarcat pe bună dreptate Alexandru Avram, în *ISM*, III, (*Étude introductive*), p. 100, nota 447, de utilizarea în regulamentul sacru a verbului *ὁδοιπορεῖ* care ne determină să considerăm că ar fi vorba de o procesiune desfășurată pe o lungă întindere de drum.

⁴⁹ *ISM*, III, 35, r. 4-6.

⁵⁰ *ISM*, III, 46, r. 6-8.

⁵¹ *ISM*, III, 46, r. 18.

⁵² *ISM*, III, 44.

⁵³ Vezi, Alexandru Avram în *ISM*, III, (*Étude introductive*) p. 100; vezi, de asemenea, D. M. Pippidi, *op. cit.*, (*supra*, nr. 2), *Grote dionysiace la Callatis*, p. 137-138.

Cu ocazia sărbătorilor dionysiace nu lipseau din program dansurile sacre și concursurile muzicale. Dansul era o componentă esențială a spectacolelor de tragedie și a ceremoniilor religioase. Inscripțiile atestă pretutindeni în lumea greacă desfășurarea sărbătorilor bienale în cinstea lui Dionysos (*τριετηρίδες*), care reprezentau un bun prilej pentru executarea dansurilor dionysiace ritmate de sunetul instrumentelor de percuție. O inscripție din Pergam îi menționează pe *χορεύσαντες βούκοι*, o grupă de dansatori aparținând asociației „bouarilor” dionysiaci (*βούκοι*), care participă la sărbătorile bienale în cinstea lui Dionysos⁵⁴. Principala lor îndatorire era probabil să danseze la festivalurile bienale ale zeului alături de menade. Dionysius Periegetul amintește de dansurile corale dionysiace ale femeilor din Efes⁵⁵.

Lucian din Samosata vorbește despre pasiunea grecilor din Pont și Ionia pentru dans: „Ἡ μὲν γε Βακχικὴ ὄρχησις ἐν Ἰωνίᾳ μάλιστα καὶ ἐν Πόντῳ σπουδαζομένη, καίτοι σατυρικὴ οὔσα, οὕτω κεχείρωνται τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἐκεῖ, ὥστε κατὰ τὸν τεταγμένον ἕκαστοι καιρὸν ἀπάντων ἐπιλαθόμενοι τῶν ἄλλων, κάθηνται δι' ἡμέρας Τιτᾶνας καὶ Κορύβαντας καὶ Σατύρους καὶ Βουκόλους ὀρώντες. Καὶ ὀρχοῦνται γε ταῦτα οἱ εὐγενέστατοι καὶ πρωτεύοντες ἐν ἐκάστη τῶν πόλεων οὐχ ὅπως αἰδούμενοι, ἀλλὰ καὶ μέγα φρονούντες ἐπὶ τῷ πράγματι μᾶλλον ἢ περ ἐπ' εὐγενείαις καὶ λειτουργίαις καὶ ἀξιώμασι προγονίκοις”, („Dansul bacchic este foarte gustat îndeosebi în Ionia și în Pont, deși este un dans satiric. Într-atât i-a subjugat el pe oamenii de acolo, încât la vremea rânduită pentru așa ceva toți uită de orice altă grijă și stau jos zile întregi, privind la titani, coribanți, satiri și păstori. Și execută aceste dansuri oamenii cei mai de neam și fruntașii din fiecare cetate; ei nu numai că nu se rușinează, dar se și mândresc cu isprava asta mai mult decât s-ar mândri cu neamul lor ales, cu dregătoriile ori cu vrednicia strămoșilor.”)⁵⁶. Dansurile pe care le

⁵⁴ Inscripția din Pergam a fost publicată în *Athenische Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts*, XXIV, 1899, 179, 31, apud, D. M. Pippidi, *op. cit.*, (supra, nota 27, *Contribuții*), p. 462, nota 61.

⁵⁵ Martin P. Nilsson, *The Dionysiac Mysteries of the Hellenistic and Roman Age*, Lund, CWK Gleerup, 1957, p. 59 și urm; idem, *op. cit.*, (supra, nota 35), vol. II², p. 361 și urm.; menadele erau femei adoratoare a lui Dionysos, cărora zeul le insufla stări de entuziasm frenetic și de extaz divin, ce se manifestau prin muzică, dansuri și participarea la orgii (*Órgia*), acestea din urmă implicând adesea alergări dezlănțuite în păduri și vânători de câpriori, cerbi sau iepuri, cf. E. R. Dodds, *Grecii și iraționalul*, Iași, Ed. Polirom, 1998, p. 231 și urm..

⁵⁶ Vezi Lucian din Samosata, *De saltatione*, 79 în *Fontes Historiae Daco-Romaniae-Izvoarele istoriei României*, vol. I, (ed. Vladimir Iliescu, Virgil G. Popescu, Gheorghe Ștefan) București, Ed. Academiei R. P. R., 1964, p. 612-615.

menționează Lucian, erau executate în cadrul unor ceremonii religioase și constituiau o atracție generală, la ele participând chiar și fruntașii cetăților. Fără îndoială că era vorba de dansuri pantomimice foarte apreciate în epocă⁵⁷. Așadar putem presupune că dansurile, muzica și pantomima erau nelipsite din programul sărbătorilor dionysiace în Pontul Stâng, la fel ca în întreaga lume greacă.

Sărbătorile dionysiace organizate în Pontul Stâng cuprindeau în programul lor întreceri muzicale, având în vedere rolul muzicii în cadrul ritualurilor dionysiace⁵⁸; asta ne lasă să înțelegem mai multe inscripții histriene care atestă existența unor grupări corale care-și proclamau implicit legătura cu cultul lui Dionysos; este vorba despre cântăreții de imnuri în general religioase, *ὕμνοδοί*, organizați în asociații, care asigurau asistență corală la sărbătorile în cinstea zeului și în același timp se întreceau în cadrul concursurilor muzicale și poetice organizate cu această ocazie în cetate⁵⁹. Despre o grupare corală a hymnozilor dionysiaci (*ὕμνοδοί νεώτεροι*) ne informează și o inscripție de la Dionysopolis⁶⁰.

Concursurile constituiau un prilej de întrecere între asociațiile de hymnozi aparținând diferitelor *speirai* dionysiace. Activitatea acestor asociații corale, depășea în acest caz domeniul religios, constituind o adevărată manifestare culturală. Asemenea manifestări cunoaștem la Histria

⁵⁷ Cf. Martin P. Nilsson, *op. cit.*, (supra, nota 54, *Dionysiac Misteries*), p. 60; vezi, de asemenea, mărturia lui Philostratos (IV, 21) despre executarea unor astfel de dansuri pantomimice, cu ocazia *Philystilor* celebrate la Athena: „Damis mai spune că Apollonios a adus dojană atenienilor în legătură cu Dionysiile pe care ei le sărbătoresc în anotimpul lunii Anthesterion. El crezuse că, într-adevăr, va auzi monodii, cântece de procesiune ori coruri bine ritmate, aidoma celor din comedii și tragedii, de vreme ce lumea se grăbea spre teatru. Dar când i-a auzit pe athenieni povestind că acolo se interpretează dansuri lascive în sunet de flaut și că pe fondul unui acompaniament care amintea de creația epică și de imnurile sacre ale lui Orfeu, se mimează când dansul Orelor, când cel al Nimfelor, când al bacchantelor, el îi ocări...”, vezi Philostratos, *Viața lui Apollonios din Tyana*, (traducere de Marius Alexianu), Iași, Ed. Polirom, 1997, p. 98, (IV, 21).

⁵⁸ Trebuie să menționăm că în afară de concursurile periodice, așa numitele *εἰσέτις*, chiar și ceremoniile obișnuite ale cultului dionysiac impuneau participarea unui cor specializat, după cum ne putem da seama din rândurile unui regulament sacru de la Teos: „ὕμνος [ᾄδεσθαι καθ' ἑκάστην ἡμέραν τοῦ προκαθηγε[μ]ένος τῆς πόλεως Θεοῦ Διονύσιου ἐν τῇ ἀνοίξει τοῦ νεῶ ὑπὸ τῶν ἐφ' ἡβῶν καὶ τοῦ ἱερέως τῶν παίδων], vezi D. M. Pippidi, *Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire*, Bucarest-Amsterdam, Ed. Academiei-Adolf M. Hakkert B. V., 1975, p. 233, nota 11.

⁵⁹ Vezi *ISM*, I, 98; *ISM*, I, 100, r. 3-4; *ISM*, I, 167, r. 5-10; *ISM*, I, 208 și 221.

⁶⁰ *IGB*, I², 17, r. 3-4 (începutul secolului al III-lea p. Chr.).

în cursul secolului al II-lea și la începutul secolului al III-lea p. Chr. Un album agonistic datat în secolul al II-lea p. Chr., ne-a păstrat numele învingătorilor la un „concurs sacru” de muzică dionysiacă organizat în cetate: „νικήσαντες ἐπὶ ἀγωνοθέτου ἰ τὸν ἱερὸν ἀγῶνα”⁶¹. În același sens se poate invoca mărturia unui alt document histrian, și anume un fragment dintr-un vas de calcar de mari proporții ce trebuie să fi fost oferit ca premiu tot unei echipe de hymnozi biruitoare la un concurs de cânt dionysiac. Acest fapt rezultă din decorul sculptat pe gâtul vasului – curpeni de iederă împodobiți cu frunze și corymbi stilizați – și din inscripția gravată pe buză: „... ἱερoneϊκαῖς κ[αί] / ... οὐ γραμματεῦον[τος]”⁶². Un al treilea document histrian, de această dată de la începutul secolului al III-lea p. Chr., pomenește victoria unei echipe de cântăreți de imnuri la un concurs despre care putem afirma cu certitudine că a fost organizat cu ocazia unei sărbători în cinstea zeului vinului⁶³.

Inscripțiile ne oferă numele instructorilor artistici care s-au ocupat cu pregătirea hymnozilor și care au avut o contribuție decisivă la biruințele dobândite de către diferitele grupări corale în timpul desfășurării agonelor⁶⁴; numele instructorilor artistici (μεσόχορος, χοροστάτης, μουσάρχος), figurează la loc de cinste în dedicații, alături de numele demnitarilor grupării (προστάται) și al coriștilor care au participat la întrecere (συναγωνισάμενοι)⁶⁵. Așa cum lasă să se bănuiască etimologia și cum dovedește un pasaj din Pliniu cel Tânăr în legătură cu lecturile literare din vremea lui⁶⁶, μεσόχορος are sensul probabil, de *conducător al corului*, *dirijor* sau *director muzical* al unei echipe de cântăreți, la fel ca și

⁶¹ ISM, I, 207, r. 2 și r. 15-16; potrivit afirmațiilor lui Dio Cassius, LI, 1, 2, s-ar fi numit „sacre”, în vorbirea curentă, concursurile însoțite de un banchet sau de o distribuție alimentară: „ἀγῶνα ἱερὸν (οὕτω γὰρ τοὺς τὴν σίτησιν ἔχοντας ὀνομάζουσιν) κατέδειξεν.”

⁶² ISM, I, 98; hymnozii sunt numiți aici *feronika*..., „biruitori la un concurs sacru”, la fel ca într-o altă inscripție histriană, ISM, I, 167, r. 7.

⁶³ ISM, I, 100.

⁶⁴ Inscripțiile descoperite în diferite locuri ale lumii grecești menționează profesorii de cânt care se ocupau de instruirea hymnozilor; ei se întâlnesc sub diferite nume: ὑμνητής în asociația ateniană a închinătorilor zeiței Belela (Syll³, 1111, r. 4), ὑμνοδιδάσκαλοι, în asociația „bouarilor” dionysiaci din Pergamon (Syll³, 1115, r. 27), ὑμνωδός sau ἐφ’ ὑμνωδός la Tomis, vezi D. M. Pippidi, *op. cit.* (supra, nota 27, *Contribuții*²), p. 457, nota 41.

⁶⁵ ISM, I, 100, r. 5 și 10-14; ISM, I, 207, r. 3 și 14-18.

⁶⁶ Cf. *Epistulae* II, 14, 7: ... hoc infiniti clamores commoventur, cum mesochorus dedit signum, apud, D. M. Pippidi, *op. cit.* (supra, nota 27, *Contribuții*²), p. 459, nota 48.

χοροστάτης. În opoziție cu aceștia, *μούσαρχος* pare să indice pe *instructorul poetic* al grupării în ciuda faptului că termenul nu se întâlnește în nici un text literar sau epigrafic⁶⁷. Este ușor de presupus că în asociațiile de tipul celei ce ne reține atenția, alături de maestrul de cânt propriu-zis, au trebuit să existe autori ai textelor cântate. Se putea întâmpla în multe cazuri ca funcțiile de conducător al corului și instructor poetic să fie deținute de către una și aceeași persoană. În alte cetăți instructorul poetic care alcătuiește textele cântate de către cor este menționat cu numele de *ᾠσοιδός Θεοῦ Ἀδριανοῦ* într-o inscripție din Nyssa sau *μουσικός καὶ μελῶν ποιητής*, în cazul *imnografului* și *dascălului de liră* Amphicles onorat de către delieni printr-un decret⁶⁸. Inscripțiile care comemorează victoria grupărilor corale dionysiace de la Histria menționează de două ori demnitatea de *ἄγωνοθέτης*⁶⁹. În aceste cazuri avem de-a face cu demnitari însărcinați cu organizarea întrecerilor la care luau parte propriile lor asociații⁷⁰.

Având în vedere marea popularitate de care se bucură cultul lui Dionysos la Histria, putem trage concluzia că cele mai numeroase întreceri sacre desfășurate aici în primele veacuri ale erei noastre erau întreceri dionysiace. O dovadă în plus în acest sens, o constituie numărul mare de grupări corale dionysiace atestate în cetate, mai numeroase decât în oricare alt oraș vest-pontic. Prin urmare, la Histria se prefigurează o strânsă relație între cultul lui Dionysos și concursurile organizate în cetate, prin participarea constantă la aceste întreceri a grupărilor de hymnozi, majoritatea afiliate la asociațiile dionysiace atestate din plin în oraș, spre sfârșitul secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea p. Chr.

Sărbătorile speciale în cinstea lui Dionysos organizate la Callatis (*τὰ Διονύσια ξενικά* – sărbătorile de întâmpinare a lui Dionysos), erau însoțite fără îndoială de concursuri la care participau localnicii, deși inscripțiile nu le menționează explicit; astfel de întreceri pot fi deduse prin analogiile cu festivități similare organizate în cinstea diferitelor divinități ale cetății, atestate pretutindeni în lumea greacă. De exemplu la Delphi, deprinderea de „a invita” pe Apollon la banchetul sacru se repeta anual, comportând și un program muzical executat sub conducerea unui *χοροδιδάσκαλος*. Într-un cadru identic și tot în cinstea lui Apollon se celebrau *Theoxeniile* la Pelene, în Achaia, prilej cu care localnicii participau la concursuri înzestrate cu

⁶⁷ D. M. Pippidi, *op. cit.* (supra, nota 27, *Contribuții*²), p. 459.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 459-460.

⁶⁹ *ISM*, I, 100, r. 9 (secolul al III-lea p. Chr.) și *ISM*, I, 207, r. 2, (jumătatea secolului al II-lea p. Chr.).

⁷⁰ Vezi, D. M. Pippidi, *op. cit.*, (supra nota 27, *Contribuții*²), p. 460-461.

premier în bani⁷¹. Concursuri similare, probabil cu caracter muzical, se desfășurau cu ocazia *Dionysiilor* și la Mesambria, precum rezultă din decretul de cinstire a regelui trac Sadalas, care primește cu această ocazie onoruri specifice unui binefăcător al cetății⁷².

În urma analizei materialului epigrafic pe care l-am avut la dispoziție putem afirma că, pe bună dreptate, lui Dionysos îi erau închinată în Pontul Stâng cele mai multe și mai strălucitoare sărbători. Unele dintre aceste sărbători erau celebrate de întreaga comunitate, altele erau proprii asociațiilor de închinători ai zeului, fiindu-le rezervate doar celor inițiați. La fel ca pretutindeni în lumea greacă, sărbătorile dionysiace din cetățile vest-pontice erau însoțite de sacrificii, banchete, spectacole de tragedie și comedie și concursuri cu caracter muzical. În cetățile vest-pontice ioniene sunt relativ bine documentate sărbătorile dionysiace urbane (*Leneele*, *Anthesteriile*, *Marile Dionysii*); *Leneele* și *Anthesteriile* se celebrau la Olbia începând din prima jumătate a secolului al V-lea a. Chr.. *Marile Dionysii* însoțite de reprezentații dramatice desfășurate în localul teatrului sunt atestate deja în secolul al IV-lea a. Chr. la Olbia și în secolele III-II a. Chr. la Histria, Tomis, Mesambria. Sărbătorile dionysiace se vor bucura de o mare popularitate în primele două secole ale erei noastre. Inscriptiile documentează în această perioadă activitatea susținută a unor grupări corale aparținând unor *speirai* cu caracter dionysiac, care participă la întrecerile muzicale organizate în cinstea zeului vinului cu ocazia diferitelor sărbători publice sau private. Se poate presupune că în epoca romană sărbătorile dionysiace publice vor fi la fel de strălucitoare ca în perioada autonomiei cetăților vest-pontice și asta în condițiile încurajării oficiale a cultului dionysiac de către împărații din dinastiile Antoninilor și Severilor. După cum era de așteptat, documentele epigrafice nu ne furnizează informații despre sărbătorile specifice thiasos-urilor dionysiace (cu excepția Callatisului) și asta din motive lesne de înțeles, dacă ne gândim că aceste sărbători li se adresau doar membrilor inițiați în cultul tainic al fiului Semelei. Într-un cuvânt, sărbătorile dionysiace celebrate în cetățile grecești din Pontul stâng în mijlocul bucuriei generale se numărau printre cele mai însemnate ale anului religios. Ele fac dovada marii popularități de care se bucură Dionysos în această regiune marginală a lumii grecești.

⁷¹ Vezi Pausanias, VII, 27, 4: „ἐστὶ καὶ Ἀπόλλωνος Θεοξενίου ἄγαλμα Πελληνεῦσιν ἱερὸν, τὸ δὲ ἄγαλμα χαλκοῦ πεποίηται, καὶ ἄγωνα ἐπιτελοῦσι Θεοξένια τῷ Ἀπόλλωνι, τιθέντες ἀργύριον ἄθλα τῆς νίκης...”, apud, D. M. Pippidi, *op. cit.*, (supra, nota 2), p. 147.

⁷² *IGB*, I², 307, r. 5-7.

DES FÊTES DIONYSIAQUES DANS LES CITÉS GRECQUES DU PONT GAUCHE

Résumé

Les fêtes de Dionysos ont existé dans tous les lieux où le dieu a été honoré, c'est-à-dire dans tout le monde grec.

Pendant l'hiver à Olbie étaient célébrées les *Lénéennes* comme l'indique l'attestation du mois *Lhneèn* dans une inscription en spirale de la surface médiane du fond d'un skyphos attique du second quart du Ve siècle av. J. Chr. *Ἀήνια* étaient „les fêtes du pressoir” en l'honneur de Bacchus. Les *Lénéennes* se composaient d'une procession, d'un sacrifice, de concours dithyrambiques et dramatiques.

Dans les cités milésiennes du Pont Gauche (Olbie, Histria, Odessos, Apollonia) étaient célébrées probablement pendant le printemps les *Anthestéries*, „fête des fleurs”. À Milet et dans ses colonies ouest-pontiques les *Anthestéries* duraient trois jours, du 11 au 13 du mois *Ἀνθεστηριών*, qui leur devait son nom. Chacun de ces jours avait un nom particulier: la *pithoigia* (*Πιθοιγία*) - „la fête de l'ouverture des tonneaux” d'où l'on tirait le vin nouveau, les *Choes* (*Χοές*) - „la fête des Conges”, les *Chytres* (*Χύτραι*) - „la fête des Marmites”. Une inscription olbienne atteste le troisième jour des *Anthestéries*, les *Chytres*.

Les *Grandes Dionysies* se célébraient dans les cités ouest-pontiques. Ces fêtes étaient accompagnées de représentations dramatiques, qui avaient lieu dans le local du théâtre. À Olbie le théâtre est attesté par un décret datant du IVe siècle av. J. Chr. À Histria les documents épigraphiques attestent l'existence d'un théâtre dès le début de l'époque hellénistique (le début du IIIe siècle av. J. Chr.). Bien que l'édifice du théâtre histrien n'ait pas encore été découvert, des vestiges matériels conservés fragmentairement attestent son existence; il s'agit de bancs en pierre encastrés dans l'enceinte construite après la catastrophe gothique (248 ap. J. Chr.). Une inscription datable vers la fin du IIe siècle av. J. Chr., découverte à Tomis, mentionne ici l'édifice du théâtre. Le conseil et l'assemblée du peuple callatien décident un couronnement au théâtre lors des *Διονύσια τὰ ξενικά*. Aussi, à Callatis le théâtre était le lieu de rencontre du thiasse avec le dionysisme public. Enfin, à Mesambria, à l'occasion des fêtes dionysiaques, la cité décide d'accorder au prince thrace Sadalas l'honneur d'être couronné au théâtre.

Quelques fêtes consacrées à Dionysos sont connues à Callatis. Il s'agit tout d'abord des fêtes triétériques célébrées au mois *Dionysios*, à l'occasion desquelles on proclame entre autres les couronnes accordées par un thiasse dionysiaque. Il y a ensuite les *Διονύσια τὰ ξενικά* célébrées au mois *Lykeios* qui ne signifie pas „les fêtes dionysiaques étrangères”, mais les fêtes où l'on accomplit le *ξενισμός* de Dionysos. Au 12e jour du mois *Dionysios* on sacrifiait à Dionysos une chèvre dont la peau, la tête et les jambes étaient déposées dans le sanctuaire désigné comme *Dasyllieion* (peut-être le principal sanctuaire bachique de Callatis). À une date non précisée, mais ultérieure au 12e *Dionysios*, il était prescrit de sacrifier un bouc. Il est fort possible que les fêtes, à l'occasion desquelles le jeune bouc était sacrifié à Dionysos soient les *Agrionies* locales.

La danse, la musique et la pantomime détiennent un rôle très important dans le cadre des fêtes dionysiaques du Pont Gauche. Il existe des données sur certains concours musicaux liés au culte de Dionysos, qui se tenaient à Histria aux IIe – IIIe siècles ap. J. Chr..

Donc, les fêtes dionysiaques viennent confirmer l'immense popularité du dieu dans les cités grecques du Pont-Gauche.

DESPRE CULTUL EPONEI LA TIBISCUM*

CĂLIN TIMOC

Epona, zeiță protectoare a cabalinelor și grajdurilor, dar și divinitate psihopompă¹ este adorată în antichitate pentru sănătatea animalelor de tracțiune, cele care asigură posesorilor de cai, victoria în confruntările militare sau prosperitate economică în viața civilă. La celții nordici, barbari, unde își are originea acest cult, ea patronează și lumea subpământeană – calul ocrotit de divinitate fiind simbolul trecerii morților în lumea cealaltă².

Cultul Eponei este larg răspândit mai ales în zona de vest a Europei romane, în provinciile în care predomină populațiile romanizate de origine gallică și celto-germanică după cum arăta într-un studiu exhaustiv dedicat acestei zeități cercetătoarea germană Marion Euskirchen³.

Originea și apariția acestui cult în religia romană nu se poate preciza prea bine⁴. Până nu de mult între specialiști existau neînțelegeri, ei

* Articolul de față este o reeditare revizuită și adăugită a unui studiu al nostru, mai vechi, apărut în revista *Satu Mare. Studii și Comunicări*, XIV, 1997, p. 115-118, unde datorită unor regretabile greșeli care nu ne aparțin în totalitate, subiectul lucrării, Epona, a devenit din zeiță celto-galică, o zeiță geto-galică, iar în loc de limesul raetic s-a tipărit limesul paetic. Totodată în urma corecturii efectuate de colegiul de redacție a acestei reviste ne-am trezit cu o parte din note lipsă. Nu putem arunca vina doar pe colegiul de redacție al revistei Muzeului Județean Satu Mare și noi aveam obligația, la rândul nostru, de a ne interesa de situația materialului dat la tipar și de a verifica șpaltul, fapt pe care îl regretăm în acest moment că nu l-am făcut. Din aceste motive considerăm că o publicare într-un format nou – reluând subiectul în discuție – ținând cont și de bibliografia nou apărută este mai mult decât necesară.

¹ *EAIVR*, II, s.v. Epona; *ECR*, s.v. Epona.

² *DMG*, s.v. Epona.

³ Marion Euskirchen, *Epona*, în *BerRGK*, 74, 1993, p. 694-855. Din nefericire însă, analiza cultului acestei divinități pentru provincia Dacia este incompletă și realizată cu o serie de confuzii, fapt ce a determinat apariția unei prime lucrări a noastre dedicată acestuia : Călin Timoc, *Observații cu privire la cultul zeiței Epona în Dacia romană*, în *Satu Mare. Studii și comunicări*, XIV, 1997, 115-117.

⁴ Marion Euskirchen în studiul ei nu a avut acces la revistele de specialitate românești, după cum am putut observa. Bibliografia referitoare la Dacia romană se rezumă la *CIL* III și la ceea ce s-a mai publicat în străinătate de cercetătorii români referitor la această problemă. Confuziile apar îndeosebi la denumirea localităților din România unde au fost făcute descoperiri de inscripții dedicate zeiței Epona. Astfel Ulpia Traiana Sarmizegetusa apare sub denumirea Várhely (denumirea din *CIL*).

împărțindu-se în două tabere: unii erau de părere că această zeiță este de origine celto-galică, iar alții, pe baza izvoarelor literare greco-latine, susțineau că ea ar fi o veche divinitate italică⁵. Apariția însă în *RE* a unui articol ce înclină spre originea gallică a acestei divinități avea să încetățenească între istorici și arheologi această informație⁶.

Se cunoaște desigur că începând cu secolul II cultul Eponei s-a generalizat în tot Imperiul roman, mai ales în zona europeană, atestarea epigrafică cea mai timpurie fiind la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, 110-112 p.Chr⁷. Tot Dacia reprezintă și limita cea mai târzie a dovezilor epigrafice pentru cultul Eponei în Imperiul roman. Este vorba de o inscripție datată în 251-253 p.Chr. descoperită la Apulum, în preajma palatului procuratorului financiar⁸.

CULTUL EPONEI ÎN IMPERIUL ROMAN. OBSERVAȚII GENERALE

Zona în care cultul Eponei este cel mai puternic pare a fi *Gallia*, cu precădere în zona nordică. Totuși reprezentările artistice sunt diferite aici, comparativ cu cele din celelalte zone ale Imperiului. În *Gallia* este cunoscută "Epona călare", pe când pentru Roma, provinciile dunărene și Grecia zeitatea apare hrănind cai, catări, măgari sau tronând încadrată de cel puțin două cabaline⁹. Georg Wissowa avansează ideea că zeița este adorată cu predilecție ca „Truppengöttin”, ca protectoare a sănătății animalelor, de celții care ajung să fie recrutați în *equites singulares*, unde și cabalinele sunt exemplare valoroase, deosebite¹⁰.

Totuși izvoarele literare se referă la manifestări ale cultului Eponei în mediul greco-elenistic. Dintr-un pasaj celebru, din *Metamorfozele / Măgarul de aur* al lui Apuleius, aflăm locul în care aceste plăcuțe sau reprezentări figurative erau puse și ritualul de venerare: "(...) *Pe când mă gândeam în*

⁵ *RE*, V, 232, s.v. Epona.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Încadrarea cronologică oferită de M. Euskirchen este greșită, vezi I. Piso, *Fasti Provinciae Daciae*, Bonn, 1993, (C. Avidius Nigrinus) p. 19.

⁸ Importanța Daciei în cronologia cultului Eponei în Imperiul roman a fost pentru prima dată remarcată de Marion Euskirchen.

⁹ Marion Euskirchen, *op.cit.*, p. 662-674.

¹⁰ Georg Wissowa, *Religion und Kultus der Römer*, München, 1902, p. 77, 315.

*sinea mea la obrăznicia colegilor mei de grajd și plănuiam contra perfidului meu cal o pedeapsă pentru a doua zi, când, prin puterea unui trandafir aveam să fiu din nou Lucius, întorcând capul zăresc într-o firidă aflată la aproape jumătatea stâlpului care susținea acoperișul grajdului, o statuie a zeiței Epona împodobită grijuliu cu ghirlande de trandafiri și încă proaspeți*¹¹. Tot Epona va reprezenta zeița pe care creștinii nu o vor putea accepta în disputa lor cu păgânii. Ca divinitate hipomorfă ea intra în opoziție cu chipul măgarului, sub care erau batjocoriți creștinii de către păgâni civili sau militari, în sec. II-III p.Chr.: „(...) Cine este atât de smintit încât să creadă, că poate fi divinizat așa ceva (un cap de măgar) dacă nu voi care venerați în grajduri pe toți măgarii chiar împreună cu Epona voastră”¹².

CULTUL ZEIȚEI EPONA ÎN PROVINCIA DACIA

Istoriografia românească dedicată prezenței cultului acestei divinități în Dacia nu este foarte bogată, fiind de altfel destul de puține urme arheologice (reprezentări, epigrafe etc.).

O primă succintă prezentare a divinității o va întreprinde la începutul anilor 70 cercetătorul Dan Isac, cu ocazia publicării a două piese fragmentare, două tăblițe votive de la Tibiscum, găsite în săpăturile arheologice din perioada interbelică și ajunse în colecția Muzeului din Lugoj¹³.

Cloșca Băluță cu ocazia publicării unei tăblițe fragmentare, inedite, cu o reprezentare a Eponei, de la Războieni Cetate (jud. Alba), întreprinde pentru prima dată o microsinteză dedicată cultului acestei zeități¹⁴.

Însă cel care va efectua o discuție mai largă pe marginea Eponei și a celorlalte culte celtice și germanice din provincia Dacia este Adrian Husar¹⁵.

¹¹ Apuleius III, 27.

¹² Minucius Felix XXVIII, 2 (Octavius). Mulțumim pe această cale bunului nostru coleg și prieten Remus Feraru, care a efectuat cu măiestrie traducerea acestui pasaj.

¹³ D. Isac, I. Stratan, *Monumente de artă provincială romană în Muzeul din Lugoj, în Banatica*, II, 1973, p. 120-123. Tot pe baza descrierii și a imaginilor pieselor publicate de Dan Isac am efectuat și noi analiza iconografică în studiul de față. Pieseile nu se mai găsesc astăzi în inventarul Muzeului din Lugoj, ele « au migrat » în anii comunismului la Muzeul din Reșița sau la Muzeul Național din București.

¹⁴ C. Băluță, în *SCIVA*, 41/1, 1990, p. 83-85.

¹⁵ Adrian Husar, *Celți și germani în Dacia romană*, Cluj, 1999, p. 229-234; Idem, *Religiile Daciei romane*, Tg. Mureș, 2003, p. 184-193.

Ioan Piso folosindu-se de informațiile epigrafice¹⁶, iar mai târziu Dorin Alicu și Adriana Rusu Pescaru și de cele arheologice identificau existența unui prim lăcaș de cult în Dacia, la Apulum¹⁷, în așa numitul edificiu-palat al guvernatorului Daciei, loc unde era cantonată și garda sa personală: *equites et pedites singulares*¹⁸.

Deocamdată în Dacia cultul Eponei este atestat prin 7 inscripții (Apulum 4, Războieni 1, Ilișua 1, Ulpia Traiana 1) și câteva reliefuri votive de la Tibiscum și Războieni, marea majoritate provenind din mediul militar. Cu excepția lui C. Iulius Septimium Castinus și a lui M. Aurelius Marcus, funcționari imperiali, dedicații fac parte din sfera adoratorilor fervenți ai Eponei: o trupă de cavalerie celtică, un centurion de legiune, exercitator equitum singularium (antrenor de cavalerie) și un sclav, superiumentarius (îngrijitor al animalelor de tracțiune / paznic al atelajelor)¹⁹.

CULTUL ZEITEI EPONA LA TIBISCUM

Cultul Eponei în importantul centru militar de la Tibiscum îl putem pune în legătură cu unitatea de vindilici, celți din Raetia, *cohors I Vindelicorum* și deci datarea în acest caz se reduce la epoca în care această trupă a fost prezentă în fortificația romană de la confluența Bistrei cu Timișul (sfârșitul sec. II – retragerea aureliană).

Prima plăcuță (fig. 1), marmoră, 20x23 cm, nr.inv. 520 Muzeul Lugoj, relief de formă aproximativ trapezoidală o reprezintă pe Epona șezând, se pare înveșmântată cu o *stola* și o *palla* flancată de doi mânji jucăuși. Zeița are părul coafat în bucle dese, pieptănat astfel ca să-i încadreze fața, și terminându-se în două cosițe (coafura gallică). Cu mâna dreaptă ea face un gest prin care se ferește de copitele căluțului din dreapta ei, care se ridică pe picioarele din spate. Acest gen tematic al ipostazei Eponei reprezintă alegoric protecția divină de care se bucurau aceste animale.

În a doua plăcuță și ea fragmentară, 10x12 cm, marmoră, apare reprezentat tot un măgar sau un catâr (după urechile lungi pe care le are)

¹⁶ I. Piso, *IDR III/5*, p. 57-71.

¹⁷ Adriana Rusu-Pescaru, Dorin Alicu, *Templele romane din Dacia*, I, Deva, 2000, p. 157.

¹⁸ În zona acestui edificiu au fost descoperite foarte multe ștampile tegulare N.SING a unității militare care forma garda guvernatorului Daciei, vezi V. Moga, *Castrul de la Apulum*, Cluj, 1999, p. 84-85.

¹⁹ Adrian Husar, *Religiile Daciei romane*, Tg. Mureș, 2003, p. 193.

având în fundal un arbore. D. Isac, cel care a publicat piesa nu a observat două elemente care indică prezența zeiței în imediata apropiere a animalului reprezentat²⁰. Câteva bucle din părul divinității în colțul superior din stânga plăcuței și o cută din *stola* Eponei sub botul asinului. Aceste elemente sunt reprezentative deoarece ne pot oferi tematica iconografică a reliefului votiv: “Epona hrănind cabalinele”. În această ipostază zeița este cel mai des cunoscută, Marion Euskirchen denumind acest tip iconografic: “Reichstypus”²¹. Adrian Husar denuște acest tip iconografic « greco-roman »²².

Amândouă plăcuțele, după temă și reprezentare artistică, se încadrează în sec. III. Nu se cunosc analogii. Un lucru inedit îl reprezintă motivul arborelui în fundalul scenei care nu este cunoscut pentru alte reliefuli votive cu Epona în tot Imperiul roman. Ridicarea unor asemenea plăcuțe votive, după părerea specialiștilor în istoria religiilor antice, s-ar face din două motive:

1. drept mulțumire pentru menținerea puterii de muncă a cailor și a celorlalte cabaline;
2. pentru recolta bogată în grâne oferită de natură, astfel Epona poate fi pusă în legătură cu cultul fertilității pământului.

După maniera de realizare a reliefulor votive de la Tibiscum credem că ele sunt o realizare a unor meșteri-artiști locali, probabil militari. Chiar dacă se încadrează în același tip iconografic și reprezintă cea mai apropiată analogie cu piesele tibiscense, relieful de la Războieni Cetate prezintă o cu totul altă manieră artistică.

Unitatea *cohors I Vindelicorum milliaria* este documentată epigrafic și cu epitetul de *equitata*²³. Existența unor importante escadroane de cavalerie la Tibiscum este documentată nu doar epigrafic – o inscripție din *principia* castrului mare ne oferă și numele unor decurioni²⁴ - ci și prin descoperiri arheologice, o baracă cu șase camere și intrări, tipică pentru castrale de ala, a fost descoperită lângă *porta principalis sinistra*, clădirea III²⁵.

Adoratorul tibiscens, care a pus plăcuțele votive, foarte probabil în firida unui grajd din interiorul castrului unde se odihneau caii unității de

²⁰ D. Isac, I. Stratan, *op. cit.*, p. 120-121.

²¹ Marion Euskirchen, *op. cit.*, p. 662 (tipul VI).

²² Adrian Husar, *Celți și germani în Dacia romană*, Cluj, 1999, p. 231.

²³ Doina Benea, Petru Bona, *Tibiscum*, București, 1994, p. 108.

²⁴ Doina Benea, *Die cohors I Vindelicorum miliaria c.R. p.F. in Dakien*, în *Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik*, Wien, 1985, p. 54.

²⁵ Doina Benea, Petru Bona, *op. cit.*, p. 144.

vindilici, bănuim că era un *strator* (grăjdar) din această trupă. N-ar fi exclus ca manejul din zona nordică, îngrădită (val, șanț, palisadă), din vecinătatea castrului să fie în mod special realizată pentru antrenarea și dresarea cailor de luptă.

Dintre provinciile din această zonă a Imperiului roman (zona balcanică), Dacia este cu cele mai numeroase monumente dedicate acestei zeițe. Foarte interesant este că tot în zona aceasta va apare mai târziu și cultul Cavalerilor danubieni, unde *Magna Terra Mater* tronează între doi cavaleri. Gesturile pe care ea le face sunt foarte apropiate de cele ale Eponei.

DAS EPONAKULT BEI TIBISCUM

Zusammenfassung

Bei Tibiscum wurden zwei Votivtafeln der Epona im Römerlager der cohors I Vindelicorum miliaria gefunden. Weil die Einheit auch *equitata* epigraphisch angedeutet ist, vermuten wir das die Widmung von ein *strator* in der Ställe wo die Kampfpferde standen, beigebracht wurde. In Tibiscum dieses Kult der Truppengöttin Epona konnte chronologisch nur am Ende des 2 Jh. n.Ch. – 271 n.Ch. stattfinden, als die Vindelici Truppe ihre Präsenz hier andeutet

Verzeichnnis der Abbildungen:

Abb. 1,2. Die zwei Votivtafeln der Epona von Tibiscum (Grafiker abbildungen)

Abb. 3,4. Ansichten der Reliefvotivtafeln der Truppengöttin Epona von Tibiscum (fotos nach D. Isac und I. Stratan)

Abb. 5. *Praetorim consularis* von Apulum (abfassung nach I. Piso)

Abb. 6. Tibiscum Eingravierungen an Apollo's Temple in der cohors Vindelicorum ist anmaßlich angedeutet *equitata* (nach D. Benea)

Abb. 7. Das Decurionis Tibiscensi militaria Listte, von cohors I Vindelicorum (nach D.Benea)

Abb. 8. Gebäudeteil III mit 6 Eintrittüren, Ritter Ställe in der Tibiscum (Plan nach D. Benea)

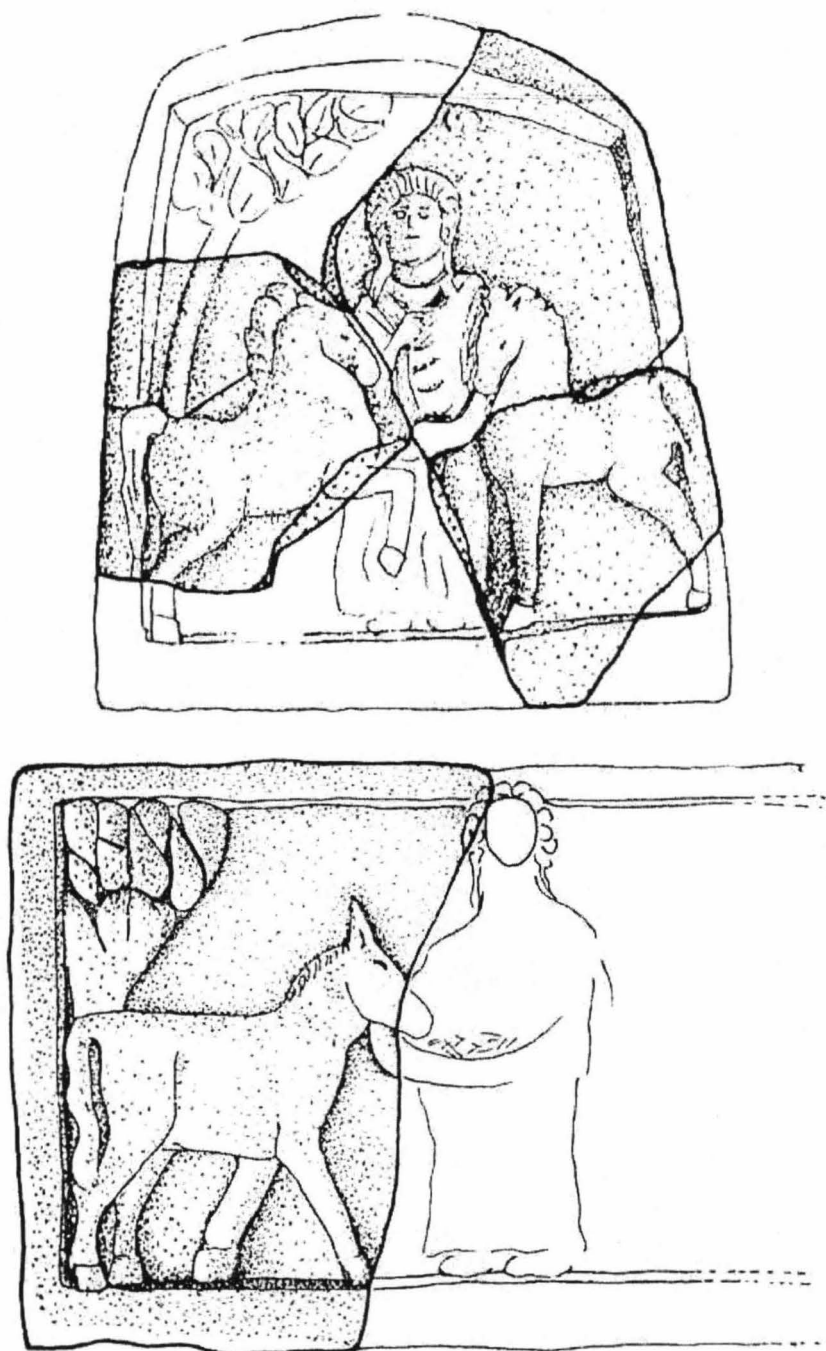

Fig. 1-2. Cele două tăblițe votive dedicate Eponei de la Tibiscum.
(prelucrate de noi grafic).

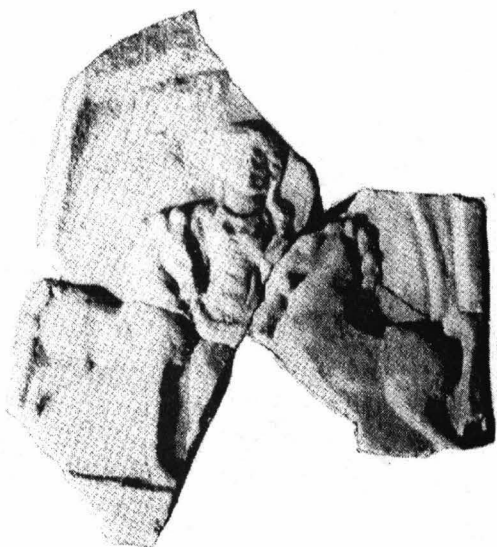

Fig. 3, 4 – Cele două fragmente de reliefuri votive dedicate Eponei de la Tibiscum.
(fotografii după D. Isac și I. Stratan).

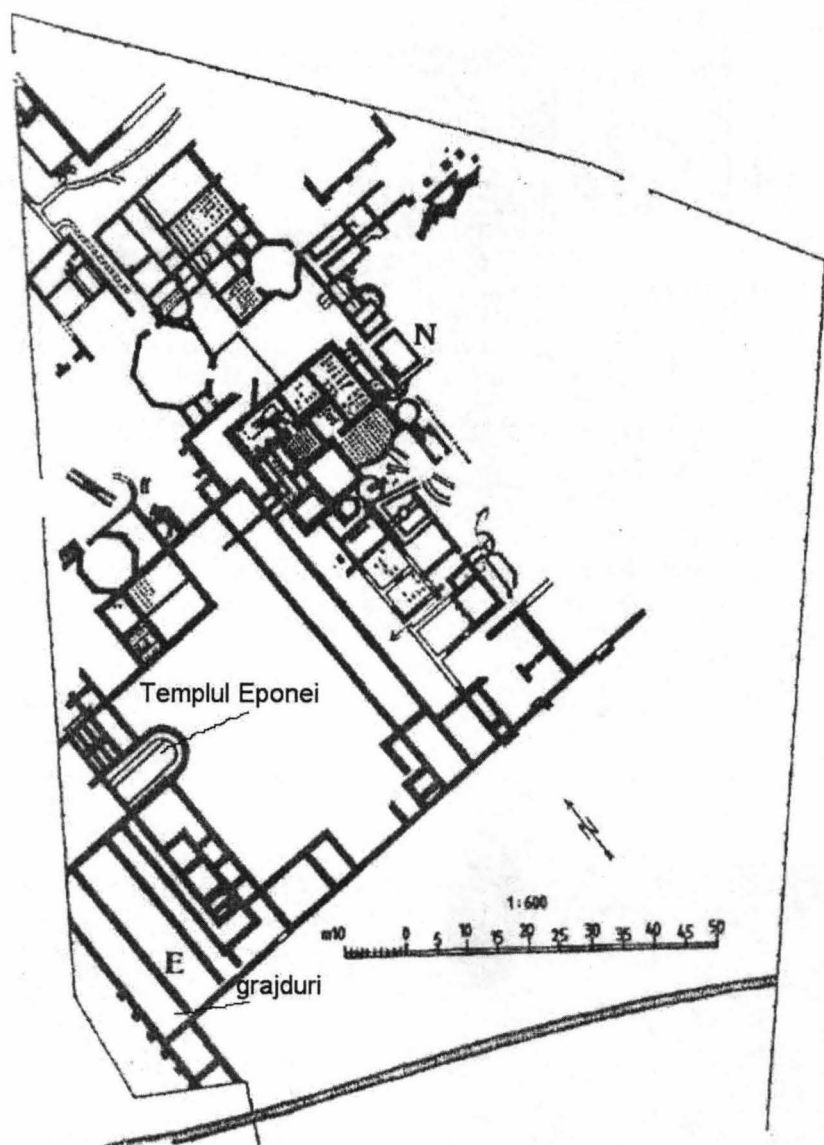

Fig. 5. *Praetorium consularis* de la Apulum.
(plan după I. Piso).

Fig. 6. Inscriptia tibiscensă de la templul lui Apollo unde cohorta de vindilici apare atestată ca *equitata*.
 (după Doina Benea).

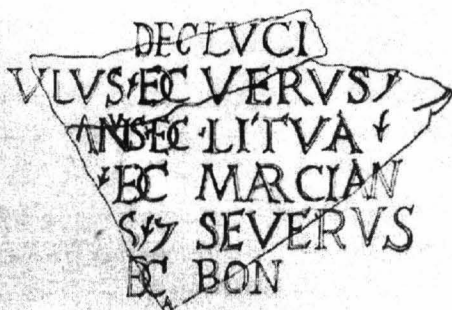

Fig. 7. Lista decurionilor tibiscensi militari din *cohors I Vindelicorum*.
 (după D. Benea).

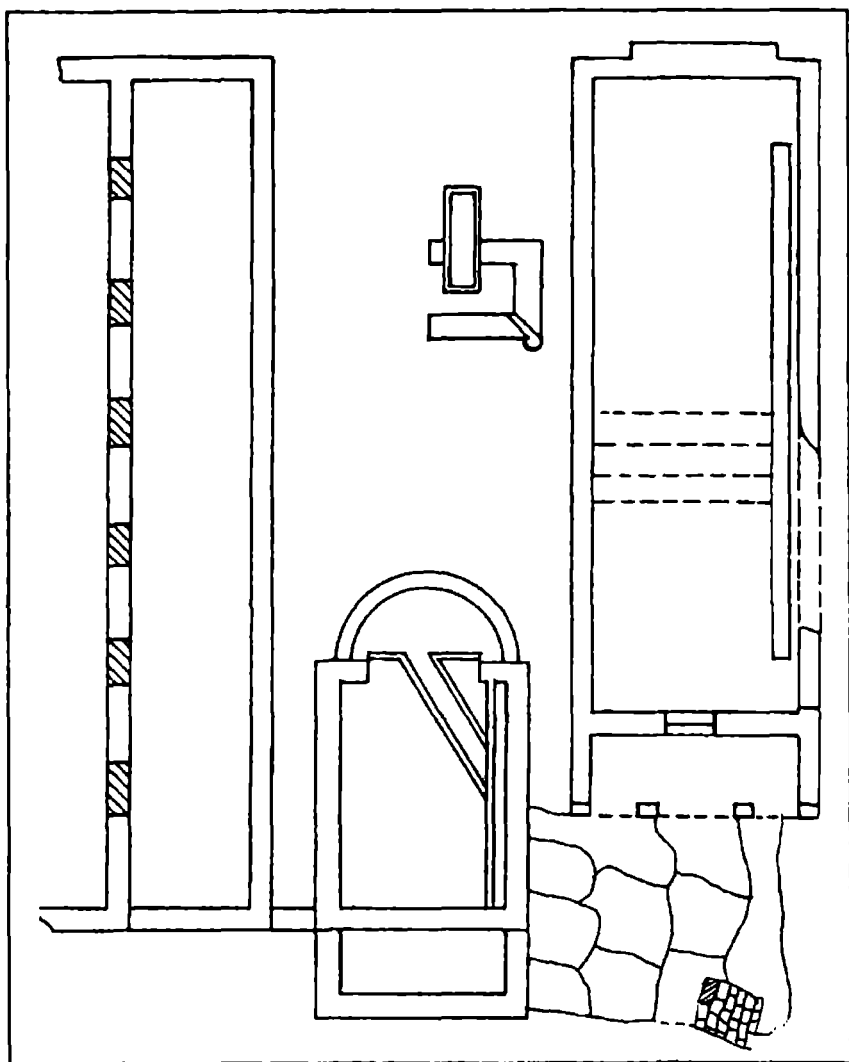

Fig. 8 – Edificiul III cu 6 intrări, baracă de călăreți de la Tibiscum.
(plan după Doina Benea).

PRELUCRAREA OSULUI ȘI CORNULUI ÎN SECOLELE IV-V D.HR. ÎN SPAȚIUL FOSTEI DACII PREROMANE. TEHNICI DE EXECUȚIE A OBIECTELOR DIN OS ȘI CORN

ADRIAN BEJAN, OVIDIU C. PĂDUREAN

Încă din cele mai vechi timpuri, osul și cornul s-au bucurat de un interes deosebit, ambele servind drept materie primă pentru confecționarea unor diverse unelte, obiecte de toaletă sau podoabă. Posibilitatea procurării rapide, ușurința în prelucrare dar și durabilitatea lor, explică în mare măsură, larga răspândire pe care obiectele din os și corn au cunoscut-o începând chiar cu primele epoci ale omenirii.

Izvoarele antice, atât cele grecești cât și cele latine, nu oferă decât date lacunare și insuficiente referitor la meșteșugul prelucrării osului și cornului. Dar cercetările arheologice, pe baza urmelor de secționare observabile pe deșeurile de corn și os, permit stabilirea cu certitudine a modurilor de prelucrare.

Prelucrarea propriu-zisă este apropiată, ca procedeu tehnic, de cea a lemnului, însă duritatea deosebită a materialelor a făcut necesară o mai mare specializare din partea celor care le prelucrau, precum și utilizarea unor instrumente mai perfecționate, fapt ce a determinat diferențierea unei ramuri deosebite de meseriași (Barnea, 1995, 10). Specializarea meșteșugarilor nu a însemnat implicit deținerea exclusivității producției în cadrul propriilor ateliere. De cele mai multe ori obiectele din os și corn – mai ales cele care necesitau doar operațiuni simple de realizare – sunt executate în continuare de către omul de rând, în cadrul propriei gospodării.

În funcție de materia primă utilizată, obiectele rezultate în urma prelucrării pot fi reduse la cele mai mici dimensiuni. Oasele folosite proveneau atât de la animalele domestice – porci, berbeci, cai, vite, câini etc. – cât și de la cele sălbatice: cerbi, mistreți, păsări etc., la care se adaugă și coarnele, îndeosebi cele de cerb, dar și cele de capră. Datorită durității superioare, cornul era adesea preferat osului, în cadrul descoperirilor arheologice piesele executate din corn predominând.

Descoperirile arheologice permit identificarea și ordonarea tehnicilor de prelucrare. Cea dintâi operație consta în debitarea osului, aici distinguându-se două tipuri de secționări: prima - tăierea perpendiculară pe lungimea osului, destinată a înlătura părțile inutilizabile, procedeu realizat

cu ajutorul unui fierăstrău (fapt vizibil datorită modului grosier de realizare a operațiunii); a doua – tăierea în lungimea osului prin percuție cu un cuțit, o daltă sau o lamă de metal. Și în cazul cornului de cerb ambele tehnici de secționare sunt utilizate, prima la tăierea bazei și a vârfului cornului, precum și la fragmentarea sa, procedeu realizat tot cu ajutorul unui fierăstrău, și a doua la detașarea ramurilor și despicarea fragmentelor cornoase, cu ajutorul unei dălți sau a unei lame de metal (Ciugudean, 1997, 13). Având în vedere dimensiunea și duritatea mai mare a coarnelor de cerb, o unealtă des utilizată pare a fi fost toporul (Palade, 1966, 274).

Pentru a se ușura munca, se urmărea atenuarea durității materiei prime prin înmuierea în apă fierbinte sau în leșie (Barnea, 1995, 110). Următoarele operații constau în netezirea pieselor finisate prin frecarea cu nisip umed, iar pentru a le da un luciu mai mare, se ungeau cu grăsime și se lustruiau cu o bucată de piele (Opresan, 1992, 161; Barnea, 1995, 110).

În ceea ce privește tehnica de perforare, cel mai adesea se utiliza sfredelul, precum și cuie sau sule de fier înroșite în foc (Palade, 1966, 274; Kostrzewski, 1949, 285-286; Barnea, 1995, 110). Tot în același scop, pentru perioada antică însă, este atestat un burghiu cu coardă de arc, pentru a cărui utilizare se presupune că operația era facilitată prin umidificarea osului cu un acid (Ciugudean, 1997, 14).

La operațiunea de decorare a obiectelor de os se foloseau dălțițe, străpungătoare de fier, ace ascuțite, roțițe duble încinse în foc (Opresan, 1992, 162) și compasuri (Diaconu, 1962, 441). Între decorurile întâlnite, cel mai frecvent apare acela “în ochiuri”, ce consta într-unul sau două cerceulețe concentrice, cu un punct la mijloc, și care era realizat prin incizie cu ajutorul unui compas de metal, prevăzut cu unul sau două brațe (Barnea, 1995, 112).

Pentru secolele IV-V d.Hr., unul dintre cele mai importante și abundente obiecte din os și corn, în spațiul fostei Dacii preromane, este pieptenele realizat din trei rânduri de plăci de os suprapuse, de diferite forme. Sunt trei tipuri de piepteni specifici acestei perioade – cu mâner semicircular, cu mâner în formă de clopot și cel cu dinții laterali (bipen) - care au fost utilizați în etape succesive de timp - primul fiind folosit din timpul secolului al III-lea d.Hr. până în prima parte a secolului al IV-lea d.Hr., următorul spre sfârșitul aceluiași secol, iar ultimul în secolele V-VI d.Hr.

Deși apariția pieptenilor din os și corn este timpurie, folosindu-se încă din epoca La Tène, tipul realizat din trei rânduri de plăci suprapuse datează din timpul primului secol al erei noastre. Stabilirea originii acestui tip de pieptene a stârnit numeroase discuții între cercetători, ajungându-se la concluzia că locul său de proveniență este Imperiul roman (Opresan, 1992,

165-166). Cu toate că a cunoscut o mai largă răspândire în cadrul culturii Sântana de Mureș-Cerneahov (sec. IV d.Hr.), pieptenele realizat din trei rânduri de plăci de os suprapuse, cu mânerul semicircular, apare mult mai timpuriu, fiind documentat în regiunea Dunării de Jos încă din prima jumătate a secolului al III-lea d.Hr. Locul de proveniență al acestui tip de pieptene este considerat a fi zona romană a Dunării de Jos, de unde se va răspândi în aria culturală cerneahoveană, iar de aici în culturile Przeworsk și Gura Vistulei (Diaconu, 1972, 476; Opreanu, 1992, 165). Specific celei de-a doua jumătăți a secolului al IV-lea, pieptenele cu mânerul în formă de clopot s-a dezvoltat din tipul cu mâner semicircular (Diaconu, 1965, 102), el fiind realizat și utilizat îndeosebi în lumea barbară din centrul și estul Europei (Filipescu, 1987, 49), cu toate că descoperiri de acest gen apar și în unele așezări și cimitire romane târzii. Ultimul tip de pieptene, cel cu dinții bilaterali, deși devenit specific secolelor V-VI d.Hr., este prelucrat mult mai de înaintea, mărturie în acest sens apărând încă din secolul I d.Hr. în zona Italiei (Opreanu, 1992, 163).

Diferențiindu-se ca formă, toate cele trei tipuri sunt, însă, realizate în aceeași manieră, deosebirile în ceea ce privește tehnica de prelucrare fiind minore. În toate cazurile, cele trei rânduri de plăci suprapuse înseamnă în fapt două straturi exterioare de plăcuțe osoase, care reprezintă mânerul obiectului, între care este dispus un al treilea strat ce prezintă pe o latură - sau chiar pe ambele, în cazul pieptenului bipen - dinții obiectului, toate fiind asamblate cu ajutorul unor nituri metalice.

Ca materie primă pentru realizarea pieptenilor se foloseau îndeosebi coarnele de cerb, acestea bucurându-se de o duritate mai mare, dar și diferite oase – cum este cazul radius-ului de bovidu descoperit la Biharea (Dumitrașcu, 1982, 111). Coarnele folosite pentru prelucrare proveneau îndeosebi de la specia de cervidee *Cervus elaphus* (Palade, 1966, 269), dar și de la specia de căprior *Capreolus capreolus* (Opreanu, 1992, 159).

O primă etapă, anterioară procesului propriu-zis de prelucrare, consta în aprovizionarea și depozitarea materiei prime în atelier. De cele mai multe ori, coarnele erau adunate din pădurile din împrejurimi, toamna, după ce acestea cădeau de la cerbi, însă existau și situații în care ele erau procurate de la cerbii vânați, mărturie în acest sens stând câteva baze de cep osos cu rozetă prinsă pe părți din craniul cerbului, dar și cutiile craniene care au susținut coarnele și pe care se observă urme de fierăstrău (Opreanu, 1992, 160; Palade, 1969, 234).

Procesul de prelucrare debuta prin tăierea coarnelor transversal, pentru înlăturarea părților nefolositoare – vârfurile sau bazele de cep osos cu

rozetă. În cazul vârfulor, unele dintre exemplare au fost secționare prin tăieturi pornite succesiv din mai multe unghiuri, pe toată circumferința părții cornoase, iar mijlocul spongios al osului nu a fost tăiat ci îndepărtat prin forțare cu mână. Probabil aceeași tehnică a fost folosită și în cazul părților mai groase de la baza coarnelor (Oporeanu, 1992, 160). Tot în această etapă se realiza înlăturarea ramificațiilor de pe axele principale și tăierea oaselor în mai multe bucăți. Astfel toate fragmentele erau retezate la dimensiuni aproximativ egale. În cazul pieptenilor cu mâner semicircular, aceste bucăți erau secționare pe categorii. Bucățile de la baza ramificațiilor, unde cornul are de obicei o formă applatizată, erau folosite la lucrarea plăcuțelor semicirculare pentru mânerele de piepteni, iar părțile dintre ramificații erau retezate și utilizate la lucrarea plăcuțelor dreptunghiulare pe care se tăiau dinții pieptenului (Palade, 1966, 265). Pentru toate aceste operațiuni, ca instrument de secționare trebuie să fi fost folosit cuțitul cu lama bine ascuțită – pentru secționarea fragmentelor mai subțiri – și fierăstrăul – în cazul bazelor de cep cu diametrul mai mare.

Următoarea etapă consta în despicarea coarnelor, astfel fragmentele rotunde fiind despărțite în funcție de grosimea lor, în patru-șase bucăți, iar cele applatizate, din regiunea ramificațiilor (în cazul pieptenilor cu mâner semicircular) numai în două (Palade, 1966, 269). Toată această operațiune se realiza cu ajutorul toporului, însă în cazul bucăților mai mici și cu secțiune redusă, folosirea unui cuțit sau a unei barde era mai eficientă, în condițiile în care precizia despicării cu toporul trebuie să fi lăsat de dorit (Oporeanu, 1992, 160).

Urma apoi etapa înlăturării prin cioplire a miezului interior de pe corn și a excrescențelor exterioare, obținându-se astfel plăcuțele pentru piepteni. Începând cu această fază este probabil că pentru atenuarea durității, fragmentele cornoase erau înmuiate în apă fierbinte sau leșie. Această operație se realiza nu înaintea fragmentării coarnelor (Barnea, 1995, 110), ci după secționarea acestora, lucru atestat de lipsa, în acea vreme, a recipientelor de mari dimensiuni în care să fi fost înmuiate coarnele (un corn putea ajunge până la 1,20 m. lungime). Prin urmare, înainte de a fi fost înmuiate în apa fierbinte, ele trebuie să fi fost retezate în bucăți mai mici (Palade, 1966, 270). Acestea stăteau, probabil, în apă sau în leșie caldă până începeau să fie lucrate. Chiar și în timpul lucrului, atunci când începeau să se răcească, bucățile respective erau afundate din nou în apa fierbinte pentru a-și pierde iarăși din duritate (Palade, 1966, 271).

Pentru ca plăcile să fie netede erau frecate cu nisip umed, iar apoi erau unse cu grăsime și lustruite cu o bucată de piele.

Urmează apoi perforarea și asamblarea plăcilor prin prinderea lor cu nituri metalice. Probabil în legătură cu această etapă trebuie pusă existența unui instrument pentru asamblare, care reprezintă de fapt un os cioplit în formă de lopățică, cu capul rotund în secțiune, utilizat pentru potrivirea plăcilor de os (Dumitrașcu, 1982, 111).

Ultima etapă consta în tăierea dinților pieptenului, fapt ce se realiza după fixarea plăcilor cu nituri. Nu este exclus ca și în această fază pieptenii să fi fost fierți în leșie pentru a se înmuia și abia apoi li se tăiau dinții (Dumitrașcu, 1982, 112).

În cea ce privește operațiunea de perforare a plăcilor, aceasta se realiza cu ajutorul unui cui înroșit în foc sau cu un sfredel.

Niturile utilizate pentru fixarea celor trei rânduri de plăci de os erau executate cel mai adesea din bronz, însă și din cupru, în cele mai multe cazuri de către însăși meșteșugarul ce lucra pieptenii. Din bucățile de tablă de cupru (în cazul niturilor realizate din acest material) se desprindeau fâșii, cu ajutorul foarfecelor. În urma răsucirii și turtirii prin batere cu un ciocan din os sau lemn, fâșiile de cupru erau transformate în sârmă, din care se tăiau apoi nituri. Sârma obținută era mai maleabilă și permitea nituirea cu mai multă ușurință. Alegerea acestui procedeu s-a datorat și faptului că prin folosirea unui metal dur, plin, nituirea devenea anevoioasă, primejduind despicarea sau plesnirea plăcilor de corn și rebutarea lor (Palade, 1971, 209). În afară de utilizarea sârmei obținută din fâșii de tablă, prin batere cu ciocanul, se mai folosea și sârma rotundă sau rectangulară în secțiune, fără asperități la suprafață, ce dădea impresia că era obținută prin turnare (Palade, 1969, 239). Pe lângă cupru și bronz, pentru confecționarea niturilor se mai folosea și fierul, deși acest lucru necesita o operațiune mai dificilă de nituire, riscul plesnirii plăcilor de os fiind mai mare.

Decorarea pieptenilor se realiza de obicei prin incizii fine, utilizându-se în acest scop ace bine ascuțite, roțițe duble încinse în foc, străpungătoare de fier duble ca niște ace și dălțițe. Pe lângă decorul "în ochiuri", se mai întâlnesc și alte tipuri de ornamente: linii paralele, zig-zag-uri, puncte etc. Tot ca și ornament ar putea fi privite, în unele cazuri, și modul de dispunere a niturilor pe suprafața mânerelor, modelele rezultate evidențiind preocuparea intenționată a meșterului de decorare a piesei.

Aceleași procedee, deși mai puțin complexe, sunt folosite și în cazul confecționării altor obiecte din os și corn.

O categorie importantă a elementelor materiale aparținând secolelor IV-V d.Hr. o reprezintă cea a obiectelor de podoabă, realizate din diferite materiale, printre care se regăsesc și cornul sau osul. Majoritatea desco-

peririlor de obiecte aparținând acestei categorii se reduc la pandative prismatice realizate din corn de cerb, precum și la amulete din colți de animale sau brățări realizate dintr-o singură bucată de os.

Deși originea meșteșugului executării pandativelor prismatice din corn de cerb se află, la fel ca și în cazul pieptenilor, în lumea romană, acolo unde se întâlnesc și exemplare realizate din metal sau sticlă, aria lor de difuzare este una mult mai mare, de pe coastele nord-estice ale Atlanticului, până în nordul Mării Negre (Beldiman, 1992, 77), unde se răspândesc în cultura cerneahoveană probabil prin intermediul sarmaților, știut fiind faptul că această populație avea o anume preferință pentru obiectele agățate de centură (Diaconu, 1965, 106).

Pentru realizarea pandativelor se utilizau aceleași metode de secționare, cioplire, perforare, șlefuire și ornamentare, ca și în cazul pieptenilor. Ca ustensile pentru debitare se foloseau îndeosebi dălțile, iar perforația (pentru obținerea găurilor pentru agățarea pandativelor) se realiza prin sfredelire, fie în sens unic, fie în două etape, perforându-se alternativ pornind de pe ambele fețe ale obiectului (Ciugudean, 1997, 27). Întotdeauna perforația se realiza în partea superioară a obiectului, adică în capătul mai îngust. Pentru ornamentare se utiliza îndeosebi compasul, decorul cel mai des întâlnit fiind cel „în ochiuri”, realizat doar pe trei dintre laturile pandativului, cealaltă rămânând doar șlefuită. În multe din cazuri, pandativul lua forma coarnelor de animal din care fusese prelucrat, adică ușor curbată.

Mult mai simplă era prelucrarea amuletelor din colți de animale (mistreț, câine), aici fiind nevoie doar de perforarea și eventual ornamentarea obiectului, operațiune dificil de realizat, avînd în vedere duritatea deosebită a colților.

Strâns legată de prelucrarea pieptenilor stă execuția brățărilor din corn de cerb (Diaconu, 1975, 413), chiar în atelierul meșterului. Brățările erau realizate dintr-o singură bucată de corn, din rozetul de la baza cornului, acolo unde diametrul era mai mare. După ce fragmentul respectiv era desprins de restul cornului, prin secționare transversală cu ajutorul unui fierăstrău, miezul interior era înlăturat prin cioplire. Ca și în cazul pieptenilor, probabil operațiunea era realizată numai după ce fragmentul cornos trecuse prin faza înmuierii în apă fierbinte sau leșie. Odată finisat și lustruit, obiectul era gata pentru a fi dat în folosință.

Utilizate foarte des de-a lungul timpului, acele de păr și acele de cusut din os au o origine greu de stabilit, în antichitate ele fiind întrebuințate concomitent în lumea greco-romană și în cea barbară. Pentru execuția acelor de păr, ca materie primă se foloseau probabil oasele menajere, în special

cele provenind de la mamiferele mari. Prelucrarea era simplă, fiind nevoie doar de cioplirea, lustruirea și ornamentarea - în unele cazuri - a osului. O operațiune mai dificilă era utilizată doar în cazul prelucrării părții superioare a obiectului - „capul”- acolo unde forma diferită - sferică, pătrată, conică etc. - de restul obiectului făcea necesară o muncă minuțioasă. Deseori apar piese la care suprafața a fost lovită, zgâriată sau cioplită prea adânc, din această pricină locul respectiv înnegrindu-se. Deși în general prelucrarea se făcea manual, în unele cazuri, suprafețele foarte fine și atât de perfect rotunde, lasă impresia că au fost strunjite (Gudea-Bajusz, 1990-1991, 84).

Același procedeu se utiliza și în cazul acelor de cusut din os. Mai dificilă era perforarea osului pentru obținerea urechii acului. Pentru a se evita așchieria sau accidentele care să compromită întreg obiectul, se pare că osul era mai întâi presat, după care se trecea la perforarea propriu-zisă (Ciugudean, 1997, 31).

Mult mai masive decât acele simple de cusut, deși realizate prin aceeași tehnică și chiar având uneori aceiași perforație asemeni urechilor acelor (fapt ce denotă dubla sa utilitate - atât ca străpungător cât și ca obiect de cusut) sunt sulele. Pentru lustruirea și ascuțirea lor se foloseau bolovanii de gresie, fapt atestat de urmele păstrate pe bolovanii descoperiți în complexele arheologice (Marcu, 1980, 371).

Reprezentând obiecte de uz comun, mânerile de os au cunoscut de-a lungul timpului o largă răspândire, fiind utilizate atât pentru cuțite, cât și pentru bisturie, junghiere, arcuri etc. Pentru realizarea lor sunt folosite ca materii prime și osul dar și cornul de cerb sau capră. Aceste obiecte apar sub formă circulară sau ovală, având țesutul osos spongios central înlăturat, creându-se astfel un canal longitudinal, în capătul în care se introducea partea metalică neascuțită a obiectului. Unele mâner prezintă perforații transversale la unul din cele două capete, fie pentru a putea fi agățate, fie pentru fixarea mai bine a lamei de fier. În cazul în care perforațiile erau realizate în partea tubulară, pentru ca burghiul să nu derapeze sau să așchieze obiectul, probabil că tubul era montat pe un miez de lemn și apoi imobilizat cu sfoară, sau se mai putea, eventual, bloca piesa cu picioarele (Ciugudeanu, 1997, 14). Un alt tip de mâner era realizat din două plăsele de os, sub forma unor plăci dreptunghiulare ce erau perforate și prinse cu nituri metalice de lama cuțitului (Barnea, 1995, 112).

În ceea ce privește tuburile de ace din os, deși se întâlnesc și în lumea romană, au cunoscut o largă răspândire îndeosebi în aria culturală Sântana de Mureș-Cerneahov, unde obiceiul depunerii lor în morminte este foarte des întâlnit. Tehnica lor de execuție era una simplă. Se utilizau îndeosebi

femurele de păsări – dar și alte oase - care erau retezate la capete iar apoi țesutul spongios le era înlăturat. Ulterior erau supuse unui proces de șlefuire. Capetele se înfundau cu dopuri de lemn, dintre care unul era prevăzut, probabil, cu apucătoare, pentru a se putea scoate și introduce mai ușor dopul. În unele cazuri dopurile erau prevăzute cu câte o gaură pentru petrecut șnurul, cu ajutorul căruia erau agățate de centuri (Diaconu, 1965, 101).

Probabil că și alte obiecte de os și corn, aparținând domeniului casnic, ori obiectelor de podoabă sau igienă, au fost realizate prin procedee identice sau asemănătoare.

În spațiul dacic (provincia romană și în afara ei) meșterul autohton specializat în prelucrarea osului utilizează aceleași tehnici de execuție precum meșteșugarii din celelalte provincii ale Imperiului, situație care se perpetuează și în secolele de după retragerea aureliană (sec. IV-V), tradiția și tehnologia prelucrării osului și cornului rămânând neschimbată, cu toate influențele suferite de pe urma perindării numeroaselor populații în spațiul cuprins între Carpați, Dunăre și Marea Neagră.

BIBLIOGRAFIE

- I. BARNEA, 1995: *Meșteșugurile din așezarea feudală de la Garvăn*, în *SCIV*, VI, 1-2, 1995, p. 107-115.
- C. BELDIMAN, 1992: *Piese de toaletă și podoabă în secolul al IV-lea e.n. descoperite în estul Transilvaniei*, în *SCIVA*, XLIII, 1, 1992, p. 71-80.
- DANIELA CIUGUDEAN, 1997: *Obiectele din os, corn și fildeș de la Apulum*, Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, 1997.
- GH. DIACONU, 1962: *Despre pandativele prismatice de os din necropola de la Târgșor*, în *SCIV*, XIII, 2, 1962, p. 439-445.
- GH. DIACONU, 1965: *Târgșor – Necropola din secolele III-IV e. n.*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1965.
- GH. DIACONU, 1972: *Doi piepteni din os cu mâner semicircular descoperiți la Târgșor*, în *SCIV*, XXIII, 1972, p. 461-474.
- GH. DIACONU, 1975: *O brățară din corn de cerb de la Pietroasele-Buzău*, în *SCIV*, XXXVI, 3, 1975, p. 411-415.
- S. DUMITRAȘCU, 1982: *O locuință-atelier de lucrat piepteni (secolul VI e. n.) descoperită la Biharia*, în *Crisia*, XII, 1982, p. 107-121.
- B. FILIPESCU, 1987: *Descoperiri în perioada secolelor III-V de la Micia*, în *SCIVA*, XXXVIII, 1, 1987, p. 40-51.
- N. GUDEA, I. BAJUSZ, 1990-1991: *Ace de păr de la Porolissum*, în *Acta MP*, XIV-XV, 1990-1991, p. 81-126.
- J. KOSTRZEWSKI, 1949: *Les origines de la civilisation polonaise*, Paris, 1949.
- MARIANA MARCU, 1980: *Unele date privind practicarea meșteșugurilor în așezările daco-romane din sud-estul Transilvaniei*, în *SCIVA*, XXXI, 3, 1980, p. 361-380.

C. OPREANU, 1992: *Date preliminare privind prelucrarea osului în secolul al IV-lea în așezarea de la Suceag (jud. Cluj)*, în *EphNap*, II, 1992, p. 159-167.

V. PALADE, 1966: *Atelierele pentru lucrat pieptenii din os din secolul al IV-lea e.n. de la Bârlad – Valea Seacă*, în *ArhMold*, IV, 1966, p. 261-275.

V. PALADE, 1969: *Noi ateliere de lucrat pieptenii din corn de cerb în secolul al IV-lea e. n. la Valea Seacă – Bârlad*, în *Carpica*, II, 1969, p. 233-251.

V. PALADE, 1971: *Un nou centru de prelucrare a cornului de cerb în secolul al IV-lea e. n. la Fedești, com. Suletea (jud. Vaslui)*, în *Carpica*, IV, 1971, p. 207-213.

LE TRAVAIL DE L'OS ET DES RAMURES AU IVE-VE SIÈCLES APRES JESUS-CHRIST DANS L'ESPACE DE L'ANCIENNE DACIE PRÉROMAINE. TECHNIQUES D'EXECUTION DES OBJETS EN OS ET EN RAMURES.

Résumé

Dès les temps les plus reculés, l'os et les ramures ont joui d'un intérêt particulier, les deux constituant la matière première pour l'exécution de divers outils, objets de toilette ou de parure.

Faute de renseignements écrits, l'identification et la mise en ordre des techniques de travail de ces matériaux a été possible grâce aux découvertes archéologiques. Il s'agit d'opérations de sectionnement, fendage, perforage, finissage, assemblage polissage et décoration. En se servant de divers outils (couteaux, gouges, haches, vrilles, compas etc.), les maîtres artisans confectionnaient des objets qui exigeaient des opérations complexes de réalisation (peignes à trois rangées de plaques en os superposées), aussi bien que des objets qui réclamaient pour leur réalisation des techniques plus simples (pendentifs en ramures et en défense d'animaux, bracelets, épingles à cheveux, aiguilles, étuis pour garder les aiguilles, manches etc.).

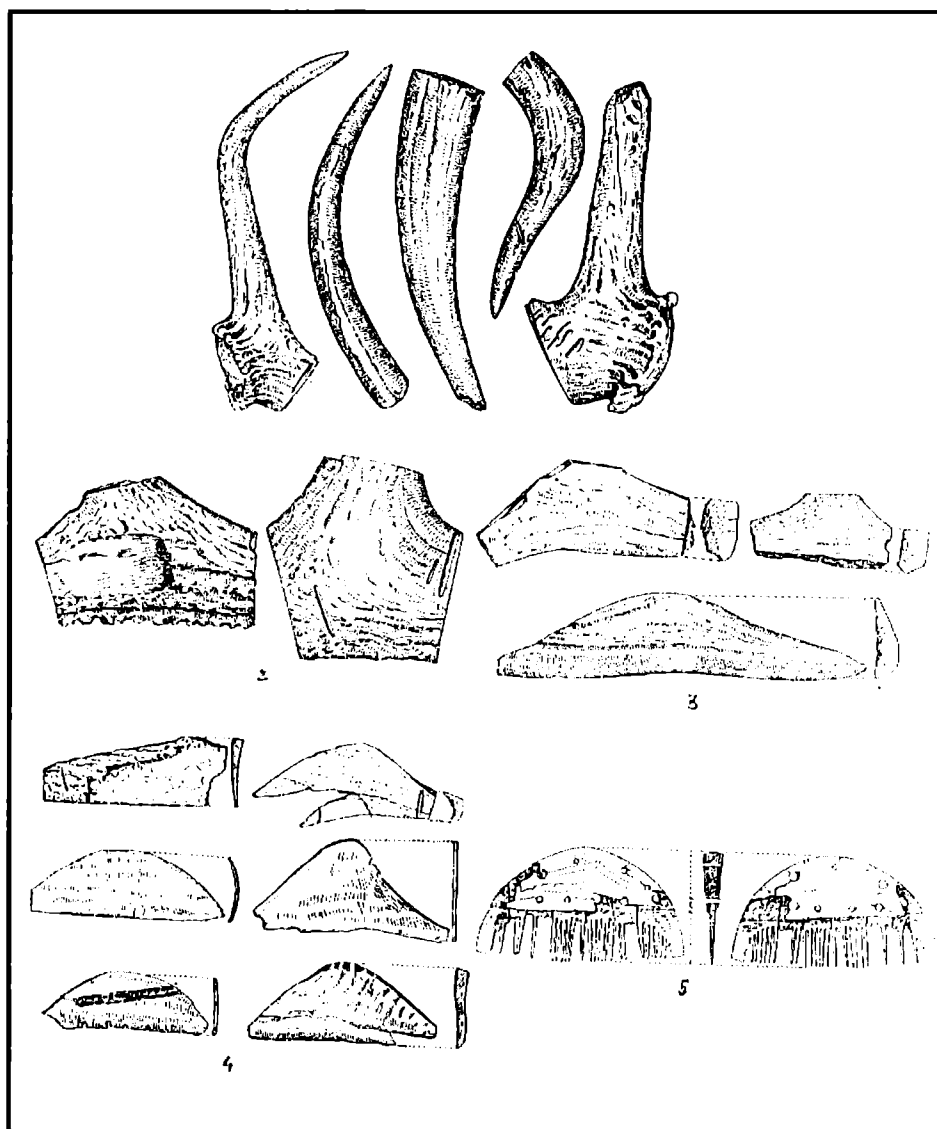
Dans l'espace dacique (dans la province romaine et à l'extérieur), l'artisan autochtone spécialisé dans le travail de l'os utilise les mêmes techniques d'exécution que les artisans des autres provinces de l'Empire Romain, situation qui va se perpétuer également durant les siècles après la retraite de l'empereur Aurélien (IVe-Ve siècle ap. Jésus-Christ).

La liste des illustrations

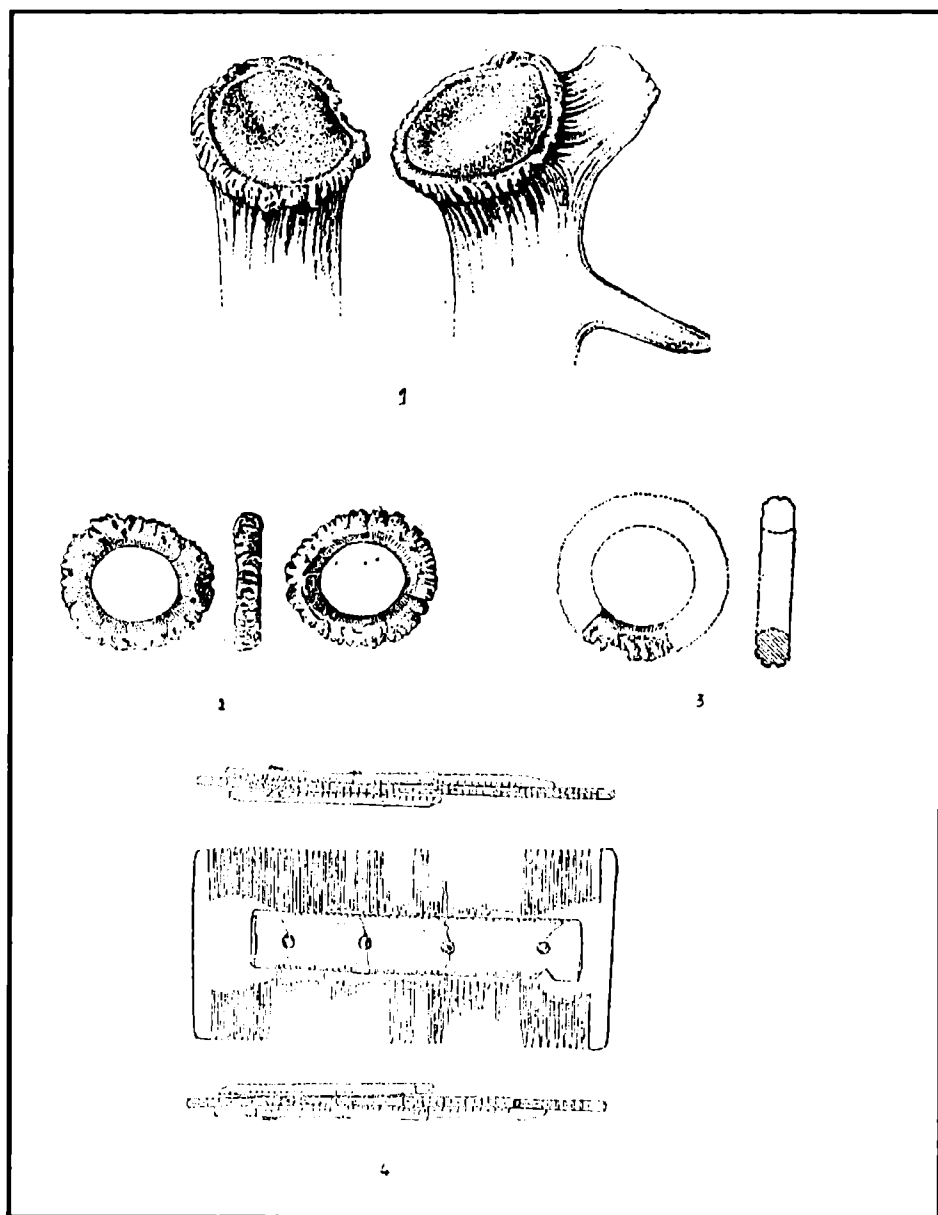
- Pl. I.**
1. Pièces en cornes de cerf dans la première phase de travail.
 2. Pièces en cornes de cerf de la base du branchage, pas fendues.
 3. Pièces en cornes de cerf de la base du branchage, fendues.
 4. Plaques demi-rondes en corn de cerf en des différentes stades d'usinage.
 5. Peigne en os avec le poignet dem-irond.
- Pl. II.**
1. La base d'un corn de cerf.
 2. Bracellet en corn de cerf.
 3. Fragment d'un bracellet en corn de cerf.
 4. Peigne en os avec des dents bilatéraux.

- PL. III.** 1;3. Des tubes pour garder les aiguilles confectionnées en femur d'oiseau.
2. Amulette en défenses de sanglier.
4. Poignet de couteau confectionné en os.
5. Aiguilles de parrure en os
6. Aiguilles à coudre en os.

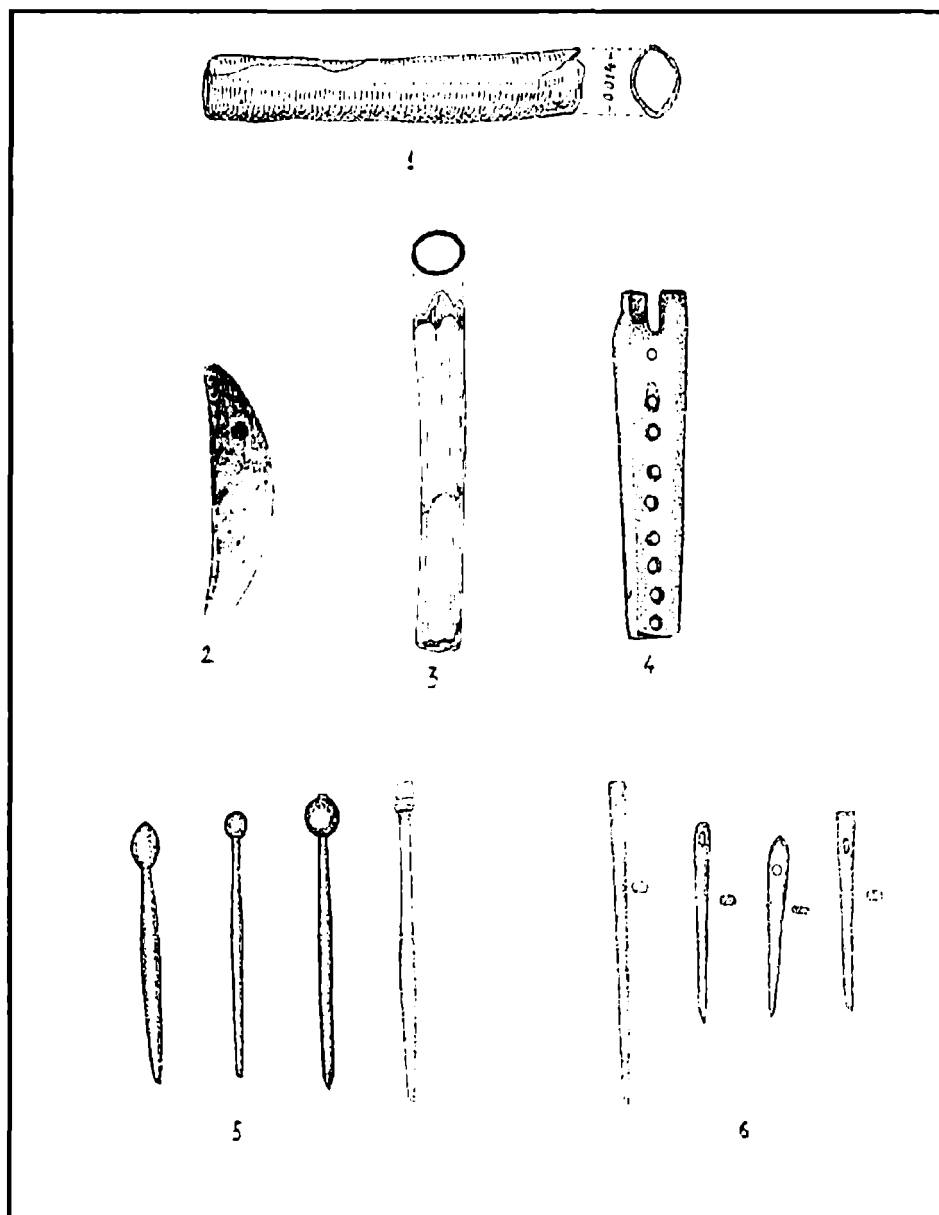
- Fig. I^e.** 1. Pièces en cornes de cerf séparées des axes principales.
2. Fragments corneux pas fendus.
3. Pendative prismatique en corn de cerf.
4. Plaquettes rectangulaires en corn de cerf.
5. Peigne en os avec le poignet en cloche.

Pl. I. 1. Bucăți de coarne de cerb din prima fază de lucru; 2. Bucăți de coarne de cerb de la baza ramificațiilor, nedespicate; 3. Bucăți de coarne de cerb de la baza ramificațiilor, despicate; 4. Plăci semicirculare din corn de cerb din diferite stadii de prelucrare; 5. Pieptene de os cu mânerul semicircular.

Pl. II. 1. Bază corn de cerb; 2. Brățară din corn de cerb; 3. Fragment dintr-o brățară de corn de cerb; 4 Pieptene de os cu dinții bilaterali.

Pl. III. 1;3. Tuburi pentru păstrat acele confecționate din femur de pasăre; 2. Amuletă din colț de mistreț; 4. Mâner pentru cuțit confecționat din os; 5. Ace de păr din os; 6. Ace de cusut din os.

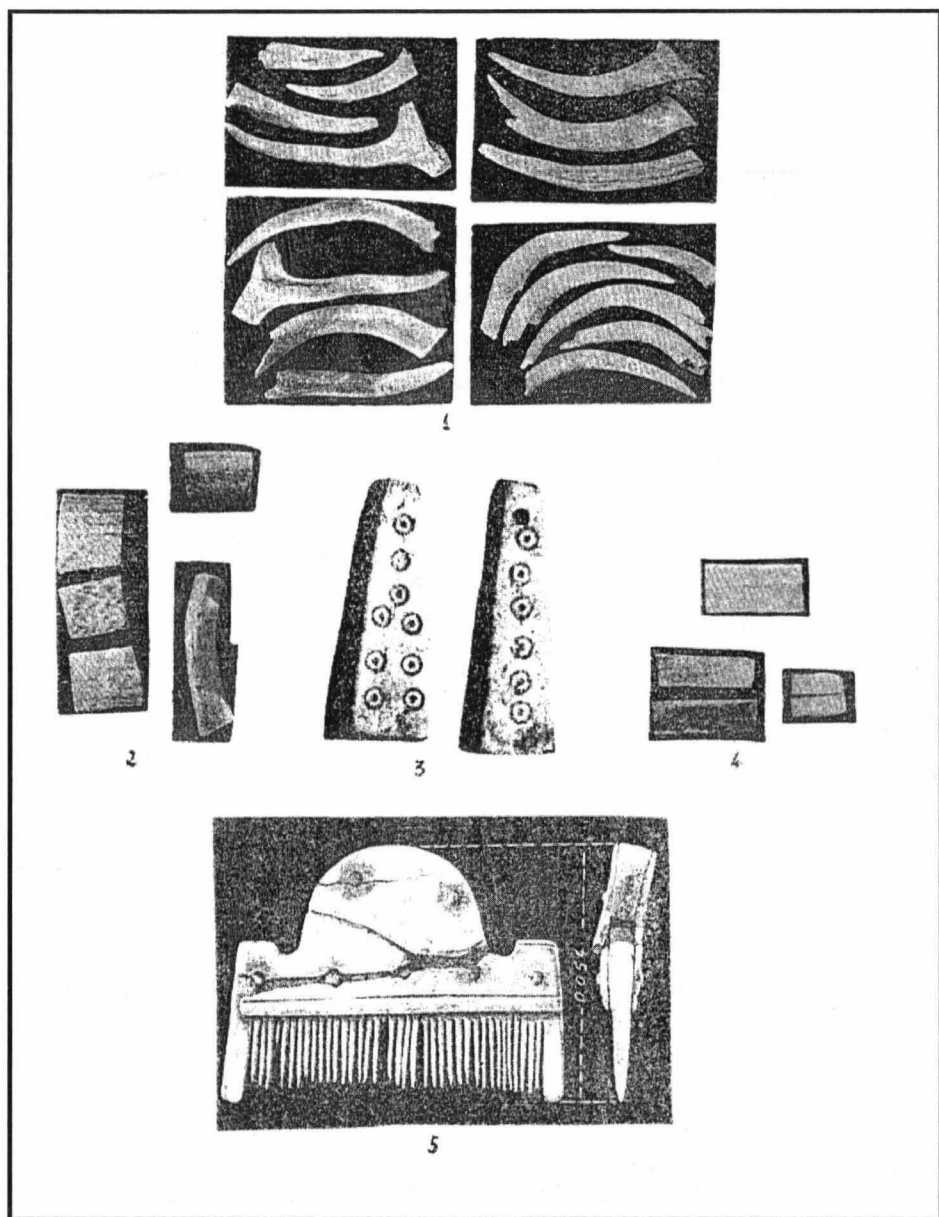

Fig. I. 1. Bucăți de coarne de cerb desprinse de pe axele principale; 2. Fragmente cornoase nedespicate; 3. Pandative prismatice din corn de cerb; 4. Plăcuțe dreptunghiulare din corn de cerb; 5. Pieptene de os cu mânerul în formă de clopot.

NEW MEDIEVAL ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES IN THE REGION OF PANČEVO

VOISLAV DJORDJEVIĆ, JELENA DJORDJEVIĆ, DEJAN RADIČEVIĆ

In this communication there will be exposed the recent results of the archaeological researches „Staro Selo” from Idvor, Domovašćoska Țigłana (Pančevo) and „Preko Slatine” from Omalița. The excavations made between 2002-2005 came to the interest of the National Museum from Pančevo.

The Idvor village lies at the north-western limit of the Southern Banat, on the left part of the loess- terrace of river Timiș at 31 km away from Pančevo. The „Staro Selo” site lies at 1.5km from the village's church and it can be easily noticed from the southern entrance in the village, as well as from the west, the north and from the both sides of Timiș river. We are talking about a plateau situated 10 km above the surrounding site which is formed on the riverside of the Timiș river and his tributary, Tukoș. This loess holm rectangular-shaped measures 40 m in width and 60 m in length, being tied through a isthmus to the north-western edge of the nowadays village of Idvor. When Timiș' water level rises, „Staro Selo” is totally surrounded by water.

The first archaeological discoveries from „Staro Selo” are registered between 1956 and 1958 during the researches made by the archaeologists from the museum of Pancevo, when they found a dwelling with multiple layers. In the middle 90's of the previous century, at the north-western edge of the village excavations were made in order to continue the workings on the tiles, unfortunately, several archaeological entireties were destroyed. For their research and preservation, the Museum from Pančevo undertook several actions in 2002. In the north-east of the tilery-hole 9 sections were opened, and during 2003 – 2004 more excavations were made in the central, southern and south-western part of the village.¹

During this excavation there were discovered parts of a settlement belonging to the Starčevo culture, the iron age, the 5th century, the 10th – 11th centuries, the 14th - 15th centuries and the 17th - 18th centuries. There

¹ The archaeological excavations were made during 2002 – 2004 in several campaigns. They were supervised by Voislav Djordjević, the custodian of the Museum of Pančevo together with Jelena Djordjević, custodian at the same museum.

was also discovered a part of a necropolis from the 14th - 15th centuries (Fig. 1). At their best preservation there was the 17th - 18th centuries culture stratum, and the archaeological entireties from this period have destroyed and beared upon the objects and stratum from the previous periods. From the 5th century there have been preserved the remains of two circular-shaped holes with a diameter slightly over 1m, dug not too deep in unspoiled earth. In the first hole there was a deposit of metallic objects. In the north-eastern part of the settlement there discovered objects from the 10th - 11th centuries, forming the remains of two former half-buried earth-houses, which were mostly destroyed during the excavations made by the tilery's workers. Both had probably a square shape, dug between 0.25 - 0.45 m in unspoiled soil; one had the floor made of battered earth and a rectangular dado. During the 14th - 15th centuries there were discovered traces from the settlement situated north-east of Staro-Selo and a part of a necropolis situated nearby the left riverside. Two houses were found (one above the earth-level and another one half-buried) and a furnace of large dimensions. Inside the necropolis there were found 6 tombs orientated towards west-east. The corpses laid on their backs with their arms crossed over their chests or abdomens. In one tomb a Hungarian silver coin from 1427-1430 was found. The best preserved settlements are the ones from 17th - 18th centuries with 15 houses and different economic enlargements (cottages, foundations and dust holes). During the excavation there was also found numerous and diverse archaeological mobile material (Fig. 2).

In the first hole there was found the deposit of metallic objects. In the soil inside the hole big fragments from the wall's jonction were found, which presented traces of wattle and daub. Most objects presented traces of burning, even if no signs of ashes an cinder were found inside the hole. The metallic objects from the deposit are: an axe (Fig. 2:3), pieces of three tongue bits, a small scythe, a sickle and an unknown conical object which resembles the most a piece from a shield. Besides a grey conical polished bowl (Fig. 2:2), inside the hole there was also found parts of a cup adorned with a windy ornament (Fig. 2:1).

By analogy to the discoveries from other settlements, the objects from the deposit can be dated back to the 5th century, more precisely its first half.

In the houses from the 10th - 11th centuries there have been discovered kitchen ceramics which consist of pots turned on a slow potter's wheel, with this period's distinctive ornaments (Fig. 2:4,5).

The inventory of objects from the 14th - 15th centuries mostly consists of pottery made on a fast wheel, with sand in it and without any

adornements (Fig. 2:6,9). There have also been found lids with button shaped handles and fragments from a cup with ripped horizontal lines (Fig. 2:10).

The most numerous and varied are the 17th - 18th centuries' objects, one may notice some very different types of pottery: Hungarian, Austrian, Turkish, Serbian and Habanian (Fig. 2:11-14), bronze and silver objects, pins and cramps, silver and bronze coins based upon which the development of Staro Selo can be divided in two: the 17th and the 18th century. The first written testification of Idvor dates from 1663, when the inhabitants gave money and food to the Ipek patriarchate².

The archaeological settlement "Donjo Varoska Ciglana" from Pančevo lies along the western edge of Topola suburbs, 5m west of Pančevo-Starčevo highroad. The settlement is located where the former industrial tilery ("Naieva țiglana" - in the specialised literature) once was, where in 1947 conservation diggings were made³.

Due to the long activity of the tilery, most parts of the settlement were destroyed. There was preserved only a narrow screed along Topola slough 300m long and up to 150 m wide. In 2003 – 2004 there have been made excavations organised by the Museum of Pančevo and the Medieval Archaeology Department from the Philosophy College of Belgrad⁴.

The remains of the archaeological site are located 4-5 m height on a loess terrace on the riverside of Topola slough, one of Timiș' backwaters which surrounds the settlement and separates it from the swamp around it. This place is located at approximately 1.5 km from where the Timiș River drains into the Danube.

The excavations had a probe characteristic. There were dug 4 ditches and 2 sections toward the northern and eastern part of the tilery, the analysed area measuring around 180 m². There has been discovered an archaeological site with many culture levels, with stratum and objects that date from the middle brazen age, the iron age, the Middle Ages and the modern ages (Fig. 3). The necropolis and the settlement belong to different periods of the Middle Ages: an isolated woman's tomb from the 5th – 6th century, a earth habitation from the 10th century, a furnace from the 11th –

² Sveta Pecinjački, *Pančevački distrikt 1717 – 1773*, Novi Sad, 1985, p. 139-140.

³ G. Mano-Zisi, M. Liubinković, M. Garašanin, J. Kovačević, P. Veselonović, *Zastitno iskopavanje kod Panceva*, Muzeji I Beograd, 1948, p. 53-95.

⁴ The archaeological excavations have been supervised by Djordje Janković and Jelena Djordjević and professor Dejan Radičević, assistant at the Medieval Archaeology Department from the Philosophy College of Belgrad.

13th century, a house from the 15th - 16th century, three smaller hearts from the 12th - 13th century and also a necropolis from the 16th - 17th century.

The migration period is attested by the discovery of a woman's grave at the depth of 1.10 m. The grave, quite difficult to be noticed, is orientated from west to east. The corpse was laid down on its back, its arms along the body, the skull being artificially distorted. Based upon the funeral material found, which consists of bronze pieces (earrings with a polyhedral shape), the grave can be dated back to 5th - 6th century.

Inside the second section we discover a dug house, having a square shape and the sides of 3.3 m; the building is orientated towards north-east, south-west. In the north-eastern corner there is the hearth, made of grind stone and in the south-western it was found another hearth made of burning umber. The floor was made of battered earth and in the north-western part it went 10 cm down near the deposit pit from the ancient period. In the earth from the house there were found fragments of ceramics turned on a slow potter's wheel and encrusted to a special comb which dated from the 10th century (Fig. 4:1-3).

At 50 m south-west and 0.6 m deep, there was discovered a bigger furnace, dome-shaped with the diameter of 1m and the foundation 1m thick. The furnace towards north-south presents an oval access-port. Very likely it is about a furnace which had different uses. Based upon the ceramic fragments discovered, especially the one turned on a slow potter's wheel, this kit can date from 11th-12th centuries (Fig. 4: 4-5).

At 10 m east of the 10th century dwelling, there has been found another one. Dug not too deep in the prehistoric stratum, it has a trapezoidal shape and has a west-east orientation. It presents a small hearth in the north-eastern corner and a battered earth floor, damaged in many places by the diggings made for the later graves. In the drawn-out soil have been discovered a lot of earthenware. There are also a few types turned on a slow potter's wheel encrusted with the help of a special comb or with a sharp tool in various techniques (Fig. 4:6-10). There have also been found several fragments belonging to clay boilers of various types (Fig. 4:11-14). All these artefacts date from the 12th - 13th century dwelling. The settlement where this dwelling was located, must have been deserted during the Tartar invasion. The life in the settlement went on during the 15th century. This fact was attested by the remains of a dwelling dug not very deep, at 0.6 m. It has an oval shape, the floor is made out of battered earth on which there were found parts of a construction built above the earth. Inside it there is a circular dado. There, it has been found earthenware from the 14th - 15th

century, pots turned on a fast wheel, cups, caps and fragments of pitchers (Fig. 4:15-19).

In the north it was discovered a part of a necropolis which can be dated from 14th - 15th century (Fig. 3). The tombs are dug among older medieval objectives. There were 8 tombs. All corpses were lean back in rectangular cells with the arms on the chests or on the abdomens, and were orientated east-west. Near some corpses were found clothing and jewellery remains: bronze buttons, hairpins and rings.

„Preko Slatine” is located at 20 km south-east of Pančevo, to the border of Omolița village. The settlement is situated to 5km north-east of Omolița's center, on the left side of Slatina river. It has an upper part which once followed the river's flow. The discoveries from the surface indicate that on an area of 1ha, one may assume the existence of a settlement dated from 12th - 13th century. The place on which it lays, is located at 4-5m height from Slatina's channel.

The settlement was first signalized in 1971, on the occasion of a recognition mission undertook by *The Regional Institute for the Protection of the Cultural Monuments of Novi Sad*. Afterwards it has been explored and mentioned in various publications speaking about medieval discoveries from the territory of Pančevo. Based upon the surface traces, is also supposed the existence of a medieval church⁵.

The research team of the Museum of Pančevo last explored this place at the beginning of 2002. The existence of an area with high concentration of bricks and rubble was confirmed. In the autumn of 2004 were made probe excavations; these backed up the hypothesis regarding the presence of a churchly structure. The systematic diggings started in the summer of 2005, when it was discovered the foundation of a nave-church with a semi-circular apses to the east, and also parts of another construction located to the south of the church (Fig. 5). A part of the cemetery around the church was explored, too⁶.

The length of this church is around 12 m and the width is 6.3 m. The bed made of battered clay was discovered at 0.30 m. The wall's footing varies from 1.3 m to 1.3 m. In the western part were discovered the remains of a brick-made-construction with an approximative rectangular shape,

⁵ M. Brmbolić, *Srednjovekovna nalazista na području Narodnog Muzeja Pančevo*, Glasnik Narodnog Muzeja Pančevo, 3, 1991, p. 60.

⁶ The researches are lead by the Museum of Pančevo hand in hand with the Medieval Archaeology Department from the Philosophy College of Belgrad.

having the dimensions of 3.1x1.1 m. The footing is destroyed by the deep furrow, but in some places was preserved the first layer of lime mortar mistook by bricks, while in places along the walls' edges real bricks were preserved. Were found 3 different kinds of bricks.

The footing was dug trough an older culture layer, into the unspoiled earth, to 1.2 m deep. During the excavations made inside the church, a circular dado with the diameter of 2 m was found. On its bottom there were found fragments of earthenware turned on a fast wheel, dated from the 4th century.

At the south and at the east of the church 16 graves were explored. The corpses were orientated west-east, with small exceptions. They were buried lean back, their arms on their chests or on their abdomens or even along their bodies. There were attested 2 inhumation horizons, the elder one forgoes the edification of the church. When the western wall's footing was dug, 3 older graves were cut. Inside were found human bones loosen into the soil from the graves, while the affected bones were discovered inside the cells, put near the latter corpses.

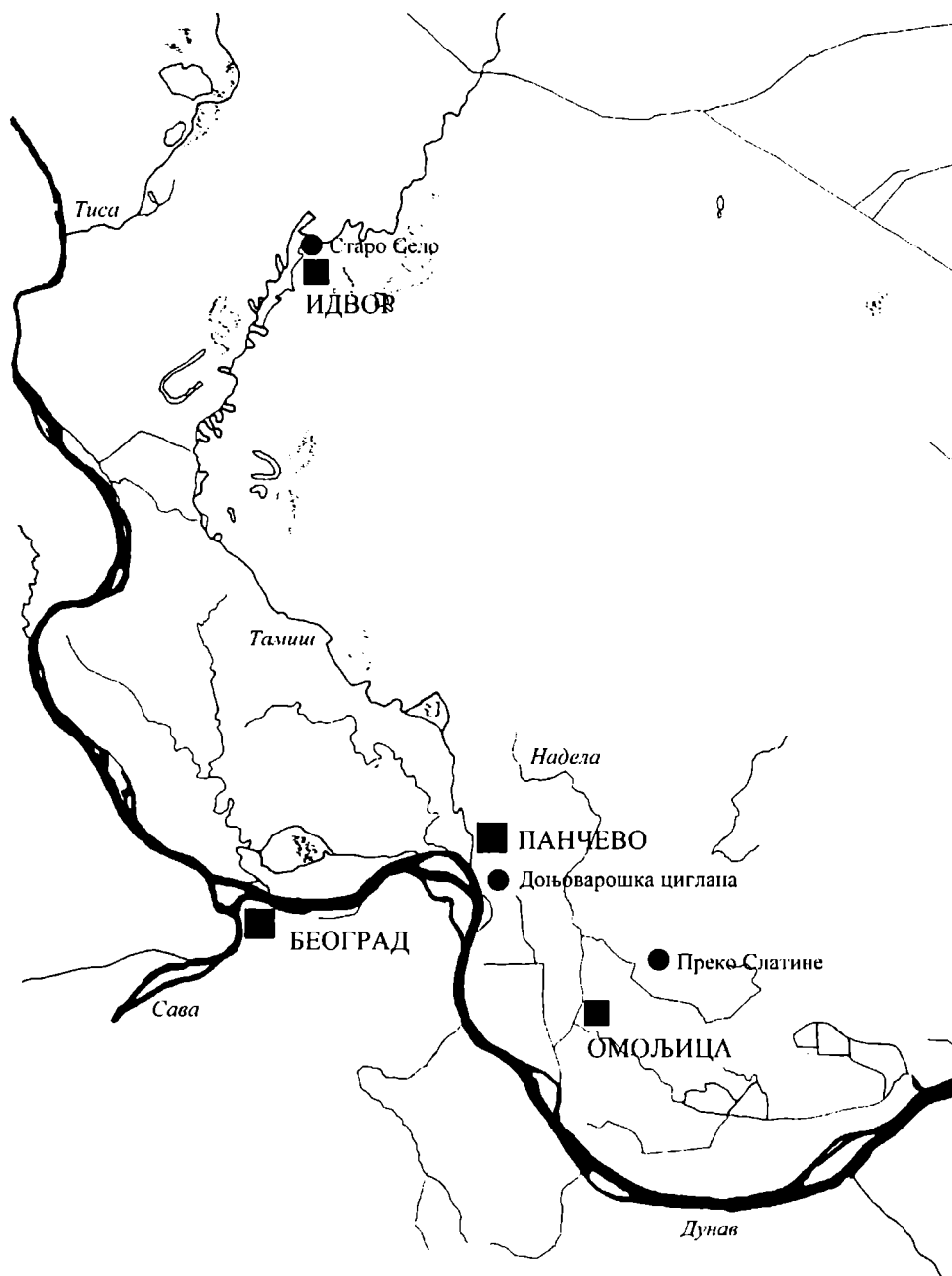
The funeral inventory found among the loosen bones may be dated from the elder horizon. There were discovered many twisted earrings, ended in „S”, bracelets with glass-paste pearls, an artless ring made of a thin sheet metal, and some Hungarian bronze coins dated back to the reign of king Bela the IIIth (1173-1196) and king Andrew the IInd (1205-1235).

In the southern part of the church there were found the footings of another building, which touched the southern wall, but had a slight different orientation (Fig. 5). These footings are also dug on an ancient grave. At their south there was a construction made of stone, brick and mortar, which looked like a basin. It has a rectangular shape with the length of 1.6m and the width of 0.7 m. Its edge is made of vertically and transversally assembled bricks and of stone mixed with mortar. The base is quite different; it's made of horizontally assembled bricks. Underneath this construction, on different levels there were found 2 children graves, inside the older one was found the bracelet and one of the coins.

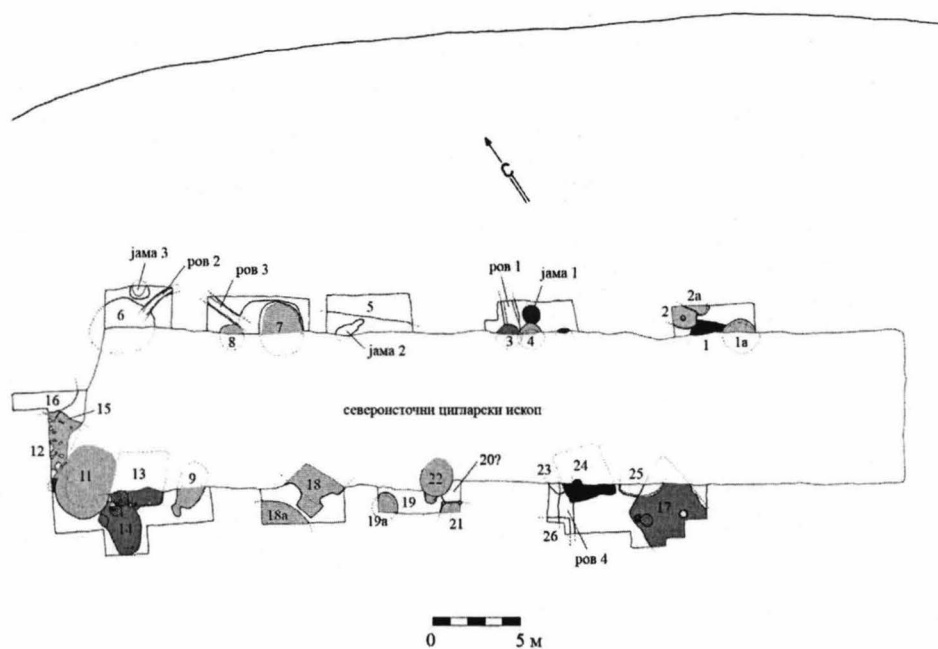
More recent traces are represented by two dadoes, one dug in the north-western corner of the church and the other one outside it. Both digging belong to the period when the church was ruined.

On the occasion of building the socle inside, the rectangular brick-construction was partially damaged. Both sockets were filled with brash. There were also discovered some small earthenware fragments, dated from the late Middle Ages.

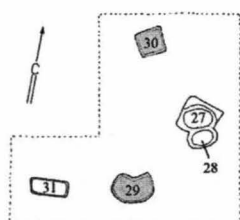
The Omolița researches will go on, the next one being undoubtedly directed to solve the problem of constructions and the chronological reports between the church and the building that laid to its south (the one which has the basin shape), as well as their destination. Based upon the preliminary results of the first campaign one may assume that is all about the remains of the church which belonged to the nearby settlement built in the last decades of the 12th century or the first ones of the 13th century. Most likely it has been destroyed during the Tartar invasion, and the fact that it wasn't rebuilt latter is also confirmed by the excavations dedicated to late Middle Ages.

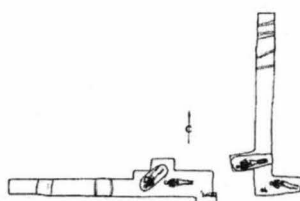
Map 1. The plan of the settlement.

позајмиште земље

некропола

- Велика Сеоба народа, 5. век
- 10-11. век
- 14-15. век
- 16-18. век

Fig. 1. The plan of the diggings from the tiler's.

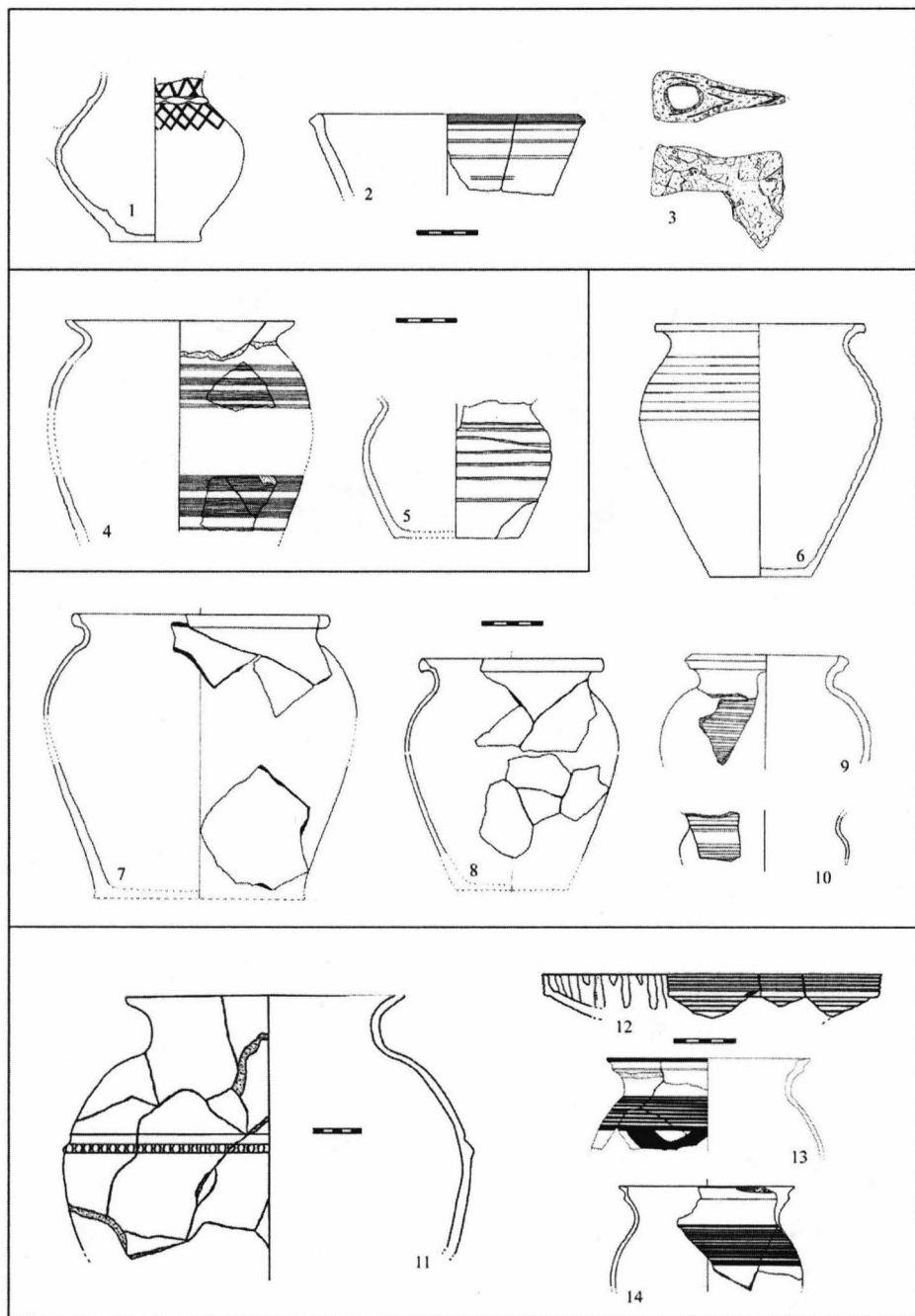

Fig. 2. Idvor-Staro, selo, 1-3: 5th century; 4, 5: 10-11th century; 6-10: 14-15th century; 11-14: 17-18th century.

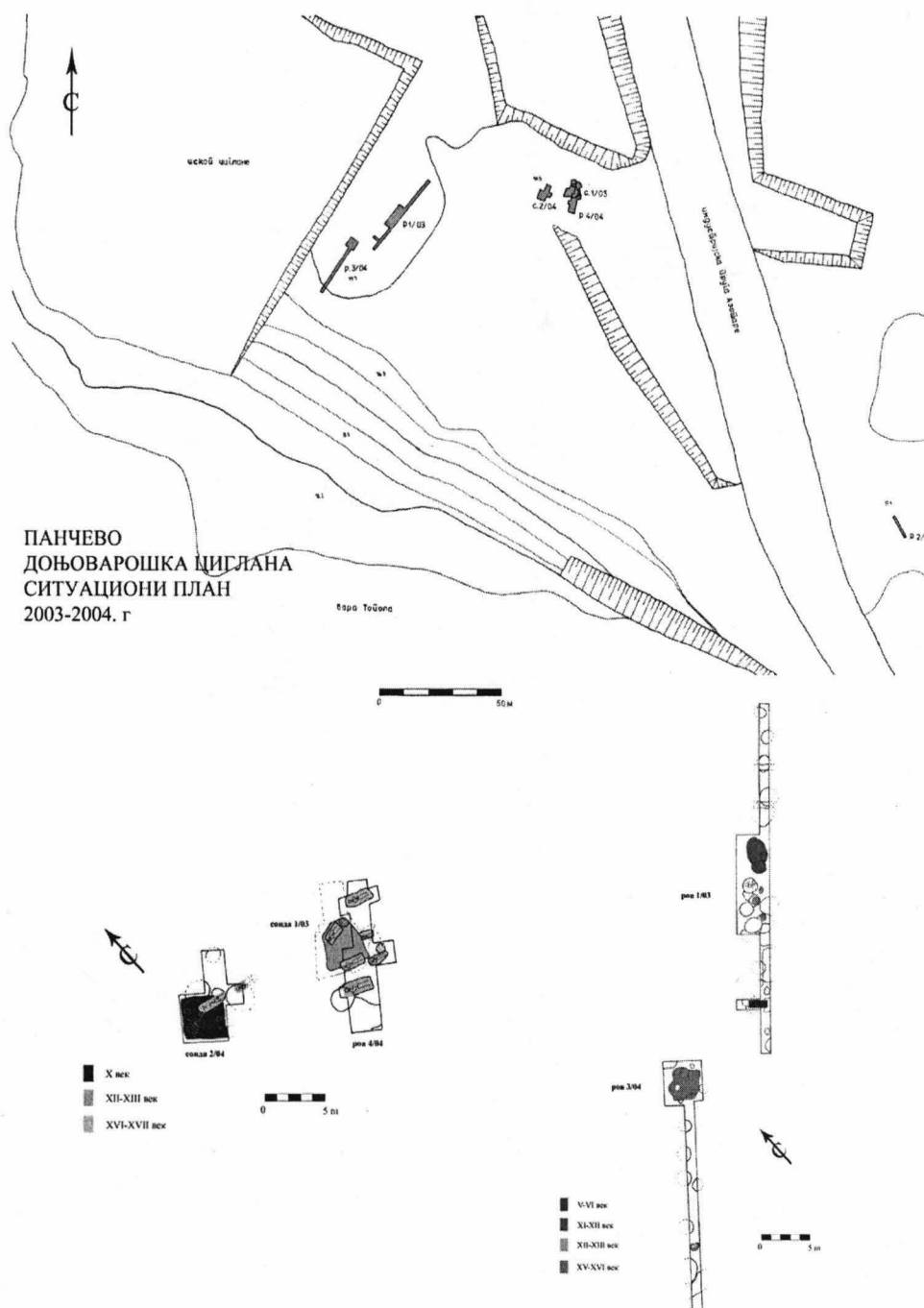

Fig. 3. Pančevo-the tilery from downtown. The plan of the site.

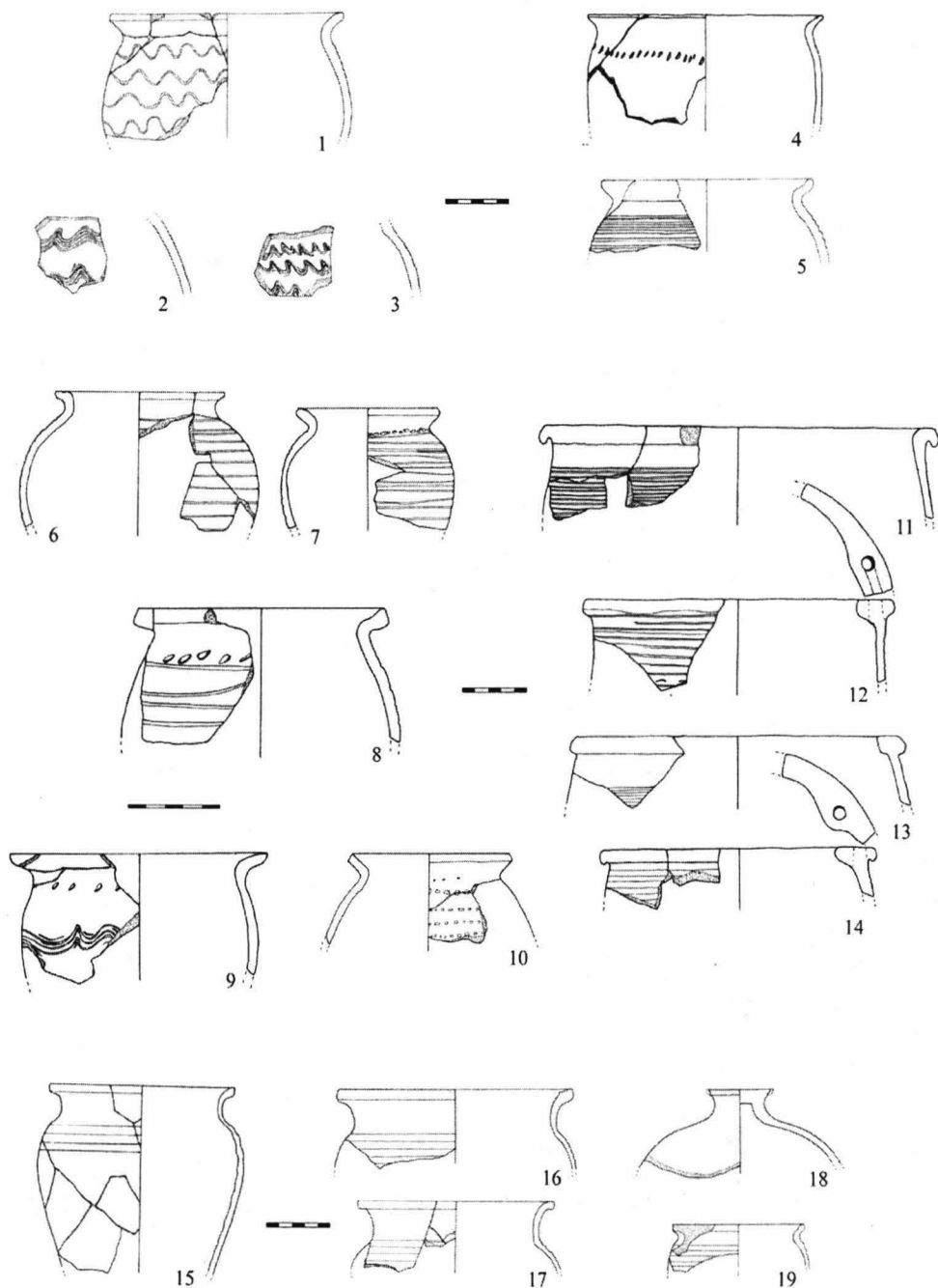

Fig. 4. Pančevo-the tilery from downtown, 1-3: 10th century; 4,5: 11-12th century; 6-14: 12-13th century; 15-19: 14-15th century.

Fig. 5. Omolița – “Preko Slatine” the westernside of the church's base.

THE STRONGHOLD FROM DUPLJAJA, A MEDIEVAL ARCHAEOLOGICAL DISCOVERY

DJORDJE JANKOVIĆ, DEJAN RADIČEVIĆ

Dupljaja is a small village from the south-east part of the serbian Banat, being located between Bela Crkva and Vârșeț (Fig.1). In the archaeological literature it is well known due to the accidental discovery of the „Dupljaja carts” (Dpljajskih kolica) – an exclusive discovery dated in the bronze period of two carts with a divinity dragged by two wading birds. Even if the conditions of the discovery are unknown, it is believed that they were found in the place named „Grad”, at approximately half a kilometer west of the village. Thus, the village of Grad is registered in the special literature first with a prehistorical discovery, then with an archaeological locality with several horizons of culture and only lately as a great medieval stronghold.

The locality is situated on the dominant boundary of a loess platform, 30m above the left side of river Caraș. On the outer side of the river, there are the sandy dunes from Deliblata, which are 50 – 100 m higher than the locality. At the base of the dunes, in alignment with the locality of „Grad”, there is the village of Grebenăț-Grad, another medieval stronghold (Fig. 2:2). These two boroughs controlled the important way of communication that followed the valley of the Caraș river¹.

The oldest sketch of the citadel of Grad, with the adequate kerfs, was published in 1905 (Fig. 3)². The locality consists of two parts – the fortified stronghold and the city (the civil settlement from the place called Vinogradi – Fig. 4). The stronghold has an irregular shape and it occupies a surface of over five hectares. It is defended by two dikes, being surrounded on three sides by the Caraș river, while on the fourth side, the eastern one, there is a deep and dry furrow. Towards east, covering a surface of approximately 7 ha, there lies the city (civil settlement), that might have also been defended by a few weaker fortified constructions. The most recent researches have proved the existence of the place named Pod grăgia (under-borough), that

¹ Similarly, at the outflow of river Caraș, there was situated the Sapai stronghold and also the Roman-Byzantine boroughs from Banatska Palanka and Lederata.

² G. Téglaș, *A Temesváraljai (Duplaji) Grad-Cetate nevű földvár (Három ábrával)*, in *Archaeologiai Értesítő XXXV*, Budapest, 1905, p. 218-221.

lies south of the stronghold along Caraș' bank on a length of 1km. It is located towards Grebenăț-Grad and it can be the location of the old medieval road and of a bridge over the Caraș river.

The archaeological excavations from the locality of Grad took place in 1972³. At that time, inside the stronghold, there was discovered the cemetery, which dates from the 11th – 12th century, while the section dug on the dike revealed the carbonized remains of a wooden construction⁴.

New excavations began in 2002 and had the purpose of establishing the basic characteristic of the settlement, its shape, surface, layers and its dating (Fig. 5)⁵.

The cultural layers have an average depth of 1m. Besides the medieval cultural layers, dated back to the 10th – 13th century, there are also layers from other archaeological ages. At the surface there were found fragments of Neolithic, Roman and early Byzantine ceramics. The existence of a certain point from the middle period of the Brazen Age in the stronghold is proved by small fragments of ceramics that do not belong to the entirety, while the traces of a settlement from the Brazen Age were discovered in the town of Rivace, in the town's (civil settlement) area, in the immediate proximity of Caraș' bank. In the place named Vinogradi there have been discovered parts of a wall made of stone and roman bricks which might indicate the existence of a Roman villa. Also, to the east of this place, there have been gathered pottery fragments, which can be dated back to the 14th – 15th century.

Since the beginning of the most recent researches it has been worked also on a section of the stronghold's dike, but this section has not been finished because of the dike's height that reaches up to 6m (Fig. 6). It was built by bestowing the loess that was excavated while digging the dry ditch from the east, on a frame of wooden beams. This layer has been dated with the help of the coins back to the 12th century.

³ S. Barački, *Jugoistočni Banat u ranom srednjem veku*, exhibition catalogue, Vârșeț, 1977, p. 18.

⁴ According to D. Madas, *Nalazista i arheoloski lokaliteti teritoriji opštine Bela Krkva*, Pančevo, 2001, p. 24-25, at the local antiquities collectors there is a rich Hungarian silver coins collection, but also other medieval coins and a collection of Byzantine coins (skifați). Beside this, the collectors own other objects especially from the 12th century, among which a Byzantine lead seal.

⁵ The researches are organized by the City Museum of Vârșeț, with the financial means provided by Vârșeț and The Teritorial Secretariat for Culture. The researches are led by dr. G. Jnakovici with his coworkers, while M. Aralica, archaeologist custodian at the City Museum of Vârșeț, is responasable with the supervision of the workings.

In the closed layers near the dike there have been discovered several semi-deepened dwellings, with earth-furnaces at different depths. They were covered with gravel that is also on the dike, thus they can be dated back to the end of the 12th century. Outside the stronghold were discovered houses dug not too deep, with dome-shaped furnaces, which belong to the 12th century, latest at the beginning of the 13th century.

Through the mobile archaeological material, the most numerous are the pottery fragments (Fig. 7). The flattened and annealed ones are dated in the first quarter of the 10th century (Fig. 7:1,2). Other pot fragments are encrusted with the comb (Fig. 7:3-6). In the 11th and 12th century there can also be dated other pots and bowls encrusted with a sharp object, with horizontal lines with small pits or waves close to the upper side (Fig. 7:7-11). There have also been discovered metallic objects (nails, knives, scissors, bolts etc.), ceramics as well as fragments from glass bowls and bracelets made of the same material.

Based upon the excavations from 1972 it has been concluded that somewhere inside the stronghold there were a church and a cemetery near it. In determining its position, contributed the excavations from August and September from 2005 (Fig. 4:1). It is about a part of the stronghold where there have previously been found on the surface several tomb stones as well as fragments of bricks, some used for adorning the frontage. Due to those final excavations, it appeared that the south-eastern corner of the church has been discovered, respectively the corner between the eastern wall and the beginning of the southern side – part of the apse. Future research must establish its shape, the objective being dated back to year 100, according to the layers and the ceramics from the proper stratum.

At the eastern outskirts of the settlement (locally known as Veliki Prokop), there probably is a prehistoric knob 3m high, above which there has been built the medieval church of this borough (Fig. 4:2). To the west, there is the stoop that has not been yet entirely revealed. The church kept the foundation of battered clay, while the walls appear to be made of brick and stone pasted with lime mortar.

Around the church there was attested the existence of a cemetery whose orientation is the same as the church's (Fig. 8). People were buried in this cemetery for centuries. Based upon the discoveries from the graves, the oldest burial layer belongs to the 11th – 12th century. It has been determined with the help of bronze earrings, which end in an "S" – shape, earrings with a strawberry-like shape, a necklace made of snails shell and a bronze ring made of stranded wire. That tomb horizon lies around the knob on an area of

at least half a hectare. The later cemetery stratum belongs probably to the end of the 14th century and the first half of the 15th century. The age determination was made based on the coins and the rare artefacts of that period.

Approximately 400m north of the church, in Veliki Prokop there is a small knob containing pieces of bricks and clods of lime mortar and it may be assumed that here, there are the remains of another church (Fig. 4:3). In the same place there is also a tomb stone from the 13th century, but without the necessary diggings, it is impossible to determine the age of this church⁶.

The obtained results show that this stronghold near Duplijaja, may be biggest archaeological discovery from the 11th – 12th century from Banat. The size of the entire site, the existence of more churches and also the discovered objects prove the importance of this place. Here might have been the administrative centre of a bigger territory. The destination of this stronghold was questioned, due to the fact that this territory belonged to Bulgaria – here might have been an important military centre of Glad knez, which had an important role against the Hungarian expansion. The Banatian strongholds from that period are not yet systematically explained. The discovered mobile inventory offers the possibility of a concise presentation of the cultures from the territories south and north of the Danube, the territory at that time of the southern Banat. This church is special because are not too many data about the religious monuments anterior to the Tartar invasion. The future researches will definitely offer some needed answers.

⁶ The situation is alike with the cemetery which has been discovered in the north-west of Vinogradi (Fig. 4:4). In that part of the site 8 tombs were explored, but no funeral inventory was found, thus only the future researches will be able to establish its chronology.

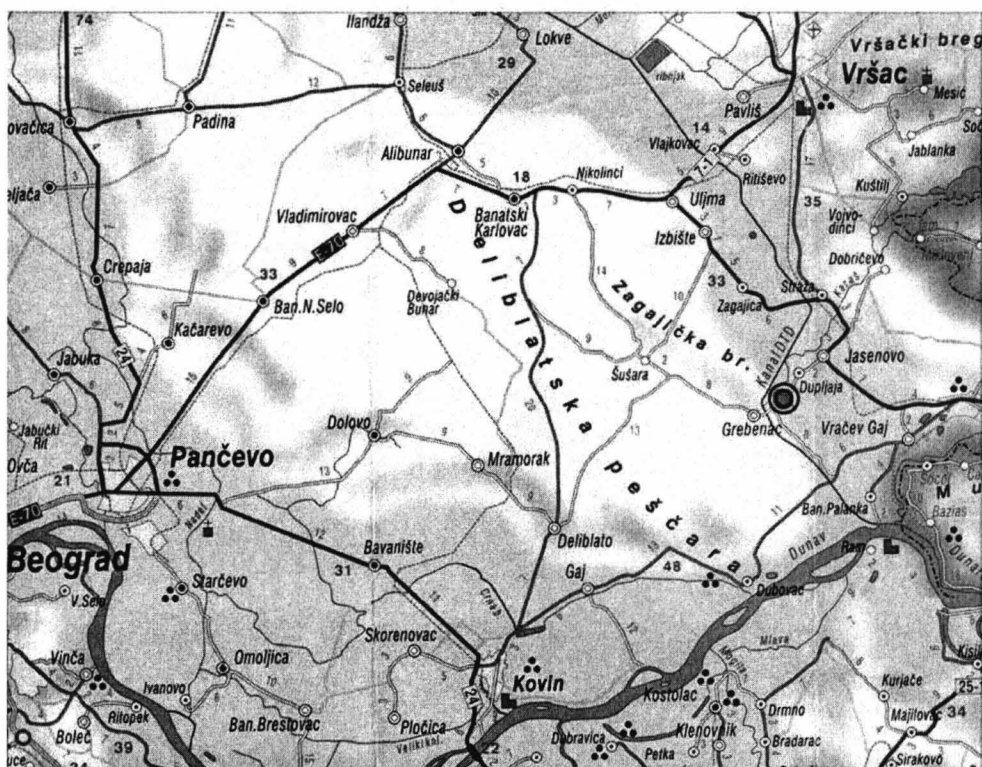

Fig. 1. A map with the placement of the Dupljaja-Grad settlement.

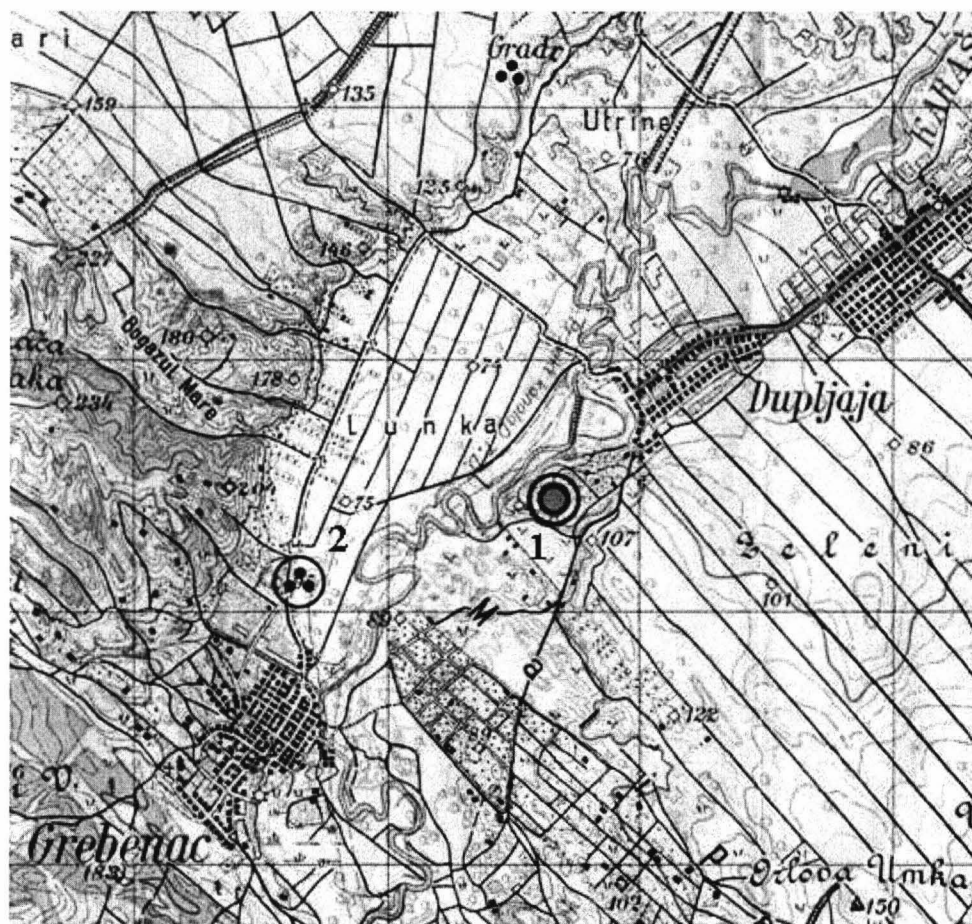
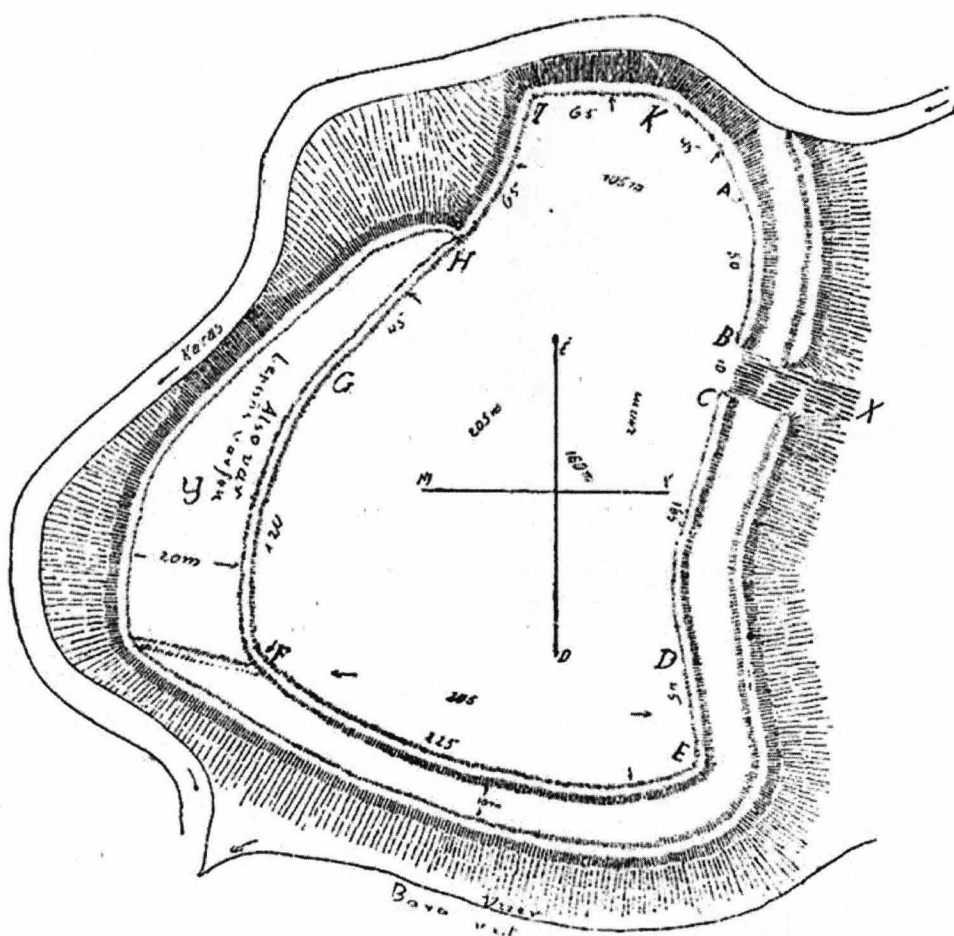

Fig. 2. Topographical map with the localization of the Dupljaja-Grad and Grebenac-Grad.

I. A TEMESVÁRALJAI GRAD-VÁR (CETATE).
 x ujabbkori bejáró. y lépcsős várfok.

Fig. 3. The plan of the *Grad*-settlement (according to G. Téglás 1905, 218-221).

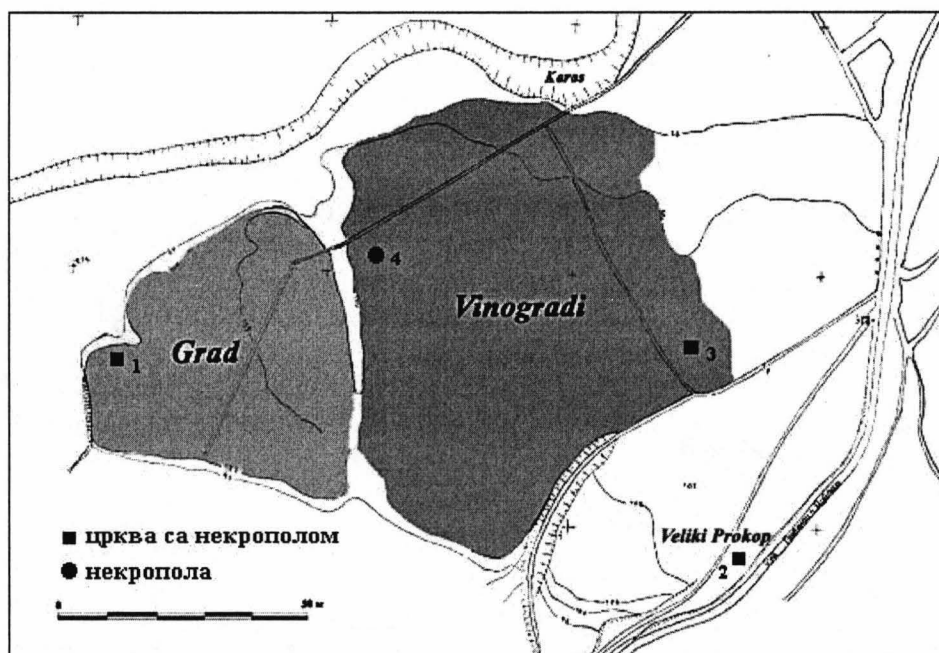

Fig. 4. Dupljaja-Grad, the settlement's and necropolis' plan.

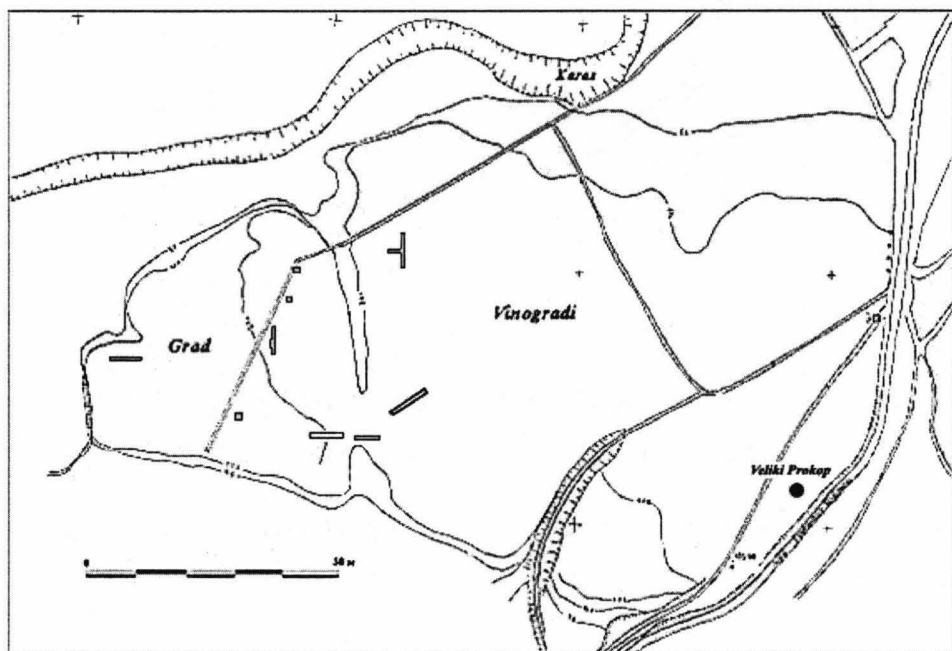

Fig. 5. Dupljaja-Grad, the area in which surface searches took place.

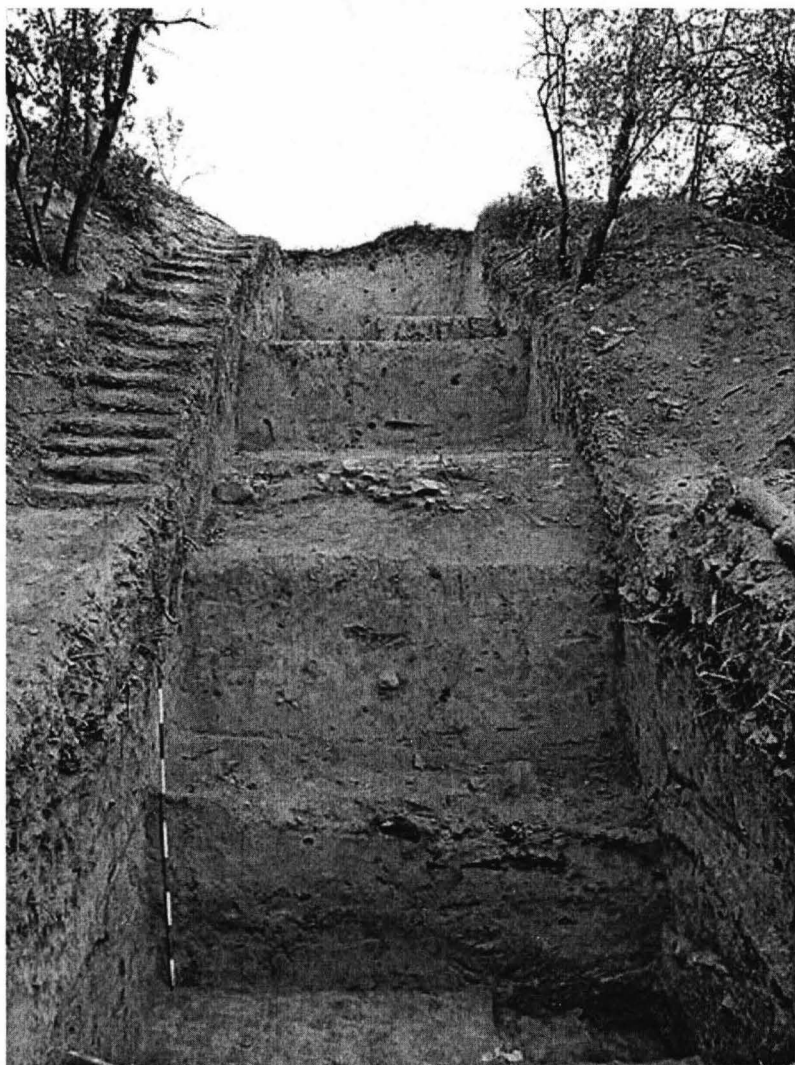

Fig. 6. Dupljaja-Grad, cross section of the eastern ripple.

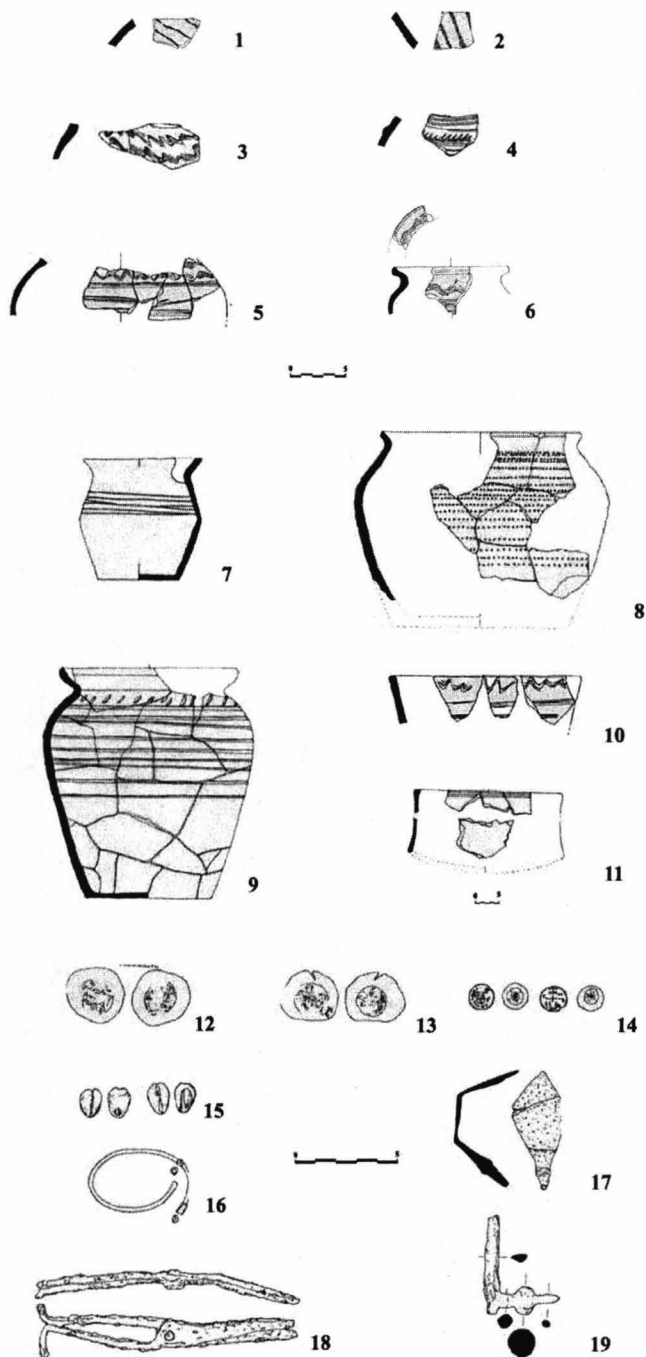

Fig. 7. Dupljaja-Grad, mobile inventory.

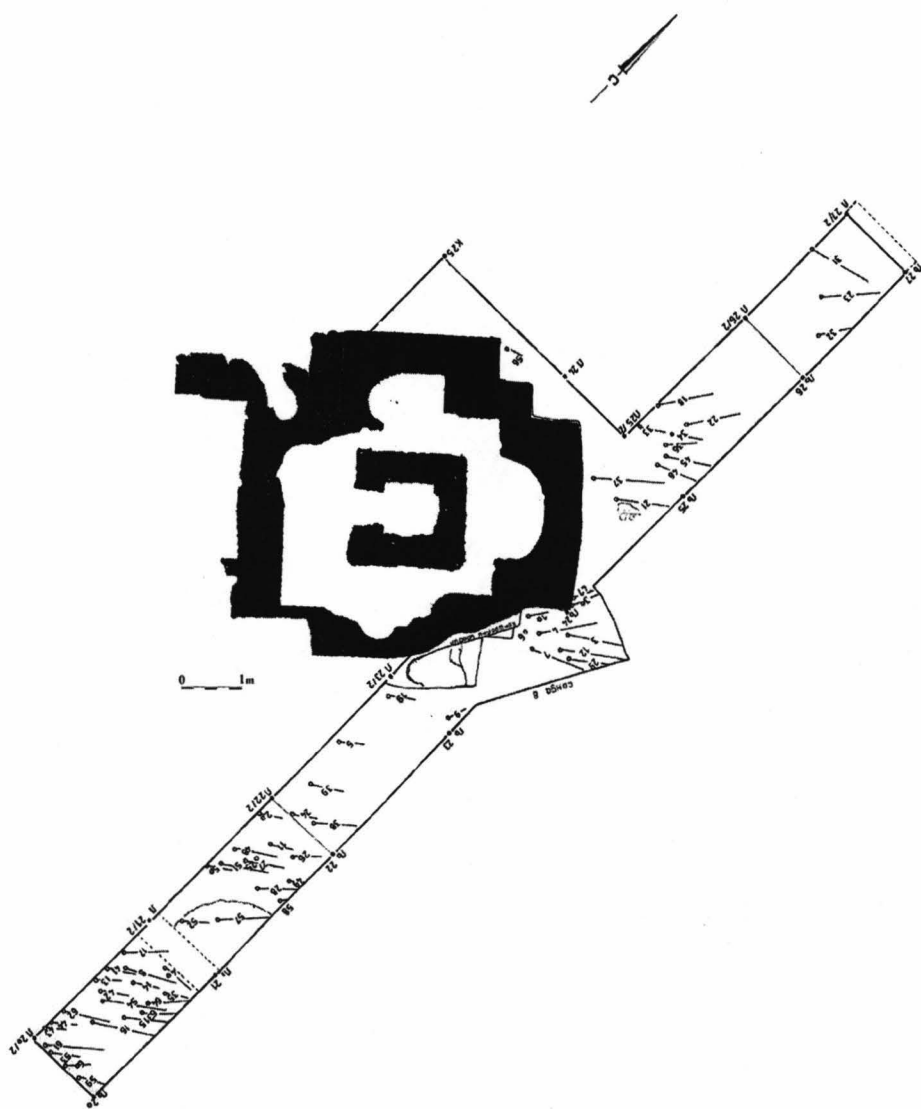

Fig. 8. Dupljaja-Grad, the church and the unexplored part of the necropolis.

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE ÎN HOTARUL SATULUI ERSIG

DUMITRU ȚEICU, DACIAN RANCU

Satul Ersig este situat în zona piemontană, închisă spre vest de Munții Dognecei și Pârâul Pogăniș, cu obârșia pe culmile Munților Semenici, care taie transversal dealurile domoale pentru a ieși în Câmpia Șipotului¹. Așezarea din lunca Pogănișului are hotar spre sud cu Berzovia, înspre nord cu satul Vermeș, în timp ce la est și vest se mărginește cu Valeapai și respectiv Cadâr (Fig. 2).

Cercetările arheologice de salvare s-au derulat în zonele afectate de lucrările de îmbunătățiri funciare din lunca Pogănișului și de modernizarea tramei stradale din Ersig².

Documentele de cancelarie certifică existența acestei așezări din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Actul din anul 1369 delimita hotarele moșiei Ersig, aflată în stăpânirea familiei Himfy³. A fost o așezare însemnată, ajunsă în anul 1378 un târg semnificativ din valea Pogănișului⁴. Documentul menționat amintește în structura satului Ersig, ulițele, gospodăriile, o curte nobiliară a Himfeștilor și moara de pe Pogăniș⁵. Numele satului își are originea într-un antroponim maghiar, după unele opinii⁶, ori mai degrabă într-un nume topic *agru* ce provine din *ager*, *agrum* (ogor)⁷.

Cercetările de suprafață și săpăturile arheologice de salvare s-au derulat în lunca Pogănișului și a pârâului Săcu, în hotarul nordic și estic al satului. Aceste zone au fost afectate de lucrările de îmbunătățiri funciare și de modernizarea drumului din intravilan.

¹ V. Sencu, I. Băcănar, *Județul Caraș-Severin*, București, 1976, p. 61-62.

² Cercetările din anul 1987 din lunca Pogănișului au fost conduse de dr. Dumitru Țeicu iar cele din 2004 din intravilan Ersig au fost conduse de dr. Dumitru Țeicu și Dacian Rancu.

³ *D.R.H., C, XIII*, p. 576

⁴ *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*, ed. A. Fekete Nagy și L. Makkai, Budapesta, 1941, p. 222.

⁵ *Ibidem*, p. 222

⁶ V. Goicu, R. Suflețel, *Dicționarul toponimic al Banatului*, III, D-E, Timișoara, 1986, p. 107.

⁷ V. Ioniță, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, 1982, p. 190-191.

1. Locuirea din prima epocă a fierului a fost localizată în zone dispersate din intravilan, precum și în lunca Pogănișului, la nord și est de sat. O groapă de formă ovală, ușor alungită ce măsoară pe ax 1,50 m, a fost cercetată în șanțul de îmbunătățiri funciare, la nord de sat. Ceramica hallstatiană, ce poate fi atribuită purtătorilor culturii Basarabi, s-a găsit în intravilan, cu ocazia săpăturilor arheologice de la necropola medievală (Fig. 8).

2. Locuirea și atelierele metalurgice din sec. III-IV d. Hr. se conturează pe pantele dealului *Dâmbu Înalt*, ce mărginește spre est șoseaua Berzovia-Vermeș-Timișoara. Cuptoarele se află imediat la est de șosea, pe panta dealului ce coboară spre pâraul Săcu. Se distingeau urmele a patru cuptoare înșiruite de-a lungul unei vâne secate, ce cobora spre albia pâraului Săcu. Un alt atelier, cu zguri, minereu și ceramică ce poate fi atribuită sec. III-IV d. Hr, a fost localizat la 100 m sud de podul de beton de pe șoseaua Berzovia-Vermeș. Locuirea și atelierele metalurgice din sec. III-IV d.Hr. se extind de-a lungul pâraului Săcu spre vest⁸ (Fig. 1).

3. *La Gomile* este un punct identificat pe marginea estică a satului. Aici, de o parte și de alta a pâraului Săcu, se află două movile de pământ ce au o înălțime de circa 4 m și diametrul de 35/50 m (Fig. 3). După opinia noastră aceste movile au fost ridicate în perioada medievală drept semne de hotar. Actul de împărțire a domeniului Ersig din 13 martie 1369 menționează două semne de hotar vechi din pământ renovate „(*due mette terre antique renuate*)”⁹. La circa 300-400 m sud de aceste movile de pământ am identificat ceramică, ce poate fi atribuită secolelor XIV-XV. Prezența ceramicii medievale nu poate constitui un element ferm pentru datarea movilelor și, în absența cercetării arheologice, poate fi luată, cu prudența necesară, drept reper cronologic.

4. **Necropola medievală** a fost identificată întâmplător, cu ocazia lucrărilor de amenajare a drumului din intravilan în cursul anului 2004.

Zona cu morminte se conturează la circa 20 m vest și nord-vest de biserica din lemn a satului Ersig, de-a lungul drumului ce străbate satul (Fig. 4). Biserica din lemn cu hramul „*Adormirea Maicii Domnului*” a fost construită probabil în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, pe o zonă mai

⁸ D.R.H., C, XIII, 1366-1370, p. 579.

⁹ D.R.H., C, XIII, 1366-1370, p. 579.

înalță, lângă pârau Săcu, pe marginea de sud a satului¹⁰. Un plan cadastral al satului Ersig de la finele veacului al XVIII-lea indică o structură dispersată a caselor satului, apropiată de structura medievală a așezării¹¹. Zona investigată cu morminte medievale se delimitează la est de zidul de incintă al bisericii de lemn, la vest de frontul stradal al casei cu nr. 109 din Ersig, iar spre sud de intersecția stradală.

Săpăturile de salvare s-au derulat pe o suprafață de 140 m², prin cele două suprafețe, notate în plan S₁ și S₂. Au fost cercetate un număr de 51 de morminte de înhumatie cu un inventar funerar modest.

Descrierea mormintelor

M₁ - descoperit în S₁, la 0,60 m, parțial deranjat, brațul stâng adus cu palma la claviculă

M₂ - descoperit în S₁, la 0,45 m, brațul drept așezat pe piept

M₃ - s-a păstrat numai craniul fragmentar, în vecinătatea lui M₂

M₄ - cercetat în S₁ și S₂, la 0,40 m, brațele așezate pe piept

M₅ - situat la nord de M₄, la aceeași adâncime de 0,40 m, brațul stâng așezat pe abdomen

M₆ - investigat în S₁ și S₂ la 0,47 m adâncime

M₇ - cercetat în S₁ și S₂ la 0,43 m adâncime

M_{7a} - cercetat parțial în S₁, la 0,42 m adâncime

M₈ - cercetat parțial, numai membrele inferioare în S₁, la 0,43 m adâncime (Fig. 5)

M₉ - mormânt deranjat, în S₁, la 0,43 m adâncime

M₁₀ - cercetat în S₁ și S₂ la 0,40 m adâncime

M₁₁ - mormânt deranjat, cercetat în S₂, la 0,40 m adâncime; brațul stâng așezat cu palma la claviculă; partea inferioară a mormântului a fost deranjată de M₁₂

M₁₂ - situat la est de M₁₁, la 0,40 m adâncime; brațul drept așezat pe abdomen

M₁₃ - cercetat în S₂ la 0,40 m adâncime, în zona craniului s-a găsit o mărgică; ambele brațe așezate pe abdomen (Fig. 5)

¹⁰ N. Săcară, *Bisericile de lemn ale Banatului*, Timișoara, 2001, p. 75; G. Jurma, V. Petrica, *Istorie și arhă bisericească*, Reșița, 2000, p. 86-87; N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor medievale din Banat*, Timișoara, 1973, p. 75.

¹¹ D. Țicu, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timișoara, 1998, p. 110, fig. 17. Planul cadastral se păstrează la Muzeul Banatului Timișoara.

M₁₄ – găsit numai craniul în S₂

M₁₅ – prezintă o situație identică cu M₁₄; s-a păstrat numai craniul și o parte din vertebre, la 0,50 m adâncime

M₁₆ – păstrat doar craniul 0,40 m în S₂

M₁₇ – cercetat pe marginea estică a S₂, la 0,40 m; s-a identificat craniul și o parte din oasele brațelor; brațul drept era așezat pe abdomen

M₁₈ – investigat la S₂ la 0,40 m adâncime, craniul drept și o parte a membrilor inferioare; brațul drept așezat pe piept

M₁₉ – mormânt de adult, cercetat în S₂, la 0,40 m adâncime, brațul stâng era așezat cu palmele pe abdomen

M₂₀ – mormânt deranjat, craniul nefiind în poziție anatomică, brațul drept așezat pe bazin

M₂₁ – cercetat în S₂, la 0,40 m adâncime, nu se poate preciza poziția brațelor

M₂₂ – mormânt, păstrat parțial, la 0,40 m adâncime în S₂

M₂₃ – adult, cercetat în S₂, la 0,40 m, brațele așezate pe abdomen (Fig. 5)

M₂₄ – mormânt distrus în parte, s-au păstrat în S₂ la 0,20 m picioarele, o parte din cutia craniană și brațul stâng (Fig. 6)

M₂₅ – identificat în S₃ la 0,15 m. S-au păstrat fragmente din femurul drept, oasele bazinului, piciorul stâng și oasele din zona toracelui

M₂₆ – identificat în S₂ la 0,40 m adâncime, a avut ambele brațe pe piept

M₂₇ – mormânt de adult identificat în S₂ la 0,40 m, a avut ambele brațe așezate pe abdomen (Fig. 6)

M₂₈ – păstrat parțial, s-au identificat umărul stâng și femurul stâng și oasele bazinului

M₂₉ – cercetat în S₁ la 0,52 m adâncime, a fost un mormânt deranjat de o înmormântare ulterioară (Fig. 5)

M₃₀ – S₁ – 0,16 m adâncime, mormânt deranjat (Fig. 6)

M₃₁ – mormânt deranjat, identificat în S₁, la 0,16 m adâncime

M₃₂ – păstrat numai craniul în S₁, la 0,45 m adâncime (Fig. 6)

M₃₃ – situat la nord de M₃₂, identificat craniul și o parte din oasele bazinului (Fig. 6)

M₃₄ – S₃ la 0,50 m, s-a păstrat doar craniul

M₃₅ – cercetat parțial, partea sa inferioară, în S₃ (Fig. 7)

M₃₆ – craniul identificat în S₃ lângă M₃₅

M₃₇ – cercetat în extremitatea nordică în S₃, la 0,30 m; păstrat fragmentar (Fig. 7)

M₃₈ – S₃ – la 0,40 m au fost identificate fragmente din oasele piciorului stâng (Fig. 7)

M₃₉ – mormânt de adult, cercetat parțial în S₃, a avut ambele brațe așezate pe piept (Fig. 7)

M₄₀ – identificat în S₃ la 0,50 m, ambele brațe erau așezate pe abdomen

M₄₁ – mormânt deranjat, s-au păstrat doar fragmente de la oasele brațelor

M₄₂ – cercetat în S₃, în extremitatea nordică la 0,50 m adâncime, păstrat doar craniul (Fig. 7)

M₄₃ – mormânt, păstrat parțial din craniu

M₄₄ – cercetat în S₃ la minus 0,60 m adâncime, ambele brațe erau așezate pe piept

M₄₅ – identificat în S₃ la minus 0,70 m adâncime, scheletul deranjat păstrându-se doar femurele fragmentare (Fig. 7)

M₄₆ – mormânt parțial cercetat în S₃, la minus 0,60 m adâncime

M₄₇ – mormânt deranjat, s-au păstrat doar fragmente din calota craniană

M₄₈ – cercetat parțial în S₃ la minus 0,45 m adâncime, brațul drept deranjat, iar brațul stâng adus cu palma pe piept. A avut ca inventar funerar un inel din argint ce poate fi atribuit secolelor XIV-XV

M₄₉ – situat în imediata vecinătate, la nord de M₄₂. S-au identificat fragmente din oasele picioarelor.

M₅₀ – mormânt deranjat, s-a identificat în S₃ la minus 0,45 m adâncime, fragmente din coloană, din bazin și din femurul drept

M₅₁ – mormânt deranjat, identificat în S₃ la minus 0,40 m

Alte descoperiri

Necropola recent identificată de la Ersig a oferit o documentație relevantă privitoare la ritul și inventarul funerar pentru zona văii Bârzavei și Pogănișului, în care lipseau informațiile istorice referitoare la această chestiune. Ea confirmă în același timp observații făcute în privința ritului funerar la necropole contemporane din spațiul montan bănățean, de la

Ilidia¹², Reșița¹³, Gornea¹⁴ Mehadia¹⁵. Mormintele de inhumație identificate sunt orientate fără excepție cu fața spre răsărit, conform canoanelor creștine. Brațele mortului erau așezate pe piept, pe abdomen și uneori erau aduse cu palmele la claviculă. Variante identice au fost deja documentate la necropole din secolele XIV-XV de la Cârnecea¹⁶, Ilidia¹⁷, Mehadia și Reșița¹⁸. Din acest punct de vedere ele se încadrează într-o cutumă funerară specifică perioadei medievale.

Inventarul funerar al necropolei este modest, doar la mormântul nr.13 s-a găsit un inel din argint. El a fost realizat dintr-o bară rotundă de care a fost lipit capul inelului sub forma unei plăci circulare cu diametrul de 1,4 cm. Desenul geometric, incizat ocupă întregul corp, prin redarea unor motive simetrice (Fig.8/1). Podoaba de la Ersig are analogii tipologice și decorative foarte apropiate de inelele găsite în necropolele cneziale și nobiliare de la Reșița și Ilidia-Oblița, atribuite perioadei secolelor XIV-XV¹⁹. Semnalăm și prezența unor fragmente ceramice găsite în perimetrul necropolei, ce pot fi încadrate în aceeași perioadă a secolelor XIV-XV.

Fundația unei construcții din zid și mortar a fost surprinsă în extremitatea nordică a secțiunii notate în plan S₁ (Fig. 13). Zidurile acesteia au fost demolate până la fundație, ceea ce îngreunează încadrarea acesteia în tipologia arhitecturii ecleziastice sau civile. Zidul avea o grosime de circa 0,80 m, lucrat din piatră mărunță, legată cu mortar. Fundația era puțin adâncită, nu depășea 0,50 m. De altminteri la această adâncime, pe o distanță de circa 5 m, s-a delimitat un strat gros de 0,15 m cu pietriș și mortar. Planul construcției n-a putut fi delimitat, el a avut o dispunere vest-est, ceea ce ar putea sugera existența aici a unui locaș de cult.

Urme de locuire anterioare au fost surprinse în întreaga suprafață cercetată. Ele aparțin perioadei romane târzii (sec. III-IV d. Hr.) și primei

¹² D. Țicu, *Banatica*, 12/1, 1993, p.248-249.

¹³ Idem, *Arheologia satului medieval din Banat*, Reșița, 1996, p.91-92.

¹⁴ D. Țicu, G. Lazarovici, *Gornea. Din arheologia unui sat medieval din Clisura Dunării*, Reșița, 1996, p. 91-92.

¹⁵ D. Țicu, *Studii istorice*, Reșița, 2003, p.96-97.

¹⁶ Idem, *Banatica*, 13/1, 1995, p. 228-230.

¹⁷ I. Uzum, G. Lazarovici, *Banatica*, I, 1971, p. 160.

¹⁸ D. Țicu, *op. cit.*, p. 239-240.

¹⁹ *Ibidem*, p. 247-248, fig. 14-15.

epoci a fierului. Ceramica cenușie, lucrată la roată, de bună factură tehnică, este specifică perioadei romane târzii și are analogii formale în zona văii Bârzavei la Șoșdea²⁰, Ghertenish²¹, Berzovia²², în zona Oravița, la Ilidia²³, Ciclova Română²⁴ Slatina Nera²⁵ dar și în alte zone.

Ceramica hallstattiană cuprinde vase lucrate dintr-o pastă de nuanță brună și neagră decorate cu caneluri și impresiuni în formă de „S”. Castronașele decorate cu aceste motive ornamentale sunt specifice culturii Basarabi²⁶.

Concluzionând asupra cercetărilor de salvare de la Ersig, putem spune că ele au contribuit, pe de o parte la îmbogățirea documentației arheologice cu privire la repertoriul arheologic al Banatului Montan dar, în egală măsură, au adus contribuții cu privire la nuanțarea reconstituirii habitatului medieval din zonă.

DECOUVERTES ARCHÉOLOGIQUES AUX ENTOURAGES DU VILLAGE ERSIG

Résumé

Le village Ersig est situé dans la zone du piémont qui enferme vers l'ouest les Montagnes de Dognecea. La petite rivière Pogăniș, ayant ses sources aux Montagnes Semenice, traverse en diagonale les collines pour sortir dans la plaine de Șipot.

Les recherches archéologiques de sauvetage se sont déroulées dans les zones affectées par les travaux foncières de l'herbage de Pogăniș et de la modernisation du réseau routier de Ersig.

Des documents de chancellerie certifient l'existence de cet établissement de la deuxième moitié du XIVe siècle. L'acte de 1369 délimitait les bornes de la possession Ersig, trouvée sous la maîtrise de la famille Himfy. Il s'agit d'un établissement important, devenu en 1378 un bourg significatif de la vallée de Pogăniș. Le document mentionné

²⁰ O. Bozu, în *Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, Brăila, 1996, p. 106-107.

²¹ D. Țicu, *Banatica*, 16/1, 2003, p. 351.

²² *Ibidem*, p. 349-350.

²³ D. Țicu, *Banatica*, 9, 1987, p. 330-338; fig. 14-16.

²⁴ *Ibidem*, p. 343; fig. 18.

²⁵ *Ibidem*, p.323; Zonele din câmpia Banatului au fost investigate de D. Benea, A. Bejan și Micrea Mare; D. Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, Timișoara, 1996, p.145 și urm.; M. Mare, *Banatul între sec. IV-IX*, Timișoara, 2004, p.36 și urm.

²⁶ N. Gumă, *Banatica*, 5, 1979, p.126 și urm., fig. XL - XLII; idem, *Symposia Thracologica*, 9, 1992, p.26 și urm.

rappelle, dans la structure du village Ersig, les ruelles, les aménagements domestiques, un cour nobilaire des Himfy et le moulin de Pogăniș.

1. Le logement de la première époque du fer a été localisé dans des zones dispersées dans l'intravillan, dans l'herbage de Pogăniș, au nord et à l'est du village. Une fossée de forme ovoidale, légèrement allongée, qui mesurait sur son axe 1,50 m, a été recherchée dans la tranchée d'amélioration foncière, au nord du village. La céramique hallstattienne, qui peut-être attribuée au porteurs de la culture Basarabi, a été trouvée en intravillan à l'occasion des fouilles de la nécropole médiévale.

2. Le logement et les ateliers métallurgiques (III-e - IV-e siècles p. H) prend contour sur les pentes de la colline dénommée *Dâmbu Înalt*, qui borde vers l'est la chaussée Berzovia-Vermeș-Timișoara. Les fours se trouvent à la proximité estique de la chaussée, sur la pente de la colline qui descend vers la petite rivière Sacu. On distinguait les traces de quatre fours, situées dans le cours sèche d'une sorce qui descendait vers la petite rivière Sacu. Un autre atelier, avec des scories, minéraux et céramique, qui peut-être attribuée aux III-e - IV-e siècles p. H., a été localisé à 100 m sud du pont de béton de la chaussée Berzovia- Vermeș. Le logement et les ateliers métallurgiques des III-e-IV-e siècles p. H. s'étendent le long de la rivière Sacu vers l'ouest.

4. La nécropole médiévale a été identifiée par hasard à l'occasion des travaux d'aménagement de la route intravillane, déroulés au cours de l'an 2004. La zone des tombeaux se contoure à environ 20 m ouest et nord-est de l'église en bois du village Ersig, au long de la route qui traverse le village.

Les foilles de sauvetage se sont déroulées sur une surface de 140 m², dans les deux surfaces notées dans le plan S₁ et S₂. Ici ont été recherchés un nombre de 51 tombeaux d'inhumation avec un inventaire funéraire modeste.

Les tombeaux d'inhumation identifiés sont, sans exception, avec la tête vers l'est, conformément aux canons chrétiens. Les bras des morts étaient posés soit sur la poitrine, soit sur l'abdomen et quelquefois avec la paume sur la clavicule. Des variantes identiques ont été déjà documentées aux nécropoles des III-E - IV-e siècles de Cârnecea, Ilidia, Mehadia et Reșița. De ce point de vue ceux-ci s'encadrent dans une coutume funéraire spécifique à la période médiévale. L'inventaire funéraire de la nécropole est modeste, seulement dans la tombe n° 13 étant trouvé un anneau en argent. La parure de Ersig a des analogies typologiques et décoratifs semblables aux anneaux trouvés dans les nécropoles cneziales de Reșița et Ilidia-*Oblița*, attribuées à la période des XIV-e - XV-e siècles. Nous signalons la présence des fragments céramiques de la même période, trouvés dans le périmètre de la nécropole.

Les recherches de sauvetage de Ersig ont contribué, d'une part, à l'enrichissement de la documentation archéologique à l'égard de répertoire archéologique du Banat Montagneux mais, d'autre part, ont permis le nuancement de la reconstitution du habitat médiéval de la zone.

Liste des illustrations

Fig. 1-ère. Plan de situation du village Ersig dans la vallée de Pogăniș.

Fig. 2-e. Plan de situation avec l'établissement et les ateliers métallurgiques (III-e – IV-e siècles p. H.) de *Dâmbu Înalt*.

Fig. 3-e. Ersig – *Gomile*. Plan de situation.

Fig. 4-e. Plan de situation avec la délimitation de la nécropole médiévale.

Fig. 5-e. Ersig. Plan de situation avec les tombeaux M₁-M₂₃.

Fig. 6-e. Ersig. Plan S₁-S₂ avec l'emplacement des tombeaux M₂₄-M₃₃.

Fig. 7-e. Ersig. Plan de situation avec les tombeaux M₃₄-M₄₇.

Fig. 8-e. Ersig. Matériaux archéologiques découvertes. 1. Anneau – XIV - XV-e siècles p. H; 3-6. Céramique hallstattienne - la culture Basarabi.

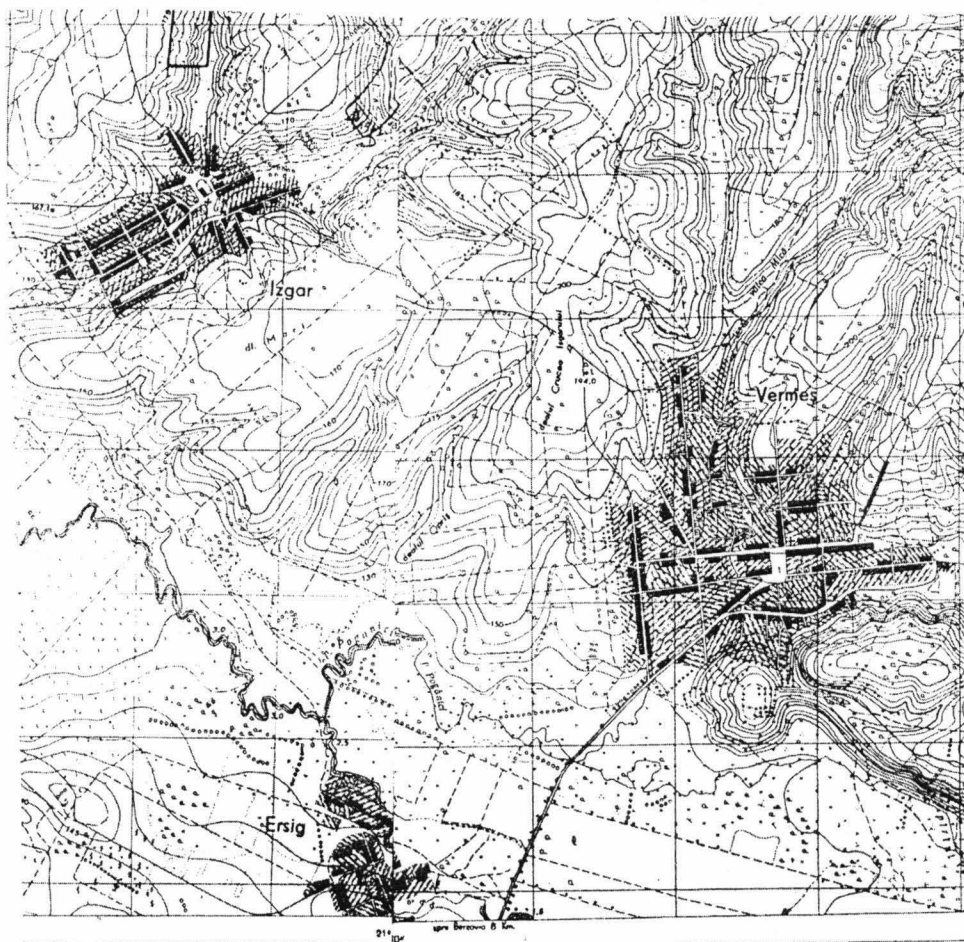

Fig. 1. Plan de situație al satului Ersig în valea Pogănișului.

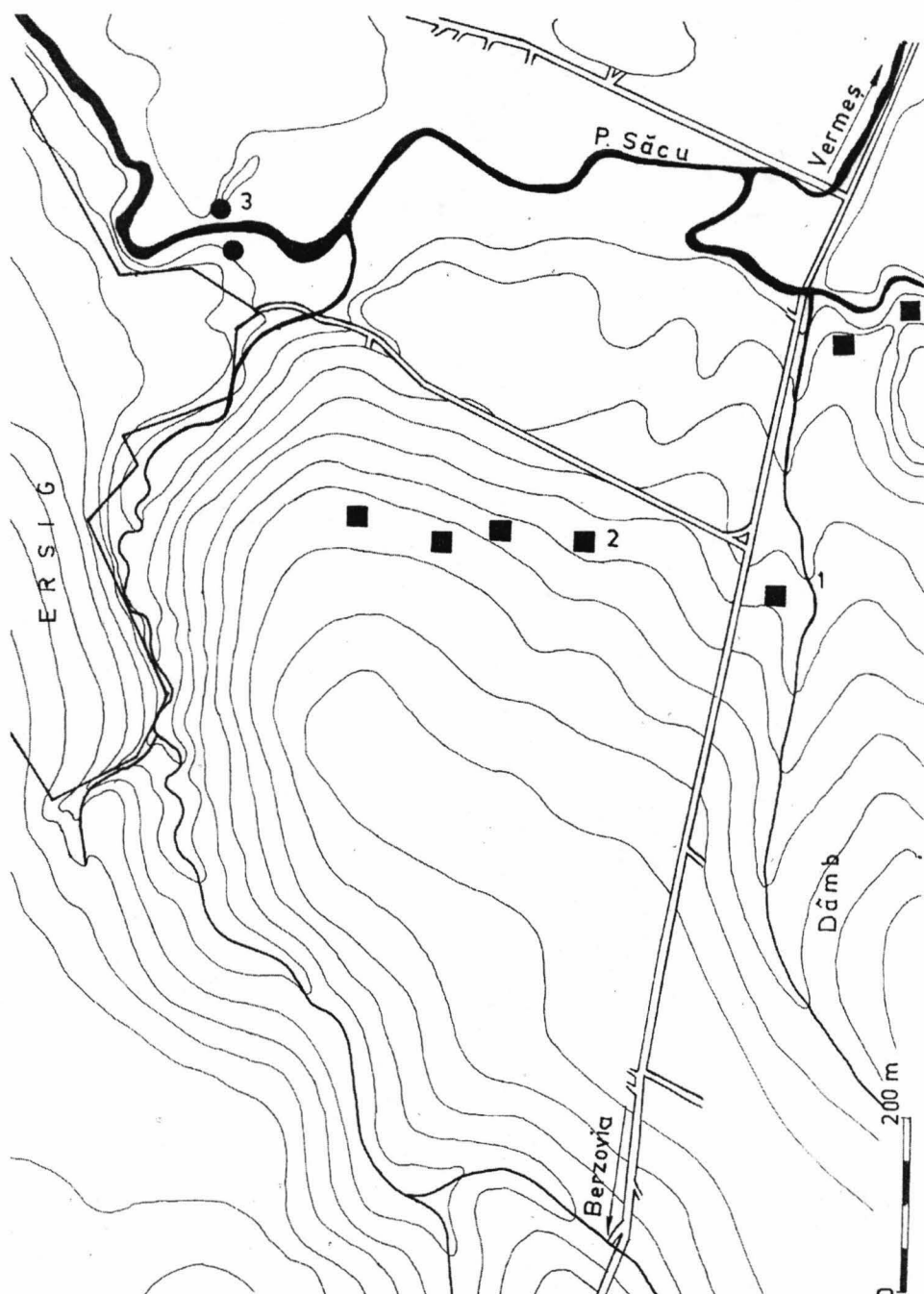

Fig. 2. Ersig. Plan de situație cu așezarea și atelierele metalurgice din sec. III-IV d. Hr. de la „Dâmbu Înalt”.

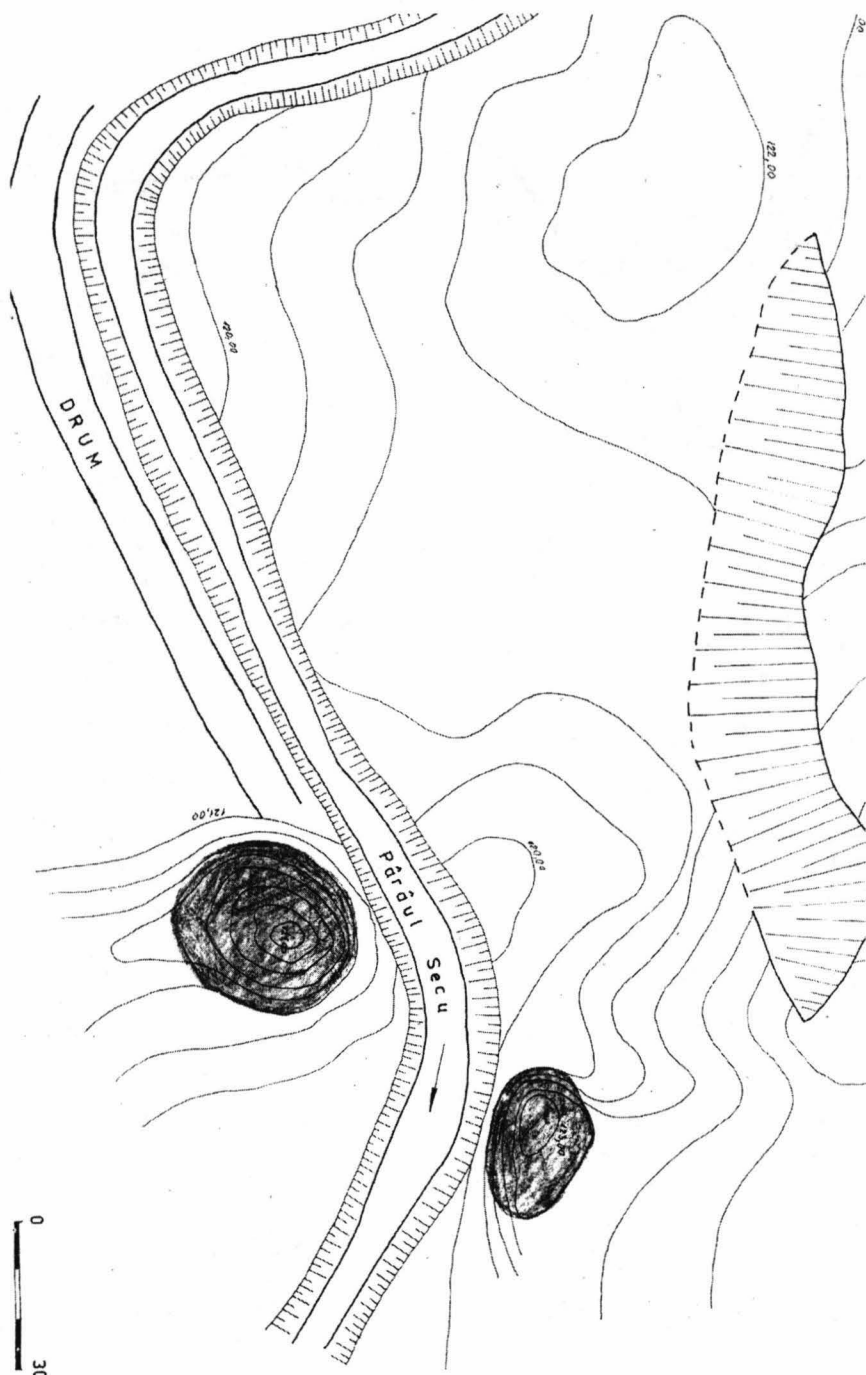

Fig. 3. Ersig-Gomile. Plan de situație.

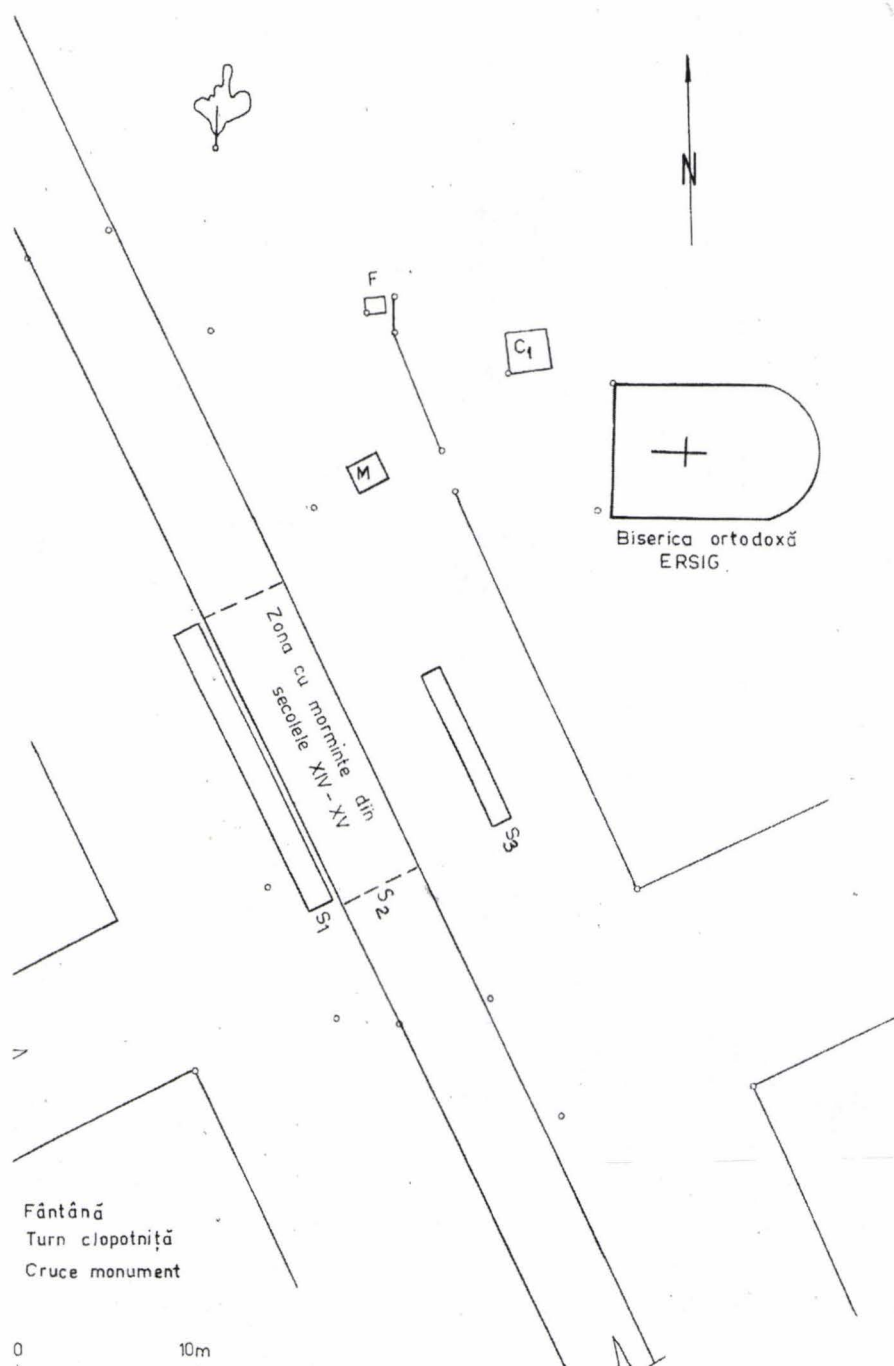

Fig. 4. Ersig. Plan de situație cu delimitarea necropolei medievale.

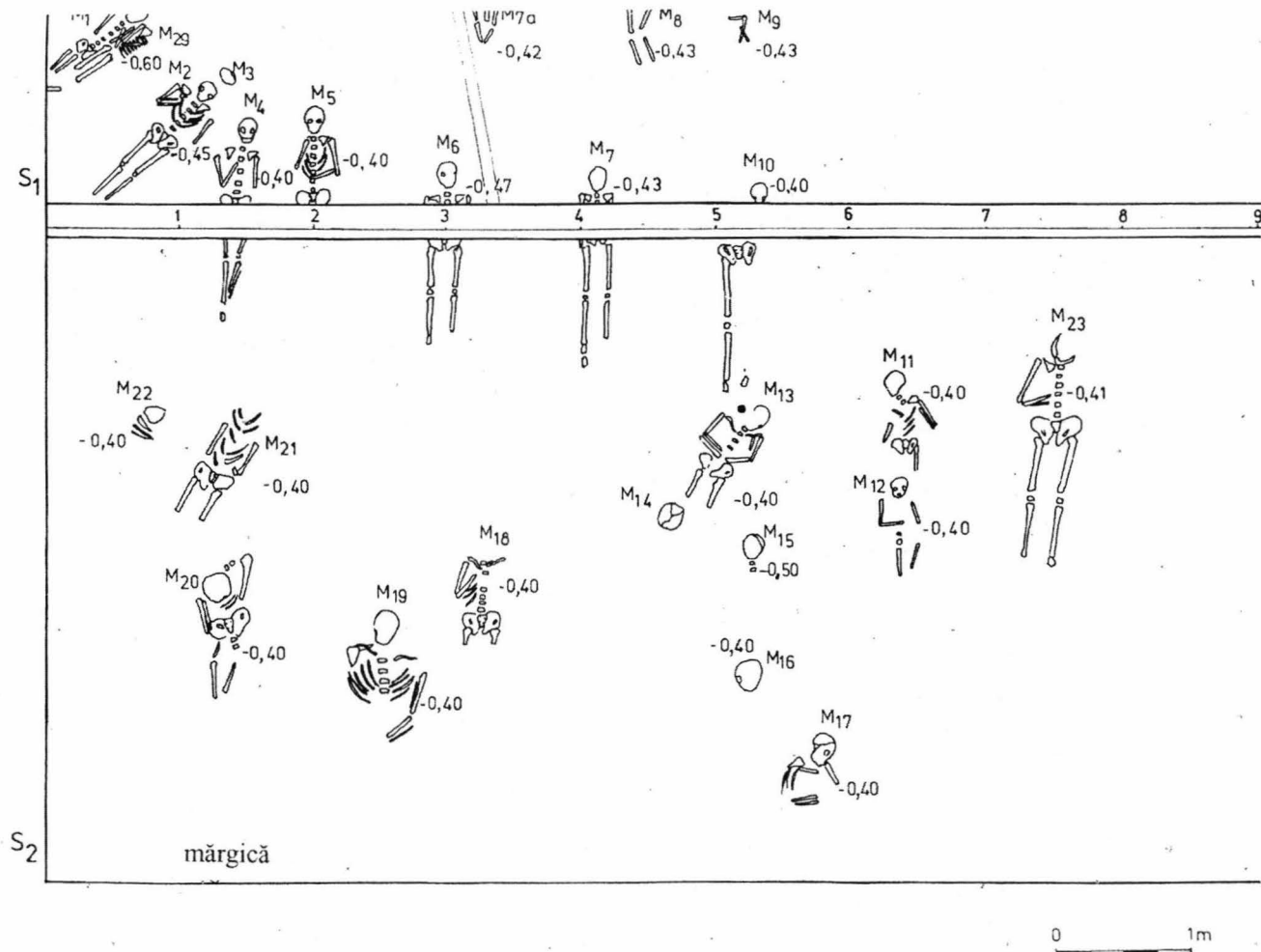

Fig. 5. Erisig. Plan de situație cu mormintele M₁-M₂₃.

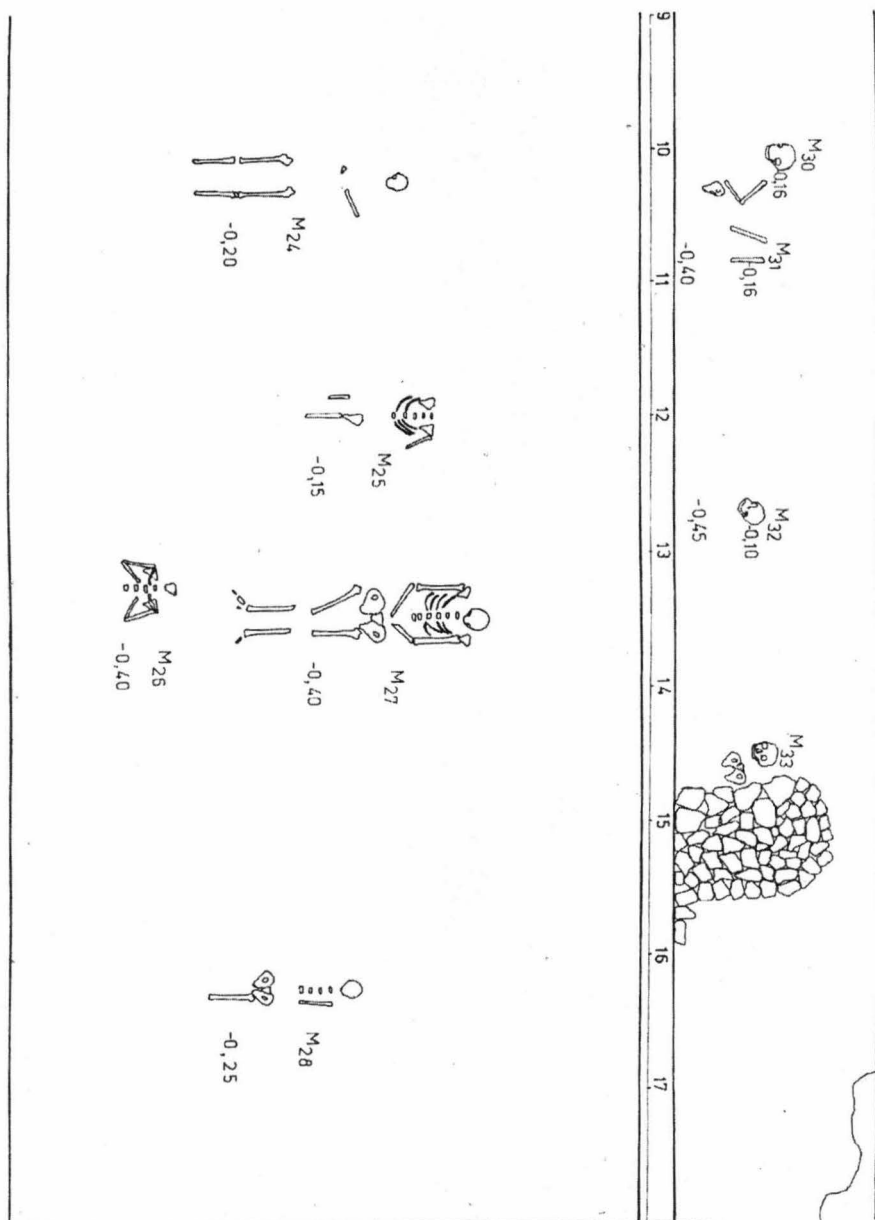

Fig. 6. Ersig. Plan S₁-S₂ cu amplasarea mormintelor M₂₄-M₃₃.

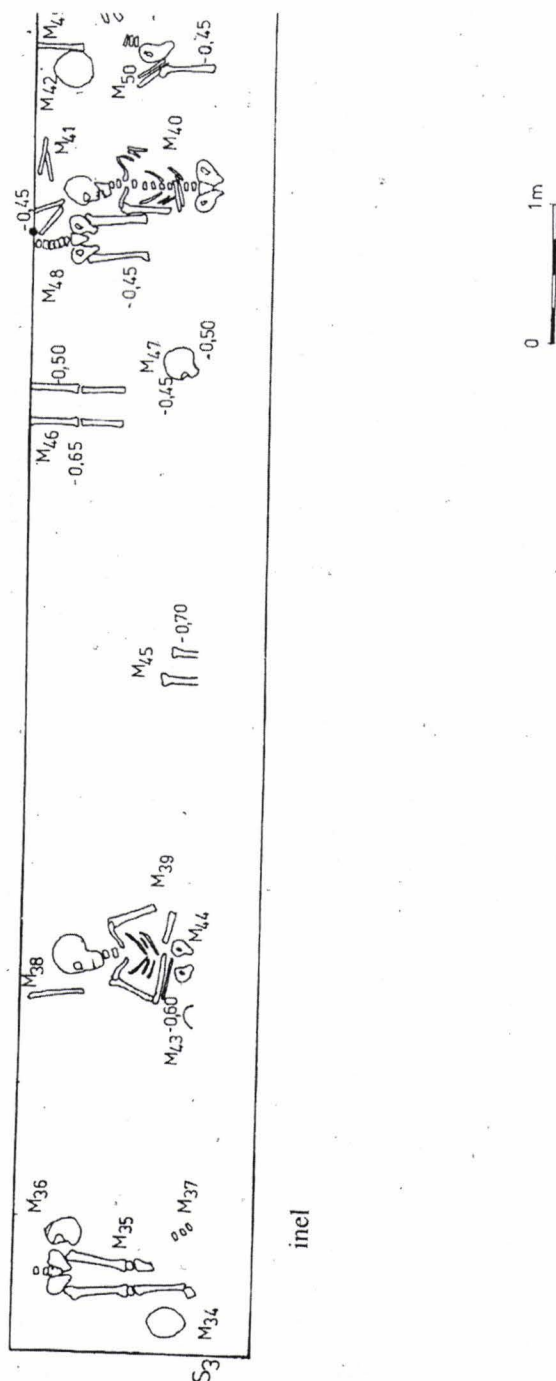

Fig. 7. Ersig. Plan de situație cu mormintele M₃₄-M₄₇.

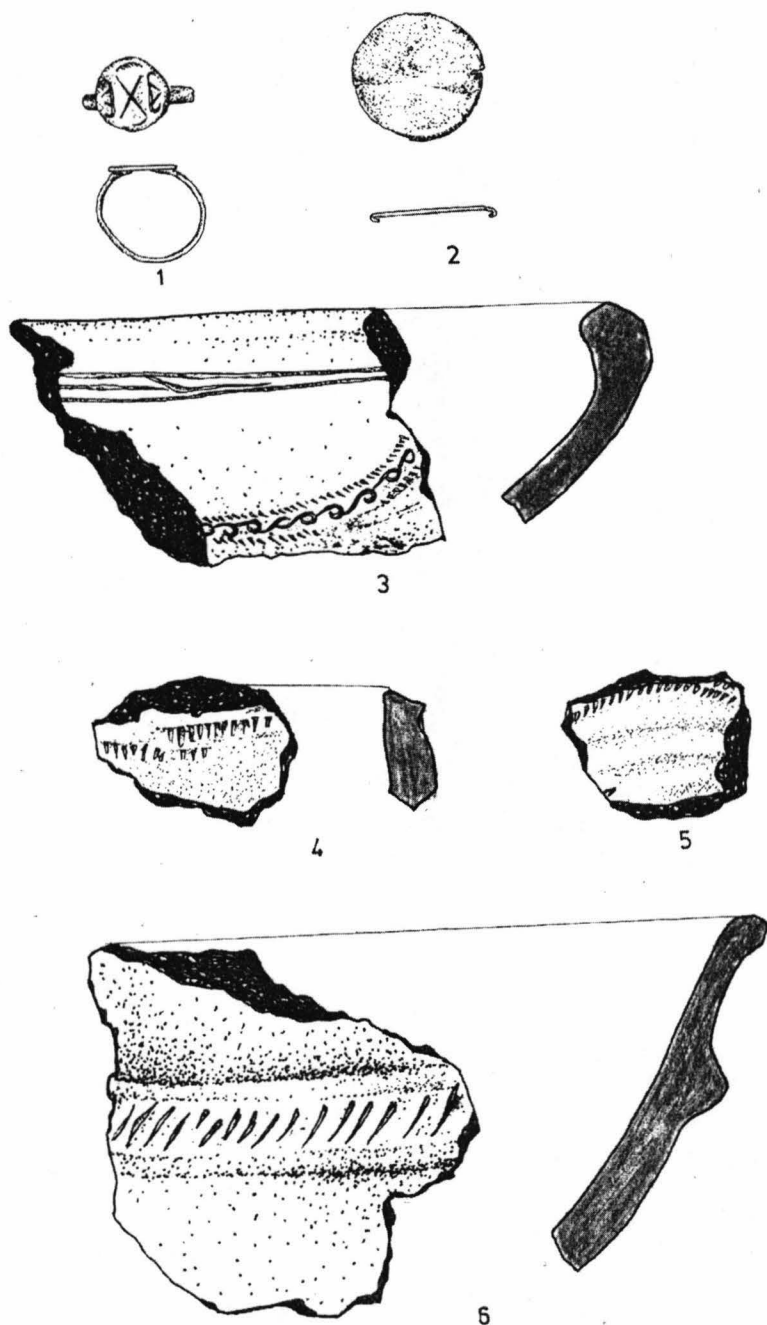

Fig. 8. Ersig. Materiale arheologice descoperite. 1. Inel sec. XIV-XV; 3-6 Ceramică hallstatiană cultura Basarabi.

II. ISTORIE

NOI DATE ASUPRA ELITELOR ROMÂNEȘTI BĂNĂȚENE: FAMILIA LAZĂR DE ALMĂJ (SEC. XV-XVI)

LIGIA BOLDEA

Dimensiunea reală a elitelor sociale românești care au populat Banatul medieval de deal și de munte a dobândit o semnificativă consistență în ultimele două decenii, noi mărturii contribuind la coagularea unui profil identitar aparte. Șapte familii nobile bănățene au dovedit, începând cu sfârșitul secolului al XIV-lea, o anvergură notabilă, prin reconstituirile genealogice posibile și prin problematicile multiple de natură economico-socială, politico-militară ori confesională¹. În același timp, studiul acestor familii s-a întemeiat pe o bază documentară suficient de generoasă pentru a permite creionarea unor identități sociale convingătoare, în opinia noastră. Lor li se alătură alte câteva nuclee familiale care pot fi încadrate elitelor sociale ale Banatului medieval, cu specificarea că notorietatea lor cât și reflectarea lor documentară sunt mult mai modeste, chiar lacunare. Însă, din rândurile acestora s-au ridicat, la un moment dat, dregători și funcționari ai ținutului, bani și vicebani de Severin, castelani și căpitani de Caransebeș, juzi nobiliari, oameni ai regelui sau jurați în adunările nobiliare ale Caransebeșului, ale districtelor privilegiate sau ale banatului de Severin, funcții care au fost deținute în multe cazuri de reprezentanți ai comunității bănățene a acelor vremuri care, atât prin îndeplinirea serviciilor militare credincioase față de regalitate cât și prin situația lor materială și morală, au răspuns necesității de a da mici demnitari acestui ținut de graniță, plasat pe linia Dunării, într-o zonă de intense conflicte militare între două puteri politice – regală și imperială, dar și între două sfere diferite de cultură și spiritualitate.

Tentativele de reconstituire a profilului social-politic sau genealogic al acestor mici familii nobile românești bănățene sunt dificile, date fiind marile absențe documentare; pe baza experienței acumulate încercăm însă să ne axăm studiul pe un anumit tipar evolutiv specific zonei și elitelor sociale românești care i-au corespuns, pentru a releva originea, localizarea

¹ Ligia Boldea, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV-XVI (origine, statut, studiu genealogic)*, Reșița, 2002, 378p.; Dragoș Lucian Țigău, *Familia Bizerea-Găman în secolele XV-XVII*, în *Banatica*; 15/2, 1999, p.31-61; Idem, *Familia Fiat de Armeniș în secolele XV-XVII*, în *Banatica*, 14, 1996, p. 21-51.

principalelor posesiuni (în măsura posibilităților) sau rolul politico-militar jucat în cadrul Banatului cărășan. De asemenea, alcătuirea unor schițe genealogice întâmpină reale dificultăți datorită lacunelor documentare, ceea ce face ca ele să nu fie nici pe departe atât de spectaculoase ca cele ale marilor familii, fiind marcate în consecință de spectrul ipoteticului. Îndrăzim însă să prezentăm rezultatul investigațiilor noastre care, teoretic, ar putea fi completat în urma unor noi apariții documentare, cu scopul de a întregi cu cât mai multe date tabloul elitelor sociale românești bănățene ale secolelor XV-XVI.

Urmărind evoluția familiilor nobile ale Banatului montan am constatat, în planul dispunerii lor teritoriale, că această lume feudală cu rădăcini în comunitatea românească și-a conservat formele sale de organizare social-politică precum și majoritatea posesiunilor familiale în depresiunile intramontane, situate pe cursurile Timișului superior, Bistrei, Cernei și Nerei, mai precis, în depresiunile Caransebeș-Mehadica și Almăj. În mod interesant, din cele opt districte privilegiate bănățene, semnalate ca atare în secolul al XV-lea, doar trei au "găzduit" principalele posesiuni ale celor 7 mari familii nobile bănățene, acestea fiind Caransebeș, Mehadia și Almăj. În celelalte districte sunt semnalate fie familii de mai mică importanță, cu o evoluție extrem de modestă, fie comunități nobiliare sau cneziale (exemplul Comiatului pare elocvent)² care se manifestă solidar și nu individual în apărarea intereselor lor. În ceea ce privește subiectul demersului de față, ne propunem să prezentăm identitatea unei asemenea familii de mai mică anvergură, dar cu rolul său suficient de bine definit la sfârșitul secolului al XV-lea și în secolul al XVI-lea, ale cărei origini le plasăm în districtul Almăjului, district care a adăpostit și cunoscuta familie a nobililor Gârliște de Rudăria, dar și familii de mai mică importanță, ca cele de Bănia, Mocerîș sau Bozovici³.

Apreciem, deci, originea familiei Lazăr ca fiind plasată în districtul Almăjului, constituit pe cursul superior al râului Nera, în depresiunea Bozovici sau Almăj, o depresiune tipic intramontană, înconjurată de culmile munților Semenici și Anina în nord și nord-est și despărțită de culoarul dunărean de munții Almăjului⁴. Două sunt motivele care ne îndreptătesc să avansăm o asemenea opinie, și anume: primele documente certe referitoare

² Viorel Achim, *Districtul Comiat. Contribuții la geografia istorică a Banatului în evul mediu*, în *Analele Banatului*, Serie Nouă, Arheologie-Istorie, II, 1993, p.245-259.

³ Dumitru Țicu, *Banatul montan în evul mediu*, Timișoara, 1998, p.429-430.

⁴ *Ibidem*, p. 428.

la această familie, datând din anii 1484 și 1489, pomenesc numele lui Lazăr de Bozovici⁵, Mihail Lazăr de Caransebeș⁶ sau Mihail Lazăr de Almăj⁷, în fapt una și aceeași persoană, după cum vom încerca să dovedim în cele ce urmează. În al doilea rând, într-un document târziu, din 1555⁸, se vorbește despre împărțirea moșiilor Bozovici și Lăpușnic din districtul Almăj între urmașii lui Nicolae, Gabriel și Mihail Lazăr, acesta din urmă fiind, considerăm noi, personajul pomenit în anii 1484 și 1489 sub cele trei forme. Prin urmare, susținem opinia potrivit căreia așezarea Bozovici din districtul Almăj, situată la confluența pârâului Miniș cu Nera⁹ a reprezentat locul de baștină al acestei familii nobile române bănățene, individualizată însă doar la sfârșitul secolului al XV-lea. Faptul că în 1484 Mihail Lazăr apare și ca Lazăr de Caransebeș este probabil consecința funcțiilor deținute la nivelul banatului de Severin, care au atras după sine, cu siguranță, și deținerea de proprietăți în Caransebeș. Elocvent în acest sens este un document din anul 1515¹⁰, care îl prezintă pe Matei Lazăr ca parte a unei tranzacții cu un loc de casă în Caransebeș, precum și un alt document datat în 1566¹¹, prin intermediul căruia ne este semnalată existența unei case în aceeași localitate a văduvei lui Gabriel Lazăr.

Nu putem aprecia dimensiunile patrimoniului familial al nobililor Lazăr de Almăj, însă credem că acesta a fost mai degrabă modest, cu atât mai mult cu cât stăpânirile lor almăjene s-au aflat în imediata vecinătate a posesiunilor puternicei familii Gârliște de Rudăria (cu care s-a și înrudit prin alianță matrimonială), cea care, la sfârșitul secolului al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVI-lea, a dat doi bani de Severin (Iacob și Nicolae de Gârliște, tată și fiu)¹². Din documente reiese însă faptul că Lăzăreștii și-ar fi sporit patrimoniul pe diferite căi, probabil prin donații, cumpărare și chiar prin moștenire. Situația (evident incompletă ca informație) se prezintă astfel: din documentul datat în 1555 reiese faptul că familia Lazăr de Almăj a

⁵ Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene (1440-1513)*, Timișoara, 1981, p. 46, nr. 9.

⁶ Pesty Frigyes, *A Szörényi bántag és Szörény vármegye története*, III, Budapesta, 1878, p. 109; vezi și Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania (1440-1514)*, București, 2000, p. 350, care ia în considerare aceeași posibilitate.

⁷ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, II/2, București, 1887, p. 311, nr. 275.

⁸ *Ibidem*, II/5, p. 285, nr. 117.

⁹ D. Țicu, *op. cit.*, p. 305.

¹⁰ Pesty Fr., *op. cit.*, p. 159

¹¹ *Ibidem*, p. 341.

¹² L. Boldea, *op. cit.*, p. 203-223.

stăpânit în indiviziune cu familiile Becheș (*Bewkews*) și Lățug (*Laczuk*) moșiile Bozovici și Lăpușnic și prediile *Mynez*, *Legeden*, *Pewalacz*, *Thywko*, *Zagraddya*, *Pades*, *Thergowysthya*, *Madrisnak*, și *Thyzowicza* din districtul Almăj, posesiuni pe care la considerăm a fi stăpânirile lor strămoșești. Zece ani mai înainte, în 1544¹³, Mihail Lazăr și soția sa Magdalena (fiica lui Francisc Fiat și a Doroteei Gârliște) s-au constituit ca parte la moștenirea lăsată de defunctul Nicolae de Gârliște, fost ban al Severinului, lor revenindu-le părți din moșiile Slatina (*Zaltna*) și Copaci (*Kopach*) din districtul Mehadia alături de alți descendenți ai Doroteei Gârliște, sora celui decedat.

Mult mai interesantă este informația din anul 1548, de când datează un act prin care înaintea Capitulului din Arad a avut loc împăcarea dintre nobilii Nicolae și Mihail Lazăr, pe de-o parte, și nobilul Sebastian Erdely prin persoanele lui Mihail Banffylossonczy de Iclod și Ladislau Bekes de Cornet în privința moșiilor Teregova, Crușovăț, *Hidegpatak*, Timișel, Iabłanița și *Zalyn* din districtul Mehadia și Găvojdia de Sus și de Jos din districtul Lugoj¹⁴. O primă observație care se impune este aceea că aceste posesiuni din districtul Mehadia au făcut parte, în secolele XIV-XV, din patrimoniul funciar al familiei Deș de Timișel¹⁵, care le-a stăpânit din vechime și asupra cărora a primit o serie de acte de nouă danie din partea regilor maghiari. Cum au ajuns ele în posesia familiei Lazăr de Almăj? – răspunsul poate fi dedus din evoluția pe care au avut-o cei din Timișel la sfârșitul secolului al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Potrivit surselor documentare, în jurul anului 1470 Petru și Ioan Deș de Timișel au obținut ca danie regală posesiunea Iclod și altele din comitatele Cluj și Dăbâca, unde se vor strămuta părăsindu-și locurile de baștină din districtul bănățean Mehadia. Prin schimburi de pământuri frații Deș au încercat să-și concentreze patrimoniul, devenit între timp remarcabil, în jurul reședinței de la Iclod, context în care considerăm că ei au renunțat (total sau parțial) la stăpânirile cărășene, atribuite probabil prin danie familiei Lazăr de Almăj sau obținute de aceasta prin cumpărare. Actul din 1548 pare a fi o reglementare târzie asupra acestor stăpâniri între foștii și actualii deținători, atrăgând atenția persoana lui Sebastian Erdely și a reprezentantului său din Iclod, deoarece este cunoscut faptul că nobilii Deș de Timișel s-au înrudit

¹³ Hurmuzaki, *op. cit.*, II/4, p. 368, nr. 217.

¹⁴ *Ibidem*, p. 410, nr. 248.

¹⁵ L. Boldea, *op. cit.*, p. 201.

prin căsătorie și cu familia Erdely de Șintereag, de unde similitudinea de nume și locuri pare a grăi de la sine¹⁶.

Acestor stăpâniri din districtele Almăj, Mehadia și Lugoj li se mai adaugă și două moșii – Bolvașnița și *Henzerowa* – din districtul Caransebeș, obținute ca zălog de către Matei Lazăr, judele nobiliar al Caransebeșului în anul 1515¹⁷ din partea nobilului Ioan de Bizerea. În consecință, familia nobililor Lazăr de Almăj apare documentar ca având stăpâniri în patru din districtele privilegiate bănățene (11 în Almăj, 8 în Mehadia, 2 în Lugoj și 2 în Caransebeș), caz aproape unic la nivelul elitelor sociale românești bănățene. De fapt, cu toate că și alte familii au deținut moșii în districte diferite¹⁸, doar în cazul familiei Lazăr am întâlnit această mare dispersare a posesiunilor lor în patru din districtele bănățene. Mai trebuie remarcat faptul că în mai toate aceste moșii ei au stăpânit în condizivizionalitate cu alți nobili, ceea ce redimensionează amploarea reală a patrimoniului lor familial.

Din punct de vedere genealogic, situația este extrem de relativă datorită lipsei acute de informații documentare concludente. Atestarea în 1430¹⁹ a unui Dionisie de Almăj poate constitui un prim indiciu în ceea ce privește ascendența acestei familii, deși recunoaștem că este hazardat a atribui cu certitudine acest personaj nucleului familial al Lăzăreștilor, de vreme ce nu suntem în posesia unor date concludente în acest sens. Reținem însă informația ca o ipoteză posibilă, dacă nu certificabilă, căci acest reprezentant al nobilimii și al cnezimii românești din districtul Almăj, ce a refuzat jurisdicția noului ban al Severinului, Nicolae de Redwitz, în procesul cu Emeric de Remetea s-ar putea încadra în tipologia unui membru de familie nobilă românească bănățeană, constituită ca atare în decursul veacului al XV-lea. În perioada cuprinsă între 1484 și 1578 apar 6 membri ai acestei familii, dificil de relaționat între ei. Primul, și cel mai important dintre aceștia prin funcțiile pe care le-a deținut la nivelul banatului de Severin, a fost Mihail Lazăr, pomenit între 1484 și 1555 (când presupunem că era deja mort). În realitate, două documente din 1484 și unul din 1489

¹⁶ Asupra strămutării familiei Deș de Timișel la Iclod în comitatul Cluj vezi I. Drăgan, *op. cit.*, p. 287.

¹⁷ Hurmuzaki, *op. cit.*, II/3, p. 231, nr. 181. În realitate, a fost vorba doar de 1/3 din aceste moșii.

¹⁸ Familiile Măciș de Tincova, Fiat de Armeniș și Gârliște de Rudăria din districtele Caransebeș și Almăj au avut stăpâniri în districtul Mehadia, în timp ce familiile Bizerea de Caransebeș, Deș de Timișel și Cerna au primit posesiuni în comitatul Timiș. Vezi, L. Boldea, *op. cit.*, p. 161.

¹⁹ Hurmuzaki, *op. cit.*, I/2, p. 564, nr. 471.

amintesc trei nume: Lazăr de Bozovici, Mihail Lazăr de Caransebeș și Mihail Lazăr de Almăj, despre care avem temeuri să credem că erau una și aceeași persoană, și anume Mihail Lazăr de Almăj, viceban de Severin și castelan de Caransebeș, a cărui localitate de baștină a fost Bozoviciul, așezare din districtul Almăj. A fost căsătorit cu Magdalena, fiica lui Francisc Fiat și a Doroteei Gârliște, prin care s-a înrudit atât cu bogata familie a nobililor Fiat de Armeniș, cât și cu influenții Gârlișteni de Rudăria. Împreună au avut fii și fiice, din păcate nenominalizați în documentul din 1555 (o Doroteea Lazăr este amintită în 1591²⁰ ca văduvă a răposatului Ioan de Racoviță, ea putând fi una din fiicele cuplului amintit). Luând în considerare anii între care apare documentar apreciem că a avut o viață lungă, de aproximativ 75-80 de ani.

Un al doilea membru al familiei a fost Nicolae Lazăr, atestat între 1494²¹ și 1555 (când, de asemenea, credem că era deja mort, la fel ca și Mihail Lazăr). Faptul că îl regăsim în patru documente (1494, 1544, 1548 și 1555) alături de Mihail Lazăr ne dă temeuri să credem că au fost rude de cel mai apropiat grad, frați sau cel puțin veri după tată); părerea noastră este că ei au fost frați. Nu știm cu cine a fost căsătorit, dar documentul din 1555 vorbește de moștenitorii săi pe linie masculină și feminină. De presupus că a murit, de asemenea, la o vârstă înaintată, undeva în jur de 70 de ani, fiind probabil mai tânăr decât Mihail Lazăr.

Matei Lazăr, al treilea membru al familiei, este atestat documentar între 1515 și 1542, grație funcțiilor de jude și de castelan de Caransebeș pe care le-a deținut. Nu putem aprecia decât ipotetic gradul de rudenie, el putând fi ori fiu al celor de mai sus, ori o rudă colaterală. Alte amănunte privind viața sa nu putem furniza.

Un alt reprezentant al familiei semnalat documentar este Gabriel Lazăr însă, în mod interesant, el este pomenit doar indirect în trei documente, astfel că plasarea sa exactă în cadrul structurii genealogice familiale este dificil de stabilit. În documentul din 1548 se vorbește despre el ca despre o rudă apropiată a nobililor Nicolae și Mihail Lazăr (*proximorum Consanguineorum eorundem universorum...*), în cel din 1555 sunt semnalati fiii săi, nenominalizați însă, care participau la împărțirea unor moșii ale familiei, pentru ca într-un document din 1566 să fie menționată văduva sa (nici ea nominalizată!). Pe baza acestor indicii, insuficient de concludente,

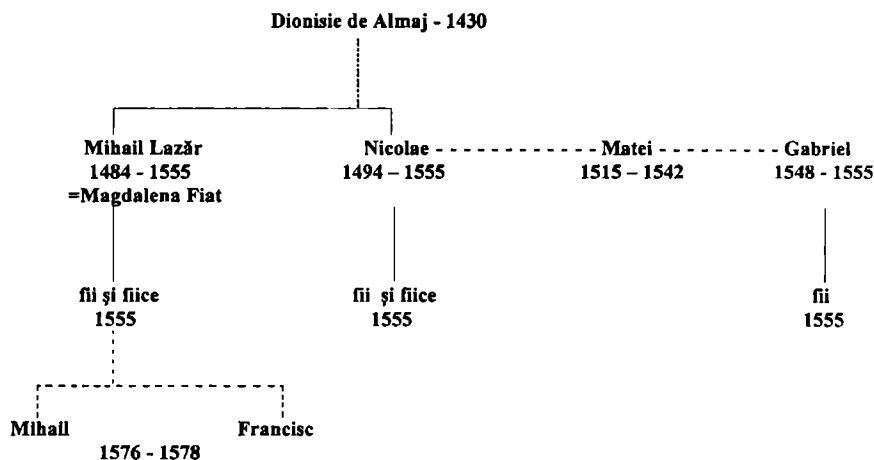
²⁰ C. Feneșan, *op.cit.*, p.86, nr.31.

²¹ Hurmuzaki, *op.cit.*, II/2, p.360, nr.318; vezi și Gheorghe Ciulei, Gheorghe G. Ciulei, *Dreptul românesc în Banatul medieval*, Reșița, 1997, p.72 și 81.

ne putem permite doar să avansăm câteva considerații care, inevitabil, stau sub semnul ipoteticului. Astfel, nu credem că greșim dacă vedem în Gabriel Lazăr un personaj din aceeași generație cu Mihail și Nicolae Lazăr, rudă de sânge apropiată, mai degrabă văr decât frate, care a trăit cam în aceeași perioadă – la sfârșitul secolului al XV-lea și în prima jumătate a secolului următor, fiind căsătorit și având fii care și-au disputat și ei unele moșii (probabil strămoșești) cu descendenții celorlalți membri ai familiei sus-menționați. Faptul că în 1555 nu apare ca protector al intereselor fiilor săi (la fel ca și Mihail și Nicolae) ne dă motiv să credem că decedase între anii 1548 și 1555. De altfel, menționarea văduvei sale în 1566 este suficient de grăitoare pentru a stabili cu aproximație limita superioară a existenței sale.

În două documente târzii de secol XVI - 1576²² și 1578²³ - apar alți doi membri ai familiei, Mihail și Francisc Lazăr, cu siguranță descendenți ai celor sus-numiți. Cum însă știm că atât Mihail și Nicolae cât și Gabriel Lazăr au avut fii, ascendența celor doi este aproape imposibil de stabilit, atâta vreme cât nu avem indicii mai clare; la fel de neclar este și gradul de rudenie dintre cei doi – frați sau veri după tată? Cu un singur amendament, acela că dacă s-ar lua în considerare ideea, deloc de neglijat, ca unul dintre ei să fi fost botezat după prenumele tatălui său, ar fi posibil ca cei doi să fie fiii lui Mihail Lazăr. Recunoaștem însă fragilitatea aserțiunii!

Pe baza acestor informații sumare, o prezentare genealogică a familiei este aproape imposibil de redat. Se poate schița doar o variantă posibilă:

²² Pesty Fr., *op.cit.*, p. 404.

²³ *Ibidem*, p. 418

Evoluția nobililor din familia Lazăr de Almăj nu poate să fie diferită de cea a celorlalte exponente ale nobilimii românești ale Banatului medieval. Districtul Almăjului a găzduit, după cum afirmam în paginile anterioare, stăpânirile strămoșești ale familiei Gârliște de Rudăria, o vecinătate care bănuim că nu a permis familiei Lazăr să-și dezvolte prea mult patrimoniul funciar, cu atât mai mult cu cât Almăjul, prins între lanțuri muntoase, nu are ca spațiu de locuire decât valea îngustă a Nerei. Atunci când Mihail și Nicolae Lazăr apar atestați documentar la sfârșitul secolului al XV-lea, prezența lor denotă o poziție bine consolidată la nivelul banatului de Severin, poziție care s-a fundamentat, cu probabilitate, atât pe existența unor stăpâniri strămoșești de origine cnezială, reconfirmate în mod oficial de regalitate, cât și pe contribuții militare deosebite aduse în campaniile antiotomane ale secolului al XV-lea.

Familia Lazăr, la fel ca și Gârliștenii de Rudăria, s-a ridicat din rândurile comunității cneziale și nobiliare a Almăjului, semnalată ca entitate socială încă din prima jumătate a secolului al XV-lea. Un moment semnificativ din istoria acestei comunități s-a înregistrat în anul 1430, pe fondul derulării experimentului teuton la Dunăre, în Banatul de Severin. Proiectată ca un element salvator pentru situația gravă în care se afla regatul ungar după înfrângerea usturătoare de la Golubăț din 1428 și a eșecului politicii orientale a regelui-împărat Sigismund de Luxemburg, deplasarea teutonilor în Banat și-a dovedit aproape instantaneu deficiențele. Dacă românii bănățeni, în frunte cu nobilii și cnezii lor, au reprezentat până atunci unități de sine stătătoare, subordonate militar și economic doar banului de Severin sau comitelui de Timiș, prezența teutonilor a însemnat supunerea lor militară completă, cu o sensibilă reducere a aportului militar prin transformarea lor în forțe auxiliare, folosite la construcția și reparația cetăților, precum și în aprovizionare. Din lista cu materialele și forțele umane necesare întocmită de teutoni în 1430 se poate aprecia cu aproximație potențialul uman de care beneficia la acea oră sistemul de cetăți dunărene, esențial fiind faptul că și în cazul cetăților de district Mehadia, Almăj și Ilidia forțele militare au cuprins un număr mare de cnezi împreună cu țărani lor, în Almăj fiind semnalați bunăoară 293 de cnezi și 505 țărani²⁴. În mod firesc, au intervenit conflicte între comunitatea nobililor și a cnezilor români bănățeni, care până atunci s-a bucurat de o fiscalitate relativ

²⁴ Eugen Glück, *Date noi cu privire la prezența cavalerilor teutoni la frontiera Banatului (1429-1437)*, în *Revista istorică*, III, 1992, 7-8, p. 788-789; Ioan Hațegan, *Cavalerii teutoni în Banatul Severinului (1429-1435)*, în *Tibiscum*, V, 1978, p. 193.

favorabilă având autonomie administrativă și judecătorească, și noul ban al Severinului, respectiv marele maestru al ordinului, Nicolae de Redwitz, cauzate de nesupunerea primilor față de încercarea de imixtiune a teutonilor asupra autorității lor juridice și a impunerii de noi dări. Astfel, în sus-pomenitul an 1430, o cauză aparent banală (Emeic de Remetea îi fură 33 de oi lui Dionisie de Almăj, fiind somat de Nicolae de Redwitz să i le restituie)²⁵ duce aproape la un afront al autohtonilor, nobilii și cnezii români din districtul Almăj refuzând jurisdicția banului de Severin și cerând ca procesul intervenit între ei și Emeric de Remetea pentru anumite posesiuni și fapte silnice de care ar fi fost acuzați cei dintâi să fie judecat de însuși regele Sigismund de Luxemburg²⁶. Ei și-au întemeiat cererea, probabil, pe un precedent deja creat, căci doar cu doi ani în urmă, în 1428, regele a condus în persoană adunarea nobililor, cnezilor și a altor stări din districtul Mehadia (vecin cu Almăjul), adunare în care s-a judecat procesul dintre nobilii Deș de Timișel și cnezii din *Kyralmezey*²⁷. Nu se cunoaște deznodământul procesului din 1430, însă după dezastrul produs de incursiunea otomană de la Dunăre din anul 1432 rolul teutonilor se diminuează, pentru ca în 1437 regele să încuviințeze plecarea lor din zonă.

Membri ai comunității nobiliare și cneziale românești din districtul Almăj au fost atestați mai târziu ca făcând parte din marile adunări de judecată ce au reunit în 1451-1452²⁸ reprezentanții a șapte districte privilegiate, iar în 1457²⁹ reprezentanții tuturor celor opt districte privilegiate românești bănățene, ocazie cu care au fost reînnoite vechile drepturi și privilegiile ale acestora.

În acest mediu s-a derulat existența nobililor Lazăr de Almăj, reflectată documentar mai puțin prin evenimente social-economice și mai mult datorită activității lor meritorii la nivelul forurilor de judecată ale districtului Caransebeș și ale provinciei la sfârșitul secolului al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Mihail Lazăr se distinge cu precădere

²⁵ Hurmuzaki, *op.cit.*, I/2, p.564, nr.471.

²⁶ *Ibidem*, p.565, nr.472; vezi și Ioan Aurel Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca, 1991, p.129.

²⁷ Hurmuzaki, *op.cit.*, p.553, nr.464; L. Boldea, *Probleme ale studiului genealogic al familiilor nobile române bănățene*, în *Buletinul Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie al Academiei Române – filiala Cluj-Napoca*, I-II, 1995-1996, p.54-55.

²⁸ A fost vorba de Ioan de Siliște, Vasile de Gârliște și Ioan fiul lui Dragomir. Vezi, I. A. Pop, *op.cit.*, p.71.

²⁹ Hurmuzaki, *op.cit.*, p. 92-93, nr. 80.

în această ipostază, în principal datorită funcției de viceban de Severin pe care a deținut-o timp de aproape 10 ani, între 1484 și 1494, funcție care îl indică drept un familiar al banului de Severin, cu o deosebită autoritate morală în zonă și o bună situație materială, la care se adaugă cunoașterea cutumelor și a normelor juridice ale vremii și, aproape sigur, o anumită știință de carte. Nu lipsit de semnificație este și faptul că avem confirmarea documentară că Mihail Lazăr de Almăj poseda un sigiliu propriu³⁰, apanaj al deținătorilor de dregătorii sau funcții publice la nivelul întregii Transilvanii, conform decretului regal din 1435 potrivit căruia „*juzii nobiliari să aibă sigiliu ușor de recunoscut, pentru a emite împreună cu sigiliile celorlalți juzi nobiliari și ale comitelui sau vicecomitelui acte vrednice de crezare*”³¹. Îl întâlnim, deci, în documente ca om al regelui (*homo regius*) în 1484³² și 1492³³, ca jurat sau „oficial” în 1493³⁴ și 1494³⁵, dar mai ales ca și conducător al unor foruri de judecată ale districtului Caransebeș în calitate sa de viceban de Severin și castelan de Caransebeș în anii 1484³⁶, 1489³⁷, 1492³⁸ și de două ori în 1494³⁹. Într-unul din procesele din 1494 alături de el apare și ruda sa (probabil fratele său) Nicolae Lazăr, căpitan și jude de Caransebeș⁴⁰. Matei Lazăr, la rândul său, este atestat ca jude nobiliar al Caransebeșului în 1515⁴¹ sau ca și castelan de Caransebeș în 1527⁴², conducând forul de judecată în care s-a desfășurat procesul membrilor familiei Fiat de Armeniș. În fața celor nouă scaune de judecată constituite cu prezența nobililor Lazăr de Almăj, în patru s-au înfățișat nobilii de Bizerea, în două nobilii Fiat de Armeniș și Pâclișar de Caransebeș și în câte unul familiile Gârliște de Rudăria și Măcicaș de Tincova. Este de remarcat și participarea nobililor Mihail și Nicolae Lazăr, alături de alți 50 de membri ai sfatului orașului Caransebeș, jurați și ceilalți cetățeni ai orașului, la o mare adunare extraordinară a așezării, desfășurată în ziua de 24 februarie 1544, în

³⁰ Pesty Fr., *op. cit.*, p. 93.

³¹ I. Drăgan, *op. cit.*, p. 199.

³² C. Feneșan, *op. cit.*, p. 46, nr. 9.

³³ *Ibidem*, p. 50, nr. 11.

³⁴ I. A. Pop, *op. cit.*, p. 139.

³⁵ *Ibidem*, p. 141.

³⁶ L. Boldea, *Nobilimea românească...*, p. 181.

³⁷ Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 311, nr. 275.

³⁸ *Ibidem*, p. 330, nr. 294.

³⁹ *Ibidem*, p. 360, nr. 318; Gh. Ciulei, Gh.G. Ciulei, *op. cit.*, p. 72 și 81.

⁴⁰ Vezi nota 24.

⁴¹ Hurmuzaki, *op. cit.*, II/3, p. 231, nr. 181.

⁴² *Ibidem*, p. 621, nr. 422.

perioada frământărilor produse de dezmembrarea regatului maghiar sub presiunea otomană și de disputele pentru Transilvania și Banat între Habsburgi și partizanii reginei Isabela și ai lui Ioan Sigismund (printre care s-a numărat și Petru Petrovici, comitele de Timișoara). În fața atitudinii dure a comitelui, locuitorii Caransebeșului au depus jurământ solemn în fața judeului suprem al orașului, Ladislau de Racoviță, căruia i-au promis tot sprijinul în cazul în care ar fi fost atacat de Petru Petrovici, precum și în toate problemele ce priveau liniște și bunăstarea orașului, după cum la fel se obliga și judele față de oraș și de concetățenii săi⁴³.

Nimic nu a dat mai multă greutate acestei familii decât funcțiile pe care le-a deținut în zonă, ele definind profilul unei entități bine ancorate în realitățile și problemele comunității românești bănățene la cumpăna veacurilor XV și XVI. Se distinge, din nou, Mihail Lazăr în calitatea sa de viceban de Severin și castelan de Caransebeș, pomenit ca atare alături de Dragul – în 1484 și apoi împreună cu Vasile de Plugovița între 1489 și 1494⁴⁴. Nicolae Lazăr a fost și el căpitan de Caransebeș în 1494, în timp ce Matei Lazăr este atestat în funcțiile de jude al Caransebeșului în 1515⁴⁵ și de castelan de Caransebeș între anii 1527 și 1529⁴⁶. În ceea ce privește problematica familială a Lăzăreștilor de Almăj, ea nu se deosebește prin nimic de cea a mediului românesc nobiliar în care a trăit. De la împărțiri de moșii și împăcări asupra unor stăpâniri, până la vânzări, zalogiri sau moșteniri, o paletă diversă prin care reprezentanții familiei au rămas în memoria documentelor. În fond, ei au manifestat același interes față de prezervarea și, de ce nu, sporirea patrimoniului funciar și a bunăstării materiale a familiei ca oricare dintre ceilalți exponenți ai elitelor sociale bănățene. În acest scop, bunăoară, în 1493, Mihail Lazăr este despăgubit cu suma de 9 florini de către nobilul Gheorghe Găman de Bizerea, sumă pe care în trecut cel dintâi o împrumutase răposatului Nicolae de Bizerea (vărul lui Gheorghe Găman)⁴⁷.

La începutul secolului al XVI-lea cei din familia Lazăr de Almăj profită de situația financiară delicată în care se afla nobilul Ioan de Bizerea pentru a obține stăpâniri și în districtul Caransebeș. Acesta din urmă, neavând moștenitori, s-a dovedit în timpul vieții mai puțin interesat de

⁴³ *Ibidem*, II/4, p. 367, nr. 216.

⁴⁴ I. Drăgan, *op. cit.*, p. 426.

⁴⁵ Pesty Fr., *op. cit.*, p. 159.

⁴⁶ Patriciu Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, Caransebeș, 1900-1902, p. 84.

⁴⁷ Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, p. 335, nr. 300. Au mai fost despăgubiți și Ladislau Pobora de Zăvoi, Oprișa preotul din Glimboca și Margareta, văduva lui Radoslav de Ciuta.

conservarea patrimoniului familial, preferând să-și zălogească uneori moșiile în schimbul unor sume de bani, probabil mai corespunzătoare necesităților sale⁴⁸. Acesta este motivul pentru care în anul 1515 Ioan de Bizerea zălogește pentru 80 de florini de aur 1/3 din posesiunile sale Bolvașnița și *Henzerowa* din districtul Caransebeș lui Matei Lazăr, judele Caransebeșului⁴⁹. Interesantă este distribuirea obligațiilor față de autoritatea locală și cea zonală, în speță districtul Caransebeșului și cetatea Severinului, cărora le aparțineau moșiile în cauză. Această distribuție reflectă modul în care sistemul zalogirii funcționa în acea perioadă căci, în timp ce acela care a preluat zalogirea (Matei Lazăr) a preluat obligațiile față de district (forul local), cel care a zalogit (Ioan de Bizerea) a păstrat toate obligațiile față de forul zonal (banatul Severinului)⁵⁰. Tot el tranzacționează în anul 1515 un loc de casă în Caransebeș pentru suma de 10 florini⁵¹.

Un act de vânzare-cumpărare este înregistrat în anul 1542⁵², an în care Matei Lazăr, alături de Luca Ciorciuc, Petru Grozav, Luca *Zabo* și Ioan Românul (*Olah*) i-au vândut lui Toma Micșa (*Mixa*) 2 fânașuri și 2 grădini cu pomi în Caransebeș, fapt care întărește presupunerea noastră anterioară potrivit căreia, deși originară din districtul Almăj, familia Lazăr a ajuns să dețină o serie de proprietăți în Caransebeș.

Alianța matrimonială pe care familia Lazăr a contractat-o cu nobilii Gârlișteni și Fiat de Armeniș, prin căsătoria lui Mihail Lazăr cu Magdalena Fiat a făcut ca în anul 1544, atunci când s-a împărțit moștenirea răposatului Nicolae de Gârliște, fost ban al Severinului, între urmașii săi pe linie feminină (respectiv, sora sa Doroteea și descendenții săi din două căsătorii, și văduva sa Eufrosina cu cele două fiice, Ana și Sara), Mihail Lazăr alături de soția sa (care era fiica Doroteei Gârliște) să se numere printre cei care au intrat în posesia moșiilor Slatina și Copaci din districtul Mehadia⁵³. Din informații ulterioare aflăm faptul că Nicoale de Gârliște a murit lăsând o serie de datorii în urma sa, pe care moștenitorii săi s-au străduit să le achite,

⁴⁸ Așa a procedat în 1491-1492 și 1495, de fiecare dată Gheorghe Găman de Bizerea intervenind în baza dreptului său de preempțiune (*protimisis*) pentru a împiedica înstrăinarea în afara familiei a unor moșii. Vezi L. Boldea, *op. cit.*, p. 182 și 185.

⁴⁹ Hurmuzaki, *op. cit.*, II/3, p. 231, nr. 181.

⁵⁰ Gh. Ciulei, Gh.G. Ciulei, *op. cit.*, p. 113.

⁵¹ Pesty Fr., *op. cit.*, p. 159.

⁵² Hurmuzaki, *op. cit.*, II/4, p. 283, nr. 154; I.A. Pop, *op. cit.*, p. 157.

⁵³ Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 368, nr. 217; Dragoș Lucian Țigău, *Familia Fiat...*, p. 32-33.

drept pentru care ei au vândut moșiile Slatina și Copaci și au închiriat pe doi ani moara construită de nobilul Mihail Lazăr⁵⁴.

Cele două moșii nu au fost singurele stăpâniri ale familiei Lazăr în districtul Mehadia. După cum am afirmat în primele rânduri referitoare la această familie, dintr-un document din anul 1548 reiese faptul că nobilii Nicolae și Mihail Lazăr (în calitate de pârâți) s-au împăcat în fața Capitlului din Arad cu nobilul Sebastian Erdely (reprezentat de Mihail Banffy-lossonczy de Iclod și Ladislau Becheș de Cornet, ca pârâși) în privința stăpânirilor Teregova, Crușovăț, *Hidegpatak*, Timișel, Iablanița și *Zalyn* din districtul Mehadia și Găvoșdia de Sus și de Jos din districtul Lugoș⁵⁵. Este de notorietate faptul că moșiile din Mehadia au figurat în secolele XIV-XV ca principale stăpâniri ale familiei Deș de Timișel, una din marile familii nobile române bănățene, remarcată îndeosebi datorită aportului său militar în campaniile antiotomane de la Dunăre din acea vreme. Deoarece familia Deș s-a stabilit la sfârșitul secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea la Iclod în comitatul Cluj, probabil că stăpânirile lor bănățene au fost înstrăinate, ele ajungând sub o formă sau alta în posesia familiei Lazăr de Almăj. Este posibil ca noii stăpâni din Iclod să-și fi menținut parțial controlul asupra moșiilor din Mehadia prin formula condizivionalității, situație sugerată de prezența celorlalte personaje care apar în document, cel din Iclod în calitate de reprezentant al nobilului Erdely, posibilă rudă a nobililor Deș de Iclod. Oricum, reprezentanții familiei Lazăr s-au angajat să respecte această înțelegere în numele lor și al urmașilor lor.

În sfârșit, semnificativ este și documentul din anul 1555⁵⁶. Conform acestuia, în 10 ianuarie, în fața unui scaun de judecată are loc împărțirea a două moșii (Bozovici și Lăpușnic) și a nouă predii (*Mynez*, *Legeden*, *Pewalacz*, *Thywko*, *Zagraddya*, *Pades*, *Thergowysthya*, *Madrisknak*, *Thyzowicza*) din districtul Almăj între fiii lui Nicolae și Gabriel Lazăr, fiii și fiicele lui Mihail Lazăr, fiii lui Ladislau Băcuț și fiii și fiicele lui Francisc Lățug. Scaunul de judecată a dispus împărțirea în mod egal a posesiunilor și despăgubirile drepte în conformitate cu normele juridice practicate în zonă. A urmat ieșirea la fața locului, ocazie cu care s-au prezentat doi oponenți – Gheoreghe Bucur (*Bokor*), care revendică drepturi asupra posesiunii Lăpușnic, și Francisc Băcuț în numele fiicelor lui Nicolae Lazăr. Cum primul nu a putut prezenta în termen de 15 zile acte justificative pentru

⁵⁴ L. Boldea, *op. cit.*, p. 215.

⁵⁵ Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 410, nr. 298.

⁵⁶ *Ibidem*, II/5, p. 285, nr. 117; Gh. Ciulei, Gh.G. Ciulei, *op. cit.* p. 37-38.

pretențiile sale, evident că nu a avut câștig de cauză. În ceea ce privește drepturile fiicelor lui Nicolae Lazăr, acestea ajung la o înțelegere cu ceilalți moștenitori cu privire la moșia Bozovici și la prediile respective în sensul că au primit despăgubirile pentru zestrea și darurile de nuntă care li s-ar fi cuvenit din averea părintească. Analizat, documentul este sugestiv din mai multe motive. În primul rând, el aduce în discuție faptul că nobilii Lazăr de Almăj au continuat să păstreze (în indiviziune cu familiile Becheș și Lățug) stăpâniri în districtul de baștină, moșiile Bozovici și Lăpușnic numărându-se, în opinia noastră, printre posesiunile strămoșești ale familiei (reamintim pomenirea lui Lazăr de Bozovici în 1484, pe care l-am identificat cu Mihail Lazăr de Almăj). La vremea aceea, ei aveau deja alte posesiuni în districtele Caransebeș, Mehadia și Lugoj. În al doilea rând, documentul vorbește despre descendenții pe linie masculină și feminină ai familiei (din păcat fără a-i nominaliza!), reprezentați însă în fața scaunului de judecată de alte personaje, ceea ce ne determină să credem că la acea dată posesorii nominalizați ai familiei Lazăr – Mihail, Nicolae și Gabriel – erau deja decedați. În al treilea rând, este vorba despre o ieșire din indiviziune realizată după toate normele juridice ale vremii – cu prezentarea în instanță, ieșirea la fața locului, contestațiile formulate de oponenți, rezolvarea acestora în alt scaun de judecată, aplicarea dreptului de moștenire diferențiat pentru fii și fiice – o imagine clasică a ceea ce a semnat, la nivelul nobilimii române bănățene, stăpânirea în condizionalitate. De altfel, dacă analizăm evoluția stăpânirilor nobiliare românești la nivelul Banatului medieval se poate observa cum în secolele XIV-XV pare a fi predominat stăpânirea în indiviziune, de origine cnezială, pentru ca de la sfârșitul secolului al XV-lea și în secolul al XVI-lea să se înmulțească ieșirile din indiviziune și constituirea patrimoniilor individuale în cadrul diverselor familii.

În consecință, avem de-a face cu o altă familie nobilă română a Banatului medieval cărășan, originară din districtul Almăjului, dar cu stăpâniri răspândite în patru districte, ele formând în secolul al XVI-lea un patrimoniu funciar constituit din 14 moșii și 9 predii, patrimoniu cu care s-a apropiat de nivelul celorlalte familii de vază ale provinciei. Credem însă că doar puține dintre acestea au fost stăpâniri strămoșești (doar cele din Almăj) celelalte fiind obținute în secolul al XVI-lea prin dani, vânzări-cumpărări, zalogiri și moșteniri. Trei dintre membrii acestei familii au ajuns la o anumită notorietate la sfârșitul secolului al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVI-lea, când starea lor materială, autoritatea morală și familiarizarea cu normele juridice ale vremii le-a permis să ocupe funcții la nivel provincial și local – vicebani de Severin, castelani de Caransebeș, căpitani de Caransebeș, juzi nobiliari sau oameni ai regelui.

DES NOUVELLES DONNÉES SUR LES ÉLITES ROUMAINES BANATIENNES: LA FAMILLE LAZĂR DE ALMĂJ (XV-e – XVI-e SIÈCLES).

Résumé

La dimension réelle des élites sociales roumaines qui ont peuplé le Banat médiéval des zones collinaires et montagneuses a acquiert une significative consistance pendant les dernières deux décennies, des nouveaux témoignages en contribuant à la construction d'un prophile identitaire spécial. Sept familles nobles banatiennes ont prouvé, d'au début du XV-e siècle, une envergure notable, par les reconstitutions généalogiques possibles et par les problématiques de nature économique, sociale, politique et militaire ou nottament confessionnelle. En même temps, l'étude de ces familles est fondé sur une base documentaire suffisamment généreuse pour que celle-ci permette le crayonnage à des identités convaincantes, selon notre avis. À celles-ci on ajoute de noyaux familiaux qui peuvent-être encadrés aux élites sociales du Banat médiéval, il y étant nécessaire la spécification que leur reflêt documentaire soit plus modeste, sinon lacunaire. Mais, de leur sein se sont affirmés, à un moment donné, des notables et des fonctionnaires de la contrée, des bans et vicebans de Severin, (denomination locale-historiques des fonctions accomplies), des châtelains et capitaines de Caransebeș, des juges nobiliaires, des hommes privés du rois ou des jurés dans les assemblées des nobles de Caransebeș, des districts privilégiés ou du Banat de Severin, des fonctions qui avaient été détenues dans des plusieurs de cas par les représentants de la communauté banatienne de l'époque qui tant par les fidèles services militaires envers le royaume, que par leur situation matérielle et morale, aient répondu à la nécessité de donner des dignitaires locaux pour cette contrée frontalière, emplanté aux bords du Danube, dans une zone bulversée par des intens conflits militaires d'entre deux pouvoirs politiques – royale et impériale à la fois, mais aussi d'entre deux entités culturelles et spirituelles différentes.

Les tentatives de reconstitution du prophile socio-politique ou généalogique de ces petites familles nobles s'avèrent difficiles, à cause des grandes absences documentaires; mais nous basant sur une quelconque expérience accumulée nous essayions axer notre étude sur un modèle évolutif spécifique à la zone indiquée et aux élites qui lui avaient été correspondentes, par l'origine, la localisation des principales possessions détenues (tant qu'il y est possible) ou leur rôle politique et militaires à la fois joué dans le Banat sudique. Également, le dressement d'une esquisse généalogique se montre difficile pour la même raison – les lacunes documentaires, ce qui fait que celles-ci ne soient pas si spectaculaires qu'au cas des grandes familles, se plaçant de ce point de vue sous le spectre de la pure hypothèse. Mais nous osons ici à présenter le résultat de nos investigations qui, du point de vue théorique, pourrait-être complété à la suite des découvertes ultérieures, afin qu'on complète avec un bon nombre de données le tableau des élites sociales roumaines banatiennes au cours de XV-e – XVI-e siècles.

En suivant l'évolution des familles nobles du Banat montagneux nous avons constaté, dans le plan de leur disposition territoriale, que ce monde féodal ayant ses racines dans la communauté roumaine, a conservé ses formes d'organisation politique et militaire et aussi la majeure partie de leurs possessions familiales dans les dépressions intramontagneuses, situées sur les cours du Timiș supérieur, Bistra, Cerna et Nera, pour être plus précis dans les

depressions Caransebeș-Mehadica et Almăj. C'est intéressant à relever le fait que, d'entre les huit districts banatiens privilégiés, seulement trois ont "hôté" les plus importantes possessions des 7 grandes familles nobles banatiennes, s'agissant des districts de Caransebeș, Mehadia et Almăj. Dans tous les autres sont signalés soit des familles d'une moindre importance, avec une modeste évolution, soit des communautés nobiliaires ou cneziales (l'exemple du Comiat étant éloquent), qui se manifestent d'une manière solidaire et pas individuelle dans la défense de leurs intérêts. En ce qui concerne le sujet de la présente démarche, nous nous proposons à présenter l'identité d'une telle famille d'une moindre envergure, mais ayant son rôle bien défini en fin du XV-e siècle et tout le long du XVI-e siècle, dont leurs origines peuvent-être placées dans le district Almăj, celui qui a gardé la bien connue famille des nobles de Gârliște de Rudăria, y étant habité également par des familles moins importantes, comme celle de Bănia, Mocerîș et Bozovici.

Nous considérons que l'origine de la famille Lazăr peut-être emplacée dans le district Almăj, constitué au cours supérieur de Nera, dans la depression Bozovici ou Almăj, une depression typique intramontagneuse, entourée par les sommet des Montagnes de Semenici et de Anina vers le nord et nord-est, et séparé du couloir danubien par les Montagnes de Almăj. Leur possessions sont répandues dans le territoire de quatre districts, celles-ci formant au cours du XVI-e siècle un patrimoine foncier constitué par 14 domaines et 9 "*praedii*", patrimoine semblable au celui des grandes familles de la province. Mais nous croyons qu'un petit nombre de ces possesseurs ont été en héritage (seulement celles de Almăj), les autres étant obtenus par des dons, ventes-achats et héritages ultérieures. Trois membres de cette famille acquièrent une quelconque notoriété en fin du XV-e siècle et pendant la première moitié de celui suivant, quand leur statut matériel, leur autorité morale et la bonne connaissance de normes juridiques de l'époque ont fait possible, pour ceux-ci, l'occupation des fonctions au niveau local et provincial – vicebans de Severin, châtelains de Caransebeș, capitaines de Caransebeș, juges nobiliaires ou même en arrivant dans l'entourage royal.

FAMILIA NOBILILOR PEICA DE CARANSEBEȘ ÎN SECOLELE XVI – XVII

DRAGOȘ-LUCIAN ȚIGĂU

Către mijlocul secolului al XVI-lea, documentele referitoare la societatea Banatului montan consemnau prezența în rândurile nobilimii severinene a unei noi familii, care purta numele Peica de Caransebeș. De la început trebuie precizat faptul că în privința acestei familii, informațiile istorice nu sunt foarte generoase, întrucât puține mărturii au avut întreita șansă de a scăpa permanentului pericol de distrugere, apoi de a fi depistate în ascunzișul vreunei colecții, iar la urmă de a mai fi și repuse în circuitul științific prin publicare. Așadar, materialul rămas este cu atât mai prețios pentru reconstituirea unor aspecte esențiale din viața acestei familii nobiliare (originea etnică, onomastica, succesiunea generațiilor, înrudirea cu alte familii, situația materială, funcțiile și demnitățile dobândite, cultura și mentalitățile) pe o secvență temporală de un secol și jumătate (1534 – 1688). Cu toate că documentația despre acest neam de nobili a fost editată acum mai bine de un secol, fiind ulterior completată cu informația altor diplomatarei¹, totuși, acest subiect nu a fost abordat într-un studiu special.

Existența și faptele membrilor familiei Peica încep a fi consemnate relativ târziu, într-o perioadă în care nobilimea și cnezimea din districtele bănățene reprezentau de aproape un secol o comunitate pe deplin conturată (*universitas nobilium et keneziorum de districtu Karansebes*), căreia regalitatea maghiară îi conferise importante privilegii. Mai mult, feudalitatea românească se afirmase ca o grupare unită nu numai sub raport administrativ și militar, dar și ca statut și aspirații². Totodată, în primele decenii ale secolului al XVI-lea, multe dintre familiile marcante ale Banatului de munte (Bizere-Găman, Birta, Cerna, Fiat, Gârleșteanu, Ivul, Măcicaș, Mâtneanu, Pobora, Racoviță, Simon, Vaida etc.) își aveau reședința, sau

¹ Frigyes Pesty, *A Szörényi Bánság és Szörény vármegye története*, vol. 3, Budapest, 1878; idem, *Krassó vármegye története*, vol. 3-4, Budapest, 1882-1883; Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene (1440 – 1653)*, Timișoara, 1981.

² Ioan-Aurel Pop, *Națiunea română medievală. Solidarități etnice românești în secolele XIII – XVI*, București, 1998, p. 78-79; Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440 – 1514*, București, 2000, p. 238-239.

măcar una din ele, în orașul Caransebeș care devine, treptat, o adevărată “*rezidenza de nobili*”, preponderent românească³.

În privința numelui de familie – Peica – ortografiat sub diverse forme (*Beckha, Pecko, Pejka, Peka, Peyka, Plyka, Poika, Pÿka*), părerile lingviștilor sunt consonante: acesta are o certă origine sud-slavă. Numele *Peica* – *Peicul* provine fie din sârbo-croatul *Pajko* (= Paulus), fie din bulgarul *Pejka*, fiind înrudit cu *Peicu* – *Pejko* și *Paica* – *Pajka*⁴. Un indiciu relevant este faptul că un anume Peicul, care cumpăra o moșie din Țara Românească la 8 ianuarie 1571, era prezentat ca “fiul Sârbului din Lubnic”⁵. Numele apare consemnat atât în Banat⁶, cât și în restul spațiului românesc⁷, fiind purtat de persoane din toate categoriile societății.

Originea acestei familii nobile rămâne însă obscură, căci numele ei nu apare în nici un document privitor la teritoriile bănățene sau sud-slave, anterior anilor 1534 – 1536⁸. Prima atestare certă a unui membru al familiei

³ I. Drăgan, *op. cit.*, p. 325; în 1583, misionarul iezuit Antonio Possevino socotea Caransebeșul ca o “reședință a nobililor” (*Călători străini despre Țările Române*, vol. 2, București, 1970, p. 557) pentru ca în 1586 un alt iezuit, Valentin Lado, să arate orașul ca fiind locuit de o nobilime însemnată (*magna nobilitas*), unde locuitorii “sunt toți români vorbind românește (...) căci puțini știu ungurește” (*ibidem*, vol. 3, 1971, p. 121).

⁴ N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 341; Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, 1983, p. 360.

⁵ *Documenta Romaniae Historica* B. Țara Românească, vol. 7 (1571-1575), București, 1988, d. 4, p. 4.

⁶ Michael *Peikonye* din Jdioara (iobag și martor într-un proces din 3 iunie 1590) sau fetele Magdalena și Caterina *Peka* (1 iunie 1635), cf. Pesty, *Krassó*, vol. 4, p. 161 și 303-304.

⁷ Părcălabii moldoveni Ionașcu *Peicul* și Iane *Peicul*, amintiți la 16 februarie 1633 (*DRH. A* Moldova, vol. 21 (1632-1633), București, 1971, p. 370), respectiv 23 septembrie 1668 (*Catalogul documentelor moldovenesti din Arhiva Istorică Centrală a statului*, vol. 3 (1653-1675), București, 1968, p. 361, nr. 1688). În Țara Românească numele *Peica* – *Peicea* a fost purtat de: doi proprietari de moară și prăvălii, pe la 1580 – 1620 (*Documente privind istoria României* B. veac XVII, București, 1951, vol. 2 (1611-1615), p. 334, nr. 297; vol. 3 (1616-1620), p. 510, nr. 461), de un martor la o vânzare amintită la 9 septembrie 1599 (*DRH. B.* vol. 11 (1593-1600), București, 1975, p. 487) și de un rumân din satul Ulmet-Vâlcea, la 18 iunie 1633 (*Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, vol. 4 (1633-1639), București, 1981, p. 63, nr. 107). Pentru Transilvania cunoaștem doar pe iobagul *Peika* din *Othmarest*, localizat la începutul secolului XVI într-una din pertinențele exterioare ale domeniului Hunedoarei (cf. Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, vol. II/3 (1510-1530), București, 1892, p. 273).

⁸ Marile culegeri de documente privitoare la istoria Ungariei și a teritoriilor slavilor de sud, avantajate de existența unor indici de nume proprii, nu fac nici o referire la familia discutată aici (*Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, editat de G. Fejér

datează din 24 iulie 1534, când Moise Peica, având deja rangul de nobil, era prezentat ca locuitor al Caransebeșului și martor într-un proces al familiei Fiat de Armeniș⁹. Următoarele mărturii documentare (din 22 septembrie 1535 și 9 octombrie 1536) îi aminteau pe nobilii Ioan, George și Petru Peica (probabil frați) ca fiind stăpânii a nu mai puțin de 13 sate și predii în districtul Caraș¹⁰. Cei trei stăpâneau din vechime aceste moșii, dar scrisorile lor de posesie primite de la regele Ludovic II, ca răsplată pentru serviciile credincioase, fuseseră pierdute în tumultul evenimentelor din acei ani, fapt ce i-a determinat să solicite regelui Ioan Zápolya o nouă confirmare a stăpânirii satelor cărășene. Așadar, documentele anilor 1534 – 1536 certifică fără echivoc faptul că cei patru membri ai familiei Peica erau persoane ajunse la vârsta maturității, care aduseseră servicii Coroanei maghiare, mai precis regelui Ioan Zápolya, predecesorului său - Ludovic II (1516–1526) și, posibil, chiar lui Vladislav II (1490–1516). Totodată, ei stăpâneau de mulți ani proprietăți atât în Caransebeș, cât și în districtul Caraș, aceste bunuri asigurându-le rangul și traiul nobiliar.

În legătură firească cu declarația nobililor Peica, făcută regelui, cum că prediile cărășene erau stăpânite în mod netulburat “încă de multă vreme de strămoșii lor și de ei înșiși”, se naște o întrebare: familia Peica și-a avut originile în părțile locului sau prezența sa în mediul bănățean este relativ recentă? Este cunoscut faptul că în urma cuceririi progresive a Peninsulei Balcanice de către otomani, o parte a bulgarilor și sârbilor s-au refugiat spre

(44 vol., 1829-1866), indexat de M. Czinár (1866) și completat ulterior de seriile colecției “Monumenta Hungariae Historica”: *Codex diplomatici Arpadiani continuati* (ed. G. Wenzel), *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis* (7 vol.), *Diplomataria* (îndeosebi vol. 31, 33, 36, 40 pentru Croația, Serbia, Slavonia și Jaicza); repertoriul lui E. Mályusz, *Zsigmondköri Oklevéltár* (5 vol.); seria “Történelmi Tár” (Budapest, 1878-1917) și corpusul “Monumenta spectantia Historiam Slavorum Meridionalium” (Zagreb, 1868-1917), ambele de câte 40 de volume; cele 11 volume (Zagreb, 1904-1934) din *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, ed. T. Smičiklas. Informația lipsește și din valoroase dicționare, enciclopedii sau repertorii. Familia a rămas necunoscută genealogului Nagy Iván (*Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, 13 vol.), iar Dezső Csánki (*Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, 5 vol.) nu cunoștea pentru secolul XV, nici un proprietar cu numele Peica. Lucrările mai noi ale erudiților istorici Domokos Kosáry (*Bevezetés Magyarország történetének forrásai és irodalmába*, Budapest, 1970) și Pál Engel (*Magyarország világi archontológiája. 1301-1457*, 2 vol., Budapest, 1996) nu aduc vreo luminare în privința acestui subiect.

⁹ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II/4 (1530-1552), București, 1894, p. 57.

¹⁰ *Ibidem*, p. 98-99 (reprodus din Pesty, Krassó, vol. 4, p. 19-21); C. Feneșan, *Documente*, p. 54-56.

nord și spre vest. Exodul localnicilor s-a realizat îndeosebi în perioada 1370 – 1480, în câteva etape, și a vizat inclusiv Banatul¹¹. Așezarea refugiaților în Banat a continuat până în secolul al XVII-lea, dovadă că la 1645 un număr de 55 de oșteni, mulți dintre ei sârbi, “părăsindu-și vetrele părintești, au trecut din stăpânirea turcească în târgul nostru Lugoj, unde și-au stabilit reședința”¹². Procesul poate fi urmărit și la Caransebeș, unde în 1544 exista o “uliță sârbească” (*Raaczucza*), iar în 1579 se menționa “biserica sârbilor”¹³. Pe de altă parte, onomastica oferă sugestii interesante nu numai despre situația materială a unei familii nobile, ci și în privința neamului sau țării de origine. Astfel, unul din nobilii amintiți la 1535 – 1536, anume George Peica, apare în câteva documente purtând un prenume slav, în mod sigur cel real: *Jurgko Pecko* (1552), *Gywrka Peyka* (1565)¹⁴. Preferința pentru acest prenume este un indiciu indirect al originii înaintașilor săi¹⁵. Coroborarea acestor aspecte nu exclude, prin urmare, varianta ca familia Peica să-și avut originile la sud de Dunăre, ulterior fiind constrânsă de evenimente politico-militare nefaste să se stabilească în părțile Banatului de munte. Pentru perioada de după anul 1500 se pot admite două aspecte certe: familia Peica locuia deja în Banat, unde se integrează într-un mediu nobiliar preponderent românesc, câștigându-și ori menținându-și o poziție onorabilă prin serviciile aduse regalității maghiare¹⁶.

*

Reconstituirea arborelui genealogic al familiei este tributară unei documentații lacunare și restrânse. Pentru secolele XVI – XVII există dovezi despre viața a 32 de persoane (din care 21 sunt bărbați), dar dintre acestea doar 20 au atestată cel puțin o legătură de rudenie cu ceilalți membri ai familiei.

¹¹ Ștefan Manciușlea, *Elemente etnice străine așezate în Banat între anii 1000 – 1870*, în “Revista Institutului Social Banat-Crișana”, 12, noiembrie – decembrie 1943, p. 336-340 și 343.

¹² C. Feneșan, *Documente*, p. 188; stabilirea sârbilor era reglementată și de *Constituțiile Aprobate* din 1653 (partea V, edictul 49), v. ediția lui Liviu Marcu, Cluj-Napoca, 1997, p. 234.

¹³ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II/4, p. 371; Pesty, *Szörényi*, vol. 2, p. 210-211 și 238.

¹⁴ C. Feneșan, *Banatul Caransebeșului și Lugojului între Habsburgi și Poartă în anul 1552*, în “Studii și materiale de istorie medie”, 12, 1994, p. 198-199, d. 21; Hurmuzaki, *Documente*, vol. II/5 (1552-1575), București, 1897, p. 578.

¹⁵ I. Drăgan, *op. cit.*, p. 191; numele slav Giurcă este purtat și de români.

¹⁶ Familia Peica este arătată ca fiind românească mai întâi de Ioan Pușcariu (*Date istorice privitoare la familiile nobile române*, vol. 2, Sibiu, 1895, p. 297), apoi și de Costin Feneșan (*Documente*, p. 8-9).

Prima generație cunoscută a fost formată din cei patru nobili amintiți mai sus. Despre Moise Peica, informația este rezumată într-un singur document (24 iulie 1534) care îl arăta ca fiind nobil, locuitor pe strada Călugărilor din Caransebeș și martor într-un proces al familiei Fiat de Armeniș. Ioan, George și Petru Peica apar simultan în atenția documentelor, cu ocazia reconfirmării vechilor stăpâniri de sate și predii din districtul Carașului. Modul de alăturare a celor trei nume în documente, ca și stăpânirea pe mai departe în comun a posesiilor strămoșești, sugerează posibilitatea ca cei trei nobili să fi fost frați.

Ioan Peica era probabil și cel mai în vârstă, fiind amintit mereu primul. El mai poate fi întâlnit doar într-o singură împrejurare, anume cu ocazia întrunirii unei mari adunări a orașului Caransebeș la 24 februarie 1544¹⁷.

Despre viața lui George Peica știrile sunt mult mai ample și acoperă un interval de trei decenii. Documentele îi înregistrează numele sub diverse forme: *Georgius Pyka* (13 ianuarie 1547), *Jurckha Peckha* (20 iunie 1552), *Gywrka Peyka* (12 iulie 1565)¹⁸ și atestă faptul că mulți ani la rând (1544 – 1548) a îndeplinit funcția de castelan al districtului Caransebeș¹⁹. A fost ales prim-jude al Caransebeșului într-un moment crucial al existenței orașului, când pericolul ocupării de către otomani era iminent (1552). Viața sa, relativ lungă, a fost împlinită și prin faptul că a avut o fiică, Caterina, căsătorită cu nobilul Gabriel Vaida. La 28 mai 1597 se consemna tardiv atât decesul lui George Peica, cât și al fiicei sale Caterina, ultima lăsând în urmă un băiat, pe Ladislau Vaida²⁰.

Dintre nobilii pomeniți în 1535 – 1536, cel mai longeviv a fost Petru Peica. Între 1561 – 1564 el a îndeplinit diverse funcții administrative, reușind în 1563 să devină chiar judele Caransebeșului²¹. Din viața sa privată se știe că a fost căsătorit, soția i-a dăruit un fiu, pe Ioan Peica, dar spre bătrânețe (3 iunie 1586) a rămas văduv (*Joannis filij Petri similiter Peyka de Karansebes ex Nobili scilicet quondam domina Catherina Oztrovy procreati*)²².

¹⁷ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II/4, p. 367.

¹⁸ *Ibidem*, p. 394; vezi și trimerile de la nota 14.

¹⁹ *Ibidem*, p. 388, 394, 397-398, 410, 419-420, 435; vol. II/5, p. 671.

²⁰ C. Feneșan, *Documente*, p. 100.

²¹ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II/5, p. 500, 543; Pesty, *Szörényi*, vol. 2, p. 257.

²² Pesty, *Krassó*, vol. 4, p. 121.

În ceea ce îl privește pe Ioan Peica, se poate afirma că în momentul primelor sale atestări (1583, 1586)²³ era o persoană în vârstă. Amintit ca nobil și “ales” (*egregius*) în câteva documente din 1590 – 1591, Ioan Peica se stingea din viață puțin înainte de 28 mai 1597²⁴. Actul care consemna moartea lui preciza că a avut o fiică, Magdalena, la rândul ei decedată, care fusese soția nobilului Ioan Fiat. Cercetându-se genealogia familiei Fiat de Armeniș, se poate constata că Ioan Fiat, copil prin 1531, și-a sfârșit viața în intervalul 1569 – 1576. El a fost căsătorit de două ori, prima dată cu Magdalena Peica, cea care i-a dăruit cinci băieți consemnați, pe rând, după 1566. Ținând cont că primul băiat era căsătorit în 1572, se poate admite că Magdalena Peica (mama sa) era născută în deceniul 1530 – 1540, iar Ioan Peica (bunicul său) văzuse lumina cu 20 de ani mai devreme²⁵. Conținutul pomenitului act din 28 mai 1597 lasă să se întrevadă faptul că Ioan Peica a mai avut și o altă fiică. Aceasta se numea Ana Peica și era de puțin timp văduvă, prin moartea soțului ei Ioan Basarab, fapt reiterat și în 1599²⁶.

Un alt personaj important al familiei a fost Ladislau Peica, care în 1599 împlinea respectabila vârstă de 70 de ani²⁷. Documentele îl atestă cu certitudine în intervalul 1574 – 1603, fie în postura de jurat și castelan al Caransebeșului, fie îndeplinind diverse porunci ale principilor Báthori²⁸. La 11 august 1600, într-un act de punere în posesie, ordonată de Mihai Viteazul, numele său era ortografiat *Plyka*²⁹. Alte documente, din 3 iunie 1586 și 23 ianuarie 1591³⁰, dovedesc că Ladislau era o rudă apropiată, posibil chiar frate după tată, cu sus amintitul Ioan Peica. În 1586, din toată familia Peica, doar cei doi se împotriveau ca averea lăsată de Francisc Modlina din Lugoj să fie preluată de fiscul princiar. Opoziția apare ca firească numai dacă exista un drept temeinic de moștenire, transmis de la o rudă comună. Din cele ce se cunosc până acum, rezultă că acest Francisc

²³ Pesty îl menționează cu anul 1583 (*Szörényi*, vol. 1, p. 473); pentru atestarea din 1586 vezi nota precedentă.

²⁴ Pesty, *Krassó*, vol. 4, p. 152 (pt. 1590); C. Feneșan, *Documente*, p. 80, 85 (pt. 1591) și 100 (pt. 1597).

²⁵ A se vedea studiul nostru *Familia Fiat de Armeniș în secolele XV – XVII*, din “Banatica”, 14, 1996, p. 24-25 cu tabloul genealogic din anexă.

²⁶ Pesty, *Szörényi*, vol. 1, p. 473.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, p. 322; vol. 2, p. 224, 475; vol. 3, p. 405, 417; Hurmuzaki, *Documente*, vol. II/5, p. 743; C. Feneșan, *Documente*, p. 67 și 73.

²⁹ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. 6 (1600-1601), București, 1933, p. 157, d. 150.

³⁰ Pesty, *Krassó*, vol. 4, p. 121; C. Feneșan, *Documente*, p. 80.

Modlina devenise al doilea soț al Caterinei Osztrovi³¹, cea care fusese odată și nevasta lui Petru Peica, tatăl lui Ioan. Așadar, nu părea exagerată pretenția lui Ioan și Ladislau Peica de a reclama ceva din averea care aparținuse cândva și fostei lor mame (bună sau adoptivă). Peste câțiva ani, în 1591, Ladislau și Ioan Peica stăpâneau în comun, iarăși numai ei doi, o grădină în Caransebeș, ceea ce poate fi încă un indiciu al rudeniei lor apropiate. Compararea vârstei atribuită lui Ladislau (70 de ani în 1599) cu etatea aproximată a lui Ioan Peica (75 – 85 de ani în 1596) nu exclude posibilitatea ca cei doi să fi fost frați după tată.

Descendența nobilului Ladislau Peica este cunoscută tot din conținutul actului redactat la 28 mai 1597, fiind reprezentată de patru fete: Ana, Caterina, Barbara și Elisabeta. Prima dintre fiice, Ana Peica, era deja soția nobilului Nicolae Gârleșteanu, legătura matrimonială fiind atestată și în ianuarie 1604, când cei doi cumpărau un teren în Caransebeș³². Căsnicia s-a destrămat prin 1612, în urma morții soțului Anei. Rămasă văduvă, ea a trăit până după 1 iulie 1618, când depunea mărturie într-un proces de succesiune³³. Celelalte fete nu erau încă măritate în 1597, fiind prezentate drept copile. Curând însă, Caterina Peica s-a măritat, fiind, se pare, a doua nevastă a nobilului Ladislau Pobora care avea deja în 1594 o fiică. Legătura nu a durat prea mult, pentru că la 26 aprilie 1602, *Chaterina Poika* era amintită ca văduvă³⁴. Despre surorile sale mai mici, Barbara și Elisabeta, nu există încă informații suplimentare.

Actul redactat de arhivarii capitlului din Alba Iulia la 28 mai 1597³⁵, se dovedește cu atât mai prețios cu cât permite nu numai reconstituirea unor noi ramuri ale familiei, dar și diferențierea unor persoane cu nume identice, lesne de confundat între ele. Este cazul Anei și Caterinei Peica, altele decât doamnele avute în vedere mai înainte. Ana Peica era la acea dată soția nobilului Wolfgang Szabo. Tatăl ei se numea Ambrozie Peica și avusese o condiție aleasă, deoarece la 6 iulie 1574 figura printre jurații orașului Caransebeș³⁶. Ținând cont de aceste indicii, putem aprecia că părintele Anei avea în momentul stingerii sale din viață, prin 1596 – 1597, cel puțin 45 – 50 de ani. Despre Caterina Peica se făcea precizarea că era încă o copilă,

³¹ Pesty, Szörényi, vol. 1, p. 473.

³² C. Feneșan, *Documente*, p. 100 și 130.

³³ Pesty, Szörényi, vol. 1, p. 468; idem, *Krassó*, vol. 4, p. 272-273.

³⁴ Idem, Szörényi, vol. 1, p. 473; A. Veress, *Documente*, vol. 7 (1602-1606), București, 1934, p. 25.

³⁵ C. Feneșan, *Documente*, p. 98-99 (original), 99-101 (traducere).

³⁶ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II/5, p. 743.

rămasă orfană de puțină vreme. Părintele acestei fete se numea Mihai Peica, nobil cunoscut doar din trei împrejurări distanțate în timp: implicarea într-un proces de proprietate (25 octombrie 1568), participarea la o punere în posesie (12 noiembrie 1578) și la dezbaterăa unui bilanț financiar (6 martie 1594)³⁷.

Printre multele rudenii amintite la 1597 se afla și George “fiul nobilului Nicolae Peica cel tânăr fiul ales răposatului Emeric Peica din des pomenitul Caransebeș”. Emeric Peica este cunoscut din cuprinsul a două ordine ale principelui Christofor Báthori (8 octombrie 1576 și 22 iulie 1577) de punere în posesie și de restabilire a documentației privitoare la părțile de moșie ale Anei Găman³⁸. Se pare că au fost printre ultimele servicii aduse principelui, fiindcă în 1579 se amintea de “*condam Emericus Peika de Karansebes*”³⁹. Nicolae Peica cel tânăr este atestat doar pentru un scurt interval, cuprins între 28 mai 1597 și 2 martie 1598. În acea perioadă el era o persoană matură, fapt dovedit prin dispariția tatălui său, cu 20 de ani în urmă, și de existența unui fiu, George. Dacă data până la care a trăit rămâne necunoscută, totuși se poate remarca faptul că Nicolae Peica cel tânăr este diferit de un alt Nicolae Peica atestat sistematic, între 1644 – 1658, ca jurat în adunarea orașului Caransebeș.

Existența lui George Peica (cu siguranță, copil în 1597) poate fi urmărită până în 1650 – 1651, când mărturiile scrise îl surprind exercitându-și calitatea de jurat al adunării aceluiași oraș⁴⁰.

O importanță deosebită prezintă chiar numele Nicolae Peica cel tânăr (*Nicolaus Peyka junioris*), această precizare având rostul de a-l diferenția de un alt Nicolae, cu mult mai în vârstă. Urma acestui Nicolae Peica “cel bătrân” se regăsește explicit într-un act din 2 martie 1598⁴¹, când deschidea în numele său (*annotatum Nicolaum Peyca Seniore personaliter...*) și pentru “aleșii” (*egregiorum*) Ladislau, Ioan, Petru, Francisc, un alt Petru și Nicolae cel tânăr (!) o acțiune împotriva lui Andrei Barcsai. În anul următor, acest nobil împlinea 50 de ani⁴², vârstă ce îi justifica apelativul de “cel bătrân”. Născut, așadar, la mijlocul secolului XVI, Nicolae Peica bătrânul este atestat în serviciul principelui Sigismund Báthori (1584 –

³⁷ *Ibidem*, p. 650; Pesty, *Szörényi*, vol. 3, p. 418; vol. 2, p. 224.

³⁸ Pesty, *Szörényi*, vol. 3, p. 405 și 413.

³⁹ *Ibidem*, vol. 2, p. 252.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 268; C. Feneșan, *Documente*, p. 196-198; vezi și nota 93 a studiului.

⁴¹ Pesty, *Krassó*, vol. 4, p. 215.

⁴² Idem, *Szörényi*, vol. 1, p. 473.

1597) și ca membru al conducerii orașului Caransebeș (1594)⁴³. Două însemnări, din 10 septembrie 1596 și 26 februarie 1598, îl arătau căsătorit cu Barbara Ország, fără însă a se preciza dacă avea și copii⁴⁴.

Împotrivirea făcută lui Andrei Barcsai de către Nicolae Peica la 2 martie 1598 a evidențiat că familia de atunci era formată din multe persoane “alese”, despre care astăzi se știe încă foarte puțin. Primul și ultimul din enumerare erau Ladislau Peica (născut prin 1529 – 1530) și Nicolae Peica junior, ale căror vieți au fost evocate mai înainte. Al doilea nobil era Ioan Peica, o persoană care nu poate fi confundată cu acel Ioan din primele mențiuni ale familiei (1535 – 1536) și nici cu fiul lui Petru Peica, care în mai 1597 era “nu demult răposat”. Prin urmare, este vorba de un personaj nou, care în iunie 1609 ocupa demnitățile de castelan și comite al comitatului Severin⁴⁵. Ultima informație relevantă datează din 13 martie 1619⁴⁶, când se făcea referire la “bunurile fetelor lui Ioan Peica”. Este indiciul faptului că Ioan Peica se căsătorise și devenise tatăl a cel puțin două fete, încă nemăritate în momentul consemnării lor.

Petru Peica, al treilea personaj din enumerare, intră în atenția documentelor începând cu 5 ianuarie 1597, moment în care participa la o punere în posesie, împreună cu ruda sa, Nicolae Peica⁴⁷. În următorul sfert de secol, până la 25 martie 1622, este întâlnit exclusiv în postura de jurat al adunării orașului Caransebeș⁴⁸. Totuși, pe cât de clară este diferența față de înaintașul său cu același nume (din anii 1535 – 1536), pe atât de dificilă este încă disocierea de un “alt Petru” menționat și el în chip explicit la 2 martie 1598. În sfârșit, despre al patrulea bărbat nominalizat în act, Francisc Peica, nu se poate aduce nici o informație suplimentară.

Documentele secolelor XVI – XVII fac referire și la alți membri ai familiei Peica de Caransebeș, însă din nefericire, pentru aceste persoane nu se poate stabili încă nici o legătură cu restul neamului lor. Unul dintre aceste personaje este Adam Peica, atestat la 2 ianuarie 1589, cu ocazia unui

⁴³ C. Feneșan, *Documente*, p. 67-68, 88, 92-93; Pesty, *Szörényi*, vol. 2, p. 224; idem, *Krassó*, vol. 4, p. 192.

⁴⁴ C. Feneșan, *Documente*, p. 90; Pesty, *Krassó*, vol. 4, p. 215; idem, *Szörényi*, vol. 2, p. 92 (o referire la un Nicolae Peica de Ilhova pentru anul 1601); vezi și nota 93 a studiului.

⁴⁵ A. Veress, *Documente*, vol. 8 (1607-1613), București, 1935, p. 65; Pesty, *Krassó*, vol. 4, p. 255 și 257.

⁴⁶ C. Feneșan, *Documente*, p. 148.

⁴⁷ Pesty, *Krassó*, vol. 4, p. 192.

⁴⁸ C. Feneșan, *Documente*, p. 130-131, 144, 148, 149; Pesty, *Krassó*, vol. 4, p. 272; idem, *Szörényi*, vol. 2, p. 264.

conflict de proprietate. Cu siguranță, și el a avut statutul de nobil, căci în 1589 era prezentat ca proprietar (*feolde*) la Ohabița, iar la 19 aprilie 1608 se făcea o ultimă referire la pământul său, fapt ce sugerează că mai trăia pe atunci⁴⁹.

În anii maturității lui Adam Peica s-au născut reprezentanții unei noi generații care intră în atenția documentelor abia după anul 1630. O unică mărturie din 1633 consemnează laconic legătura matrimonială dintre Emerenciana Peica și nobilul Francisc Lățug⁵⁰. Doi ani mai târziu, începe șirul mențiunilor, întinse pe un sfert de secol (1635 – 1658), despre viața lui Nicolae Peica. A fost nu numai o persoană de rang nobiliar, ci și un personaj influent. La 17 martie 1635 lui *Nicolaus Peka* i se încredința rezolvarea unui proces de proprietate, iar câteva luni mai târziu (12 septembrie) el figura ca martor într-o anchetă penală⁵¹. Apoi, timp de aproape 14 ani, Nicolae Peica a fost mereu cooptat ca jurat în adunările orășenești ale Caransebeșului⁵². După ocuparea orașului de către otomani, în septembrie 1658, cariera și viața acestui nobil devin obscure.

O mărturie interesantă se regăsește și în testamentul cărturarului bănățean Mihai Halici-fiul (1643 – 1712) care, înainte de a pleca în Occident, a lăsat dispoziții clare referitoare la averea sa și la o eventuală succesiune a bunurilor personale. În testamentul redactat la Sibiu (31 octombrie 1674), cea dintâi în șirul persoanelor îndreptățite la moștenire era Caterina Peica, nevasta lui Ioan Simion din Ilia. Cu siguranță, soțul Caterinei era un mic nobil român din zona Hunedoarei, căci actul redactat în limba maghiară nu utiliza prenumele *János*, ci pe cel de *Jón Szimion*. Apoi, Mihai Halici preciza în chip expres că era rudă cu Caterina Peica (*kivel atyafi gyermek vagyok*), motiv pentru care îi lăsa conținutul unei lăzi nu prea mari. În tot cazul, moștenitoarea nu a mai folosit acele obiecte, pentru că testamentul lui Halici s-a deschis abia în 1712⁵³.

Ultimele informații despre reprezentanții familiei Peica se plasează în anul 1688, în contextul eliberării orașului Caransebeș de sub stăpânirea otomană. Cu acea ocazie s-a redactat o listă a proprietarilor de bunuri din

⁴⁹ Pesty, *Krassó*, vol. 4, p. 125 și 249.

⁵⁰ *Ibidem*, vol. 1, p. 473.

⁵¹ Pesty, *Krassó*, vol. 4, p. 297; C. Feneșan, *Documente*, p. 168.

⁵² Pesty, *Szörényi*, vol. 2, p. 267-268; C. Feneșan, *Documente*, p. 192, 194, 196-198, 200, 202.

⁵³ N. Drăganu, *Mihail Halici (Contribuție la istoria culturală românească din sec. XVII)*, în "Dacoromania", vol. IV/1 (1924-1926), Cluj, 1927, p. 163 și facsimilul 5 de la sfârșitul studiului.

oraș (30 august 1688), ce urmau să-și recapete imobilele și terenurile, printre aceștia figurând Francisc, George și Nicolae Peica⁵⁴. Din viața și faptele acestor trei bărbați nu se cunoaște nici un amănunt semnificativ, cu toate că documentele anilor 1688 – 1700 oferă destule informații despre activitatea autorităților și nobilimii severinene.

Aspectele evocate mai înainte dovedesc cu prisosință că lipsa unei serii de documente, grupate într-o arhivă sau colecție, dă tabloului genealogic al familiei un aspect fragmentat și incoerent, asemănător unui arbore tranșat în bușteni. Informația lacunară lasă totuși să se întrevadă câteva realități. În primul rând, încă de la începutul secolului al XVI-lea, familia evolua pe mai multe ramuri colaterale care, în veacul anterior, s-au desprins dintr-un trunchi comun. Apoi, pe parcursul a 150 de ani se pot contura cel puțin cinci-șase generații, ele succedându-se la un interval mediu de 25 – 30 de ani. În sfârșit, se remarcă puternica tendință de restrângere a familiei, întrucât multele sale fete au intrat, prin căsătorie, în familii străine.

*

Dacă în privința aspectelor genealogice documentele au dezamăgit, acestea reușesc să ofere o compensație prin informațiile despre patrimoniul material și funcțiile deținute de membrii familiei Peica de Caransebeș.

Referitor la primul aspect, mărturiile secolelor XVI – XVII atestă faptul că familia Peica a stăpânit un însemnat patrimoniu imobiliar. Acesta era format din sate și predii, grupate îndeosebi în districtele Almăjului și Carașului, la care se adăugau numeroase case, grădini, mori și parcele răspândite pe cuprinsul districtului și orașului Caransebeș. Ca și în cazul altor familii bănațene nobile, acumularea bunurilor s-a realizat treptat, fie prin conferirea lor de către autoritatea centrală, fie pe calea cumpărării sau moștenirii.

La 22 septembrie 1535 și 9 octombrie 1536, serviciile credincioase ale nobililor Ioan, George și Petru Peica au fost răsplătite de regele Ioan Zápolya prin întărirea stăpânirii acestora asupra a 13 predii din districtul Caraș. Prediile erau deținute din vechime (*ab antiquo perstitisse*), cei trei nobili susținând că nu numai ei, dar și strămoșii lor le stăpâniseră de multă vreme netulburați (*in quarum pacifico et quieto dominio progenitores suos a multis iam temporibus perstitisse seque ipsos persistere asserunt eciam de presenti*)⁵⁵. În mod cert, prediile fuseseră deținute și în timpul domniei

⁵⁴ C. Feneșan, *Caransebeșul la începutul celei de-a doua stăpâniri habsburgice (1688)*, în "Revista Istorică", 7, 1996, nr. 1-2, p. 80-82.

⁵⁵ Idem, *Documente*, p. 55.

regelui Ludovic II, tot în temeiul unor scrisori de confirmare a stăpânirii. Întrucât acele acte fuseseră pierdute sau înstrăinate în vâltoarea evenimentelor politico-militare din preajma anului 1526 (*per hec disturbiorum tempora deperdite et alienata esse*)⁵⁶, a fost necesară o nouă reconfirmare a stăpânirii sub forma unei noi danii (*nove nostre donacionis titulo dederimus, donaverimus et contulerimus...*).

Șase decenii mai târziu (10 septembrie 1596), nobilul Nicolae Peica a beneficiat și el de milostivirea princiară, prin recunoașterea dreptului de a stăpâni șapte predii din zona de sud a Banatului. Aceste predii au aparținut inițial strămoșilor nobilei doamne Barbara Ország, soția lui Nicolae Peica, ulterior au fost ocupate de otomani (cel mai probabil în 1552), fiind recucerite de creștini în campania anilor 1595 – 1596 (*per violentias Turcarum occupate ac nuper in potestatem nostram armis nostris recuperata*). Documentul este important pentru că subliniază o dublă modalitate de a intra în posesia unor pământuri. Prima este cea a donației princiare privită atât ca o răsplată pentru credința și serviciile credincioase făcute în locuri și vremuri deosebite, cât și ca un îndemn pentru a aduce noi slujbe (*tum vero attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servitiis egregii Nicolai Peyka de Caransebes, quae ipse nobis et huic regno nostro Transsylvaniae pro locorum et temporum varietate fideliter exhibuit et impendit ac in futurum quoque exhibiturus et impensurus est...*)⁵⁷. A doua modalitate o reprezenta moștenirea unor rude prin alianță, deposedate în condiții excepționale cu peste 40 de ani în urmă, în privința cărora existau șanse înfime de a mai trăi și de a emite pretenții de restituire.

În toate actele de reconfirmare a stăpânirii se arată în mod explicit că prediile erau acordate “împreună cu tot și întregul nostru drept regal și deopotrivă împreună cu toate folosințele și orice fel de pertinențe ale lor (...) așa cum se găsesc și sunt stăpânite” (1536) ... “și care se află în adevăratele lor hotare și în vechile lor margini” (1596). Obligațiile care condiționau deținerea moșiilor nu erau specificate, însă dania din 1596 le întrezărește: “credința și slujbele credincioase ... pe care le va aduce și le va face chiar și în viitor...”⁵⁸.

Pe lângă aceste predii, nobilii familiei Peica dețineau și alte terenuri răspândite prin tot Banatul de munte. O conscripție a unităților fiscale din 1603, arată că la Bozovici (*Buzovitt*) și în satul Retkonja figurau cu câte o

⁵⁶ Ilurmuzaki, *Documente*, vol. II/4, p. 99 (reprodus după Pesty, *Krassó*, vol. 4, p. 20).

⁵⁷ C. Feneșan, *Documente*, p. 89.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 56 și 90.

poartă nobilii Ambrozie Peica, respectiv Ladislau Peica, iar la Ilova (*Jelhova*) avuseseră tot câte o poartă Emeric și Mihai Peica⁵⁹. Peste câțiva ani (19 aprilie 1608) în satul Mătnicul Mare (*Matnok faluan*) era menționată încă o proprietate a familiei (*tudnia illik Pejka Adam teleket*).

Simultan, în orașul Caransebeș și în împrejurimile sale, sunt amintite numeroase proprietăți ale familiei, care au permis membrilor acesteia să ocupe funcțiile de juzi și primari. Bunurile imobiliare au fost obținute cel mai probabil prin cumpărare. Această modalitate apare consemnată explicit doar la 12 ianuarie 1604, când Ana Peica și soțul ei Nicolae Gârleșteanu cumpărau de la Andrei Birta un teren viran lângă zidul de piatră al orașului, parcelă prețuită la 50 de florini⁶⁰. În rest, se fac referiri la proprietăți deja stăpânite, existând chiar posibilitatea de a le surprinde de două ori în acte emise la un interval mare de timp. Această identificare este cu atât mai facilă cu cât, în secolele XVI – XVII, orașul Caransebeș avea o întindere mică, mai ales în ceea ce privește zona din interiorul zidurilor⁶¹. Astfel, locul stăpânit de Moise Peica pe strada Călugărilor, în iulie 1534, trebuie să fie identic sau măcar alăturat cu grădina lui George Peica amintită în iulie 1565, lângă o curte de vânzare tot de pe strada Călugărilor⁶². Apoi, în 1581, o livadă de lângă “apa călugărilor” (*aqua monachorum*), numită popular și *ierugă*, se învecina și cu un teren al familiei Peica. În mod cert, acest teren este grădina lui Nicolae Peica, localizată în martie 1642 lângă “ieruga ce se face din apa Sebeșului”⁶³.

Un alt aspect care merită a fi cercetat îl constituie raporturile de proprietate stabilite între membrii familiei Peica, apoi între aceasta și alte familii nobile cu care avea legături matrimoniale. De la început trebuie precizat faptul că stăpânirea în comun a unor bunuri imobiliare și pretenția fetelor de a fi considerate egale cu bărbații la moștenirea averii înaintașilor, au generat nu numai o stare de discordie între membrii familiei, ci și procese

⁵⁹ Pesty, *Szörényi*, vol. 2, p. 33, 92, 475; Emeric și Mihai Peica erau decedați atunci de mult timp: primul din 1579, iar ultimul în 1597.

⁶⁰ C. Feneșan, *Documente*, p. 129-130.

⁶¹ Zidul de incintă al orașului avea un perimetru de circa 800 de metri, închizând o suprafață de aproximativ patru hectare (Livi Groza, *Aspecte militare ale Caransebeșului medieval*, Lugoj, 1993, p. 22). Pe acest spațiu se aflau, în august 1688, 170 de case, locuri de casă, mori, vii și grădini (C. Feneșan, *Caransebeșul*, p. 75). O prezentare densă a evoluției urbanistice a fost realizată de L. Groza în capitolul “Contribuții privind dezvoltarea orașului medieval Caransebeș” (*op. cit.*, p. 67-73).

⁶² Hurmuzaki, *Documente*, vol. II/4, p. 57; vol. II/5, p. 578.

⁶³ Pesty, *Szörényi*, vol. 2, p. 237-238; C. Feneșan, *Documente*, p. 176.

ce au ajuns până în instanța princiară. Pentru ilustrarea elocventă a acestei realități trebuie făcut apel încă o dată la conținutul cunoscutului document din 28 mai 1597. Acest act reprezenta forma “unei întâmpinări, împotriviri și opreliști osebite” făcută de nobilul Francisc Fiat de Armeniș nu numai pentru el, dar și în numele a opt persoane din familiile Fiat, Peica și Vaida împotriva a zece fete și femei de rang nobiliar din familiile Bucur, Căstruț, Gârleșteanu și Peica care “s-au îngrijit să fie înzestrate cu drept de moștenire pe linie bărbătească” pentru 12 moșii din districtul Caraș. Acest drept fusese obținut de la principele Sigismund Báthori “spre paguba și dauna și încălcarea vădită a dreptului de moștenire a celor mai sus numiți care au făcut întâmpinarea”. Iritarea opozanților era cu atât mai mare cu cât aceste femei nu numai că le restrângeau partea lor de moștenire, dar aveau toate drepturile “în privința dobândirii, ocupării, amestecului în stăpânire, deținerii, cotopirii, vânzării, dării în stăpânire, culegerii ori străngerii roadelor sus amintitelor moșii”⁶⁴.

Pentru a se evita o asemenea perspectivă, care conducea sigur la micșorarea proprietăților unei familii, s-a adoptat obiceiul ca din averea părinților fetele să primească doar darurile de nuntă (*honores nupciales*) și zestrea (*dota*) ce consta dintr-un sfert din pământuri (*quarta puellaris et portiones congruentes*). Dar în timp ce nobilii bărbați nu admiteau moștenirea posesiilor decât exclusiv pe linie masculină, fetele și femeile au încercat prin toate mijloacele ca succesiunea să fie nediscriminatorie. Această confruntare se poate observa în cadrul multor familii bănățene din secolele XV – XVII⁶⁵. Grija femeilor de a fi înzestrate cu drept de moștenire pe linie bărbătească era justificată și din alte considerente. La 1597, multe dintre acestea erau încă nemăritate sau deja văduve, statut ce nu le putea asigura o protecție deplină. În plus, siguranța materială, de care depindea și prestația socială, le era amenințată permanent de cupiditatea societății și de numeroasele confruntări militare. În acest sens, se cunoaște promisiunea fermă, făcută la 26 aprilie 1602 de principele Sigismund Báthori lui Ioan Brankuith, că îi va acorda stăpânirea posesiilor Cireșa, Zăvoi, Valemare și Voislova din districtele Bistrei și Caransebeșului, dacă doamnele Veronica

⁶⁴ C. Feneșan, *Documente*, p. 100-101.

⁶⁵ D. L. Țigău, *Familia Fiat de Armeniș în secolele XV – XVII*, în “Banatica”, 14, 1996, p. 32-34; idem, *Familia Bizere-Găman în secolele XV – XVII*, în “Banatica”, 15/2, 1999, p. 54.

Maciova și *Chaterina Poika*, văduve după nobilii Nicolae și Ladislau Pobora, ar muri fără moștenitori⁶⁶.

Revenind la conținutul actului din 1597, nu poate trece neobservat faptul că unele posesii amintite acolo fuseseră recuperate recent de la otomani. Această realitate nu apare explicit, dar totuși este dovedită de alte mărturii. Pentru una din posesiile enumerate “*Ilsawa cu alt nume Măidan*” se face referire și într-un document anterior, din 17 februarie 1591, când se vestea asasinarea nobilului Nicolae Fiat de “*niște ucigași din Măidan și Kutreczy (...) din satele de sub stăpânirea pașei din Timișoara*”⁶⁷. Așadar, prin 1595 – 1596, familia Peica a reușit să reintre în stăpânirea vechilor sale posesiuni, dar diligențele făcute de femeile nobile pentru a le fi recunoscute drepturile de succesiune au generat o aprigă dispută între rudeni.

Demersuri stăruitoare au mai întreprins nobilii Peica atât pentru a contracara tentativele altor nobili de a-i deposea, cât și în privința susținerii dreptului de a moșteni averea unor familii înrudite. Patru documente, toate din secolul XVI, evidențiază aceste eforturi.

În primul conflict de proprietate au fost implicați Ioan, George și Petru Peica, cărora regele Ioan Zápolya le reconfirmase, în septembrie 1535, stăpânirea a 11 predii cărășene. Cei trei nobili nu s-au putut bucura în liniște de acest privilegiu, căci la 10 octombrie 1536, Nicolae de Bucosnița s-a opus introducerii lor în posesie, pe motivul că el însuși avea drepturi asupra acelor predii. Cu acel prilej, instanța regală de judecată i-a permis reclamantului să strângă și să-i prezinte dovezile până la sărbătoarea Sf. Martin (13 noiembrie 1536)⁶⁸. Dacă finalul procesului nu este cunoscut, rămâne ca o certitudine faptul că Ioan de Bucosnița, părintele lui Nicolae, stăpânise din vechime cel puțin patru (Gârliște, Carașova, *Kethezwthwztha*) din cele 11 predii în litigiu⁶⁹. În 1597, posesiile Gârliște și Carașova figurau din nou între posesiunile familiei Peica.

Următorul moment de rivalitate este consemnat la 25 octombrie 1568, când nobilul (*nemes*) Mihai Peica figura printre opozanții la introducerea lui Ioan Fiat în posesia moșiei Criva⁷⁰. A fost, se pare, ultima acțiune a unui

⁶⁶ A. Veress, *Documente*, vol. 7 (1602-1606), București, 1934, p. 25.

⁶⁷ *Ibidem*, vol. 3 (1585-1592), București, 1931, p. 240.

⁶⁸ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II/4, p. 101-103 (reprodus după Pesty, *Krassó*, vol. 4, p. 23-25); procesul a fost judecat de protonotarul Transilvaniei la Oradea, chiar în prezența regelui.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 102; despre istoricul acestor așezări, vezi Pesty, *Krassó*, vol. II/1, p. 184-186, 236, 256-262.

⁷⁰ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II/5, p. 650.

lung proces ce a durat între ianuarie 1561 – noiembrie 1568, pentru delimitarea stăpânirii familiilor Fiat, Fodor și Pribek asupra posesiilor Criva și Domașnea. Mobilul acțiunii lui Mihai Peica nu este lămurit, însă se cunoaște că opoziția față de ruda sa nu a dat rezultate, deoarece în urma sentinței principelui Ioan Sigismund Zápolya de împărțire a pământurilor, posesia Criva rămânea familiei Fiat de Armeniș (20 noiembrie 1568)⁷¹.

A treia împotrivire datează din 3 iunie 1586, fiind realizată de Ioan și Ladislau Peica, alături de alți nobili, după ce au aflat că 11 posesii și o curte nobiliară din Lugoj, rămase de la Francisc Modlina, urmau să fie trecute de principele Sigismund Báthori “*ad fiscum iusque Regium nostrum, iuxta antiquam Regni consuetudinem*”. Temeiurile acestei opoziții au fost prezentate deja, cu ocazia evocării vieții lui Ladislau Peica⁷².

Ultima acțiune judiciară inițiată de nobilii Peica, din cele cunoscute până acum, poartă data 2 martie 1598. Punctul de plecare al acestui litigiu este plasat la 18 august 1597, când principele Sigismund Báthori îi dona lui Andrei Barcsai, căpitanul garnizoanei din Caransebeș (*capitaneus praesidii Caransebesiensis*) și viitor ban, târgul Carașova dimpreună cu alte zece posesii învecinate⁷³. Donația principelui a fost oarecum neinspirată, fiindcă patru dintre moșii (Goruia, *Potokwl alias Zpenczwracz, Gorwicza, Jelhowecz*) figurau încă de la 28 mai 1597 în posesia nobililor Fiat și Peica (“toate și întregile moșii aflătoare și stăpânite în districtul Caraș, *care privesc cu cel mai deplin temei legal pe aceștia...*”). Conflictul s-a declanșat efectiv la 26 februarie 1598, când căpitanul Andrei Barcsai urma să fie pus în posesie. La acea acțiune au participat ca reprezentanți și persoane aflate pe moșiile și în serviciul familiei Peica, care după nume erau neîndoielnic români (*Joseph Dragoy Peykensium in Krassowecz; providis et ignobilibus ... Petrus et Michael Duda, ac Martinus Tynekwl eorundem Peykensium Nobilium Caransebesiensium in Gerliste*)⁷⁴. Dacă pretenția femeilor din familie, de a fi îndreptățite la succesiune, a stârnit iritarea nobililor Peica, cu atât mai aprigă trebuie să fi fost contestația acestora din urmă față de donația princiară. Andrei Barcsai a avut de întâmpinat opoziția a șapte nobili, cu toții din neamul Peica⁷⁵, fapt ce sugerează că cele patru sate erau stăpânite

⁷¹ A se vedea studiul nostru, *Familia Fiat*, p. 32.

⁷² Pesty, *Krassó*, vol. 4, p. 121.

⁷³ C. Feneșan, *Documente*, p. 19, n. 41.

⁷⁴ Pesty, *Krassó*, vol. 4, p. 214.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 215.

exclusiv de amintita familie. Rezultatul procesului a rămas necunoscut până acum.

Tenacitatea cu care nobilii Peica și-au apărât patrimoniul imobiliar a avut un succes pe măsură doar în confruntarea cu elemente din societatea locală. Cucerirea de către otomani a defileului Dunării și a șesului bănățean, în 1552, apoi și a zonei montane cu orașul Caransebeș, la 1658, a reprezentat o grea lovitură pentru bogăția familiei. Șocul a fost cu atât mai puternic cu cât, spre deosebire de alte neamuri nobile care și-au putut salva până la 1658 moșiile de pe Valea Bistrei și de pe Culoarul Timiș–Cerna, familia Peica a pierdut de timpuriu (1552) majoritatea posesiilor grupate în sudul Banatului. Tot ceea ce au putut face nobilii Peica a fost să-și exploateze terenurile din zona neocupată, iar când conjunctura politico-militară a devenit favorabilă, să-și recupereze vechile posesii. Demersurile pentru reluarea satelor cărășene au fost fructuoase în 1596, dar rezultatele nu au fost durabile, știut fiind faptul că la începutul secolului XVII regiunea a fost reocupată de otomani. Un deznodământ asemănător au avut și eforturile nobilimii severinene de a-și recupera, în anii 1688 – 1700, proprietățile cucerite de otomani în septembrie 1658. La 30 august 1688, printre cei care își revendicau bunurile imobiliare avute în Caransebeșul abia părăsit de otomani, se aflau și “*Franciscus Pejka, cum appertinentiis praeter molendinum; Georgius Pejka, similiter; Nicolaus Pejka, similiter*”⁷⁶. Dar, în anii următori, membrii familiei nu se regăsesc în rândurile nobilimii severinene care a încercat, prin mai multe memorii (1688, 1689, 1695, 1698) înaintate Curții de la Viena, să obțină recunoașterea vechilor drepturi de stăpânire deplină asupra satelor, precum și restabilirea administrației comitatense tradiționale⁷⁷. Abia într-un “*regestrum dominorum nobilium aut possessorum comitatus Zöriniensis ibidemque districtus Karansebes*” de la sfârșitul secolului XVII este consemnat trecător *Michaël Kriscsorij a familia Pejka*⁷⁸. Aceasta este ultima mărturie despre existența familiei în Banat. În anii 1699 – 1700, autoritățile otomane s-au reînstatat în zona

⁷⁶ Vezi nota 54.

⁷⁷ C. Feneșan, *Comitatul Severinului la sfârșitul secolului al XVII-lea*, în “Tibiscum”, 7, Caransebeș, 1988, p. 197, 206-207, 211-212; idem, *Stăpâni și supuși în comitatul Severinului în timpul celei de-a doua ocupații habsburgice (1688 – 1699)*, în “Banatica”, 14, 1996, p. 149-153, 159-160, 177-181.

⁷⁸ C. Feneșan, *Comitatul*, d. 24, p. 223.

montană a provinciei, silind multe familii nobiliare să pribegască din nou în Transilvania⁷⁹, de unde nu se vor mai reîntoarce niciodată.

*

Cercetarea demnităților și funcțiilor întregește panorama asupra evoluției familiei și, mai mult, stabilește cel mai bine care a fost locul și rolul acestui neam în cadrul societății bănățene a secolelor XVI – XVII. Documentele din perioada amintită evidențiază faptul că, în cadrul activităților desfășurate, membrii familiei apar în trei ipostaze diferite. Prima dintre ele îi arată ca reprezentanți ai autorității centrale, îndeplinind diverse misiuni cu caracter administrativ, judiciar sau militar. Următoarea ipostază îi surprinde tot în exercitarea unor atribuții și competențe variate, dar de această dată în interesul și în serviciul comunității din Caransebeș și al “universității nobililor” din districte. În sfârșit, unii membri ai familiei au figurat ca martori la diverse procese, puneri în posesie etc.

Influența și sprijinul de care se bucurau în rândul nobilimii severinene sunt dovedite de funcțiile importante deținute în timp: castelani, jurați și primari ai Caransebeșului. Acest sprijin a fost folosit de nobilii Peica și pentru realizarea intereselor proprii. Se cunoaște bine că Ioan Zápolya (1535 – 1536) și Sigismund Báthori (1596) au fost determinați să le reconfirme stăpânirea prediilor nu numai pentru merite evidente, ci și “la rugămintea deosebită a unor credincioși ai noștri făcută în acea privință”⁸⁰. Încă în primele acte cunoscute ale familiei, din 1535 – 1536, se remarcă “credința și slujbele credincioase ale lui Ioan, George și Petru Peica, aduse și făcute mai înainte Coroanei acestei țări a noastre a Ungariei, iar apoi Maiestății Noastre, în locuri și vremuri deosebite, pe măsura puținței lor...”. Cu certitudine, acele dovezi de loialitate vor fi fost fapte de arme deosebite și misiuni de încredere, atât în cadrul luptelor antiotomane, cât și în contextul confruntării cu tabăra lui Ferdinand de Habsburg. Totuși, nici un reprezentant al familiei nu apare că și-ar fi vărsat sângele, ori ar fi murit în luptă, așa cum se consemnează explicit în cazul altor familii nobile române. Înclinația nobililor Peica pentru cariera militară este dovedită de ocuparea funcției de castelan al districtului Caransebeș. George Peica și Gabriel

⁷⁹ Prezența familiilor bănățene în zona Hunedoarei (sec. XVIII) poate fi urmărită în studiul lui J. Koncz, *Benkő József Hunyadmegyéről* din “A Hunyadmegyei Történeti és Régészeti Társulat Évkönyve”, 12, Deva, 1901, p. 67-70; familia Peica nu se regăsea printre acele neamuri. În schimb, printre locuitorii comunei militare Lescovița (Caraș) se afla în decembrie 1771 și *Jankul Peyca* (cf. Grigore Popiți, *Date și documente bănățene (1728 – 1887)*, Timișoara, 1939, p. 26).

⁸⁰ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II/4, p. 98; C. Feneșan, *Documente*, p. 56 și 90.

Gârleşteanu au deținut această dregătorie mai mult de patru ani (27 septembrie 1544 – 12 noiembrie 1548), răstimp în care s-au ocupat cu buna aprovizionare a garnizoanei, cu întreținerea cetății și apărarea ordinii în districtul înconjurător. Pe lângă aceste misiuni, cei doi castelani împreună cu judele nobililor au îndeplinit și activități cu caracter administrativ și judiciar: adevărarea depozitiilor unor martori (1546 – 1547) sau a înțelegerilor dintre doi proprietari (1548), împărțirea între urmași a unei moșteniri (1544) și stabilirea tutelei asupra unor copii rămași orfani (1548), rezolvarea litigiilor de proprietate, iar în caz de nesoluționare, sesizarea prin rapoarte (*literas transmissionales*) a comitelui timișan Petru Petrovici (1547 – 1548), executarea unor sentințe (1544 – 1548), apărarea liniștii și privilegiilor nobililor (mai 1547)⁸¹. În legătură cu ultima atribuție, se cuvine precizat faptul că la 1 iunie 1609, castelanii comitatului Severin, Ioan Peica și Daniel Kun, luau cunoștință de reînnoirea celebrului privilegiu (din august 1457) pentru nobilii români care trăiau în cele șapte districte bănățene. Prin urmare, cei doi castelani aveau obligația de a aplica și respecta conținutul privilegiului reactualizat cu puțin timp înainte (3 aprilie 1609) de principele Gabriel Báthori⁸².

Încrederea arătată de regii maghiari sau de principii ardeleni nobililor Peica, ca și devotamentul acestora din urmă față de puterea centrală au fost evidențiate și cu alte ocazii. Dintre acestea se pot aminti participarea la introducerea unor nobili în posesia satelor donate sau reconfirmate (1535 – 1635) precum și hotărnicirea unei moșii, în octombrie 1561⁸³. În unele cazuri, poruncile princiare au vizat restabilirea documentației pentru părțile de moșie ce reveneau unei femei nobile (iulie 1577) sau chiar restituirea acelor părți către posesoarea în drept (mai 1584 și martie 1635)⁸⁴. Se cunoaște și o situație când comiții Ioan Peica și Daniel Kun au certificat clauzele și valoarea (16 florini) unui zălog făcut de un nobil și rămas în seama văduvei lui (1609)⁸⁵.

⁸¹ *Ibidem*, vol. II/4, p. 368, 388-389, 391-394, 397-399, 408-410, 413, 419-420, 435-436; vol. II/5, p. 671.

⁸² Pesty, *Krassó*, vol. 4, p. 255 (diploma originală) și 295 (copia din 17 mai 1634 pentru lugoieni); publicat și de A. Veress în *Documente*, vol. 8, p. 65.

⁸³ Hurmuzaki, vol. II/4, p. 82; vol. II/5, p. 500; Pesty, *Szörényi*, vol. 3, p. 405, 418; idem, *Krassó*, vol. 4, p. 192, 299-301; C. Feneșan, *Documente*, p. 92-93.

⁸⁴ Pesty, *Szörényi*, vol. 3, p. 413, 417; idem, *Krassó*, vol. 4, p. 297-299; C. Feneșan, *Documente*, p. 66-68.

⁸⁵ Pesty, *Krassó*, vol. 4, p. 257-259.

Nobilii Peica au ocupat funcții importante și în cadrul consiliului orașenesc al Caransebeșului. Doi dintre aceștia, George și Petru Peica, au avut șansa de a fi onorați cu demnitatea de primar (*judex primarius Civitatis Karansebes*) în anii 1552, respectiv 1563. George Peica a slujit cu devotament și pricepere interesele orașului într-un moment extrem de dificil, când pericolul ocupației otomane era iminent. Astfel, între 2 – 16 iunie 1552, primarul George Peica împreună cu ceilalți juzi-jurați ai orașului îi informau prompt atât pe generalul Gianbattista Castaldo, conducătorul trupelor imperiale din Transilvania, cât și pe Ștefan Lossonczi care comanda cetatea Timișoara, despre concentrarea trupelor otomane la Orșova și construirea la Haram a unui pod care să permită oștilor islamice trecerea Dunării. Informațiile erau furnizate conducerii orașenești de către spionii trimiși la Dunăre, aceste știri fiind de cel mai mare folos căpitanului Ștefan Lossonczi care a intuit din timp că ținta principală a atacului otoman era Timișoara⁸⁶. În același timp, primarul a făcut demersuri concrete în vederea sporirii capacității de apărare a orașului Caransebeș. La 20 iunie 1552, registrul arsenalului din Sibiu consemna că George Peica procurase de acolo armament (12 archebuze simple și altele patru cu țeavă dublă, două falconete) și muniție (pulbere, plumbi și fitile)⁸⁷. După cucerirea Timișoarei (26 iulie 1552), conducerea orașului Caransebeș a depus toate eforturile pentru a nu împărtăși o soartă asemănătoare. Timp de o lună (28 iulie – 26 august) s-a purtat o susținută corespondență cu generalul Castaldo căruia i se cerea insistent ca, în noua conjunctură, nu numai să-și precizeze atitudinea și planurile, ci și să acorde imediat orașului un substanțial ajutor material⁸⁸. Stăpâni pe situație, otomanii au pretins locuitorilor din Lugoj și Caransebeș să plătească un tribut, amenințându-i că un refuz i-ar costa distrugerea și ocuparea orașelor (*nunc autem <Turcae> ex illo loco Lugasiensibus et Karansebesensibus pensione tributi non obstante exitium minitantur*)⁸⁹. Buni diplomați, la 11 august “caransebeșenii și alți oameni tocmai s-au închinat cu condiția ca, plătind haraciul, să rămână netulburați”⁹⁰. În același timp (25 – 26 august 1552) conducerea orașului făcea un ultim apel la generalul Castaldo, arătându-i deschis că “nu îi vom

⁸⁶ C. Feneșan, *Banatul*, p. 184-190, d. 7, 9-10, 12-14.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 198-199, d. 21.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 175-176 și 194-197, d. 18-20.

⁸⁹ Citat din raportul generalului Castaldo către Ferdinand de Habsburg (la 6 august 1552), cf. A. Veress, *Déva és környéke Castaldo idejében*, Kolozsvár/ Cluj, 1898, p. 22.

⁹⁰ C. Feneșan, *Banatul*, p. 176 (raportul lui Castaldo către arhiducele Maximilian de Habsburg).

mai putea duce <pe otomani> cu nici un fel de lingușeli” în privința plății haraciului⁹¹. Primarul și consiliul orașului au adoptat în acele momente critice cea mai bună soluție, salvând Caransebeșul de ocupația otomană. De altfel, plata haraciului a fost de scurtă durată, fiind reconvertită chiar de sultanul Suleyman Kânunî, în martie 1554⁹².

Funcția de jude sau consul al orașului a fost mult mai accesibilă nobililor Peica, realitate dovedită de cele aproximativ 30 de mărturii din perioada 1544 – 1658⁹³. Majoritatea dintre acestea îi surprind în momentul în care adeveresc realizarea unor tranzacții imobiliare. În alte câteva situații, se mărginesc doar să certifice stăpânirea unor terenuri (1594) și împărțirea unor bunuri lăsate ca moștenire (1652) ori să consemneze declarațiile făcute de orășeni (1622)⁹⁴. Un caz oarecum deosebit este semnalat la 6 iulie 1574, când Ladislau și Ambrozie Peica împreună cu ceilalți membri ai sfatului

⁹¹ *Ibidem*, p. 195-196, d. 19.

⁹² La 5 noiembrie 1552 Mircea Ciobanul, domnul Țării Românești, îi arăta judeului Brașovului că a obținut de la otomani ca cele două orașe bănățene să plătească tributul împreună (cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. II/1 (1451-1575), București, 1890, p. 295). În 1552 – 1553, turcii au făcut mari presiuni pentru plata acestui haraci (v. Cristina Feneșan, *Constituirea principatului autonom al Transilvaniei*, București, 1997, p. 230-231), dar în martie 1554 s-a hotărât cedarea acestei sume lui Ioan Sigismund Zápolya pentru a i se înlesni reluarea scaunului princiar (*ibidem*, p. 233; Hurmuzaki, *Documente*, vol. II/5, p. 182, 185). George Peica este amintit ulterior cu ocazia pregătirilor lui Petru Petrovici de a intra în Transilvania (13 noiembrie 1553), cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. II/5, p. 133.

⁹³ Folosim prilejul pentru a semna o evidentă eroare din lista juzilor orașului Caransebeș, publicată de Pesty în 1878. În listă, sfatul orășenesc din 1610 are aceeași componență cu cea a adunărilor reunite 40 de ani mai târziu (!) în 1650 – 1651 (cf. Szörényi, vol. 2, p. 262 și 267-268). La fel, sfatul notat cu anul 1614 este identic cu cel din...1651 (!) și asemănător prin componență cu adunarea anului 1652 (cf. *ibidem*, p. 263 și 268). Eroarea se explică fie prin neglijența notarilor de atunci, fie prin faptul că între timp textul a devenit ilizibil. Astfel, actul văzut de Pesty ca fiind din 1614 (*ibidem*, p. 246), a fost publicat de C. Feneșan cu data 21 aprilie 1617 (v. *Documente*, p. 145, apoi și lista lui Pesty (p. 263) unde pentru 1617 nu apare nici un dregător). Data cea mai probabilă și realistă trebuie să fie 21 aprilie 1652, întrucât actul se aseamănă cu cel emis puțin mai înainte, la 12 aprilie 1652 (*Documente*, p. 199-200). Este frapant cazul cărturarului Mihai Halici tatăl (1615 – 1671) care nu putea figura ca proprietar și membru al sfatului orășenesc la 1617 (nicidecum în 1614 !). Tot așa, numele din actele date 1610, 1614 (1617) nu se potrivesc în șirul dregătorilor din 1616 – 1619, dar sunt identice cu cele de la 1650 – 1658. Prin urmare, în ceea ce ne interesează aici, nu există nici o dovadă temeinică despre existența lui Nicolae și George Peica în anii 1610, 1614 (1617).

⁹⁴ C. Feneșan, *Documente*, p. 88, 145, 149-150.

orășenesc cercetau conflictul dintre doi nobili pentru o datorie de 178 florini rămasă după împărțirea unei succesiuni⁹⁵.

Dar documentele îi arată pe nobilii Peica implicați nu numai în rezolvarea problemelor personale ale concetățenilor lor, ci și în dezbaterile și hotărârea unor chestiuni de interes general, în cadrul consiliului orașului. La 24 februarie 1544 s-a convocat o mare adunare a orașului Caransebeș, formată din primar, cei șase juzi colaterali ai sfatului și alți 49 de cetățeni jurați și consuli. Printre aceștia din urmă era nominalizat și Ioan Peica⁹⁶. După o chibzuire liniștită și cât se poate de serioasă (*vero matura ac libera deliberacione nostra*), adunarea a hotărât să îl asigure pe primarul Ladislau Racoviță că, în problemele ce privesc bunăstarea și liniștea orașului (*pro bono publico ac quiete tranquillitateque eiusdem ciuitatis*), nu îl vor părăsi niciodată la nevoie. De asemenea, primarul primea garanția că bunurile sale vor fi apărute de comunitate nu numai pe timpul cât va rămâne în funcție, ci și pentru tot restul vieții sale. La rândul său, prim-judele Ladislau Racoviță a dat asigurări similare orășenilor, promițându-le ajutor și protecție (*ad quod idemque dominus Judex noster se mutuo nobis simili modo obligavit*)⁹⁷. O jumătate de secol mai târziu (6 martie 1594), un alt document ilustrează întrunirea unei comisii formate din 21 de locuitori ai Caransebeșului, între aceștia figurând foștii primari Ladislau Oláh și Ioan Josika, precum și nobilii Ladislau, Mihai și Nicolae Peica. Comisia era condusă de Nicolae Tóth, care ținea locul prim-judelui, și avea misiunea de a examina darea de seamă făcută de primarul Ludovic Fiat în privința veniturilor orașului⁹⁸.

În sfârșit, trebuie menționată și calitatea de martor jurat pe care unii membri ai familiei au avut-o în procese pentru stabilirea dreptului de succesiune (Moise Peica în 1534; Ana și Petru Peica în 1618) și de proprietate (Ioan Peica, la 2 mai 1590), precum și într-o anchetă penală (Nicolae Peica în septembrie 1635)⁹⁹.

Trecerea în revistă a principalelor demnități și funcții deținute în timp de diverșii membri ai familiei lasă loc pentru câteva considerații asupra

⁹⁵ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II/5, p. 743.

⁹⁶ *Ibidem*, vol. II/4, p. 367.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 368; Ioan-Aurel Pop caracterizează adunarea ca "un exemplu grăitor de solidarizare românească în fața vicisitudinilor epocii", cf. *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV-XVI*, Cluj Napoca, 1991, p. 158.

⁹⁸ Pesty, Szörényi, vol. 2, p. 224-225.

⁹⁹ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II/4, p. 57; Pesty, Krassó, vol. 4, p. 152, 272-273; C. Feneșan, *Documente*, p. 167-168.

nivelului de cultură și de instrucție al acestor oameni. Dacă în izvoarele scrise nu se găsește nici o referire expresă la această chestiune, totuși, conținutul multor documente atestă în mod indirect gradul de cultură relativ ridicat al nobililor Peica. În primul rând, îndeplinirea în bune condiții a funcțiilor publice a impus acestor persoane să cunoască și să utilizeze curent limbile latină, română, maghiară, chiar și sârbă. Apoi, alcătuirea unor procese verbale și rapoarte, deslușirea poruncilor princiare, aplicarea dreptului cutumiar bănățean și a legislației Dietelor transilvane, parcurgerea tuturor etapelor unei proceduri judiciare, verificarea unui bilanț financiar etc. nu se puteau realiza corect și eficient fără stăpânirea unor temeinice cunoștințe de gramatică, de matematică comercială, de drept și chiar de retorică¹⁰⁰.

*

Această scurtă anchetă a demonstrat, credem, că informația lacunară, care nu acoperă echitabil întreaga perioadă și toate aspectele esențiale din existența neamului Peica, permite totuși reconstituirea adevăratului statut pe care familia l-a avut în cadrul societății medievale bănățene. Considerăm că perioada 1534 – 1688 a reprezentat una din cele mai importante secvențe din istoria familiei, pentru că tocmai atunci averea, influența și prestigiul nobililor Peica au atins un nivel remarcabil. Această poziție onorabilă a fost asigurată de alianțele matrimoniale cu alte mari familii nobiliare, apoi de funcțiile importante deținute la nivelul districtului și orașului Caransebeș, precum și prin stăpânirea unui număr însemnat de proprietăți care ulterior, ce-i drept, a fost mult diminuat de cucerirea otomană. Pe de altă parte, trebuie remarcat faptul că deși familia se bucura de statutul nobiliar și de o distincție pe măsură, ea nu s-a ridicat niciodată la nivelul puternicelor familii bănățene Bizere-Găman, Fiat, Gârleșteanu, Măcicaș, Mătniceanu și Vaida. În această privință, documentele deja cunoscute nu lasă loc nici unei iluzii. Cât despre mărturiile încă inedite, ele vor avea darul să ofere familiei Peica de Caransebeș privilegiul unei cunoașteri mult mai coerente și cuprinzătoare.

¹⁰⁰ Se cunosc două rapoarte din 1547 – 1548, adresate comitelui Petru Petrovici, în care numele semnatarilor (castelanii George Peica și Gabriel Gârleșteanu; judele nobililor George Thar de Slatina) sunt scrise de altă mână (cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. II/4, p. 394 și 410). În 1609, pe privilegiul acordat de principele Gabriel Báthori, s-a însemnat că actul a fost prezentat și castelanilor Daniel Kun și Ioan Peica. O copie din 1634 a privilegiului indica explicit că pe original se aflau semnăturile (*manu propria*) celor doi castelani (cf. Pesty, *Krassó*, vol. 4, p. 255 și 295).

Anexa nr. 1

PATRIMONIUL IMOBILIAR AL FAMILIEI PEICA DE CARANSEBEȘ ÎN SECOLELE XVI – XVII

I. Posesii și părți posesionare

a) districtul Caraș

Așezările dispărute sunt însemnate cu asterisc.

Nr. crt.	Posesia	Data	Beneficiar	Observații
1 2 3 4-5 6 7 8 9 10 11	Gârliște Carașova Ciudanovița Kethezwthwztha * Bwdinach* Hewes Izwar* Jitinul de Jos Jitinul de Sus Jamsorowyth* Marowyth*	22 sept. 1535	Ioan, George și Petru Peica	Predii stăpânite din vechime, pentru care au avut scrisori de danie de la regele Ludovic II; în 1535 Ioan Zápolya le-a reconfirmat stăpânirea prediilor, ca răsplată a serviciilor și credinței dovedite. (Hurmuzaki, <i>Documente</i> , vol. II/4, p. 98-99).
12 13	Agadici Gorylycza*	9 oct. 1536	Ioan, George și Petru Peica	Predii stăpânite din vechime și reconfirmate de Ioan Zápolya pentru credință. (C. Feneșan, <i>Documente</i> , p. 54-56).
14 15 16 17 18 19 20	Ilsawa (Măidan) Răchitova Goruia Greoni Petrowecz* Potokwl alias Zpenczwracz* Gorwicza*	28 mai 1597		Împreună cu alte 5 predii amintite în 1535–1536, aceste moșii erau obiect de dispută între rudeni din familiile Peica, Fiat, Vaida, Bucur, Căstruț și Gârleșteanu. Posesiile erau, cel mai probabil, recuperate recent de la otomani. (<i>Ibidem</i> , p. 98-100).

b) districtul Caransebeș

Nr. crt.	Posesia	Data	Beneficiar	Observații
21	Ohabia	2 ian. 1589	Adam Peica	Stăpânea deja părți din sat. (Pesty, <i>Krassö</i> , vol. 4, p. 125).
22	Ilova	1579 1603	Emeric și Mihai Peica	Decedați din 1579, respectiv 1597, cei doi figurau cu câte o poartă fiscală în acest sat (idem, <i>Szörényi</i> , vol. 2, p. 92).
23	Retkonja*	1603	Ladislau Peica și Mihai Lazăr	Conscripția fiscală îi amintea ca stăpânind fiecare câte o poartă (<i>Ibidem</i> , p. 475).
24	Mâtnicul Mare	19 apr. 1608	Adam Peica	Stăpânea un lot de pământ (idem, <i>Krassö</i> , vol. 4, p. 249).

c) districtul Almăj

Nr. crt.	Posesia	Data	Beneficiar	Observații
25 26 27 28 29 30 31	Tisovița Rudincz* Dragozela* Zetnicza* Persipna* Lerbenicze* Petloncz*	10 sept. 1596	Nicolae Peica	Stăpânite din vechime de strămoșii soției sale, aceste predii i-au fost conferite ca răsplată pentru servi- ciile aduse principelui S. Báthori; până în 1596, prediile au fost ocupate de otomani (C. Feneșan, <i>Documente</i> , p. 89-90).
32	Bozovici	1603	Ambrozie Peica	În conscripția din acest an figura cu o poartă fiscală. (Pesty, <i>Szörényi</i> , vol. 2, p. 33).

II. Proprietăți în orașul Caransebeș

Nr. crt.	Data	Proprietari	Bunuri stăpânite
1	24 iul. 1534	Moise Peica	Avea o casă pe strada Călugărilor (Hurmuzaki, <i>Documente</i> , vol. II/4, p. 57).
2	13 iul. 1565	George Peica	Avea o grădină învecinată cu o curte de pe strada Călugărilor (<i>Ibidem</i> , vol. II/5, p. 578).
3	1581		Un teren (livadă ?) al familiei Peica se învecina cu o livadă de lângă "aqua monachorum" (Pesty, <i>Szörényi</i> , vol. 2, p. 237-238).
4	23 ian. 1591	Ioan și Ladislau Peica	Aveau o grădină de fân situată, probabil, la marginea orașului (C. Feneșan, <i>Documente</i> , p. 80).
5	12 ian. 1604	Ana Peica	Cumpăra împreună cu soțul ei, Nicolae Gârleșteanu, un teren viran lângă zidul de piatră al orașului; prețul era de 50 de florini (<i>Ibidem</i> , p. 130).
6	13 mar. 1619	Fetele lui Ioan Peica	Stăpâneau bunuri în interiorul împrejmuirii orașului (<i>Ibidem</i> , p. 148).
7	31 mar. 1642	Nicolae Peica	Stăpâna o grădină lângă "ieruga ce se face din apa Sebeșului" (<i>Ibidem</i> , p. 176).
8	30 aug. 1688	Francisc, George și Nicolae Peica	Își revendicau parcelele și moara stăpânite în oraș, anterior cuceririi otomane (idem, <i>Caransebeșul</i> , p. 80, 82).

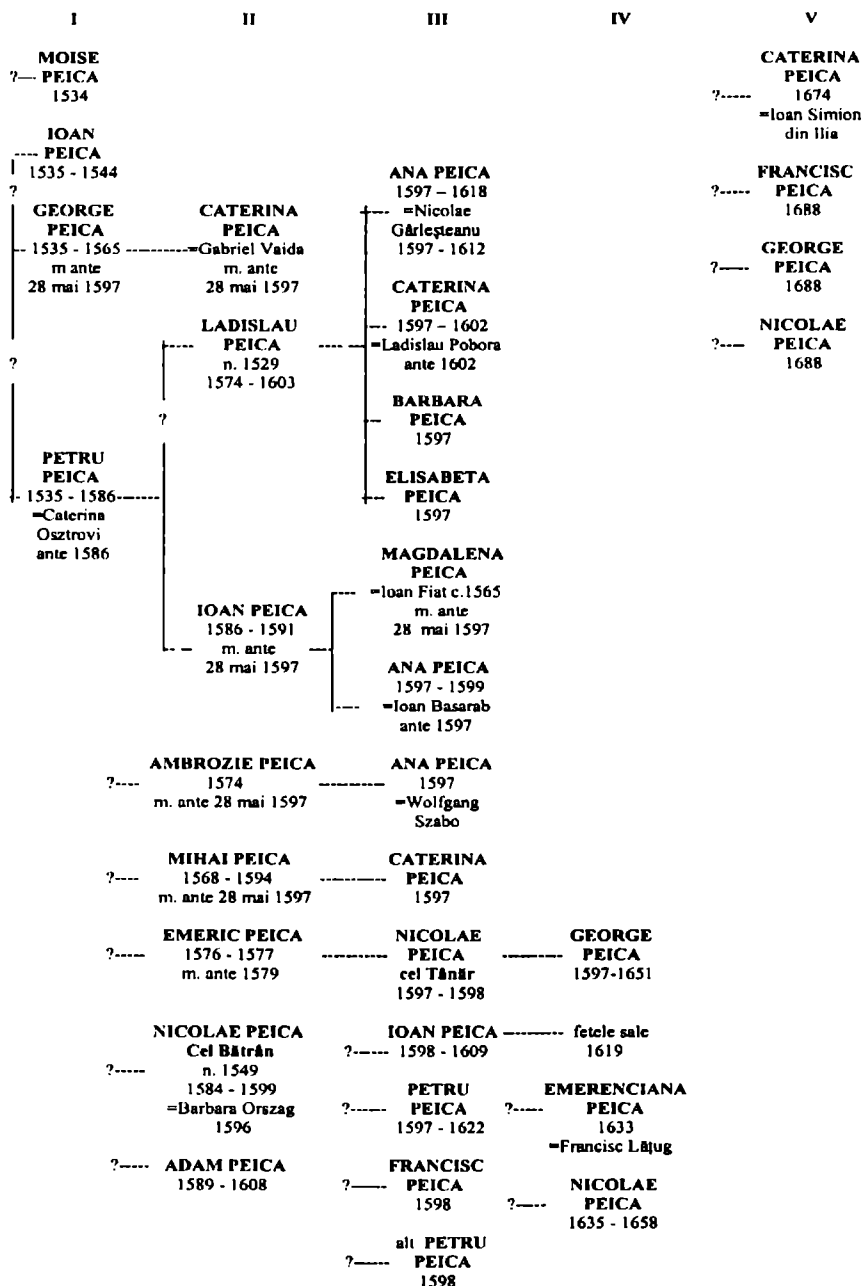
**FUNCȚII DEȚINUTE DE MEMBRII FAMILIEI
ÎN SECOLELE XVI – XVII**

Nr. crt.	Numele	Funcția	Data sau perioada
1	George Peica	Desemnat <i>homo regius</i> , împreună cu alți trei nobili, la o introducere în posesie (Hurmuzaki, <i>Documente</i> , vol. II/4, p. 82).	5 oct. 1535
2	Ioan Peica	Cetățean jurat (consul) în marea adunare a orașului Caransebeș (<i>Ibidem</i> , p. 367).	24 febr. 1544
3	George Peica	Împreună cu George Gârleșteanu a fost castelan al districtului Caransebeș (<i>Ibidem</i> , p. 388, 394, 397-398, 410, 413, 419-420, 435; vol. II/5, p. 671).	27 sept. 1544 – 12 nov. 1548
4	George Peica	Împreună cu protonotarul Transilvaniei și alți șapte “ <i>nobiles juratique et ciues, omnes de Karansebes, arbitri electi</i> ” participă la împărțirea unei moșteniri (<i>Ibidem</i> , p. 368).	20 nov. 1544
5	George Peica	Primar al orașului Caransebeș (C. Feneșan, <i>Banatul</i> , p. 184-199).	2 – 20 iun. 1552
6	Petru Peica	Desemnat cu alți trei locuitori din Caransebeș să hotărânicească moșia Buchin (Hurmuzaki, <i>Documente</i> , vol. II/5, p. 500).	19 oct. 1561
7	Petru Peica	“ <i>iudex civitatis Karansebes</i> ” (<i>Ibidem</i> , p. 543; Pesty, <i>Szörényi</i> , vol. 2, p. 257).	1563 – ian. 1564
8	Ladislau și Ambrozie Peica	Juzi-jurați ai orașului Caransebeș (<i>Ibidem</i> , p. 743).	6 iul. 1574
9	Ladislau și Emeric Peica	Desemnați alături de castelani, judele nobililor și alți 12 nobili să realizeze o punere în posesie (Pesty, <i>Szörényi</i> , vol. 3, p. 405).	8 oct. 1576
10	Emeric Peica	Împreună cu alți doi nobili urma să restabilească documentația unor părți posesionare (<i>Ibidem</i> , p. 413).	22 iul. 1577
11	Ladislau Peica	Martor jurat (cu alți nobili) într-un proces al familiei Găman (<i>Ibidem</i> , p. 417).	10 mart. 1578

12	Mihai Peica	Desemnat împreună cu alți nouă nobili să asiste la o punere în posesie (<i>Ibidem</i> , p. 418).	12 nov. 1578
13	Ladislau Peica	Castelan al districtului Caransebeș, inițial alături de Francisc Basarab (<i>Ibidem</i> , vol. 1, p. 322).	1583 – 1584
14	Ladislau și Nicolae Peica	Împreună cu alți cinci nobili aveau misiunea de a executa restituirea părților posesionare cuvenite unei femei (C. Feneșan, <i>Documente</i> , p. 66-68).	1 mai 1584
15	Ladislau Peica	Membriu jurat al adunării nobililor din Caransebeș (<i>Ibidem</i> , p. 72-73).	20 apr. 1588
16	Nicolae Peica	Jude jurat în sfatul orașului Caransebeș (<i>Ibidem</i> , p. 88).	7 ian. 1594
17	Ladislau, Mihai și Nicolae Peica	Membrii jurați ai adunării nobililor din Caransebeș (Pesty, <i>Szörényi</i> , vol. 1, p. 224, 260).	6 mart. 1594
18	Ladislau Peica	Locțiitorul unuia dintre comiții Caransebeșului sau “hagyott ispán” (<i>Ibidem</i> , p. 324).	1596
19	Nicolae și Petru Peica	Desemnat să realizeze o punere în posesie (idem, <i>Krassö</i> , vol. 4, p. 192).	5 ian. 1597
20	Nicolae Peica	Însărcinat alături de alți patru nobili cu o punere în posesie (C. Feneșan, <i>Documente</i> , p. 92-93).	19 apr. 1597
21	Ladislau Peica	Desemnat împreună cu alți șapte nobili să realizeze o punere în posesie (A. Veress, <i>Documente</i> , vol. 6, p. 157).	11 aug. 1600
22	Petru Peica	Jude jurat în sfatul orașului Caransebeș (C. Feneșan, <i>Documente</i> , p. 130-131; Pesty, <i>Szörényi</i> , vol. 2, p. 262).	1602 și 12 ian. 1604
23	Ioan Peica	Împreună cu Daniel Kun a fost castelan și comite al comitatului Severin (Pesty, <i>Krassö</i> , vol. 4, p. 255, 257).	1 – 5 iun. 1609
24	Petru Peica	Jude jurat în sfatul orașului Caransebeș (C. Feneșan, <i>Documente</i> , p. 144, 148-149; Pesty, <i>Szörényi</i> , vol. 2, p. 264; idem, <i>Krassö</i> , vol. 4, p. 272).	20 mart. 1616, 1 iul. 1618, 13 mart. 1619 – 1620, 25 mart. 1622
25	Nicolae Peica	Desemnat împreună cu alți patru nobili din Caransebeș să cerceteze și să judece în cadrul tribunalului districtual problema dotei unei femei nobile recăsătorite (Pesty, <i>Krassö</i> , vol. 4, p. 297-299).	17 mart. 1635

26	Nicolae Peica	Împreună cu alți șase nobili din Caransebeș urma să realizeze o punere în posesie (<i>Ibidem</i> , p. 299-301).	20 mart. 1635
27	Nicolae Peica	Jude jurat în adunarea orășenească a Caransebeșului (idem, <i>Szörényi</i> , vol. 2, p. 267-268; C. Feneșan, <i>Documente</i> , p. 145, 194, 196-198, 200, 202).	1644 – 20 apr. 1647, 20 apr. 1650 – 1654, 1658
28	George Peica	Jude jurat în adunarea orășenească a Caransebeșului (<i>Ibidem</i> , p. 268; C. Feneșan, <i>Documente</i> , p. 145, 196-198).	20 apr. 1650 - 1651

FAMILIA PEICA DE CARANSEBEȘ (SEC. XVI-XVII)

DIE FAMILIE DER ADLIGEN PEIKA VON KARANSEBESCH IM 16. – 17. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

Die Entwicklung der Familie Peika von Karansebesch kann urkundlich nur im 16. – 17. Jahrhundert studiert werden.

Es ist möglich, dass die Familie von slawischer Herkunft – und zwar vom Süden der Donau – gewesen ist. Nach 1500 erscheint die Familie in ein vorwiegend rumänisches Adelsmilieu einbezogen. Für das 16. – 17. Jahrhundert gibt es Beweise über das Leben von 32 Personen (unter denen 21 Männer), die 5 – 6 Generationen umfassen.

Die Zeitspanne 1534 – 1688 war eine der wichtigsten Sequenzen aus der Geschichte dieser Familie, weil – zu jener Zeit – das Vermögen, der Einfluss und das Ansehen der Adligen Peika ein bemerkenswertes Niveau erreicht haben.

Dieser ehrwürdige Platz wurde durch folgende Mittel gesichert: durch Verschwägerungen mit anderen großen Adelsfamilien (Fiat, Vaida), durch wichtige im Distrikt oder in der Stadt Karansebesch innegehabte Ämter (Schlossherren, Gespanen, Geschworene, Bürgermeister), als auch durch den Besitz von zahlreichen Eigentümern (etwa 40 Landgüter, Landhäuser und Gärten).

Zum Unglück führte die zunehmende Eroberung des Banats durch die Türken zur Verringerung des Reichtums und der Macht der Adligen Peika. Nach 1700 verschwindet diese Familie aus dem Banater Leben.

DIPLOMA DE ÎNNOBILARE ȘI BLAZON A UNOR ROMÂNI BĂNĂȚENI PRIBEGI (1667)

COSTIN FENEȘAN, DAN RĂPĂ-BUICLIU

După cedarea surprinzătoare către Poartă a Banatului Caransebeșului și Lugojului în toamna anului 1658, nobilimea și orășenimea din acele părți, aflată deopotrivă sub presiunea pătrunderii iminente a trupelor otomane și a situației confuze generate de războiul civil din Transilvania, s-au văzut puse în fața unei decizii capitale: fie să se salveze în comitatele învecinate ale principatului, unde destui bănățeni stăpâneau mici proprietăți imobiliare, ori să apuce, pur și simplu, toiagul pribegiei spre necunoscut, fie să rămână pe loc, pierzând avantajele statutului lor social într-o lume nouă, cu rânduieli complet diferite de cele de până atunci. Ce-i drept, Acațiu Barcsay, fost ban suprem, devenit principe și datorită cedării către Poartă a celor pe care ar fi fost dator să-i protejeze, le-a promis caransebeșenilor și lugojenilor o compensare în Transilvania a pierderilor suferite, prin părăsirea vetrelor strămoșești: mai întâi, chiar la 12 septembrie 1653, când le-a cerut imperativ să-și abandoneze locurile fără a opune vreo rezistență armată, promițându-le în schimb acordarea unor bunuri imobiliare echivalente¹; mai apoi, cu ocazia dietei de la Sebeș (24 mai-23 iunie 1659), când orașul Turda a fost stabilit ca loc de refugiu pentru pribegi². Numai că, mai ales în condițiile războiului civil care continua să epuizeze resursele Transilvaniei, toate cele promise au rămas mai mult vorbe goale. Caransebeșenii și lugojenii pribegi s-au văzut nevoiți să se descurce fiecare cum știa mai bine. Cei care dobândiseră înainte de 1658 diferite bunuri imobiliare, mai ales în comitatele Hunedoara și Alba de Jos, au reușit să-și păstreze cât de cât statutul social anterior. Ceilalți, urmându-și rosturile din vechea patrie, s-au dedicat fie carierei armelor, fie practicării meșteșugurilor, cu toții nutrind însă speranța, mărturisită pe față, că într-o bună zi vor reuși să revină la vatra străbună. Nu este, prin urmare, deloc surprinzător faptul că, aflați într-o pribegie dureroasă, caransebeșenii și lugojenii - continuând aieveau un *Caransebeș după Caransebeș* dincolo de hotarele ținutului lor - au ținut să-și rânduiască diferite probleme de stăpânire, legate de bunurile aflate pe

¹Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, vol. IV, Budapesta, 1883, doc. 573, p. 353.

²*Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, ed. Szilágyi Sándor, vol. XII, Budapesta, 1887, doc. XXVIII / 1, p. 299-301.

teritoriul pe care fuseseră obligați să-l părăsească, dar care continua, la fel de intens, să le stăruiască în amintire.³

Cei care se bucurau de statutul nobiliar - în cea mai mare parte mici nobili stăpânind proprietăți modeste sau simpli armaliști s-au străduit să obțină, acolo unde îi aruncase soarta, recunoașterea și respectarea nobilității lor, de multe ori la ani buni după nenorocirea din 1658⁴. Motivația lor, mai ales de ordin social și fiscal, este lesne de înțeles. Alții au năzuit ca, prestând slujbe sub arme și deopotrivă civile pe seama autorității princiare, să dobândească mult-râvnita diplomă de înnobilare, însoțită adesea de acordarea unui blazon nobiliar și de diferite avantaje fiscale. Cei din urmă n-au fost însă prea numeroși⁵, aceasta și deoarece caransebeșenii și lugojenii nu mai reprezentau o comunitate compactă, ale cărei servicii și cointeresare erau avute în vedere de autoritatea centrală până în 1658, mai ales într-un finit cu o importanță militară deosebită.

În cele ce urmează, vom prezenta însă un caz în care doi caransebeșeni, aflați în pribegie de mai bine de opt ani, s-au bucurat, în urma serviciilor credincioase aduse principelui Transilvaniei nu numai de înnobilare și de acordarea unui blazon nobiliar, ci și de mai multe avantaje de ordin fiscal la 14 ianuarie 1667, prin diploma emisă la Târgu Mureș⁶, probabil cu ocazia Dietei Transilvaniei care își ținea lucrările acolo, principele ardelean Mihail Apafi i-a înnobilat pe frații Ioan și Petru Rácz (*Raț = Sârbu*)⁷, luând aminte

³Costin Feneșan, *Caransebeșul după Caransebeș - note cu privire la destinul nobilimii și orășenimii din Banatul Caransebeșului și Lugojului după anexarea de către Poartă, în „Patrimonium Banaticum”, vol. III, Timișoara, 2004, p. 85 și urm.*

⁴Vezi în acest sens două exemple din *Diplomatarium*-ul pregătit în vederea publicării de către Costin Feneșan. Astfel, la 8 iunie 1675, principele ardelean Mihail Apafi a reconfirmat nobilitatea fraților Petru, Sava, Radu și Matei Sebessi (*Sebeșanu*) alias Popa din Caransebeș, cărora li s-a conferit cu acest prilej și blazon nobiliar. La 15 august 1680, același principe Apafi a reconfirmat nobilitatea lui Petru Farkas (*Farcaș = Lupu*) alias Suciuc, din Caransebeș, statut extins și asupra soției acestuia Tranda Iorga și a fiului lor, Gheorghe.

⁵În afară de cazul pe care îl prezentăm, în *Diplomatarium*-ul lui Costin Feneșan sunt cuprinse alte două diplome de înnobilare. Astfel, la 21 aprilie 1664, principele ardelean Mihail Apafi i-a înnobilat și le-a acordat blazon nobiliar lui Grigore Lugasi (*Lugojanu*) din Lugoj și fiului său Petru, iar la 25 noiembrie 1677 Ioan Preda din Caransebeș s-a bucurat de aceleași favoruri princiare.

⁶Originalul se păstrează în prezent într-o colecție particulară. În anexă publicăm atât textul original, în limba latină, cât și traducerea în limba română.

⁷În Caransebeșul secolului al XVII-lea sunt atestate mai multe familii Raț (*Racz = Sârbu*), astfel că, în lipsa unor date suplimentare, socotim hazardată orice încercare de stabilire a unor conexiuni genealogice.

la „credința și serviciile credincioase ... începând cu vremea când, din bunătatea dumnezeiască, ținem frâiele principatului nostru”. Cu același prilej, principele ardelean le-a conferit celor doi frați originari din Caransebeș și un blazon nobiliar, anume „un scut militar de culoarea cerului, în al cărui câmp sau suprafață se vede un om în întregime, îmbrăcat cu o mantie și ținând îndreptat în sus un pumnal scos din teacă, iar deasupra scutului este așezat un coif militar cu viziera lăsată, înconjurat de o diademă regală frumos împodobită cu pietre prețioase și perle. Din vârful coifului pornesc însă benzi sau fâșii de diferite culori, înconjurând și împodobind cât se poate de frumos ambele laturi sau margini ale scutului, așa cum toate acestea pot fi văzute mai limpede și pictate în capul sau la începutul scrisorii noastre de față prin mâna iscusită și arta pictorului.” Chiar dacă meritele în urma cărora frații Ioan și Petru Raț s-au bucurat de înnobilare și de acordarea blazonului nobiliar nu sunt specificate în mod expres, reprezentarea heraldică - de altfel curentă în epocă - ne îngăduie să presupunem cu mult temei că este vorba, în principal, de servicii militare. Acestea vor fi fost de o însemnătate deosebită, de vreme ce principele a socotit cu cale să-i răsplătească pe cei doi frați caransebeșeni, pe lângă acordarea nobilității și a blazonului nobiliar, și prin avantaje de natură fiscală. Astfel, pentru casa pe care o stăpâneau în târgul Hunedoara, „pe strada numită în limba poporului strada Grecilor, în vecinătatea caselor lui Albert Orbonaș, pe de o parte, și Moise Mânda, pe de altă parte”, frații Ioan și Petru Raț au fost scutiți de principe „pe veci, de plata oricăror dări, taxe și contribuții ale noastră, atât obișnuite cât și extraordinare, de plata dării și a venitului Cămarii noastre, de îndeplinirea oricăror servicii plebeie și civile, de găzduirea oaspeților și primirea în acea casă, de asemenea de prestarea oricărei decime, none, quinte, quarte, dări după căpița de fân și împlinirea oricăror altor dări și colecte după ogoarele, alodiile, semănăturile și orice alte bunuri și pământuri de arătură, aflate între adevăratele hotare ale zisului târg Hunedoara, care țin de drept de acea casă, fiind stăpânite și cumpărate în bună rânduială.” În același timp, principele ardelean a poruncit „cu tărie ... comiților supremi și vicecomiților, juzilor și vicejuzilor nobililor, de asemenea dijmuiturilor și perceptorilor și încasatorilor din comitatul Hunedoarei ai oricărei contribuții și dări, precum și celor care se îngrijesc de găzduirea oaspeților și locțiitorilor lor”, la fel juzilor și juraților târgului Hunedoara, să nu încalce într-un mod oarecare scutirile fiscale și avantajele acordate fraților Ioan și Petru Raț.

La 27 ianuarie 1667 diploma de înnobilare și blazon a celor doi frați caransebeșeni a fost prezentată public în Dieta Transilvaniei de către protonotarul princiar Martin Sárpataki, fără să se fi formulat vreo obiecție cu

privire la legalitatea ei, odată cu aceasta dobândind efecte juridice depline și imediate. Despre rosturile ulterioare ale celor doi beneficiari și ale urmașilor lor nu mai știm, cel puțin deocamdată, nimic. Se poate însă presupune cu destul temei că, alături de alți foști concitadini din Caransebeș, ei au dus în continuare existența modestă a micilor nobili cu rosturi militare din părțile Hunedoarei. Nu excludem nici posibilitatea ca Ioan și Petru Raț sau urmași de-ai lor să fi revenit în vara târzie a anului 1688 în Caransebeșul natal, în furgoanele trupelor habsburgice, încercând să-și recupereze cu acest prilej bunurile abandonate în mod forțat în 1658⁸. Dar, cel puțin până în prezent, ne lipsesc dovezi în acest sens.

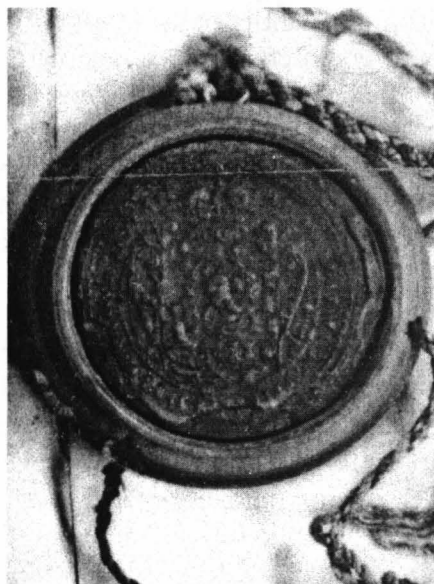

**DIPLOMA DE ÎNNOBILARE ȘI BLAZON A FRAȚILOR IOAN ȘI PETRU RAȚ
DIN CARANSEBEȘ**

⁸Cu privire la acțiunea revendicativă a caransebeșenilor reveniți din pribegie în 1688, cf. Costin Feneșan, *Caransebeșul la începutul celei de-a doua stăpâniri habsburgice (1688)*, în „Revista Istorică”, tom VII, nr. 1-2, 1996, p. 73-85.

**BLAZONUL NOBILIAR ACORDAT ÎN 1667 FRĂȚILOR
IOAN ȘI PETRU RAȚ DIN CARANSEBEȘ**

**SIGILIUL PRINCIAR ATÂRNAT DE VALIDARE
A DIPLOMEI DIN 1667**

1667 ianuarie 14, Târgu Mureș

Mihail Apafi I, principele Transilvaniei, îi înnobilează și le acordă blazon nobiliar fraților Ioan și Petru Raț (*Rácz*) din Caransebeș și scutește casa lor aflată în târgul Hunedoara, împreună cu toate pământurile ce țin de aceasta, de plata oricăror dări și taxe, precum și de prestarea unor servicii publice.

Original pe pergament păstrat într-o colecție particulară; sigiliul în ceară roșie, într-o capsulă din lemn, este atârnat de document cu șnur de mătase de culoare roșie și verde.

NOS, MICHAEL APAFI, Dei gratia princeps Transylvaniae, partium regni Hungariae dominus et Sicularum comes etc., memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod cum nos, ad nonnullorum fidelium dominorum consiliariorum nostrorum singularem nobis propterea factam intercessionem, tum vero attentis et consideratis fidelitate fidelibusque servitiis strenuorum *Joannis et Petri Racz de Karansebes*, fratrum germanorum, quae ipsi ex eo toto tempore quo divina benignitate Principatus nostri habenas moderamur fideliter exhibuisse et impendisse, perhibentur ac deinceps quoque eadem se praestituri et impensuri promittunt et pollicentur, eosdem igitur *Joannem et Petrum Racz*, de speciali gratia et potestatis nostrae principalis plenitudine, e statu et conditione plebea, in qua nati sunt et hactenus extiterunt, clementer eximentes ac in coetum et numerum verorum, natorum, indubitatorum et insignitorum regni nostri Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum nobilium annumerandos, aggregandos, cooptandos et adscribendos duximus, prout annumeramus, aggregamus, cooptamus et adscribimus, decernentes expresse ut à modo deinceps, successivis semper temporibus, iidem *Joannes et Petrus Ràcz* haeredesque et posteritates ipsorum utriusque sexus universi pro veris, natis et indubitatis nobilibus habeantur et reputentur.

In Signum aut em huiusmodi verae et perfectae nobilitatis eorum haec arma sive nobilitatis insignia, scutum videlicet militare coelestini coloris, in cuius campo sive area homo quidam integer, sago indutus, pugionem evaginaturn sursum tenere conspicitur, supra scutum autem galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium gemmis atque unionibus decenter exornatum, ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hincinde defluentes utrasque oras sive margines scuti pulcherrime ambiunt et exornant, prout haec omnia in capite sive principio

praesentiarum literarum nostrarum docta manu et arte pictoris clarius expressa et depicta esse cernuntur, animo deliberato et ex certa scientia liberalitateque nostra principali memoratis *Joanni et Petro Racz* haeredibusque et posteritatibus ipsorum utriusque sexus universis gratiose dedimus, donavimus et contulimus, annuentes et concedentes ut ipsi praescripta arma sive nobilitatis insignia more aliorum, verorum, natorum, indubitatorum insignitorumque nobilium armis utentium ubique in praeliis, hastiludiis, torneamentis, duellis, monomachiis et aliis quibusvis exercitiis militaribus et nobilitaribus, sigillis, vexillis, cortinis, velis, auleis, annulis, clypeis, tentoriis, domibus, sepulchris, generaliter vero quarumlibet rerum et expeditionum generibus, sub merae et perfectae nobilitatis titulo, quo eos ab universis et singulis cuiuscunque status, conditionis, gradus, honoris, ordinis, officii, dignitatis et praeeminentiae homines existant, insignitos dici, teneri, nominari et reputari volumus ferre et gestare omnibusque et singulis iis honoribus, gratiis, privilegiis, indultis, libertatibus, immunitatibus et praerogativis, quibus caeteri veri, nati, indubitati insignitique nobiles et militares praefati regni nostri Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum liomines quomodocunque de iure et ab antiqua consuetudine utuntur, fruuntur et gaudent, perpetuo uti, frui et gaudere valeant atque possint.

Et nihilominus, pro ampliori gratiae et munificentiae nostra principalis erga praefatos *Joannem et Petrum Racz* (expressione)¹ domum eorundem in oppido Vajda Hunyad et platea vulgo Görög uca vocata, in vicinitatibus domorum Alberti Orbonas ab una ac Moyszi Menda partibus ab altera, in comitatu Hunyadiensis existentem habitam, ab omni censuum, taxarum et contributionum nostrarum tam ordinariarum quam extraordinariarum subsidiiqua et lucri Camerae nostrae solutione, servitiorum quorumlibet plebeorum et civilium exhibitione hospitum condensatione et in eam domum receptione, vineas, item agricolationes, allodiaturas, seminaturas et alias quasvis haereditates et terras arabiles, intra veras metas territorii dicti oppidi Vajda Hunyad, ad eandem domum de iure tentas et possessas ac bono modo comparatas, ab omni decimarum, nonarum, quintarum, quartarum, capetiarum ac aliarum quarumlibet datiarum et collectanearum exhibitione iurisque et census montani solutione clementer in perpetuum eximendos, supportandos, libertandos et nobilitandos duximus, prout eximimus, supportamus, libertamus et nobilitamus per praesentes.

Quocirca vobis, fidelibus nastris spectabilibus, magnificis, generosis, egregiis et nobilibus, supremis et vice comitibus, iudicibus viceiudicibusque nobilium, item decimatoribus et quarumvis contributionum ac exactionum

perceptoribus et exactoribus comitatus Hunyadiensis, necnon hospitiorum distributoribus et eorum vices gerentibus, modernis videlicet et futuris quoque, pro quovis tempore constituendis, providis etiam iudici et iuratis oppidi Vajda Hunyad praesentem notitiam habituris, nobis dilectis, harum serie committimus et mandamus firmiter, quatenus vos quoque à modo deinceps, successivis semper temporibus, annotatos *Joannem et Petrum Racz* haeredesque et posteritates ipsorum utriusque sexus universos ratione praespecificatae domus haereditatumque quarumvis ad eandem pertinentium ad nullam censuum, taxarum et contributionum nostrarum tam ordinariarum quam extraordinariarum subsidii et lucri Camerae nostrae solutionem, servitiorum quorumlibet plebeorum et civilium exhibitionem, hospitum condescensionem et in eam domum receptionem, decimarum, nonarum, quintarum, quartarum, capetiarum ac aliarum quarumlibet datiarum et collectanearum pensionem cogere et compellere aut propterea eosdem in personis rebusque et bonis suis universis impedire, turbare, molestare seu quovis modo damnificare praesumatis vel sitis ausi modo aliquali, sed eandem domum universasque eiusdem appertinentias pro exemptis, supportatis, libertatis et im perpetuum nobilitatis habere debeatis et teneamini. Secus non facturi. Praesentibus perlectis, exhibenti restitutis. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes literas nostras pendentis et authentici sigillii nostri munimine roboratas menoratis *Joanni et Petro Racz* haeredibusque et posteritatibus ipsorum utriusque sexus universis gratiose dandas duximus et concedendas. Datum in civitate nostra Marusvasarhely, die decima quarta Januarii, anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo septimo.

Michael Apafi ppr.

Însemnare pe plicatură

Anno 1667, 27. Januarii, in generali dominorum regnicolarum Dieta, in civitate Maros-Vásárhely celebrata, praesentes literae armales nominibus introscriptorum exhibitae, publicatae, nemine contradicente. Extradatae per magistrum Martinum Sárpataki, illustrissimi domini, domini principis Transylvaniae prothonotarium ppr.

¹ Textul șters; întregire după sens.

Traducere

Noi, Mihail Apafi, din mila lui Dumnezeu principe al Transilvaniei, domn al părților din regatul Ungariei și comite al secuilor etc., dăm de știre făcând cunoscut prin cuprinsul scrisorii de față tuturor cărora li se cuvine, că noi, la rugămintea făcută nouă în chip deosebit în această privință de către mai mulți domni credincioși consilieri ai noștri, precum și luând aminte și ținând seama de credința și de slujbele credincioase ale vrednicilor Ioan și Petru Raț din Caransebeș, frați buni, pe care aceștia, după cum se știe, le-au făcut și le-au adus cu credință, începând cu vremea de când, din bunătatea dumnezeiască, ținem frâiele principatului nostru, (slujbe) pe care au promis și s-au oferit că le vor face și le vor aduce chiar și mai apoi, așadar pe acești Ioan și Petru Raț, din milostivirea noastră deosebită și din deplinătatea puterii noastre princiare, i-am ridicat cu îndurare din starea și condiția plebee în care s-au născut și au trăit, până acum și am hotărât să-i numărăm, să-i alăturăm, să-i cooptăm și să-i înregistrăm în ceata și numărul adevăraților, născuților, neîndoielnicilor și deosebiților nobili ai țării noastre a Transilvaniei și a părților din Ungaria care îi sunt alăturate, după cum îi numărăm, îi alăturăm, îi cooptăm și îi înregistrăm, hotărând în chip deosebit ca, de acum înainte și pentru vremurile care urmează, aceeași Ioan și Petru Raț, precum și toți moștenitorii și coborâtorii lor de ambele sexe, să fie socotiți și cunoscuți drept adevărați, născuți și neîndoielnici nobili.

Iar ca semn al acestei adevărate și desăvârșite nobilități a lor, le-am dat, le-am dăruit, și le-am hărăzit cu milostivire, cu chibzuință și dintr-o anumită știință și dărnicie princiară ale noastre, amintiților Ioan și Petru Raț, precum și tuturor moștenitorilor și coborâtorilor lor de ambele sexe, acest blazon sau însemn al nobilității, anume un scut militar de culoarea cerului, în al cărui câmp sau suprafață se vede un om în întregime, îmbrăcat cu o mantie și ținând îndreptat în sus un pumnal scos din teacă, iar deasupra scutului este așezat un coif militar cu viziera lăsată, înconjurat de o diademă regală frumos împodobită cu pietre prețioase și perle. Din vârful coifului pornesc însă benzi sau fâșii de diferite culori, înconjurând și împodobind cât se poate de frumos ambele laturi sau margini ale scutului, așa cum toate acestea pot fi văzute înfățișate mai limpede și pictate în capul sau la începutul scrisorii noastre de față prin mâna, iscusită și arta pictorului. De asemenea, încuviințăm și hărăzim ca aceștia (Ioan și Petru Raț) să ducă și să poarte amintitul blazon sau însemn al nobilității, după obiceiul celorlalți, adevărați, născuți, neîndoielnici și deosebiți nobili care folosesc blazonul,

pretutindeni în lupte, jocuri cu lancea, turniruri, dueluri, lupte individuale și orice altfel de activități militare și nobiliare, pe sigilii, steaguri, draperii, covoare, cortine, inele, scuturi, corturi, case, morminte și îndeobște pe orice fel de lucruri și lucrări, sub chipul adevăratei și desăvârșitei nobilități care îi deosebește de toți și de fiecare dintre oamenii de orice stare, condiție, rang, onoare, rând, slujbă, demnitate și treaptă ar fi, și vrem să li se zică, să fie socotiți, numiți și cunoscuți în acest fel și să fie în stare și să se poată folosi și bucura pe vecie de toate și de fiecare dintre acele onoruri, milostiviri, privilegii, scutiri, libertăți, imunități și prerogative, de care se folosesc, beneficiază și se bucură în orice chip, de drept; și după vechiul obicei, ceilalți adevărați, născuți, neîndoielnici și deosebiți nobili și oșteni ai pomenitei țări ale noastre a Transilvaniei și a părților din Ungaria care îi sunt alăturate.

De asemenea, spre o mai mare mărturie a milostivirii și dărnicii noastre princiare față de sus-amintiții Ioan și Petru Raț, am hotărât cu îndurare ca, după casa acestora, care se află și pe care o stăpânesc în târgul Hunedoara și comitatul Hunedoarei, anume pe strada numită în limba poporului strada Grecilor, în vecinătatea caselor lui Albert Orbonaș, pe de o parte, și Moise Mânda, pe de altă parte, să fie scutiți, iertați, eliberați și nobilitați pe veci de plata oricăror dări, taxe și contribuții ale noastre, atât cele obișnuite cât și cele extraordinare, de plata dării și a venitului Cămării noastre, de îndeplinirea oricăror servicii plebeie și civile, de găzduirea oaspeților și primirea lor în acea casă, de asemenea de prestarea oricărei decime, none, quinte, quarte, dări după căpița de fân și împlinirea oricăror altor dări și colecte după ogoarele, alodiile, semănăturile și orice alte bunuri și pământuri de arătură aflate între adevăratele hotare ale teritoriului zisului târg Hunedoara, care țin de drept de acea casă, fiind stăpânite și cumpărate în bună rânduială, după cum îi scutim, îi iertăm, îi eliberăm și îi nobiliim prin scrisoarea de față.

De aceea, prin scrisoarea de față vă punem în vedere și vă poruncim cu tărie vouă, credincioșilor noștri, cinstiților, măreților, de nobil neam, aleșilor și nobililor, comiților supremi și vicecomiților, juzilor și vicejuzilor nobililor, de asemenea dijmuitorilor și perceptorilor și încasatorilor din comitatul Hunedoarei ai oricăror contribuții și dări, precum și celor care se îngrijesc de găzduirea oaspeților și locțiitorilor lor, anume atât celor de acum cât și celor din viitor, care vor fi rânduiți în cursul vremii, de asemenea chibzuiților jude și jurați ai târgului Hunedoara, care vor vedea scrisoarea de față, nouă iubiți, ca, de acum înainte și pentru vremurile care

vor urma, voi să nu îndrăzniți și nici să cutezați într-un fel oarecare, ca pe amintii Ioan și Petru Raț, precum și pe toți moștenitorii și coborâtorii lor de ambele sexe, să-i siliți și să-i constrângeți sau să-i împiedicați, tulburați, supărați sau păgubiți, din această cauză într-un mod oarecare în persoana și toate lucrurile și bunurile lor în ceea ce privește scutirea amintitei case și a oricăror bunuri care țin de aceasta de la plata oricăror dări, taxe și contribuții ale noastre, atât cele obișnuite cât și cele extraordinare, de la plata dării și a venitului Cămării noastre, de la împlinirea oricăror servicii plebee și civile, de la găzduirea oaspeților și primirea lor în acea casă, de la prestarea oricărei decime, none, quinte, quarte, dări după căpița de fân și împlinirea oricăror altor dări și colecte, ci sunteți obligați, datori și trebuie să socotiți, scutită, iertată, eliberată și nobilitată pe veci acea casă și tot ceea ce ține de aceasta. Altfel să nu se facă. După citirea scrisorii din față, să o restituiți celui care a înfățișat-o. Spre amintirea și tăria veșnică a acestui lucru am hotărât să dăm și să hărăzim cu milostivire această scrisoare a noastră, a cărei tărie am sporit-o și prin atârnarea sigiliului nostru autentic, amintiților Ioan și Petru Raț, precum și tuturor moștenitorilor și coborâtorilor lor de ambele sexe. Dată în orașul nostru Târgu Mureș, în a patrusprezecea zi a lui ianuarie, în anul Domnului o mie șase sute șasezeci și șapte.

Mihail Apafi ppr.

Însemnaxe pe plicatură

Această scrisoare de blazon, cu numele scrise în interiorul ei, a fost înfățișată și făcută publică în anul 1667, în 27 ale lui ianuarie, în Dieta generală a domnilor regnicolari ținută în orașul Târgu Mureș, fără a se ridica vreo împotrivire. Eliberată de magistrul Martin Sárpataki, protonotar al preavestitului domn, al domnului principe al Transilvaniei ppr.

DER ADELS - UND WAPPENBRIEF FLÜCHTIGER BANATER RUMÄNEN (1667)

Zusammenfassung

Nach der kampflosen Übergabe des Karansebesch-Lugoscher Banats an die Pforte (1658) sahen sich die Adeligen und die meisten der dortigen Stadtbewohner gezwungen, sich ins benachbarte Siebenbürgen zu retten, und dort ein neues Dasein zu beginnen. Wer über einen Adels - und Wappenbrief verfügte, war bestrebt sich diesen durch den siebenbürgisehen Fürsten, bestätigen und erneuern zu lassen, um sozial und auch wirtschaftlich sichergestellt zu sein. Andere hingegen waren bemüht eine derartige fürstliche Gunst durch verschiedene vorwiegend aber militärische Leistungen zu erreichen. Den wenigsten ist aber dieses Vorhaben weit von der alten im militärischer Hinsicht wichtigen Heimat gelungen. Zu den Ausnahmen zählen zwei in Karansebesch gebürtige Brüder, Johann und Peter Racz (*Raț* = *Sârbu*), die infolge ihrer Verdienste (womöglich militärischer Natur) vom siebenbürgischen Fürsten Michael Apafi I. am 14. Januar 1667 einen Adels - und Wappenbrief, erhalten haben. Als besondere fürstliche Gunst wurde das im Marktflecken Hunedoara (*Vajdahunyad*) befindliche Haus der beiden Brüder mit dem dazu gehörigen Grund und Ackerboden von allen Steuerpflichten, Abgaben und sonstigen Dienstleistungen freigesprochen, Zeuge der in einer Privatsammlung aufbewahrte Adels - und Wappenbrief dessen lateinische Originalfassung und Übersetzung ins Rumänische mit einem einführenden Kommentar veröffentlicht werden.

MĂSURILE DE ORGANIZARE A MINERITULUI ȘI METALURGIEI BĂNĂȚENE LA ÎNCEPUTUL STĂPÂNIRII HABSBURGICE, CUPRINSE ÎN DECRETUL CAMEREI AULICE ADRESAT LA 4 IANUARIE 1721 ADMINISTRAȚIEI BANATULUI

OVIDIU MARINEL KOCH-TUFIȘ

Victoriile obținute pe câmpurile de luptă de armatele austriece, în războiul desfășurat între anii 1716–1718 împotriva otomanilor, vor fi consfințite la masa tratatelor în anul 1718 la Passarowitz, prin anexarea de către Imperiul habsburgic a Banatului, Olteniei și a nordului Serbiei. Ținând cont de interese politico-strategice și economico-financiare majore ale Imperiului habsburgic, Banatul va fi organizat într-un domeniu al Coroanei și Camerei imperiale, fiind administrat de la Viena de forurile aulice, respectiv Camera Aulică și Consiliul Aulic de război, prin intermediul Administrației Țării Banatului (Banater Landes – Administration), înființată la Timișoara în noiembrie 1717.¹

Statutul dobândit de Banat în cadrul monarhiei habsburgice, respectiv acela de domeniu al Coroanei și Camerei imperiale, conferea împăratului, pe lângă calitatea de suveran al țării și pe aceea de stăpân feudal, fapt ce va permite guvernanților de la Viena să aplice în practică idei politice și administrative și să realizeze proiecte economice inspirate din gândirea mercantilistă.

Mercantilismul reprezintă politica economică a statului absolutist, având ca țel creșterea puterii acestuia prin sporirea avuției naționale. Acest deziderat putea fi atins în primul rând prin creșterea producției industriale în manufacturile de stat și realizarea unei balanțe comerciale active în care exporturile, în special de produse industriale, depășeau importurile, permițând rămânerea și atragerea în țară a unor sume mari de bani ce sporeau rezerva monetară a țării.

Mineritul și metalurgia se numărau printre ramurile economice favorizate de politica economică mercantilistă.²

¹ Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial 1716 – 1778*, Timișoara 1997, p. 49, în continuare Costin Feneșan, „*Administrație și fiscalitate 1716-1778*”.

² Zollner Erich, *Istoria Austriei*, vol. I, București 1997, p. 348.

Producând metalele necesare realizării unor bunuri de consum folosite de societăți, bunuri ce în parte erau exportate, participând astfel la realizarea unei balanțe comerciale active, contribuind la sporirea masei monetare prin producția de metale nobile – aurul și argintul –, creând locuri de muncă și implicit surse de venituri populației, oferind posibilități pentru desfășurarea unor afaceri economice pentru întreprinzătorii (investitorii, n.n.) particulari, mineritul este considerat ca fiind „copilul preferat al mercantilismului”, fiind și „cel mai nevinovat mijloc de a îmbogăți *erariul*”³ (*fiscul imperial* n.n.).

Pe plan central, mineritul și metalurgia bănățeană s-au aflat între anii 1718–1745 sub conducerea Camerei Aulice din Viena, secundată de Comisia Neoaquistică,⁴ iar pe plan local au fost subordonate Administrației Banatului.

Pentru organizarea mineritului și metalurgiei bănățene Camera Aulică, în calitate de for superior care răspundea de problemele economice și financiare ale imperiului, va emite periodic decrete care vor fi trimise Administrației Banatului. Aceasta din urmă alcătuiește, la rândul său, pe baza dispozițiilor și indicațiilor primite de la Camera Aulică, instrucțiuni pe care le trimite administrației miniere, aceasta trebuind să le aducă la îndeplinire și să le transpună în practică în regiunea minieră.

Sesizând importanța mineritului și metalurgiei, Comisia de organizare a Țării Banatului și guvernatorul provinciei, generalul Mercy, solicită Camerei Aulice la 7 octombrie 1717 luarea unor măsuri pentru reluarea activității la minele și instalațiile industriale exploatate de turci în Banat, precum și construirea altora noi⁵.

Camera Aulică recepționează pozitiv memoriul amintit mai sus, trecând la întocmirea unor acte normative pe baza cărora va fi organizată activitatea minieră și metalurgică din Banat. Primul astfel de act normativ, cunoscut din documentele studiate până în prezent, este decretul din 7 decembrie 1717, prin care Camera Aulică decide să încredințeze organizarea

³ Kallbrunner J., *Das Kaiserliche Banat*, I. Einrichtung und Entwicklung des Banats bis 1739, München 1958, („Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks“, Reihe B, Bd. 11), p. 50-51.

⁴ Pentru evoluția ulterioară, vezi Costin Feneșan, Rudolf Gräf, M. Zaberca, I. Popa, *Din istoria cărbunelui, Anina 200*, Reșița 1991, p. 7; Costin Feneșan, „Administrație și fiscalitate 1716-1778”, p. 64-67 și Gräf Rudolf, *Domeniul bănățean al STEG 1855–1920*, Reșița 1997, p. 44.

⁵ Sonia Jordan, *Die Kaiserliche Wirtschaftspolitik in Banat in 18 Jahrhundert*, München 1967, p. 39 și Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate 1716-1778*, p. 64.

mineritului și metalurgiei bănățene Comisiei bănățene de organizare minieră („Banater Bergwerks Einrichtungs Commission”), care va fi pusă sub conducerea lui von Kalanek - consilier al Camerei Aulice, care a fost trimis în Banat în calitate de comisar de organizare („Einrichtungs- Kommissar”) al administrației imperiale - în calitate de „Principal Commissarium” și a lui Ignatium Hahn, în calitate de „Con-Commissarium”⁶. Considerăm că decretul, amintit mai sus, prezintă o deosebită importanță pentru începutul activității de organizare a mineritului și metalurgiei bănățene și dorim în acest sens să prezentăm, în cele ce urmează, câteva aspecte pe care le considerăm mai importante.

Din decretul menționat rezultă - după informațiile pe care le deține Camera Aulică - că în Munții Banatului se află minereu de cupru la „Versecz”, pe apa „Versava” și minereu de fier la „Carassava”, pe apa „Carass”⁷. În realitate, analizând documente din anii imediat următori, respectiv 1718 și 1726, reiese că în Banat se aflau mine de cupru în apropiere de Oravița⁸ și mine de fier la Doman, situate lângă Carașova și respectiv „Tilfa”, lângă Bocșa⁹.

O importanță deosebită o prezintă instrucțiunile prin care se cere comisiei să organizeze o cercetare amănunțită a munților Banatului în vederea descoperirii de noi minereuri, să preia și să organizeze activitatea la minele bănățene aflate în funcțiune sau părăsite, în numele împăratului, care ia sub protecția sa deosebită și pe lucrătorii mineri aflați aici, acestora garantându-li-se în continuare toate libertățile și privilegiile avute. Camera Aulică consideră în continuare necesar ca spălătoriile de aur aflate în Banat să fie riguros conscripționate, astfel încât practicarea fără autorizație a acestei ocupații - acest lucru producând pierderi fiscului imperial - să fie stopată.

Fiind conștientă că exploatarea minereurilor de către erariu nu se poate face fără riscul unor pierderi financiare, Camera Aulică recomandă

⁶ Anton Schmidt, *Chronologisch, Systematische Sammlung der Berggesetze der Österreichische Monarchie*, Wien 1834, zweite Abtheilung (partea a doua), vol. VI, p. 81 și Gräff Rudolf, *op. cit.*, p. 45

⁷ Anton Schmidt, *op. cit.*, p. 100.

⁸ *Ibidem*, p. 105

⁹ Hof Kammer Archiv - Wien, Fond 16, Anhang Vermischer Ungarische Gegenstände (16 bis 18 Jahrhundert), fascicolul 19; *Banater Bergwerke Berichte des Temesvarer Administration und ihr untergeordneter Stellen in Montansachen an die Hofkammer und Hofkommission in Münz und Bergwesen (1718-1762)*, p. 54, în continuare „HKA - Wien - Banater Bergwerke Berichte“.

comisiei bănățene să atragă la exploatarea minereurilor asociațiile de particulari („Gewerken”), cărora li se garantează dreptul de a dispune de câștigurile realizate. Împăratul, în calitate de suveran și stăpân feudal al Banatului își rezervă dreptul încasării unei părți din producția de metal obținută, sub forma unei taxe numită urbaniu („die Urbaren”) și dreptul de „die praeemptio”, respectiv de achiziționare a metalelor obținute la un preț anumit¹⁰.

Administrația Banatului continuă acțiunea începută de Camera Aulică, referitoare la organizarea mineritului și metalurgiei bănățene, prin instrucțiunile pe care le adresează la 12 decembrie 1718 maistrului minier de la Oravița, document intitulat: Instrucțiuni pentru maistrul minier de la Oravița („Instrukzion für dem Bergmeister zu Oraviza”)¹¹.

Printre măsurile importante, aflate în acest act normativ amintim: stabilirea cadrului juridic, necesar desfășurării activității miniere și metalurgice bănățene, confirmarea numirii lui Johann Schubert în funcția de maistru minier superior la Oravița - acesta fiind răspunzător de desfășurarea activității miniere și metalurgice în Banat - și respectiv a lui Joseph Antony Mayrhofer, în funcția de inspector al mineritului și metalurgiei bănățene¹².

Pentru cunoașterea situației mineritului și a metalurgiei bănățene, precum și a măsurilor luate de autoritățile habsburgice pentru revigorarea acestor activități economice, imediat după cucerirea Banatului, o importanță deosebită o prezintă colecția de documente cuprinzând legi miniere ale monarhiei habsburgice provenind din Arhivele Curții imperiale din Viena - colecție publicată în anul 1834 - și documente nepublicate, provenind din fondurile aceleiași arhive.

Dintre sursele documentare publicate menționate mai sus, - din care am amintit și prezentat pe scurt decretul Camerei Aulice din 7 decembrie 1717 adresat Administrației Banatului și instrucțiunile acesteia din urmă adresate la 12 decembrie 1718 maistrului minier de la Oravița - ne-am oprit în studiul nostru asupra unui document făcând parte din categoria decretelor. Acesta conține noi dispoziții și instrucțiuni referitoare la organizarea

¹⁰ Anton Schmidt, *op. cit.*, p. 100-102.

¹¹ *Ibidem* pag. 105 -115, în continuare documentul va fi citat; *Instrukzion 1718*.

¹² *Instrukzion 1718*, p.105 și 115, vezi în acest sens și studiul nostru *Un document referitor la organizarea mineritului și metalurgiei în Banat la începutul stăpânirii habsburgice; Instrucțiunile Administrației Banatului adresate la 12 decembrie 1718, maistrului minier de la Oravița*, în „Tibiscum” (Studii și comunicări de etnografie-istorie), vol. XI, Caransebeș, 2003, p. 343 - 344; în continuare *Instrucțiunile Administrației Banatului... 1718*.

mineritului și metalurgiei bănățene, pe care Camera Aulică le trimite Administrației Banatului. Documentul a fost emis la Viena în data de 4 ianuarie 1721, fiind alcătuit în urma informațiilor oferite Camerei Aulice de raportul de inspecție, întocmit la 11 decembrie 1720 de către comisia care a vizitat regiunea minieră din Banat și cea din nordul Serbiei.¹³ În decretul, menționat mai sus, Camera Aulică specifică măsurile pe care Administrația Banatului trebuie să le întreprindă în vederea dezvoltării activității miniere și metalurgice în regiunile montanistice din Banat și nordul Serbiei. Documentul ne oferă importante informații referitoare la organizarea și structura de conducere a mineritului și a metalurgiei, exploatarea miniere și instalațiile metalurgice aflate în regiunile amintite mai sus, problemele legate de exploatarea lemnului și producerea mangalului (cărbunele de lemn, n.n.), efectuarea transporturilor în regiunea minieră, precum și aspecte legate de asigurarea forței de muncă, în special calificată, salarizarea acesteia, probleme sociale dintre care amintim: construirea de către fiscul imperial a unor locuințe pentru lucrători, constituirea unui fond de întruajutorare a lucrătorilor („Bruderlade”) și nu în ultimul rând aprovizionarea lucrătorilor cu bunuri de strictă necesitate.

Desigur corespondența cuprinzând: decrete, ordonanțe, hotărâri etc. dintre Camera Aulică și Administrația Banatului referitoare la problemele mineritului și metalurgiei în perioada istorică pe care o analizăm este mult mai vastă, multe dintre aceste documente aflate în fondurile diferitelor arhive așteptând să fie identificate și studiate de către cercetători. În acest sens, înainte de a trece la analiza propriu-zisă a documentului care constituie obiectul studiului nostru, dorim să menționăm faptul că pe parcursul acestui act normativ, Camera Aulică face referiri în mai multe rânduri la o precedentă ordonanță („Resolution”) - emisă la 7 septembrie 1720 - cuprinzând instrucțiuni adresate Administrației Banatului, unele dintre acestea abordând și probleme legate de mineritul și metalurgia bănățeană¹⁴.

Activitatea minieră și metalurgică din Banat este condusă de către maistrul minier superior („Ober Bergmeister”) de la Oravița, aici aflându-se și sediul Direcției miniere bănățene („Berg Amt”). În această funcție, așa

¹³ Anton Schmidt, *op. cit.*, p.141-156; Documentul este intitulat: *Verordnungen über den Untersuchungsbericht der banat'schen Bergwerke zu Oraviza, Poschan und des Kupferbergwerkes zu Maidanbeck in Servien* (Decret alcătuit în urma analizării raportului de inspecție referitor la minele bănățene de la Oravița și Bocșa și a minelor de cupru de la Maidanbeck din Serbia), în continuare documentul va fi citat: *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke.....*

¹⁴ *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke...* p. 142 și 148.

cum am menționat deja, a fost numit în anul 1718 Johann Schubert,¹⁵ acesta aflându-se în respectiva funcție și în anul 1721, după cum reiese din documentul care face obiectul de studiu al acestui articol¹⁶.

Între anii 1718 – 1739, când teritoriile din nordul Serbiei au aparținut Imperiului habsburgic, acestea au fost din punct de vedere administrativ subordonate Administrației Banatului. Activitatea minieră și metalurgică din zona Maydanpek, aflată în nordul Serbiei, a fost în această perioadă subordonată administrativ Direcției miniere de la Oravița, această din urmă situație fiind confirmată de altfel și în decretul Camerei Aulice din 4 ianuarie 1721, în respectivul document menționându-se obligația maistrul minier superior Schubert de a efectua lunar vizite de lucru în regiunea minieră din nordul Serbiei¹⁷.

Pentru un control mai eficient al activității din regiunea minieră bănățeană, Administrația Banatului a numit încă din anul 1718 un înalt funcționar al său, respectiv inspectorul cameral al administrației, Joseph Antony Mayrhofer în funcția de inspector minier,¹⁸ acesta ocupând această responsabilitate până în anul 1720, după cum aflăm din decretul Camerei Aulice din 4 ianuarie 1721. În documentul amintit, Camera Aulică cere Administrației Banatului să numească în funcția de inspector minier o altă persoană în locul lui Mayrhofer - decedat între timp –, deoarece celălalt consilier al administrației civile (camerale) bănățene și inspector cameral superior, Rebentisch, - ce îndeplinește provizoriu și această funcție, - cu toată străduința sa, nu poate face față și acestei noi sarcini¹⁹.

Maistrul minier superior este ajutat în activitatea sa de funcționari minieri, metalurgi și forestieri, calității muncii de conducere desfășurată de către aceștia revenindu-i un rol important în dezvoltarea mineritului și metalurgiei în regiunile montanistice din Banat și nordul Serbiei. Camera Aulică acordă o atenție deosebită asigurării cadrelor de conducere și specialiștilor necesari dezvoltării mineritului și metalurgiei bănățene. În

¹⁵ *Instrukzion 1718*, p. 105-106; vezi și studiul nostru *Instrucțiunile Administrației Banatului... 1718*, p. 343 - 344.

¹⁶ *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke...* p. 150.

¹⁷ *Ibidem* p. 141-142 și 156.

¹⁸ *Instrukzion 1718*, p. 115; în decretul Camerei Aulice din 4 ianuarie 1721, respectivul inspectorul minier este amintit sub numele de Mayrhofer, vezi *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke...*, p. 156; referitor la atribuțiunile inspectorului minier vezi, *Instrukzion 1718*, p. 115 și studiul nostru *Instrucțiunile Administrației Banatului... 1718*, p. 343.

¹⁹ *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke...*, p. 156.

acest sens menționăm faptul că forul superior, amintit mai sus, anunță prin decretul din 4 ianuarie 1721, că a trimis în Banat de la exploatarea miniere „Biberreüther”, aflate lângă „Schemniz” (localități din regiunea minieră numită și Ungaria Inferioară aflată în vestul Slovaciei de astăzi, n.n.), un specialist în minerit („Berg Oberreüther”). Din cauza iernii, acest specialist, pe nume Kirchner, va sosi în Banat în primăvara anului 1721, Administrația Banatului trebuind să îl folosească în vederea efectuării unor noi lucrări de prospecțiuni și pentru aducerea exploatarea miniere existente la un stadiu corespunzător, comparabil cu cel al exploatarea miniere din regiunile imperiului cu tradiție în minerit și metalurgie²⁰.

În continuare Camera Aulică dispune încadrarea pe postul de magazionier („Huttenschreiber”) la topitoria de cupru de la Oravița – în locul lui Johann Willinger, decedat între timp – a pădurarului Wiselberger, o persoană considerată cu experiență în problemele montanistice („Bergwerkssachen”), acesta având și cunoștințele necesare cerute în meseria de laborant („Probier Kunst”). Având în vedere cunoștințele acestuia, se consideră că pădurarul Wiselberger poate să îndeplinească și funcția de laborant, nemaifiind în acest sens necesară angajarea unei alte persoane în această funcție, avându-se în vedere și faptul că pentru minereurile de cupru nu este necesară efectuarea - ca în cazul minereurilor de aur și argint - a unei contraprobe de minereu²¹.

Dacă Administrația Banatului consideră că maestrul minier superior Schubert, datorită altor obligații de serviciu nu mai poate îndeplini și funcția de contabil („Einnehmer”), Camera Aulică recomandă să fie angajat pe acest post și eventual pe cel de laborant - dacă Administrația Banatului nu are o altă propunere – o persoană pe nume Grundel, acesta urmând să sosească în Banat împreună cu un grup de topitori de la Neüsohl (localitate din regiunea minieră aflată în vestul Slovaciei de astăzi numită și Ungaria Inferioară, n.n.). Grundel are pe lângă cunoștințele de minerit și cunoștințe de topografie („abschinens”) și de laborant, acesta putând fi angajat în funcțiile deja amintite în mod provizoriu, urmând ca în cazul în care este considerat apt, să fie confirmat ulterior printr-o hotărâre („Ratification”) a Camerei Aulice. În sfârșit, forul superior amintit mai sus încheie acțiunea de numire și de propuneri de numire a unor funcționari montanistici în regiunea

²⁰ *Ibidem*, p. 143, 155.

²¹ *Ibidem*, p. 149 – 150.

minieră bănățeană, dispunând numirea lui Martin Sebald în funcția de magazionier la exploatarea miniere („Bergschreiber”) de la Oravița²².

Având în vedere cele prezentate mai sus, dorim să menționăm faptul că activitatea economică desfășurată în spiritul ideilor mercantiliste în spațiul Imperiului habsburgic se caracterizează printr-o puternică centralizare a deciziilor, din care cauză mercantilismul de tip austriac mai poartă și numele de cameralism („Kameralismus”)²³. Deciziile porneau de la Camera Aulică, ca for central răspunzător de problemele economice și financiare ale imperiului, mergând în cazul de față pe filiera Administrației Banatului, inspectorul minier, pentru a ajunge la Oravița, unde maistrul minier asigura punerea lor în practică²⁴.

În anii 1720 – 1721, după cum rezultă din documentul pe care îl studiem, în Banat existau mine de cupru lângă Oravița și exploatarea de minereu de fier, nelocalizate în document, acestea din urmă aprovizionând furnalul de la Bocșa, în timp ce în nordul Serbiei la Maydanpek se aflau mine de cupru²⁵.

Exploatarea de cupru de lângă Oravița se aflau în munții numiți: Ciclovei („Czikloverer Gebürg”), Cornutilfer („Cornatilfer Gebürg”) și Cahsaviza („Choschovizer Gebürg”)²⁶.

Documentul menționează în munții Ciclovei lucrările miniere „Mercy”, unde s-a descoperit minereu de bună calitate, exploatarea acestora trebuind să fie continuată, și „Wallis”, unde exploatarea va trebui să fie oprită din cauza cheltuielilor mari de exploatare, datorate rocii tari în care se excavează²⁷.

În munții Cornutilfer se află galeria „Heylige Dreyfaltigkeit Stollen”, din aceasta săpându-se în direcția câmpului minier („Feld Orth”) două galerii secundare în care lucrează două echipe de mineri, la acest complex de lucrări miniere Camera Aulică considerând că exploatarea trebuie să fie

²² *Ibidem*.

²³ Karl Vocelka, *Geschichte Österreichs Kultur – Gesellschaft – Politik*, Wilhelm Heyns Verlag, München, 2002, p. 151.

²⁴ Vezi în acest sens studiile noastre, *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*, p. 344 și *Situația mineritului și metalurgiei bănățene la începutul stăpânirii habsburgice, analizată prin prisma a două rapoarte de inspecție, datând din anii 1726 și respectiv 1727*, în „Analele Banatului”, Arheologie - Istorie, vol. X – XI, 2002-2003 / 2, Timișoara, 2004, p. 340, în continuare *Situația mineritului și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*.

²⁵ *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke...*, p. 141 – 142.

²⁶ *Ibidem*, p. 143 – 144.

²⁷ *Ibidem*, p. 143.

continuată. În direcția galeriei „Heylige Dreyfaltigkeit Stollen” au început și lucrările de excavare a unui puț „Schacht”, din care cele două echipe de mineri care lucrează aici au exploatat deja o cantitate de minereu de cupru de bună calitate²⁸.

În munții Cahsaviza, Camera Aulică consideră că lucrările miniere trebuie să fie continuate, după ce în ultimul timp aici a fost exploatată o cantitate mai importantă de minereu. În documentul pe care îl analizăm, se menționează și faptul că în acești munți a început săparea unui al doilea puț necesar pentru transportul la suprafață al minereului și pentru aerisire și au fost redeschise o serie de vechi lucrări miniere care au fost exploatate în timpul stăpânirii turcești în Banat. Dintre aceste lucrări miniere este menționat un puț, din care s-a extras o cantitate importantă de minereu, aici pentru a fi înlesnită exploatarea minereului este necesară evacuarea apelor de infiltrație cu ajutorul pompelor. Considerăm faptul că informația menționată mai sus ne oferă o bună imagine și asupra tehnicii miniere folosite în această perioadă la minele bănățene, respectiv utilizarea pompelor pentru evacuarea apelor de infiltrație. În vederea extinderii exploatărilor miniere din munții Cahsaviza, Camera Aulică aprobă redeschiderea vechii galerii de tip Erbstollen, construită de către turci („Alt Turkischen Erbstollens”), – lucrarea urmând să fie continuată în direcția puțului principal – și recomandă construirea în viitorul apropiat a unei lucrări miniere principale, respectiv o nouă galerie de tip Erbstollen, care va trebui să fie săpată la un nivel inferior, față de galeria de același tip amintită mai sus²⁹.

După cum rezultă din informațiile prezentate mai sus, precum și din unele documente datând din anii imediat următori,³⁰ în zona situată în apropiere de Oravița minereurile de cupru au fost exploatate și în timpul stăpânirii turcești. Un vechi document, datând din anul 1437, menționează exploatările miniere de la Ciclova, atestând în acest mod documentar faptul că exploatarea minereurilor s-a făcut aici și în timpul stăpânirii maghiare în Banat³¹.

²⁸ *Ibidem*, p. 143 – 144.

²⁹ *Ibidem*, p. 144; „Erbstollen” este o galerie săpată la partea inferioară a unei exploatări miniere pentru a permite evacuarea apelor subterane din galeriile superioare, conform, Michael Zigenbalg *Aspekte des Markscheidewesens mit besonderer Berücksichtigung der Zeit von 1200 bis 1500*, în *Der Anschnitt*, Beiheft 2, Nr. 30, Bochum, 1984, p. 49; referitor la tehnica minieră folosită în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea în Banat, vezi Volker Wollmann, *Dezvoltarea tehnicii miniere din munții cărășeni în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea în Banatica*, I, Reșița 1971, p. 197-217.

³⁰ Vezi în acest sens studiul nostru, *Situația mineritul și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 342-343.

³¹ Dumitru Țicu, *Banatul montan în evul mediu*, Timișoara, 1998, p. 312.

Referitor la exploatările miniere de lângă Oravița, dorim să menționăm faptul că în documentul conținând instrucțiunile Administrației Banatului adresate maistrului minier de la Oravița, document datând din anul 1718, sunt amintite minele de la Ciclova („Cziklova”), cu lucrările miniere „Mercy” și „Wallis” și cele de la Cornu Tilfa, unde este menționată galeria „Heylige Dreyfaltigkeit”, la acestea existând exploatări subterane, dar și de suprafață³².

O imagine referitoare la cantitatea de minereu de cupru exploatată din minele aflate lângă Oravița, la conținutul de metal al acestuia și în primul rând la cantitatea de cupru negru („Schwarz Kupfer”) obținută la topitoria de la Oravița, prin topirea minereului de cupru în anul 1720, ne oferă tabelele („Extracts”), trimise de către Administrația Banatului spre verificare Camerei Aulice. Din aceste tabele rezultă că în acest an, pe o perioadă de timp care nu este menționată, dintr-o cantitate de 2185 de pahren (aprox. 428 t) de minereu de cupru s-au obținut prin prelucrare doar 196 centenari și 17 funți (aprox. 11 t) de cupru negru și 300 de centenari (aprox. 17 t) de produs intermediar, ceea ce înseamnă că dintr-un centenar de minereu nu se obține nici măcar 7 1/2 funți (aprox. 4,2 kg) de cupru. Făcând o comparație între rezultatul probelor de minereu efectuate, probe care au arătat că un centenar de minereu de cupru conține 14 - 25 de funți (aprox. 8 - 14 kg) de cupru și conținutul real de metal rezultat în urma topirii minereurilor, conținut rezultat prin compararea cifrelor aflate în tabele, prezentate mai sus, Camera Aulică consideră că pe parcursul procesul tehnologic de topire a minereurilor de cupru la Oravița se produc pierderi de metal³³.

Având însă în vedere unele informații referitoare la calitate slabă a probelor de minereu efectuate la exploatările miniere din Banat, informații aflate într-un raport de inspecție întocmit în urma unei vizite efectuate în anul 1727 la exploatările miniere din această regiune montanistică³⁴,

³² *Instrukzion 1718*, p. 109, vezi în acest sens și studiul nostru, *Instrucțiunile Administrației Banatului... 1718*, p. 344.

³³ *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke...*, p. 145; un pahre este o unitate de măsură cântărind între 3,5 - 4 centenari, vezi în acest sens studiul nostru *Instrucțiunile Administrației Banatului... 1718*, nota 25, p. 349; noi am efectuat calculele considerând un pahre = 3,5 centenari; un centenar („Zentner”) = 56,006 kg, un funt(livră) = 0,560 kg, conform Gräf Rudolf, *op. cit.*, p. 351; referitor la procedeul tehnologic de obținere a cuprului, vezi articolul nostru, *Situația mineritul și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 349.

³⁴ Vezi studiul nostru, *Situația mineritul și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 346 - 347.

considerăm că probele de minereu care au fost efectuate la minele de lângă Oravița în anul 1720 nu indică conținutul real de metal al minereurilor, aceste probe fiind desigur de slabă calitate, ca de altfel și cele menționate în exemplul de mai sus. Conținutul real de metal al minereurilor exploatate, mai mic în comparație cu rezultatele probelor de minereu efectuate, alături desigur de pierderile rezultate în urma procesului tehnologic de topire a minereurilor, după cum constată Camera Aulică în documentul pe care îl analizăm, explică, considerăm noi, situația pe care am prezentat-o referitoare la procesul de topire a minereului de cupru la topitoria de la Oravița.

Din documentul pe care îl analizăm, rezultă că aprovizionarea cu minereu de fier a furnalului de la Bocșa („Poschan” sau „Boschan”) se efectuează de la exploatarea minieră aflată în apropiere, aceasta dispunând de o cantitate suficientă de minereu de o calitate corespunzătoare, fiind necesar din punct de vedere economic ca acesta să fie exploatat și transportat cu prețuri de cost cât mai mici³⁵. Din documentele datând din perioada anilor 1718 - 1721, studiate până în prezent, nu rezultă locul de unde se exploatau minereurile de fier, folosite pentru aprovizionarea furnalului de la Bocșa, menționăm însă în acest sens faptul că într-un document mai târziu, datând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se menționează că imediat după cucerirea Banatului de către habsburgi s-a descoperit zăcămintul de minereu de fier de la „Moraviza”³⁶ (astăzi Ocna de Fier, n.n.).

Construirea instalațiilor metalurgice de la Bocșa, începând cu anul 1718³⁷, considerăm că s-a făcut ținându-se cont desigur și de amplasarea acestora în apropierea exploatărilor de minereu de fier, acestea fiind menționate într-un raport de inspecție, datând din anul 1726, la Doman și Tilfa³⁸, așa cum am amintit deja la începutul studiului nostru. Menționăm în acest sens faptul că exploatarea minieră de la Tilfa, situată în munții aflați între Ocna de Fier și Dognecea³⁹, se afla în imediata apropiere de Bocșa, în

³⁵ *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke...*, p. 150 – 151.

³⁶ Direcția Județeană Caraș – Severin a Arhivelor Naționale (în continuare DJCSAN), Fond STEG, nr. 32 (A2), *Ortsgeschichte von Deutsch Bogoschan* f.1.

³⁷ *Instrukzion 1718*, p. 113-114; vezi și studiul nostru *Instrucțiunile Administrației Banatului... 1718.*, 345-346.

³⁸ HKA–Wien - *Banater Bergwerke Berichte*, p. 54; vezi și studiul nostru *Situația mineritului și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 336.

³⁹ Vezi studiile noastre, *Exploatările miniere din zona Dognecea – Ocna de Fier – Bocșa în sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea*, în *Banatica*, 16/2, Reșița, 2003, p. 53 – 54, în continuare *Exploatările miniere din zona Dognecea - Ocna de Fier – Bocșa și Situația mineritului și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 346.

timp ce exploatarea de la Doman se aflau ceva mai departe, dar în această perioadă istorică se prefera desigur transportarea minereurilor într-un loc unde apa era suficientă pentru punerea în mișcare a instalațiilor industriale, iar pădurile din apropiere ofereau lemn suficient necesar obținerii mangelului.

În regiunea minieră din Banat, alături de minereurile de cupru și fier se aflau și alte bogății minerale, după cum aflăm din decretul din 4 ianuarie 1721, în care Camera Aulică dispune să fie verificate informațiile pe care le deține, conform cărora turcii au exploatat minereu de argint la „Kutschein” și au avut și câteva spălătorii de aur în regiunea minieră din Banat și nordul Serbiei. În acest sens, Administrația Banatului va trebui să încredințeze specialistului în minerit Kirchner, care așa cum am amintit, va sosi în Banat în primăvara anului 1721, misiunea de a organiza lucrările de prospecțiune, redeschidere, construire și organizare a minelor de argint și a spălătoriilor de aur, acestea trebuind în viitor să aducă foloase fiscului imperial⁴⁰.

Este posibil ca în decretul mai sus menționat, Camera Aulică să facă referiri la exploatarea miniere situate în nordul Serbiei la „Kuzschaina,” mine de unde turcii au exploatat minereuri complexe, conținând diferite metale, printre care și argint, după cum rezultă dintr-un document datând din anul 1718⁴¹.

Informații concrete referitoare la exploatarea miniere de argint din Banat deținem din diferite documente datând din anii imediat următori și amintim în acest sens faptul că pe o hartă a Banatului din anul 1723 este localizată la Dognecea o mină de argint⁴², în timp ce rapoartele de inspecție din anii 1726 și 1727, menționează tot la Dognecea mai multe exploatare miniere de unde se extrage minereul de plumb, care conține și argint, specificându-se că acestea au fost exploatate și de către turci și au fost redeschise de către austrieci în anul 1723⁴³.

Referitor la spălătoriile de aur din Banat, într-un document emis în anul 1721 de Administrația Banatului, se consemnează faptul că în districtul Caransebeș se practică deja spălarea nisipului aurifer din albia unor ape

⁴⁰ *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke....*, p. 155.

⁴¹ HKA – Wien - *Banater Bergwerke Berichte*, p. 10.

⁴² Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale (D.J.T.A.N.) – Harta generală a Banatului din anul, 1723, Cota 2/1723 – 5.

⁴³ HKA – Wien - *Banater Bergwerke Berichte*, p. 46-52 și 175; vezi și studiul nostru *Situația mineritului și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 343.

curgătoare aflate aici, dorindu-se în continuare ca această activitate să fie extinsă și în albia altor ape curgătoare din Banat⁴⁴. Tot referitor la spălarea nisipului aurifer, menționăm faptul că într-un alt document datând din anul 1731 se face referire la un decret imperial din anul 1724, care reglementează problemele legate de finanțarea efectuării plății aurului către cei care îl obțin spălând nisipurile aurifere⁴⁵.

În nordul Serbiei la Maydanbek se află mine de cupru, care au fost exploatate și în timpul stăpânirii turcești, aceste lucrări miniere fiind luate de curând în exploatare de către austrieci, după cum rezultă din decretul Camerei Aulice din 4 ianuarie 1721. În respectivul document se menționează faptul că din momentul în care turcii au abandonat aceste exploatări, nivelul apelor subterane a crescut în ultimii doi ani în perimetrul unor lucrări miniere, fapt ce presupune desigur că acestea nu au fost luate în exploatare de către habsburgi în această perioadă de timp. Pentru asigurarea unei exploatări judicioase a exploatărilor miniere de la Maydanbek, este necesară efectuarea unor lucrări de cartografiere a perimetrelor miniere și efectuarea unor probe de minereu. În continuare Camera Aulică își exprimă speranța că datorită măsurilor care se vor lua, minele de cupru de la Maydanbek, dintre care sunt amintite exploatările miniere afle în munții „Strackaner”, „Schopenkaner”, „Cassaner” și „Levi Potocken”, vor aduce în viitor foloase fiscului imperial⁴⁶.

În perioada pe care o analizăm, după cum rezultă din documentul care face obiectul de studiu al prezentului articol, instalațiile metalurgice din Banat sunt reprezentate de topitoria de cupru de la Oravița și de furnalul, topitoria și forja de fier de la Bocșa, în timp ce în nordul Serbiei la Maydanbek se aflau topitorii de cupru⁴⁷. Dorim să menționăm faptul că în acest document nu este amintită forja de cupru de la Ciclova, ale cărei lucrări de construcție au început în anul 1718.⁴⁸

La Oravița se află o topitorie de cupru, care a fost construită în timpul stăpânirii turcești în Banat, austriecii începând în anul 1718 lucrările de

⁴⁴ Anton Schmidt, *op. cit.*, 158.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 427.

⁴⁶ *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke...*, p. 152-153.

⁴⁷ *Ibidem* p. 145, 150-151 și 154.

⁴⁸ *Instrukzion 1718* p. 114; vezi și studiul nostru *Instrucțiunile Administrației Banatului... 1718*, p. 345-346.

refacere ale acesteia.⁴⁹ La topitoria de la Oravița se constată, așa cum am amintit deja, că în procesul tehnologic de obținere a cuprului se produc pierderi mari de metal obținându-se dintr-un centenar de minereu de cupru doar 7 1/2 funți (aprox. 4,2 kg) de cupru, în timp ce rezultatele probelor de minereu efectuate au arătat un conținut de metal între 14-25 funți (aprox. 8 – 14 kg) de cupru la un centenar de minereu. Camera Aulică consideră că această situație se datorează unor greșeli în procesul tehnologic de topire a minereurilor, recomandând ca în viitor - sub îndrumarea topitorilor care vor sosi de la Neusohl - să se efectueze probe constând în topirea separată a fiecărui sortiment de minereu, astfel încât în funcție de caracteristicile acestora în procesul tehnologic de topire a minereurilor să se procedeze în viitor diferit⁵⁰.

Pentru efectuarea unor probe speciale, eșantioane din cuprul obținut în topitoria de la Oravița au fost trimise la Schemnitz. În urma probelor efectuate, rezultă că acesta prezintă impurități, Camera Aulică dând dispoziții în acest sens Administrației Banatului să ia toate măsurile ce se impun în vederea îmbunătățirii calității cuprului obținut. Și cheltuielile necesitate pentru obținerea unui centenar de cupru sunt prea mari, determinând ca acesta să fie vândut cu prețul de 45 de florini. Camera Aulică consideră că această sumă este destul de mare și recomandă Administrației Banatului să ia măsurile care se impun, în vederea reducerii cheltuielilor necesitate de obținerea cuprului, chiar în condițiile în care lucrările de investiții ce se efectuează la exploatarea miniere de lângă Oravița și la topitoria de aici se răsfrâng negativ asupra prețului de cost al cuprului obținut. Din documentul pe care îl analizăm, nu rezultă lucrările de investiții care se efectuează la obiectivele amintite mai sus - și nici sumele de bani cheltuite în acest scop - dar acestea trebuie să fie destul de importante din moment ce Camera Aulică recomandă Administrației Banatului să procure în vederea efectuării transportului în special al materialelor de construcție (piatră, nisip etc.) în locul bivoliilor folosiți până în prezent la tracțiune, 8 perechi de boi de munte, urmând ca atunci când nu va mai fi necesară efectuarea unor noi lucrări de construcție la Oravița, Administrația Banatului să trimită respectivele atelaje și animale de tracțiune la Maydanbek⁵¹.

⁴⁹ *Instrukzion 1718*, p. 111-112; HKA – Wien - *Banater Bergwerke Berichte*, p. 167; vezi și studiul nostru *Instrucțiunile Administrației Banatului... 1718*, p. 345.

⁵⁰ *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke...*, p. 145-146.

⁵¹ *Ibidem*, p. 146-147; un florin = 60 de crețari, cf și Grăf Rudolf, *op. cit.*, p. 351.

La Bocșa („Poschan”, „Boschan”) construcția instalațiilor metalurgice pentru prelucrarea minereului de fier a fost începută în anul 1718⁵², în anul 1720, aici existând un furnal pentru topirea minereului de fier („Schmölz Oefen”), o topitorie („Schmelz Hutten”) și o forjă pentru prelucrarea fierului („Eisen Hammer”) ⁵³.

Situația instalațiilor industriale de la Bocșa, prezentată în raportul de inspecție din anul 1720, este considerată de către Camera Aulică satisfăcătoare din punctul de vedere al aprovizionării cu minereu de fier, acesta fiind în cantități suficiente și de calitate, și lemn necesar producerii mangalului, acesta aflându-se în pădurile situate în imediata apropiere, în același timp debitul râului Bârzava („Bersova”) poate asigura apa necesară acționării instalațiilor metalurgice. Conform aceluiași raport de inspecție, uzina de fier de la Bocșa se confruntă însă și cu diferite probleme, acestea constând în special în: pagubele aduse instalațiilor metalurgice de către inundațiile frecvente ale râului Bârzava, capacitatea redusă a furnalului de prelucrare a minereului de fier și numărul insuficient de lucrători⁵⁴.

Pentru înlăturarea neajunsurilor prezentate mai sus, Camera Aulică dispune ca Administrația Banatului să ia anumite măsuri referitoare la instalațiile industriale de la Bocșa, acestea constând în: transferarea topitoriei și a forjei de fier lângă furnal - într-un loc ferit de inundațiile râului, acesta fiind situat la aproximativ o jumătate de oră (circa 2-2,5 km.) în aval de amplasamentul actual, spre localitatea Bocșa - furnalul va trebui să fie reconstruit, urmând să fie înălțat, iar capacitate sa mărită, în același timp ciocanul forjei va trebui să fie construit, astfel încât forța și mărimea sa să permită prelucrarea unei cantități suficiente de fier. Tot Administrația Banatului va trebui să se preocupe și de procurarea numărului necesar de lucrători, aceștia trebuind să fie aduși de la alte uzine similare⁵⁵, acest din

⁵² *Instrukzion 1718*, p. 113-114; vezi și studiul nostru *Instrucțiunile Administrației Banatului... 1718*, p. 345-346; considerăm că lucrările de construcție ale uzinei de fier de la Bocșa au fost începute cu adevărat în primăvara anului 1719, după ce anotimpul rece, respectiv iarna anului 1718-1719, a fost folosită așa cum se obișnuia pentru organizare lucrului și procurarea materialelor necesare; pentru denumirile localității Bocșa, („Poschan”, „Boschan”), vezi *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke...*, p. 141 și 150.

⁵³ *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke...*, p. 150-151.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*; 1 Stund (oră) este în cazul de față unitate de măsurare a distanțelor variind între 4,2-5 km, vezi în acest sens Rolf Jürgen Gleitsmann, *Der Einfluß der Montanwirtschaft auf die Waldentwicklung Mitteleuropas*, în *Der Anschnitt, Zeitschrift für Kunst und Kultur in Bergbau, Beiheft 2*, Nr 30, Bochum, 1984, p. 28.

urmă aspect urmând să îl tratăm mai pe larg, atunci când ne vom referi la forța de muncă. Referitor la transferul pe un nou amplasament al instalațiilor metalurgice de la Bocșa, amintite mai sus, considerăm că acest lucru nu s-a realizat în perioada imediat următoare, din moment ce într-un nou decret, datând din 15 decembrie 1727, Camera Aulică dispune ca Administrația Banatului să efectueze un studiu în acest sens⁵⁶.

La Maydanbek se află două topitorii de cupru, construite desigur în timpul stăpânirii turcești, aici efectuându-se în anul 1720 lucrări de reparații și de construire a unor diferite instalații, dintre care sunt amintite 4 furnale, acestea urmând a fi realizate după modelul celor din spațiul germanic („nach Teütscher art”)⁵⁷.

Pădurile și economia forestieră au avut o importanță deosebită pentru industria montanistică în perioada preindustrială. Furnizând lemnul și diferite produse obținute din lemn - din care amintim în primul rând mangalul – produse necesare exploatărilor miniere și instalațiilor industriale, pădurea și economia forestieră au fost subordonate în această perioadă necesităților industriei montanistice în regiunile unde aceasta era dezvoltată⁵⁸.

Încă de la începutul stăpânirii habsburgice, exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice din Banat le sunt arondate suprafețe de păduri, - care vor fi administrate de către Direcția minieră de la Oravița prin intermediul propriilor funcționari silvici - și menționăm în acest sens cazul minelor și instalațiilor metalurgice de la Oravița și Bocșa, cărora Administrația Banatului le repartizează suprafețe de păduri în anul 1718⁵⁹.

Referitor la economia forestieră, care asigură necesarul de lemn al exploatărilor miniere din Banat și nordul Serbiei, în decretul Camerei Aulice din 4 ianuarie 1721, se menționează faptul că la Bocșa pădurile aflate în apropiere sunt suficiente asigurării cantităților de lemn folosit în special pentru producerea mangalului, necesar uzinei de fier aflată aici. La Oravița și Maydanbek sunt amintiți lucrătorii care exploatează lemnul necesar exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice în pădurile situate în apropierea acestora, în ceea ce privește forța de muncă folosită la exploatarea

⁵⁶ Vezi în acest sens, Anton Schmidt, *op. cit.*, p. 325.

⁵⁷ *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke...*, p. 154.

⁵⁸ Rolf Jürgen Gleitsmann, *op. cit.* p. 24.

⁵⁹ *Instrukzion 1718*, p. 113; vezi și studiile noastre: *Instrucțiunile Administrației Banatului... 1718*, p. 347-348. și *Situația mineritului și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 354.

lemnului, vom oferi informații mai detaliate atunci când vom trata acest aspect⁶⁰.

Asigurarea unei cantități suficiente de apă, în vederea punerii în mișcare a diferitelor instalații miniere și metalurgice și dezvoltarea tehnologiei necesare construirii mecanismelor care acționau respectivele instalații, a constituit o problemă de o deosebită importanță pentru industria montanistică din perioada preindustrială⁶¹. Referitor la asigurarea apei necesare acționării instalațiilor miniere și metalurgice din Banat, în decretul Camerei Aulice, pe care îl analizăm în prezentul articol, se specifică doar faptul că apa (râului Bârzava n.n.) este suficientă acționării instalațiilor metalurgice de la Bocșa, fiind important, așa cum am amintit, ca în vederea transferării unor instalații metalurgice aflate aici, să fie ales un loc unde să poată fi asigurată apa necesară acționării acestora în cantități suficiente⁶².

Transportul unor materii prime (minereuri, lemn, mangal, metale etc.), necesare funcționării obiectivelor industriale din regiunile montanistice, materii prime având un volum și o greutate mare, se făcea până în secolul al XIX-lea, cu mari dificultăți. În acest sens menționăm faptul că dacă prețul mangalului obținut în pădurile aflate în apropierea topitoriilor de fier, reprezenta aproximativ 40-80% din cheltuielile acestora, în condițiile în care mangalul este adus de la o distanță mai mare de 7 km, cheltuielile de transport determinau dublarea prețului acestuia, putând în acest caz periclita rentabilitatea topitoriilor⁶³.

În regiunea minieră din Banat și nordul Serbiei, transporturile se efectuau cu ajutorul carelor trase de boi, bivoli și cai, respectivele atelaje aparținând exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice, mangalul fiind transportat în saci cu ajutorul cailor. Datorită volumului mare de materii prime și materiale care necesită să fie transportat, atelajele proprii nu pot face singure față situației, fiind necesară în acest sens și folosirea carele țărănilor, aceștia trebuind, în virtutea obligațiilor lor feudale să presteze muncă sub formă de robotă. În acest scop, Administrația Banatului a repartizat încă din anul 1718, țăranii din 4 sate de lângă Oravița, respectiv

⁶⁰ *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke...*, p. 147, 150 și 155.

⁶¹ Rolf Jürgen Gleitsmann, *op. cit.* p. 24 și Wolfgang von Stromer, *Wassernot und Wasserkünste im Bergbau des Mittelalters und der frühen Neuzeit* în *Der Anschnitt, Zeitschrift für Kunst und Kultur in Bergbau*, Beiheft 2, Nr 30, Bochum, 1984, p. 50–51.

⁶² *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke...*, p. 150–151.

⁶³ Rolf Jürgen Gleitsmann, *op. cit.* p. 28, vezi în acest sens și studiul nostru, *Situația mineritul și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 358.

Oravița, „Maidan” (Brădișorul de Jos), „Regitova” (Răchitova) și „Prostian” (Broșteni) să presteze diferite munci sub formă de robotă în folosul exploatărilor miniere și instalațiilor industriale de la Oravița⁶⁴. Dorim să menționăm faptul că Administrația Banatului a luat decizia mai sus amintită în urma unei dispoziții a Camerei Aulice („abgestatteter Relation”), după cum se menționează în documentul care face obiectul studiului nostru⁶⁵.

Tot în scopul asigurării mâinii de lucru, care să presteze diferite munci sub formă de robotă, de data aceasta la exploatările miniere și instalațiile industriale de la Maydanbek, Camera Aulică dispune prin decretul din 4 ianuarie 1721, ca locuitorii din localitatea Maydanbek - care până în acel moment au prestat diferite munci sub formă de robotă la Orșova, localitate aflată la o distanță mai mare, (muncile au fost prestate desigur pentru repararea cetății aflate aici n.n.), – să fie repartizați în viitor la exploatările miniere și instalațiile industriale de la Maydanbek⁶⁶.

Pentru tractarea atelajelor destinate transportului pietrei, nisipului și a altor materiale folosite la diferite lucrări de construcții în zona minieră de la Oravița, precum și a lemnului necesar prăjitoarelor de minereu aflate aici, se recomandă să se procure în locul bivoliilor („P(B)uffeln”) folosiți până în prezent, 8 perechi de boi de munte („Berg Ochsen”), dintre care 6 perechi vor tracta care având roțile legate cu cercuri de fier. Administrația Banatului urmează să decidă în viitor, atunci când nu vor mai fi necesare noi lucrări de construcții în zona minieră de la Oravița, dacă va trimite aceste atelaje la Maydanbek sau le va folosi în continuare la Oravița, de data aceasta pentru transportul minereului de cupru la topitoria aflată aici. Menționăm faptul că în prezent pentru transportul minereului de cupru se folosesc 50 de cai din districtul Uypalanker, pentru fiecare dintre aceștia, plătindu-se săptămânal suma de 34 de creițari, sumă pe care Camera Aulică o consideră ca fiind prea mare. Același for superior dispune ca pentru efectuarea unui transport de minereu de cupru de la exploatările miniere, la topitoria de la Oravița, să nu se acorde o sumă fixă – așa cum s-a procedat în timpul stăpânirii turcești -, respectiv 6 creițari, aceasta sumă trebuind să varieze între 6-8 creițari, în

⁶⁴ *Instrukzion 1718*, p. 110-111, vezi și studiul nostru *Instrucțiunile Administrației Banatului... 1718*, p. 347; în paranteză am trecut denumirea de astăzi a localităților, conform Bujor Surdu, *Aspecte privitoare la situația Banatului în 1743*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, vol. XIII, 1970, p. 56-58, în continuare, *Situația Banatului 1743*.

⁶⁵ *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke...*, p. 146.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 154.

funcție de distanța pe care se efectuează transportul, în acest mod urmând ca cei care transportă minereul să fie cointeresați în muncă⁶⁷.

Pentru transportul diferitelor materiale necesare uzinei de fier de la Bocșa, Administrația Banatului va trebui să se îngrijească de procurarea a opt care, având câte două roți („karren”) și a trei care normale (cu câte 4 roți, n.n.), fiecare dintre aceste atelaje urmând să fie tractat de câte șase boi. Dintre aceste care, două urmează să fie folosite pentru transportul mangalului, în timp ce un car va transporta lemnul necesar instalației de prăjire a minereului de fier⁶⁸, celelalte 8 care fiind folosite desigur în principal pentru transportul minereului de fier.

La Maydanbek, locuitorii, care așa cum am amintit, vor trebui să presteze diferite munci sub formă de robotă la exploatările miniere și instalațiile industriale de aici, nu dispun de mijloace de transport suficiente. Pentru efectuarea transportului materialelor și materiilor prime necesare Administrația Banatului va trebui să folosească, alături de atelajele acestora și pe cele aparținând exploatărilor miniere și instalațiilor industriale de la Maydanbek, respectiv câteva care trase de șase boi, patru care cu câte două roți, tractate de doi boi și opt cai de munte, dotați cu șeile necesare (acești cai sunt folosiți desigur pentru transportul mangalului în saci, n.n.). Pentru asigurarea unei aprovizionări permanente cu cele necesare, a exploatărilor miniere și a instalațiilor industriale, Administrația Banatului va trebui să cadă de comun acord și să alcătuiască o înțelegere cu țăranii din Maydanbek, aceasta urmând să respecte condițiile de efectuare a transporturilor, existente în prezent. Prin măsurile, amintite mai sus, Camera Aulică consideră că se va asigura numărul necesar de atelaje, nemaifiind necesar să se facă rost de încă opt care, pe lângă cele patru care cu câte două roți, care au fost procurate de curând⁶⁹.

Așa cum am amintit deja, reducerea cheltuielilor de transport este o condiție de bază pentru obținerea unor bilanțuri financiare pozitive la exploatările miniere și instalațiile industriale din Banat și nordul Serbiei. În acest sens Camera Aulică dispune ca Administrația Banatului să aleagă pentru transferarea unor instalații industriale de la Bocșa, un loc ferit de inundațiile râului Bârzava, dar nu prea îndepărtat, astfel încât cheltuielile necesitate de transportul minereului de fier, mangalului și lemnului să nu crească. Tot în acest sens se dau dispoziții Administrației Banatului să

⁶⁷ *Ibidem*, p. 146 – 147.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 152.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 154 – 155.

studieze posibilitatea efectuării transporturilor pe timpul iernii, la exploatarea miniere și instalațiile metalurgice de la Oravița și Maydanbek cu ajutorul săniilor, la Maydanbek urmând să fie amenajat și un drum, pe care minereul de cupru și lemnul să fie transportat mai ușor la topitorie⁷⁰.

Forța de muncă aflată în regiunea minieră bănățeană în perioada de început a organizării mineritului și metalurgiei de către autoritățile habsburgice este alcătuită din lucrătorii care, după locul de proveniență, aparțin a două componente: prima componentă este alcătuită din lucrătorii aflați aici din timpul stăpânirii turcești, pe care împăratul îi ia sub protecția sa deosebită, garantându-le drepturile și libertățile avute; a doua componentă, fiind reprezentată de lucrătorii care au început să fie colonizați deja de către autoritățile habsburgice și menționăm în acest sens minierii germani care în anul 1718 sunt plătiți după numărul schimburilor efectuate⁷¹, printre lucrătorii colonizați numărându-se și grupul de mineri condus de un oarecare Freyberg, sosit în același an în Banat de la Administrația minieră din Zips (regiune minieră numită și Ungaria Superioară, situată în centrul și estul Slovaciei de astăzi n.n.), aceștia aducând cu ei și diferite unelte specifice⁷².

Dacă din documentele studiate până în prezent, documente pe baza cărora am întocmit o parte a studiilor pe care le-am publicat, nu rezultă naționalitatea lucrătorilor mineri care se aflau în Banat în momentul cuceririi acestuia de către austrieci⁷³, studiul recent al unui nou document, datând din anul 1718, ne confirmă de data aceasta în mod cert faptul că printre lucrătorii care în timpul stăpânirii turcești au lucrat la exploatarea miniere de lângă Oravița se aflau și mineri români⁷⁴. Dorim să menționăm faptul că în anul 1721, după cum rezultă din documentul pe care îl analizăm în prezentul articol, la exploatarea miniere de lângă Oravița lucrează alături de minierii germani, care au fost colonizați, și mineri români⁷⁵.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 147, 151 și 154.

⁷¹ *Instrukzion 1718*, p. 108; vezi în acest sens și studiile noastre: *Instrucțiunile Administrației Banatului... 1718*, p. 345; *Situația mineritului și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 361.

⁷² *Instrukzion 1718*, p. 114; și studiile noastre: *Instrucțiunile Administrației Banatului... 1718*, p. 346; *Situația mineritului și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 361.

⁷³ *Instrucțiunile Administrației Banatului... 1718*, p. 346; *Situația mineritului și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 336 și 361.

⁷⁴ HKA – Wien - *Banater Bergwerke Berichte*, p. 4-5.

⁷⁵ *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke...*, p. 149.

Pentru refacerea exploatărilor miniere și a instalațiilor metalurgice existente în Banat încă din timpul stăpânirii turcești și în primul rând pentru construirea altora noi, autoritățile habsburgice vor iniția o amplă acțiune de colonizare a regiunii miniere bănățene cu lucrătorii provenind din regiunile imperiului cu tradiție în activitate minieră și metalurgică. Pentru atragerea acestora în Banat, fiscul imperial va cheltui sume importante de bani, care vor fi folosite pentru acordarea unor ajutoare bănești la sosirea respectivilor lucrători în regiunea minieră, o parte a acestor sume fiind alocate ulterior pentru plata unor salarii mai mari lucrătorilor colonizați, pentru a-i determina să rămână în Banat⁷⁶.

Tot în vederea asigurării forței de muncă necesare exploatărilor miniere și instalațiilor metalurgice din Banat și nordul Serbiei, au fost repartizați, așa cum am amintit, și locuitorii din patru sate de lângă Oravița și respectiv Maydanbek, aceștia trebuind ca în cadrul obligațiilor de robotă datorate stăpânului feudal, respectiv împăratul, să presteze diferite munci, dintre care amintim: transportul unor materii prime și materiale, exploatarea lemnului în pădure etc.

Camera Aulică este preocupată și de starea de spirit a locuitorilor din noile provincii alipite Imperiului habsburgic, respectiv Banatul și nordul Serbiei, recomandând Administrației Banatului să nu încarce peste măsură, în cazul de față țăranii din cele patru sate de lângă Oravița, cu obligațiile de robotă. În ceea ce privește locuitorii din Maydanbek, același for superior, cere Administrației Banatului ca obligațiile de robotă ale acestora să nu fie mai mari decât cele din timpul stăpânirii turcești, astfel încât populația de aici să fie mulțumită că se află sub stăpânirea unui împărat creștin (împăratul habsburgic n.n.), împiedicându-se în acest mod și exodul locuitorilor, dintr-o localitate considerată puțin populată și în parte părăsită de locuitorii săi⁷⁷. Cu toate măsurile luate de Camera Aulică și Administrația Banatului

⁷⁶ *Situația mineritul și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 361.

⁷⁷ *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke...*, p. 147 și 154; dorim să menționăm faptul că o cauză a depopulării unor localități din Banat și nordul Serbiei în această perioadă, alături desigur de consecințele recentului război turco – austriac, încheiat în anul 1718, o constituie fuga locuitorilor satelor din aceste provincii în Imperiul otoman, această situație datorându-se în parte și obligațiilor feudale introduse de noile autorități habsburgice. În acest sens considerăm că este elocvent cazul districtului Orșova, autoritățile de aici raportând la 19 septembrie 1717 forurilor superioare, că se străduiesc să determine locuitorii districtului fugiți în provinciile aflate sub stăpânire turcească să se întoarcă în satele lor, conform, Aurel Țință, *Colonizările habsburgice în Banat, 1716-1740*, Timișoara, 1972, p. 84.

în vederea asigurării cu forță de muncă, în special calificată, a regiunilor montanistice din Banat și nordul Serbiei, această problemă nu este încă rezolvată, decretul Camerei Aulice din 4 ianuarie 1721 semnalând numeroase lipsuri în această privință. În acest sens, documentul amintit mai sus menționează faptul că la exploatarea miniere de lângă Oravița sunt necesari un număr mai mare de mineri precum și alți lucrători, în timp ce referitor la exploatarea miniere de la Maydanbek se specifică faptul că unele lucrări nu au putut fi efectuate din cauza numărului insuficient de mineri. Pentru uzina de fier de la Bocșa, Administrația Banatului va trebui să reușească procurarea unui număr suficient de lucrători topitori și forjori necesari instalațiilor industriale aflate aici⁷⁸. Așa cum am amintit la începutul articolului, în regiunile montanistice din Banat și nordul Serbiei se constată și lipsa unor specialiști în minerit și metalurgie și am menționat unele măsurile dispuse în acest sens de către Camera Aulică, în vederea remedierii situației.

Ca parte a măsurilor întreprinse în vederea procurării forței de muncă calificată, același for superior anunță Administrația Banatului că a trimis în Banat de la Neüsohl un grup de lucrători metalurgiști calificați, necesari topitoriei de cupru de la Oravița, dintre care sunt menționați: un topitor („Schmölzer”), un lucrător necesar instalațiilor de prăjire a minereurilor („Rösster”), un lucrător („Verspleisser”) și o calfă („Gesellen”), necesari cuptoarelor în care se obține cuprul, cuptoare de tipul constructiv numit „Spleis Ofen”⁷⁹.

O altă metodă folosită în vederea procurării numărului de lucrători necesari exploatarea miniere și instalațiilor industriale din Banat și nordul Serbiei, o constituie atragerea la practicarea unor meseriilor specifice acestor domenii de activitate economică a locuitorilor autohtoni din satele aflate în apropiere. În acest sens, Camera Aulică reamintește Administrației Banatului că, în conformitate cu cele dispuse deja în ordonanța din 7 septembrie 1720, va trebui să facă cunoscut locuitorilor care doresc să fie angajați la exploatarea miniere și topitoria de la Oravița, că aceștia vor fi scutiți de diferite obligații feudale datorate împăratului, dintre acestea fiind amintită obligația de încartiruire a trupelor habsburgice („Einquartirung”). În vederea creșterii bunăstării celor care se vor angaja la minele și topitoria de la Oravița, și care nu au încă în folosință terenuri agricole, acestora le vor fi repartizate astfel de terenuri („Grundstück”), de suprafețe bine proporționate, însă numai cu drept de folosință. În continuare în vederea calificării

⁷⁸ *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke...*, p. 142, 144-145, 151 și 153.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 144.

locuitorilor autohtoni care se vor angaja la exploatarea miniere și la topitoria de la Oravița, Camera Aulică dispune că aceștia vor trebui să învețe să lucreze după modelul german („T(D)eutsche art und Manier”), sub îndrumarea unor funcționari („Officianten”) și lucrători cu experiență în minerit și metalurgie⁸⁰.

Pentru asigurarea numărului de lucrători calificați necesari uzinei de fier de la Bocșa, consilierul Camerei Aulice („Hof Kamer Rath”) Haan a fost trimis deja în Transilvania, la topitoriile de fier aflate aici. Conform însă raportului acestuia adresat Camerei Aulice, topitoriile de fier transilvănene se confruntă la rândul lor cu lipsă unui număr suficient de lucrători calificați, acestea neputându-se dispensa de serviciile câtorva lucrători, spre a-i trimite în Banat. În această situație Camera Aulică recomandă Administrației Banatului să adreseze o cerere scrisă oficialităților imperiale din Luxemburg („Luxenburger land”) în care să solicite că dorește să angajeze lucrători calificați pentru uzina de fier din Bocșa, la topitoriile de fier de aici aflându-se lucrători cu experiență în metalurgie. Camera Aulică consideră că, desigur, la topitoriile de fier din Luxemburg se vor găsi câțiva lucrători, care contra unei sume de bani suficiente pentru călătorie vor dori să lucreze în Banat, Administrația Banatului trebuind să încheie cu aceștia înțelegeri, care urmează să fie și respectate⁸¹.

În regiunea minieră bănățeană este folosită în special forța de muncă salarizată, excepție făcând țăranii din cele patru sate de lângă Oravița, care în virtutea obligațiilor feudale prestează diferite munci sub formă de robotă în folosul stăpânului feudal, respectiv împăratul. Având în vedere răspândirea tot mai puternică a relațiilor capitaliste în societatea și viața economică

⁸⁰ *Ibidem*, p. 142; în Banat pământul se afla în proprietatea împăratului în calitate sa de stăpân feudal, țăranii deținându-l numai cu titlu de uzufruct (dreptul de folosință n.n.), vezi în acest sens, Costin Feneșan – „Administrație și fiscalitate 1716-1778”, p. 23 și studiul nostru, *Dispozițiile Camerei Aulice adresate la 7 decembrie 1717 Comisiei Bănățene de organizare a mineritului, cuprinzând măsurile de organizare economică a Banatului și referiri la împărțirea teritorial-administrativă a provinciei și la organizarea regiunii de graniță militară*, în *Analele Banatului, Arheologie – Istorie*, vol. XII, 2004 / 2, Timișoara, 2005, sub tipar, în continuare, *Dispozițiile Camerei Aulice, adresate Comisiei bănățene montanistice 1717*; referitor la obligația locuitorilor Banatului de încartuire a trupelor habsburgice, vezi, Aurel Țință, *op. cit.* p. 42-43.

⁸¹ *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke...*, p.151; referitor la activitatea consilierului Camerei Aulice, Haan, de organizare a diferitelor activități economice din Transilvania și Banat, vezi studiul nostru, *Dispozițiile Camerei Aulice, adresate Comisiei bănățene montanistice 1717*; teritoriul aproximativ de astăzi al Belgiei și Luxemburgului va reveni în urma păcii de la Rastatt, 1714, Imperiului habsburgic, conform Zollner Erich, *op. cit.*, p. 323.

a perioadei istorice de care ne ocupăm, considerăm demn de semnalat faptul că și țăranilor roboțași, pentru munca depusă le sunt plătite unele sume de bani, evident mai mici în comparație cu lucrătorii salarizați, care efectuează aceeași muncă⁸². În acest sens menționăm dispoziția aflată în decretul Camerei Aulice din 4 ianuarie 1721 prin care se cere Administrației Banatului să plătească în bani orice muncă prestată de locuitorii din Maydanbek la minele și topitoria de cupru aflată aici⁸³.

Forța de muncă aflată în regiunea minieră bănățeană este alcătuită din: funcționari („Beamte sau Officianten”), care alcătuiesc structura de conducere, mineri și alți lucrători de la exploatările miniere, lucrătorii de la instalațiile de preparare a minereurilor și metalurgice, lucrătorii forestieri, cărbunari, căruțași etc, o categorie aparte în cadrul forței de muncă reprezentând-o țăranii din cele patru sate de lângă Oravița, care așa cum am amintit mai sus, prestau în regiunea minieră diferite munci sub formă de robotă.

La exploatările miniere bănățene minerii lucrează organizați în echipe de lucru („kuhren”), această formă de organizare a muncii fiind menționată, în documentul pe care îl analizăm în prezentul articol, la exploatările miniere de lângă Oravița⁸⁴.

Pentru normarea și plata muncii efectuate de către mineri se folosesc mai multe modalități: după numărul de schimburi efectuate, în funcție de numărul de stânjani excavați („Geding”) și după cantitatea de metal conținută de minereul exploatat⁸⁵. În documentul pe care îl analizăm este amintită numai normarea muncii minerilor după numărul de schimburi

⁸² Vezi în acest sens studiul nostru, *Situația mineritului și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 366.

⁸³ *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke...*, p. 154.

⁸⁴ *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke...*, p. 144; referitor la organizarea minerilor bănățeni în echipe de lucru, alcătuite din câte 6 lucrători, vezi, Costin Feneșan, *Asistența socială și lupta minerilor din Banat în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea*, în Banatica, vol. III, Reșița 1975, p. 153-174, în continuare Costin Feneșan, *Asistența socială... din Banat* și studiile noastre, *Instrucțiunile Administrației Banatului... 1718*, p. 344 și *Situația mineritului și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 366.

⁸⁵ Pentru normarea și plata muncii în mineritul bănățean în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, vezi Costin Feneșan, *Asistența socială... din Banat*, p. 153-174; pentru normarea și plata muncii în mineritul din perioada preindustrială în țările ereditare ale monarhiei habsburgice, vezi Rudolf Palme, *Rechtliche und soziale Probleme im Tiroler Erzbergbau vom 12. bis 16. Jahrhundert*, în *Der Anschnitt, Zeitschrift für Kunst und Kultur in Bergbau*, Beiheft 2, Nr 30, Bochum, 1984, p. 114; pentru normarea și plata muncii în mineritul bănățean la începutul stăpânirii habsburgice, vezi studiul nostru, *Situația mineritului și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 366 - 370; 1 stângen vienez („Wiener Klafter“) = 1,8964 m, conform, Rudolf Gräf, *op. cit.* p. 351.

efectuate. Pentru un schimb efectuat, minerii germani primesc 20 de creițari, în timp ce minerii români sunt plătiți numai cu 15 creițari. Camera Aulică dă dispoziții Administrației Banatului, ca în viitor, minerilor români care s-au perfecționat între timp în meserie, să li se acorde pentru un schimb efectuat suma de 18 creițari, în timp ce aceia care nu s-au perfecționat încă în această meserie vor fi plătiți în continuare cu suma de 15 creițari. Camera Aulică justifică acordarea unor sume de bani mai mari pentru efectuarea unui schimb minerilor germani, prin faptul că aceștia au nevoie de o sumă de bani mai mare pentru cumpărarea celor necesare asigurării traiului, în comparație cu minerii români⁸⁶ și adăugăm noi minerii germani nu pot fi convinși să vină și să rămână în Banat decât numai prin acordarea unor salarii mai mari⁸⁷.

Lucrătorii care exploatează lemnul în pădurile de lângă Oravița – alături de aceștia lucrând și țăranii din cele patru sate deja menționate, care prestează muncă sub formă de robotă - primesc zilnic un salariu de 3 creițari și o porție de pâine, aceștia fiind nemulțumiți de plata pe care o primesc. Camera Aulică recomandă Administrației Banatului ca în viitor acești lucrători să fie salariați după numărul de clafteri exploatați, așa cum s-a procedat și în timpul stăpânirii turcești⁸⁸. La Maydanbek o parte a lemnului este exploatat în vederea producerii mangalului, de către lucrătorii bulgari, aceștia fiind plătiți după cantitatea de lemn exploatată, respectiv cu suma de 24 de creițari pentru fiecare clafter de lemn. Camera Aulică consideră că această sumă este prea mare, urmând ca în viitor să se plătească mai puțin. În legătură cu lucrătorii bulgari, forul superior menționat mai sus, cere informații Administrației Banatului, referitoare la locul de origine al acestora, dorind să cunoască faptul dacă respectivii sunt supuși imperiali (locuitori ai Imperiului habsburgic n.n.) sau turci (locuitori ai Imperiului otoman n.n.)⁸⁹.

În activitatea de transporturi, așa cum am amintit deja, la Oravița se plătește suma de șase creițari pentru efectuarea unui transport de minereu cu ajutorul carelor țăranilor roboțași, de la exploatările miniere aflate în apropiere și până la topitoria de aici. Camera Aulică dispune ca în funcție de distanța de la care este transportat minereul, Administrația Banatului să

⁸⁶ *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke...*, p. 149.

⁸⁷ Vezi în acest sens studiul nostru, *Situația mineritul și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 361, 367 – 369.

⁸⁸ *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke...*, p. 147; un clafter cubic sau stângen cubic („KubikKlafter“) = 6,822 m³, conform, Rudolf Gräf, *op. cit.* p. 351.

⁸⁹ *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke...*, p. 155.

plătească pentru fiecare transport efectuat o sumă de bani variind între 6 – 8 creițari, urmând ca în acest mod cei care efectuează transporturile să fie cointeresați în muncă. Tot referitor la activitatea de transporturi, menționăm faptul că pentru fiecare cal din districtul Uypalanker, folosit la transportul minereului la topitoria de la Oravița se acordă proprietarului săptămânal suma de 34 de creițari, ceea ce se consideră că este prea mult⁹⁰.

În ceea ce privește modul de salarizare a funcționarilor montanistici din regiunea minieră bănățeană, în decretul Camerei Aulice din 4 ianuarie 1721 se menționează faptul că maistrul minier superior de la Oravița, Schubert, primește anual un salariu de 600 de florini. Datorită însă faptului că acesta răspunde și de exploatările miniere aflate în nordul Serbiei, la Maydanbek, exploatări pe care trebuie conform obligațiilor de serviciu să le viziteze lunar, Camera Aulică dispune ca Administrația Banatului să îi acorde în viitor maistrului minier superior o anumită sumă de bani în plus, pe care o consideră suficientă pentru munca acestuia depusă suplimentar⁹¹.

Având în vedere reducerea cheltuielilor financiare necesitate pentru plata lucrătorilor, Camera Aulică recomandă Administrației Banatului ca în viitor la exploatările miniere de la Oravița lucrătorilor aflați aici să li se plătească salarii mai mici⁹².

La sumele de bani acordate sub formă de salarii funcționarilor și lucrătorilor din regiunea minieră bănățeană, se adaugă și plata în natură, această modalitate constând în acordare gratuită sau la prețuri avantajoase a unor materiale și produse diferite. În acest sens menționăm faptul că lucrătorii mineri primesc diferite materiale necesare desfășurării lucrului la exploatările miniere precum: unelte din fier, lemn folosit pentru armarea lucrărilor miniere, praf de pușcă necesar pentru dislocarea rocilor și lumânări folosite la iluminat în subteran. Lucrătorilor și funcționarilor din regiunea minieră le este acordată zilnic și porția de pâine gratuită⁹³, în documentul pe care îl studiem, așa cum am menționat deja, fiind amintită această modalitate de completare a plății pentru lucrătorii care exploatează lemnul în pădurile situate lângă Oravița, porția de pâine fiind acordată

⁹⁰ *Ibidem*, p. 146 – 147.

⁹¹ *Ibidem*, p. 156.

⁹² *Ibidem*, p. 147.

⁹³ referitor la plata în natură a la funcționarilor și lucrătorilor din regiunea minieră bănățeană, la începutul stăpânirii habsburgice, vezi studiul nostru, *Situația mineritului și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 369; o porție de pâine cântărește 0,7 Kg, conform Aurel Țință, *op.cit.*, p. 49.

desigur tuturor lucrătorilor de la exploatarea miniere și instalațiile metalurgice din Banat și nordul Serbiei.

Camera Aulică consideră ca deosebit de importantă crearea unei stări de spirit în rândurile locuitorilor din Banat și nordul Serbiei, care să fie favorabilă autorităților habsburgice, recomandând în acest sens Administrației Banatului să nu sporească obligațiile feudale ale acestora, în comparație cu perioada stăpânirii turcești, și am amintit cazul țăranilor din cele patru sate de lângă Oravița și de la Maydanbek, care prestează diferite munci sub formă de robotă la exploatarea miniere și instalațiile metalurgice aflate aici. Dorim să menționăm faptul că aceste măsuri sunt o parte componentă a politicii autorităților habsburgice, care în conformitate cu principiile economice mercantiliste, urmărește popularea unor teritorii noi cucerite, cum este în cazul de față Banatul și nordul Serbiei - teritorii cu o populație puțin numeroasă - asigurându-se în acest fel un număr suficient de locuitori care să pună în valoare resursele solului și subsolului acestor provincii, în același timp, aceștia în calitate lor de contribuabili (plătitori de impozite) contribuind și la creșterea puterii financiare a statului.

Autoritățile habsburgice urmăresc repopularea Banatului și a nordului Serbiei, prin luarea unor măsuri, dintre care amintim: împiedicarea exodului populației care în parte s-a refugiat în Imperiul otoman sau în păduri⁹⁴, așa cum se pare că s-a întâmplat la Maydanbek, unde așezarea, după cum am amintit în prezentul articol, este în parte părăsită de locuitori; convingerea locuitorilor care s-au refugiat să se reîntoarcă în așezările pe care le-au părăsit, reducându-se în acest sens obligațiile feudale în comparație cu perioada stăpânirii turcești, și în special prin punerea în practică a unui vast program de colonizare a celor două provincii cu coloniști provenind din provinciile Imperiul habsburgic și Imperiul romano - german.

Autoritățile habsburgice, care în conformitate cu principiile mercantiliste ale epocii, se preocupă și de crearea condițiilor necesare asigurării bunăstării locuitorilor imperiului - aceștia în calitate de contribuabili și producători, contribuind la sporirea avuției naționale - acordă o atenție deosebită rezolvării problemelor sociale ale lucrătorilor din regiunea minieră a

⁹⁴ Referitor la situația populației Banatului la începutul stăpânirii habsburgice, vezi, Bujor Surdu, *Situația Banatului 1743*, p. 8-59 și Aurel Țință, *op. cit.* p. 52-61; în privința politicii forurilor superioare ale Imperiului habsburgic de reducere a obligațiilor feudale ale locuitorilor Banatului, considerăm semnificative intervențiile împăratului Carol al VI-lea, care în anul 1719 (vezi Aurel Țință, *op. cit.* p. 68) și respectiv 1722 (vezi Costin Feneșan - *Administrație și fiscalitate, 1716-1778*, p. 122), cerea Administrației Banatului să nu împovăreze locuitorii cu dări apăsătoare.

Banatului, în acest sens fiscul imperial alocând sume importante de bani, pentru construirea de locuințe și asigurarea asistenței medicale în regiunea minieră⁹⁵. În același timp prin luarea unor măsuri adecvate, se urmărește și reducerea nemulțumirilor unor categorii de lucrători - și am amintit în acest sens cazul lucrătorilor care exploatează lemnul în pădurile de lângă Oravița, aceștia considerând că primesc salarii prea mici - astfel de situații putând conduce la apariția unor stări conflictuale, acestea afectând buna desfășurare a activității din regiunea minieră.

Dorim să menționăm faptul că în vederea asigurării unor condiții de trai decente pentru lucrătorii de la Oravița, încă din anul 1718 a început acțiunea de construire a unor locuințe pentru aceștia⁹⁶, acțiune care va fi continuată, după cum rezultă din decretul Camerei Aulice din 4 ianuarie 1721. În acest document se reamintește Administrației Banatului, că în conformitate cu cele deja dispuse în ordonanța din 7 septembrie 1720, va trebui să nu permită minerilor germani de la exploatările miniere de lângă Oravița, să-și construiască case pe propria cheltuială. Locuințele necesare acestora vor trebui să fie construite pe cheltuiala fiscului imperial, pe terenul aparținând exploatărilor miniere sau, dacă nu există aici teren suficient, acestea urmează să fie construite pe un alt teren situat în apropiere, în acest fel minerii nemaifiind nevoiți să se deplaseze săptămânal spre a se îngriji în satele apropiate. Pentru procurarea sumelor de bani necesare construirii acestor locuințe, Administrația Banatului va trebui să instituie o taxă, constând dintr-o sumă de bani acceptabilă („leydentliche Censum”)⁹⁷.

În ceea ce privește asigurarea asistenței medicale a lucrătorilor de la exploatările miniere și instalațiile metalurgice din Banat, menționăm faptul că încă din anul 1718 a fost trimis la Oravița un medic⁹⁸. Pentru organizarea și a unui sistem de asigurări medicale, Camera Aulică dispune prin decretul din 4 ianuarie 1721, ca la Oravița, așa cum se obișnuiește și în alte regiuni montanistice, să fie înființată o ladă a frăției („Bruder Laad”), aceasta constând dintr-un fond bănesc format prin contribuția lucrătorilor și a

⁹⁵ Vezi în acest sens studiul nostru, *Situația mineritul și metalurgiei bănățene, conform rapoartelor de inspecție din anii 1726-1727*, p. 370 – 371.

⁹⁶ *Instrukzion 1718*, p. 112; vezi și studiul nostru *Instrucțiunile Administrației Banatului... 1718*, p. 347.

⁹⁷ *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke...*, p. 147-148; desigur locuințele construite pentru mineri la Oravița, începând cu anul 1718, sunt insuficiente pentru numărul acestora.

⁹⁸ *Instrukzion 1718*, p. 113-114; vezi și studiul nostru *Instrucțiunile Administrației Banatului... 1718*, p. 348.

fiscului imperial. Din acest fond urmează să fie procurate medicamente care vor fi acordate gratuit minerilor bolnavi sau accidentați în timpul lucrului, aceștia trebuind să fie îngrijiți gratis de către medicul care este plătit în acest sens de către fiscal imperial. Datorită faptului că la exploatarea miniere bănățene sistemul de asigurări medicale nu există încă, în anul 1720, consilierul Administrației Banatului (consilierul administrației civile n.n.) Rebentisch a fost nevoit să procure suma de 182 florini, necesară cumpărării medicamentelor, de la banca austriacă de stat („Universal Bancalitet”), aceasta acceptând lichidarea respectivei sume în bunuri („Berguetten”-, desigur metale produse în Banat; n.n.)⁹⁹.

Pentru aprovizionarea minerilor de la Oravița cu diferite produse necesare, va trebui să se construiască un mic magazin, acesta urmând să fie aprovizionat în primul rând cu produse alimentare (făină, gris, mazăre, untură, arbes etc.) la prețuri acceptabile. Camera Aulică recomandă Administrației Banatului să încurajeze și să convingă lucrătorii mineri să-și cultive singuri legumele necesare, în acest scop urmând ca în regiunea minieră să fie aduse diferite semințe de legume din regiunile agricole ale Banatului sau din alte provincii ale Imperiului habsburgic¹⁰⁰.

Prin măsurile luate, organizatorice, investiționale și de colonizare a forței de muncă, pentru a le aminti numai pe cele mai importante, autoritățile habsburgice speră ca mineritul și metalurgia să devină ramuri economice importante, acestea urmând să contribuie la realizarea de venituri pentru domeniul cameral Banat și, implicit, pentru fiscal imperial și totodată să ofere locuri de muncă și să asigure surse de venituri și hrană pentru locuitorii țării.

⁹⁹ *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke...*, p. 147-148; referitor la sistemul de asigurări sociale existent în regiunea minieră bănățeană în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, vezi Costin Feneșan, *Asistența socială... din Banat*, p. 153-174.

¹⁰⁰ *Verordnungen 1721, über banatische Bergwerke...*, p. 148; la 12 decembrie 1718 Administrația Banatului comunică maistrului minier de la Oravița că aici va începe construcția unui magazin, conform; *Instrukzion 1718*, p. 114, vezi în acest sens și studiul nostru *Instrucțiunile Administrației Banatului... 1718*, p. 346, construcția acestuia nerealizându-se însă, după cum rezultă din decretul Camerei Aulice din 4 ianuarie 1721.

MAßNAHMEN DER HOFKAMMER IN WIEN IN DER VERORDNUNG VOM 4.
JÄNNER 1721, ADRESSIERT AN DIE BANATER LANDESADMINISTRATION, ZUR
WEITERENTWICKLUNG DER BANATER BERGWERKE UND DES
METALLWESENS

Zusammenfassung

Nach der Besetzung des Banats durch das Habsburgische Reich im Jahr 1718 wird dieses zu einer Domäne der Kammer und Krone organisiert und in wirtschaftlicher Hinsicht gemäß den Voraussetzungen der merkantilistischen Denkweise geführt.

Die für die wirtschaftlichen und finanziellen Angelegenheiten des Reiches verantwortliche zentrale habsburgische Behörde der Hofkammer und die Banater Landesadministration als örtliche Behörde schenken dem Banater Bergbau- und Hüttenwesen eine besondere Aufmerksamkeit. Deren Organisation beginnt mit dem Dekret der Hofkammer vom 17. Dezember 1717 und wird durch spätere Dekrete derselben Behörde sowie der Banater Landesadministration fortgesetzt.

Die oben erwähnte Verordnung vom 4. Jänner 1721 - „Verordnungen über den Untersuchungsbericht der banat'schen Bergwerke zu Oraviza, Poschan und des Kupferbergwerkes zu Maidanbeck in Servien“ - diente mir als Hauptdokumentationsquelle für den vorliegenden Artikel.

Das Dekret, welches in Folge des Inspektionsberichtes vom 11. Dezember 1720 im Bergbaubereich des Banats und Nordserbiens erlassen wurde, gibt einen guten Einblick in die Situation der Banater Berg- und Hüttenwerke, zu denen in dieser Zeit die Kupferbergwerke neben Orawitza, das Eisenbergwerk neben Bogschan und die Hüttenanlagen, bestehend aus der Kupferschmelzerei bei Orawitza, dem Hochofen, der Eisenschmelzerei und der Eisenschmiede bei Bogschan, gehören. Zur gleichen Zeit befinden sich in Nordserbien, welches damals zum Habsburgischen Reich gehörte und der Banater Landesadministration untergeordnet war, die Kupferbergwerke und die Kupferschmelzerei bei Maydanpek .

Das Dokument informiert über die Organisation und die Führung der Banater Bergwerke und des Metallwesens, über die dort beschäftigten Personen und über das Problem fehlender Arbeitskräfte, das einerseits durch die Ansiedelung von qualifizierten Arbeitern aus den Gegenden der Monarchie mit Tradition im Bergbau und Hüttenwesen und andererseits durch die Motivation Einheimischer zur Arbeit mit verschiedenen Mitteln gelöst werden soll. Die Bezahlung der Arbeiter, die Errichtung neuer Wohnungen, die Beschaffung lebensnotwendiger Dinge und die medizinische Versorgung sind weitere Bereiche, auf die in der Verordnung vom 4. Jänner 1721 eingegangen wird.

UZINELE DE FIER DE LA LUNCANI ȘI BOCȘA (1734-1749)*

COSTIN FENEȘAN

În partea de nord-est a fostului Banat Timișan, în munții dinspre Ardeal, pe o vale unde izvorăște Bega, se află satul Luncani, unde nimic nu mai amintește de vremurile frământate din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Și, cu toate acestea, aici a fost scrisă o pagină până acum aproape deloc cunoscută a cameralismului austriac, deoarece și în cazul Luncaniului Banatul imperial s-a dovedit un binevenit teritoriu de experimentare a politicii economice promovate de la Viena în spiritul mercantilismului, în pofida unor eșecuri inevitabile și deopotrivă a unor realizări de netăgăduit¹. În cadrul orientării economice amintite, dezvoltării mineritului și metalurgiei i-a fost acordată de către Camera Aulică de la Viena o atenție cu totul deosebită, deoarece în Banat existau toate premisele favorabile. Pentru a ridica minele și topitoriile bănațene, autoritățile de la Viena și Timișoara n-au ezitat să aloce și să investească în acest scop mijloace financiare considerabile. Acestei acțiuni, demarate în 1718, între ai cărei promotori de seamă s-a numărat guvernatorul de atunci al Banatului, feldmareșalul conte Claudius Florimund Mercy, i se datorează reluarea exploatării și modernizarea minelor de aramă și argint de la Oravița și Dognecă, precum și a minelor de fier de la Moravița (Ocna de Fier) și a topitoriei de fier de la Bocșa, aflată în apropiere². Drept urmare, în scurt timp a putut fi acoperită

*Publicat în limba germană, sub titlul *Die Banater Eisenwerke von Luncani und Bogschan (1734-1749)*, în „Südostdeutsches Archiv”, München, vol. XXXVI-XXXVII (1993-1994), p. 48-63.

¹ Cu privire la istoria economică generală a Banatului în perioada cameralismului, cf. Josef Kallbrunner, *Das kaiserliche Banat: Einrichtung und Entwicklung des Banats bis 1739* („Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks”, Reihe B, vol. 11), München, 1958 și Sonja Jordan, *Sie kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert* („Buchreihe der Südostdeutsche Historischen Kommission”, vol. 17). Vezi și Anton Peter Petri, *Das kaiserliche Banat - ein merkantilistischer „Versuchsgarten” der Habsburgermonarchie*, în „Österreichische Begegnung. Vierteljahresschrift für Kultur und Zeitgeschichte”, 6 (1966), nr. 2, p. 21-31.

² Vezi J. Kallbrunner, *op.cit.*, p.51 și urm. Vezi și teza de doctorat, încă nepublicată, a lui Costin Feneșan, *Mineritul și metalurgia din Banat în secolul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, 1977. Informații utile se mai găsesc la Jenő Szentkláray, *Mercy kormányzata a Temesi Bánságban*, Budapesta, 1909, p. 133 și urm. (extras din „Értekezések a történetudományok köréből”, vol. XXII, nr. 4).

în întregime nu numai cererea locală de produse miniere și metalurgice, ci a fost inițiat un export de aramă spre Peninsula Balcanică și Europa Centrală, deosebit de rentabil pentru fîscul imperial³. Dacă arama produsă în Banat (fie aceasta „arama neagră” sau „rozete”, fie aramă afinată sau plăci de aramă) a reușit să se impună pe piața externă atît datorită calității cît și a prețului, în schimb producția de fier era absorbită aproape în exclusivitate de piața locală. Cu toate acestea, uzina de la Bocșa nu acoperea decît cu dificultate cererea de fier din Banat⁴, astfel încît Administrația provincială de la Timișoara s-a văzut nevoită să aibă în vedere construirea unei noi topitorii de fier. Pentru realizarea acestui proiect existau atît mijloacele bănești necesare⁵ cît și zăcămintele corespunzătoare de minereu de fier⁶ și locul potrivit ridicării noii topitorii. Prin construirea topitoriei de la Luncani, Camera Aulică și Administrația Banatului sperau să obțină nu numai degrevarea uzinei de la Bocșa de presiunea pieței locale și reducerea prețului produselor prin scăderea cheltuielilor de transport, ci și eliminarea posibilei concurențe a fierului ardelean produs la Hunedoara.

Încă în 1733, în timpul opririi sale la Viena în drum spre teatrul de operațiuni militare din Italia, guvernatorul Mercy l-a chemat din Saxonia pe maistrul metalurg Christian Georg Hochgesang „pentru a construi în Banat, la Luncani, o nouă uzină de fier” („um ein neues Eysen-Werck in Bannat, zu Lucani (!) zu erbauen”). Hochgesang, însoțit de opt muncitori metalurgi, a ajuns la Viena încă la 3 decembrie 1733 și, după o ședere de aproximativ

³ Vezi în acest sens Costin Feneșan, *Der Banater Kupferhandel in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts: zur Frage des österreichischen Merkantilismus in einem Grenzland*, în „Rumanian Studies”, vol. III (1973-1975), Leiden, 1976, p. 149 și urm.

⁴ Cererea suplimentară a fost acoperită prin importul de fier din Stiria și Austria Inferioară, astfel că produsul era sustras unui export mult mai rentabil în statele străine, fiind, pe lângă aceasta, mai scump datorită cheltuielilor suplimentare cauzate de transport, cf. Ingeborg Schneider, *Das Banater Eisenwesen im XVIII. Jahrhundert* (teză de doctorat nepublicată), Viena, 1943, p. 38-39 și 42-43. În 1734, la Bocșa lucra o topitorie cu două furnale, având un personal de 176 muncitori, cf. Sándor Mihálik, *Resicza jelene es multja*, Reșița, 1896, p. 97.

⁵ Ce-i drept, în 1733 venitul net realizat din mineritul bănățean s-a ridicat doar la modesta sumă de 2.824 florini (cf. J. Heilbrunner, *op.cit.*, p. 73, n. 219), dar Camera Aulică s-a arătat dispusă să investească în cursul anului următor nu mai puțin de 270.000 florini în minele și topitoriile din Banat (cf. S. Jordan, *op.cit.*, p. 44).

⁶ La începutul deceniului al patrulea al secolului al XVIII-lea s-a întreprins o verificare a zăcămintelor de minereu de fier de la Luncani și Gladna, acestea fiind socotite îndestulătoare pentru construirea și funcționarea topitoriei, cf. C. Feneșan, *Mineritul și metalurgia*.

două luni, și-a continuat drumul până la Timișoara. La 4 martie 1734, maistrul saxon a ajuns în capitala Banatului și după scurt timp a pornit spre Luncani pentru a începe construirea noii uzine de fier de acolo⁷. Peste puțină vreme, la 7 mai 1734, Johann Benedikt von Neffzern, consilier al Administrației Banatului, a putut deja raporta, de la fața locului, despre începerea lucrărilor de construcție de la Luncani⁸. Acestea vor avea însă de suferit atât datorită unor stângăcii ale constructorilor cât și a situației dezastruoase a căilor de comunicație⁹. Cu toate acestea, Hochgesang avea deja în vedere recrutarea forței de muncă necesare noii topitorii. De aceea, la 5 iulie 1734, el l-a trimis în Saxonia pe fiul său Johann Christian, venit în Banat împreună cu tatăl său ca meșter topitor, pentru „a aduce de acolo muncitorii care sunt de lipsă, anume formari, topitori, încărcători, fierari pentru tablă și forjă” („die noch abgängige Arbeiters-Leuth, als Förmer, Schmeltzer, Aufgeber, Blech- und Hammerschmidte abzuholen”). Johann Christian Hochgesang a revenit la Luncani deja la 28 septembrie 1734 împreună cu zece metalurgiști saxoni¹⁰. Între timp, Hochgesang-tatăl înregistrase progrese notabile la construirea noii topitorii. La sfârșitul lunii mai 1735, la Luncani erau deja ridicate „gaterul și moara, magazia de unelte împreună cu localul încasatorului, două furnale de topit și o forjă” („Sag- und Mahlmühle, Zeug-Cammer beynebst Einnehmerrey, 2 Schmeltzen und ein Hammer”). Astfel, în iunie-iulie 1735 au putut fi „topite de probă, în topitoria mică înaltă de 13 picioare, 806 centenari de fier de bună calitate” („in der kleinen Schmeltz, 13 Schuh hoch, 806 Centen guttes Eyssen zur-Prob geschmoltzen”)¹¹, chiar dacă lucrările de construcție fuseseră între timp stânjenite de procurarea anevoioasă a materialelor necesare¹². Administrația Banatului se mai putea declara mulțumită pe moment de hotărârea de a construi noua uzină de

⁷ HKA, BA, rote Nr. 11, fol. 40. Pentru subzistente pe timpul lucrărilor de construcție, Hochgesang a primit 300 florini în numerar, 18 mierțe de grâu, 42 mierțe de furaje din uruială și coceni, 66 centeneri de fân, lemnele necesare și 70 livre de lumânări. De asemenea, lui Hochgesang i s-au promis 73 florini pentru călătoria de întoarcere în Saxonia, în cazul în care ar fi rămas în Banat mai mult de o jumătate de an.

⁸ Lajos Baróti, *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*, vol. II, Timișoara, 1900-1904, p. 327.

⁹ S. Jordan, *op. cit.*, p. 44.

¹⁰ HKA, BA, rote Nr. 11, fol. 40.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Vezi justificările lui Christian Georg Hochgesang din august 1740 și ordinul Administrației Banatului din 16 octombrie 1734 adresat „administratorului forței imperiale” (*kaiserlicher Hammervorwalter*) de la Luncani, în HKA, BA, rote Nr. 11, fol. 41.

fier¹³, chiar dacă cheltuielile preliminate pe anul 1734 la 10.000 - 12.000 florini se ridicaseră până la urmă la aproximativ 20.000 florini¹⁴. După toate aparențele, topirea de probă reușită din iunie-iulie 1735 a fost doar un foc de paie, deoarece se pare că apoi nu s-au mai înregistrat rezultate încurajatoare. Mai mult, cu timpul Christian Georg Hochgesang își pierduse tot mai mult creditul de care se bucura la Administrația Banatului în urma modului său dezordonat de a acționa¹⁵. De asemenea, trebuie avută în vedere și noua orientare în politica economică a Camerei Aulice și a Administrației Banatului. Dacă, până în 1737, mineritul și metalurgia din Banat s-au desfășurat în regia aproape exclusivă a fiscului imperial¹⁶, dificultățile financiare în creștere¹⁷, care se conturaseră încă mai demult, au determinat

¹³ În raportul adresat nou-numitului guvernator al Banatului, generalul conte Hamilton, la 12 decembrie 1734, de guvernatorul interimar, generalul baron Engelshofen, și de consilierul administrativ von Neffzern, construirea noii uzine este prezentată în termeni optimiști: „La Luncani s-a construit în acest an o altă (uzină de fier - C.F.), unde, pe lângă aerul bun, există nu numai cele mai frumoase perspective, ci (trebuie recunoscut faptul - C.F.) că, în timpul ploilor abundente din acest an, apa n-a produs pagube, astfel că această uzină va putea fi exploatată cu mult mai mare folos și durată (decât Bocșa - C.F.)” („In der Luncany aber ist heuer an anderes (Eisenwerk - C.F.) angelegt worden, wo nebst der guten Lufft nicht nur die schönste Gelegenheit vorhanden, sondern bey der heurig grossen Wasser-Ergiessung das Wasser gar keinen Schaden gethan hat, dass demnach dieses Wetfck sich mit einen weit besseren Nutzen und Bestandt (als Bocșa - C.F.) wird treiben lassen”), cf. HKA, *Sammlung der Handschriften*, Hs. 424, fol. 42 (*Chorographia Bannatus Temessiensis sub auspiciis novi gubernatoris edita*).

¹⁴ HKA, BA, rote Nr. 11, fol. 42.

¹⁵ Într-un ordin adresat consilierului Neffzern la 11 aprilie 1736, guvernatorul Hamilton își exprima nemulțumirea că Hochgesang, administratorul uzinelor de fier de la Luncani, nu e în stare să-și îndeplinească serviciul și, în general, toți funcționarii minieri au studiat încă puțin în domeniul mineritului. Dacă va putea însă găsi la Viena oameni experimentați în problemele mineritului, atunci îi va recruta fără întârziere pentru Banat, cf. L. Baróti, *op.cit.*, vol. II, p. 341.

¹⁶ Măsurile luate după 1733 în vederea introducerii sistemului de exploatare prin asociațiile de concesionari n-au avut aproape nici o consecință practică, cf. C. Feneșan, *Mineritul*.

¹⁷ În 1736, venitul net al tuturor exploataărilor miniere și al topitoriilor din Banat s-a ridicat la doar 20.000 florini la o investiție de 290.000, cf. Josef Wessely, *Der Banater Bergbau von 1717-1780 und seine bevölkerungspolitische Bedeutung* (teză de doctorat nepublicată), Viene, 1937, p. 55. În timpul exploataării în regia fiscului, funcționarii metalurgi de la Bocșa și Luncani au primit o așa-numită *accidență* (*Accidenz*) de 2 creșteri pentru fiecare centenar de fontă produs, cf. UBA, Hl.kg.u, AB, rok 1736-1740, p. 53. În 1736-1738 acest supliment, cunoscut sub numele de *Douceur*, era la Bocșa de 2 creșteri după fiecare centenar de fier brut produs, cf. *Ibidem*, rok 1741, p. 14.

organizarea activității prin intermediul asociațiilor de concesionari¹⁸ și preluarea minelor și a topitoriilor de către concesionari, respectiv arendași particulari. În cazul uzinelor de la Bocșa și Luncani, acest proces a avut loc încă în primăvara anului 1736.

La 15 martie 1736 au fost încheiate în acest sens mai multe contracte între Administrația Banatului și arendași, respectiv cumpărători locali. Forjele de la Bocșa¹⁹ au fost vândute administratorului Casieriei provinciale de la Timișoara, Johann Maximilian Reissenbüchler și fraților săi Franz Josef și Mathias, precum și meșterului dulgher din Timișoara, Nikolaus Widmesser, pentru suma totală de 32.009 florini 17 creițari (12.000 florini reprezentând prețul propriu-zis de vânzare, în vreme ce restul de 20.000 florini 17 creițari constituia valoarea stocurilor de minereu de fier, fier brut și cărbune de lemn)²⁰. Prin contractul încheiat la 16 martie 1736 cu Administrația Banatului, cumpărătorii forjelor de la Bocșa s-au obligat să aprovizioneze fiscul imperial cu produse din fier forjat la prețuri ferm stabilite²¹. În schimb turnătoria de la Bocșa a fost arendată pe o perioadă de 6 ani cetățeanului montanistic Josef Scheveninger din Dognecea în schimbul achitării a 1 fl. 45 cr. în Casieria minieră de la Oravița după fiecare centenar de fontă produs²².

Pentru uzina de fier de la Luncani, Administrația Banatului a găsit, tot în persoana amintiților frați Reissenbüchler și a lui Nikolaus Widmesser, parteneri dispuși la acțiune și risc. Prin contractul de arendare încheiat la 15

¹⁸ Determinantă în acest sens a fost Ordonanța minieră (*Bannatisches Bergsysteme*) din 25 iulie 1736 a consilierului von Neffzern, cf. Gusztáv Wenzel, *Magyarország bányászatanak kritikai története*, Budapesta, 1880, p. 249, nota 1. Textul încă nepublicat al acestei ordonanțe miniere se păstrează la HKA, *Sammlung der Handschriften*, Hs. 492, fol. 1-101. Cu privire la mineritul desfășurat prin asociațiile de concesionari, vezi și Anton Peter Petri, *Die „Gewerkschaft“ und andere Einrichtungen der Banater Bergwerke des 18. Jahrhunderts*, în „*Doneuschwäbische Lehrerblätter*”, 10 (1964), nr. 3, p. 83-84.

¹⁹ În 1736 aici funcționau șase forje.

²⁰ UBA, Hl.k.g.u, AB, rok 1736-1740, p. 42-43. Plata sumei de cumpărare a început la 1 aprilie 1736, în rate lunare de 2.000 florini. Cumpărătorii au mai fost obligați să plătească pentru fiecare forjă o taxă anuală de protecție de 3 ducați.

²¹ L. Baróti, *op. cit.*, vol. II, p. 597. Contractul a fost prelungit la 31 decembrie 1739 pe încă 6 ani, la un preț de livrare de 36 creițari pentru centenarul de fier forjat, cf. L. Beróti, *op. cit.*, vol. II, p. 598.

²² L. Baróti, *op. cit.*, vol. II, p. 597. Deoarece Scheveninger a fugit în 1738 din fața atacului turcesc și nu a mai revenit la Bocșa, contractul de arendare a fost denunțat înainte de termen, cf. L. Baróti, *op. cit.*, vol. II, p. 136.

martie 1736, aceștia au preluat uzina de fier „pe timp nelimitat, în schimbul plății a 427 florini pe lună pentru materialul aflat acolo și toate utilajele” („auf unbestimmte Zeit gegen Entrichtung für das vorfindige Materiale und die ganze Manipulation monatlicher 427 Fl.”)²³. Christian Georg Hochgesang a fost păstrat pe mai departe ca administrator al forjei, la fel ca și întreg personalul calificat²⁴. În schimb, datorită ordonanței miniere din 25 iulie 1736, topitoriei și forjei de la Luncani li s-a acordat o înlesnire cu influență benefică asupra dezvoltării ulterioare: țăranii din 28 de sate românești ale districtului Făget urmau ca, în cadrul obligațiilor lor de robotă, să asigure nevoile de tăiere și transport a lemnului necesar uzinei²⁵. Faptul că, în cazul preluării uzinei Luncani, s-a încheiat de fapt un contract de vânzare-cumpărare, în pofida semnării unui, formal, de luare și dare în arendă, rezultă cu limpezime din bilanțul contabil final (*Hauptabrechnung*) întocmit de Casieria minieră bănățeană la 31 decembrie 1738²⁶.

În aceste condiții, noii proprietari de la Bocșa și Luncani nu au ezitat să investească sume importante de bani și n-au precupețit nici un efort pentru a aproviziona cele două uzine cu minereul de fier necesar²⁷ în vederea impulsionalității producției, mai ales că izbucnirea războiului austro-turc (1737) deschidea perspectiva unor consistente comenzi de muniție din

²³ L. Baróti, *op. cit.*, vol. II, p. 597 și J. Kallbrunner, *op. cit.*, p. 54.

²⁴ Vezi lista personalului calificat de la Luncani în anii 1733-1736 în HKA, BA, rote Nr. 11, fol. 38.

²⁵ Arh.Naț. Tim., DMB, nr. 3/1747, fol. 3. Vezi și HKA, Mz.u.Bgw., rote Nr. 1996, ad N-rum 3264 ex 1775, fol. 57-58. Satele repartizate uzinei de la Luncani sunt următoarele: Poeni, Bucovăț, Coșava, Coștei, Sintești, Crivina, Drăgșinești, Făget, Fărăsești, Gladna, Goizești, Curtea, Homoșdia, Luncani, Margina, Mâtnic, Nemeșești, Bătești, Bătinești, Brănești, Breazova, Pietroasa, Zorani, Jupânești, Zolt, Temerești, Tomești și Veza; vezi și HKA, Mz.u.Bgw., rote Nr. 1919, ad N-rum 200 de anno 1770, fol. 785-786. Uzinei Bocșa i-au fost repartizate următoarele 17 sate: Bărbosu, Fizeș, Gherteniș, Rafna, Doclin, Ezeriș, Moniom, Biniș, Bocșa Română, Jidovin (Berzovia), Surduc, Vasiova, Târnova, Soceni, Dezești, Fârliug și Remetea Pogănici.

²⁶ UBA, Hl.kg.u, AB, rok 1736-1740, p. 7. Prețul de cumpărare pentru o forjă de bare de fier și fier pentru unelte (*Stab-und Zeughammer*) aflată în funcțiune și alta în curs de construire a fost stabilit la 3.500 florini, în timp ce stocul de fier și cuie a fost evaluat la 1.629 fl. 47 3/4 cr. Astfel fiscul imperial a reținut pe seama fraților Reissenbüchler și a lui Nikolaus Widmesser o datorie de 5.129 fl. 47 3/4 cr. în contul uzinei de la Luncani.

²⁷ În 1736-1738 cheltuielile afectate noilor exploatări de minereu de fier s-au ridicat la 6.927 fl. 7 cr. (3.262 fl. 55 cr. la Bocșa, 3.664 fl. 12 cr. la Luncani), cf. UBA, Hl.kg.u., AB, rok 1741, p. 45.

partea Consiliului Aulic de Război²⁸. Producția de fier realizată la Luncani a fost însă, chiar și în aceste condiții favorabile, modestă în raport cu cea obținută la Bocșa²⁹. Dar, prin preluarea uzinei încă puțin promițătoare de la Luncani, frații Reissenbuchler și Nikolaus Widmesser au dorit, după toate aparențele, să-și asigure o poziție de monopol în domeniul producției de fier din Banat, iar aceasta mai cu seamă în circumstanțe pe care le estimau deosebit de favorabile. Lotria foarte activă în zona de munte a Banatului³⁰, precum și atacul turcesc din vara anului 1738 și răscoala populației românești, au nimicit însă dintr-o lovitură perspectivele promițătoare pentru Bocșa și Luncani. Uzina de la Bocșa a fost atacată de românii răsculați pentru prima dată la 6 iunie 1738. La sfârșitul lunii noiembrie 1738, o

²⁸ În 1737 Bocșa a livrat 15.000 ghiulele de 4 livre cetăților din Slavonia și 400 obuze de mortier, de 8 livre, vaselor de patrulare de pe Dunăre. Pentru dotarea Corpului fluvial dunărean Pallavicini, uzina Bocșa a mai executat, tot în anul 1737, o importantă comandă de muniții primită din partea Consiliului Aulic de Război: 72.000 ghiulele de 24 livre, 3.000 ghiulele de o livră, 400 bombe de 10 livre și 400 obuze de mortier de 8 livre. Pe lângă această cantitate de muniții, forjele de la Bocșa au mai produs diferite ancore necesare la construirea unor poduri plutitoare peste Dunăre, Tisa și Sava, cf. I. Schreiber, *op. cit.*, p. 49-50. Astfel, Bocșa a livrat 114 centenari 56 livre ancore (la prețul de 11 fl. centenarul) în valoare totală de 1.260 fl. 9 1/2 cr. (cf. UBA, Hl.kg.u, AB, rok 1736-1740, p. 20), apoi diferite sortimente de fier necesare construirii forței de aramă de la Moldova Nouă, respectiv lucrărilor de fortificare la cetatea Timișoara (UBA, Hl.kg.u., AB, rok 1736-1740, p. 16). De asemenea, au fost onorate și cereri ale unor cumpărători ocazionali, ca de pildă un anumit Träxler, care a cumpărat, la 31 mai 1737, de la uzinele Bocșa, fier în valoare de 461 fl. 28 cr. pentru a-l exporta la Buda (UBA, Hl.kg.u., AB, rok 1736-1740, p. 14).

²⁹ UBA, Hl.kg.u., AB, rok 1736-1740, p. 8-10.

³⁰ Astfel, de pildă, românii răsculați l-au luat prizonier pe încasatorul din Luncani, Andreas Jordan (originar din Győr) împreună cu alți funcționari de la topitorie și forjă, „i-au legat cu funii de un copac și i-au împușcat, în vreme ce eu (Christian Georg Hochgesang - C.F.) am avut mult de furcă, trebuind să suport mari persecuții și adversități”. La asta s-au adăugat bolile și înmormântările.” („gefangen bekommen und noch mehrern nackend mit Stricken an einen Baum gebunden und todgeschossen, darbey ich nun viele Mühe und Arbeit gehabt, auch grosse Verfolgung und Widerwärtigkeiten ausstehen müssen. Kranckheiten, auch Begrabnissen, sind darzukommen.”), cf. HKA, BA, rote Nr. 11, fol. 44. Cu privire la Lotria din Banat în secolul al XVIII-lea, vezi Aurel Țintă, *Lotria, formă de luptă a poporului din Banat împotriva stăpânirii habsburgice*, în „Studii. Revistă de istorie”, 11 (1959), nr. 3, p. 169-192, unde acest fenomen, prezentat exclusiv prin prisma dogmelor marxiste, este socotit o formă a mult-lăudatei „lupte de clasă”. Vezi și Anton Peter Petri, *Das Räuberwesen im kaiserlichen Banat. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte unserer Heimat*, în „Donauschwabische Briefe. Ulmer Blätter für tatige Donauschwaben in Volk und Gemeinschaft”, 2 (1961), nr. 12, p. 18-19, 3 (1962), nr. 1, p. 11 și urm. și nr. 2, p. 18 și urm.

adevărată oaste de 600 de lotri conduși de vestitul harambașă Adam Moharu a ocupat apoi, pentru scurt timp, topitoria și forjele de acolo, cărora le-au pricinuit mari distrugerii³¹. Nici uzina de la Luncani n-a scăpat mai ieftin³². Atacul românilor răsculați i-a dat administratorului forjei, Christian Georg Hochgesang, o lovitură nimicitoare: „... de lotrii români n-ai avut cum să scapi. Aceștia m-au adus pe mine și pe fiul meu la cea mai cumplită ruină, așa că nu mai am nimic, ci sunt lipsit de totul și de toate. („denen wellachischen Räubern kunte man nicht entlaufen. Die habe (!) mich und meinen Sohn auch in den eyssersten Ruin gesetzt, dass ich nichts mehr habe, sondern nackend und bloss bin”)³³.

În urma războiului austro-turc și a răscoalei românești, uzinele de fier din Banat au înregistrat o pagubă de 11.794 florini 50 3/4 creițari, din care 7.663 fl. 1 1/2 cr. la Bocșa și 4.131 fl. 49 1/2 cr. la Luncani³⁴. Dar banii necesari reconstruirii acestora nu au mai putut fi găsiți³⁵. În cazul uzinelor de fier, problema cea mai spinoasă pentru începerea reconstrucției s-a dovedit a fi clarificarea dreptului de proprietate asupra acestora, o problemă pe care Camera Aulică nu o înțelesese încă în toată complexitatea ei. Camera Aulică a pornit de la presupunerea că proprietarii de până atunci n-ar mai fi fost interesați de uzinele distruse, ceea ce nu corespundea însă realității. Aceste împrejurări nebuloase au constituit - așa cum se va vedea - un impediment pentru reconstruirea Bocșei și a Luncanilor, astfel că în anii de după războiul cu turcii se va perpetua un conflict deschis.

O primă inventariere efectuată de fiscul imperial (31 decembrie 1738) a înregistrat situația următoare³⁶: pentru fierul vechi preluat și stocul de mangal arendașii rămăseseră datori cu 37.139 fl. 4 3/4 cr. (din care 32.009 fl. 17 cr. la Bocșa și 5.129 fl. 47 3/4 cr. la Luncani); datoria pentru fierul brut, adăugată în perioada 1 aprilie-30 iunie 1738, se ridica la 20.008 fl. 14

³¹ Costin Feneșan, *Informații documentare privind răscoala populară bănățeană de la 1757-1759*, în „Banatica”, vol. II, Reșița, 1975, p. 168 și p. 170; vezi și I. Schreiber, *op.cit.*, p. 52-55.

³² Cu privire la atacul devastator al românilor răsculați asupra uzinei de la Luncani (sfârșit iulie - început august 1758), vezi raportul amănunțit adresat la 6 august 1758 Administrației Banatului de către Johann Mathias Georg Stürmer, încasatorul minier refugiat la Deva, cf. C. Feneșan, *Informații documentare*, p. 176-183.

³³ HKA, BA, rote Nr. 11, fol. 44.

³⁴ UBA, Hl.kg.u., AB, rok 1741, p.45.

³⁵ Încă în 1737 investițiile Camerei Aulice în mineritul și metalurgia din Banat, preliminate la 264.000 florini, au scăzut la 184.000 florini în urma izbucnirii războiului cu Poarta, cf. J. Kellbrunner, *op.cit.*, p. 80, nota 235.

³⁶ UBA, Hl.kg.u., AB, rok 1736-1740, p. 11 și p. 20.

3/4 cr. (din care 17.742 fl. 16 1/4 cr. la Bocșa și 2.265 fl. 58 1/2 cr. la Luncani), în vreme ce debitul pentru diferite taxe, precum și pentru livrările de mangal și fier în perioada 1 ianuarie 1736 - 31 mai 1738 se cifrau la 7.082 fl. 15 1/2 cr, (din care 5.694 fl. 17 cr. la Bocșa și 1.387 fl. 58 1/2 cr. la Luncani). Astfel fiscul avea față de arendașii de la Bocșa și Luncani - războiului cu turcii și răscoalei românești i-a supraviețuit doar Nikolaus Widmesser - o pretenție financiară de nu mai puțin de 64.229 fl. 35 cr.

Dar, cum în anii 1736-1738 arendașii achitaseră deja 34.048 fl. 14 cr. din datoria lor, debitul pretins de fiscul imperial se cifra la 30.181 fl. 21 cr. O reverificare a calculelor, efectuată în luna ianuarie 1739, a constatat că arendașii Bocșei și Luncanilor îi mai datorau fiscului minier 31.662 fl. 48 cr. (15.800 fl. cheltuieli de topire și 16.162 fl. 48 cr. pentru fierul preluat)³⁷.

Pentru a verifica obiecțiile formulate de Nikolaus Widmesser și a se putea pronunțe asupra propunerilor acestuia, Administrația Banatului a constituit o comisie de anchetă mixtă, militară și civilă³⁸. În raportul adresat Administrației Banatului la 22 mai 1739, Comisia mixtă a consimțit să reducă datoria lui Widmesser cu 3.809 fl. 5 1/2 cr., rămânându-i de plată 26.583 fl. 59 cr. Administrația Banatului a revizuit însă propunerea formulată de Comisia mixtă în sensul că, deoarece arendașul plătise în numerar doar 7.734 fl. 56 cr., cuantumul final al datoriei acesteia a fost fixat la 23.927 fl. 51 cr.³⁹ Widmesser nu s-a declarat de acord cu această hotărâre, invocând în favoarea sa atât cheltuielile mari de la exploatările miniere (în total 6.927 fl. 7 cr., din care 3.262 fl. 55 cr. la Bocșa și 3.664 fl. 12 cr. la Luncani) cât și pierderile provocate de turci și de românii răsculați (în total 11.794 fl. 50 cr. din care 7.663 fl. 1 cr. la Bocșa și 4.131 fl. 49 cr. la Luncani)⁴⁰. Argumentul din urmă a fost însă respins de Comisia mixtă de anchetă sub motivul că „această pierdere materială de 11.794 fl. 50 cr., 3 den. produsă cu ocazia răscoalei supușilor români se cuvine a fi imputată stăpânilor forjelor, ca proprietari de facto ai forjelor de fier” („dieser Verlust

³⁷ UBA, Hl.kg.u., AB, rok 1736-1740, p. 44 (raport din 25 ianuarie 1739 al încasatorului minier superior Kernhofer către Administrația Banatului).

³⁸ UBA, Hl.kg.u., AB, rok 1736-1740, p. 66-82 (Proces-verbal din 3 aprilie 1739 al Comisiei mixte de anchetă). Președintele comisiei era maiorul Michael Carl Buechrücker, iar ca asesori activau căpitanul Xaver Wolferstorff, Johann Georg Ungers, administrator al Casieriei Miniere, concipistul minier Johann Josef Hüber și procurorul militar șef Franz Josef Möller von Freyburg.

³⁹ UBA, Hl.kg.u., AB, rok 1736-1740, p. 44 (Raport din luna mai 1739 al Administrației Banatului către Camera Aulică).

⁴⁰ UBA, Hl.kg.u., AB, rok 1736-17*0, p.*5 și urm.

des Materials pro 11.794 Fl. 50 Kr. 3 Den. bey den erfolgten Aufstandt deren wallachisehen üntherthenen ihnen Hammerherrn als eigenthumblichen Besitzern deren Eysenhämmer zu imputieren seye")⁴¹. Chiar și după noi tratative cu Widmesser, atât Administrația Banatului cât și Comisia mixtă de anchetă și-au menținut punctul de vedere cu privire la suma stabilită la 22 mai 1739. În aceste împrejurări Camera Aulică a decis - prin intermediul Contabilității Aulice - adoptarea unei soluții de compromis: „... în cazul în care interesele imperiale ar impune peste 5 sau 6 ani răscumpărarea amintitelor forje prin plata prețului de achiziționare și suportarea cheltuielilor pentru îmbunătățiri și construirea unor instalații noi, Administrația imperială (a Banatului - C.F.) este îndreptățită să le achite; dacă nu va fi cazul, după 5 sau 6 ani aceste uzine le vor rămâne lor (arendașilor - C.F.) pentru totdeauna, iar ei nu vor mai fi obligați să cedeze forjele pentru prețul de achiziție de mai sus... De asemenea, este limpede că, potrivit paragrafului 7 al contractului, contractanții trebuie socotiți drept cumpărători și proprietari ai forjelor, prin urmare și titulari ai pagubelor produse de dușmani și de lotri exploatărilor miniere și ai pierderilor de fier prelucrat, menționate de aceștia cu 6.927 fl. 7 cr. sub litera E și 11.794 fl. 50 cr. 3 den. sub litera G, acestea urmând să le fie imputate lor, în calitate de cumpărători și proprietari, deoarece nu s-a constatat excepția unui caz de forță majoră” („in Fahl es in 5 oder 6 Jahren das kaiserliche Interesse mit sich bringete, sothane Hämmer gegen Wiederbezahlung des Kaufschillings und Ersetzung deren Meliorationen und erbauten neuen Werckhern einzulesen, solle die kaiserliche Administration solche wieder zu reluiren berechtigt seyn, wo aber nicht, so würden diese Werckher nach 5 oder 6 Jahren ihnen vor alle Zeit verbleiben und dieselbe nicht mehr schuldig seyn die Hämmer um obigen Kaufschilling abzutretten... Nun ist nicht ohne, dass die Contrahenten ad § 7-mum contractus als Käuffer und Aigenthumber deren Hämmer anzusehen seyndt, folglich auch der durch den Feundt und Räuber erlittene Schaden an denen Tag-Gebäuen und Verluest des ausgeschmideten Eysenwerckhs, welche sub lit.E pro 6.927 Fl. 7 xr. und sub lit.G mit 11.795 Fl. 50 xr. 3 den. angewisen haben, Ihnen als Kauffern und Besitzern, weilen kein casus fortuitus expresse ausgenohmen worden, zu imputieren seye.”). Chiar dacă se plățiseră 18 ducăți ca taxă de protecție, fiscul minier nu era socotit dator să suporte pagubele amintite mai sus, deoarece protecția se referea doar la „timpul de pace, împotriva celor care îi tulbură și împiedică pe ei (arendașii - C.F.) în stăpânirea și deținerea bunurilor lor, dar nicidecum

⁴¹ *Ibidem*, p. 49.

în ceea ce privește forța majoră în cazul unui atac inamic și ocuparea uzinelor sau a unei răscoale a supușilor țării” („tempore pacis, contra invasores et impeditores circa dominium et possessionem respectu Ihres Handls und Wandls, keineswegs aber quoad vim maiorem wider den feindlichen Einfahl und Occupirung dieser Werckher oder Aufstandt des Landesunterthanen”). În consecință, arendașii ar fi fost datori să mai plătească 18.721 fl. 57 cr. 3 den. Administrației Banatului, care ar fi fost în schimb datoare să le acorde întreg sprijinul pentru „a recăpăta fierul furat și poate ascuns sau îngropat de către supuși și să li se permită (arendășilor - C.F.) să prelucreze fonta aflată încă în stoc” („das von den Unterthanen entfrembte und etwa versteckte oder vergrabene Exsen wider zu erhalten, auch das noch vorrätthige Gusseisen aufzuarbeithen zu gestatten seye”). Fiscul minier era dator, la rândul său, să suporte cheltuielile suplimentare produse la uzina Bocșa datorită pierderilor înregistrate în procesul de topire, care „au survenit din cauza proastei calități a minereului de fier și a barelor de fontă brută casante obținute din acesta” („wegen den schlechten Eisen-Stain und daraus erzeugten spreten Ganseisen sich eraignet hat”). La finalul tuturor calculelor, fiscul minier a pretins arendașilor respectabila sumă de 24.076 fl. 18 1/2 cr. Dar, deoarece „minele imperiale de fier (ale Banatului - C.F.) de la Bocșa și Luncani nu mai sunt exploatare, ci au fost părăsite de către fisc din cauza desfacerii fierului din Ardeal (de altfel o constatare eronată a Contabilității Aulice - C.F.) și, prin urmare, forjele nu mai pot lucra datorită lipsei de fontă brută, nu se admite, firește, că, prin aceasta, vânzarea efectuată anterior cu societatea proprietarilor forjelor mai poate ființa și dacă, pornind de la aceasta, prețul de vânzare convenit de 15.500 florini este scăzut din restul sumei de mai sus, fiscului i se mai cuvin încă 8.576 fl. 18 1/2 cr.” („das kaiserliche Pogchaner und Luncaner Eisen-Bergwerckh nicht mehr gebauet wird, sondern wegen des sibenbürgischen Eisen-Verschleiss ex parte aerarii aufgelassen worden, folglich auch die Eisen-Hämmer aus Mangl des rohen Gusseisens nicht nehr fortgetrieben werden können, als fündet mann freylich nicht dass hoc ipso der vorgemachte Verksuf mit der Hammer-herrn-Compagnie bestehen könne und wann also, hoc supposito, der accordirte Kaufschilling mit 15.500 Fl. an obrigen Rest abgeschrieben wird, so wären dem aerario noch heraus zu ersezen 8.576 Fl. 18 1/2 xr.”)⁴².

⁴² *Ibidem*, p. 57-64 (Contabilul aulic Johann Ignaz Friemwalder către Administrația Banatului).

Cu acestea, situația era încă departe să fi fost soluționată. Christian Georg Hochgesang, care se socotea nevinovat din punct de vedere financiar („wäre ich mit guten Cassen versehen”), a părăsit Timișoara la 24 mai 1740, prezentându-se la Viena la 9 august⁴³, pentru a se justifica. Plin de amărăciune, s-a plâns Camerei Aulice că, „după ce mi-am părăsit patria și rosturile avute acolo, pentru a promova preafinul serviciu și folos a suveranului, mă văd acum, din păcate, constrâns să-mi cerșesc pâinea cea de toate zilele” („nachdeme ich mein Vatterland und alldorth gehabtes Gewerbe, umb den allerhöchsten Herrn-Dienst und Nutzen zu befördern, verlassen habe, nunmehr, leuder Gott, das Brod zu betteln mich gezwungen sehen müsse”)⁴⁴. Cu acest prilej, Hochgesang a solicitat să i se plătească 314 fl. 48 cr. (din care 209 fl. 48 cr. reprezentau o sumă restantă la bilanțul pe anul 1735, 75 florini constituind cheltuieli de călătorie, așa cum fusese convenit inițial, iar 30 florini erau un rest de salariu) pentru a-și putea asigura subzistența⁴⁵. Este de presupus că, în timpul șederii sale mai îndelungate la Viena (august-decembrie 1740), Hochgesang a fost audiat de Camera Aulică pentru a lămuri încurcatele probleme financiare ale uzinei de fier de la Luncani, chiar dacă nu se va fi bucurat de cea mai bună faimă. În fine, procesele-verbale din 23 februarie și 4 mai 1741 ale Comisiei Neoacquistice⁴⁶ au adus o hotărâre definitivă, la care s-a ținut seama atât de pretențiile arendașilor de la Bocșa și Luncani cât și de memorandumurile Comisiei mixte de anchetă și ale Administrației Banatului. Foștii arendași de la Bocșa și Luncani au fost până la urmă obligați la plata unei sume de numai 3.246 fl. 41 3/4 cr.⁴⁷

În timpul șederii la Viena, Christian Georg Hochgesang, nenorocosul administrator al Luncanilor, s-a străduit, pe de altă parte, să convingă Camera Aulică, devenită acum foarte circumspectă, despre avantajele

⁴³ Călătoria, care e durat aproape trei luni, a fost explicată de Hochgesang - ajuns la Buda abia la 30 mai - prin „carantina care mi-a fost destul de păgubitoare” („mir recht schädliche Contumaz”), cf. HKA, BA, rote Nr. 11, fol. 44.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, fol. 44-45. Camera Aulică a cerut Administrației Banatului un raport special în această privință.

⁴⁶ BA, Hl.kg.u., AB, rok 1741, p. 9-51. Președintele comisiei aulice era contele Carl Otto Caraffa de Stigliano, avându-i ca asesori pe Johann Baptist von Zuana, David Heinrich Josef von Koch și pe Franz von Harruckern.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 50. Procesul deschis de Widmesser a continuat și după moartea acestuia, fiica sa urmărind să obțină o reglementare financiară definitivă, precum și acordarea de daune. Procesul s-a încheiat în anul 1754, cf. I. Schreiber, *op.cit.*, p. 58 și urm.

reluării activității la uzina distrusă. Într-un memoriu din 17 august 1740⁴⁸ Hochgesang a invocat cele mai variate argumente pentru a demonstra Camerei Aulice „că în Banat este absolut necesară o uzină de fier” („dass ohnumgänglich ein Eisenwerck im Bannat erfordert wird”), probabil cea de la Luncani, la care era interesat în mod deosebit. Cu acest prilej, fostul administrator a evidențiat faptul că „datorită numeroaselor construcții, sunt zilnic necesare mari cantități de fontă și alte sortimente de fier nu numai pentru satele germane (cu coloniști germani - C.F.), ruinate în întregime, ci și pentru minele frumoase, dar procurarea fierului din alte domenii (miniery - C.F.) se desfășoară doar foarte lent, iar prețul este foarte ridicat, mai ales că la mine este nevoie în fiecare săptămână ba de unele, ba de altele din sortimentele de pivoți, plăci și fier laminat, astfel încât las la binevoitoarea Dumneavoastră apreciere faptul că le putem avea în apropiere, precum și prețul lor.” („täglichen des vielen Bauens, nicht allein wegen der gänzlichen ruinirten teutschen Dorffschafften, sondern auch der schönen Bergwerke, vieles Guss- und anderen Sorten Eisen benöthiget, die Bestellung des Eisens aber aus anderen Herrschafften gehet sehr langsam von staten, auch der Preyss sehr hoch, zumahlen bey Bergwerken bald von diesen, bald von jenen Sorten an Zapfen, Blatten (!) und Pucheisen, ja allwöchentlich etwas vorfallet, so hatt mans ja nahe gelegen und der Preyss dieses zu observieren zu Dero gnädigsten Überlegung lasse.”). Hochgesang a făcut apel și la decizia luată de Administrația Banatului în primăvara anului 1740, de a construi la Luncani o topitorie de fier și la Bocșa două forje, plan care nu fusese încă pus în aplicare datorită absenței guvernatorului de atunci, generalul Engelshofen. În acest context, Hochgesang și-a exprimat opinia că, înainte de toate, ar fi trebuit „construită uzina de fier Luncani” („das Eisenwerck Luncani aufgegeben werde”), deoarece numai la Bocșa amenajarea digului de la iazul de apă necesară uzinei ar fi reclamat cel puțin 8.000 - 10.000 florini. Pe de altă parte, reconstruirea întregii uzine de la Luncani, unde topitoriile ce urmau să fie ridicate din lemn ar fi fost mai ieftine decât cele din piatră, astfel încât întreaga investiție n-ar fi depășit 10.000 - 12.000 florini. Potrivit lui Hochgesang, pentru reconstruirea Luncanilor ar mai fi pledat și alte argumente: „Luncaniul are, de altfel, utilaje corespunzătoare, așa cum sunt necesare unei uzine de fier, cum sunt apa, lemnele și minereul de fier în cantitate suficientă și de bună calitate, așa că aici ar putea fi obținută tablă albă ornamentală de cea mai bună calitate.” („Nun hat auch Luncany schöne Requisiten, was nur ein Eisenwerk

⁴⁸ HKA, BA, rote Nr. 11, fol. 42-43.

erfordert, als Wasser, Holtz, Eisensteine genügend und guth, dass auch alda die allerbesten weisse verzierte Bleche kanten fabriciret werden.”). Ceea ce i-ar mai fi lipsit noii uzine, în opinia lui Hochgesang, era „un comerț ca lumea și un câștig anual din acesta de peste 20.000 florini” („eine schöne Negotia und alljährlich über 20.000 Fl. Überschuss dabey”). Ce-i drept, uzina Bocșe era, „firește, mai bună din punctul de vedere al așezării favorabile, dar totul costă mai mult” („dem Plesier (!) freulich besser, aber alles kostbahrer”) - o constatare, de altfel, într-un tot adevărată a administratorului de la Luncani.

Cu aceste argumente, Hochgesang a crezut să mai fi atenuat întrucâtva circumspecția Camerei Aulice, astfel că a trecut să-și prezinte în cele mai ademenitoare culori imaginea ca potențial și viitor administrator al uzinei de la Luncani. În topitoria de aici, care trebuia să furnizeze fierul necesar celor două forje cu câte 4 vetre și forjei pentru unelte, urmau să fie produși în fiecare an 5.000 centenari de fier brut, 2.100 centenari bare de fier și 200 centeneri tablă neagră și de tinichigerie. Hochgesang a înfățișat în aceleași culori promițătoare și prețurile de producție la viitoarea uzină de la Luncani: 1 fl. 10 cr. pentru centenarul de fier brut, 1 fl. 50 cr. pentru centenarul din diferite sortimente de muniție, 1 fl. 30 cr. pentru centenarul de „cuptoare nemțești plate” („blatte teutsche Öffen”), 2 fl. 10 cr. pentru cuptoarele sau sobele brute, 3 fl. 30 cr. pentru centenarul de bare de fier de unelte și 5 florini pentru centenarul de tablă de tinichigerie. Pentru a întregi tabloul viitoarei uzine de la Luncani, Hochgesang a prezentat și noua schemă de personal⁴⁹, oferindu-se, în același timp, să-i recruteze și să-i aducă în Banat pe muncitorii necesari. În aceste condiții, Hochgesang s-a arătat dispus să înceapă reconstruirea Luncanilor încă în toamna anului 1740, astfel ca, în primăvara anului următor, uzina să-și poată începe activitatea productivă. Camera Aulică n-a avut însă nici o reacție la memoriul lui Hochgesang, deoarece reconstruirea exploataților de aramă și argint, mult mai importante, reclama investiții considerabile, dar și datorită experienței nefericite cu

⁴⁹ *Ibidem*, fol. 43. Pentru desfășurarea activității metalurgice, Hochgesang a socotit neapărat necesar următorul personal: un preot (12 fl. 30 cr. pe lună), un administrator al forjei (25 fl. pe lună), un încasator (20 fl. pe lună), un copist (8 fl. pe lună), un felcer (20 fl. pe lună), un infirmier (6 fl. pe lună), un maestru topitor (18 fl. pe lună), doi topitori (câte 9 fl. pe lună), doi încărcători la cuptorul de topit (câte 7 fl. pe lună), un guard silvic (10 fl. pe lună), un măsurător de minereu și mangal (10 fl. pe lună), un institutor (4 fl. pe lună) și doi „dorobanți” (*Trabanten*) (câte 5 fl. pe lună). În acest caz, Hochgesang s-a referit doar la personalul de etnie germană. Restul forței de muncă urma să fie recrutat din rândul românilor localnici.

uzina de fier de la Luncani și cu fostul ei administrator. De asemenea, trebuie avut în vedere și faptul că atât Camera Aulică și Colegiul Aulic Minier cât și Administrația Banatului au reflectat cu tot mai mare stăruință la abandonarea minelor și topitoriilor de fier din Banat. Astfel, într-un referat al Camerei Aulice de la sfârșitul anului 1740 se afirmau următoarele: „... deoarece, până acum, ne-a parvenit plângerea stăruitoare că producția de fier, comercializarea acestuia și activitatea forjelor din domeniul fiscal arendat al Hunedoarei, în Transilvania, sunt foarte mult prejudiciate de fierul produs în Banat și, prin urmare, contractul de arendare de aici (Hunedoara - C.F.) nu ar putea fi dus la îndeplinire, am socotit cu cale ca, pe viitor, minele de fier din Banat să nu mai fie exploatate nici pe cheltuiala fiscului și nici a asociațiilor de concesionari, ci să fie părăsite cu totul, pentru ca astfel uzinele de fier transilvănene să se ridice cu atât mai mult, iar obiecțiunile arendașilor să fie înlăturate.” („weillen bishero die immerwehrende Klage hervorgebrochen, dass die Eysen-Erzeugung, Verschleiss und Hammer-Würthschafft bey der verpachteten fiscalischen Herrschafft Hunyad in Siebenbürgen durch das Bannatische Eysen sehr beeinträchtigt würde und daher dasiger Pachtungs-Contract nicht adimplirt werden könne, man für rathsam befunden habe, künftighin die Eisen-Bergwerk im Banat weder sumptibus aeratii, noch durch Gewerkschafften mehr zu bauen, sondern vollständig aufzulassen, umb damit die siebenbürgisehen Eysen-Werckh desto sicherer aufkommen und die pachtlichen Einwendungen behoben werden mögen”). Urmările acestei măsuri pentru arendașii uzinelor de fier din Banat îi erau, pe de altă parte, cât se poate de limpezi Camerei Aulice: „...prin aceasta, contractul de mai sus cu cumpărătorii forjelor bănățene devine caduc (datorită părăsirii minelor și topitoriilor de fier – C.F.), deoarece condiția principală stipulată acolo, anume de a li se livra oricând și în cantități suficiente fierul brut necesar forjării, cade de la sine dacă nu se mai produce fier, iar prin însăși acest fapt forjele cumpărate îi revin din nou fiscului” („obiger Contract mit denen Banatischen Hammer-Käufern andurch eo ipso rescindirt seye, da nemlich die darinnen inserirte Haupt-Condition, dass man ihnen jederzeit das genügsame rohe Eysen zum Aufschmidten liefern wolle, wann kein Eysen mehr erzeugt wird, von selbstem hindanfalle und mithin es ipso facto darzu kommet, dass die gekaufte Hämmer dem Aerario widerum zurückfallen.”)⁵⁰.

⁵⁰ UBA, Hl.kg.u., AB, rok 1741, p. 23-24.

Aceste intenții ale Camerei Aulice par să nu fi ajuns însă la cunoștința lui Christian Georg Hochgesang, aflat încă la Viena, deoarece acesta a înaintat, la 15 decembrie 1740, un nou memoriu⁵¹, prin care încerca din nou să atragă atenția asupra uzinei de fier de la Luncani. Camerei Aulice i-a fost înfățișată încă o dată o imagine promițătoare a Luncanilor: „Uzina de fier de la Luncani îmi este foarte bine cunoscută și trebuie să recunosc cu sinceritate că s-ar putea ridica o frumoasă uzină de fier, cu cheltuieli puține, mai ales că vechile ruine se află acolo, apoi există și toate utilajele necesare unei uzine de fier, după cum și calitatea fierului este atât de bună, încât se pot turna nu numai produse bune din fontă, ci se pot fabrica diferite sortimente de fier forjat și mai ales tot felul de tablă bătută, atât neornamentată cât și ornamentată (care este un produs rentabil de comerț și aduce anual un venit de mii de florini), așa că ar fi cu adevărat păcat să se dea în arendă o astfel de uzină înainte de a fi fost pusă pe picioare, anume mai cu seamă acelor care nu știu nimic în acest domeniu și care o vor ruina prin urmare în întregime, deoarece vor urmări doar, și anume în mod deosebit, să prelucereze stocurile existente.” („Also ist mir das Eysenwerkh Luncany aus dem Fundament bekandt und muss aufrichtig gestehen, dass ein schön Eysenwerkh mit geringen Kosten, zumahlen wider die alten Rudera noch stehen, könnte errichtet werden, dann allda alle Requisiten was nur ein Eysenwerkh erfordert zu haben sindt, auch die Qualidaet (!) des Eysens so guth, dass nicht allein schone Gusswahren zu giessen, sondern auch von allerhandt Sorten geschmiedetes Eysen und in specie von allerhandt geschmiedeten Blech sowohl unverziertes als verziertes (welches ein schon Negotium und alljährlichen Tausendt Gulden eintragt) zu fabriciren sind, also ewig schade, wann ein solches Werkh, ehe es in Standt gebracht, in Arento (!) zu geben, zumahlen diejenige, so keine Wissenschaften von dergleichen besitzen, also folglich totaliter ruiniren werden müssen, weilen es absonderlich nur auf die annoch habende Vorräthe zu verarbeiten pur angesehen ist.”).

Pentru a putea obține mai ușor o decizie favorabilă din partea Camerei Aulice, Hochgesang și-a detaliat propunerile formulate la 17 august 1740. El s-a oferit ca, în cazul reinvestirii sale ca „administrator al forjei” (*Hammerschaffer*) și a fiului său ca maestru topitor, să preia uzina Luncani și să efectueze acolo un inventar amănunțit („ordentliche Inventur”), Avansul financiar solicitat, în sumă de 4.000 florini, urma să-i fie

⁵¹ HKA, BA, rote Nr. 11, fol. 34-36.

încredințat spre administrare unui încasator priceput („guter Einnehmer”). În schimb, Hochgesang se obliga să acționeze în așa fel, „de parcă (uzina - C.F.) ar fi a mea proprie, ba chiar mult mai bine” („als wann es mein selbst eigen wahre und weit besser”). În ceea ce privește instalațiile, Hochgesang și-a exprimat convingerea că se va putea folosi de vechile fundații pentru a putea construi în cel mai scurt timp un furnal și două forje cu 4 vetre. Până atunci s-ar fi putut strânge „rezervele necesare de cărbune, minereu de fier și material necesar la topire” („die benöthigte Vorräthe an Kohlen, Eysenstein und Fluss”), astfel ca după pornirea uzinei să poată fi produse în fiecare an „cel puțin 5.000 centenari de fier brut..., de asemenea 2.000 centenari de fontă ... și până la 2.000 centenari bare de fontă” („Wenigstens 5.000 Centner Gänss- oder rohe Eysen geschmolzen ..., auch bis 2.000 Centner in Gusswerkh zu setzen ... und bis 2.000 Centner Staabeisen”).

Pentru a oferi însă o soluție problemei spinoase a fondurilor bănești necesare reluării activității la Luncani, Hochgesang s-a obligat ca pentru început să angajeze doar forța de muncă strict necesară, urmând ca banii economisiți astfel să-i îndrepte spre lucrările de reconstrucție. În fine, petentul a solicitat Camerei Aulice ca, prin intermediul Administrației Banatului, „Oficiul administrativ Lugoj să ne dea tot sprijinul, să ne înzestreze cu o trupă de pază ca lumea și să dea ordin satelor, care îmi sunt bine cunoscute și care fuseseră și mai înainte obligate să muncească (pentru uzina de fier de la Luncani - C.F.), să vină pe mai departe la muncă acolo” („uns alle Assistenz vom Lugoscher Verwalteramt wiederfahren, auch mit einer guten Wacht versehen lassen, auch die Dorffschafften, so ehedessen zur Arbeith dahin angehalten, welche mir wohl bekandt, ferner dahin zur Arbeith beordert werden mögen”). Invocând faptul că aceste sate, obligate la prestarea robotei, „sunt vinovate de întreaga distrugere (a uzinei de la Luncani - C.F.)” („an den gänzlichen Ruin Schuld haben”), Hochgesang a mai pretins ca roboțarii să lucreze „fără a li se plăti vreun creițar” („ohne Bezahlung eines Kreuzers”).

Nici de această dată meșterul metalurgist saxon nu și-a văzut însă împlinite speranțele. Ce-i drept, Camera Aulică nu i-a respins de plano propunerile, dar a cerut Administrației Banatului un aviz referitor la pretențiile lui Hochgesang, precum și opinia „cât de oportună este noua cerere în împrejurările existente” („in wie weith dasselbe Petitum bey dermahligen Umstandten statt haben könne”)⁵². Rezerva Camerei Aulice se explică pe deplin prin situația financiară generală a Imperiului habsburgic:

⁵² *Ibidem*, fol. 36.

pe de o parte, Războiul de succesiune la tronul austriac reclama însemnate sume de bani, în vreme ce, pe de altă parte, finanțele statului trebuiau să pună la dispoziție mijloacele necesare exploatării și prelucrării aramei, la rândul lor grav afectate de războiul cu turcii și de răscoala românească desfășurate pe teritoriul Banatului. Experiențele nefericite avute de Camera Aulică atât cu uzina de la Luncani cât și cu Hochgesang vor fi determinat, la rândul lor, o atitudine de expectativă prudentă.

Încă la începutul anului 1741, Camera Aulică i-a adresat maistrului minier superior al Banatului, Ludwig Bartholomäus von Hehengarten, căruia îi fusese încredințată refacerea minelor și topitoriilor bănățene, o Instrucțiune prin care i se recomanda să nu mai dezvolte mineritul și metalurgia fierului în Banat la fel de intens ca mai înainte, ci doar atât cât o vor cere nevoile interne legate de fortificarea (Timișoarei - C.F.) și de cele trebuincioase minelor” („das Bannatische Eisen-Weesen nicht so starckh als vorhin, sondern allein insoweit die innerliche Notturfft erheischen werde, forttreiben zu lassen”)⁵³. Referatul lui Hehengarten pe marginea ordinelor primite a echivalat cu o sentință de condamnare la moarte a uzinei de la Luncani. La propunerea maistrului minier superior, doar uzina de fier de la Bocșa urma să fie lărgită și exploatată mai departe, îndeosebi cu ajutorul concesionarilor și arendașilor particulari. La Luncani, unde instalațiile fuseseră refăcute în pripă, aveau să mai fie prelucrate doar stocurile existente de minereu de fier⁵⁴. Pentru a lămuri situația, fiscul minier a preluat, la 1 aprilie 1743, forjele de la Bocșa și Luncani de la fostul lor

⁵³ Arh.Naț.Tim., DMB, nr. 3/1741, fol. 1. Într-un alt ordin al Camerei Aulice adresat Administrației Banatului în 1740 se recomandau următoarele: „De asemenea, și în ceea ce privește minele de fier... există o anumită rațiune, anume ca acestea să nu fie distruse cu totul sau închise, ci să fie lansate celor doritori, dar numai pentru a se acoperi nevoile țării și pentru a beneficia de prețuri scăzute.” („Detto hat es such mit den Eisenbergwerken... seinen Verstandt, auf dass diese nicht vollkommen getilget oder aufgehabet, sondern zur Nothdurft des Landes und Genuss der Wohlfeilkeith denen Liebhabern überlassen würden.”), cf. I. Schreiber, *op.cit.*, p. 54. Un alt ordin al Camerei Aulice adresat Administrației Banatului la 13 februarie 1742 îi cerea acesteia în mod explicit ca, „pe viitor, aici, în Banat, să nu mai fie deschise alte uzine de fier, ci să fie în funcțiune doar o forjă pentru fierul de unelte pe seama minelor de argint și aramă de aici” („dass fűrohin keine Eysen-Werkher hier (im) Bannath mehr eingefűhret, sondern lediglich zum Behuf der hierlándigen Silber- und Kupfer-Bergwerke eine Zeugschmidten unterhalten werden solle”), cf. I. Schreiber, *op. cit.*, p. 56.

⁵⁴ Arh.Naț.Tim., DMB, nr. 3/1741, fol. 1 și urm. (raport din 8 iunie 1741 al lui Hehengarten către Administrația Banatului).

arendaș, Nikolaus Widmesser⁵⁵. Oricum, rezultatele obținute în anii următori de uzina de la Bocșa, susținute de fiscul minier, au fost destul de modeste⁵⁶. În schimb uzina de la Luncani se îndrepta cu pași înceți dar siguri spre un deznodământ inevitabil.

La începutul lunii aprilie 1746, maistrul minier Peckh, reprezentând Direcția Minieră Bănățeană, și Ignaz Muschka, din partea uzinei de la Luncani, au efectuat un inventar al instalațiilor, stocurilor de minereu de fier și de cărbune de acolo⁵⁷. O nouă încercare de a aduce uzina de la Luncani în atenția Camerei Aulice a eșuat datorită rezervelor formulate de Administrația Banatului. Aceasta îi scria consilierului aulic Mayer, la 5 aprilie 1747, că „ridicarea unui furnal este cu mult mai avantajoasă la Bocșa decât la Luncani” („die Errichtung eines Hochofens weit vortheilhafter in Bogschan als in Lunkana geschehen könnte”)⁵⁸. În consecință, uzina de la Luncani a fost lăsată să se stingă de la sine. Consilierul administrativ Rosendorf, care a mai voit să intervină în favoarea uzinei condamnate la piere, i s-a atras atenția guvernatorului Engelshofen, la 23 noiembrie 1748, că „atâta vreme cât nu se prezintă vreo perspectivă mai bună de comercializare (a fierului produs în Banat - C.F.), lucrurile trebuie lăsate așa cum sunt” („insolange sich kein besserer „Verschleiss zeigt, beim alten belassen werden soll”)⁵⁹, dar totul a fost în zadar. În fine, la 20 februarie

⁵⁵ I. Schreiber, *op. cit.*, p. 58. După toate aparențele, contractul de arendare a fost însă prelungit - Camera Aulică nemădormind deloc să riște fondurile statului -, deoarece, la 12 martie 1744, a cerut Administrației Banatului un raport cu privire la „uzinele de fier și forjele de la Bocșa și Luncani arendate fraților Reissenbüchler” („wegen den in Pacht gelegenen hammerherrischen Eisen-werker zu Bogschan und Lungani an die Gebrüder Reissenbüchler”), cf. L. Baróti, *op. cit.*, vol. I, Timișoara, 1893, p. 63. La 16 septembrie 1747 Colegiul Aulic Minier a solicitat Direcției Miniere Bănățene noi lămuriri cu privire la foștii arendași, cf. L. Baróti, *op. cit.*, vol. 1, p. 77.

⁵⁶ Arh.Naț.Tim., DMB, nr. 2/1746, fol. 1 și urm. În perioada 1 august 1743 - 31 decembrie 1745, uzina de la Bocșa a înregistrat următorul venit net după produsele de fier exportate:

1 august - 31 decembrie 1743	1056 fl. 16 1/4 cr.
1 ianuarie - 31 decembrie 1744	7046 fl. 44 1/4 cr,
1 ianuarie - 31 decembrie 1745.	8345 fl. 6 cr.
TOTAL	16448 fl. 6 1/2 cr.

În întreaga perioadă de exploatare în regia fiscului (1 aprilie 1743 - 31 martie 1752), venitul net obținut la uzina Bocșa s-a ridicat la numai 731 fl. 17 cr., e drept, în condițiile în care lucrările de reconstrucție și lărgire se ridicaseră la 30.000 florini, cf. I. Schreiber, *op. cit.*, p. 62.

⁵⁷ Arh.Naț.Tim., DMB, nr. 4/1746, fol. 1-4.

⁵⁸ L. Baróti, *op.cit.*, vol. II, p. 439.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 359.

1749, Administrația Banatului a încheiat conturile ajunse la scadență, ordonând Oficiului districtual Lugoj „să pună la dispoziție mijloacele necesare pentru a transporta la Bocșa (instalațiile – C.F.) uzinei de fier de la Luncani, să facă inventarul clădirilor de acolo și să le predea cu toate formele satului Luncani, să vândă grânele aflate acolo în stoc și să predea Oficiului Minier Superior banii obținuți astfel” („zur Transportirung des Luncaner Eisenwerkes nach Bogschan die nothige Vorspann beizugeben, über das dortige Gebäude das Inventarium aufzunehmen, solches dem Dorfe Luncani gehörig zu übergeben, die dort erliegenden Früchten zu verkaufen und das dafür eingelöste Geld an das Berg-Oberamt abzuführen”)⁶⁰. Uzina de fier de la Luncani își încheiase scurta existență de 15 ani.

Soarta uzinei de la Luncani nu este un caz de excepție pentru istoria economică a Banatului imperial în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Le fel ca alte proiecte din perioada carolină și tereziană timpurie, inițiate în spiritul cameralismului, și uzina de la Luncani și-a datorat înființarea inițiativei și finanțării din partea statului. Lipsa unei cunoașteri exacte a situației de la fața locului - atât la Viena cât și la Timișoara -, precum și supraevaluarea nehibzuită a perspectivelor reale, au făcut ca fiscul minier să nu mai poată culege roadele generozității sale financiare. De asemenea, în cazul de la Luncani, și darea în arendă s-a dovedit doar aparent să fie o soluție, deoarece atât inabilitatea conducerii tehnice în unele cazuri cât și condițiile miniere locale (de ex. calitatea și cantitatea minereului de fier, respectiv a fierului brut, avut la dispoziție), cărora li s-a adăugat ca o lovitură decisivă rășcoala românească din 1738, au dus uzina de fier pe marginea prăpastiei. Finanțele monarhiei habsburgice, grav afectate de războiul cu turcii (1737-1739) și de războiul de succesiune la tronul austriac (1741-1748), abia dacă puteau fi avute în vedere pentru situații asemeni celei de la Luncani. De asemenea, nu poate fi trecut cu vederea nici faptul că, în cazul abandonării uzinei de la Luncani - socotită de contemporani doar ca un fel de filială a celei de la Bocșa - par să fi avut un rol hotărâtor rațiuni de politică economică impuse fiscului minier (de ex. înlăturarea unui concurent pentru uzina de fier de la Hunedoara). Pus în fața alternativei de a alege între uzina de la Bocșa și cea de la Luncani, fiscul minier s-a decis în favoarea celei dintâi și, după cum a dovedit-o viitorul apropiat, cu deplin temei.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 155.

Prescurtări utilizate:

HKA, BA = Hofkammerarchiv Wien, *Banater Akten*;

HKA, Mz.u.Bgw. = Hofkammerarchiv Wien, *Münz- und Bergwesen*;

UBA, Hl.k.u., AB - Ustredny banský archiv v Banskej Štiavnici, Hlavný komornogrofský úrad v Banskej Štiavnici, *Acta Banatica*;

Arh.Naț.Tim., D.M.B. = Arhivele Naționale Timișoara, *Direcția Minieră Bănățeană*.

DIE EISENWERKE LUNCANI UND BOKSCHAN/BOCȘA (1734-1749)

Zusammenfassung

Die Wiener Hofkammer schenkte dem Bergbau und der Metallurgie nach 1718 erhöhte Aufmerksamkeit. Für die Banater Bergwerke und Schmelzereien wurden erhebliche Mittel bereitgestellt. So konnte die Ausbeutung und Modernisierung der Kupfer- und Silbergruben von Orawitza/Oravița und Dognatschka/Dognecea durchgeführt werden, der Eisenerzgruben von Morawitza/Ocna de Fier und der Eisenschmelze von Bokschan. Als man feststellen musste, dass der Eisenbedarf nicht allein von der Eisenschmelze Bokschan gedeckt werden konnte, entschied die Provinzverwaltung, in Luncani ein neues Eisenwerk zu errichten. Den Anstoß dazu gab Feldmarschall Graf Claudius Florimund de Mercy, der Gouverneur des Banats. 1733 beschied er den Metallurgiemeister Christian Georg Hochgesang, „um ein neues Eysen-Werk in Banat, zu Luncani, zu erbauen.“ Die Arbeiten wurden im Jahr darauf aufgenommen und die ersten Probeschmelzen machte man 1735. Die Verwaltung erklärte, mit den Ergebnissen zufrieden zu sein, auch wenn die Investitionskosten hoch waren. 1736 wird die Eisenschmelze von Luncani von den Brüdern Reissenbüchler und von Nikolaus Widmesser gepachtet. Diese gewannen C.G. Hochgesang weiterhin als Administrator der Eisenwerke. Die Pächter investierten ihrerseits hohe Summen ins Eisenwerk Luncani, in der Erwartung umfangreicher Aufträge als Folge des soeben (1737) ausgebrochenen österreichisch-türkischen Krieges. Die Umstände jedoch waren widrig, der für Habsburg ungünstige Verlauf des österreichisch-türkischen Krieges und der ihn begleitende Aufstand der Rumänen des Banats führten zum Ruin der beiden Eisenschmelzen. Auch später verlief die Entwicklung ungünstig und die Eisenschmelze Luncani beendete nach 15 Jahren ihre Existenz.

Das ist kein singuläres Beispiel in der Wirtschaftsgeschichte des kaiserlichen Banats. Wie auch andere staatlich subventionierte Projekte – im Rahmen des mitteleuropäischen Staatsmerkantilismus – war das Eisenwerk Luncani ohne eine vorherige adäquate Kenntnis des Standorts und der bestehenden Ressourcen errichtet worden. Der politische Kontext und fehlende Finanzen bewogen die Autoritäten, das Eisenwerk Luncani zugunsten des Eisenwerks Bokschan aufzugeben. Letzteres erwies sich im nachhinein als profitabler. (Übersetzung: W.Kremm)

Producția de fier la Luncani (1736-1738)

<i>anul</i>	<i>bare de fontă brută și alte sortimente de fier</i>		<i>valoarea (la 1 fl. 30 cr. de centenar)</i>	
	<i>centenari</i>	<i>livre</i>	<i>florini</i>	<i>creițari</i>
de la 1 aprilie 1736	152	50	228	45
1737	896	55	1344	49 1/2
până la 30 iunie 1738	461	60	692	24
TOTAL	1510	65	2265	58 1/2

Producția de fier la Bocșa (1736-1738)

<i>anul</i>	<i>bare de fontă brută</i>		<i>valoarea</i>		<i>alte sortimente de fier</i>		<i>valoarea</i>		<i>Wascheisen</i>		<i>valoarea</i>	
	<i>CENT</i>	<i>LIVRE</i>	<i>fl.</i>	<i>cr.</i>	<i>CENT</i>	<i>LIVRE</i>	<i>fl.</i>	<i>cr.</i>	<i>CENT</i>	<i>LIVRE</i>	<i>fl.</i>	<i>cr.</i>
de la 1 apr. - 1736 --	6101	48	9152	13 1/4	477	95	716	55 1/2	407	29	305	28
1737 -	5299	38	3449	4 1/2	691	62	1037	26	-	-	-	-
până la 30 iunie 1738	1853	50	2785	15	80	20	120	18	240	80	180	36
Total	10254	36	15381	32 3/4	1249	77	1874	39 1/2	648	9	486	4

Valoarea totală a producției de fier de la Bocșa (1756-1758)

de la 1 aprilie la 31 decembrie 1756: 10.174 fl. 36 3/4 cr.

de la 1 ianuarie la 31 decembrie 1737: 4.486 fl. 30 1/2 cr.

de la 1 ianuarie la 50 iunie 1758: 3.081 fl. 9 cr.

TOTAL 17.742 fl. 16 1/4 cr.

POLITICA FAȚĂ DE MINORITĂȚI A GUVERNULUI REVOLUȚIONAR UNGAR DE LA 1848

GHEORGHE PETRUȘAN

Ideea apărută de ceva vreme – mai ales în Vest – conform căreia putem vorbi astăzi de o perioadă postnațională este, fără îndoială, falsă. Se poate afirma pe bună dreptate că lupta dusă secole la rând pentru formarea și susținerea statelor naționale, pe lângă o serie de efecte benefice, a costat, în primul rând, nenumărat de multe vieți, iar rezultatul real este nemulțumitor, din moment ce aceste forme politice nu au reușit să aducă rezolvarea a însăși problemei care le-a generat: problema națiunilor și a naționalităților. Acel stat european care a considerat că și-a „rezolvat” problema națională, în cele mai multe cazuri a călcat în picioare, iar în cazurile mai fericite a neglijat total valorile naționale ale altor grupuri etnice din statul respectiv. Și această situație nu a survenit nu numai din cauza faptului că politicienii națiunii majoritare și elita intelectuală au dat dovadă – și, pe alocuri, mai dau dovadă și astăzi – de individualism și intoleranță față de ceilalți, ci și pentru că structura, chintesența și principiile de funcționare ale statului național nu au luat și nu au putut lua în considerare decât susținerea identitară a unei singure națiuni, cea majoritară, și nu a fost favorabil decât exercitării intereselor acesteia. Națiunea politică are ca bază existențială un teritoriu care îi aparține și concepția de omogenizare națională a locuitorilor acestuia, precum și împiedicarea unei eterogeneze etnice, cu scoaterea din competiție a posibilului adversar, prin urmare, națiunile/naționalitățile minoritare nu pot aștepta decât înțelegere, ocrotire și umanitarism dar nu și o reală egalitate în drepturi, tratament identic cu cel al majoritarilor și perspective clare de supraviețuire. Aceste observații sunt valabile mai ales în cazul minorităților naționale mici, al căror viitor se dovedește a fi „cap de linie”... dar nu despre aceste lucruri este vorba aici!

Integrarea europeană, dacă se dovedește viabilă, poate struni și aplană conflictele între țări și popoare și poate da cale liberă dezvoltării legăturilor interetnice, după aproape un secol de marginalizare a acestora, precum și a regăsirii culturale, spirituale și sentimentale a națiunilor despărțite de granițe politice, arbitrar trasate. Această perspectivă este deosebit de favorabilă din punctul de vedere al păstrării identității naționale a grupurilor etnice dominate până acum de națiuni majoritare, după minimul pe care l-au primit

de la intransigentele, etnocentricele state naționale. Noua Europă și noile strategii naționale, care nici pe departe nu sunt definitive, pe lângă rezolvarea a numeroase conflicte generează altele, nici ele noi, dar trecute sub tăcere și reprezentând vechi ultragii măturate sub covor și prejudecăți reactivate în forme inedite. Pentru că povara trecutului – ne place sau nu – este mult mai grea pentru umerii popoarelor, națiunilor, etniilor și persoanelor prejudiciate și desconsiderate de-a lungul istoriei. De aceea, chiar și în condițiile plurilingvismului și multiculturalismului din noul context european, rămân încă valabile cuvintele protopopului rutean de Nagyszöllös, Bukovszky György, care, în anul învoielii austro-ungare, 1867, și-a formulat cugetările într-o atenționare cu înțeles simbolic, astfel: „Preceptele naționalităților sunt ca plantele primăvara: dacă au prins să răsară din pântecul pământului, nici cu barosul nu mai pot fi nimicite înapoi, în pământ.”¹

De dreptatea profundă pe care a avut-o protopopul mi-am dat seama citind scrierea meditativă a istoricului literar Mihai Zamfir, apărută în revista „România literară”, scriere care e în armonie cu gândurile lui Bukovszky. Zamfir pornește aici un serial cu titlul *Pannonica*, în al cărui prim episod, care se referă aproape exclusiv la literatura maghiară, dă dovadă de un ascuțit simț al înțelegerii mesajului literaturii, când aduce în discuție chiar notele caracterologice definitorii pentru unguri. Articolul debutează astfel: „Între România și Ungaria există, de secole, o relație ambiguă, clădită pe mefiență reciprocă, animozitate și reacții resentimentare. Dacă, pe parcursul unui lung Ev Mediu, maghiarii i-au privit pe românii din Ardeal drept niște ființe inferioare, dar exasperant de numeroase și, prin aceasta, periculoase, de un secol și ceva, în optica maghiară comună, românii sunt văzuți drept un popor norocos, pe care circumstanțele istorice l-au avantajat pe nedrept – în defavoarea maghiarilor, firește. Armonioasa, bogata și inconturnabila țară a Transilvaniei va rămâne un veșnic măr al discordiei: românii nu vor renunța niciodată la teritoriul ce reprezintă leagănul naționalității lor și unde sunt larg majoritari, iar ungurii nu vor uita niciodată legendara provincie pe care au stăpânit-o timp de aproape o mie de ani și pe care o vor considera mereu drept "smulsă" din corpul patriei. În irezolvabila ecuație, fiecare parte rămâne ferm convinsă că deține, ea și numai ea, adevărul.”²

¹ Gh. Petrușan, *În căutarea identității noastre*, Gyula, 1994. p. 165.

² Mihai Zamfir, *Pannonica*, în *România literară*, nr. 16/2005., 9.

Mulți gândesc astfel în Europa de mijloc și de sud-est, unde, în cazul mai multor popoare, statul național n-a putut fi făurit decât ulterior Primului Război Mondial, dar puțini recunosc că tocmai aceste state etnocentrice nu mai pot fi viabile, ba, mai mult, pricinuesc imense suferințe popoarelor care le locuiesc (vezi cazul fostei Iugoslavii). A fost nevoie de două tragice războaie mondiale și de nenumărate conflicte, pentru ca Vestul Europei să accepte că atunci când două sau mai multe națiuni doresc să posede exclusiv același teritoriu, numai dreptul pumnului poate decide, sau, parafrazând un vers de Eminescu, din poezia *Demonism*: unde e puterea, acolo-i și dreptatea.

În principal, și până acum am vorbit despre marea dilemă a popoarelor trezite la conștiință națională, despre demersul de a-și fonda propriul stat național – în cazul ungarilor, refondarea sau, mai precis, recucerirea statului pe care Ștefan cel Sfânt îl întemeiasc în anul 1000. Între cele exprimate de Mihai Zamfir și firul conceptual al guvernului ungar provizoriu de la 1848, condus mai întâi de Batthány Lajos, apoi de Szemere Bertalan nu sunt – mutatis mutandis – deosebiri esențiale. Doar, poate atât că liberalul Kossuth și oamenii lui au trăit în secolul al XIX-lea și Mihai Zamfir și alții care gândesc ca el trăiesc la începutul secolului al XXI-lea. Ambele stiluri de gândire sunt axate pe o concepție națională exclusivistă și sunt departe de a se baza pe principiul toleranței reciproce și al colaborării, ca despre o egalitate în drepturi politice să nici nu mai vorbim. Prin urmare, cine acceptă afirmația lui Mihai Zamfir, cum că „românii nu vor renunța niciodată la teritoriul ce reprezintă leagănul naționalității lor și unde sunt larg majoritari” (desigur, nu e clar de ce ar trebui să renunțe românii la Transilvania) și extrage concluziile corecte de rigoare, acela nu are ce să-i reproșeze lui Kossuth Lajos, ci trebuie să accepte poziția etnocentrică (vezi cazul Franței; un stat – o națiune sau, cum spuneau politicienii maghiari *o singură și indivizibilă națiune maghiară* – cuvântul *maghiară* poate fi înlocuit cu numele oricărei alte națiuni) a revoluționarilor unguri și a liberalilor care îl susțineau în ceea ce privește constituirea statului – națiune (care se deosebește de noțiunea germană de *națiune culturală*, care, în mare, se bazează pe principiul *consensului* provenit din structura naturală comună a anumitor grupuri etnice), stat – națiune care reprezintă numai interesele națiunii majoritare, chiar și în detrimentul naționalităților conlocuitoare. Rezultatul acestui proces de construire a unui stat este numit în literatura de specialitate *stat național*, sau mai rar, *stat – națiune* reprezentând formațiunea bazată pe o singură națiune (popor) și care nu recunoaște ca entitate politică celelalte națiuni/popoare din teritoriul respectivului stat, ca

urmare, acestea nu beneficiază de drepturi politice aparte, speciale, deoarece și membrii acestor naționalități nu sunt altceva decât membrii indivizibilei națiuni conducătoare (în cazul nostru, al românilor din Ungaria, cea maghiară), iar interesele economice, sociale nu pot fi decât identice cu ale acesteia. Interesele naționalităților nemaghiare nu pot fi individualizate decât dacă e vorba strict de particularități care vizează în mod direct păstrarea identității (biserica, învățământ, păstrarea tradițiilor, limbă). Prin urmare, minoritarii etnici de o altă limbă decât maghiara, nu beneficiază decât de drepturi individuale, cetățenești, nu și politice. (În mare, de dreptul colectiv al exercitării religiei, culturii și limbii materne). *Proiectul de pacificare* semnat la Seghedin, în 14 iulie 1849 de Kossuth și Bălcescu (oare, ultimul din a cui însărcinare oficială a venit în Ungaria, căci, după cum știm, revoluția din Muntenia a fost înecată în sânge de trupele turcești, în septembrie 1848) îi definește pe români ca fiind o naționalitate aparte³ (în actul încheiat în franceză: „une nationalité à parte”), dar peste două săptămâni, la 28 iulie, de asemeni la Seghedin, în hotărârea aprobată de parlament drepturile naționalităților sunt reduse la drepturi culturale religioase și de folosire a limbii materne.⁴

Această hotărâre, în mod logic, a survenit din concepția națională a conducătorilor politici maghiari, care se cristalizase deja în dieta de la Pojon. După unii istorici, concepțiile pe baza cărora s-a făcut teoretizarea strategiilor referitoare la națiunea și la naționalitățile Ungariei, îi aparțineau lui Kossuth. Astfel, cu ocazia unei discuții în dietă, Kossuth a declarat: „Eu niciodată, dar niciodată nu voi recunoaște alte națiuni și naționalități, sub sfânta coroană maghiară, decât națiunea ungară. Știu că sunt și oameni, și neamuri care vorbesc alte limbi, dar aici nu există decât o singură națiune”.⁵ A reluat această afirmație cu ocazia întâlnirii cu sârbii din zona sudică, care veniseră la Pojon în 8 aprilie 1848 pentru a-și oferi sprijinul la întocmirea legilor maghiare și să asigure guvernul revoluționar de eforturile depuse în scopul transformărilor social-cetățenești. Însă cooperarea era condiționată de cererea recunoașterii sârbilor ca națiune independentă, lucru de care Kossuth nici nu vroia să audă. De pe aceleași poziții a respins și pretențiile asemănătoare ale celorlalte naționalități, deci și pe ale românilor.

³ Spira György, *A nemzetiségi kérdés a 48-as forradalom Magyarországnán*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1980. 225.

⁴ *Ibidem*, 227.

⁵ Petrusán György, *Kossuth és Bălcescu*, în *A nemzetiségi kérdés Kossuth és kortársai szemében*, Szeged, Belvedere kiskönyvtár, 15., 2003., p. 101.

Situația românilor era, însă, mai complicată decât a celorlalte naționalități. Cauzele trebuie căutate în proporția lor numerică, în gradul ridicat de răspândire a românilor în teritoriu, în atitudinea ambiguă față de evenimentele revoluției și față de unguri, în concepția politică diferită a românilor din Transilvania de cea a maghiarilor, într-un cuvânt, în lipsa de unitate politică. E adevărat că în evidențele anului 1846, a doua cea mai numeroasă naționalitate din Ungaria și Transilvania, după maghiari, erau românii: 1.270.824, respectiv, 1.206.787, în total 2.477.611, dar, din diferite motive, românii erau și cei mai divizați. Chiar dacă facem abstracție de principatele românești de dincolo de Carpați, și atunci se pot discerne două comunități românești distincte, socializate în țări și în împrejurări politice și economice distincte. Aceasta este distincția fundamentală care trebuie operată dacă dorim să avem o imagine fidel nuanțată a românimii și a rolului acesteia în mișcările de la 1848 – 49. Rolul jucat de românii din Ardeal este clar și îndeobște cunoscut, cel puțin în cercul specialiștilor, iar reprezentanții – cheie ca Andrei Șaguna și Avram Iancu beneficiază de o imagine favorabilă în opinia publică românească. Însă opinia maghiară îi consideră “eroi negativi”, mai ales pe Șaguna, care e văzut pur și simplu ca trădător, ca vânzător infidel față de țară și de libertatea ei, căci i-a îndemnat pe românii din Ardeal să se alieze Vienei, împotriva Ungariei, prin urmare și a românilor din Ungaria. Ironia nemiloasă a sorții a făcut ca, după înfrângerea revoluției, curtea imperială vieneză tocmai pe aceștia, adică pe românii ardeleni, să-i lase de izbeliște, și să întindă mâna de împăcare spre unguri. Iar Șaguna, resemnat și părăsit de toți, nu a putut decât să privească neputincios, în 1867, la Buda, încoronarea lui Francisc Iosif, în timp ce Viena preda în mâinile ungarilor soarta românilor din Transilvania. Desigur, condamnarea activității politicianilor români nu poate fi amendată decât de pe poziții ungarocentrice. Astfel, e condamnabilă din această perspectivă, acțiunea lui Șaguna, care, în fruntea unei delegații, ia legătura cu trupele rusești încartiruite în Muntenia și pregătite de atac, cu apelul de a înfrânge revoluția și, concomitent, lupta pentru independență a maghiarilor. Dar, în acest context, cum putem califica modul în care Kossuth și tovarășii săi de luptă desconsideră profund cererile conducătorilor naționalităților și a maselor care îi susțin, fără să-i treacă cel puțin prin gând, că și acele popoare, de altă limbă, care trăiesc de secole la un loc cu ungurii, pot avea interese politice specifice; și, în timp ce revoluționarii unguri au avut pretenția ca aceste naționalități să-i urmeze ca unul și să creadă orbește în libertatea mondială, slogan sub care se ascundea, de fapt, interesul național

maghiar, reprezentanților naționalităților nu li s-a promis nimic, în afară de dreptul personal la libertate cetățenească.

Din cele prezentate aici, poate reieși cu claritate de ce nu a fost dispus guvernul maghiar de atunci să rezolve cele două puncte principale dintre cele 16 enunțate de românii ardeleni la Blaj: autonomia Transilvaniei și recunoașterea românilor ca națiune independentă. Ambele cereri erau în dezacord total cu țelurile principale ale revoluției maghiare și ale nobilimii liberale, aceste țeluri fiind: formarea națiunii maghiare unice și indivizibile, păstrarea fără modificări a granițelor seculare ale Ungariei istorice și a “supremației dobândite prin luptă milenară.”⁶ Din acestea rezultă că politica bazată pe principii politice omogene s-a dovedit fără rezultat și necorespunzătoare satisfacerii cererilor naționalităților din Imperiul Habsburgic. În interesul aplanării conflictelor, politica națională maghiară, preluată de la francezi, a fost continuată și în perioada dualismului austro-ungar. Astfel, în 1868 apare legea pentru naționalități, axată pe teoria „una și indivizibilă națiune maghiară”, pe care Curtea de la Viena o susține cu tărie.

Calea aleasă de românii din Ungaria este însă alta decât a celor din Ardeal. Ei nu au expus guvernului maghiar în mod direct doleanțe politice, ci au cerut mai ales facilitatea integrării în societatea maghiară, scoaterea bisericii române de sub tutela sârbească, reclamând dificultățile ivite în cazul rezolvării ocupării unor funcții publice, precum și lipsa structurilor de reprezentare a intereselor la nivelul ministerelor. Românii din Ungaria nu au fost de acord cu pretențiile politice ale românilor din Transilvania, nici Emanuil Gojdu, nici Eftimie Murgu nu au luat parte la adunarea națională de la Blaj și nici nu au reacționat la raportul formulat cu această ocazie. E adevărat însă și faptul că Murgu, deși se afla la Pesta, nu a luat parte nici la adunarea organizată de partida lui Gojdu, în numele românilor din Ungaria și Banat, la care au fost de față reprezentanți ai românilor din comitatele Arad, Bihor, Bichiș, Timiș, Torontal și Caraș. Deoarece își însușiseră aspirațiile politicii maghiare, adunările populare românești de la Lugoj, Timișoara și Pesta au formulat în general cereri legate de religie și limbă, deci cereri cu aspect în primul rând cultural. Însă guvernul ungar nu a reacționat nici la acestea. Este o clară dovadă de miopie politică faptul că doleanțele modeste formulate în adunarea de la Pesta, sub președinția lui Gojdu, nici nu au fost luate în seamă, în ciuda faptului că, cei prezenți la adunare, au promis sprijinul revoluției maghiare. Apoi, când, în 27 iunie 1848, la sfatul guvernului, are loc la Lugoj adunarea românilor pregătiți să

⁶ Spira György, *op. cit.*, p. 219.

împiedice revolta sârbilor, sub conducerea lui Murgu, și se formulează cerința ca Banatul de Timiș să fie recunoscut ca provincie autonomă românească, atunci guvernul respinge această pretenție, ca fiind anti-maghiară.⁷ Românii din Ungaria (adică cei din Maramureș, din Bihor, din Banat și din capitală) au dat dovadă de atașament față de constituția ungară, în toate problemele importante au acordat sprijin guvernului de la Pesta, printre acestea fiind și unirea Ardealului cu Ungaria, totuși nu au primit nici un fel de facilități politice, atitudine resimțită dureros de nedreaptă, mai ales datorită existenței comparației cu poziția vis-à-vis de Ungaria luată de românii din Ardeal.

În concluzie, putem afirma că, în general și independent de persoana șefului de guvern, guvernul maghiar de la 1848-49 nu a avut o politică față de naționalități. Nici nu ar fi putut să aibă, deoarece nobilimea liberală maghiară, precum și gruparea radicală Márciusi Ifjak/(Tinerii din Martie), în frunte cu Petőfi Sándor, considerau naționalitățile ca făcând parte din națiunea maghiară. Au convenit deplin în privința subestimării mișcărilor de revoltă a naționalităților, a anulării rolului personalităților cu fler de conducător, împingându-le în brațele Curții de la Viena. În consecință, conducătorii revoluției ungare declarau asigurarea drepturilor cetățenești, dar nu și drepturi specifice pentru naționalități. Acest lucru nici nu putea intra în discuție în cazul liberalilor unguri, deoarece ar fi intrat în contradicție cu concepția lor despre stat și națiune, iar în indivizibilul stat național maghiar puterea nu putea fi decât în mâinile nobilimii maghiare. Elitele politice pașoptiste maghiare nu și-au putut închipui că ceea ce e favorabil ungurilor, nu e valabil totdeauna și în cazul naționalităților conlocuitoare. Astfel, Kossuth și ai săi nu au considerat naționalitățile drept o putere politică aparte, și de aceea au primit ca surprinzătoare, mai mult, ca ininteligibile interesele politice formulate în sânul naționalităților, la fel și pe cei care le reprezentau. O dovadă vie a indiferenței și a nerecunoașterii cu care ungurii au tratat importanța problemei naționalităților în cursul năzuințelor spre propria libertate și în atingerea altor scopuri revoluționare, este faptul că nici cele 12 puncte, precum nici Legile din Aprilie (11 aprilie) nu conțin nici un fel de prevederi referitoare la naționalități.

Politica ungară referitoare la naționalități, cristalizată în epoca reformelor, pusă în practică în perioada 1848-49 și legiferată în 1868, a avut o influență covârșitoare asupra naționalităților din Monarhia Austro-Ungară. Intențiile sporadice de autonomie, apoi cele de transformare a structurii

⁷ *Ibidem*, p. 54.

dualiste în confederație, au fost demolate de ungurii și austriecii aflați la putere⁸. Urmările acestei politici sunt suportate până azi de unguri, care, însă, nu se recunosc nici în prezent ca responsabili pentru situația creată. Acest lucru nu înseamnă că e recomandabil să gândim în continuare în spiritul statului național, cum o face Mihai Zamfir și mulți alții. Oricât de atrăgător este acest spirit național și oricât de solizi sunt pilonii gândirii în națiune politică, va trebui să găsim alte căi prin care putem redobândi pacea pierdută în procesul trezirii la conștiință națională. În fond, ne naștem în primul rând oameni, și numai mai târziu ne împodobim cu stigmatul național.

LA POLITIQUE DU GOUVERNEMENT REVOLUTIONNAIRE HONGROIS DE 1848 ENVERS LES MINORITÉS

Résumé

L'étude présente la situation des nationalités de Hongrie pendant la révolution de 1848, des roumains et des hongrois en spécial et aussi l'attitude des dirigeants politiques envers ceux-ci. Le gouvernement hongrois de 1848-49 n'a pas eu une politique distincte pour les nationalités, la noblesse hongroise considérant que toutes celles-ci faisaient partie de la nation hongroise. Les programmes révolutionnaires déclaraient l'assurance des droits civils, mais pas des droits spécifiques pour les groupements nationaux. Kossuth et ses révolutionnaires n'envisageaient pas les nationalités un autre pouvoir politique. Cette manière de voir les choses a eu des conséquences sur les nationalités de l'Empire Autrichien-Hongrois, les intentions d'autonomie, puis de transformation de la structure dualiste en confédération, étant démolies par les hongrois et les autrichiens trouvés au pouvoir.

Mais le futur ne doit pas être regardé en ces termes d'"esprit de l'état national", comme le fait Mihai Zamfir, il en faut trouver des autres voies de mettre en accord les intérêts des minorités d'un état.

⁸ Văzând conflictul ineliminabil dintre maghiari și nemaghiari, Teleki László îi scrie lui Kossuth de la Paris, la 14 mai 1849, că în această situație „a murit nu numai Austria, ci și Ungaria lui Ștefan cel Sfânt”. Vezi I. Tóth Zoltán, *Bălcescu Miklós élete, 1819-1852 (Viața lui Nicolae Bălcescu)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958, p. 130.

PROTOPOPIATUL ORTODOX JEBEL. STRUCTURA ORGANIZATORICĂ, DATE ISTORICE ȘI STATISTICE (1865–1890). ASPECTE CANONICE

DOREL CHERCIU

Chiar dacă, așa după cum știm, factorii istorico–politici au condus la instituirea unei diastaze în calea devenirii instituționale a Bisericii Ortodoxe din Banat și Transilvania, în anul 1865 conjuncturi favorabile fac posibilă despărțirea ierarhică a românilor de sârbi prin reînființarea Episcopiei Caransebeșului. Ioan Popasu, întâiul episcop înscăunat în jilțul eparhiei băănățene, își concentrează întreaga energie atât în plan administrativ cât și în cel pastoral. Pentru o cât mai bună coordonare a vieții bisericești, dieceza este împărțită în zece protopopiate: Caransebeș, Lugoj, Mehadia, Oravița, Ciacova, Jebel, Făget, Biserica Albă, Panciova și Vârșeț.

Atestat ca centru protopopesesc din anul 1741¹, Jebelul s-a menținut ca atare până în 1892, când sediul se mută la Buziaș. *Consemnațiunea preoților carii se află în scutitul de Domnedieu, protoprozbiteratu alu Jebelului în anulu Domnului 1865*², semnată de protopopul Alexandru Ioanovici în data de 31 decembrie a.a., ne pune la dispoziție un tablou sinoptic cu privire la starea de fapt a acestei unități bisericești. În primul rând, trebuie să spunem că ne surprinde numărul mare de parohii arondate acestui protopopiat, anume cifra 62, după cum urmează: Jebel, Folea, Șipet, Cadăr, Dubosu, Vermeș, Duleu, Valea Mare, Valeapai, Iersig, Șoșdea, Sculea, Birda, Opațița, Cerna, Beriniu, Stamora Română, Sacoșul Turcesc, Chevereșul Mare, Vucova, Blajova, Silagiu, Buziaș, Căpăt, Racovița, Hitiaș, Serbova, Dragsina, Uliuc, Unip și Icloda. Nedumerirea a fost de scurtă durată, pentru că, odată „parcurs” documentul în cauză, ne-am dat seama căruia fapt se datorează acest număr mare de parohii. Jebelul anului 1865 avea – deși nu am găsit în arhivă nici un conspect cu referire la numărul sufletelor – cinci preoți: Alexandru Ioanovici, care deținea și funcția de protopop, Grigorie Radovan, Solomon Loichița, George Țieranu și Ioan Merșia. Absolvent de Filozofie și Teologie, Ioanovici a fost hirotonit preot la 6 octombrie 1841, de către episcopul Pantelimon Jivcovici, iar ca protoiereu a fost hirotesit de

¹ I.B. Mureșianu, *Din trecutul protopopiatelor Jebel și Ciacova*, în *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1984, p. 77.

² Arhiva Episcopiei Ortodoxe a Caransebeșului, A.E.O.C.

vlădica sârbesc Samuil Mașirevici în ziua de 8 noiembrie 1854. Atât el cât și conslujitorii lui nu aveau singhelie. În anul reînființării episcopiei Caransebeșului, protopopul Alexandru avea vârsta de 49 de ani, era căsătorit și avea doi copii – o fată și un băiat. Preotul de la poziția 2 a *Consemnațiunii* fusese sfințit preot în data de 25 aprilie 1848 de același Pantelimon Jivcovici. Deși în acel moment avea doar 39 de ani, era văduv și avea doi băieți și o fată. La îndeplinirea „datorințelor” preotești era „de mijlocu”, întrucât, notează protopopul, suferea de boala risipei și a lenei, ceea ce nu-l face prea iubit de poporeni. Solomon Loichița a fost hirotonit întru preot la 12 martie 1860 de către episcopul Pancrațiului Ștefan Craguevici. În vârstă de 31 de ani, era căsătorit și avea doi copii: un băiat și o fată. Având o purtare morală foarte bună, este respectat de enoriași. Același ierarh sârb l-a hirotonit, în 2 mai 1852, și pe George Țieranu, acesta având în 1865 vârsta de 37 de ani. Rămas văduv, cu patru copii – un băiat și trei fete – cade în patima beției, fapt ce atrage și lipsa de respect din partea credincioșilor. Cel de al cincilea preot, Ioan Merșia, a fost hirotonit de Samuil Mașirevici în ziua de 18 decembrie 1859. În vârstă de 31 de ani, însurat și având doi băieți, devine „cam bețiv”. Subalternii protopopului Ioanovici sunt clerici absoluți, dar nici unul dintre ei nu predică duminica sau de sărbători. Reverenda e purtată zilnic numai de protă și de Solomon Loichița. Protoprezbiterul vorbea românește, nemțește, ungurește și sârbește. Ioan Merșia și George Țieranu vorbeau doar limba maternă, iar Solomon Loichița și Grigorie Radovan o „rupeau” și pe nemțește.

Folea avea doar un preot, pe Mihai Popovici, atunci în vârstă de 32 de ani, căsătorit și tată al unei fete. Hirotonit la 21 ianuarie 1856 de către episcopul Mașirevici, fără singhelie, își îndeplinește bine oficiul, însă predică „nu face”. În afara limbii române, mai cunoștea sârba, germana și puțină maghiară. Evlavios și „tare în credință”, umbla întotdeauna în ținută preotească, fiind foarte iubit de parohieni.

Ortodocșii din Șipet îl aveau ca preot pe Ioan Porumb, de 63 de ani, văduv, având un băiat și o vechime în slujirea lui Dumnezeu de 37 de ani, căci fusese hirotonit în 9 februarie 1828 de episcopul Iosif Putnik, care i-a dat și singhelie în ziua de 1 decembrie 1829. Deși absolvent de Preparandie, el nu s-a implicat nici omiletic nici catehetic. Cu toate că obișnuia să bea și era inactiv, enoriașii l-au iubit, probabil și dintr-un sentiment de compasiune, dată fiind situația de fapt. Curios este că această parohie mai avea doi preoți: Procopie Dimitrievici, în vârstă de 59 de ani, însurat și tată al unei fete, și Nicolae Țieranu, în etate de 53 de ani, căsătorit, părinte a două fete. Primul a fost hirotonit de episcopul Pantelimon Jivcovici, în 23

aprilie 1848, iar al doilea a fost preoțit în ziua de 23 ianuarie 1836, avându-l ca „săvârșitor“ pe episcopul Mașirevici, cel care în anul 1856 le dăduse ambilor singhelie. Din cauza comportamentului scandalos, reprobabil, al preotului Dimitrievici, protopopul de Jebel consemnează în rubrica *Observări* că acesta ar trebui suspendat temporar de la săvârșirea slujbelor bisericești. Nici preotul Țieranu nu este mai destoinic, fiind „bețivu“, însă „tare în ortodoxie“, adică în cunoaștere teologică. Concluzia e cât se poate de negativă: într-o parohie cu trei preoți, nici unul nu s-a învrednicit să cuvânteze duminica și la sărbătorile de peste an, știut fiind cât de mult își dorea episcopul Popasu acest lucru.

Comuna bisericească Cadar, deși avea prevăzut în „schemă“ două posturi de parohi, era deservită la sfârșitul anului 1865 doar de preotul Alexiu Georgiu, de 56 de ani, și acesta „neinstalat“. Hirotonit de episcopul Mașirevici la 23 ianuarie 1836, avea și singhelie din 29 iulie 1856, dată de același ierarh, însă „nepublicată“. A urmat școala normală germană, apoi cea clericală, ceea ce i-a asigurat o bună pregătire, care s-a reflectat și în frumoasele predici rostite de-a lungul anului bisericesc. Având o fire mai puțin sociabilă, nu era prea agreat de păstoriții săi. Nu este exclus ca această stare „posomorâtă“, posacă, să fie o consecință a văduviei și, desigur, a grijii pentru cei cinci copii – doi băieți și trei fete.

Dubosu era administrat de Ioan Popovici, absolvent de școală normală germană și clericală, hirotonit preot în 19 ianuarie 1840 de episcopul Pantelimon Jivcovici, fără să-i dea și singhelie. Rămas văduv, nu știm în ce an, are spre întreținere trei băieți și două fete. De predicat nu era capabil, iar ca „năravu și portare morală de mijlocu“, lacom și cerbicos. Are ca ajutor pe capelanul Nicolae Hațieg, preoțit la 26 septembrie 1863 de Procopie Ivașcovici; avea 29 de ani, era căsătorit și tată a două fete. Cam „flușturatu“, are purtare morală bună, însă este nepăsător și leneș. Nici el nu are darul retoricii, așa încât nu predică.

La Vermeș este paroh Pavel Popovici, preot foarte evlavios, ce predică neîncetat. În vârstă de 58 de ani, a fost hirotonit de către episcopul Maxim Manuilovici la 31 decembrie 1833, era însurat și avea o fată. Întrucât cealaltă parohie era vacantă, el suplinește și aici.

Administratorul parohial Vasile Popovici, în vârstă de 29 de ani, căsătorit și având un băiat, era în oficiu la Duleu. Fusese hirotonit de Samuil Mașirevici la 16 aprilie 1861, fără a avea și singhelie. Chiar dacă nu predică, se bucura de înalta stimă a norodului.

În parohia Valea Mare era tot un preot tânăr, de 28 de ani, căsătorit, tată al unui băiat, cu „priză“ la poporeni. Uns preot la 7 august 1862 de

Procopie Ivașcovici, fără singhelie, nu ține predică nici duminica și nici în celelalte sărbători. În zilele de lucru nu poartă costumul preoțesc.

Valeapai, sat apropiat de cel mai sus pomenit, îl are ca preot pe Nicolae Popovici, hirotonit în 4 decembrie 1829 de Iosif Putnik. În ciuda faptului că este văduv, fără copii, predică de pe amvon fără întrerupere, fiind nespus de iubit de fiii săi sufletești. „Ortacul“ său întru ortodoxie, preotul Iosif Popovici – coincidență de nume – în vârstă de 54 de ani, însurat, cu doi băieți, hirotonit la 10 mai 1840 de Pantelimon Jivcovici, are patima nebunească a băuturii, totuși oamenii îl iubesc foarte mult.

Fără a fi „acoperit“ cu preot, Iersigul este administrat de capelanul Nicolae Hațiegu de la Dubosu.

Parohia Șoșdea avea în același an, 1865, trei preoți: Ioan Popovici, hirotonit în 20 decembrie 1840 de Pantelimon Jivcovici, de 50 de ani, căsătorit, fără copii, Ilie Stoica, preotit la 19 septembrie 1859 de Samuil Mașirevici, de 32 de ani, însurat, având doi băieți și Vichentie Prohab, de 31 de ani, căsătorit, fără copii, căruia i-a administrat Taina Preoției același episcop sârb, Mașirevici, în ziua de 31 noiembrie 1860. Nici unul dintre ei nu predica, însă toți aveau o înaltă ținută morală, fiind îndrăgiți de credincioși. De remarcat faptul că umblau în reverendă tot timpul anului, iar primii doi aveau și singhelie, primită la 29 noiembrie 1850 de la vlădica Pantelimon – cazul lui Popovici –, respectiv, 16 mai 1860 de la episcopul Samuil, preotul Stoica.

Viceprotoprezbiter al lui Ioanovici era preotul Nicolae Bolocanu de la Sculea, văduv, în vârstă de 55 de ani, având un băiat. Hirotonit în 8 aprilie 1835 de episcopul Maxim Manuilovici, se impune în parohie ca un cleric evlavios, bun predicator și păstor. Singhelia a obținut-o, în 2 decembrie 1840, de la Pantelimon Jivcovici. Absolvent al școlii maghiare și clericale, vorbește limbile germană, română, maghiară și sârbă. Pentru suma calităților sale, protopopul îi propune episcopului diecezei să-l „remunereze“ mai mult decât pe ceilalți preoți districtuali.

Ioachim Luchici, 63 de ani, văduv, fără copii, paroh în comuna bisericească Birda, este „reclamat“ la episcopie ca fiind bețiv și ca atare ar trebui sancționat cu suspendare temporară și, dacă nu se îndreaptă, definitivă. Hirotonit în 27 ianuarie 1827 de către Iosif Putnik, primește și singhelie în 25 iulie 1832 de la episcopul Ștefan Stancovici. Spre „ușurarea“ sufletească a credincioșilor, preotul în cauză nici nu fusese „instalat“. Compensativ, aceștia se bucurau de administratorul parohial Alexandru Stoianovici, de 44 de ani, văduv, cu doi copii: un băiat și o fată. Uns preot

de Pantelimon Jivcovici în data de 11 mai 1843, fără singhelie, el are o purtare lăudabilă, așa încât să-și mulțumească enoriașii.

În comuna bisericească Opațița sunt tot doi slujitori: parohul Grigore Jivan, în vârstă de 58 de ani, însurat, tată al unui băiat, și capelanul Ananie Jivan – despre care bănuim că îi este fiu, deși nu ni se specifică acest fapt – de 31 de ani, cu patru copii: trei băieți și o fată. Primul a fost hirotonit în 6 decembrie 1829 de Iosif Putnik și a primit singhelia în 18 mai 1833 de la episcopul Ștefan Stancovici. „Juniorul” – dacă este adevărată presupunerea – este hirotonit în 9 februarie 1860 de către Samuil Mașirevici, fără singhelie. Ambii poartă ținută canonică, fiind respectați, dar numai „seniorul” predică.

Parohienii din Cerna sunt păstoriți de Dumitru Bolocan, în etate de 34 de ani, căsătorit, având un băiat și o fată și de Ilie Țieranu, 41 de ani, cu nevastă și patru copii: doi băieți și două fete. Administratorul parohial Bolocan a fost hirotonit de *Adormirea Maicii Domnului*, în 1853, de către Samuil Mașirevici, fără singhelie, iar ca studii avea școala maghiară și clericală. Preotul Țieranu este hirotonit tot fără singhelie, în 15 noiembrie 1856, de Samuil Mașirevici. Predică face numai Bolocan.

Beriniul îi are ca administratori parohiali pe Trifon Ionescu, în vârstă de 47 de ani, și pe mai tânărul Traian Crainic, de 37 de ani. Părintele Trifon, căsătorit, tată a trei fete, a fost hirotonit în 2 decembrie 1843 de episcopul Pantelimon Jivcovici, neavând singhelie, iar preotul Crainic, însurat, părinte a patru băieți și două fete, fusese hirotonit în ajunul Crăciunului din anul 1846 de Pantelimon Jivcovici, fără singhelie. Predică face numai cel dintâi, însă lumea îi iubește fiindcă au o purtare exemplară.

La Stamora Română se afla pe „baricadele” ortodoxiei preotul George Popovici, care îndeplinea și funcția de vicar protopopes. Episcopul Pantelimon Jivcovici l-a hirotonit, în 25 ianuarie 1840, preot, iar Samuil Mașirevici i-a dat singhelie în 24 februarie 1855. În 1865 avea vârsta de 50 de ani, era căsătorit, având un băiat. Predica cu regularitate și se îmbrăca preoțește.

Trăilă Bărbosu, văduv, în etate de 52 de ani, fără copii, este paroh al comunei bisericești Sacoșul Turcesc. Hirotonit în 3 februarie 1840 de episcopul Pantelimon Jivcovici, are singhelie din 1861 de la Samuil Mașirevici, însă nu este „publicată”. El este ajutat de administratorul parohial Pavel Belu, de 47 de ani, însurat, având trei băieți și o fată. Acesta fusese hirotonit de către episcopul Pantelimon Jivcovici în 4 ianuarie 1845, fără singhelie. Nici unul dintre ei nu predică și nu se afla în grațiile poporenilor. În același an a mai fost numit ca administrator parohial Ioan

Ioanovici, în vârstă de 35 de ani, rămas văduv cu un băiat și o fată. Având școala clericală, este hirotonit, în 13 septembrie 1853, de episcopul Samuil Mașirevici. Nici el nu predica și nu se bucura de mare cinste în rândul enoriașilor.

Chevereșul Mare a avut norocul ca în anul reînființării Episcopiei de Caransebeș să fie „bлагословит“ cu trei clerici foarte buni: Ioan Popovici, 42 de ani, văduv, cu șase copii – trei băieți și trei fete –, hirotonit în 2 august 1847 de Pantelimon Jivcovici, primind singhelie de la Samuil Mașirevici în 6 iulie 1857; Dionisie Crăciun, de 37 de ani, căsătorit, fără copii, uns preot tot de Samuil Mașirevici în 30 octombrie 1853, de la care are și singhelie – 24 noiembrie 1860 – însă nepublicată; Ioan Bărbulescu, 41 de ani, văduv, rămas cu un băiat în întreținere. Episcopul Vârșetului, Ștefan Popovici, îl hirotonește în 10 februarie 1845, fără să-i dea singhelie. Toți trei predică și sunt respectați de poporul credincios.

Apropiata comună bisericească Vucova este păstorită de Nicolae Teodorescu, văduv, fără copii, de 62 de ani, și de administratorul parohial Ioan Ioanovici, de 55 de ani, căsătorit, tată a doi băieți. Primul a fost hirotonit în 27 ianuarie 1833 de către Ștefan Stancovici, iar cel de al doilea de Maxim Manuilovici în ziua de 27 mai 1835, ambii fără a avea singhelie. Programul omiletic și catehetic îl îndeplinește numai preotul Teodorescu, însă credincioșii îi respectă deopotrivă.

În parohia Blajova, a fost numit de către episcopul Ioan Popasu tânărul preot George Lupșa, de 26 de ani, căsătorit, fără copii. Hirotonit în 26 septembrie 1865 de întâiul ierarh al reînființatei Episcopii a Caransebeșului, nu are încă singhelie, dar este iubit de săteni.

Silagiu e o comună bisericească mare, unde în 1864 trec la „unire“ 1.170 de suflete cu cei trei preoți ortodocși Pavel Popovici, Sava Popovici și Nicolae Secoșan, însă, în scurtă vreme primii doi au „deficiat“³, adică s-au reîntors la ortodoxie. Pavel Popovici, de 60 de ani în 1865, văduv, fără copii, a fost hirotonit întru preot de episcopul Iosif Putnik în data de 30 iulie 1830, primind, nu știm când, singhelie de la Pantelimon Jivcovici. George, al doilea preot cu același nume, de 34 de ani, căsătorit, părinte a trei băieți și o fată, a fost hirotonit în 12 octombrie 1853 de Samuil Mașirevici, fără a avea singhelie. Pe lângă cei doi mai era și capelanul Sava Popovici, de 31 de ani, căsătorit și tată a cinci fete, a fost hirotonit în 8 februarie 1860 de același episcop sârb. Toți aveau o bună purtare morală, însă nici unul nu predica.

³ *Dieceza Lugoșului. Șematism istoric*, Lugoș, Tipografia Ioan Virányai, 1903, p. 238.

Spre deosebire de Silagiu, la Buziaș erau numai doi preoți: Nicolae Iancovici, în etate de 40 de ani, rămas văduv, cu doi băieți și trei fete și Teodosie Miescu, de 44 de ani, căsătorit, tată a patru băieți și trei fete. Amândoi au fost hirotoniți de episcopul Pantelimon Jivcovi, dar fără să primească și singhelie. Primul a fost uns preot în 2 mai 1848, iar al doilea în 22 februarie 1845. „Specialist“ în predică se pare a fi fost numai preotul Iancovici.

Căpătul, altă comună bisericească arondată protopopiatului Jebel, avea în amintitul an 1865 doi clerici: Nicolae Ghercea, de 28 de ani, căsătorit, cu o fată de crescut, și George Băbricu, 30 de ani, însurat și el, tată al unei fete. Preotul Nicolae fusese hirotonit, în 11 februarie 1862, de episcopul Samuil Mașirevici, fără singhelie, iar George primise această „Taină“ de la Emilian Kengelat, în 14 septembrie 1863, tot fără să primească singhelie. Duminica și în sărbători nu predica nici unul.

Parohia Racovița, nu departe de Căpăț și Buziaș, avea în anul 1865 doar un oficiu, ocupat de administratorul parohial Ioan Adamescu, care slujea, desigur, pentru toți ortodocșii. În vârstă de 25 de ani, căsătorit, fără copii, fusese hirotonit de către episcopul Aradului, Procopie Ivașcovi, în data de 21 martie 1865, fără să-i scrie singhelie. Bland și pașnic, în ciuda tinereții lui, predica permanent, fiind foarte prețuit de enoriași.

Același episcop al Aradului îl „consacră“ în ziua de 6 iulie a.a. pe candidatul de 25 de ani, căsătorit, fără copii, Filip Ioanovici, căruia, la fel, nu-i eliberează singhelie. Episcopul Popasu al Caransebeșului îl trimite administrator parohial la Hitiaș, unde acesta se dedică cu trup și suflet unei fructuoase pastorații, dobândind un mare respect din partea credincioșilor.

Sârbova are ca administrator parohial, în anul 1865, pe Iosif Popovici, atunci în vârstă de 35 de ani, căsătorit, având patru băieți și o fată. Fiindcă a făcut școală maghiară, germană și clericală este „sfințit“ preot în 15 noiembrie 1854 de către episcopul Samuil Mașirevici, fără singhelie. Predica cu mare însuflețire, fapt ce-i aduce un înalt prestigiu din partea păstoriților săi.

La Dragșina era administrator parohial Mihai Popovici, un văduv de 53 de ani în 1865, cu „purtare de mijlocu“ și bețiv. Hirotonit fără singhelie, în 26 octombrie 1837, de Maxim Manuilovici, acest preot nu era deloc iubit de săteni. Capelanul Nicolae Ionescu, de numai 26 de ani, căsătorit, fără copii, e cel ce predică în fiecare duminică și sărbătoare, fiind foarte iubit de norod. A fost hirotonit în ziua de Crăciun a anului 1864 de către Procopie al Aradului.

Uliucul, comună bisericească apropiată de Timișoara, era „servit” de administratorii parohiali Vasile Adam și Grigore Gherban. Preotul Adam fusese hirotonit în 11 decembrie 1839 de Pantelimon Jivcovici, iar Gherban în 25 martie 1842 de același vlădică, amândoi neavând singhelie. Primul avea 54 de ani, era văduv, fără copii, iar cel de al doilea, de 47 de ani, era căsătorit și tată al unui băiat și a două fete. Cuvânt de învățătură ținea numai părintele Grigore.

Comuna bisericească Unip era administrată de Gaitin Crainic, de 41 de ani, văduv, rămas cu un băiat și două fete. Hirotonit în 27 septembrie 1847 de Pantelimon Jivcovici, acest preot iubit de enoriași suplinește și postul vacant.

În sfârșit, Icloda era păstorită de Petru Popovici, în vârstă de 46 de ani, căsătorit, fără copii. El fusese hirotonit la 1 iulie 1845 de către episcopul Jivcovici, fără singhelie. Predică nu făcea, iar cu credincioșii nu se afla în cele mai bune raporturi.

Documentul acesta, citit de la un capăt la altul, ne relevă faptul că Protopopiatul Ortodox, cu sediul în Jebel, avea în anul 1865 un număr de 32 de comune bisericești, împărțite în 62 de parohii. Dintre acestea, la sfârșitul anului erau consemnate ca vacante 7. Vârstele de hirotonire au fost următoarele: 1 preot x 18 ani; 2 preoți x 21 ani; 4 preoți x 22 ani; 3 preoți x 23 ani; 6 preoți x 24 ani; 17 preoți x 25 ani; 10 preoți x 26 ani; 5 preoți x 27 ani; 3 preoți x 28 ani; 1 preot x 29 ani; 1 preot x 30 ani; 1 preot x 32 ani și un preot x 36 ani. Dacă din 55 de preoți, doar 18 predică duminica și în sărbători, după cum, din același număr, 27 poartă reverendă, orice concluzie este superflua.

Așa cum reiese din cercetarea actelor de arhivă, comunele bisericești ale districtului Jebel aveau în anul 1865 această stare financiară⁴:

Berini	– 248 fl. 26 cr.	Dragșina	– 1.229 fl. 60 cr.
Racovița	– 2.401 fl. 38 cr.	Birda	– 118 fl. 24 cr.
Dubos	– 811 fl. 10 cr.	Sacoșu T.	– 256 fl. 98 cr.
Blajova	– 71 fl. 44 cr.	Duleu	– 1.506 fl. 75 cr.
Sârbova	– 475 fl. 9 cr.	Buziaș	– 71 fl. 50 cr.
Folea	– 491 fl. 32 cr.	Sculea	– 1.014 fl. 34 cr.
Cadăr	– 4.430 fl. 46 cr.	Hitiaș	– 848 fl. 60 cr.
Stamora R.	– 22 fl. 78 cr.	Căpăt	– 282 fl. 65 cr.
Icloda	– 427 fl. 38 cr.	Vucova	– 1.907 fl. 38 cr.

⁴ A.E.O.C. 1865 III 301-400, Actul nr. 42 din 28 decembrie 1865, f. 78.

Cerna	– 2.101 fl. 52 cr.	Iersig	– 606 fl. 60 cr.
Șipet	– 1.602 fl. 99 cr.	Chevereșu M.	– 495 fl. 67 cr.
Jebel	– 470 fl. 6 cr.	Șoșdea	– 890 fl. 15 cr.
Opațița	– 210 fl. 30 cr.	Unip	– 2.254 fl. 17 cr.
Uliuc	– 444 fl. 12 cr.	Valea Mare	– 264 fl. 98 cr.
Valeapai	– 324 fl. 94 cr.		

Anul 1866 îl aduce credincioșilor ortodocși din Iersig pe preotul Eugen Gheorghiu, de 26 de ani, căsătorit, având un băiat și o fetiță. Episcopul Ioan Popasu l-a hirotonit, la această etate, în ziua de 9 aprilie a.a. Absolvent de Preparandie și Școală clericală, vorbește germana, maghiara, sârba și, desigur, româna. Reverenda o îmbracă numai când slujește și nu s-a obișnuit să predice. Comportarea morală bună face să fie iubit de enoriași.

Comuna bisericească Cadar are în anul 1867 un nou administrator parohial, în persoana clericului absolut Florea Suru, hirotonit de Popasu în data de 7 februarie a.a., la vârsta de 28 de ani. Căsătorit, are o fetiță. Umblă permanent în reverendă, are morală ireproșabilă, însă nu predică defel. În același an, fără să cunoaștem motivele, comuna Racovița are în locul lui Ioan Avramescu pe Ștefan Pavlovici, absolvent de Teologie, de 25 de ani, căsătorit, fără copii, hirotonit la 19 aprilie 1867 de Ioan Popasu, fără singhelie. Purtarea morală este sub limita admisă, nu predică și nu îmbracă reverenda decât arareori.

Din cauza stării economice precare, parohia Valeapai este nevoită ca în anul 1868 să-și reducă numărul de preoți de la doi la unul, iar Stamora Română rămâne în același an fără nici un slujitor – fiind administrată de parohul din Berini – deoarece sesia a fost dată în folosință protopopului pentru a-și acoperi spesele de călătorie efectuate în district.

Nu putem omite hotărârile Consistoriului Eparhial, care erau în consonanță cu necesitățile pastoral-misionare și administrativ-bisericești ale parohiilor din subordine. De foarte multe ori, problemele de natură administrativă erau foarte dificil de rezolvat, deoarece trebuia avute în vedere multiple aspecte ale existenței umane particulare sau comunitare. La Buziaș, de exemplu, după repausarea preotului Teodosie Miescu, întâmplată la 8 martie 1872, amintitul organ colegial de la Caransebeș a încredințat, prin actul nr. 290 din 6 aprilie a.a., sesia parohială spre folosire preotesei văduve, iar din 7 martie 1873, aceasta este lucrată de preotul Nicolae Iancovic⁵. Atunci când preotul Nicolae Ghercea, de la parohia Căpăt, este

⁵ A.E.O.C. Actul nr. 290 din 6 aprilie 1872.

strămutat în comuna bisericească Lighet, Consistoriul Eparhial dă acestuia dreptul, prin actul nr. 226 din 10 februarie 1866, de a cultiva a treia parte din sesia parohială din fostul oficiu⁶. Odată cu trecerea la Unire a preotului ortodox Simeon Teodorescu de la Hitiaș, acesta ia „cu japca”, în anul 1862, și sesia parohială, care nu a mai putut fi „smulsă” decât în 1867, ca urmare a unui îndelungat proces.

*Datele Statistice*⁷, consemnate într-un formular pentru senatul epitropesc al Sinodului Eparhial, sunt relevante pentru nivelul economic al parohiilor din Protopopiatul Jebel la sfârșitul arhipăstoririi episcopului Ioan Popasu.

La un număr de 37 de parohii, existau 36 de biserici – excepție făcând Șipetul – și 12 case parohiale. Jebelul, care la recensământul din 1880 avea o populație de 3.286 de locuitori – 2.678 ortodocși, 116 greco-catolici, 441 romano-catolici, 3 reformați, 27 evangheliști, 48 mozaici –, ce stăteau în 627 de case⁸, în anul 1865 era păstorit de cinci preoți, iar în anul 1889 comuna era împărțită în trei parohii, neexistând nici o casă parohială. Măreția și starea materială a lăcașurilor de cult o putem deduce din valorile numerice ale evaluărilor în monedă austriacă: Jebel 16.000 fl., Dragșina 10.000 fl., Vucova 10.000 fl., Chevereșul Mare 10.000 fl., Racovița 12.000 fl., Sculea 6.000 fl., Stamora Română 8.000 fl., Buziaș 6.000 fl., Valeapai 6.000 fl., Folea 3.300 fl., Opațița 4.000 fl., Birda 3.000 fl., Șoșdea 1.500 fl., Cadăr 120 fl., Dubos 550 fl., Blajova 1.000 fl., Cerna 120 fl., Berini 800 fl., Icloda 150 fl., Unip 800 fl., Uliuc 250 fl., Sacoșul Turcesc 4.000 fl., Sârbova 400 fl., Hitiaș 500 fl., Căpăt 2.800 fl., Silagiu 3.000 fl., Iersig 600 fl., Vermeș 2.000 fl., Duleu 750 fl. și Valea Mare 2.000 fl. Același criteriu îl luăm și pentru casele parohiale – Valea Mare 800 fl., Cerna 500 fl., Duleu și Vucova câte 400 fl., Chevereșul Mare, Unip, Birda și Opațița câte 300 fl., Sârbova 260 fl., Sculea 200 fl. și, deși fără biserică în acel moment, Șipetul avea casă parohială estimată la 100 de fl. Fiecare comună bisericească era înzestrată cu o anume dotă preoțească de pământ, după cum urmează⁹: Jebel – 167 jug. x 13.436 fl., Folea – 40 jug. x 4.000 fl., Opațița – 30 jug. x 3.000 fl., Birda – 64 jug. x 4.000 fl., Sculea – 32 jug. x 1.600 fl., Șoșdea – 64 jug. x 1.700 fl., Șipet – 118 jug. x 5.912 fl., Cadăr – 66 jug. x 1.800 fl., Dubos –

⁶ A.E.O.C. Actul nr. 226 din 10 februarie 1866.

⁷ A.E.O.C. Actul din 31 decembrie 1888.

⁸ Traian Rotariu, Maria Semeniuc, Cornelia Mureșan, coord., *Recensământul din 1880*, Editura Staff, 1997, pp. 342-343.

⁹ A.E.O.C. Actul din 31 decembrie 1888.

64 jug. x 1.699 fl., Blajova – 31 jug. x 1.204 fl., Cerna – 66 jug. x 2.980 fl., Berini – 66 jug. x 3.500 fl., Stamora Română – 66 jug. x 3.000 fl., Icloda – 33 jug. x 1.980 fl., Unip – 63 jug. x 1.460 fl., Uliuc – 64 jug. x 1.050 fl., Sacoșul Turcesc – 111 jug. x 5.590 fl., Vucova – 64 jug. x 2.354 fl., Chevereșul Mare – 90 jug. x 9.000 fl., Sârbova – 29 jug. 800 stânjeni □ x 2.900 fl., Hitiaș – 64 jug. x 1.904 fl., Racovița – 34 jug. x 3.082 fl., Căpăt – 64 jug. x 2.500 fl., Buziaș – 60 jug. x 4.000 fl., Silagiu – 60 jug. x 2.000 fl., Iersig – 30 jug. x 1.200 fl., Vermeș – 60 jug. x 1.000 fl., Valeapai – 79 jug. x 1.595 fl., Duleu – 30 jug. x 380 fl. și Valea Mare Pogonici – 32 jug. x 1.020 fl. Demn de adăugat este și faptul că 18 comune bisericești posedau anumite suprafețe de pământ donate de către cei ce au întemeiat fundații bisericești: Jebelul – 2 jug. 88 stânjeni □ x 140 fl., Birda – 8 jug. x 1.200 fl., Sculea – 4 jug. x 200 fl., Șoșdea – 2 jug. x 118 fl., Șipet – 21 jug. x 1.050 fl., Cadăr – 1 jug. x 50 fl., Blajova – 16 jug. 295 stânjeni □ x 537 fl., Cerna – 34 jug. x 2.000 fl., Icloda – 800 stânjeni □ x 50 fl., Unip – 2 jug. x 100 fl., Uliuc – 4 jug. x 250 fl., Vucova – 4 jug. 492 stânjeni □ x 318 fl., Sârbova – 250 stânjeni □ x 15 fl., Hitiaș – 3 jug. x 300 fl., Racovița – 4 jug. x 400 fl., Căpăt – 800 stânjeni □ x 50 fl., Buziaș – 800 stânjeni □ x 40 fl., Valeapai Pogonici – 2 jug. 800 stânjeni □ x 150 fl.

Este îmbucurător de luat în seama edificiile școlare existente în aproape toate comunele bisericești: Jebel – 2 școli x 4.000 fl., Folea – 1 școală x 800 fl., Opațița – 1 școală x 600 fl., Birda – 1 școală x 1.000 fl., Sculea – 1 școală x 1.000 fl., Șoșdea – 1 școală x 1.000 fl., Șipet – 1 școală x 800 fl., Cadăr – 1 școală x 50 fl., Dubos – 1 școală x 260 fl., Blajova – 1 școală x 300 fl., Cerna – 1 școală x 600 fl., Berini – 1 școală x 800 fl., Stamora Română – 1 școală x 800 fl., Icloda – 1 școală x 200 fl., Unip – 1 școală x 2000 fl., Uliuc – fără școală, Dragșina – 1 școală x 400 fl., Sacoșul Turcesc – 1 școală x 1.500 fl., însă nu are locuință pentru învățător, Vucova – 1 școală x 600 fl., Chevereșul Mare – 1 școală x 2.000 fl., Sârbova – 1 școală x 1.000 fl., Hitiaș – 1 școală x 1.800 fl., Racovița – 1 școală x 2.000 fl., Căpăt – 1 școală x 100 fl., Buziaș – 1 școală x 2.000 fl., fără locuință pentru învățător, Silagiu – *nu are școală*, Iersig – 1 școală x 100 fl., Vermeș – 1 școală x 1.000 fl., Valeapai – 1 școală x 2.000 fl., Duleu – 1 școală x 3.000 fl. și Valea Mare – 1 școală x 1.000 fl.

Cu excepția Silagiului, toate comunele bisericești ale districtului Jebel au dotație învățătorescă: Jebel – 2 jug. 800 st. □ x 170 fl., Folea – 11 jug. x 1.650 fl. (5 jug. x 750 fl. fundație școlară), Opațița – 4 jug. x 400 fl., Birda – 2 jug. x 200 fl., Sculea – 4 jug. 800 st. □ x 425 fl., Șoșdea – 4 jug. x 137 fl., Șipet – 3 jug. x 150 fl. (4 jug. x 200 fl. fundație școlară), Cadăr – 3 jug. x

150 fl., Dubos – 3 jug. x 255 fl., Blajova – 6 jug. 702 st. □ x 319 fl. (11 jug. x 500 fl. fundație școlară), Cerna – 4 jug. 800 st. □ x 300 fl. (2 jug. x 200 fl. fundație școlară), Berini – 4 jug. x 400 fl., Stamora Română – 6 jug. x 450 fl. (10 jug. x 600 fl. fundație școlară), Icloda – 3 jug. x 300 fl. (1 jug. x 80 fl. fundație școlară), Unip – 5 jug. x 250 fl. (10 jug. x 500 fl. fundație școlară), Uliuc – 5 jug. x 280 fl., Dragșina – 5 jug. x 350 fl., Sacoșul Turcesc – 6 jug. x 300 fl., Vucova – 4 jug. 99 st. □ x 370 fl. 20 cr., Chevereșul Mare – 3 jug. x 200 fl., Sârbova – 3 jug. x 300 fl. (2 jug. x 200 fl. fundație școlară), Hitiaș – 5 jug. x 578 st. □ x 297 fl., Racovița – 3 jug. x 300 fl., Căpăt – 2 jug. 800 st. □ x 150 fl., Buziaș – 2 jug. 800 st. □ x 322 fl., Silagiu – *fără dotație învățătorescă*, Iersig – 2 jug. 800 st. □ x 250 fl., Vermeș – 2 jug. 400 st. □ x 180 fl., Valeapai – 2 jug. 282 st. □ x 150 fl. (6 jug. 335 st. □ x 190 fl. fundație școlară), Duleu – 2 jug. 700 st. □ x 150 fl. și Valea Mare – 2 jug. x 100 fl.

Averea mișcătoare – capital, fonduri și fundații bisericești sau școlare – se cifra la următoarele valori: Jebel (4.510 fl. 33 cr.) + (153 fl. 92 cr.), Folea (380 fl. 25 cr.) + (62 fl. 15 cr.), Opațița (1.333 fl.) + (0), Birda (932 fl. 31 cr.) + (0), Sculea (1.225 fl.) + (0), Șoșdea (6.249 fl. 87 cr.) + (0), Șipet (1.824 fl. 52 cr.) + (0), Cadăr (5.700 fl. 51 cr.) + (0), Dubos (1.006 fl.) + (0), Blajova (706 fl. 8 cr.) + (0), Cerna (4.860 fl.) + (100 fl.), Berini (500 fl.) + (0), Stamora Română (175 fl.) + (442 fl. 50 cr.), Icloda (931 fl. 66 cr.) + (0), Unip (295 fl.) + (77 fl.), Uliuc (1.460 fl.) + (0), Dragșina (430 fl.) + (0), Sacoșul Turcesc (628 fl. 72 cr.) + (0), Vucova (5.775 fl.) + (36 fl. 49 cr.), Chevereșul Mare (2.087 fl.) + (0), Sârbova (1.204 fl. 22 cr.) + (0), Hitiaș (5.482 fl. 30 cr.) + (0), Racovița (2.707 fl. 74 cr.) + (0), Căpăt (560 fl.) + (0), Buziaș (596 fl. 46 cr.) + (174 fl. 94 cr.), Silagiu (677 fl. 10 cr.) + (0), Iersig (1.107 fl. 57 cr.) + (0), Vermeș (150 fl.) + (0), Valeapai (2.006 fl.) + (200 fl.), Duleu (2.670 fl. 86 cr.) + (2.148 fl. 41 cr.) și Valea Mare (1.490 fl. 15 cr.) + (100 fl.).

Chiar dacă episcopul Ioan Popasu, ajutat de organele de conducere eparhială, a avut în vedere o strategie pastorală bine gândită, realitatea „din teren” nu se conformează întru totul acestui deziderat, așa după cum observăm din Circulara nr. 684 B din 7 decembrie 1878:

„Deși prin ordinațiunea consistorială din 2 noiembrie 1867 nr. 1.114 s-a luat măsurile și dispozițiunile cele mai lămurite și precise în privința aceia ca preotimea parohială să slujească în toate dominicile și serbatoarele de peste anu sânta liturgia, era în dilele de lucru cel puțin utrenia și vecernia regulată la timpul prescris, totuși incurgu neconținut aratari și plangeri la Consistoriul eparhial din mai multe părți, ca unii dintre preoții parohiali

nu tienu slujbele domnedeesci la timpul prescrisu, ci negligandu-le seu cu totul seu indeplinindu-le cu o graba damnabila, facandu numai ceasurile – pe timpul, candu aru fi a se tiea in dominici și serbatori in biserica santa liturgia, acesti preoti se potu vedea preumblandu-se prin terguri, cautandu-și de afacerile loru private.

Alti preoti erasi mai alesu in acele comune, in cari suntu doi seu mai multi preoti, cerceteza biserica numai candu li este septemana loru si stau acasa chiaru si in serbatori si dile mari.

Mai departe unu numeru considerabilu de preoti nu umbla in constumul loru preotiescu, in reverende, cu palaria preotiasca usitata pana acum, nici chiaru candu au sa împlineasca vre o functiune seu candu au sa se infaciosieze la vre o autoritate, seu sa calatoresca la vre un orasiu.

Atari preoti apoi se plangu, ca nu i mai asculta poporul, ca li se denega seu micșioreza competintiele loru, si ca nu suntu respektati dupa cum se cuvine starei loru ! Ore nu suntu si ei vina la tote acestea?

Dreptu aceia avendu in vedere ordinatiunea consistoriala suscitata din 2 noembrie 1867 nr. 1.114 Consistoriulu diecesanu dispune de nou urmatoarele:

Preotimea parohiala este si remane stensu indatorata,

1. a sluji in tote dominicile si serbatorile santa liturgia cu acurata observare a tipicului prescrisu;

2. a sluji celu pucinu utrenia si vecernia in biserica dupa tipicul prescrisu in tote dilele de preste septemana;

3. in comunitatile bisericesci in cari suntu mai multi preoti, preotii voru sluji cu rendul fiecare cate o septemana, era ceilalti preoti au negresitu a cerceta biserica atatu domineca și serbatoarea, catu si peste septemana, premergandu astfeliu poporului cu bunu esemplu;

4. prescurtarea slujbelor contra tipicului si stramutarea timpului, in care au sa se tiea domnedeescile slujbe, suntu stensu oprite;

5. preotimea are a umbla in costumulu prescrisu, in reverende si palaria preotiesca usuata pana acum la tote functiunile ei in si afara de biserica, la infaciosieri de totu feliulu, precum si in calatorii si aflarea loru in orasie seu comuni mai mari. La acestea amu a mai adauga, ca eu nu voiu primi pe nici unu preotu, venindu la mine in vre o afacere, deca densulu nu va fi imbracatu in ambele reverende de desuptu si din afara;

6. Prea Onoratii Parinti protopresbiteri voru priveghea neintreruptu, ca preotimea subordinată loru, sa urmeze si sa se conformeze intru tote strictu acestei ordinatiuni, era pe acei preoti, carii voru nutri si partini si mai departe spiritulu nereligiosității, coruptiunei si demoralisarei,iii voru arata

neamanatu Consistoriului diecesanu, carele este otaritu, a pune odata capetu portarei escesive a unoru atari preoti prin punerea loru sub procesu disciplinariu si pedepsire dupa tota asprimea canonelor. Mai departe protoprezbiterii au a raporta cu credintia si conscientiositate in totu patrariulu de anu la finea luneloru martiu, iuniu, septembre si decembre Consistoriului diecesanu, cum se pazesce si implinesce acesta ordinatiune de catra preotimea parohiala din tractu;

7. aceasta ordinatiune are a se petrece in protocolulu circularieloru si despre cetirea si petrecerea ei in acestu protocolu, are fiacare preotu a tramite reversu le oficiulu protoprezbiteralu, carele apoi adunendu-le dela toti preotii din tractu, le va subscrerne Consistoriului diecesanu pana la finea lui ianuariu 1879“.

Conținutul programatic al acestui document bisericesc ne obligă să observăm faptul că „politica“ păstorească a episcopului Ioan Popasu era *misiunea internă* – întărirea în credință a eparhioților prin toate mijloacele duhovnicești. Buna intenție a întâistătătorului Bisericii din Banatul celei de-a doua jumătăți a secolului XIX desigur că fusese răsfrântă de direcțiile – de cele mai multe ori divergente – orientative ale societății românești angrenate în lupta împotriva asupririi sociale și naționale, pentru împlinirea dezideratelor sale esențiale și anume așezarea structurilor sale pe coordonate moderne¹⁰. „Oamenii Luminilor“ – cum încă erau în acest răstimp istoric locuitorii provinciilor românești – constituiau indubitabil o masă anonimă, plină de contraste¹¹, generând, desigur, comportamente greu corectabile numai cu norme canonice. Legile bisericești pot fi ușor aplicabile în cazul indisciplinei clericilor, însă mirenii – clasa liberală a Bisericii – sunt mult mai greu corijabili, din motive evidente. „Grosul“ acestor „funcționari ai contingenței“ face să *cadă* și unii sacerdoți, instituind astfel o *platformă secularizantă* ce are ca piloni desacralizarea, pierderea plauzibilității Religiei, subiectivizarea credinței¹².

Pnevmatocrația demonstrează întotdeauna cu argumente irefutabile că „secretul“ continuității istorice a Bisericii nu este nicidecum *omul*, ci Hristos¹³.

¹⁰ Ioan Munteanu, *Mișcarea națională din Banat 1881-1918*, Timișoara, 1994, p. 13.

¹¹ Michel Vovelle, coord., *Omul Luminilor*, Iași, 2000, pp. 5-6.

¹² Teofil Tia, *Reîncreștinarea Europei? Teologia religiei în pastorală și misiologia occidentală contemporană*, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2003, pp. 82-93.

¹³ Ioannis Zizioulas, *Ființa Ecclesială*, București, 1996, p. 213.

L'ARCHEVECHE ORTODOXE JEBEL. LA STRUCTURE ORGANISATRICE,
DONNÉES HISTORIQUES ET STATISTIQUES (1865-1890). DES ASPECTS
CANNONIQUES

Résumé

Pendant l'année 1865 on crée des conjonctures favorables qui font possible le séparement hiérarchique des roumains de serbes par le refondement de l'Archevêche de Caransebes. Ioan Popasu, le premier archevêche, conduit tous ses efforts et sa énergie pour une meilleure coordination de la vie ecclésiastique. Pour ce but la diocèse est est partagée en 10 unités subordonnées: Caransebes, Lugoj, Mehadia, Oravița, Ciacova, Făget, Jebel, Biserica Alba, Panciova, Varset.

Attestée comme centre ecclésiastique de l'année 1741, la localité Jebel s'est maintenue à cette dignité jusqu'à l'année 1741, quand le siège est établi à Buzias. Le grand nombre de paroisses tenant de ce centre, environ 62, parât en quelque mesure étonnant, mais cet étude explique cette situation et aussi le présence des cinq prêtres à Jebel en 1865. On y est présentée en détail la structure organisatrice de chaque paroisse et aussi la situation financière des communes ecclésiastiques du district Jebel en 1865.

Tout en consultant les données des archives on relève le niveau économique de cette institution sacre, dans la période quand le mandat de Ioan Popasu est en train de finir.

Une circulaire datée 7 décembre 1878 met en relief aussi des situation pas conformes aux reglementations ecclésiastiques, à côté de la discipline imposée par les lois canoniques, comprises en arguments de la continuité de l'Église, qui ne se réalise pas par l'intermède de l'homme mais à Celui de Christ.

CONTROLUL STATULUI ASUPRA COMUNITĂȚII DE AVERE A FOSTULUI REGIMENT GRĂNICERESC ROMÂNNO-BĂNĂȚEAN NR. 13 DIN CARANSEBEȘ

LAURENȚIU OVIDIU ROȘU

În baza decretului imperial din 8 iunie 1871 „privitor la dispozițiunile de răscumpărare a drepturilor de servitute ale locuitorilor grăniceri la lemne, pășune și produse forestiere din pădurile statului de pe teritoriul confiniului militar” și a legii XXX din anul 1873, servituțile grănicerești au fost răscumpărate de Imperiul Austro-Ungar, care a cedat în deplină proprietate celor 94 de comune grănicerești jumătate din pădurile asupra cărora acestea își exercitaseră anterior dreptul de servitute, iar cealaltă jumătate a pădurilor a rămas în proprietatea imperiului, degrevată de orice sarcini.

Împărțirea pădurilor a fost definitivată în anul 1879, iar cei 98 269 locuitori au primit în proprietate: 216 068 jug. 379 st.² pădure, 4872 jug. 1175 st.² pășune, 29 453 jug. 644 st.² munți și 1524 jug. 1014 st.² teren improductiv, în total 251 919 jug. 12 st.² în valoare de 16 233 106 fl.

Datorită insistențelor generalului Traian Doda, pentru administrarea acestor terenuri a fost înființată în anul 1879 Comunitatea de Avere din Caransebeș care a funcționat până în anul 1948.

Deși comunitatea era o avere privată, din cauza importanței economice și sociale pe care o avea în Banat, statul a fost în permanență interesat să o aibă sub control.

Nici ordonanța din 8 iunie 1871 și nici legea XXX din 1873 nu conțin vreo dispoziție care să instituie și să reglementeze dreptul de control administrativ și gestionar al statului asupra Comunității de Avere. Singurul drept de control pe care și l-a rezervat statul de la început, a fost dreptul de control silvic, prevăzut de § 7 al acestor legi.

Statutul din 24 august 1879

Prin acest statut reprezentanța regimentară, în dorința de a preveni abuzurile în mânăuirea acestei averi, se supune de bunăvoie unui control riguros exercitat de stat prin intermediul comisarilor guverniali. Acest control viza toate actele de administrație și de gestiune ale comunității.

În acest sens, alegerile de reprezentanți se făceau de către organele administrative publice (pretor, vicecomite sau înlocuitorii lor), adunările generale se convocabau numai cu prealabila înștiințare a comisarului și a vicecomitelui. Fără prealabila încuviințare a comisarului adunările nu se puteau ține decât în orașul Caransebeș. Comisarul și vicecomitele erau îndreptățiți a impune președintelui Comunității de Avere convocarea adunărilor generale extraordinare, dacă considerau acest lucru necesar, iar adunările generale nu puteau aduce hotărâri valabile fără prezența comisarului¹.

Încă de la început, controlul statului era foarte pronunțat și s-a extins asupra tuturor actelor Comunității de Avere. Scopul acestuia era de a preveni abuzurile, dar mai ales de a fi înlăturată atmosfera de suspiciune care apărea în jurul „mânuiirii averii altora”.

Originea lui nu se găsește în vreo dispoziție legală, ci în voința exprimată a coproprietarilor. Comisarii guverniali pot fi comparați cu niște mandatarî de drept privat ai proprietarilor și în mod normal mandatul lor trebuia să fie revocabil după voința mandantului.

În realitate, mandatarii au uzurpat drepturile proprietarului, iar acțiunea lor de control și supraveghere a deschis porțile abuzului și arbitrarului administrației publice. Era destul ca președintele sau consilierul să nu fie agreat de guvern, pentru ca intervenția unui singur om, a comisarului guvernial, să paralizeze orice activitate a întregului aparat al Comunității de Avere. Deși nu avea drept de vot, comisarul nu trebuia decât să părăsească ședința adunării generale și astfel, aceasta nu mai putea adopta hotărâri valide².

Din funcțiile de conducere, pe care le aveau la nivelul comitatului Caraș Severin, putem observa importanța pe care Comunitatea de Avere din Caransebeș o avea pentru stat.

În luna martie 1880 comisar regesc era Nicolae de Ujfallussy³ și, șase ani mai târziu, pentru adunarea generală din luna mai această funcție era ocupată de comitele suprem Carol Tabadji⁴. La adunarea generală din 24 mai/5 iunie 1888 era numit drept „comisariu guvernial definitiv” dl. comite

¹ A. Marchescu, *Grănicerii bănățeni și Comunitatea de Avere*, Tiparul Tipografiei Diecezane, Caransebeș, 1941, p. 431. *Statut despre organismul și sfera de activitate a Comunității de Avere în districtul fostului Regiment confiniariu româno-banatic*, Tiparul Tipografiei Diecezane, Caransebeș, 1892, p. 1.

² A. Marchescu, *op. cit.*, p. 432.

³ D.J.A.N.C.S., *Fond Comunitatea de Avere Caransebeș*, Inv. 720, reg.1/1873-1881, f. 34.

⁴ *Foaia Diezezană*, Caransebeș, 25 mai/6 iunie 1886, An. I, Nr. 21, p. 1.

suprem Emeric de Iakabffy, care a prezidat ședința fiind însoțit de comitele Béla Litsek și de protopretorul G. Inándy⁵.

După Emeric de Iakabffy⁶ funcția a fost ocupată de către comitele suprem Carol de Pogany⁷ și de către comitele suprem Carol Fialka⁸.

Ultimul comite amintit a participat la adunările generale ale Comunității de Avere în funcția de comisar guvernial alternativ cu vicecomitele Aurel Issekutz.

Carol Fialka a fost prezent la adunările generale din 18 aprilie 1906⁹, 27 noiembrie 1908¹⁰, 19 octombrie 1909¹¹ și 3 ianuarie 1910¹², iar vicecomitele Aurel Issekutz la cele din 2 mai 1908¹³ și din 18 iunie 1909¹⁴.

În semn de recunoștință pentru activitatea depusă, comitetul comunității a comandat portretul fostului comisar guvernial Carol de Pogany în aprilie 1905, care a fost executat în mărime naturală de către Ballo Ede și a fost așezat în sala de ședințe a Comunității de Avere¹⁵. Cinci ani mai târziu, în ianuarie 1910, era comandat și portretul comisarului guvernial Carol Fialka¹⁶.

Drept mulțumire, comisarii guverniali erau recompensați și material. Astfel reprezentanța Comunității de Avere în ședința din 18 aprilie 1906 a votat pentru comisarul guvernial „ în semn de mulțumire pentru serviciile făcute un honorar de 3000 cor.”¹⁷.

După anul 1910 această funcție este ocupată de către prim comitele dr. Zoltan Medve¹⁸.

Ultimul comisar guvernial din timpul stăpânirii austro-ungare a fost dr. Eottevény Oliver¹⁹.

⁵ *Ibidem*, 5 iunie/17 iunie 1888, An III, Nr. 23, p. 1.

⁶ *Ibidem*, 28 mai/9 iunie 1889, An IV, Nr. 21, p. 7.

⁷ D.J.A.N.C.S., Fond Comunitatea de Avere Caransebeș, Inv. 720, reg.1/1905, f. 47.

⁸ *Renașterea*, Caransebeș, 28 sept/ 15 octombrie 1906, An II,Nr. 42, p. 3.

⁹ D.J.A.N.C.S., Fond Comunitatea de Avere Caransebeș, Inv. 720, reg.1/1906, f. 39.

¹⁰ *Ibidem*, 1/1908, f. 161.

¹¹ *Ibidem*, 1/1909, f. 95.

¹² *Ibidem*, 1/1910, f. 156v.

¹³ *Ibidem*, 1/1908, f. 139.

¹⁴ *Ibidem*, 1/1909, f. 68.

¹⁵ *Ibidem*, 1/1907, f. 121.

¹⁶ *Ibidem*, 1/1910, f. 156.

¹⁷ *Ibidem*, 1/1906, f. 58.

¹⁸ *Drapelul*, Lugoj, 13/26 noiembrie 1910, An X, Nr. 124, p. 2 ; D.J.A.N.C.S., Fond Comunitatea de Avere Caransebeș, Inv. 720, reg.1/1910, f. 153.

¹⁹ D.J.A.N.C.S., Fond Comunitatea de Avere Caransebeș, Inv. 720, reg.1/1919, f. 95.

Primul român care a ocupat această funcție după Marea Unire, a fost prefectul județului Caraș Severin, dr. George Dobrin. Acesta înștiința comitetul despre numirea sa în această funcție în felul următor: „Vă comunic ca prin telegrama 458 a d-lui prezident Iuliu Maniu am fost avizat despre denumirea mea prin Consiliul Dirigent de comisar la Comunitatea de Avere. Vă rog a-mi raporta despre activitatea dumneavoastră din vremea din urmă și a-mi prezenta propuneri pentru viitor, îndeosebi referitoare la restaurare.”²⁰

Până la aprobarea statutului din 1924 funcția a mai fost ocupată de prefectul județului dr. Dimitrie Chiroiu, numit prin înaltul decret nr. 2197 din 1 mai 1920²¹, de dr. Petru Nemoianu²² din noiembrie 1920, de dr. Corneliu Lupșa până în ianuarie 1922²³, de dr. Corneliu Corneanu²⁴ în perioada ianuarie 1922-ianuarie 1923 și de dr. Petru Cornean, prefectul județului Caraș Severin, numit prin hotărârea Ministerului de Interne în luna ianuarie 1923²⁵.

În iarna dintre anii 1922-1923 a apărut un grav conflict între fostul comisar guvernial și comitet, „care alimentat din diferite părți, degenerază în o adevărată luptă între frații de un sânge și de o lege”²⁶.

Neînțelegerea a pornit de la convingerea comisarului guvernial că mandatul reprezentanței alese în anul 1920 expiră la sfârșitul anului 1921.

Comitetul Comunității de Avere nu putea să funcționeze, în condițiile în care nu putea să consulte adunarea generală, „în urma faptului că convocarea adunării generale, d-l comisar guvernial nu a luat-o în seamă.”²⁷

În luna august 1922, secretarul de stat din Ministerul de Interne dr. N. Zigne a acceptat punctul de vedere al comitetului în privința noilor alegeri de reprezentanți²⁸.

Legea pentru satisfacerea trebuințelor normale de lemne de foc și de construcție ale populației rurale din Vechiul Regat, Basarabia și Bucovina, promulgată cu Înaltul Decret Regal Nr. 2187 din 27 iunie 1924, publicată în Monitorul Oficial Nr. 140 din 1 iulie 1924, la articolul 14

²⁰ *Ibidem*, f. 80.

²¹ D.J.A.N.C.S., Fond *Comunitatea de Avere Caransebeș*, Inv. 720, reg.1/1920, f. 50v.

²² *Ibidem*, f. 1.

²³ D.J.A.N.C.S., Fond *Comunitatea de Avere Caransebeș*, Inv. 720, reg.1/1922, f. 39.

²⁴ *Ibidem*, f. 21.

²⁵ D.J.A.N.C.S., Fond *Comunitatea de Avere Caransebeș*, Inv. 720, reg.1/1923, f. 1v.

²⁶ *Ibidem*, f. 75v-76.

²⁷ D.J.A.N.C.S., Fond *Comunitatea de Avere Caransebeș*, Inv. 720, reg.1/1922, f. 33v-34.

²⁸ *Ibidem*, f. 49

prevedea: „Pădurile Comunității din fostul Regiment 2 Românesc de graniță din Năsăud și pădurile Comunității de Avere din Caransebeș se vor administra ca și în prezent, conform statutelor ce au, însă sub controlul și supravegherea statului, din punctul de vedere al aplicării codului silvic.

Controlul administrativ și silvic al acestor comunități, va fi exercitat de către un comisar al guvernului, numit de Ministrul Agriculturii și Domeniilor pe lângă fiecare din ele.”²⁹

În ziarul *Viitorul Graniței*, făcându-se referire la acest control era subliniată necesitatea ca guvernul să aleagă ca reprezentant al său un specialist și nu un politician³⁰.

„În numărul 2 din 11 ianuarie 1925 al Grănicerului Banatului cetim scuza d-lui prefect de județ, dl. dr. Petre Comeanu, cu care vrea să acopere ingerințele în adunarea generală a Comunității de Avere cu privire la noile statute. Ne mirăm pentru că o procedură oficioasă ca a comisarului guvernial să se scuze în publicitate. El arată că nu politica P.N.L. reclamă amestecul puterii de stat pentru știrbirea autonomiei Comunității de Avere, ci interesele individuale, iar afirmațiile sale dovedesc contrariul.

Administrația română, azi, după șase ani de la învierea națională, va trebui să părăsească cu totul tendințele și apucăturile administrației ungurești de pe vremuri.

Domnule comisar guvernial, se vede, că școlile noastre grănicerești în trecut, numai școli românești nu au fost, că pe lângă școlile secundare, nici măcar un umil adăpost (internat) pentru fii grănicerilor nu era admis, că bietul grănicer român era bun numai pentru devastarea bunurilor sale, la tăierea lemnului în pădure – lucrul cel mai josnic – iar venitele grase din exploatarea bunurilor Comunității de Avere le trăgeau străinii, cei care ar dori să fie azi părtașii averii grănicerești.

Și azi, când grănicerii noștri, prin noile statute, asigurându-și și mai departe autonomia instituțiunii lor, cu cel mai nobil gând, ca prin exploatarea în mod rațional și modern a bunurilor Comunității de Avere, să-și augmenteze fondurile pentru susținerea culturii lor naționale, atât de neglijată în trecut, administrația românească trebuie să se dezbrace de șablonismul oficial și să fie pătrunsă de înalte sentimente patriotice și române, să dea tot sprijinul și să nu pună stavile; să adune rândurile, dar să nu le dezbine, pentru că mai presus de toate e neamul român și cultura sa.

²⁹ *Monitorul Oficial*, București, 1 iulie 1924, Nr. 140, p. 2.

³⁰ *Viitorul Graniței*, Caransebeș, 30 noiembrie 1924, An I, Nr. 2, p. 1.

Admitem că comisarul guvernial să nu cunoască această situație, nefiind grănicer, dar nu putem admite declarațiile a priori făcute față de statute, atunci când numai grănicerii singuri își cunosc nevoile lor, singuri ei în mod autonom voiesc să-și chivernisească averea moștenită de la părinții lor. Aceste premise ar însemna ca Comunitatea de Avere să facă ca în trecut favoruri numai străinilor, neglijând interesele coproprietarilor grăniceri.

Amestecul abuziv nu a avut darul de a intimida adunarea generală, care a votat noile statute. Această ingerință ilegală ne lasă indiferenți, cu atât mai mult, cu cât bărbații de stat cu înalte și bine apreciate cunoștințe în cauză, ca Ministrul Agriculturii, d-l A. Constantinescu, adânc pătruns de nevoile noastre culturale și cunoscând că nu trebuie să cerem totul numai de la stat a garantat prin lege indivizibilitatea Comunității de Avere și, în consecință, autonomia ei, identificându-se cu doleanțele și dorințele grănicerilor.

În cele 94 comune grănicerești 90 % sunt români și azi avem grăniceri cu înalte situații și intelectuali binevăzuți și nu înțelegem de ce înaltul guvern nu ia act în această perioadă de intelectuali la denumirea de comisari guverniali la Comunitatea de Avere din șirul grănicerilor, cu care ar delătura divizarea de păreri și principii. Un comisar guvernial numit din șirul grănicerilor s-ar identifica pe deplin cu interesele grănicerilor și ar promova autonomia, atât de necesară în relațiile dintre Comunitatea de Avere și statul român.

Grănicerii nu vor admite știrbirea drepturilor moștenite de la strămoșii lor și acesta, cu atât mai puțin de dragul unor străini, care n-au nici în clin, nici în mână cu această avere exclusiv grănicerească.”³¹

Statutul Comunității de Avere apărut în Monitorul Oficial Nr. 143 din 3 iulie 1925 reglementează atribuțiile statului care privesc aprobarea bugetului pentru anul viitor prin Ministerul Agriculturii și Domeniilor³² și controlul administrativ și silvic printr-un comisar guvernial numit de Ministerul Agriculturii și Domeniilor.

Controlul silvic, asupra respectării codului silvic, a rămas și pe mai departe în atribuțiile organelor silvice ale statului³³.

Avocatul comunității, dr. Antoniu Marchescu în „Grănicerii bănățeni și Comunitatea de Avere” arăta:

³¹ *Ibidem*, 25 ianuarie 1925, An II, Nr. 4, p. 1.

³² *Statutul Comunității de Avere a fostului regiment confinar româno-bănățean Nr. 13 din Caransebeș*, Tipografia Diecezană, Caransebeș, 1925, p. 15.

³³ *Ibidem*, p. 22.

„Redactarea puțin fericită a acestui statut, cu lipsuri și uneori cu afirmațiuni inexacte, unită cu deprinderile politicianiste în plină perioadă de ascensiune, în loc de emancipare, a avut ca rezultat completa politicianizare a comunității.

Schimbările de guvern provocau în mod constant și o schimbare în activitatea celor chemați să mănuiască această avere. Administratorii se transformau în agenți ai guvernului, și în loc de gospodărie, făceau politică. Consiliul gospodar devenea deodată consiliu agent electoral.”³⁴

La scurt timp, după aplicarea noului sistem de control, bazat de data aceasta pe o dispoziție legală, s-a putut constata insuficiența lui. În loc de a se fi prevenit abuzurile, ele au sporit, încât legiuitorul însuși s-a văzut silit să intervină. Legea din 1924, deși a stabilit principiul controlului, nu a precizat extinderea lui și nici măsurile pe care statul le-ar putea lua, în virtutea acestui drept, contra conducătorilor aleși ai comunității, care prin abuzuri sau neglijențe ar prejudicia sau risipi averea ce o administrează.

Astfel, în exercitarea funcțiilor lor, administratorii Comunității de Avele din Caransebeș au contravenit dispozițiilor statului, păgubind interesele acesteia, fapt constatat și de comisia de control numită prin decizia 2782 din 13 iunie 1928.

Între cele constatate erau:

„1. Dezordini și nereguli grave în ținerea contabilității patronate de președintele Comunității de Avele.

2. Bilanțuri cu date false, prezentate adunărilor generale de către administratorii comunității, pentru a-și acoperi reaua lor gestiune.

3. Rea administrație și lipsă de bună-credință din partea conducătorilor comunității în privința administrării bunurilor.

4. Contraveniri la dispozițiile statutare din partea conducătorilor comunității, cu privire la ținerea licitațiilor pentru scoaterea în exploatare a pădurilor comunității și vânzarea materialului lemnos, rezultând pierderi foarte mari.

5. Abateri de la dispozițiile codului silvic.

6. Buget desechilibrat față de venituri, rea credință și lipsă de control în administrarea fondurilor Comunității de Avele.”³⁵

Pentru o mai bună administrare a acestei averi, numita comisie de anchetă propune între altele:

³⁴ A. Marchescu, *op. cit.*, p. 432.

³⁵ *Ibidem*, p. 433.

„Dreptul de control al statului asupra acestei comunității trebuie amplificat, fixându-se norme precise pentru exercitarea lui, în așa chip, ca acest control să devină efectiv și să se poată lua măsuri la timp contra administratorilor abuzivi.

Să se dea organizațiunea statutară membrilor comunității, de a putea cenzura în mod efectiv gestiunea administratorilor săi și să reglementeze drepturile și îndatoririle președintelui și a membrilor, ce formează consiliul de administrație precizându-se acțiuni contra celor care ar fi de rea credință.”³⁶

Legea din 15 iunie 1929 a modificat art. 14 litera e) din Legea 154 din 1924 referitoare la satisfacerea trebuințelor normale de lemne de foc și construcție ale populației din Vechiul Regat, Basarabia și Bucovina astfel:

„Pădurile Comunității fostului regiment confinar româno-bănățean Nr. 13 din Caransebeș se vor administra de organele alese conform statutelor proprii.

Statul va controla și supraveghea, atât administrativ cât și gestiunea acestor organe, cât și aplicarea strictă a codului silvic.

Controlul statului se va exercita printr-un comisar al guvernului numit prin decret regal de către Ministerul Agriculturii și Domeniilor.

Dacă se vor constata abuzuri în administrarea averii comunității, comisarul guvernului va aduce faptele la cunoștința Ministerului și cu autorizarea acestuia va convoca în conformitate cu statutul, adunarea generală căreia îi va supune faptele spre a hotărî asupra măsurilor de luat și eventual asupra acțiunii în daune contra administratorilor abuzivi.

În cazul când abuzurile constatate ar avea un caracter grav de natură a compromite și periclita interesele Comunității de Avere, Ministerul de Agricultură și Domenii va putea suspenda întregul consiliu și va numi un comitet provizoriu de gestiune, compus dintr-un președinte, 4 membri și 4 supleanți, care să rezolve și să gireze lucrările curente până la pronunțarea justiției sau până la alegerea unui nou consiliu de administrație. Administratorii suspendați nu pot fi realeși până la pronunțarea justiției.

Administratorii care vor sustrage din fondurile Comunității de Avere se vor pedepsi ca și delapidatorii de bani publici, ar cei care se vor dovedi că au primit, sub orice formă, mită pentru îndeplinirea obligațiilor lor, vor fi pedepsiți ca și funcționarii publici vinovați de acest delict.

³⁶ *Ibidem*, p. 434.

Aceeași pedeapsă se va aplica și comisarului numit de guvern, care se va fi dovedit că, cu rea credință, a tolerat actele abuzive mai sus menționate, ori le-a acoperit, neaducându-le la cunoștința ministerului.”

Îndată după promulgarea acestei legi, adunarea generală a comunității, convocată de consiliul de administrație sau, dacă acesta a fost suspendat, de comitetul de gestiune, va modifica statutele spre a le pune de acord cu dispozițiile din prezenta lege și a introduce în ele dispoziții normative pentru actele de administrație, precum licitații publice și vânzări, arezi și concesiuni, pentru determinarea atribuțiunilor de control administrativ ale comisarului guvernial și pentru garantarea libertății alegerilor și a sincerității exprimării voturilor, după care statutul va fi suspus Ministerului de Agricultură și Domenii pentru aprobare³⁷.

Statutul Comunității de Avere a fostului Regiment confinair româno-bănățean Nr. 13, publicat în Monitorul Oficial Nr. 164 din 25 iulie 1930 stabilea în articolul 82 atribuțiile comisarului guvernial astfel:

„a. Veghează la respectarea legilor țării și aplicarea dispozițiilor statutului prezent, bugetului și regulamentelor în vigoare.

b. Comunică Ministerului orice hotărâri contrare legilor țării, statutului de față sau regulamentelor în vigoare ale Comunității de Avere. Ministerul sesizat de o atare hotărâre se va pronunța asupra ei în termen de 30 de zile de la primirea raportului comisarului, iar în caz de nepronunțare, în același timp, hotărârea Comunității de Avere devine executorie.

c. Aduce la cunoștința Ministerului de Agricultură și Domenii abuzurile constatate în administrarea averii Comunității de Avere și cu autorizarea acestuia, în conformitate cu prevederile statutare, convoacă adunarea generală, căreia prin președinte îi supune faptele spre a hotărî asupra măsurilor de luat și eventual asupra acțiunii în daune față de administratorii abuzivi.

d. Poate lua cunoștință de toate actele de administrație ale organelor Comunității de Avere și a-și face observațiile sale președintelui.

e. Asistă la ședințele adunării generale. Când va crede de cuviință, fără însă a avea dreptul de a lua cuvântul, raportând Ministerului debaterile adunării.”³⁸

³⁷ *Monitorul Oficial*, București, 15 iunie 1929, Nr. 129, p. 2.

³⁸ *Statutul și regulamentele Comunității de Avere din Caransebeș*, Institutul de Arte Grafice „Rapid”, Timișoara, 1942, p. 30-31.

Controlul, în ceea ce privește aplicarea Codului silvic în pădurile Comunității de Avere, se exercită de către organele direcției regimului silvic din Ministerul de Domenii³⁹.

Funcția de comisar guvernial pe lângă Comunitatea de Avere din Caransebeș a fost ocupată de: Ionel Mocsony, până în luna octombrie 1930⁴⁰, de prefectul județului Severin, dr. Gheorghe Dragu, în anul 1931⁴¹, de profesorul Traian Topliceanu în perioada martie 1932⁴²- mai 1933⁴³, de senatorul Coriolan Buracu⁴⁴, de dr. Traian Constandinovicu, avocat și deputat de Severin, în anul 1933⁴⁵, de dr. Gheorghe Ionescu, avocat în Teregova, numit prin Înaltul Decret Regal 3128/1933⁴⁶ și de prefectul Județului Severin, dr. Victor Curuțiu numit prin Înaltul Decret Regal 2443/1934⁴⁷.

Legea pentru organizarea cooperației din 27 martie 1935 a asimilat Comunitatea de Avere din Caransebeș în parte cooperativele. Ea a intrat astfel în subordinea Centralei Cooperative de Îndrumare, Organizare și Control.

Această lege prevedea că bugetele Comunității de Avere nu sunt definitive și nu pot fi puse în aplicare, decât după aprobarea Centralei Cooperative de Îndrumare, Organizare și Control. Pentru susținerea cheltuielilor de control, asistență judiciară și îndrumare tehnică, comunitatea era obligată să verse direct centralei o contribuție anuală fixată de consiliul acesteia, dar care nu putea depăși 0,75 % din cifra veniturilor brute anuale.

Legea de organizare a Ministerului Cooperației din 5 februarie 1938 a amplificat dreptul de control și supraveghere al statului, care putea astfel să introducă și modificări în bugete.

³⁹ *Ibidem*, p. 32.

⁴⁰ *Gazeta Oficială a Comunității de Avere*, Caransebeș, 2 octombrie 1930, An II, Nr. 10, p. 2. D.J.A.N.C.S., Fond *Comunitatea de Avere Caransebeș*, Inv. 720, reg.1/1930, f. 58v.

⁴¹ D.J.A.N.C.S., Fond *Comunitatea de Avere Caransebeș*, Inv. 720, reg.1/1931-1934, f. 20v.

⁴² *Ibidem*, f. 80v.

⁴³ *Ibidem*, f. 157v.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 134v.

⁴⁵ D.J.A.N.C.S., Fond *Comunitatea de Avere Caransebeș*, Inv. 720, reg.1/1931-1934, f. 133v; *Calendarul Românului pe anul comun de la Cristos 1935*, Tiparul și Librăria Diecezană, Caransebeș, 1935, p. 108

⁴⁶ D.J.A.N.C.S., Fond *Comunitatea de Avere Caransebeș*, Inv. 720, reg.1/1931-1934, f. 183.

⁴⁷ *Ibidem*, reg. 1/1934-1936, f. 72v.

Regimul juridic creat pentru Comunitatea de Avere prin legile de organizare a cooperăției nu a fost de lungă durată.

Prin originea, prin structura și prin mecanismul ei de funcționare, Comunitatea de Avere nu a avut nimic în comun cu organizațiile cooperatiste sau cu alte instituții existente în România. Legiuitorul însuși s-a convins despre aceasta și prin legea publicată în Monitorul Oficial Nr. 141 din 23 septembrie 1938, a trecut dreptul de control, îndrumare și organizare asupra Comunității de Avere în atribuția Ministerului de Agricultură și Domenii, revenindu-se astfel la regimul creat prin statutul din 1930⁴⁸.

LE CONTROLE DE L'ÉTAT SUR LA COMMUNAUTE DE POSSESSIONS DE L'ANCIEN REGIMENT FRONTALIER ROUMAIN-BANATIEN N° 13 DE CARANSEBES

Résumé

Par le decret impérial de 8 juin 1871 et par la loi XXX/1873 les servitudes frontalières ont été rachetées par l'Empire autrichien, qui a cédé aux 94 communes frontalières la moitié des forêts sur lesquelles celles-ci ont exercé antérieurement le droit de servitude, l'autre moitié restant dans la propriété de l'empire, sans aucune obligation.

En suite des instances du général Traian Doda, pour l'administration de ces terrains a été fondée pendant l'année 1879 la Communauté de Possessions de Caransebes, qui a fonctionné jusqu'à l'année 1948.

Même si celle-ci était une possession privée, l'État lui accordait toujours une attention spéciale, étant donnée son important rôle économique pour la province banatienne. Même de ses début ce contrôle était très prononcé pour prévenir tout abus, comme il en résulte du Statut de 24 août 1879. Le premier roumain qui a accompli la fonction de commissaire gubernial - la plus importante fonction - a été le préfet du département Caras-Severin, dr. George Dobrin.

Selon le décret 2187/1924 le contrôle administratif et sylvique de la communauté sera exercé par un commissaire du gouvernement, désigné par le Ministre de l'Agriculture et des Domaines.

L'implication des facteurs politiques dans l'administration du patrimoine de la Communauté de Possessions a déclenché des actions qui s'inscrivaient dans les tendances politicianistes de l'époque. L'application du nouveau système de contrôle, au lieu de limiter les abus, au contraire les a augmenté. Les lois ultérieures, de 1929 et de 1938, n'ont fait qu'amplifier le droit de contrôle et de surveillance de l'état, qui pouvait même introduire des modification du budget.

⁴⁸ A. Marchescu, *op. cit.*, p. 442-444.

PUBLICISTICA FEMINISTĂ TRANSILVĂNEANĂ ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

SIMONA STIEGER

Organizarea primei reuniuni de femei din Brașov în 1850¹ prin efortul colectiv al întregii națiuni², cu scopuri umanitare, pentru ajutorarea fetițelor române orfane după revoluție, prilejuiește o adevărată campanie națională în jurul acestei întreprinderi, aducând problema femeii în fața opiniei publice românești, în curs de constituire și ea. Organizarea reuniunii brașovene, care a devenit model pentru toate reuniunile constituite în perioada următoare³, precede o ideologie propriu-zis feministă, deși nu au lipsit tentativele în acest sens datorate lui Bariț, Vasici sau altor îndrumători culturali, ce au dezvoltat subiecte cu caracter feminist în publicistica românească de până acum.⁴ O ideologie feministă începe a se cristaliza abia după 1850, stimulată de organizarea reuniunii brașovene, de ecoul deosebit ce l-a avut asociația de aici pe întreg teritoriu românesc. Treptat ea va deveni o componentă

¹ Lazăr Nastasi, *Raport despre jubileul Reuniunii femeilor române și istoricul reuniunii*, Brașov, 1902; Maria Popescu, *Istoricul Reuniunii femeilor române din Brașov*, în „Țara Bârsei”, 1937, nr. 6, p. 538-545; Mircea Bălcescu, *Contribuții la istoricul Reuniunii femeilor române din Brașov*, în „Cumidava”, I, 1967, p. 191-211; Mioara Voicu, *Câteva date referitoare la înființarea Reuniunii femeilor române din Bran*, în „Cumidava”, XIII-2, 1973, p. 167-170; Constantin Căzănișteanu, *Știri privitoare la activitatea unei asociații transilvănene create în urma revoluției române de la 1848-1849*, în „Studii”, XXVI, 1973 nr. 3, p. 497-511.

² Maria Nicolau, *Comtu public al fondului Reuniunii femeilor române spre ajutorarea creșterii fetițelor orfane și actele acesteia*, Brașov, 1853.

³ Pentru evoluția mișcării feministe din Transilvania vezi: Eugenia Glodariu, *Unele considerații privind mișcarea feministă din Transilvania (sfârșitul secolului al XIX-lea începutul secolului al XX-lea)*, în „Acta Musei Napocensis”, XX, 1983, p. 231-241 și V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, Editura științifică, 1968, p. 36-38.

⁴ G. Barițiu, *Contract de căsătorie*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, I, 1838, nr. 16, p. 121-123; Idem *Să te însori sau nu?* în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, VII, 1844, nr. 3, p. 24; P. Vasilici, *Fimeea*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură” II, 1839, nr. 32, p. 251-253; Idem, *Variații*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, II, 1839, nr. 34, p. 269-271; Idem, *Spre înaintarea și statornicia casniciei fericiri sau chemarea și volnicia femeilor*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, IV, 1841 nr. 1-2, 5; Idem, *Seara dinaintea nunții sau mijloc adevărat a fi în căsătorie norocoși*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, II, 1839, nr. 37-39.

importantă, permanentă a publicisticii naționale, preocupată să orienteze uriașul potențial ce-l ofereau femeile mișcării naționale, să le îndrume în conformitate cu imperativele acesteia.

Cristalizarea unei ideologii specific feministe se realizează însă treptat, pe măsura maturizării comunității românești, a sporirii indicelui de cultură și a transformării mentalului colectiv ca urmare a noilor realități social – economice, politice și instituționale ce le înfățișează Transilvania. Apariția presei social – politice românești, produs al revoluției, dar mai ales organizarea Astrei⁵, cu programul său complex de ridicare calitativă a națiunii, în totalitatea ei, inclusiv a categoriilor productive prin instrucție, educație, popularizarea științei și culturii au contribuit decisiv la cristalizarea unor opinii favorabile feminismului în spiritul public românesc din Transilvania. Apariția unei asemenea opinii este rezultatul stăruitoarei opere educative dezvoltată de Astra în diferite medii sociale românești, de la țărănime până la intelectualitate, purtată cu deosebire prin adunările generale ale Astrei⁶, apoi și ale despărțămintelor, prin intermediul publicațiilor acesteia, în primul rând al revistei „Transilvania”. Fără a dezvolta idei originale, publicistica românească ajunge să definească o ideologie a feminismului din cel puțin două puncte de vedere: unul menit să justifice și să legitimeze curentul feminist la românii din Transilvania, relevând importanța socială, politică, culturală sau națională a chestiunii feministe, al doilea abordând concret problematica feminismului în societatea românească, aspecte pe care le îmbrățișează emanciparea femeii. Fără a le putea delimita întotdeauna, cele două aspecte fiind tratate complementar, trebuie să remarcăm preponderența celei dintâi accepțiuni în faza de început a mișcării feministe, reprezentată de activitatea reuniunii brașovene și abordarea complexă a feminismului într-o a doua etapă, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și începutul celui următor. Prima fază din existența publicisticii sau literaturii feministe din Transilvania ce a cristalizat o ideologie specific feministă, se întinde cronologic de la 1850 până la sfârșitul secolului al XIX-lea când tonul și conținutul publicisticii feministe se modifică sensibil,

⁵ V. Curticăpeanu, *op cit.*, p. 36-38; Nicolae Bocșan, *Unirea Principatelor și Transilvania (Implicații culturale)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj – Napoca”, 1985-1986, p. 485-504.

⁶ La adunarea generală din 1869 de la Șomcuța, George Barițiu a rostit prelegerea *Despre educația femeii la națiunea română*, în „Transilvania”, II, 1869, nr. 17, p. 199-202; în 1972, la Sebeș, s-a ținut disertația *Despre educațiunea femeilor la națiunea română*, cf. Eugenia Glodariu, *Aportul femeilor din Transilvania la mișcarea memorandistă*, în „Acta Musei Napocensis”, XV, 1978, p. 501-509.

beneficiind de acum de experiența numeroaselor reuniuni înființate după modelul celei brașovene⁷, de achizițiile mișcării feministe universale, pentru care sfârșitul de secol reprezintă un moment de turnură⁸, nu în ultimul rând de bogată experiență teoretică și practică a mișcării feministe din România. Mutațiile care s-au produs în literatura sau publicistica feministă reflectă, totodată, importante transformări din gândirea social-politică românească din ideologia națională, produse pe fondul crizei dualismului austro-ungar, ce reflectă o criză de conștiință generală în Europa la sfârșitul secolului al XIX-lea, care pune sub semnul întrebării sistemul de valori tradițional. Fără a dobândi aspectul unei crize de conștiință – deși o criză socială și politică afectează evident și societatea românească – transformarea calitativă a ideologiei feministe în ultimul deceniu al secolului trecut este rezultatul unui complex de factori interni și externi, dar și consecința naturală a procesului de creștere și modernizare a societății românești în a doua jumătate a secolului, când dau roade inițiativele întreprinse pe cale legală de elita românească pentru ridicarea calitativă a națiunii pe teren economic, cultural, social – politic și bisericesc pe direcțiile programului avansat de Andrei Șaguna încă din perioada absolutistă.⁹

Această mișcare legală, desfășurată pe temeliile solidarismului național și-a încorporat inevitabil și problematica feministă, ca o parte componentă greu de neglijat a solidarității naționale. Rezultat al acestei

⁷ Brașov (1850), Lugoj (1863), Mediaș (1870), Făgăraș (1876), Turda și Abrud (1880), Sibiu, Simleul Silvaniei și Zămești (1881), Arad (1884), Hunedoara (1886), Cluj (1888), Blaj (1890), Rășinari și Caransebeș (1891), Timișoara (1893), Bran (1897), Zlatna (1902), Bistrița (1913).

⁸ Pentru evoluția mișcării feministe pe plan internațional vezi: Kaethe Schirmacher, *Le féminisme aux Etats Unis en France dans la Grand Bretagne en Suede et en Russie*, Paris, 1898, p. 70; Poznan Iolan, *Das Frauen Geschlecht bei den Balkan Christen*, Budapest, 1901; Maria Bernays, *Die deutsche Frauerbewegung*, Leipzig, 1920; Pogany Zsuzsana, *Nőemancipáció 1790-1848*, Budapest, 1937; E Flexner, *Century of Struggle. Women's Rights Movement in the United States*, Cambridge, 1970; Maria Butureanu, *Femeia Studiu social*, București, 1921; Elena Bogdan, *Feminismul*, Timișoara, 1926; Calypso Corneliu Botez, *Problema feminismului*, București, 1920; Idem, *Problema drepturilor femeii române cu o introducere istorică asupra feminismului*, București, 1919; P. Mușoiu, *Emanciparea femeii*, București, 1893; Paul Ghiorghiu, *Femeia în societate și în familie*, București, 1900; M.I. Bunesco, *Condiția femeii în diferite timpuri*, București, 1899.

⁹ Keith Hitchins, *Orthodoxy and Nationalty. Andrei Șaguna and the Rumanians of Transylvania 1846-1873*, Cambridge, 1977, p. 78-114; Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională 1848-1881*, București, Editura științifică, 1979, p. 61.

„muncii organice”¹⁰ la care au colaborat toate energiile comunității românești, manifestată în diferite sfere ale vieții sociale, organismul național a reușit să-și conserve individualitatea și specificul, la adăpostul autonomiilor create, să abordeze în prag de secol chestiunea românească în termenii autodeterminării și ai desăvârșirii unirii politice.¹¹ În acest climat, ideologia feminismului, urmând schimbările generale înregistrate în planul conștiinței colective, își reconsideră temele și orientarea generală, convergent în direcțiile în care evoluează ideologia națională în ansamblul ei.

Publicistica feministă din prima etapă s-a afirmat cu deosebire în paginile publicațiilor *Transilvania*, *Familia*, *Telegraful român* și *Tribuna* îndrumată în mare parte de George Barițiu și apoi de Iosif Vulcan. Un specific al ei îl constituie preponderența autorilor bărbați, între care se disting, alături de cei doi amintiți, I.A. Lapedatu, I.C. Drăgescu, Athanasie Marienescu. Sesizând acest aspect, un articol publicat în *Biserica și școala* mărturisea: „pentru cultura fetițelor române din Ungaria și Transilvania a început a se manifesta un interes deosebit, încât nu știu să se fi interesat cineva în trecut de acestea atât, pe cât vedem că se interesează bărbații români de influență astăzi”¹². *Transilvania* a publicat conferințele cu teme feministe rostite în cadrul adunărilor generale ale Astrei, în timp ce *Familia* întreține rubrici speciale pe această temă¹³, iar celelalte periodice, ca de exemplu *Telegraful român* sau *Foișoara* acestuia, *Tribuna* și suplimentul ei literar, consacră seriale acestei chestiuni sau difuzează o beletristică adiacentă sau complementară temei.

Publicistica feministă din prima etapă este tributară în mare parte idealurilor culturalizate ale Luminilor, prelungind deseori nefiresc și chiar exagerat, spiritul acestora.¹⁴ Sintetizând într-o manieră generalizată aspirațiile feminismului românesc din această fază, le găsim reductibile la ideea ridicării femeii din starea de înapoiere prin instrucție, educație, popularizarea științei și a culturii, conferind difuzării culturii în mediul feminin valoarea de soluție panaceu pentru emanciparea femeii. Chiar dacă am

¹⁰ În Polonia mișcarea de rezistență împotriva stăpânirii străine, care a încorporat și feminismul cu manifestări vădit naționale, a purtat numele de muncă organică. Vezi Ștefan Kieniewicz, *Les problèmes du travail organique en Pologne*, Warszawa, 1985.

¹¹ Pentru noile direcții din mișcare vezi Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol. I, București, Editura Academiei 1983 passim, Liviu Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania 1900-1914*, Cluj Napoca, Editura „Dacia” 1986.

¹² „Biserica și școala”, VII 1883, nr. 39, p. 347.

¹³ „Conversare cu cititoarele”, „Salonul” și „Mama”.

¹⁴ Nicolae Bocșan, *op. cit.*, p. 485-504.

generalizat spiritul unei literaturi, aceasta este sensul primar și cvasiunic al feminismului la români în această perioadă, identificat cu ideea de educare a femeii pe toate căile posibile și din toate punctele de vedere. Ideea de educație complexă a femeii constituie prima ipostază a ideologiei feministe, spre care converg cele mai multe din manifestările publicistice.

Publicistica pledează pentru cultivarea femeii în calitate de soție, mamă sau de membru al societății, în vederea „câștigării unor cunoștințe” pentru „capacitatea de a le întrebuința bine” sau a-și câștiga „dibăcia de a se putea mai departe cultiva și singură pe sine pentru propria-i observare și meditare”¹⁵. În 1854 „emanciparea femeilor cea singură adevărată și singură înțeleaptă se cuprinde într-aceea că ele se sârguiesc a-și câștiga în locul culturii, care adeseori e numai pe dinafară – o asemenea cultură adevărată, internă; în locul unei deresure goale a memoriei și a minții, o cultură adevărată a sufletului și a inimii; se cuprinde mai departe într-aceea că ele să-și însușească o înțelegere a sârguințelor omeniei, precum și un interes adânc și din inimă, ce produce apoi această înțelegere, o cunoștință a propășirilor culturii, cu un cuvânt să-și însușească o minte deșteaptă, precum și pentru viață, așa și pentru fantomele ce așa des se schimbă, precum și pentru seriozitatea vieții, așa și pentru părțile veselitoare ale ei”¹⁶. Este maximul care-l poate produce epoca în materie de feminism la români, puternic marcată de spiritul rațional al iluminismului, de idealurile sale educative în plan moral, social sau politic. Convingerea a fost generală în acel timp și publicistica nu face decât să reflecte o mentalitate dominantă. Pentru I.C. Drăgescu¹⁷ emanciparea înseamnă înainte de toate instrucție și educație. Dezvoltând această chestiune a educației femeii, se are în vedere un concept foarte larg de educație, gândită pe mai multe planuri (morală, religioasă, estetică-culturală, științifică, fizică etc.), realizată prin școală, familie, societate. Descins din conceptul iluminist de educație, idealul educativ al femeilor rămâne totuși sever limitat la inegalitățile sociale („nu e înțelept a se înălța peste starea lor”¹⁸) și nivelul intelectual îngust al cititorilor cărora se adresează publicistica. Preeminența educației morale, inclusiv a celei bisericești în ansamblul conceptului (în educația femeii trebuie să se aibă în vedere „religia și moralul”¹⁹) nu-i anulează și valențele practice, izvorâte din spiritul raționalist al Luminilor („femeia, să fie bună

¹⁵ *Chemarea și cultura femeii*, în „Telegraful român”, II, 1854, nr. 58, p. 228-229.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ E. Glodariu, *Unele considerații...* p. 233.

¹⁸ *Educația fetelor*, în „Telegraful român”, IV, 1856, nr. 40, p. 157.

¹⁹ *Educația femeilor*, în „Telegraful român”, IV, 1856, nr. 39, p. 153.

economă, să fie bună soție”) sau din exigențele vieții sociale („soată plăcută de conversație”²⁰, „cultivarea gustului de mici”). Remarcăm în acest sens campania inaugurată în 1856 de *Telegraful român* pe teme feministe, publicând un serial consacrat emancipării femeii, educației acestora, istoriei femeii și a mișcării de emancipare, „destinației femeilor” (în politică, în arte, literatură și în științe, în casă și în societate)²¹. În opinia autorului anonim al serialului, prezența femeii în politică apare nefastă, deși istoria a înregistrat și cazuri de guvernări femeiești fericite. Un câmp de lucru pentru femei, în care se pot valida deplin, este teritoriul educației, „a creșterii dezvoltării trupești, spirituale și morale a generației viitoare”.²² Considerându-le cele mai apte pentru „a învăța copiii în școli”, autorul remarcă cu insatisfacție prin comparare cu Anglia și America, că „la noi nici măcar instrucția fetițelor nu s-a reușit prin femei”. O a doua direcție în care se validează personalitatea și natura feministă este „chemarea pentru casă și economie”, deoarece femeia „însufletește prin faptele sale cotidiene și mărunte universul casei”.²³ În finalul articolului, autorul pledează pentru ca femeile să preia o serie de ocupații considerate bărbătești, ca în Franța sau Elveția, constituind unul din puținele exemple în care se dezvoltă tema accesului la muncă egal al femeii este exprimat cel mai bine deoarece „arta ducătoare la împlinire ori cea imitatoare e mai măsurată naturii femeiești decât libera producere de lucruri mai mari și continue”²⁴. Mentalitatea colectivă nu s-a eliberat de prejudecăți, ea continuă să vadă femeia într-o poziție de inferioritate în plan intelectual sau fizic (femeile nu s-au distins în științele exacte deoarece le lipsește „cugetarea logică”) subliniind deosebirile de temperament, de ordin fizic, de viață spirituală față de bărbați. Trep-tat, conceptul de educație se lărgeste, fără a renunța la motivele fundamentale, în primul rând cele de ordin moral și intelectual, primele care dau valoare frumuseții feminine („frumusețea dinăuntru”, „bunătatea inimii”, „cultura spiritului”) prin care își îndeplinește adevărata sa chemare²⁵.

²⁰ „Telegraful român”, IV, 1856, nr. 39, p. 153.

²¹ „Telegraful român”, nr. 39-41, nr. 61-63, 72-73, 75-76, (*Despre destinația femeilor*), nr. 78-79, 81 (*Ceva din istoria femeilor*).

²² „Telegraful român”, IV, 1856, nr. 76, p. 301-302.

²³ *Destinația femeii (Femeia în casă, în societate și în conversația practică)*, în „Telegraful român”, IV, 1856, nr. 62, p. 245.

²⁴ *Despre destinația femeii (Femeile în arte, în literatură și în știință)*, „Telegraful român”, IV, 1856, nr. 72, p. 285-286.

²⁵ M. Vârțișanu, *Femeia și chemarea ei*, în „Familia” II, 1866, nr. 15; Vasiliu Pop, *Adevăratele frumuseți femeiești*, în „Familia”, III, 1867, nr. 12, p. 136-139; J.B. Timișan, *Cum să se poarte fetele*, în „Familia”, IV, 1869, nr. 45, p. 527-528.

„Educațiunea la femei” trebuie realizată în primul rând prin școală, prin școli speciale destinate fetițelor. Este semnificativ de astfel faptul că primul obiectiv formulat și realizat de mișcarea feministă în această perioadă a fost tocmai organizarea școlilor de fete, domeniu în care s-au realizat progrese remarcabile până la sfârșitul secolului, ca urmare a eforturilor reuniunilor de femei²⁶. Remarcăm este în acest sens semnalul de alarmă tras din 1865 de *Telegraful român*: „când vom înțelege și noi, românii, că având mame culte, întreim mai iute vom ajunge la cultură și încă la o cultură temeinică? Când vom prețui Reuniunea femeilor române și școala acesteia”²⁷.

Cele mai multe intervenții în publicistică pe temele feminismului pornesc de la realitățile universale, oferite ca model și exemplu societății românești, pentru a încheia cu problemele ce le ridică chestiunea feministă în spațiul românesc. Alături de exemple europene sau universale, publicistica românească apelează deseori la personaje exemplare ale femeii în antichitate sau de-a lungul istoriei, oferindu-le ca model generației contemporane. Procedură tipic iluministă, imitarea sau reîntoarcerea la modelele clasice antice, la exemplaritatea vârstei de aur, la origini pentru descoperirea esenței, indică o logică acordată în continuare în tiparele sensibilității clasice, iluministe, întrepătrunsă firesc de viziunea romantică asupra personajului istoric. Athanasie M. Marienescu face un istoric al feminismului în care vede o „revoluție reformatoare și pașnică, ce a cuprins mai multe state, la noi ajungând mai târziu”, și al cărui principal conținut constă în asigurarea dreptului la muncă, la cultură și a drepturilor politice egale cu bărbații.²⁸

Problema feminismului în opinia sa este o problemă socială și orice popor care începe a progresa „trebuie să propășească cu toți factorii săi și femeia este în popor un factor principal”. Tributar aceluiași spirit al Luminilor, subliniază rolul școlii în emanciparea femeii, pledând pentru înființarea de școlii pentru fete „unde să învețe mai mult decât a scrie și a citi”. Ioan Lapedatu în „Femeia în secolul XIX” sintetizează din publicistica franceză ideile emancipării femeii, concepută, în opinia lui, în plan cultural,

²⁶ „Pentru ca cultura copilelor noastre să ne cheazășiască pentru venitor un așa fel de progres, ce cu drept cuvânt le pretinde spiritul timpului în care ne găsim”, „avem nevoie de a înființa atari institute, căci trăim într-un timp care suflă a reforme și a cărui caracteristică este că omenirea înaintază în cultură și știință cu rapiditate”. Ioan Petrașcu, *Educațiunea la femei*, în „Telegraful român”, XVI, 1868, nr. 104-105.

²⁷ „Telegraful român”, XIII, 1865, nr. 25 din, p. 205.

²⁸ E. Glodariu, *Unele considerații ...* p. 232.

social și politic. În corespondențele sale din Italia, I.C. Drăgescu informa cititorii români despre mișcarea feministă din Italia și Franța, declarând că va fi “pururea pentru emancipațiunea femeii”²⁹.

Sfârșitul deceniului șapte al secolului al XIX-lea amplifică conceptul de emancipare a femeii, asociindu-i valențe și componente noi, izvorâte din noile realități politice, ale dualismului, dar și din situația demografică sau noua structură capitalistă a societății românești. Deși continuă mai vechile componente ale conceptului iluminist, publicistica deceniului șapte acordă un spațiu însemnat noilor achiziții romantice, în primul rând ideii naționale, ce interferează și condiționează concepția despre educația femeii, conferindu-i un plus de dinamism, o mai mare accesibilitate, un spirit ofensiv chiar. Această direcție, încă tradițională în spirit, datorează foarte mult publicistelor femei, care au propus, în comparație cu autorii bărbați, o mai largă viziune asupra feminismului, lipsită de prejudecăți și clișee. Chiar dacă aceste idei nu s-au impus, ele constituie un moment în evoluția ideologiei feministe asupra căruia trebuie stăruit. Cel mai reprezentativ autor al acestei perioade a fost, indiscutabil, Elena Densușianu. Într-un sugestiv articol „Despre emanciparea femeilor”³⁰ autoarea sintetiza o experiență românească și europeană, individualizând câteva elemente ale concepției moderne. Discursul rostit de Elena Densușianu la a doua conferință literară a Casinei române din Făgăraș ilustrează adaptarea ideilor generale ale feminismului la realizările românești din Transilvania. Conferința sa dezvăluie o concepție de o remarcabilă claritate, dar și de mare complexitate, ce îmbrățișează aspecte fundamentale ale problemei, un realism incontestabil, relevant în posibilitățile și prioritățile mișcării din Transilvania. Ea pornește de la premisa că viața social-politică ardeleană este dominată de două idei: ideea de naționalitate și de emancipare a femeii, legate între ele printr-o relație de intercondiționare. Prin emanciparea femeii înțelege îmbunătățirea stării spirituale, materiale și publice a femeii, indiscutabil mai mult decât la generația precedentă. Emanciparea femeii apare condiționată de ridicarea nivelului ei cultural, ceea ce reclama intensificarea eforturilor pentru culturalizare, creșterea gradului de instrucție, lărgirea cadrului și conținutului educației femeii de la cercul îngust în care a fost concepută până acum. Pornind de la realitățile concrete din Transilvania, autoarea dezvoltă ideea condiționării emancipării de regimul politic existent, ce poate face posibilă sau poate împiedica reala eliberare. Realizarea practică a

²⁹ *Ibidem*, p. 233.

³⁰ „Familia”, V, 1869, nr. 49.

emancipării reclamă în spiritul concepției tradiționale cultură, deci ea începe numai atunci când se vor ridica școli pentru fete. Aceste școli urmau a fi așezate sub patronajul bisericii pentru că „cu școala noastră sunt strâns legate interesele națiunii și bisericii noastre, deci prin școală putem să zicem că apărăm interesele cele mai înalte, cele mai sacre ce le avem”³¹. Pledoaria pentru emanciparea culturală este însoțită și de un patetic apel ce chemă la acțiune, la solidarizare, în formele consacrate până atunci – reuniuni, societăți. „Există numai un mijloc puternic: spiritul de asociere bine înțeles și dezvoltat în măsură cuviincioasă. Numai pe această cale vor putea face să prospere instituțiile noastre”³². Concepția feministă se grefează pe un ideal democratic, mărturisind o marcată tendință de politizare, izvorând din idealurile liberale ale noii generații de oameni politici români. Conform acestui crez, emanciparea nu se va putea îndeplini decât numai „acolo unde viața politică a unui popor are la bază libertatea adevărată”³³, ceea ce constituia și un veritabil protest împotriva dualismului.

Politizarea timidă a conceptului, fundamentarea lui națională anunță viitoarele direcții pe care va evolua feminismul din Transilvania în perioada următoare. În replică la enunțurile autorilor femeii, articolele redactate de bărbați continuă să limiteze, adeseori inconștient, cadrele conceptului. Conferința despre emanciparea femeii ținută de Constanța Dunca la Adunarea generală a Astei de la Șomcuța Mare a stârnit noi reacții. Sub titlul „Misiunea femeii în societatea omenească” un redactor al *Telegrafului român* considera că „femeile care cer emancipare în înțelesul de a fi egale cu bărbații în afaceri publice nu știu care e misiunea unei femei”. Autorul se dovedește a fi un contemplator al femeii de la sat „harnică,..... la tot necazul lângă bărbatul său ... poartă economia casei și crește copiii în frică de Dumnezeu”. Emanciparea este dorită doar de femeile de la oraș care ar trebui „să fie lucrătoare ca femeia de la sate și timpul să-l folosească pentru înfrumusețarea spiritului și înnobilarea inimii.”³⁴

Polemica purtată prin coloanele gazetelor continuă. Deși „la întâmpinarea unui nou curent care are drept scop cultivarea și nobilarea sexului femeii române nu putem decât a felicita pe cei ce se interesează de acest scop” totuși „românii trebuie să ia în vedere destinațiunea femeii române, cercul în care se înțelege ea, puterile materiale și ocupațiunile ei, ca femeie”.

³¹ „Telegraful român”, XV, 1867, nr. 25, p. 98.

³² „Biserica și școala”, I, 1877, nr. 44, p. 351.

³³ E. Glodariu, *Unele considerații* p. 233.

³⁴ „Telegraful român”, XVII, 1869, nr. 68, p. 1.

Semnatarul articolului pledează pentru instruirea fetelor doar atât cât „să devină bune econoame, consoarte bune, mame și crescătoare bune. Iată chemarea femeii române cultivată”. În acest sens, deși acceptă educația femeii, ea nu trebuie să se realizeze în internat, pentru că „orice învățătură s-ar da fetei, ea să nu se înstrăineze mai mult de 2-3 ani de familie, căci se dezvoltă de modul vieții casnice cu care trebuie a se cuprinde viața lor”³⁵. Concluzia, evident ancorată în judecățile epocii: „Când se tratează cultivarea fetițelor române, așteptarea rezultatului este împlinirea chemării de femeie; îndatorirea chemării de femeie; îndatorirea la muncă; înduplecarea la supunere și căsnicie” a atras reacția militanților feministe. Răspunsul³⁶ poartă semnătura învățătoarei Aurelia Belințanu și demolează pe rând toate ideile articolului „Reflecțiuni privitoare la cultura femeii române”. Autoarea consideră că pentru educația copiilor este nevoie de cultură și „chiar incultura femeilor noastre este cauza mizeriei în care trăiește națiunea noastră”. Experiența trăită în cadrul unei școli mixte de la sat o determină să pledeze pentru cultivarea femeii și înmulțirea școlilor medii pentru fete, în care să se studieze “pedagogie, economie, bucătărie, contabilitate și lucrul de mână”, pentru că astfel și „o fată orfană, absolvind o nouă școală, poate fi croitoreasă, casieră, învățătoare, economă și o mamă bună”.

Deși de acord că „emanciparea femeilor este una din cele mai impresionante chestiuni ce a preocupat vreodată mintea spiritului omenesc”, Ion Dima Petrașcu restrânge considerabil conceptul dat de Elena Densușianu, considerând că „adevărata emancipațiune nu constă nici în paritatea femeilor față cu bărbații lor, nici a ignora individualitatea feminină... Numai prin a se întoarce femeia la marginile potrivite naturii femeiești, numai prin aplecarea către căsnicie, către împlinirea datorințelor sale de femeie, mamă și soție bună. Astfel vine a se înțelege adevărata emancipațiune”³⁷. Prin instrucția și educația femeilor se va realiza, în opinia autorului, prosperarea învățământului național, convins că, în ultima instanță, emanciparea constă în a da „femeii adevărata cultură ce reclamă natura individualității femeiești”. Chiar și George Barițiu, cu merite indiscutabile în popularizarea chestiunii feministe la români, este reticent la ideea emancipării femeii” cu care de la revoluția cea mare încoace fac propagandă unii oameni corupți, iarăși tot spre degradarea sexului frumos”, refuzând să o recomande

³⁵ „Biserica și școala”, VII, 1883, nr. 39, p. 348 și nr. 40, p. 356.

³⁶ „Biserica și școala”, VII, 1883, nr. 44, p. 388.

³⁷ Ioan Dima Petrașcu, *Despre emanciparea femeilor*, în „Familia”, VI, 1870, nr. 5, p. 49-54.

românilor, deoarece, scria el „între libertatea și libertinaj diferența este atât de mare ...”³⁸. Cel care s-a detașat de conceptul propus de bărbații vremii a fost Grigore Ștefănescu care a surprins, într-un articol publicat în *Telegraful român* evoluția mișcării: „Mișcarea s-a produs, revoluțiunea este începută; instituțiuni pentru o educație mai serioasă și mai solidă se organizează; femeile au început prin publicațiuni periodice să răspândească cunoștințele științifice și educative printre sexul frumos”. Un argument semnificativ pentru aserțiunea sa, este și articolul publicat în ziarul *Cornelia* din Florența „L’avenir des femmes” de o româncă care trăiește în Italia. Autoarea considera că sistemul educațional din secolul al XVIII-lea a menținut femeia într-o stare de inferioritate, însă în prezent „unde voința e fermă, viitorul femeii e asigurat”. Soluția este deșteptarea spiritului de asociere: „în mai toate țările, femeile se reunesc, formează asociațiuni în care discută mijlocul de a ameliora condiția lor și lucrează pentru perfecționarea lor morală și intelectuală”³⁹.

Conceptul propus în epocă rămâne, în esență, tributar ideilor culturale realizate ale iluminismului, ca în perioada anterioară, acreditând ideea educației femeii prin școală în primul rând, respectiv prin școli speciale pentru fete. Între cele două concepte ale deceniului șapte, reprezentativ rămâne cel propus de femeile publiciști care indică și direcțiile viitoare ale feminismului românesc din Ardeal, pe când cel de-al doilea rămâne în mare parte orientat spre trecut, aparținând unei epoci culturale revoluate.

Între cele două concepte analizate, veritabili poli între care evoluează concepția feministă a deceniilor șapte-opt, publicistica consacrată emancipării femeii continuă să traducă pagini reprezentative din literatura europeană, (I. Lapedatu, *Educațiunea fetelor*, după Legouve⁴⁰, N.F. Negruțiu după Dusch⁴¹) să informeze publicul cititor despre mișcările feministe din lume. (*Despre educațiunea femeilor din America*)⁴² sau să propună acestuia lungi instrucțiuni în istoria femeii (*Educația femeilor române*,⁴³ *Educațiunea femeilor la chinezi*)⁴⁴. În paralel sunt abordate aspecte particulare ale fenomenului emancipării, cu predilecție aparținând

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ „Telegraful Român”, XXIV, 1876, nr. 18, p. 72.

⁴⁰ „Familia”, VI, 1870, nr. 19, p. 217-218.

⁴¹ „Familia”, VII, 1871, nr. 14, p. 164-165.

⁴² „Familia”, XI, 1875, nr. 51, p. 602-603.

⁴³ „Familia”, XXIII, 1887, nr. 10, p. 113-115.

⁴⁴ „Familia”, XXIII, 1887, nr. 4, p. 44; XXVI, 1890, nr. 34, p. 407.

educației morale și spirituale⁴⁵. Reținem dintre acestea apelul la organizare și asociere, pe temeiurile solidarismului modern (M. Tufelcia, *L'avenir des femmes*⁴⁶) sau pledoaria pentru dezvoltarea industriei de casă prin crearea unor școli unde să se propună economia (Emilia Lungu, *Luxul modern*)⁴⁷ ce indică o nouă orientare programatică în activitatea reuniunilor. Notăm și preocuparea pentru cultivarea moravurilor, a civilizației, prezentă în numeroasele articole de la rubrica „Salon” a *Familiei*, cuprinzând sfaturi privind comportamentul femeii, moda, conversația, etc. Chiar dacă apare mai rar, educația fizică, alături de cea morală și intelectuală rămâne o constantă a pledoariei feministe, cultivată cu deosebire în paginile *Familiei* (ex. *Scrima și femeia*⁴⁸, *Femeile și sportul*⁴⁹) „În interesul vigurozității generațiilor viitoare, a întăririi neamului cerem ca educația fizică a fetelor să nu mai fie considerată ca un factor secundar...”⁵⁰, scrie în acest sens doctorul I. Felix. În *Românul*, John Ruskin îndemna „să cultivăm mai întâi corpul femeii, apoi să-i îmbogățim spiritul cu toată știința și toate gândurile care pot întări sentimentele ei de dreptate și fireasca ei pornire de dragoste”⁵¹. Indiferent de care aspect al emancipării se ocupă, chiar și de cel politic, întotdeauna are o modalitate culturală, tributară idealurilor iluministe, prelungite atât de târziu în cultura noastră: au cerut drepturi politice pentru femei..... fiindcă ei au văzut că simțul ambițiunii pentru cultură s-a dovedit și în spiritul femeii, odată cu progresul timpului”⁵².

Prima etapă din evoluția ideologiei feministe la românii din Transilvania reduce conținutul emancipării femeii la ridicarea ei culturală prin instrucție și educație, linie prin care au evoluat și reuniunile de femei

⁴⁵ P. Moldovan, *Toaleta animei femeiești* în „Familia”, X, 1874, nr. 35, p. 414-415; Iuliu Pederzani, *Mama*, în „Familia”, XI, 1875, nr. 28, p. 330-331; Jean Paul, *Natura și educațiunea fetelor*, în „Familia”, XII, 1876, nr. 24, p. 277-278; I.A. Lapedatu, *Educațiunea sexului frumos*, în „Familia”, XIII, 1877, nr. 13-14; Jeana Bar ... *Ceea ce trebuie să știe o femeie în lume*, în „Familia”, XV, 1879, nr. 87, p. 561; *Emanciparea femeii la noi*, în „Familia”, XVI, 1880, nr. 25, p. 156-157; Emil Critzmann, *Femeia și chemarea ei*, în „Familia”, XVIII, 1882, nr. 41, p. 509-510; I.T. Mera, *Unei femei*, în „Familia”, XXVI, 1890, nr. 23, p. 280.

⁴⁶ „Telegraful român”, XXIV, 1876, nr. 18, p. 72.

⁴⁷ „Familia”, XVI, 1880, nr. 76, p. 478-479.

⁴⁸ „Familia”, XXII, 1886, nr. 24, p. 287.

⁴⁹ „Familia”, XXXIX, 1903, nr. 16, p. 187.

⁵⁰ I. Felix, *Educațiunea fetelor*, în „Familia”, XXXIX, 1903, nr. 22, p. 258.

⁵¹ „Românul”, I, 1911, nr. 167, p. 5.

⁵² Cornelia Emilian, *O cugetare asupra soartei femeii*, în „Familia”, XXIII, 1887, nr. 23, p. 270-271.

până la finele veacului. Notabilă rămâne și preocuparea pentru consolidarea conștiinței sale naționale⁵³ în vederea activizării și încorporării uriașului potențial ce-l oferă femeile în militantismul politic național. Educația socială și națională a femeii, complementare în concepția generației⁵⁴, constituie forma supremă a idealului emancipării feminine, ca și în Germania aceleași perioade, spirit ce a guvernat și manifestările mișcării feministe propriu-zise. Puținele reflecții politice⁵⁵ înregistrate trădează doar sensul viitoare evoluții, dar nu constituie o coordonată majoră a concepției feministe românești. O explicație istorică a acestor tendințe impune inevitabil concluzia prelungirii nefirești a tradiției iluministe, dar și asumarea tactică a unei atari orientări, generată de nevoile luptei politico-naționale cantonată ferm în cadrele pasivismului politic. Această propunea o rezistență națională la toate palierele corpului social românesc, capabilă să consolideze naționalitatea și specificul național, să opună tendințelor deznaționalizatoare, agresive, forța solidarismului național, la edificarea căruia era chemată și mișcarea feministă.

O a doua etapă din evoluția ideologiei, localizată cronologic în ultimul deceniu al secolului trecut și începutul secolului nostru, aduce un spirit mai dinamic în literatura feministă, ca și în mișcarea femeilor române, acordat imperativelor momentului politic ce-l traversează mișcarea națională românească pe calea adoptării noului activism politic. Noua tactică presupunea un spirit ofensiv, o activizare politică a maselor, în rândurile cărora femeile aveau o pondere foarte mare, lărgirea cadrelor sociale ale mișcării pentru asigurarea unei baze electorale largi. La acestea se adaugă inevitabilul progres economic și intelectual al societății românești, bogata experiență europeană și universală, creșterea excepțională ca număr și influență a mișcării feministe.

Intenționând dinamizarea mișcării, presa românească din Transilvania ultimului deceniu al secolului al XIX-lea, iniția o adevărată ofensivă de popularizare a succeselor obținute de mișcare pe plan universal. Văzând ca o condiție sine-qua-non a emancipării reale, accesul femeilor din lumea întreagă la educație și instrucție aparte frecvent în gazetele vremii.

⁵³ Lucreția Costea, *Rolul femeii la înflorirea națiunii și a culturii naționale*, în „Familia”, 1871, p. 128.

⁵⁴ Ana Botta, *Misiunea femeii în genere și a celei române în specie*, în „Familia”, 1864, p. 169-171.

⁵⁵ I. Vulcan, *Femeile române și războiul*, în „Familia”, 1878, p. 119.

Erau menționați multimilionari care făceau donații pentru întemeierea de gimnazii pentru fete,⁵⁶ accesul primelor fete la cursurile universitare din Rusia⁵⁷ și Budapesta⁵⁸, dar mai ales succesul deosebit obținut de mișcare în Finlanda, Austria și Franța. Universitățile finlandeze⁵⁹ erau frecventate la sfârșitul secolului trecut de 56 de femei, majoritatea înscrise la științe istorice (25), matematici și naturale (24), mai puține la medicină (4) și drept (3), iar la începutul secolului al XX-lea la Universitatea din Viena⁶⁰ erau înscrise 300 de studențe, iar în Franța 1084.⁶¹ Aici *Asociația generală a studenților* a consimțit să le primească ca membre pe fetele care frecventează cursurile universitare, oferindu-le săli speciale, o bibliotecă cu reviste feministe, jurnale de modă și o sală de conferințe.⁶²

În consecința noului statut dobândit prin absolvirea cursurilor liceale sau universitare, presa prezintă informații despre succesele profesionale obținute de mișcare în diferite domenii: în învățământul primar, spre exemplu în Ungaria unde femeile erau majoritare,⁶³ în cel universitar, în Italia și Elveția⁶⁴ înregistrându-se în 1901 ocuparea de către o femeie a unei catedre de jurisprudență la Facultatea de drept din Roma⁶⁵ și Zurich⁶⁶, în justiție – în Franța⁶⁷ și Elveția⁶⁸ – și angajate în munci de execuție în Academie.⁶⁹

În preajma primului război mondial jurnalele ofereau informații și despre accesul femeilor în domenii ce erau considerate a fi rezervate bărbaților. Dacă în Franța sau Anglia⁷⁰ ele și-au manifestat intenția de a pătrunde doar în birourile militare pentru ca ofițerii astfel disponibilizați să sporească numărul combatanților, iar în Anglia⁷¹ puteau opta pentru

⁵⁶ „Tribuna”, XVIII, 1901, nr. 95, p. 379.

⁵⁷ „Dreptatea”, II, 1895, nr. 264, p. 3.

⁵⁸ „Dreptatea”, II, 1895, nr. 284, p. 3.

⁵⁹ „Dreptatea”, II, 1895, nr. 44, p. 6.

⁶⁰ „Tribuna”, XVIII, 1901, nr. 108, p. 427.

⁶¹ „Tribuna literară”, supliment la „Tribuna”, nr. 82 din 1902, p. 76.

⁶² „Lupta”, IV, 1910, nr. 69, p. 7.

⁶³ „Tribuna”, XVIII, 1901, nr. 940.

⁶⁴ „Tribuna”, XVIII, 1901, nr. 108, p. 427.

⁶⁵ „Tribuna”, XVIII, 1901, p. 111.

⁶⁶ „Tribuna”, XVIII, 1901, nr. 63, p. 259.

⁶⁷ „Tribuna”, XVIII, 1901, nr. 80, p. 319.

⁶⁸ „Dreptatea”, II, 1895, nr. 36, p. 4.

⁶⁹ „Lupta”, IV, 1910, nr. 100, p. 5.

⁷⁰ „Deșteptarea”, IX, 1913, nr. 23, p. 4.

⁷¹ „Deșteptarea”, IX, 1913, nr. 29, p. 4.

serviciul militar, Ungaria elaborase un proiect de lege privitor la serviciul sanitar al femeilor în timp de război,⁷² iar armata rusă avea deja în rândurile ei o femeie care servea de 11 ani la cavalerie.⁷³

Necesitatea de a se „instrui pentru sine” a determinat deschiderea la Budapesta a unui club de dame cu intenția de a exersa retorica.⁷⁴ În consecința unor preocupări similare s-a ajuns ca la 1902 guvernul francez să numească la consultantul din New York prima femeie în corpul diplomatic.⁷⁵

În ciuda unor asemenea performanțe, statisticile publicate arătau că la începutul secolului al XX-lea jumătate din femeile din Franța erau salariate. Dintre acestea însă, aproape jumătate lucrau în agricultură și nici măcar a zecea parte nu exercitau profesii care necesitau studii superioare.

Obiectivul major al feminismului european a fost obținerea dreptului de vot, cerință nerevendicată de mișcarea feministă din Transilvania. Cele mai multe informații pe care le-a prezentat presa cuprindeau referiri la statele nordice și Anglia, unde mișcarea a fost deosebit de activă pe acest teren. Sunt menționate manifestațiile organizate⁷⁶, unele chiar în Camera Comunelor,⁷⁷ represaliile la care au fost supuse sufragetele⁷⁸ dar și rezultatele la care s-a ajuns: citarea în Camera Comunelor a proiectului de lege pentru acordarea dreptului de vot femeilor⁷⁹, elaborarea unui proiect de lege care acorda drept de vot femeilor care întrețineau singure o gospodărie⁸⁰ și chiar intervenția primului ministru David Lloyd George.⁸¹

În Norvegia la începutul secolului se acorda dreptul de alegători comunali⁸² și femeilor care plăteau un impozit de 300 coroane. În 1902 când au obținut dreptul de vot și femeile al căror soț plătea aceleași impozit către stat au existat femei alese ca și consilieri⁸³. Tot atunci s-a organizat un Congres al femeilor norvegiene ce milita pentru elaborarea unei noi legislații a muncii care să ocrotească lucrătoarele din fabrică și încurajate de

⁷² „Deșteptarea”, IX, 1913, nr. 16, p. 4.

⁷³ „Tribuna literară”, supliment la „Tribuna” nr. 158/1901, p. 142.

⁷⁴ „Lupta”, IV, 1910, nr. 7, p. 6.

⁷⁵ „Tribuna”, XIX, 1902, nr. 21, p. 83, 76.

⁷⁶ „Lupta”, IV, 1910, nr. 101, p. 6.

⁷⁷ „Lupta”, IV, 1908, nr. 216, p. 7.

⁷⁸ „Lupta”, IV, 1910, nr. 139, p. 5.

⁷⁹ „Lupta”, IV, 1910, nr. 113, p. 6.

⁸⁰ „Tribuna”, XV, 1911, nr. 90, p. 7.

⁸¹ „Tribuna”, XVI, 1912, nr. 35, p. 7.

⁸² „Tribuna”, XVIII, 1901, nr. 81, p. 323.

⁸³ „Tribuna”, XIX, 1902, nr. 105, p. 420.

succesele obținute au hotărât să militeze pentru extinderea mișcării de emancipare în toate țările scandinave⁸⁴. Succesul acțiunii a fost puternic mediatizat de presa românească: în Reprezentanță comunală a orașului Stocholm au fost alese și două femei⁸⁵, parlamentului danez i-a fost înaintat un proiect de lege ce viza acordarea drepturilor politice și pentru femei, iar în Norvegia s-a acceptat dreptul de vot comunal pentru toate femeile de peste 25 de ani⁸⁶. Ca urmare, în consiliile municipale din Norvegia, femeile dețineau cu 14.000 voturi mai mult decât bărbații, situației ce atrage ironia autorului „cum se vede, în Norvegia, a ajuns „sexul slab” să fie „sexul tare”⁸⁷.

Există informații sporadice despre activitatea mișcării feministe din Germania – care a organizat la Frankfurt un congres pentru emanciparea femeilor și acordarea dreptului de vot⁸⁸ sau din Franța unde se organizase chiar o Ligă pentru dreptul de vot al femeilor, ce intenționa ca la alegeri să depună candidatura mai multor femei în toate cercurile electorale ale Parisului.⁸⁹

Informațiile oferite depășesc zona Europei, cele mai multe vizând America (cu deosebire SUA, California și Mexic), Asia și Australia. Dacă despre asiatice s-au scris articole ce urmăreau mai mult descifrarea specificității vieții lor: „Creșterea femeilor în Japonia”⁹⁰, „Femeile japoneze”⁹¹, „Despre femeia japoneză: fizionomie, caracter, profesii”⁹², „Femeia japoneză ca soție și mamă”⁹³ și mai puțin despre probleme feministe, menționându-se doar rolul împărătesei în susținerea emancipării⁹⁴ și succesele obținute pe calea instrucției și a socializării⁹⁵, despre cele din Austria s-au reținut doar realizările vieții politice. *Libertatea* își informa cititorii că aici femeile au ajuns la „emancipație” mai altfel decât în Europa” și „s-au ridicat pe o treaptă cu bărbații”⁹⁶. Relatarea alegerilor electorale

⁸⁴ „Tribuna literară”, supliment la „Tribuna” nr. 160/1902, p. 146.

⁸⁵ „Tribuna”, XV, 1911, nr. 2, p. 7.

⁸⁶ „Lupta”, IV, 1910, nr. 76, p. 9.

⁸⁷ „Lupta”, IV, 1910, nr. 90, p. 7.

⁸⁸ „Tribuna literară” supliment la „Tribuna”, nr. 165/1902, p. 150.

⁸⁹ „Lupta”, IV, 1910, nr. 24, p. 7.

⁹⁰ „Tribuna literară” supliment la „Tribuna”, nr. 103/1901, p. 93.

⁹¹ „Foaițe interesată pentru petrecerea și învățătură”, I, 1905, nr. 5 din 30.XII, p. 20.

⁹² „Tribuna”, XVIII, 1901, nr. 226, p. 909-910.

⁹³ „Deșteptarea”, I, 1905, nr. 25, p. 4.

⁹⁴ „Tribuna literară” supliment la „Tribuna”, nr. 22/1901, p. 24.

⁹⁵ „Lupta”, IV, 1910, nr. 154, p. 6.

⁹⁶ „Libertatea”, II, 1903, nr. 9, p. 3.

desfășurate în Noua Zeelandă, unde au participat și femeile, oferă autorului prilejul de a-și exprima propriile convingeri: „politica femeii va rămâne totdeauna o politică de sentiment”⁹⁷.

Presa românească din Transilvania înregistrează – e drept în mai mică măsură – preocupările feminine legate de moda vremii. Autorii se dovedesc însă refractarii la noutățile modei, ironizând fracul feminin⁹⁸, fusta pantalon⁹⁹ deplângând „sfârșitul eleganței”¹⁰⁰ tradiționale în lumea modei, dar asociindu-se femeilor cretane care au format „o reuniune cu scopul de a combate luxul”¹⁰¹ și informând imparțial despre adunarea Reuniunii de reformare a îmbrăcămintei femeilor, organizată la Stockholm¹⁰². Este analizat statutul femeii la „popoarele sălbatice”¹⁰³ la eschimoși¹⁰⁴, se oferă informații despre culorile la modă¹⁰⁵ și se descifrează *Tainele frumuseții la femeile din Italia*.¹⁰⁶

Mult mai emancipate, englezoaicele¹⁰⁷ și-au organizat cluburi proprii.¹⁰⁸ Cele mai influente s-au dovedit a fi femeile franceze, mai ales cele pariziene care „se amestecă și în politică și în mișcarea socială”, dar influențează și soarta artiștilor, care, pentru a ajunge „la glorie cea dintâi condiție este ca să placă femeilor”.¹⁰⁹ Mai mult chiar, *Tribuna literară* a publicat portretul unui bărbat model așa cum l-au văzut femeile celebre din Suedia.¹¹⁰

În aceste împrejurări ideologia feminismului dezvoltă o concepție de o mare complexitate, ce cuprinde în obiectivele sale aspectele majore economice, sociale, politice, culturale sau morale ale emancipării femeii. Anunțată de publicistica deceniilor șapte-opt, nouă concepție despre feminism traversează distanța de la idealul culturalizat al educației femeii la cel de

⁹⁷ „Libertatea”, II, 1903, nr. 36, p. 3.

⁹⁸ „Tribuna literară” supliment la „Tribuna”, nr. 84/1901, p. 78.

⁹⁹ „Tribuna”, XV, 1911, nr. 31, p. 5-7.

¹⁰⁰ „Tribuna”, XV, 1911, nr. 35, p. 5.

¹⁰¹ „Tribuna”, XVIII, 1901, nr. 44, p. 175.

¹⁰² „Dreptatea”, IV, 1897, nr. 19, p. 2.

¹⁰³ „Deșteptarea”, I, 1905, nr. 28, p. 4.

¹⁰⁴ „Tribuna”, XV, 1911, nr. 133, p. 7.

¹⁰⁵ „Tribuna literară”, supliment la „Tribuna”, nr. 98 din 1901, p. 89.

¹⁰⁶ „Deșteptarea”, I, 1905, nr. 23, p. 4.

¹⁰⁷ „Deșteptarea”, II, 1895, nr. 81, p. 6.

¹⁰⁸ „Tribuna literară”, supliment la „Tribuna”, nr. 56/1902, p. 52.

¹⁰⁹ „Lupta”, IV, 1910, nr. 87, p. 6.

¹¹⁰ „Tribuna literară”, supliment la „Tribuna”, nr. 165/1902, p. 149.

emancipare reală, în accepțiunea deplină a cuvântului așa cum a propus-o ideologia feministă de atunci.

Evoluția acesteia era înregistrată și în societatea românească: „Mișcarea feministă a existat în toate timpurile (...) conștientă a devenit însă prin marea revoluție franceză. Ideile liberale ale scriitorilor francezi din secolul al XVIII-lea au pus în mișcare femeile care cu însuflețire iau parte la discuțiile filozofice, religioase, sociale și politice ce erau zilnice în diferite cluburi franceze. În S.U.A. mișcarea feministă are mai mare rezultat, fiindcă statul New Jersey le dă și femeilor dreptul electoral. În Anglia și Germania învățați care luptă pentru drepturile femeilor în secolul XIX și în parlamentul englez și în cel francez se dezbat mulțimea petițiilor pentru egala îndreptățire a femeii. În a doua jumătate a secolului XIX în multe țări se recunoaște dreptul de vot al femeii (...) Noua Zeelandă și Australia de Sud acordă vot universal. În Norvegia din 1889 femeile iau parte în administrația instrucției. În Germania și Anglia participă la alegeri comunale în funcție de avere. În Italia și Franța sunt alese judecători ai tribunalelor de comerț. Statele moderne se îngrijesc de siguranța și educația femeii”¹¹¹.

Izvorâtă dintr-o mentalitate romantică, concepția emancipării presupune un pronunțat spirit politic, o concentrare și coordonare a întregii mișcări feministe în acord cu idealurile sociale și naționale ale epocii. În concepția noii etape din evoluția feminismului emanciparea femeii presupune eliberarea sa în societate, egalizarea condiției sale cu cea bărbatului și emanciparea comunității naționale căreia îi aparține. Cele două laturi sunt completare la cei mai mulți autori, deseori spunându-se până la identificare. Noua concepție mărturisește și aspirația spre o formă de organizare superioară a mișcării feministe, concordantă exigențelor solidarismului modern, menită să dea eficiență mișcării, să-i imprime un spirit dinamic și ofensiv¹¹². Crește acum numărul autorilor femei, ca și al articolelor reproduse după presa din România, unde mișcarea feministă realiza progrese însemnate la sfârșitul secolului. Aici scrisul feminist s-a validat prin intermediul presei încă din 1863, când a apărut în București *Amicul familiei*, *Jurnal pentru toți. Litere Științe-Arte-Pedagogie-Industrie*, sub direcțiunea Constanței de Dunca, membra societății de literați din Franța, a Societății de Științe, Arte și Litere din Paris, membră corespondentă a Ateneului de

¹¹¹ „Biserica și școala”, XXXVIII, 1914, nr. 11, p. 83-84.

¹¹² Uniunea femeilor române din Ungaria, înființată în 1913. Vezi „Luceafărul”, XII, nr. 13-14, p. 443.

științe și Litere din Paris. Jurnalul a întreținut rubrici pe teme feministe: „Cronica de mode pariziene”¹¹³ (serial) sau „Filieri poporului”¹¹⁴ care se îngrijea de soarta orfanelor, îndemnând la ridicarea de orfelinat și constituirea școlilor normale pentru învățătoare¹¹⁵. Difuzarea lui și în Ungaria și Transilvania „pentru 12 florini pe an” ar fi grăbit receptarea ideologiei propriu-zis feministe la româncele de aici, într-un moment în care chiar ideea asocierii era la începutul ei.

Câțiva ani mai târziu a existat o tentativă de a se edita la Roman, un „jurnal nepolitic”, *Femeia*¹¹⁶, inițiativă rămasă în stadiu de proiect.

Experiența bogată a numeroaselor reuniuni se reflectă și în maturitatea cu care sunt abordate chestiunile fundamentale ale feminismului. „Femeile construiesc o însemnată parte a societății și au un rol influent”, scria revista *Familia* la începutul anului 1893, atrăgând atenția opiniei publice românești asupra acestei categorii importante din societatea noastră printr-o suită de articole¹¹⁷. Tonul publicisticii românești din Transilvania, vădit influențată de literatura feministă din România vorbește despre *O nouă direcțiune în creșterea femeii române*¹¹⁸, tema conferinței lui N. Petrașcu, ținută la Ateneul român. Fără să abandoneze temele tradiționale despre rolul mamei, instrucția și educația fetițelor sau a femeii, publicistica feministă din această perioadă insistă cu deosebire pe o problemă națională, înmulțind apelurile la solidaritate: „a iubi pe conaționaliști – scria I. Cornea-Misici – este cea mai sfântă caritate în viață. Idealul nostru, al românilor, trebuie să fie astăzi această caritate care ne impune să ne iubim, căci numai așa vom fi mari ca națiune, dacă inimile ne vor bate în solidaritate pentru cultul iubirii de neam, pentru scumpa noastră țară, pentru dulcea limbă ce o vorbim, pentru limba românească”¹¹⁹.

Activitatea, o gazetă care debutează o dată cu secolul, s-a dovedit receptivă la controversele vremii. Spiritul său însă, în ceea ce privește emanciparea, este orientat spre trecut. Este idealizată femeia „care a trăit cu secole în urmă... Deși nu era nici cultă și nici așa de pretențioasă”¹²⁰.

¹¹³ „Amicul familiei”, I, 1863, nr. 4, p. 14-16 și nr. 6, p. 39-40.

¹¹⁴ „Amicul familiei”, I, 1863, nr. 6, p. 35-37 și nr. 7, p. 46-50.

¹¹⁵ „Amicul familiei”, I, 1863, nr. 4, p. 14-16 și nr. 6, p. 39-40.

¹¹⁶ „Femeia”, I, 1869.

¹¹⁷ Camil B., *Despre femei și influența lor*, în „Familia”, XXVIII, 1892, nr. 52, p. 619-620; *Influența femeii* în „Familia”, XXXIV, 1898, nr. 32, p. 374-375.

¹¹⁸ „Familia”, XXX, 1894, nr. 17, p. 199.

¹¹⁹ *Influența femeii* în loc. cit.

¹²⁰ „Activitatea”, I, 1901, nr. 34, p. 1.

Femeia contemporană însă „își pierde viața cu fapte cu totul nepotrivite cu firea ei” pentru că autoarea (Laurenția Gribincea) consideră ca ocupații feministe doar lucrul manual și creșterea copiilor. Opus emancipării propriu-zise – care viza independența economică – se considera că „nu e menirea femeii pe pământ de a visa o leafă fixă.... Sunt rezervate alte căi ce o pot face pe dânsa fericită și pe cei de aproape ei și societății”¹²¹.

Același ideal al femeii casnice îl promovează Eleonora Slavici atunci când susține ca educația fetelor să se realizeze în familie și în internate unde „se dezorientează căci sunt servite și foarte ușor se deprind cu gândul că așa trebuie să fie toată viața lor”¹²². Mai mult, autoarea este împotriva școlii, care îndepărtează copilele de familie și instruite consideră că „nu le mai șade bine să lucreze”. Este împotriva reformelor sociale care să modifice statutul femeii, pentru că menirea ei este a-și „face datoria la căminul său, și dacă toate știm să fericim pe ai noștri, întreaga societate e fericită”. Pentru aceasta propune un „canon al viețuirii” care menține femeia încorsetată în respectarea principiilor economiei casnice și al pioșeniei¹²³.

Aceeași imagine a femeii mamă, soră de caritate și lucrătoare este elogiată de Carmen Sylva „orice femeie, care se gândește la alții mai mult decât la sine, e o preoteasă în adevăratul sens al cuvântului”¹²⁴.

Un specific al ideologiei feministe din Transilvania este orientarea spre problemele de interes național, deseori în detrimentul emancipării sociale sau politice. Din ansamblul temelor ce le îmbrățișează publicistica feministă la început de veac, ponderea cea mai mare o au cele care privesc educația națională a femeii, integrarea ei în mișcarea românească pentru emancipare sau unitate. Sesizând rolul deosebit al femeii în societate, „agentul principal al civilizațiunii”, cum o definea I. Felix în 1903¹²⁵, capacitatea sa de influențare, publicistica națională consacră cel mai mare spațiu educației naționale, participării femeii la mișcarea pentru drepturi naționale. Așa se explică particularismul ideologiei la români, cel puțin în această fază, puternic politizată în Occident, pe când în Transilvania are un pronunțat caracter național¹²⁶. La fel și orientarea reuniunilor de femei înspre cultivarea sentimentului național prin răspândirea culturii române, încurajarea portului popular. Este și motivul pentru care unii istorici au integrat

¹²¹ „Activitatea”, I, 1901, nr. 41, p. 3.

¹²² „Activitatea”, II, 1902, nr. 41, p. 2.

¹²³ „Activitatea”, II, 1902, nr. 12, p. 1.

¹²⁴ „Activitatea”, II, 1902, nr. 28, p. 1.

¹²⁵ I. Felix, *Educațiunea fetelor*, în loc. cit.

¹²⁶ E. Glodariu, *Aportul femeilor....*, p. 501-509.

mișcarea feministă din Transilvania în cadrul mișcării cultural-naționale a românilor transilvăneni¹²⁷.

Un element cu totul nou în peisajul jurnalistic al vremii îl reprezintă apariția, la începutul secolului al XX-lea a unei foi „beletristică-literară” destinată în exclusivitate femeilor. Este o revistă bilunară, *Femeia și familia*, apărută la Sibiu, în 1903, cuprinzând teme diverse, dar fiecare număr, respectând, în esență, aceeași structură: două rubrici pe teme literare, anecdote, curiozități („felurimi”), știri de pretutindenii, sfaturi casnice („de-ale casei”) și culinare („de-ale bucătăriei”), modă, poșta abonaților și poșta redacției. Acolo unde calendarul creștin o impune, apar și subiecte cu caracter religios care oferă informații despre semnificația evenimentelor sărbătorite.

Rubricile pe teme beletristice cuprind câte un fragment de roman („cabinetul romanelor”) și traduceri din literatura universală, precedate de o nouă biografică despre autor. Sunt selectate nume reprezentative: Cehov¹²⁸, Turgheniev¹²⁹, Alphons Daudet¹³⁰, Edmondo de Amicis¹³¹, Mark Twain¹³², alături de poeții români mai cunoscuți (Vasile Alecsandri)¹³³.

Având în vedere destinația sa, ni se pare firesc ca în ziar să abunde rubricile pe teme de interes feminin: „Despre femeile române”¹³⁴, „Costumul femeilor”¹³⁵, „Drepturile femeii”¹³⁶, „Un episcop despre femei”¹³⁷, „Despre femei”¹³⁸.

Absența semănăturilor de la finalul articolelor ne determină să considerăm apariția acestui ziar o nouă tentativă masculină de a dinamiza feminismul ardelean, într-o etapă în care se încerca receptarea ideologiei feministe așa cum o propunea mișcarea universală. Încetarea activității după primul an de apariție se poate explica prin slaba receptare de care s-a bucurat noul gen de presă în rândul cititoarelor, în condițiile în care feminismul ardelean continuă să refuze emanciparea reală.

¹²⁷ *Ibidem*.

¹²⁸ „Femeia și familia”, I, 1903, nr. 3, p. 17.

¹²⁹ *Ibidem*.

¹³⁰ „Femeia și familia”, I, 1903, nr. 5, p. 33.

¹³¹ „Femeia și familia”, I, 1903, nr. 6, p. 42.

¹³² „Femeia și familia”, I, 1903, nr. 9, p. 65.

¹³³ „Femeia și familia”, I, 1903, nr. 4, p. 25.

¹³⁴ „Femeia și familia”, I, 1903, nr. 3, p. 21-22.

¹³⁵ *Ibidem*.

¹³⁶ „Femeia și familia”, I, 1903, nr. 4, p. 31.

¹³⁷ „Femeia și familia”, I, 1903, nr. 5, p. 38.

¹³⁸ „Femeia și familia”, I, 1903, nr. 8, p. 62-63.

Încercarea de a familiariza mișcarea din Transilvania cu componentele specifice emancipării feministe, de a o diversifica, eliberând-o din tiparele impuse de național, este tot mai evidentă în primele două decenii ale secolului al XX-lea. Așa se explică faptul că aproape toate ziarele oferă un spațiu mai mare problemelor feminismului. Începând cu 1911 Tribuna consacră duminical o rubrică permanentă – „Povestiri de femei” – sub îngrijirea Marilenei Bocu¹³⁹ unde sunt publicate articolele care să intereseze cititoarele și în aceleași timp să le dezvolte spiritul emancipării. Majoritatea lor urmăreau familiarizarea ardelenilor cu moda¹⁴⁰, dar atrăgeau atenția și în ceea ce privește *Proporțiile îngrijorătoare ale luxului*¹⁴¹ altele încercau educarea sentimentelor materne¹⁴² sau dezvoltarea propriei personalități apelând la cultură¹⁴³. Preocuparea pentru emanciparea femeii presupunea și popularizarea activității desfășurate de reuniunile de femei¹⁴⁴ și a personalităților feministe¹⁴⁵. Rezultatele deosebite obținute de *Reuniunea femeilor române din Hunedoara* în promovarea portului național românesc a făcut ca rubrica să găzduiască un serial pe tema *Portului popular* sub semnătura Victoriei Erdely¹⁴⁶. Articolele precum „Ce este arta națională?”¹⁴⁷ sau „Poezia portului național”¹⁴⁸ se construiau în tot atâtea apeluri la autenticitatea lansate femeilor române. Rolul reuniunilor feministe în propagarea noii ideologii este ilustrat și de faptul că propagandistele rubricii sunt figuri reprezentative ale *Reuniunii femeilor române din Arad* (Marinela Bocu) și ale celei hunedorene (Victoria Erdely). Astfel că nu ne surprinde

¹³⁹ „Tribuna”, XV, 1911, nr. 41, p. 7

¹⁴⁰ *Mărgăritarele unei artiste* în „Tribuna”, IV, 1911, nr. 172, p. 4-5; *Elegantele*, în „Tribuna”, XV, 1911, nr. 161, p. 8; și *Încoronarea regelui și a reginei Angliei – Rochiile și bijuteriile femeilor*, în „Tribuna”, XV, 1911, nr. 128, p. 6; *Rochia – pantalon și modelele verei* în „Tribuna”, XV, 1911, nr. 95, p. 7-8; *Eleganța și simplitatea*, în „Tribuna”, XV, 1911, nr. 81, p. 10; *Moda: pălăriile, rochiile și pantofii* în „Tribuna”, XV, 1911, nr. 53, p. 6-7.

¹⁴¹ „Tribuna”, XV, 1911, nr. 76 din 3/6 IV, p. 6.

¹⁴² *Academia cumințeniei* în „Tribuna”, XV, 1911, nr. 41, p. 6; *Spiritul femeilor*, în „Tribuna”, XV, 1911, nr. 56, p. 6; *Mama și fiul* în „Tribuna”, XV, 1911, nr. 65, p. 5; *Cum iubim* în „Tribuna”, XV, 1911, nr. 101, p. 4-5.

¹⁴³ *Biblioteca unei femei moderne* în „Tribuna”, XV, 1911, nr. 111, p. 6; *Voltaire și femeile* în „Tribuna”, XV, 1911, nr. 178, p. 9.

¹⁴⁴ *Femei la lucru* în „Tribuna”, XV, 1911, nr. 59, p. 5.

¹⁴⁵ *Minerva Cosma* în „Tribuna”, XV, 1911, nr. 47, p. 5.

¹⁴⁶ *Vezi* „Tribuna”, XV, 1911, nr. 171, p. 4; nr. 172, p. 3-4; nr. 173, p. 6; nr. 174, p. 5; nr. 175, p. 7.

¹⁴⁷ „Tribuna”, XV, 1911, nr. 183, p. 6-7.

¹⁴⁸ „Tribuna”, XV, 1911, nr. 189, p. 4-5.

moderația cu care este abordată problematica, evitându-se aspectele emancipării politice. Atragerea femeii spre mișcarea ce urmează propria ei emanciparea a fost gândită pe două coordonate: una care viza informarea ei cu rezultate obținute pe plan universal și o a doua prin care s-a încercat înregistrarea educației ei. Pentru această nouă orientare este emblematic un articol apărut încă la sfârșitul secolului trecut în *Dreptatea* care propunea ca *Foișoara Dreptății* să fie numai pentru femei „Faceți ca națiunile mari care știu că jumătate din ele sunt femei”.¹⁴⁹ Până atunci, *Dreptatea* publicase câteva articole ce urmăreau popularizarea mișcării: „Statistica fetelor”¹⁵⁰ sau „Ceva despre calitățile spirituale ale femeilor”: „chestiunea emancipării femeii e o chestiune eminent socială. Aceasta din acel simplu motiv că dintre locuitorii Europei mai mult de jumătate sunt femei”¹⁵¹. Pe aceleași coordonate se înscria intenția lui P. Barițiu de a edita la Cluj *Revista română* în care a doua parte *Jurnalul damelor* să cuprindă articole pe teme feministe sub semnătura mai multor „dame de elită din Cluj și țară”¹⁵².

Ideologia feministă continuă și în această etapă unele teme mai vechi, tributare concepției culturalizate, dar acestea nu mai sunt generale sau reprezentative. În acest mod surprinzător apar și voci ce resping emanciparea reală într-un spirit conservatorist, care consideră „absurdă” educația ce-și propune emanciparea fetelor, limitând cadrele necesare acestei educații la cercul îngust al familiei, „sub privegherea mamei, care singură are chemarea sufletească și experiența necesară pentru aceasta”¹⁵³. Singura publicație a vremii care pledează pentru emanciparea politică a femeii este „Veteranul”: „Poporul român ar da un frumos exemplu dacă cu prima ocazie când s-ar convoca prima constituantă ar înscrie în constituție și dreptul electoral pentru femeile române”¹⁵⁴.

Chiar și în pragul secolului al XX-lea, președinta *Reuniunii femeilor române de la Blaj* vorbind despre „curentul de emancipare a femeilor” era împotriva „emancipării moderne” constatând că: „cercul de activitate al femeii e frumos precizat de legea creștină și că numai în spirit creștinesc lucrând, poate fi femeia folositoare societății”¹⁵⁵. Aceeași idee o susține și administratorul parohiei greco-catolice din Blaj, Simeon Zehan, motivându-

¹⁴⁹ „Dreptatea”, II, 1895, nr. 254, p. 1.

¹⁵⁰ „Dreptatea”, II, 1895, nr. 135, p. 6.

¹⁵¹ „Dreptatea”, IV, 1897, nr. 29, p. 1-2 și nr. 30, p. 1-2.

¹⁵² „Tribuna”, XV, 1911, nr. 120, p. 3.

¹⁵³ *Educația fetelor* în „Familia”, XXXVI, 1900, nr. 5, p. 56.

¹⁵⁴ Vezi articolul reluat în „Tribuna”, XIV, 1910, nr. 201, p. 6.

¹⁵⁵ „Unirea”, X, 1900, nr. 44, p. 373.

și opțiunea pentru această cale a emancipării printr-un exemplu luat din presa americană. Pentru concursul lansat pe tema *De la creșterea femeilor atârnă viitorul familiei și al societății omenеști* premiul a fost oferit răspunsului care credea că fetele să fie creștine și să primească o bună educație elementară¹⁵⁶.

La început de secol publicistica feministă își asumă tot mai mult rolul de îndrumătoare a numeroaselor reuniuni constituite în Transilvania, în intenția unificării acțiunii lor sociale și naționale. Anul 1900 a prilejuit și aniversarea jubileului a 50 de ani de la înființarea *Reuniunii femeilor române din Brașov*, moment de bilanț ce a relevat și o experiență, dar și tendința de orientare a reuniunilor de femei în acord cu necesitățile mișcării naționale, ale vieții politice contemporane. În mod semnificativ Maria Baiulescu a prezentat cu act prilej conferința *Misiunea femeii române*¹⁵⁷, urmărind să asigure un caracter unitar, ideologic și tactic mișcării. Ca și în perioada anterioară, publicistica românească a oferit un spațiu larg mișcării feministe europene sau mondiale, acordând un loc preponderent emancipării social politice a femeii, chiar dacă autorii, de cele mai multe ori bărbați, nu împărtășesc întotdeauna aceste idealuri. Emil Degar combate în paginile „Familiei” ideile lui John Stuart Mill despre emanciparea politică și socială a femeilor. Chiar dacă recunoaște că „emanciparea politică a femeii e fluxul firesc al emancipării ei sociale”¹⁵⁸. Deși recunoștea că expresii precum „nu-i nevoie să dăm învățătură fetelor, n-au trebuință de multă procopseală” produc ilaritate, iar tot mai multe școli își vor deschide porțile și pentru femei, asigurându-se „carriere corespunzătoare puterilor lor intelectuale și fizice”. Silviu Breșan insistă în „prima și cea mai sfântă datorință (care) o leagă pe femeie de căminul casei; căreia nu-i este dată această posibilitate, are dreptul să și urmeze vocațiunii punându-și la încercare puterile pe terenul unde se poate valida conform firii sexului său”¹⁵⁹. Dar în condițiile impuse de regimul dualist, idealul emancipării în favoarea educației naționale, a întăririi conștiinței și solidarității naționale. Publicistica lansează repetate apeluri către femei pentru susținerea asociațiilor cu caracter național (*Astra*, *Societatea pentru fond de teatru român*, *Reuniunile de femei*) în vederea unei educații naționale, românești a fetelor¹⁶⁰. În mod

¹⁵⁶ „Unirea”, XIII, 1903, nr. 5, p. 51.

¹⁵⁷ Fragmente din lucrarea în „Familia”, XXXVI, 1901, nr. 6, p. 61-63.

¹⁵⁸ Emil Degar, Emanciparea politică a femeii, în „Familia”, XXXVIII, 1902, nr. 11, p. 127.

¹⁵⁹ „Biserica și școala”, XXXVIII, 1914, nr. 11, p. 85.

¹⁶⁰ Spinuca Urzicescu, *La educația fetelor noastre*, în „Familia”, XXXVIII, 1902, nr. 43, p. 512.

deosebit se făcea apel la susținerea școlilor românești, pentru că „nu este vorba de una ori de altă școală românească de fete, ci de fortificarea spiritului și vieții românești din aceste părți”¹⁶¹. Îndemnul la frecventarea școlilor românești era îndemnul la consolidarea culturii naționale: „fiecare neam numai așa poate prospera, dacă își are toate instituțiile sale naționale, căci poate fi școala străină cât de bună (...) adevărata cultură românească nu va putea primi nici fiul, nici fiica din izvorul de învățătură străin”¹⁶².

Alături de modelele străine relevate de mișcarea feministă internațională, publicistică ardeleană rezervă suficient spațiu feminismului din România, fără a eluda, desigur, semnificațiile naționale și relevând valoarea de model general național a manifestărilor culturale sau politice din România pentru românii din monarhia dualistă (Constanța de Dunca Șchiau, *Feminismul în România*)¹⁶³.

Fără a renunța la idealurile culturalizate, în a doua etapă a feminismului românesc din Transilvania distingem o tendință de politizare mai accentuată a publicisticii de această natură, învederând angajarea mai strânsă a militarismului feminist în viața social-politică și în primul rând în mișcarea națională. Problematika emancipării femeii dobândește un pronunțat caracter național, ideologia acesteia slujind direct idealurile mișcării pentru libertate și unitate națională, ceea ce plasează pe un plan secundar ideile de emancipare socială și politică, afirmate de mișcarea internațională. Fără să abandoneze ideea în sine a emancipării femeii, postulând-o ca o necesitate a progresului civilizației, ideologia respectivă o condiționează de emanciparea prealabilă a națiunii, la care este chemată să contribuie și mișcarea femeilor.

Într-un sistem de priorități nemărturisit, dar presupus implicit, emanciparea reală a femeii poate fi realizată numai după eliberarea deplină a națiunii, în condiții social-politice de libertate, ce le poate asigura alcătuirea statală modernă, respectiv statul național.

De la idealurile culturalizate ale începuturilor ce postulau educația femeii ca supremul mijloc și obiectiv al eliberării acesteia, până la emanciparea națională și social-politică, ideologia feminismului românesc din Transilvania a parcurs o evoluție interesantă, nu lipsită de sinuozități sau replieri, ce reflectă stadiile ce le-a traversat mișcarea femeilor, respectiv organizarea și activitatea reuniunilor de femei al căror îndreptar s-a dovedit și a fost publicistica feministă.

¹⁶¹ „Românul”, I, 1911, nr. 164, p. 5.

¹⁶² „Românul”, I, 1911, nr. 162, p. 5.

¹⁶³ „Familia”, XL, 1904, nr. 49, p. 584-586.

În același timp ea a dat un nou conținut ideologiei naționale, dezvoltând-o cu o nouă componentă, nu lipsită de importanță, cu o problematică ce s-a conturat cu deosebită claritate pe durata a peste șase decenii. Relația dintre ideologia feminismului și ideologia națională nu poate fi respinsă, a doua încorporând în mod evident pe cea dintâi tot așa cum mișcarea națională și-a asociat mișcarea feministă ca o componentă și ipostază de mare valoare și cu o pondere însemnată. Ideologia feministă, așa cum o dezvoltă publicistica, demonstrează asimilarea ideilor romantismului politic, ale liberalismului și naționalismului modern în cercuri tot mai largi ale societății românești, adeviziunea acesteia la idealurile democratice ale epocii.

THE TRANSILVANIAN FEMINIST JOURNALISM IN THE 19-TH CENTURY

Abstract

Stimulated by the organization of the first women's reunion from Brașov, the feminist ideology which has taken shape after 1850 in Transylvania, manifests first as a justification of the feminist movement. In the second half of the XIXth century due to the social-political transformations and the changes in the collective consciousness, the movement focuses on a more concrete approach of the feminist issue.

Thus, the feminist press from Transylvania becomes the main upholder of the ideological transfer from the education of women in the Enlightenment spirit, to a more political approach of the concept, with it's base in liberal ideas and, especially, national one.

CONTRIBUȚII BĂNĂȚENE LA SINTEZA CULTURAL-NAȚIONALĂ ROMÂNEASCĂ (1896-1910)

VALENTIN SANDU, ION PÂRVU

Fenomenul politic din Banatul sfârșitului de secol XIX și al începutului de secol XX s-a manifestat sincron și simfonic cu mișcarea culturală românească în efortul de definire și afirmare a conștiinței etnice¹. Regimul dualist (1867-1918), prin măsurile sale restrictive la adresa naționalităților din statul austro-ungar a întâmpinat replica oamenilor politici români, a instituțiilor ecleziale ortodoxe și greco-catolice din Banat, replică de *mare anvergură* care a mobilizat energiile tuturor comunităților românești².

Orizontul cultural-național și politic al românilor bănățeni s-a limpezit continuu înspre *valorizarea resurselor intelectuale, financiare și materiale după un program coerent* în pas cu prefacerile economice, politice și culturale moderne. Realismul intelectualilor români din Banat s-a conturat și s-a lămurit sub presiunea strategiilor fanteziste ale statului multietnic și multi-confesional interesat să armonizeze identitatea românească în așa zisul interes-general³. În acest monolog autoritar al guvernanților maghiari, biserica ortodoxă a românilor bănățeni s-a dovedit un pilon de bază nu numai în susținerea sa ca instituție tradițională și națională ci, mai ales în polarizarea acțiunilor militante situate la răscrucea pavimentului ideatic iluminist anterior acestei perioade și modernismul înțeles ca *valoare și valorizare* a ceea ce reprezenta autenticul românesc în cultură. *Forța tradițiilor*⁴ depășea în manifestările instituției școlare, ale Reuniunilor cultural-naționale sau în stocarea și circulația cărților românești, intenționalitatea birocratică-romantică a curentelor poporaniste.

Modeste și nepretențioase ca alcătuire, întrunind într-o comuniune spirituală și de generații intelectualii laici, ecleziali, țăranii, meseriașii, ș.a., instituțiile cultural-naționale bănățene și-au dovedit împlinirea în aspirațiile

¹ Cf. Ioan Munteanu, *Naționalitate și confesionalitate în Banatul istoric la începutul secolului al XX-lea*, în *Apulum*, Alba Iulia, vol. XXXVII/2, 2000.

² I.D. Suciu, *Din istoria modernă a Banatului*, (manuscris dactilografiat), 1980, pp. 199-200.

³ Severinul, Caransebeș, 5 ianuarie 1908, p. 3: „Budapesta este interesată să realizeze împăcarea istorică”.

⁴ A. Zub, *A scrie și a face istorie*, Iași, 1981, p. 31.

comunității românești. Ele au reprezentat cu succes permanența și afirmarea plenară a unității culturale într-un program politic coerent de la 1881 până la Marea Unire⁵. Privit din perspectiva timpului, autenticitatea acestui program salvează oscilațiile politice de înțeles pentru o regiune a multiculturalismului și a identităților multiple⁶.

Esențială și necesară pentru transformarea vechii idei a *daco-românismului* în principiu *politico-cultural* a fost *sinteza cultural-națională a românilor din monarhia austro-ungară și de peste Carpați (1896-1910)*⁷.

Desființarea P.N.R. de către autoritățile maghiare în 1894⁸ și eforturile unor intelectuali bănățeni precum protopopul gr.ort. al Lugojului, Dr. George Popovici pentru refacerea unității de conducere a partidului au mutat *volens-nolens* întreaga atenție a oamenilor politici și a intelectualilor laici și eclesiali în sprijinirea efortului românilor de pretutindeni de realizare a *sintezei cultural-naționale*⁹.

În această sinteză s-a înscris apărarea școlii românești din Banat, aflată în această perioadă sub amenințarea guvernanților - confruntarea dintre politica școlară a statului destinată maghiarizării acestei instituții vitale pentru viitorul românilor din monarhia austro-ungară și opoziția comunităților românești întru apărarea dreptului la învățătură în limba

⁵ Ioan Munteanu, *Mișcarea națională din Banat. 1881-1918*, Timișoara, 1994, pp. 153-161.

⁶ Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p. 21.

⁷ O. Goga, *Mijloacele de propagandă literară și culturală ale „Asociațiunii” și dezvoltarea lor, în Transilvania*, Sibiu, Nr. 4, 1911, p. 351.

⁸ A.B.C.U, Cluj-Napoca, *Fond V. Fodor, mss-Sert 3242, f.21:16 iunie 1894, Circulara Ministerului de Interne*. Cf. Aurel Cocora, *Din lupta românilor arădeni pentru eliberare națională în perioada 1895-1905*, în *Ziridava*, Arad, VIII, 1977, p. 257. Liviu Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania 1900-1914*, Cluj-Napoca, 1986, pp. 17-21.

⁹ Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *Școală și comunitate în secolul al XIX-lea. Circularele școlare bănățene*, Cluj-Napoca, 2002, p. 9; Dr. Victor Lăzărescu, *Fundații lugojene în sprijinul elevilor și studenților bănățeni*, în *M.B.*, Timișoara, An XXXV, Nr. 10-11, octombrie-noiembrie 1985, pp. 817-818; V. Țărcovnicu, *Asociațiile învățătoresști din Banat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Studii de istorie a Banatului*, vol. II, Timișoara, 1970, p. 156; D.J.C.S.A.N., Caransebeș, *Fond Societatea română de cântări și muzică din Caransebeș*, Dosare 1896-1905; *Ibidem*, *Fond ASTRA-despărțământul Caransebeș*, Dosar 1/1899, f.1.; C. Furtună, *Biblioteci sățesti: tradiție și actualitate (I)*, în *Biblioteca București*, III, Nr. 3-4, 1992, pp. 44-45; A.M.I.E: Lugoj, *Fond Protopopiatul gr.ort. al Lugojului*, Pachet 1891, Act. Nr. 47/1891, 1f; *Drapelul*, Lugoj, An IX, Nr. 2, 3/16 ianuarie 1909, p. 2; A.E. Caransebeș, IV, 1900, 241-329 (319), 1f; *Ibidem*, Act nr. 601 ex. 1907, 1 f.

maternă a atras atenția Budapestei¹⁰. Mobilizarea reprezentanților P.N.R. în Camera Deputaților, a ierarhilor bisericii românești în Casa Magnaților împotriva proiectelor de legi școlare din 1904-1905 și 1906-1907¹¹ sa împletit cu măsurile de susținere a școlii prin sporirea contribuțiilor particulare, a fondurilor și fundațiilor administrate de biserică, a donațiilor băncilor românești și mai ales a eforturilor comunelor de a ridica, întreține și menține aceste școli¹². Emulația acestui fenomen de masă în societatea bănățeană s-a împletit cu eforturile intelectualilor români (mai ales preoți și învățători) de a ridica nivelul cultural și civic românesc în comunele bănățene¹³. Permanentă acțiune a oamenilor politici români, a reprezentanților bisericii și ai școlii în teritoriu, „jertfele” materiale și financiare ale obștii românești a permis solvabilitatea anuală a școlii. Societatea românească bănățeană a găsit un *răspuns economico-financiar* în limitele legilor statului și printr-un exercițiu democratic-ecliezial (comitetele parohiale) original și mobilizator. Preoții și învățătorii, pregătiți în mare parte prin eforturile „comunelor bisericești” și ale fundațiilor administrate de episcopie, odată ajunși în mijlocul comunităților românești deveneau *sufletul național* al acestora, asumându-și *apostolatul social* în susținerea și îndrumarea altor generații de tineri învățăcei¹⁴.

Aceeași misiune au îndeplinit-o *Reuniunile învățătoarești și Conferințele învățătoarești*, destinate să ridice nivelul profesional al dascălilor și totodată să păstreze caracterul românesc și național al școlii. Reactivate în 1896 de episcopul gr.ort. al Caransebeșului, Nicolae Popea (1889-1908) acestea au relegat tradiția *școlii pentru popor* statornicită de episcopul Ioan Popasu¹⁵. Adunările generale ale Reuniunii învățătorilor gr.ort. români de la școalele confesionale din eparhia Caransebeșului, organizate pe despărță-

¹⁰ Ioan Munteanu, *op. cit.*, pp. 415-420; T. Pelea, *Din trecutul școlii confesionale românești bănățene*, în *M.B.*, Timișoara, An XXIX, Nr. 10-12, noiembrie-decembrie 1975, p. 739.

¹¹ T.V. Păcățian, *Cartea de Aur*, vol. VII, Sibiu, 1913, pp. 667-610.

¹² A.M.I.B., Timișoara, *Fond N. Ilieșiu. Răspuns la Chestionarul istorico-arheologic al Muzeului Bănățean. Comunele Pătaș și Gherteniș*.

¹³ Liviu Groza, *Fundații testamentare și donații ale grănicerilor bănățeni*, în *Studii și articole de istorie*, București, Nr. LX-LXI, 1993, p. 71; C. Cornean, *Doctorul Petru Borlovan (1855-1915)*, în *Calendarul Românului*. 1929, Caransebeș, 1928, pp. 67-68; A.p.ort.rom., Lugoj, *Registrul cu socoteli al Bisericii gr.ort. a Lugojului pe 1900-1919*. F.D., Caransebeș, An XXII, Nr. 28, 8 iulie 1907, p. 1; A.c.ort.rom., Budapesta, *Fond Fundația „Emanoil Gozdsu”, 1880-1910*.

¹⁴ *Dreptatea*, Timișoara, An IV, Nr. 10, 15/27 ianuarie 1897, p. 4.

¹⁵ I.D. Suci, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. II, Timișoara, 1980, pp. 815-818.

mente constituiau adevărate sărbători cultural-naționale pentru localitățile unde se desfășurau - lecțiile deschise și conferințele erau audiate de un numeros public avizat (învățători și preoți) și totodată „culturalizau” pe țărani și meșteșugarii români deoarece urmăreau în primul rând apărarea limbii române „înaintarea economică a țărânimii și răspândirea culturii în rândurile ei”¹⁶.

Manifestația politică a *Reuniunii învățătorilor* cu prilejul Adunării generale de la Coștei (20 august 1896) determinată de interdicția pusă de autoritățile politice și apoi dizolvarea acestei adunări a creat un curent de opinie național și românesc în rândul dascălilor și a opiniei publice bănățene¹⁷, curent care s-a accentuat în următorii ani, cuprinzând și alte componente cultural-naționale. Protestul energic al învățătorilor cu prilejul proiectului de Lege școlară Berzeviesky (1904), participarea numeroșilor reprezentanți ai școlii românești bănățene la inaugurarea *Muzeului etnografic al românilor din monarhie* (Sibiu 1905) racordarea învățământului din Episcopia Caransebeșului la aspirațiile național-culturale cu prilejul *Expoziției Jubiliare din București* (1905) dovedeau *existența unui curent cultural-politic, unitar*¹⁸. Și mai pregnant și-a dovedit roadele această sinteză cultural-națională în 1906-1907 când despărțămintele Reuniunii învățătorilor și-a trimis reprezentanții la sediul mitropolitan gr.ort. din Sibiu pentru a protesta împotriva proiectelor de Legi școlare Appony care urmăreau desființarea învățământului în limba maternă pentru românii bănățeni¹⁹. Împotriva aplicării acestei legi, dascălii bănățeni au organizat adunări populare de protest în orașele și comunele bănățene²⁰ și au suferit numeroasele controale și destituiri din partea inspectorilor regești²¹.

În aceeași direcție de întărire a coeziunii națiunii, de patentare a valorilor culturale românești s-au manifestat și *Reuniunile de lectură, cânt și muzică* înființate în Banat mai ales după 1896²². „Societatea de lectură

¹⁶ D.J.C.S.A.N., Caransebeș, *Fond Reuniunea învățătorilor români de la școlile confesionale gr.ort. din Episcopia Caransebeșului*, Dosar 8/909, f.3-4.

¹⁷ *Dreptatea*, Timișoara, An III, Nr. 117, 22 august 1896, pp. 2-3.

¹⁸ Cf. *Drapelul*, Lugoj, An VII, Nr. 64, 8/21 iunie 1906, p. 2.

¹⁹ D.J.C.S.A.N., Caransebeș, *Fond Reuniunea învățătorilor...*, Dosar 7/1907, f.4.

²⁰ *Ibidem*, Dosar 10/1907, f.4; T. Pelea, *op. cit.*, p. 740.

²¹ A.P. Caransebeș, *Registrul de Exibite al Oficiului Protoprezbiteriatului Caransebeș pe 1906-1910*.

²² Cf. Ioan Munteanu, *op. cit.*, p. 152; A.M.I.B., Timișoara, *Fond N. Ilieșiu. Răspuns la Chestionarul... Comunele: Bătești, Beba Veche, Berzasca, Cireșul, Dobrița, Domașnea, Gaiul Mic, Gornea, Măidan, Opațița, Reșița, Rudăria, Sănnandrei, Uzdin, Verendia ș.a.*

«Ioan Popasu»” din Caransebeș s-a racordat la circuitul culturii naționale prin *schimburile de experiență* (vizitele reciproce) cu cea similară din Turnu Severin²³. Totodată, cu prilejul *Serbărilor mileniului statului maghiar* (1896), evoluția asociației a dovedit un curaj deosebit arborând în capitala statului maghiar însemnele drapelului românesc²⁴.

Chemate să deschidă Adunarea generală a „Asociațiunii” (ASTRA) de la Lugoj, corurile bănățene reunite sub bagheta învățătorului și compozitorului Ioan Vidu au protestat vehement față de confiscarea de către autorități a însemnelor drapelului tricolor românesc pe care le purtau cu mândrie pretutindeni²⁵.

Participarea corului din Caransebeș, Răcășdia, Chizătău, ș.a. la campania electorală a *noului activism* (1905) din 1905-1907 a stârnit reacția autorităților - de pildă, coriștii de la Institutul Teologic și Pedagogic din Caransebeș au fost *împrocesurați* în 1907 deoarece l-au susținut „prin cânt” pe candidatul P.N.R. local, Dr. Ioan Sârbu din Rudăria. Rechizitoriul Tribunalului din Timișoara menționa faptul că studenții-teologi coriști, îmbrăcați în costume naționale și conduși de profesorii Dr. Petru Barbu și Dr. Iosif Bălan de la aceeași instituție au cutreierat satele de pe Valea Bistrei și au rămas noaptea în casele țăranilor unde cântau cântece patriotice de pe fițiuci roșii²⁶. *Activitatea antistatală a cassinei române* (societatea de lectură și corul) din Caransebeș s-a manifestat în 1906 în orașul reședință episcopală, când membrii asociației au interpretat în public cântece care îndemneau la orientarea cugetelor și sufletelor celor prezenți spre românii de peste Carpați în speranța întregirii statale²⁷. Dacă tinerii studenți-teologi de la Institutul local s-au ales doar cu o admonestare formală din partea consistoriului eparhial, cei 4 coriști-țărani incriminați, în frunte cu dirijorul Achim Alionte au fost condamnați de către Tribunalul din Timișoara în anul următor²⁸.

Ecoul deosebit al manifestațiilor cultural-naționale ale corurilor bănățene rezultă din sumele de bani pe care românii din orașele și satele

²³ *File de istorie a județului Caraș-Severin*, Reșița, 1978, p. 31.

²⁴ *Dreptatea*, Timișoara, An II, Nr. 99, 4-16 mai 1896, p. 2.

²⁵ *Ibidem*, Nr. 45, 20 august 1896, p. 1. *Este vorba de corurile din Chizătău, Lugojel, Herendeș, Caransebeș, Lugoj și Reșița*.

²⁶ Vasile Netea, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, București, 1980, p. 226.

²⁷ D.J.C.S.A.N., *Fond Societatea română de cântări și muzică din Caransebeș*, Dosar 11/1907, f.124. *Este vorba despre cântecul „Dorul înstrăinatului” de Al. Flechtenmacher, prelucrare de Ioan Vidu*.

²⁸ A.E. Caransebeș, *Registrul 39 Pro 1906, poziția 228/905: coriștii împrocesurați la Timișoara au cerut reprimirea lor în „Reuniune”*.

acestui ținut le donau, după spectacolele muzical-literare pentru sprijinirea școlilor românești, ajutorarea bisericilor, îmbogățirea *bibliotecilor populare* cu broșuri și cărți, înființării unui *Fond de teatru român* ș.a.²⁹ Orice atitudine patriotică a acestor asociații era destinată să întărească credința românilor bănățeni în valorile tradiționale românești, să apropie în conștiințele acestora în momentul unirii tuturor românilor. În 1910, autoritățile au interzis coriștilor caransebeșeni *să cânte în limba română* la Băile Herculane. *Programul* impus de guvernanți i-a făcut pe coriști să refuze participarea la o manifestație străină de spiritul național românesc³⁰. Totuși, pentru a demonstra lipsa de xenofobism a asociației coriștii s-au deplasat la Orșova și, îndrumați de ierarhul gr.ort. Elia Trăilă au interpretat cântecele în biserica locală și în trei limbi³¹.

Modelul cultural-național al ASTREI imprimat întregii societăți românești din statul austro-ungar a constituit matricea și, după 1896, nucleul din care au izvorât imperativele programatice ale sintezei cultural-naționale românești³². Miile de participanți la Adunarea generală a „Asociațiunii” de la Lugoj (1896), discursurile intelectualilor ardeleni și bănățeni pentru *lămurirea „poporului”* asupra rosturilor trecute și prezente ale acestui prestigios for de cultură națională³³ au creat convingerea prezenței „fraților bănățeni”. Peste 150 de intelectuali laici și eclesiali, meșteșugari și țărani bănățeni s-au înscris atunci în „Asociațiune” iar între 1898-1909 s-au întemeiat despărțăminte în Bocșa-Montană, Lugoj, Caransebeș, Oravița, Timișoara și Buziaș³⁴. Agenturile „Asociațiunii” din numeroase comune au acționat pentru înființarea *tovărășiilor de consum*³⁵ necesare îndrumării economice a țăranilor, răspândirea broșurilor cu conținut economic și cultural editate la Sibiu și destinate *bibliotecilor populare*³⁶, concursuri cu

²⁹ Cf. *Drapelul*, Lugoj, An X, Nr. 40, 8/21 aprilie 1910, p. 1.

³⁰ *Ibidem*, Nr. 39, 6/19 aprilie 1910, p. 3.

³¹ *Ibidem*.

³² Cf. *Transilvania*, Sibiu, An XXIX, Nr. VII-VIII (septembrie-octombrie) 1898, p. 160.

³³ *Dreptatea*, Timișoara, An III, Nr. 182, 19/31 august 1896, p. 1: *de pildă, episcopul Nicolae Popea a considerat „Asociațiunea”, cea mai veche [din 1861] și cea mai însemnată [instituție culturală] la noi români*”.

³⁴ Cf. D.J.C.S.A.N., Caransebeș, *Fond ASTRA-despărțământul Bocșa-Montană 1898; Ibidem, despărțământul Caransebeș 1899*; Ioan Munteanu, *op. cit.*, pp-158-160.

³⁵ *Ibidem*, Dosar 5/1899, f.1-2: *preotul învățător Ioan Marcu din Bocșa-Montană a înființat o „Tovărășie de consum” la Vasiova*.

³⁶ *Ibidem*, Dosar 35/1900, f.1-3: *în bugetele parohiilor s-au prevăzut sume de bani necesare bibliotecilor populare la: Oravița, Vrani, Tigvaiul Mare ș.a.*

premierii substanțiale în bani pentru comunele care solicitau cele mai noi apariții editoriale ale „Asociațiunii”³⁷.

Nu au lipsit greutatea înerezente unui început entuziaș dar, în mare parte deficitar din punct de vedere financiar și al experienței. Cooptarea unor întregi „comune bisericești” și a băncilor române din Banat ca membrii ai „Asociațiunii” arată intenția bănățenilor de a se ridica la nivelul și prestigiul cerut de „tradiția ardeleană” a instituției³⁸. Ampla corespondență dintre Comitetul Central din Sibiu și despărțămintele bănățene ale „Asociațiunii” denotă intrarea deplină a Banatului în circuitul cultural românesc. Sub aspect politic, educația în spiritul noului activism începe în Banat prin Adunarea generală de la Timișoara (8/12 septembrie 1904) la care protopopii gr.ort. Dr. George Popovici și Dr. Traian Putici au semnat *Rezoluția* în acest sens³⁹. Învățători și preoți români participanți la această adunare au dus în comunele lor *Programul „noului activism”*, așa cum au procedat Emilian Novacovici din Răcășdia și Iosif Mihoc din Vărădia⁴⁰. Ca urmare, nu este întâmplătoare largă participare a românilor bănățeni la dotarea Muzeului „Asociațiunii” de la Sibiu cu obiecte istorice și etnografice reprezentative⁴¹. Despărțămintele bănățene ale „Asociațiunii” au răspuns apelurilor Sibiului și au organizat prin activitatea preoților și învățătorilor cursuri de alfabetizare ale țăranilor români⁴². Tot prin intermediul preoților și învățătorilor, în rândul țăranilor și meșteșugarilor au ajuns reviste și ziare românești recomandate de „Asociațiune”: *Țara Noastră*, *Lucrul*, *Transilvania*, ș.a.⁴³

Un aspect mai puțin remarcat până acum a fost cel de *mediere politică* întreprins de Comitetul Central al „Asociațiunii” din Sibiu în rândul

³⁷ Al. Ciurea, *Foiletoane*, Beiuș, 1907, p. 37: *comuna Macioviște a obținut un premiu de acest fel, în 1901*.

³⁸ Constantin Brătescu, *Activitatea despărțământului Bocșa al Astrei în slujba unirii Banatului cu România*, în *Banatica*, vol. VI, Reșița, 1981, p. 293.

³⁹ Ioan Munteanu, *op. cit.*, p. 158.

⁴⁰ *Drapelul*, Lugoj, An IV, Nr. 16, 21 februarie 1904, p. 2, articolul *Răsunetul „Asociațiunii” la sate*, de Iosif Mioc, învățător pensionar.

⁴¹ A.E. Caransebeș, *Registrul* 39, Pro 1904, Act 272 III 89/1904; Cf. *Analele „Asociațiunii pentru literatura și cultura poporului român*, Sibiu, Nr. VI, 1905, p. 281: *s-au strâns din Banat sute de exponate. În fruntea listei se află protopopul gr.ort. al Caransebeșului, Andrei Ghidiu, care a donat cărți vechi românești și manuscrise din secolele XVI-XVII*.

⁴² *Transilvania*, Sibiu, An XXXIX, Nr. 2, aprilie-iunie 1908, p. 85: *s-a remarcat în mod deosebit preotu-învățător Ioan Marcu și Alexandru Onae, primul în zona Bocșa-Montană iar al doilea în zona Lugojului*.

⁴³ *Ibidem*.

intelectualilor bănățeni *proguvernamentali* sau *aderenți ai programului P.N.R.* Prin politica sa culturală, prin componență și prin strategie, „Asociațiunea” a reușit să mențină *echilibrul necesar* între intelectualii români. Fără să se suprapună peste preocupările celorlalte societăți cultural-naționale, „Asociațiunea” le-a coordonat, le-a întregit și le-a șlefuit acestora munca desfășurată în slujba școlii și a societății românești. De aceea, despărțămintelor, membrilor și membrilor ajutători le-a rezervat sarcina de a dimensiona capacitățile extraordinare ale țăranilor și meșteșugarilor români, adică de a *absorbi „cultura veche”, „cultura nouă”, orientările tehnico-economice, a acoperi prin disimulare culturală suspiciunile politice ale Budapestei și mai ales de a încheia ciclul cultural al unificării tuturor românilor „în cuget și simțiri”*.

Nu în ultimul rând, pe aceleași coordonate s-au aflat *Reuniunile femeilor române* și cele pentru crearea unui *Fond de teatru românesc*. Încă din 1890, *Reuniunea Femeilor Române din Lugoj* condusă de Hermina Maniu ajuta cu fonduri comunitatea românească din Viena⁴⁴ sau organiza spectacole împreună cu Cassina Română din aceeași localitate pentru a înzestra *Fondul de teatru român*⁴⁵. Obțineau fonduri prin intermediul societății lugojene *Școala de Fete* din localitate dar și școli din alte protopopiate, precum cea din comuna Maciova protopopiatul Caransebeșului⁴⁶. Reuniunea similară din Caransebeș, îndrumată de Ana Velovan a organizat prima expoziție etnografică a femeilor din „granița bănățeană” încă din 1891⁴⁷. Din 1893, sub noua direcție a Elenei Biju, învățătoare la Școala de Aplicație de pe lângă Institutul Teologic și Pedagogic din Caransebeș, reuniunea s-a opus cu îndârjire preotului local Ioan Stoian care nesocotea tradiția nedeii intervenind pe lângă autoritățile orașului în acest sens⁴⁸. Semnificativ este faptul că *Reuniunea*, prin Elena Biju, a întreținut în rândul elevelor de la Școala de Aplicație un spirit național atașat valorilor culturii românești⁴⁹, aspect esențial pentru educația viitoarelor mame și învățătoare care proveneau din această instituție.

⁴⁴ *Drapelul*, Lugoj, An VIII, Nr. 25, 14 februarie (27 februarie) 1908, p. 3.

⁴⁵ *Idem*: *au dat bani numeroși intelectuali (mai ales preoți și învățători) din Herendești, Satul Mic, Lugojel, ș.a.*

⁴⁶ *Idem*.

⁴⁷ A.E. Caransebeș, Act Nr. 428/1891.

⁴⁸ A.P. Caransebeș, Act Nr. 1328 B ex. Din 3 aprilie 1902: *Elena Biju solicită în acest act să se doteze curtea bisericii cu „lumină electrică”, din banii „Reuniunii” și în vederea sărbătorilor de Paște.*

⁴⁹ *Idem*, *Elena Biju s-a preocupat să păstreze în sala de clasă a școlii portretul „Mecenatului Gozdu” și a avut relații culturale cu Vasile Alecsandri.*

Un deziderat cultural-național de importanță majoră l-a constituit înființarea unui Fond de teatru român, acțiune încurajată de intelectualii laici și eclesiali din Banat. Din 1889, episcopul Nicolae Popea a fost membru fondator al acestuia iar o „comisie pentru câștigarea de noi membrii” i-a avut în frunte pe profesorii de la Institutul local și pe protopopii gr.ort. Dr. George Popovici și Andrei Ghidiu⁵⁰. Acest aspect ne îndreptățește să credem că *Societatea pentru crearea unui fond de teatru român* a avut legături firești cu *Cassina Română* din localitate. La Oravița funcționa o *reuniune de teatru* cu vechi tradiții⁵¹ iar nucleeele similare din Caransebeș, Lugoj, Bocșa-Montană și-au trimis reprezentanții la adunarea generală din orașul de pe Dunăre (1908)⁵². La Bocșa-Montană, filiala i-a avut printre membrii activi pe Ioan Marcu și Mihail Gașpar⁵³. Ieșirea intelectualilor din *turnul de fildeș al proiectelor mărețe*, după *Apelul „Asociațiunii”*⁵⁴, a mobilizat toate instituțiile cultural-naționale, orientându-le activitatea *spre popor*, așa cum remarcă ziarul *Drapelul*: „adunarea generală a «Societății pentru fond de teatru român» din Oravița (1909) a hotărât crearea de filiale în tot Banatul. Prin președintele acesteia, Dr. Coriolan Grădinariu s-a început această acțiune de interes național”. S-a mobilizat plenar *Societatea femeilor române* din Lugoj care a donat 3030 cor. pentru *Fondul de teatru român*⁵⁵.

Destinat să înființeze un teatru românesc în monarhia austro-ungară, fondul - și desigur asociația - au întâmpinat greutăți insurmontabile după 1910, cu toate că *Societatea pentru fond de teatru român* și-a extins aria de cuprindere și schimbul de experiență prin delegați din Ardeal și Crișana⁵⁶, izbucnirea primului război mondial i-a întrerupt activitatea.

Proiectele cultural-naționale sunt mult mai numeroase decât cele analizate aici. Menționăm și răspunsul societății bănățene la *Apelul* studenților români din Budapesta de a se strânge fonduri pentru un monument care să-l reprezinte pe omul politic Alexandru Mocioni - au răspuns apelului peste 60

⁵⁰ F.D., Caransebeș, A, IV, Nr. 32, 23 august-1 septembrie 1889, p. 7.

⁵¹ *Ibidem*, Caransebeș, An XI, Nr. 14, 26 decembrie 1896, p. 2.

⁵² *Ibidem*, An XXIII, Nr. 35, 15 august 1908, p. 5.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Cf. D.J.C.S.A.N., Caransebeș, *Fond ASTRA - despărțământul Bocșa-Montană*. 1908.

⁵⁵ *Drapelul*, Lugoj, IX, Nr. 5, 13/26 ianuarie 1909, p. 2.

⁵⁶ F.D., Caransebeș, An XXVIII, Nr. 45, 10 noiembrie/23 noiembrie 1913, p. 4. *Adunarea generală a «Fondului de teatru Român» de la Caransebeș, deschisă de Vasile Goldiș din Arad*.

de preoți, învățători, meșteșugari, ș.a. în frunte cu Andrei Ghidiu și Dr. Iosif Olariu așa cum scria revista *Transilvania*⁵⁷.

Dar, cel mai important *proiect* în acest sens, un proiect inclus în *regulamentele* tuturor societăților cultural-naționale, s-a dovedit a fi *înființarea și susținerea bibliotecilor* necesare „culturalizării poporului”. După 1896 bibliotecile sătești, parohiale, școlare, ale reuniunilor sau cele particulare au reprezentat baza materială și spirituală pentru luminarea poporului⁵⁸. Lista acestora este impresionantă⁵⁹ și *augmentarea* lor a implicat eforturi financiare și intelectuale deosebite din partea tuturor instituțiilor: oficiile parohiale, oficiile protoprezbiteriale, consistoriul eparhial gr.ort. al Caransebeșului, Academia Română din București, ș.a. Informațiile oferite de *circularele* eparhiale referitor la noile apariții în privința cărților, broșurilor, ziarelor și revistelor, erau întregite (pentru publicul cititor) de *conferințele învățătoreshti* sau de scurtele *note* din *Foaia Diecezană*, *Luminătorul*, *Drapelul*, *Dreptatea*, *Foaia Poporului*, *Poporul Român*, *Lupta*, *Severinul*, *Renașterea*, ș.a. Profesorii de la Institutul Teologic și Pedagogic din Caransebeș, bibliotecarii reuniunilor sau particularii solicitau *Regulamentul* în domeniu alcătuit de asesorul consistorial Traian Bârză și doreau *liste cu noi apariții la Tipografia și Librăria diecezană*⁶⁰. Biblioteci de o mare valoare pentru Banat și nu numai, dețineau episcopii gr.ort. ai Caransebeșului, funcționarii episcopiei, intelectuali precum fostul general Traian Doda⁶¹, învățători precum George Cătană din Valeadeni, George Lipovan din Maciova, ș.a. Pentru perioada de care ne ocupăm, învățătorul din Barbosu a pus la dispoziția despărțământului Bocșa al „Asociațiunii” biblioteca sa impresionantă: 307 volume și 50 de titluri de reviste românești⁶².

Discuțiile pe baza cărților românești întreținute de învățători sau preoți cu elevii sau sătenii se transformau în adevărate lecții de istorie națională⁶³.

⁵⁷ *Transilvania*, Sibiu, Nr. 5, 1909, pp. 1-2.

⁵⁸ Ionel Bota, *Contribuții la tipologia bibliotecii din mediul rural al Banatului între 1850-1918. Categorii de biblioteci*, în *Banatica*, Reșița, 14, 1996, p. 289.

⁵⁹ P. Gylas, *Des Bibliothèques en Hongrie et l'action d'État*, în *Revue de Hongrie*, Budapesta, An IV, tom VII, Nr. 5, 15 aprilie 1911, p. 414.

⁶⁰ D.J.C.S.A.N., Caransebeș, *Fond Institutul Teologic și Pedagogic din Caransebeș*, Dosar 3/1886-1926, f.22-29.

⁶¹ D.J.C.S.A.N., Caransebeș, *Idem*. În 1897 s-a constituit biblioteca Institutului teologic și Pedagogic din Caransebeș, pe baza donației urmașelor acestuia.

⁶² *Ibidem*, Dosar 3/1909, f.7.

⁶³ *Ibidem*, *Fond personal Pavel Jumanca. Manuscris*, vol. XII, f.1181-1182.

Pe de altă parte, cititul cărților „răpea timpul” tinerilor și îi ținea departe de comunități mai puțin agreate de comunități sau de biserică: alcoolismul, hoția sau „concubinatele” (concubinajul). De pildă, la Fizeș, în protopopiatul Bocșei, tinerii se adunau la școală duminicile și de sărbători, îndeletnicindu-se cu „cititul cărților folositoare” - în felul acesta, ei ocoleau „cârciumile atât de păguboase”⁶⁴.

Interesul Academiei Române pentru alcătuirea Bibliografiei vechi românești a fructificat activitatea cărturărească de interes național-cultural a protopopului Andrei Ghidiu, anterioară anului 1896. Fin cunoscător și colecționar avizat al manuscriselor slave și românești (secolele XVI-XVII), erudit bibliofil, Andrei Ghidiu a răspuns apelului academic strângând din protopopiatul său peste 50 de exemplare rare de cărți și manuscrise⁶⁵ - unele dintre acestea se regăsesc în lucrarea de referință a sa *Monografia orașului Caransebeș*⁶⁶.

O activitate prodigioasă în colecționarea cărților și a manuscriselor românești de valoare a desfășurat-o preotul Emilian Micu din Belinț⁶⁷. Corespondența acestuia cu Ioan Bianu și cu V.A. Urechia din Galați denotă intenția preotului - cărturar de a contribui la cunoașterea peste generații a culturii românești vechi; sute de cărți și manuscrise ale românilor bănățeni și ardeleni au ajuns prin intermediul său peste Carpați⁶⁸. Dincolo de aspectul pecuniar al activității sale este de reținut patriotismul cu care a acționat, riscurile la care s-a expus și *carpotajul* pe baza căruia a trecut în Banat publicații interzise de autoritățile maghiare, precum ziarul *Neamul Românesc* al lui Nicolae Iorga⁶⁹.

O formă de circulație a cărților în Banat, dincolo de ochii vigilenți ai Ministerului de Interne din Budapesta, era *vânzarea unor biblioteci* prin anunțuri publicate în ziare. În 1903, prin ziarul *Tribuna*, Emilian Micu scos la vânzare mare parte din biblioteca sa: cărți vechi dar și altele mai noi

⁶⁴ *Raportul general al protopopiatului gr.ort. al Bocșei Montane pe 1910*, Bocșa-Montană, 1910, p. 11.

⁶⁵ Constantin Brătescu, *Vechi „Manuscrise” caransebeșene păstrate în Biblioteca Academiei Române*, în *Interferențe*. Revistă de cultură, Caransebeș, An VII, Nr. 1 (20) februarie 2005, p. 30.

⁶⁶ Andrei Ghidiu, Iosif Bălan, *Monografia orașului Caransebeș*, Caransebeș, 1909.

⁶⁷ Ioan Mureșianu, *Contribuții bănățene la sporirea fondului de carte rară al Bibliotecii Academiei Române*, în *M.B.*, Timișoara, An XXIV, Nr. 1-3, 1974, p. 98.

⁶⁸ *Idem*.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 99.

(1901-1902)⁷⁰. Ca el au procedat și alți preoți și învățători din Banat, convinși că servesc interesului cultural - național românesc.

Din perspectiva elementului românesc creator de cultură proprie, efectele întemeierii și îmbogățirii continue a bibliotecilor, circulația cărților și-au revărsat roadele prin maturizarea conștiinței naționale a generației care a înfăptuit unirea din 1918.

Fundamentale în întemeierea culturii naționale de sorginte modernă, școala, reuniunile, asociațiile și bibliotecile românești din Banat rămân pilonii edificiului care și-a dovedit trăinicia în sinteza cultural-națională începută în 1896 prin extinderea „Asociațiunii” în Banat și încheiată în linii mari în 1910. depășind dificultățile începuturilor idealiste de până la 1890, majoritatea intelectualilor bănățeni s-au raliat realismului politic memorandumist având un sprijin necondiționat și ferm al opiniei publice greu încercate de măsurile represive ale Budapestei. Pavimentul de granit al memorandumistilor a născut idealuri fără compromisuri și, desigur a lansat noua generație care s-a manifestat plenar după 1894.

În cadrul nou și fundamentat programatic, contribuțiile bănățenilor la sinteza cultural-națională românească a fost originală și esențială.

ABREVIERI

A.B.C.U.	- Arhiva Bibliotecii Central-Universitare
D.J.C.S.A.N.	- Direcția Județeană Caraș Severin a Arhivelor Naționale
A.M.I.E.	- Arhiva Muzeului de Istorie și Etnografie
A.E.	- Arhiva Episcopiei
A.M.I.B.	- Arhiva Muzeului de Istorie a Banatului
A.p.ort. rom.	- Arhiva parohiei ortodoxe române
F.D.	- <i>Foaia Diecezană</i>
A.c.ort. rom.	- Arhiva capelei ortodoxe române
A.P.	- Arhiva Protopopiatului
M.B.	- <i>Mitropolia Banatului</i>

⁷⁰ Florian Moldovan, *Activitatea de bibliofil și publicist a preotului Emilian Micu în slujba idealurilor românești*, în *M.B.*, Timișoara, An XX, Nr. 1-3, 1970, pp. 136-137.

CONTRIBUTIONS BANATIENNES
À LA SYNTHÈSE CULTURAL-NATIONALE ROUMAINE

Résumé

Le phénomène politique du Banat en fin des XIXe-XXe siècles s'est manifesté en accord avec le mouvement cultural roumain, qui avait essayé la définition et l'affirmation de la conscience ethnique. L'instauration du régime dualiste a eu pour conséquence la prise des mesures restrictives à l'adresse des nationalités qui composaient l'empire, mais aussi la réaction des politiciens roumains et des institutions ecclésiastiques de Banat.

La tendance des roumains banatiens a été celui de mettre en valeur les ressources intellectuelles, financières et matérielles selon un programme cohérent, simultanément avec les transformations économiques, politiques et culturelles modernes. L'attitude autoritaire des dirigeants hongrois a été combattue par le support des roumains banatiens et de l'église orthodoxe, qui a polarisé les actions militantes dans la direction de la mise en valeur de l'authentique roumain dans la culture.

Les institutions cultural-nationales, l'école, les réunions ont rassemblé dans une vraie communion spirituelle des intellectuels laïques, ecclésiastiques, des paysans, des artisans dans l'effort d'accomplir les affirmations de la communauté roumaine. Toutes ceux-ci ont assuré la permanence et la connaissance de l'unité culturelle, dans un programme politique cohérent déroulé entre 1881 et 1918.

FONDURI ȘI FUNDAȚII ADMINISTRATE DE EPISCOPIA ORTODOXĂ A CARANSEBEȘULUI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

ANGELA DUMITRESCU

În decursul secolelor al XIX-lea și al XX-lea Episcopiile ortodoxe ale Caransebeșului și Aradului precum și cea unită a Lugojului au administrat numeroase fundații și fonduri.

Existența istorică a acestora ne fac să afirmăm că oamenii veacului al XIX-lea și al începutului de secol XX din Banat au avut o veritabilă filosofie a vieții, dobândind acea forță a conștiinței îndatorate față de neam, Școală și Biserică, transformând procesul de înființare a fundațiilor într-un proces existențial pozitiv, de transferare a averilor în numele și pentru binele colectiv.

Fundațiile erau constituite din bunuri care nu făceau parte din patrimoniul Episcopiei, dar erau administrate direct de acestea, sau prin organele sale din subordine, conform dorințelor donatorului. Era obligatorie respectarea „literelor fundaționale”¹ ce îi conferea noii fundații personalitate juridică, și fără de care acestea nu ar fi fost recunoscute.

Sistemul înființării fondurilor și fundațiilor precum și modalitatea acordării burselor (stipendiilor) și a altor forme și mijloace de sprijin pentru generația tânără se fundamentau pe legislația primară a cultului² dar, mai ales după anii 1890, pe decretul 3742 din 1898³. Noile statute intrau în vigoare de la 1 ianuarie 1899.

În anul 1903 se proceda la o verificare a documentelor tuturor Reuniunilor culturale românești, a Societăților și Asociațiunilor.⁴ În același an prin Circularul numărul 2527 Sc.ex. 1903 emis în ședința Consiliului Diecezan din 4 iulie, episcopul Nicolae Popea făcea un apel către toate comunitățile locale în care se aflau parohii ortodoxe, ca în pofida faptului că „populația

¹ Cornel Clepea, *Fundații școlare ale Episcopiei Aradului în Ziridava*, Arad, XVIII/1993, p. 419

² Ionel Bota, *Fonduri, fundații și stipendiști din mediul greco-catolic bănățean. Districtele cărășene Oravița, Vărădia și Bocșa, în Banatica*, Reșița, nr. 13/1995, p. 197

³ *Ibidem*, “Statutele pentru administrarea Fondurilor și fundațiilor Diecesei greco-catolice” de Lugoj, Cassa Centrală Diecesană –Lugoj.

⁴ *Ibidem*.

se plânge că a sărăcit”... „să sprijine din răspunderi afacerile bisericești școlare și fundaționale”, căci „școala confesională este chemată de a răspândi lumină în popor, lumină care să-l scape de sărăcie, să-l facă liber și conștient de demnitatea sa”⁵.

Îndemnul nu era gratuit și făcea referire directă la formarea unei mari părți a intelectualității române care s-a ridicat prin intermediul burselor și stipendiilor constituite de persoane particulare, asociații sau instituții în favoarea tinerilor lipsiți de mijloace materiale.⁶

Numărul fundațiilor administrate de Episcopia ortodoxă a Caransebeșului a fost foarte mare. Din inventarul despre starea fondurilor fundațiilor diecezei ortodoxe a Caransebeșului, din 31 decembrie 1893, întocmit de asesorul referent consistorial Traian Barzu reies numele a 3 fundații noi înființate: Fundația Pepa Seracin, Fundația Elena Bosz, Fundația Br. Heydte care se adăugau altor 10 existente până atunci⁷.

În anul 1913, Consistoriul Diecesan ca Senat Școlar, în raportul prezentat Sinodului Eparhial despre situația școlilor din anul școlar 1911/1912, include și situația fundațiilor școlare din care „spre a veni în ajutorul tinerilor săraci” conform literelor fundaționale ale acestora, s-au votat stipendii.

Sunt menționate Fundațiile Trăilă Stoiescu cu 4 stipendii a câte 100 de coroane, Fundația Brumariu cu 3 stipendii variind între 150 și 300 de coroane, Fundația Peția cu 1 stipendiu de 160 coroane, Fundația Tismonariu cu stipendii de 400 coroane, Fundația Nicolaevici cu 1 stipendiu de 240 coroane și Fundația Comunității de avere din Caransebeș cu 6 stipendii (cu un quantum ce varia între 40 și 150 coroane).

Se menționează în raport și numele „marelui mecenat Vasile Stroiescu” care împarte anual, mai multor elevi de la Institutul Pedagogic 1000 de coroane.⁸

Și raportul din anul 1914, cu referire la situația fundațiilor din anul școlar 1912/1913 ne oferă imaginea mecenatului școlar din spațiul bănățean

⁵ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Caransebeș, *Fond Protopopiatul ortodox Biserica-Albă*, dosar 2/1903, fila 2.

⁶ George Cipăianu, *Stipendiile acordate de familia Mocioni și formarea intelectualității românești în perioada 1860-1870*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj-Napoca, XXII/1979, p. 430

⁷ Viorel Dorel Cherciu, *Biserică și societate. Eparhia Caransebeșului în timpul Episcopului Ioan Popasu (1865-1889)* Coordonator științific prof. univ. Nicolae Bocșan, *Teză de doctorat - Manuscris*, Cluj-Napoca, 2001, p. 242

⁸ Arhiva Episcopiei Caransebeșului, *Fond școlar*, Dosar 64/1913, nenumerotat.

cărășean. Astfel, pe lângă fundațiile menționate anterior și care continuă acordarea de burse, apar numele unora noi, spre exemplu, Fundația Trandafil, ce acorda 5 stipendii a câte 500 coroane⁹.

Ziarul Drapelul de Lugoj, publicând informații din Senatul școlar al Episcopiei Caransebeșului face referire și la cele 3 instituții caritabile bisericești și școlare: Ana Alexandrovici, Alexandru și Ana Nedelcu și Dr. Liviu Marcu, care în anul școlar 1904/1905 au avut un capital de 2 milioane de coroane¹⁰.

Fundația dr. Petru și Persida Borlovan din Bocșa-montană, a fost fondată prin testamentul în care se prevedea ca întreaga sa avere să fie folosită în scopuri bisericești. Principala mențiune se referea la crearea unui fond pentru înființarea unei mitropolii ortodoxe cu reședința la Lugoj. Dacă acest obiectiv nu s-ar fi putut îndeplini se dispunea ca dobânzile capitalului să fie folosite pentru acordarea de burse. Alte puncte testamentare prevedeau înființarea unei școli de fete la Selbăgel, donații pentru oameni lipsiți de avere din Bocșa montană, dar și pentru unele așezăminte de cult.

Averea lăsată spre administrare Episcopiei Caransebeșului de Petru Borlovan consta în depozite bancare de 168.270,32 coroane, acțiuni la Institutele de economii și Credit Timișana, Bocșana și la o bancă din Lugoj în valoare de 3.200 de coroane și 400 de coroane bani lichizi, reprezentând un total de 171.870,32 coroane¹¹.

Fundația Ion Perian și soția Draga născută Popovici din Biserica-Albă avea ca scop declarat prin literele sale fundamentale acordarea de stipendii tinerilor săraci români greco-orientali din Ungaria, care frecventau gimnaziul inferior sau superior și care erau înscriși la un institut de învățământ inferior sau superior industrial, comercial, militar sau la universitate, sau se calificau ca învățăcei la un industriaș, comerciant ori în școala agronomică.

Averea fundației era apreciată la 50.000 de coroane și consta într-o casă, 19 acțiuni a câte 100 de coroane la Banca Agronomică din Biserica Albă, 3200 coroane depuși la Cassa de păstrare din Biserica Albă și 8.000 de coroane depuși la Institutul de bani Oravicina.

La stipendiile oferite din aceste fonduri conform testamentului sunt „îndreptățiți toți studenții greco-ortodocși români din Ungaria care prin studiile lor dovedesc progres bun, diligență, capacitate, purtare bună morală

⁹ *Ibidem*, Dosar 133/1914, nenumărotat.

¹⁰ *Drapelul*, Lugoj, V/1905, nr. 31 din 15/28 martie, p. 2

¹¹ Arhiva Episcopiei Caransebeșului, *Fond bisericesc*, actul fundațional, dosar nr. 138/1915, nenumărotat

și sunt lipsiți de mijloace materiale”. Aveau întâietate cei ce purtau numele de Perian. Din această fundație nu se puteau ”împărtași cu stipendii” cei care au pierdut bursele la o altă fundație. Bursele se acordau în urma unui concurs de dosare publicat prin presă. Acestea puteau fi pierdute dacă studenții nu demonstau prin atestat „vrednicia” în învățătură și purtare, sau în caz de neglijență - dacă uitau să-și prezinte situația școlară în timp util. Literelor fundaționale au devenit definitive în ședința comitetului parohial din 22 septembrie 1912 și au fost aprobate de Adunarea generală din 29 septembrie 1912 în 3 exemplare ce se păstrau la parohia greco-ortodoxă din Biserica-albă, la Consistoriu diecezan și la Ministerul ungar regional de interne¹². Literelor fundaționale au fost întregite și modificate în 21 decembrie 1913 ca urmare a rescriptului ministerial nr. 57218 din 23 aprilie 1913¹³ ce prevedea reînnoirea acestora.

Existau mai multe fonduri cu scopuri școlare-culturale, întemeiate din sumele strânse din donații către Reuniunea învățătorilor greco-ortodocși români de la școlile confesionale din dieceza Caransebeșului. Este și cazul celor 2 litere (acțiuni) la institutele Fagețeană (500 de florini) și Lugojana (518 florini) donate de Ștefan Antonescu, membru fondator al Reuniunii învățătorilor.¹⁴ Numele fundației era „Fundația consoților Sofia Antonescu născută Nicoară și Ștefan Antonescu, pentru totdeauna și nestrămutabilă”.

Din acest fond se premiau anual cărți școlare nou editate și care primiseră aprobarea autorităților pentru a fi folosite și promovate în școlile confesionale românești. Acordarea premiilor și stabilirea cuantumurilor lor urma să se facă în ședințele Adunării Generale anuale a învățătorilor. Se prevedea și faptul că, în cazul încetării existenței Reuniunii, fondul să treacă în posesia exclusivă a Episcopiei greco-ortodoxe a Caransebeșului¹⁵.

Un alt exemplu de mecenat pentru învățământ îl constituie înființarea de către sora generalului Traian Doda a fundației cu un capital de 16.000 de coroane destinată susținerii elevilor greco-ortodocși români din fostul confiniu militar romano-banatic care urmau cursurile școlilor reale sau academia militară. Cum această fundație fusese administrată de Ministerul de război din Viena, în 1918, Consistoriul Diecesan din Caransebeș face demersurile necesare pentru ca fondurile acesteia să îi fie transferate¹⁶.

¹² *Ibidem*, Fond școlar, dosar 279/1911, nenumerotat, Literelor fundaționale ale Fundației Ion și Draga Perian

¹³ *Ibidem*, Fond epitropesc, dosar 582/1912 nenumerotat.

¹⁴ *Ibidem*, Fond școlar, dosar 274/1895, nenumerotat.

¹⁵ *Ibidem*, Literelor fundaționale.

¹⁶ *Ibidem*, Fond epitropesc, dosar 242/1918, nenumerotat

Protopopul Panciovei și a Buziașului, Andrei Ghidiu înființează și el o fundație care îi purta numele pentru „ajutorarea elevilor săraci” și despre care există date din anul 1913 până în anul 1917¹⁷.

Un alt fond este înființat prin testament la 10 septembrie 1902 de Ioan Breban constând în 6 iugăre de pământ destinate școlii confesionale românești. Consistoriul Diecesan primește însărcinarea să țină în evidență administrativă și contabilă această fundație, iar școala confesională să depună la sfârșitul fiecărui an bilanțul.¹⁸

Tot ca fond se constituie și un complex de pământuri înființat prin donația lui Simeon Nicolaeviciu din comuna Lighet. Pământul de aproximativ 17 iugăre în afară de 100 de arbori a fost scos la licitați pentru a fi vândut.¹⁹

Unul dintre cele mai cunoscute fonduri administrate de Episcopia Caransebeșului este cel înființat de Ioan Popasu. Cu direcții și scopuri multiple, aceasta era una din fundațiile cele mai active, ce au atras și atenția presei. *Drapelul* publică un *Apel* în 1903 prin care cerea ajutorul populației pentru mărirea fondului care avea ca scop „alinarea în cazurile de boală, când tinerimea studioasă de la institutul teologic și pedagogic diecesan, în cea mai mare parte lipsită de mijloacele materiale nu reușește să-și procure medicamentele necesare pentru recâștigarea sănătății.”²⁰

Arhiva Episcopiei Caransebeșului înregistrează numeroase astfel de cereri ale directorului institutului pedagogic pentru ca din fondul de ajutorare Ioan Popasu să se plătească farmaciilor sumele necesare pentru medicamentele elevilor. Cererilor le erau anexate și rețetele elevilor.²¹

Patrimoniul fundațiilor era folosit nu doar pentru acordarea de burse ci și pentru acoperirea unor cheltuieli stringente, dar orientate tot în folosul învățământului și al culturii. Astfel, din Fundația Miloașa și din Fondul Cultural în anul 1903 s-au întrebuițat bani pentru adaptarea edificiului Școlii de băieți din Cîlnic. Aceste fonduri nu aveau statute sau reguli speciale. Fondul Miloașa era un complex de 22 iugăre de pământ – fânaș - ce era dat în arendă. Din acest fond s-a zidit în 1885 Școala de fete din Cîlnic, care a fost renovată apoi în 1900.²² Fondul cultural era de fapt fondul

¹⁷ *Ibidem*, *Fond școlar*, dosar 110/1913, nenumărotat.

¹⁸ *Ibidem*, dosar 77/1902, nenumărotat.

¹⁹ *Ibidem*, *Fond episcopesc*, dosar 490/1889, nenumărotat.

²⁰ *Drapelul*, Lugoj, III, 1903, nr.9 din 23 ianuarie/5 februarie, p.2

²¹ *Arhiva Episcopiei Caransebeșului*, *Fond episcopesc*, dosar 99/1917, nenumărotat.

²² *Ibidem*, *Fond școlar*, dosar 301/1902, nenumărotat.

școlar al comunei bisericești. Bilanțul financiar al acestora era întocmit anual și depus la Cassa Consistoriului Diecesan.²³

Un fond important a fost și cel înființat de Reuniunea Învățătorilor greco-ortodocși de la școlile confesionale din dieceza Caransebeșului. Acesta, ca urmare a unei decizii a adunării generale din 16 septembrie 1908 transferă suma de 20.000 de coroane sub formă de donație consistoriului diecesan pentru a-l administra în scopurile culturale ale diecezei. Banii erau păstrați sub formă de acțiuni: 51 de bucăți la *Albina* – Sibiu, 10 la *Luceafărul* din Vârșeț, 8 la *Banca poporală* din Caransebeș, 4 la *Făgețiana* din Făget și un număr de 3 la *Sentinela* din Satul nou. La aceste se adăugau 6500 de coroane în bani lichizi.²⁴ La cele 4 stipendii a câte 150 de coroane acordate din acest fond aveau acces cu prioritate fiii sau fiicele învățătorilor fondatori sau orfanii acestora, care „sunt avizați la ajutor și vor dovedi purtare bună și calcul bun din studii la școlile medii, comerciale, industriale, militare și pedagogice”²⁵. Dosarele trebuiau depuse până la data de 25 august a anului în curs, concursul fiind publicat și în *Drapelul* de Lugoj. Pentru anul școlar 1915-1916 s-au depus un număr de aproximativ 17 „petiții de cerere”. Bursele se vor acorda următorilor candidați: Constantin Daicoviciu din Căvăran, absolvent al clasei a VI gimnaziale, Cornel Roșca din Mutnicul mare, absolvent al cursului III de pedagogie și lui Cornel Palici din Jebel absolvent a clasei a –IV- a de gimnaziu.²⁶ Pentru anul școlar 1918-1919 prin hotărârea consistoriului diecesan se votează stipendii pentru Ioachim Miloia din Caransebeș, absolvent a cursului II de teologie și lui Damaschin Daicoviciu absolvent al clasei a-III-a de gimnaziu.²⁷

Încasarea banilor de către Cassa Diecesană se făcea din dobânzile provenite din sumele depuse în bănci, sau din creșterea valorilor acțiunilor, din arendarea pământurilor, imobilelor, sau vinderea bunurilor mobile primite prin donație de consistoriu diecesan. Banii erau administrați conform literelor fundamentale ale fiecărei fundații. Tot Episcopia asigura și îndeplinirea cu regularitate a serviciului divin în memoria fondatorilor, îngrijirea locurilor de veci ale acestora²⁸ și pomenirea numelor lor în slujbe periodice, ca semn de recunoștință și veșnică amintire a acestor

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, *Fond epitropesc*, dosar 204/1913, nenumerotat.

²⁵ *Foaia diecesană*, Caransebeș, nr. 32/1914, p.2.

²⁶ *Arhiva Episcopiei Caransebeșului*, *Fond școlar*, dosar 5/1913, nenumerotat

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, *Fond epitropesc*, dosar 490/1889, nenumerotat

„binefăcători ai neamului” cum erau denumiți în documentele și presa vremii, precum și pictare portretului în ulei a fondatorilor.²⁹

Existau la nivelul micilor comunități locale și alte tipuri de fonduri, cu un capital financiar restrâns, dar care își dovedeau utilitatea practică. Astfel învățătorul din Ocna de Fier Dimitrie Isvernariu a înființat corul bisericesc din localitate imediat după venirea sa în comună. Acesta beneficia și de un fond înființat din inițiativa aceluiași inimos dascăl. La banchetele organizate în localitate, corul era nelipsit primind donații din partea locuitorilor sau a invitaților speciali la diferitele evenimente: banchete, sărbători religioase, concursuri, etc. Fondurile adunate erau folosite pentru cumpărarea de cortine, lampioane, plata lăutarilor tocmiți sau a taxelor de licență și către poliție.³⁰

Alte acțiuni de caritate vizau edificarea unor așezăminte sau edificii ce interesau întreaga populație de limbă maternă română și care se bucurau de popularizare prin presă. O astfel de inițiativă a Episcopiei viza construirea unui internat pedagogic greco-ortodox român la Caransebeș. Astfel prin circularul numărul 4381 din 1901 acțiunea este adusă la cunoștința întregului cler și a populației.³¹ S-au deschis „liste de contribuire” până la sfârșitul lunii ianuarie 1902, numele contribuabililor urmând să rămână scrise în „Cartea de aur a neamului” și pomenite în slujbele bisericești. La strângerea acestui fond vor contribui nu doar simplii cetățeni ci și institutele de economii și credit: *Bocșana* din Bocșa montană, *Dunăreana* din Cuvin, *Sentinela* din Satul nou, *Făgețiana* din Făget, etc.³²

Totuși, principala menire a fundațiilor era aceea de a acorda subvenții pentru studii elevilor eminenți, dar săraci. După publicarea în presă și în special în *Foaia diecesană* a numărului burselor, a numelui fundațiilor care le acordau, precum și a condițiilor pentru obținerea stipendiilor, după un anumit timp se întrunea o comisie care analiza toate dosarele depuse, numele celor acceptați, ca și quantumul burselor care erau făcute de asemenea publice. Spre exemplu în anul școlar 1912-1913³³, din Fundația Nicolae Popea au beneficiat de stipendii nepotul episcopului: Nicolae V. Popea, candidat de avocat, Achim Miloia, cleric în clasa a -III- a, Alexandru Pîndei student la Academia de silvicultură din Selmečzbanya, Tatiana Goanță elevă

²⁹ *Ibidem*, dosar 138/1915, nenumărotat

³⁰ *Ibidem*, *Fond școlar*, dosar 42/1901, nenumărotat.

³¹ *Ibidem*, *Fond episcopesc*, dosar 227/1900, nenumărotat.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, *Fond școlar*, dosar 133/1914, nenumărotat

a cursului 3 de pedagogie a Școlii greco-catolice de fete din Lugoj, Victor Vlad student tehnic în anul IV la Școala de poduri și șosele a Politehnicii Iosefine din Budapesta și absolvent a secțiunii de arhitectură a aceleiași politehnicii, Lazăr Voin teolog absolvent, înscris la Facultatea de Filozofie din Budapesta. Aceștia au depus la dosar următoarele documente: extrasul de botez care demonstra apartenența solicitantului la confesiunea greco-ortodoxă română, un atestat de pauperitate eliberat de autoritatea administrativă locală din localitatea în care își aveau domiciliul atât bursierul cât și părinți acestuia și o adeverință cu situația școlară care trebuia să demonstreze „eminența în studii a elevilor sau studenților respectivi”.³⁴

La marea majoritate a studenților stipendiile erau primite pe toată durata cursurilor astfel: studentul tehnic Alexandru Iorga primește conform documentelor din Arhiva Episcopiei o bursă în valoare de 200 coroane semestrial între anii 1914-1916.³⁵ Deoarece în anul școlar 1916-1917 acesta nu mai solicită acordarea ratei din bursă din motive necunoscute, Consistoriul Diecezan suspendă, până la alte dispoziții, acordarea stipendiului. Acesta este votat însă lui Victor Vlad din Lugoj, banii urmând să-i fie eliberați în momentul în care studentul depunea consistoriului atestatul de „progres făcut în studii”.³⁶ Cum studentul la arhitectură Alexandru Iorga trimite consistoriului în cele din urmă atestatele privind situația sa școlară luând toate cele cinci examene cu calificativele eminent și foarte bine i se votează continuarea acordării stipendiului cu mențiunea ca pretendentul să raporteze la timp situația sa școlară.³⁷

Nu puține erau cazurile în care existau întârzieri în prezentarea actelor necesare demonstrării situației școlare, de aceea se cereau regulat informări despre progresele în învățătură ale stipendiștilor. Spre exemplu, absolventul clasei a-II-a Nicolae Cornean primește prin intermediul oficiului parohial din Zăguzeni însărcinarea ca în termen de maxim 8 zile să „substearnă testimoniu de la finea anului școlar 1915-1916”.³⁸ În timpul războiului situația a fost agravată de înrolările în armată ale bursierilor.³⁹ Într-o astfel de situație s-a aflat studentul la filozofie Ioan Penția care, amenințat cu mobilizarea forțată în armata bolșevică, părăsește Budapesta și pleacă la Viena „pe picioare și fără pașaport”. Reușind în cele din urmă să trimită

³⁴ *Ibidem*, dosar 31/1913, nenumărotat și dosar 110/1913

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, dosar 110/1913, nenumărotat.

³⁹ *Ibidem*, Fond epitropesc, dosar 150/1915, nenumărotat

situația sa școlară în august 1919, după o pauză de mai bine de un an.⁴⁰ Regulamentul privind acordarea stipendiilor era respectat cu strictețe de membrii consistoriului diecezan pentru a evita situațiile de fraudă și pentru a departaja solicitanții. Este și cazul studentului la medicină Ioan Popoviciu și a politehnistului Sava Iorgovan, stipendiști ai fundației Trandafil care, deoarece nu și-au justificat „sporul făcut în anul școlar precedent și nici nu s-au scuzat cerând susținerea stipendiilor pe mai departe” li se votează încetarea acordării acestora prin ședința plenară a Consistoriului Mitropolitan din Sibiu în 20 august/2 septembrie 1918.⁴¹ Administrarea fondurilor și a fundațiilor se făcea în mod independent și fără ingerințele vreunui alt for birocratic. În anul 1910 însă, Ministrul de Culte și cel al internelor și comerțului au cerut cu insistență introducerea în literele fundamentionale ale fundațiilor a unui articol care să garanteze dreptul de suprainspecție a statului asupra tuturor instituțiilor filantropice administrate de episcopie în temeiul unui statut organic. În caz contrar, fundațiile ar fi fost trecute în administrarea statului. Consistoriile diecesane nu vor modifica literele fundamentionale, dar vor accepta ca actele contabile să le fie controlate de către experții contabili ai ministerului.⁴²

În spațiul bănățean al secolelor al XIX-lea și al XX-lea, actele filantropice se înscriau unei tradiții care era expresia istorică a sentimentului de caritate și a spiritului de jertfă pentru „binele public” specific comunităților locale bănățene. Este evidentă ascendența istorică, filantropică și caritabilă a întregii societăți românești în fruntea căreia se situau, ca instituții conducătoare Biserica greco-ortodoxă și Școala confesională românească. În Banat mecenatul nu era deci apanajul exclusiv a celor avuți, ci era practicat de toți doritorii „de bine” social, moral și cultural.

FUNDS AND FOUNDATIONS ADMINISTERED BY THE CARANSEBES BISHOPRIC AT THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY.

Summary

In the historical province of Banat there were at the end of the 19th century and the beginning of the following one a considerable number of funds and foundations having charitable purposes that were administered by the Bishopric of Caransebeș. Their greatest majority awarded scholarships to the pupils and students that showed great interest in knowledge.

⁴⁰ *Ibidem*, *Fond școlar*, dosar 97/1913, nenumerotat.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*, *Fond epitropesc*, dosar 490/1889, nenumerotat.

ADUNAREA GENERALĂ A „ASTREI” DE LA CARANSEBEȘ (1930)

DUMITRU TOMONI

În plină criză economică și politică, la doar câteva luni după sosirea intempestivă a prințului Carol și proclamarea lui ca rege al României, „Astra” își ținea adunarea generală în Caransebeș. Era cea de-a doua adunare generală a „Astrei” organizată de către despărțământul Caransebeș, după cea din 1900 de la Băile Herculane, și prima ținută în orașul situat la confluența Sebeșului cu Timișul¹. Criza prin care trecea „Astra”, ca urmare a eșuării proiectului de federalizare a societăților culturale românești din Ardeal și Banat și atragerii ei în sterile confruntări politicianiste, alegerea unei noi conduceri pentru următorii cinci ani, precum și participarea pentru prima dată a președintelui de onoare, regele Carol al II-lea, au stârnit un interes deosebit pentru această adunare.

În 20 februarie 1930, protopopul Andrei Ghidiu, președintele despărțământului Caransebeș solicita Comitetul Central al „Astrei” să aprobe ca adunarea generală să fie ținută la Caransebeș². Luând în calcul invitația despărțământului Caransebeș și faptul că „Astra” niciodată nu și-a ținut adunarea generală în acest oraș, Comitetul Central de la Sibiu a hotărât, în ședința din 10 aprilie 1930, ca adunarea generală din acel an să se țină la Caransebeș, propunând în acest sens zilele de 29-31 august sau 7-9 septembrie. Pentru rezolvarea problemelor organizatorice, președinții despărțământelor centrale Timișoara, Caraș și Severin, erau rugați ca, împreună cu delegații Comitetului Central, Silviu Țeposu, Alexandru Lupeanu și Victor Vâlcovici, rectorul Școli Politehnice din Timișoara, să ia legătura cu protopopul Andrei Ghidiu și să propună programul adunării³. Deși președintele despărțământului Caransebeș optase pentru zilele de 7-9 septembrie

¹ Gheorghe Preda, *Activitatea „Astrei” în 25 de ani de la Unire (1918-1943)*, Sibiu, Edit. Astrei, p. 85-86; Dumitru Tomoni, *Adunările generale ale „Astrei” în Banat după Marea Unire* în *Analele Banatului*, serie nouă, VII-VIII, Timișoara, Edit. Mirton, 2000, p. 671-677; Pamfil Matei, *Adunările generale ale Asociațiunii – Mijloace de afirmare și întărire a conștiinței naționale în „Astra” (Asociațiune transilvană pentru literatura română și cultura poporului român), 1861-1991: 130 de ani de la înființare*, Sibiu, 1992, p. 24-32.

² Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale, Fond *Astra*, doc. 543/1930, f. 1 (în continuare: D.J.S.A.N...).

³ *Ibidem*, *Procese verbale ale Comitetului Central al „Astrei”*, 1930, f. 22.

1923⁴, la 29 iulie a venit în Sibiu o delegație a despărțământului și a episcopiei din Caransebeș formată din vicepreședintele despărțământului Cornel Corneanu, inginerul Pavel Goanță, președintele Comunității de avere din Caransebeș și primarul orașul Caransebeș, Nicolae Domanianțu, solicitând amânarea adunării generale pentru luna octombrie. Până atunci se vor putea pregăti și corurile bănățene și conductul etnografic și se va putea dezveli, eventual, și bustul regelui Ferdinand de la Băile Herculane, considerau emisarii din Caransebeș⁵. A doua zi, Comitetul Central, întrunit într-o ședință extraordinară, accepta propunerea delegației din Caransebeș și hotăra să se solicite sprijinul ministrului Banatului, Sever Bocu și prefecților din Caraș, Severin și Timiș-Torontal⁶.

La 12 august, Comitetul artistic constituit la Caransebeș pentru organizarea manifestărilor culturale făcea un apel către toate corurile și fanfarele bănățene de a lua parte la aceste manifestări, „având în vedere că Banatul nostru este patria cântecului și țara corurilor și fanfarelor, care în nici o altă provincie nu sunt așa de bine organizate ca la noi”⁷. Corurile și fanfarele care doreau să participe trebuiau să se adreseze până la 1 septembrie secretarului Comitetului artistic, Alexandru Bocșianu, funcționar al Episcopiei Caransebeșului.

După mai multe întâlniri, conducerea despărțământului a definitivat un proiect de program și l-a înaintat spre aprobare Comitetului Central de la Sibiu. În ședința din 23 august, acesta l-a aprobat urmând să fie adus la cunoștința presei, despărțămintelor, membrilor onorari și societăților culturale⁸. Când totul părea hotărât, la 1 octombrie primarul orașului Caransebeș solicită telegrafic Comitetului Central să amâne adunarea pentru o altă dată, datorită îmbolnăvirii grave a prefectului județului Severin, Ionel Mocioni⁹, care va și deceda peste două zile¹⁰. Solicitarea primarului de amânare a adunării va fi urmată și de o adresă a Casei Regale prin care se cerea același lucru. De aceea, abia la 1 septembrie Comitetul Central va hotărî o nouă convocare a adunării pentru zilele de 13-14 noiembrie 1930¹¹.

⁴ *Ibidem*, f. 31.

⁵ *Ibidem*, f. 46.

⁶ *Ibidem*.

⁷ „Vestul”, Timișoara, an. I, nr. 93 din 15 august 1930.

⁸ D.J.S.A.N., Fond Astra, *Procese verbale ale Comitetului Central al „Astrei”*, 1930, f. 50.

⁹ *Ibidem*, f. 59.

¹⁰ Teodor Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, București, 1939, p. 385.

¹¹ D.J.S.A.N., Fond Astra, *Procese verbale ale Comitetului Central al „Astrei”*, 1930, f. 65.

Programul manifestărilor propus de către Comitetul aranjator din Caransebeș condus de Cornel Corneanu, va fi aprobat într-o ședință extraordinară a Comitetului Central convocată în ziua de 4 noiembrie 1930¹². Conform acestui program, primirea reprezentanților Comitetului Central se va face în seara zilei de 12 noiembrie, la gară, fiind urmată de o recepție la reședința Episcopiei Ortodoxe a Caransebeșului și de obișnuita seară de cunoștință organizată în restaurantul „Pomul verde”¹³. Programul zilei de 13 noiembrie începea dimineața cu primirea în gara Caransebeș a regelui Carol al II-lea, urmată de serviciul divin, conductul etnografic și defilarea în piața „General Dragalina” și ședința solemnă de deschidere a adunării în sala cinematografului „Luna”. După banchetul festiv din sala primăriei, participanții la adunare urmau să fie invitați la expoziția organizată în Liceul „Traian Doda” de către Comunitatea de avere, Camera de comerț și industrie, Camera agricolă și meseriașii din județ. Manifestările continuau cu ședința festivă a secțiilor literar-științifice ale „Astrei” în sala cinematografului „Luna”, concertul festiv organizat în aceeași sală și se încheiau cu o petrecere dansantă. Vineri, în 14 noiembrie 1930 urma să se desfășoare ședința a doua a adunării generale¹⁴. Programul se încheia cu o notă ce se adresa celor interesați să participe la festivitățile de la Caransebeș. Orice corespondență, se specifica în această notă, urma să fie adresată secretarului Comitetului aranjator, profesorul Ioan Penția. Biroul de încartiruire va funcționa la Primăria orașului Caransebeș, sub coordonarea profesorului Gheorghe Neamțu, directorul Școlii Normale din localitate. Intrarea în biserica catedrală, în sala de ședință și la tribuna publică de la defilare era admisă numai în baza билетelor emise de profesorul Traian Topliceanu¹⁵. Programul, ce cuprindea și participarea regelui Carol al II-lea, va fi popularizat atât de către presa din Banat și Ardeal, cât și de cea din București, dovadă a interesului pentru acest eveniment.

Reprezentanții Comitetului Central, în frunte cu vicepreședintele „Astrei”, Gheorghe Preda, au ajuns în Caransebeș în seara zilei de 12 noiembrie. În gara frumos împodobită cu drapele, covoare, pancarde și ghirlande de verdeață și de flori erau așteptați de Comitetul aranjator, oficialitățile locale și mulți intelectuali dornici de a participa la acest eveniment. Un cuvânt de bun-sosit a fost rostit atât de președintele despărțământului

¹² *Ibidem*, f. 67.

¹³ *Ibidem*, doc. 3670/1930, f. 2.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

Caransebeș, Andrei Ghidiu, cât și de primarul orașului; Nicolae Domănianțu. În numele Comitetului Central a răspuns vicepreședintele Gheorghe Preda¹⁶. După cazare au fost așteptați la reședința episcopului Iosif Traian Badescu, într-o atmosferă sărbătorească, întreținută de „miile de caransebeșeni și miile de țărani și țărance, sosite din întreg Banatul” și de către corul catedralei și Reuniunea de cântări din Caransebeș, condusă de profesorul Constantin Vladu. În numele „Caransebeșului cultural” și al Comitetului de organizare, oaspeții au fost salutați de către Ioan Penția, directorul Liceului „Traian Doda” pentru că: „Astra a fost altarul în care s-a păstrat vie credința neștirbită în zilele de mai bine și în dreptatea pe care ne-a făcut-o cerul la 1 decembrie 1918”¹⁷. Și de această dată, cel care a mulțumit pentru primirea făcută a fost vicepreședintele Gheorghe Preda.

În dimineața zilei de 13 noiembrie „Orașul atâtor manifestații românești de altădată, leagănul marilor patrioți, episcopul Popasu și generalul Doda, cetățuia românului dărz și integral al vremurilor de demult, așezată la poalele Țarcului și pe malul drept al Timișului, s-a îmbrăcat de sărbătoare și bucurie”, consemna gazeta clujeană „Patria”¹⁸. „Flori, flori pretutindeni. Ca și când vara și-ar fi păstrat zgârcită toată comoara ei de frumusețe, ca toamna să poată dărui întreg belșugul de flori al acestui an” unei sărbători, considerată de corespondentul gazetei timișorene „Voința Banatului” drept un omagiu adus de „Astra” „vechiului oraș cu un lung și măreț trecut cultural”¹⁹. Atmosfera sărbătorească era descrisă și de către ziarul „Vestul”, singurul cotidian românesc din Banat: „Odată cu ivirea zorilor au început să curgă cetele de țărani spre Caransebeș. În costume pitorești, bărbați și femei, copii, trec rânduri, rânduri și se înșiruie de-a lungul drumului pe unde va trece regele. Toate străzile sunt pline de lume, care și-au deschis larg ferestrele și au abordat minunate covoare și scoarțe țărănești pe suprafața zidurilor”²⁰. De la gară, unde a fost întâmpinat de ministrul Banatului, Sever Bocu și de primarul orașului Caransebeș, Nicolae Domănianțu, regele s-a îndreptat în automobil spre biserică, fiind ovaționat de către miile de participanți, locuitori ai Caransebeșului, delegați ai satelor

¹⁶ *Adunarea Generală de la Caransebeș (1930)* în „Transilvania”, Sibiu, an. LXI, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1930, p. 24.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ „Patria”, Cluj, an. XII, nr. 245 din 15 noiembrie 1930; vezi și „Foaia diecezană”, Caransebeș, an. XLV, nr. 46 din 15 noiembrie 1930.

¹⁹ „Voința Banatului”, Timișoara, an. X, nr. 46 din 16 noiembrie 1930.

²⁰ *Marile serbări de la Caransebeș* în „Vestul”, an. I, nr. 170 din 15 noiembrie 1930.

bănățene, profesori și elevi ai școlilor din Caransebeș, Lugoj și Timișoara, membrii mai multor coruri bănățene. În fața automobilului regal mergeau 200 de călăreți îmbrăcați în costume naționale. Convoiul era format de miniștrii Nicolae Costăchescu, Voicu Nițescu, Valer Moldovan, mitropolitul Nicolae Bălan, episcopii Iosif Traian Badescu al Caransebeșului, Grigore Comșa al Aradului și Alexandru Nicolescu al Lugojului, protopopii din Vârșeț, Timișoara, Lugoj, Lipova, senatori, deputați, prefecți, reprezentanți ai societăților culturale, ai presei etc. Serviciul divin a fost oficiat de episcopul Grigore al Aradului, asistat de arhimandriții Policarp Morușca de la Hodoș-Bodrog și Vasile Lăzărescu din Oradea, protopopii Andrei Ghidiu și Fabriciu Manuilă din Lipova și diaconii Ioan David și T. Roșca. La slujba religioasă participă și mitropolitul Nicolae Bălan, episcopul Iosif Traian Badescu și peste 140 de preoți²¹.

Sedinta festivă de deschidere a adunării s-a ținut în sala cinematografului „Luna” în prezența oficialităților politice, înaltelor fețe bisericești, reprezentanților Comitetului Central, a 20 de despărțăminte și celor mai cunoscute instituții culturale. Erau reprezentate Academia Română (prin Octavian Goga), Direcția Educației Poporului (Emanoil Bucuța și Constantin Nedelcu), Societatea Scriitorilor Români (Jean Bart), Centrala Caselor Naționale (Ion Manolescu), Universitatea Liberă din București (Mihail Dragomirescu), Asociația Profesorilor Secundari din România (Iuliu Vuia), Asociația Învățătorilor din România (Dumitru V. Țoni), Asociația Publiciștilor din România (Petre Roziade), Oficiul Național al Cooperăției Române (Ștefan Roșianu), Asociația „Andrei Șaguna” a Clerului Ortodox (Nicolae Colan și Gheorghe Ciuhandu), etc. Regionala „Astra Basarabeană” a fost reprezentată de către Teodor Iacobescu din Cetatea-Albă, iar Regionala „Astra Dobrogeană”, de către P. Stoenescu din Constanța. Din partea despărțămintelor „Astreii” și a altor instituții culturale au venit la Caransebeș personalități cunoscute și apreciate în Banat și Ardeal: Ioan Lupaș, Ion Agârbiceanu, Silviu Dragomir, Onisifor Ghibu, Ioachim Miloia, Silviu Țeposu, Teodor Botiș, Ilie Rusmir, Dănilă Ilițescu, Coriolan Buracu, Horea Teculescu etc.²². Indiscutabil, prezența regelui a focalizat atenția presei, fiind prezenți la Caransebeș reporteri și corespondenți ai gazetei „Universul”, „Curentul”, „Dimineața”, „Adevărul”, „Epoca”, „Cuvântul”, „Viitorul”, „Patria”, „Gazeta Transilvaniei”, „Unirea”, „Unirea Poporului”,

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*; vezi și „Transilvania”, an. LXI, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1930, p. 28.

„Vestul”, „Răsunetul” și revistelor „Țara noastră”, „Societatea de mâine” și „Semenicul”²³.

Așezarea în prezidiu, în dreapta regelui a mitropolitului ortodox Nicolae Bălan și a vicepreședintelui „Astrei” Gheorghe Preda, iar în stânga, a episcopului unit Alexandru Nicolescu și a ministrului Banatului, Sever Bocu, nu era lipsită de semnificații. Din păcate, armonia și colaborarea culturală și confesională caracteristică multor adunări generale ale „Astrei”, la Caransebeș, a lăsat de dorit.

Cuvântul de deschidere a fost rostit de către mitropolitul Nicolae Bălan, desemnat președinte al adunării în locul președintelui „Astrei”, Vasile Goldiș, care din motive de sănătate nu a putut participa la această adunare. Mitropolitul a început și și-a terminat discursul prin fraze măgulitoare adresate regelui, fraze ce vor deveni timp de un deceniu nelipsite de la nici o manifestare organizată în prezența regelui sau a reprezentanților acestuia. Cât despre „Astra” și viitorul ei, vorbitorul se arăta optimist, pentru că „Astra” „nu și-a epuizat rostul deodată cu înfăptuirea unității naționale”, mai mult, „steagul ei, purtat în trecut prin atâtea izbânzii, trebuie să fie ridicat tot mai sus și purtat cu tot mai mare însuflețire pe drumul marilor lui destine. Sub cutele lui, binecuvântate de biserică încă de la primele începuturi, sunt chemați să-și adune entuziasmul și vrednicia toți fiii luminați ai neamului nostru, pentru realizarea treptată a marelui postulat al viitorului: disciplina morală și solidaritatea națională, întemeiată pe cultura națională – cheazășia sigură a biruințelor și gloriei din viitor a neamului nostru”²⁴. Nici criza economică și spirituală în care se găsea țara, nici șomajul intelectual mult peste limitele acceptabile, nici neajunsurile democrației românești nu pot afecta optimismul mitropolitului, pentru că „Astra” a trecut prin momente mult mai grele, și de fiecare dată, printr-o solidaritate națională și culturală a reușit să-și exprime identitatea și să-și promoveze programul cultural. Interesul manifestat pentru această adunare și prezența regelui, care era în același timp și președintele de onoare al „Astrei”, constituia în opinia vorbitorului, garanția unei revitalizări a celei mai importante societăți culturale din Banat și Ardeal.

Discursul regelui, sobru și scurt, se dorea a fi un omagiu adus trecutului glorios al „Astrei”, în care vedea un colaborator „mai ales în acele zile, când mijloacele restrânse ale statului nu-i permit a-și îndeplini toată datoria către școală”. „Astra”, ca de altfel toate societățile culturale erau

²³ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. 3834/1930, f. 1.

²⁴ „Transilvania”, an. LXI, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1930, p. 6.

chemate nu „să învețe buchile pe copii, ci să completeze rolul școlii în viața da stat și de toate zilele, să aducă școala în viața cotidiană a mulțimii”²⁵.

Discursurile rostite de Sever Bocu, în numele Banatului, de Octavian Goga în numele Academiei Române, de episcopii Grigore Ghidiu, în numele despărțământului Caransebeș, de Jean Bart, Mihail Dragomirescu, Ioan Manolescu și Emanuil Bucuța, în numele societăților pe care le reprezentau, atingeau tangențial sau deloc trecutul, prezentul sau viitorul „Astre”. Invariabil, ele glorificau restaurația și-l elogiau pe noul rege prezentat drept „cavaler al luminii”, „sol al Cerului” sau „voievod al culturii românești”, comparându-l cu Alexandru Macedon, Constantin Brâncoveanu, Neagoe Basarab sau „legendarul Lohengrin”²⁶. Episcopul Lugojului, Alexandru Nicolescu, vedea în rege conducătorul providențial: „Sunteți singurul chemat, Sire, să fericțiți pe această fiică a marelui și divinului Traian, care este țara noastră, grupând într-un singur mănunchi forțele cele mai bune, forțele vii ale neamului... Fie slăvită clipa, Sire, în care steaua norocoasă a neamului ni Te-a vrăjit nouă și ni Te-a dăruit neamului”²⁷. Mesajul transmis de Vasile Goldiș, obligat din motive de sănătatea să stea departe de frenezia serbărilor de la Caransebeș, nu se deosebea cu nimic de cele ale participanților: „Ca un strălucit Crai Nou ai răsărit în bezna disperării generale și iată nădejdi salvatoare încolțesc azi în sufletele milioanelor de români. Cu trupul încă bolnav, dar cu sufletul luminat de o mare bucurie, mă asociez mulțimilor care azi Vă aclamă la Caransebeș, unind prin uralele lor piscurile Semenicului cu înălțimile înzăpezite ale bătrânului Țarcu și urez și eu: Trăiască bunul nostru Stăpân și Rege, nădejdea de glorie și mărire a neamului românesc, Carol al II-lea”²⁸. Și eram doar la câteva luni de la întoarcerea lui Carol al II-lea în țară și la începutul promovării unui cult al personalității fără precedent în România modernă.

Nici presa nu s-a lăsat mai prejos. De la marile cotidiene și până la gazete din provincie, regele era considerat eroul zilei și salvatorul neamului. Spre exemplificare reproducem un pasaj dintr-un articol apărut în „Răsunetul” din Lugoj, gazetă ce cu siguranță nu-și făcea iluzia unui sprijin

²⁵ „Astra” la Caransebeș. *Impresii, discursuri, constatări*, Caransebeș, f. a., p. 6; vezi și „Curentul”, București, an. III, nr. 1012 din 15 noiembrie 1930; „Universul”, București, an. XLVIII, nr. 284 din 15 noiembrie 1930; „Cuvântul”, București, an. VII, nr. 2001 din 15 noiembrie 1930; „Neamul românesc”, București, an. XXV, nr. 254 din 15 noiembrie 1930.

²⁶ „Astra” la Caransebeș. *Impresii, discursuri, constatări*, Caransebeș, passim.

²⁷ „Transilvania”, an. LXI, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1930, p. 15-16.

²⁸ *Ibidem*, p. 4.

regal: „Incontestabil că ziua primă a fost cea mai luminoasă, cea mai înălțătoare de cugete și de suflete, care prin prezența M.S. Regelui Carol al II-lea a atins culmile sublimului în acele momente, în care sufletul Regelui s-a contopit cu sufletul poporului său într-un singur gând: culturalizarea nației române și a întrecut chiar și măreția adunărilor dinainte de război”²⁹.

Dincolo de aceste aprecieri ditirambice, venirea în țară a lui Carol al II-lea în plină criză economică era privită atunci cu mari speranțe de mulți români. Am insistat asupra acestor detalii pentru că ele prefigurau o etapă distinctă din istoria României, dominată de Carol al II-lea și finalizată prin instaurarea unui regim autoritar, de tranziție spre regimurile dictatoriale ce s-au succedat la conducerea țării până în decembrie 1989.

Ședința festivă s-a încheiat cu alegerea comisiilor de lucru, pentru că în realitate „Astra” se confrunta cu numeroase probleme: comisia pentru examinarea raportului general pe anul 1929/1930; comisia pentru cenzurarea cheltuielilor pe anul 1929 și a proiectului de buget pe 1931; comisia pentru înscrierea de noi membri; comisia pentru examinarea proiectului de modificare a „pragmaticii de serviciu” și a regulamentului fondului de pensie al funcționarilor „Astrei”; comisia pentru examinarea propunerilor și cea pentru propunerea candidatului la președinție și a membrilor comitetului central pentru perioada 1930-1935³⁰.

La banchetul organizat în sala restaurantului „Pomul verde”, cu participarea a 300 de invitați s-a ținut un singur toast de către mitropolitul Ardealului, închinat regelui. Mulțumind pentru urările făcute, acesta și-a exprimat speranța că și „Astra”, ca și celelalte societăți culturale, va ști să-l urmeze și să-i dea „mâna lor de ajutor” în realizarea unui amplu program cultural. Din păcate pentru evoluția „Astrei”, regele a dovedit multă consecvență în realizarea acestui proiect cultural, în urma căruia și „Astra”, subordonată Serviciului Social, va fi folosită în sistemul de propagandă a regimului autoritar instaurat de Carol al II-lea la începutul anului 1938.

După banchet, s-a inaugurat expoziția industrială organizată în Liceul „Traian Doda” din localitate. La intrare, participanții, în frunte cu regele, au fost întâmpinați cu un „Imn de slavă” executat de Reuniunea română de cântări și muzică din Lugoj, condusă de Filaret Barbu. Expoziția, ce-și propunea să prezinte bogățiile județelor Severin și Caraș, era organizată în mai multe secțiuni: pictură bănățeană veche și contemporană, silvicultură, industria lemnului, vânătoare, ornitologie, industria metalurgică, chimică, textilă,

²⁹ „Astra” în Banat în „Răsunetul, Lugoj, an. IX, nr. 48 din 23 noiembrie 1930.

³⁰ „Transilvania”, an. LXI, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1930, p. 29.

minieră și mica industrie. Participau la această expoziție întreprinderi cunoscute în Banat – „Titan, Nădrag, Călan”, Ferdinand, Margina, Tomești, Fabrica de țiglă „Muschong” din Lugoj, minele din Teregova, Filatura de mătase din Lugoj, carierele de marmură din Ruschița – școlile de meserii din Cornea și Bozovici, Școala profesională „Ion Popovici-Bănățeanul” din Lugoj și numeroși meseriași din Caransebeș, Lugoj, Orșova, Cornereva etc.³¹. Expoziția a fost apreciată de numeroși vizitatori și de conducerea „Astrei”, care a oferit 33 de „Diplome de onoare” – Comunitatea de avere din Caransebeș, Camera de comerț și industrie din Lugoj, Uzinele metalurgice „Titan, Nădrag, Călan”, Fabrica de țiglă „Muschong” din Lugoj, Școala de menaj „Principesa Elena” din Caransebeș, Școala profesională „Ion Popovici-Bănățeanul” din Lugoj, Școala de arte și meserii din Bozovici etc. – și 48 de „Diplome de recunoștință” – Ocolul silvic Rusca-Montană, Societatea anonimă pentru distilarea lemnului Margina, Fabrica de calapoade Lugoj, Fabrica de sticlă Tomești, Stațiunea Băile Herculane, Școala de arte și meserii din Cornea, Fabrica de var Băile Herculane, minele din Teregova și Plavișevița, morile din Lugoj și Căvăran etc.³².

După vizitarea expoziției s-a ținut ședința festivă a secțiunilor științifice și literare ale „Astrei”, tot în sala cinematografului „Luna”, în cadrul căreia universitarii clujeni Ioan Lupaș și Gheorghe Bogdan-Duică au vorbit despre „Importanța luptei de la Posada” – împlinindu-se atunci 600 de ani de la această bătălie – și respectiv viața și activitatea bănățeanului Vasile Maniu, fost membru al Academiei Române³³. După această ședință festivă, regele și o parte a oficialităților au părăsit orașul Caransebeș.

Seara a urmat un concert coral, la care și-au dat concursul Reuniunea română de cântări din Lugoj, condusă de Filaret Barbu, corul „Banatul” din Timișoara, condus de Sabin Drăgoi, și corurile reunite ale catedralei și ale Reuniunii române de cântare și muzică din Caransebeș, conduse de Constantin Vladu.

Ședința a doua a Adunării Generale de la Caransebeș a început în dimineața zilei de 14 noiembrie prin citirea telegramelor de felicitare trimise de: patriarhul Miron Cristea, vicepreședintele „Astrei”, Octavian Russu, episcopul Maramureșului, Alexandru Russu, președintele Ligii Culturale,

³¹ „Răsunetul”, an. IX, nr. 48 din 23 noiembrie 1930; „Vestul”, an. I, nr. 172 din 17 noiembrie 1930.

³² „Transilvania”, an. LXI, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1930, p. 81.

³³ „Dreptatea”, București, an. IV, nr. 934 din 15 noiembrie 1930; vezi și „Cuvântul”, București, an. VII, nr. 2001 din 15 noiembrie 1930; „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, an. XCIII, nr. 120 din 16 noiembrie 1930.

Nicolae Iorga, președintele Societății pentru cultura și literatura română din Bucovina, Grigore Nandriș, președintele Regionalei „Astra Basarabeană”, G. Ifrim, președintele Asociației Bănățene din București, Emil Brancovici, președintele Societății „Cele trei Crișuri”, Gheorghe Bacaloglu, rectorul Școlii Politehnice Timișoara, Victor Vâlcovici etc.³⁴.

Raportorul comisiei pentru examinarea raportului general, Alexandru Hodoș, apreciază activitatea Comitetului Central și inițiativele secțiunilor științifice și literare, dar informează adunarea că multe dintre aceste inițiative nu s-au materializat, din cauza resurselor materiale insuficiente. În ceea ce privește activitatea despărțămintelor, raportul consemnează multe neajunsuri, propunând Comitetului Central să examineze cu toată atenția această activitate și să treacă la reorganizarea unor despărțăminte cu o activitate necorespunzătoare. Comisia și-a exprimat dorința ca revista „Transilvania” să apară din nou regulat și să se tipărească și o gazetă pentru popor. Discutând și situația Muzeului „Avram Iancu” din Vidra, comisia propunea mutarea acestuia la Alba Iulia³⁵. În ceea ce privește numeroasele propuneri făcute cu ocazia Congresului cultural ținut la Sibiu în 24-26 aprilie 1930³⁶, raportul propunea Comitetului Central să structureze aceste probleme în funcție de importanța și posibilitățile de transpunere în practică.

Reprezentanții regionalelor „Astra Basarabeană” și „Astra Dobrogeană” au prezentat un raport de activitate, subliniind atât realizările obținute, cât și numeroasele dificultăți materiale cu care se confruntă. Comitetul Central a fost autorizat ca, în limita posibilităților materiale să sprijine activitatea acestor regionale, pentru ca mesajul „Astrei” să poată pătrunde și în aceste zone geografice. Potrivit raportului prezentat de Iuliu Vuia din partea comisiei pentru înscrierea de noi membri, și-au anunțat înscrierea 2 membri fondatori – Augustin Munteanu, director de bancă și învățătorul Nicolae Gavrilă, 11 membri pe viață – Pavel Goanță, președintele Comunității de avere din Caransebeș, Ilie Orzescu, director de bancă, consilierii eparhiali Romul Ancușa și Aurel Moaca, profesorul Cornel Otonoga, învățătorul Simion Botescu, preotul George Frățilă etc. și 194 membri activi – primarul Nicoleta Domăneanțu, prim-notarul Teodor Dragomir, șeful Poliției Caransebeș Dimitrie Boica, directorii de bancă Ioan

³⁴ „Transilvania”, an. LXI, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1930, p. 31.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Congresul cultural al Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român „Astra” ținută la Sibiu în 24, 25 și 26 aprilie 1930*, Sibiu, 1930 („Transilvania”, an. LXI, ianuarie-iunie 1930, nr. 1-6).

Târziu și Emilian Orzescu, secretarul eparhial Dimitrie Sgăvârdea, consilierul eparhial Nicolae Cornean, directorii de liceu Ioan Penția și George Neamțu, profesorii Traian Topliceanu, Ioan David, Zeno Muntean, Nicolae Tomici, Remus Pop etc³⁷.

Adunarea a luat în dezbateri mai multe propuneri făcute din timp și prezentate de către protopopul Ioan Duma din Petroșani: alegerea filologului romanist Meyer Lübke, profesor la Universitatea din Bonn, ca membru de onoare al „Astrei”, ridicarea unui cămin cultural în Cluj, alegerea unei comisii pentru modificarea statutelor și reorganizarea „Astrei”, intensificarea propagandei culturale în rândul românilor din Secuime. Propunerea universitarului clujean Valer Moldovan, fruntaș al Partidului Național Țărănesc și ministru al Ardealului, ca președintele „Astrei” să se abțină de la orice manifestare politică și să nu poată ocupa nici o funcție politică în perioada de exercitare a mandatului încredințat de adunarea generală, a stârnit discuții contradictorii. Pentru că această propunere presupunea modificarea statutelor, ea a fost lăsată în seama Comitetului Central pentru a o analiza atunci când se vor discuta și statutele „Astrei”³⁸.

Raportorul comisiei pentru alegerea președintelui și a noului comitet central pentru perioada 1930-1935 a propus o listă de 40 de membri, listă primită cu aclamații de către adunare. Între cei 40 de membri ai Comitetului Central erau cunoscute personalități Octavian Goga, mitropolitul Nicolae Bălan, episcopul clujean Nicolae Ivan, Ion Agârbiceanu, universitarii clujeni Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Alexandru Borza, Nicolae Drăgan, Valer Moldovan și Petre Poruțiu, sibienii Octavian Russu, Gheorghe Preda, Silviu Țeposu, Gheorghe Moga, Ioan Bunea, Ioan Vătășanu, Emilian Cioran etc. Bănățenii erau reprezentați în acest comitet de episcopul Lugojului, Alexandru Nicolescu, profesorii Ioachim Miloia și Ilie Rusmir și avocatul Cornel Corneanu³⁹.

Alegerea președintelui „Astrei” a constituit momentul cel mai delicat și în același timp cel mai controversat al adunării. În istoria „Astrei” de aproape șapte decenii au mai fost cazuri când alegerea președintelui a stârnit patimi și dispute, dar niciodată nu s-a ajuns la un adevărat scandal electoral specific confruntărilor politice. Criza prin care trecea „Astra”, frământările interne politicianiste și partizane s-au dezlănțuit mai mult decât s-ar fi putut crede. Referindu-se la prima zi a adunării, cotidianul „Universul” își

³⁷ D.J.S.A.N., doc. 45/1931 f. 70-72.

³⁸ „Vestul”, an. I, nr. 171 din 16 noiembrie 1930.

³⁹ *Ibidem*; vezi și „Cuvântul”, an. VII, nr. 2002 din 16 noiembrie 1930.

informa cititorii: „Atmosfera în care se deschide congresul <Astrei> la Caransebeș, e foarte încărcată. Guvernânții fac sforțări disperate să impună la președinția acestei societăți pe d. Vaida. În acest scop, d. Sever Bocu a mobilizat întreaga administrație în localitate, urmând terorizarea adunării. Prefecții și deputații din Ardeal au fost convocați prin circulare date de Ministerul Instrucțiunii, să participe la adunare”⁴⁰. Fondurile arhivistice ale celor trei prefecturi din Banat nu confirmă asemenea afirmații chiar dacă la Adunarea Generală de la Caransebeș a participat atât ministrul Instrucțiunii Publice și Cultelor, Nicolae Costăchescu, cât și prefecții județelor Severin, Caraș, Timiș-Torontal, Mehedinți și Dolj. Același cotidian anticipa „cu prilejul dezbaterilor, conflicte serioase, care pot să degenereze și în scandal, întrucât agenții național-țărăniști încearcă intimidarea membrilor adevărați ai Astrei”. Însăși comisia de candidare a noului președinte s-a numit pe criterii politice: 4 național-țărăniști – Valer Moldovan, Gheorghe Crișan, subsecretar de Stat, Coriolan Buracu, deputat de Caraș și Augustin Popa, deputat de Târnava-Mică, 2 liberali – Gheorghe Bogdan-Duică și Cornel Corneanu, 2 aversecani – Silviu Dragomir și Vasile Lohan și 3 neangajați politic – Ioan Penția, Vasile Lăzărescu și Liviu Ionașiu⁴¹.

Într-adevăr, comisia pentru propunerea candidatului la președinție nu a putut avea o propunere unanimă. Din cei 10 membri ai comisiei – între timp Augustin Popa s-a retras din comisie – numai 7 au susținut candidatura lui Vasile Goldiș, cu toate că nici greco-catolicii Alexandru Vaida-Voevod și episcopul Alexandru Nicolescu – variante dorite de național-țărăniști – nu și-au depus candidatura. De aceea, raportorul comisiei, Gheorghe Bogdan-Duică, înainte de a face propunerea de președinte, solicită participanților la adunare să manifeste înțelegere și toleranță reciprocă în buna tradiție a „Astrei”, pentru „a putea pleca cu toții împăcați și uniți”⁴². În ciuda acestui apel, anticipatul și în același timp provocatul incident s-a produs într-o formă fără precedent în istoria acestor adunări generale, fiind comentat atât de presa bucureșteană cât și de cea din provincie. Deși procesul verbal al ședinței minimaliza incidentul, consemnând doar că: „Adunarea generală aclamă lista Comitetului Central în întregime și fără nici o obiecție, iar la pronunțarea numelui d-lui Vasile Goldiș, asistența cu excepția unui mic grup de țărani, izbucnește în urale și ovațiuni nesfârșite la adresa d-lui

⁴⁰ *Congresul „Astrei” la Caransebeș* în „Universul”, an. XLVIII, nr. 284 din 15 noiembrie 1930.

⁴¹ „Transilvania”, an. LXI, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1930, p. 29.

⁴² *Idem*, nr. 285 din 16 noiembrie 1930.

Vasile Goldiș⁴³, în realitate, în afara uralelor au fost și vociferări și chiar huiduieli. În fața acestei situații inedite, președintele ședinței, mitropolitul Nicolae Bălan, într-o atmosferă de vacarm a bătut cu toiagul de mitropolit în masă pentru a restabili ordinea și apoi a anunțat închiderea lucrărilor. Insolitul gest al înaltului ierarh a surprins asistența și a provocat aprinse comentarii.

Oficiosul clujean al Partidului Național Țărănesc „Patria”, într-un amplu articol cu titlul „Scandaloasa alegere de la Caransebeș” și subtitlul „Faliții politici proclamă de președinte al <Astrei> pe d. Goldiș împotriva voinței majorității zdrobitoare a delegaților”, consemna: „Fiind propus pentru președinte Vasile Goldiș, întreaga sală protestează zgomotos strigând: nu ne trebuie Goldiș, trăiască Șextil Pușcariu. În zgomotul asurzitor președintele încearcă să vorbească, dar nu poate fi auzit nici de cei care stăteau în jurul lui pe estradă. Enervat, mitropolitul Bălan ridică bastonul și lovește violent în masă. Se naște un enorm scandal, președintele părăsește sala fără să suspende ședința⁴⁴. Subiectivismul articolului este evident, iar dacă îi alăturăm o altă apreciere făcută de aceeași gazetă la alegerea președintelui Vasile Goldiș în 1923, când acesta era membru marcant al Partidului Național, partizanatul politic este fără dubii: „ca și antecesorii lui, face parte din acea pleiadă de intelectuali ardeleni care au fost întotdeauna în fruntea mișcărilor noastre culturale. În urma profesiei sale a fost indicat să conducă masele mari ale poporului, întocmai ca și vrednicii săi înaintași. Situația de astăzi nu este decât o continuare a activității sale din trecut⁴⁵. Va sesiza acest lucru și corespondentul ziarului „Universul”, afirmând că aceiași oameni „care au proclamat președinte al <Astrei> pe Vasile Goldiș înainte cu cinci ani țineau cu orice preț acum, să împiedice re alegerea acestuia, pentru a se răzbuna astfel împotriva unui fost fruntaș al lor, care-i părăsise”, transformând adunarea într-un „teren de luptă pentru această răfuială tardivă⁴⁶”.

De fapt, tonul contestațiilor și atacurilor la adresa mitropolitului Nicolae Bălan, l-a dat Sever Bocu, care nu poate fi exonerat de implicarea în incidentele de la Caransebeș. Într-un interviu acordat cotidianului timișorean „Vestul”, reprodus integral sau parțial și de alte publicații⁴⁷, fruntașul

⁴³ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. 3834/1930, f. 4.

⁴⁴ „Patria”, an. XII, nr. 245 din 15 noiembrie 1930.

⁴⁵ Idem, an. V, nr. 188 din 31 august 1923.

⁴⁶ „Universul”, an. XLVIII, nr. 288 din 19 noiembrie 1930.

⁴⁷ „Dimineața”, București, an. XXVI, nr. 8590 din 19 noiembrie 1930; „Patria”, an. XII, nr. 245 din 15 noiembrie 1930; „Unirea”, Blaj, an. XL, nr. 47 din 22 noiembrie 1930; „Răsunetul”, an. IX, nr. 48 din 23 noiembrie 1930.

național-tărănist îl acuza fără rezerve pe mitropolit că „a înlăturat cu brutalitate o tradiție pe care a moștenit-o de la toți antecesorii săi: Șaguna, Roman, Mețianu, a căror toleranță religioasă stabilise o rotație între ortodocși și uniți la președinția Astrei”, și astfel a făcut în mod deliberat jocul averescanilor⁴⁸. Dacă oficiosul unit din Blaj „Unirea” aprecia interviul lui Bocu, folosindu-l drept argument în atacurile îndreptate împotriva mitropolitului Bălan, pe care îl acuza de intoleranță religioasă⁴⁹, cotidianul „Universul” condamna acest interviu pentru atacul „neobișnuit de trivial” lansat împotriva mitropolitului⁵⁰. Același cotidian îl acuza pe Sever Bocu de implicare în incidentele de la Caransebeș, considerând că el a adus în sală „50 de partizani devotați, muncitori cu palma, săteni, dar mai cu seamă agenți electorali, culeși de prin cârciumi și puși sub directă îndrumare a deputaților Leucuția și Morariu”⁵¹. O poziția similară o are și „Telegraful român”: „Impresionantele serbări desfășurate la Caransebeș, cu prilejul Adunării Generale a <Astrei> au avut un epilog dintre cele mai regretabile. O ceată de derbedei adunați din piața orașului bănățean și aduși în sala de ședințe de doi deputați majoritari – Leucuția și Morariu – au încercat să zădărnicească alegerea noului comitet al <Astrei>, dându-se la urlete sălbatice sub ochii d-lui Sever Bocu, directorul ministerial al Banatului, care a regizat această incalificabilă scenă”⁵². Starea tensionată și duritatea confruntării celor două tabere sunt evidente și din interviul acordat de Octavian Goga ziarului „Dimineața”, la doar câteva zile de la consemnarea incidentului: „Dacă ar fi fost vorba să se pună în discuție persoana d-lor Vaida, Iorga sau Sextil Pușcariu, mă ridicam hotărât împotriva lor, cu orice risc și gata a face să zboare pe fereastră urna”⁵³.

Dincolo de anumite exagerări, de o parte și de alta, implicarea factorului politic era o realitate greu de contestat. O va consemna cu deplină obiectivitate și săptămânalul sibian „Foaia poporului”, în numărul din 23 noiembrie 1930: „Chestiunea alegerii noului președinte a fost una dintre cele mai arzătoare în cursul adunării. Părerile s-au împărți după considerente personale, politice sau locale”. Atent la evoluția „Astrei”, și Nicolae Iorga, într-un interviu publicat în gazeta proprie „Neamul românesc”, considera că asociația trecea prin momente grele, fiind sfâșiată de intrigi politice, de care

⁴⁸ „Vestul”, an. I, nr. 171 din 16 noiembrie 1930.

⁴⁹ „Unirea”, an. XL, nr. 47 din 22 noiembrie 1930.

⁵⁰ „Universul”, an. XLVIII, nr. 288 din 19 noiembrie 1930.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² „Telegraful român”, Sibiu, an. LXXVIII, nr. 83-84 din 19 noiembrie 1930.

⁵³ „Dimineața”, an. XXVI, nr. 8590 din 19 noiembrie 1930.

n-ar fi străin nici Octavian Goga, care i-a propus candidatura la președinția „Astrei”, în 1922, fără a-l consulta în prealabil”⁵⁴. Un alt om de cultură, Perpessicius, atrăgea atenția asupra consecințelor grave ce le va avea politizarea „Astrei”, în ciuda faptului că acest pericol a fost semnalat și dezbătut și la Congresul cultural din aprilie 1930. Toate societățile culturale atrase în diferite combinații politice au avut numai de pierdut, Perpessicius exemplificând cu „decadența corurilor și fanfarelor bănățene observată la timp și datorată acelorași imixtiuni politice și acelorași veninuri electorale”⁵⁵. În două articole publicate în „Cuvântul”, al cărui colaborator literar era, cunoscutul critic făcea o pertinentă analiză a evoluției „Astrei” după Unire, oprindu-se asupra unor momente ce puneau sub semnul întrebării viabilitatea acestei instituții. Susținând fără rezerve necesitatea continuării programului de omogenizare spirituală și socială promovat de „Astra” după 1918, Perpessicius consideră că asociația „va cunoaște iar zilele de glorie”, atunci când va renunța la combinații politice și-și va alege un președinte care „să fie străin de politica de partid, un președinte cu prestigiu și autoritate culturală”⁵⁶.

Prin cele două momente de răsunet, cel protocolar determinat de prezența regelui și cel tensionat provocat de alegerea președintelui, Adunarea Generală de la Caransebeș a însemnat în viața „Astrei” sfârșitul unei perioade distincte și începutul alteia, marcată de marea criză economică, guvernarea național-țărănistă și restaurația carlistă⁵⁷.

L'ASSEMBLÉE GÉNÉRALE DE "ASTRA" - CARANSEBES (1930)

Résumé

Même si la vie politique et économique était marquée par une profonde crise, néanmoins le prêtre Andrei Ghidu a adressé un document officiel au Comité Central de Astra, pour que celle-ci tienne son assemblée générale à Caransebes. Après plusieurs séances, la direction de la section de Caransebes a mis au point le programme, qui a été approuvé dans une séance extraordinaire du Comité Central, convoqué à 4 novembre 1930.

À l'aube du jour de 13 décembre 1930 la ville, préparé pour une grande fête, recevait ses invités. L'atmosphère était décrite en détail par le journal "l'Ouest", la seule publication

⁵⁴ „Neamul românesc”, an. XXV, nr. 256 din 18 noiembrie 1930.

⁵⁵ „Cuvântul”, an. VII, nr. 2007 din 21 noiembrie 1930.

⁵⁶ Idem, nr. 2000 din 14 noiembrie 1930.

⁵⁷ Valer Moga, *Astra și societatea 1918-1930*, Cluj Napoca, Edit. Presa Clujeană Universitară, 2003, p. 121.

roumaine de Banat. À la gare, le roi Carol le II-e a été reçu par le ministre du Banat, Sever Bocu, et le maire de Caransebes, Nicolae Domaneantu. Du convoi officiel faisaient aussi partie l'Archevêque Nicolae Balan, les chèvèques Iosif Traian Badescu, Grigore Comsa et Alexandru Nicolaescu, les prêtres de Varset, Timisoara, Lugoj, Lipova, des sénateurs, députés et des préfets. La séance festive a eu lieu au cinématographe "Luna", le discours d'ouverture étant présenté par l'instance ecclésiastique suprême de Banat. Cette séance finit par l'élection des commissions de travail pour la résolution des nombreuses problèmes avec lesquelles se confrontait Astra. Au banquet organisé au restaurant "Pomul Verde", où ont participé 300 invités, on a tenu un seul toast adressé au roi. Puis on a inauguré une exposition industrielle au Lycée "Traian Doda", le même soir suivant un concert choral soutenu par des formations dirigées par Filaret Barbu, Sabin Dragoi et Constantin Vladu.

Le lendemain on a lu des télégrammes de félicitations, on a examiné le rapport général et les rapports d'activité des organisations régionales, y débattant plusieurs propositions.

Le plus important moment est constitué par l'élection du président de Astra. La proposition que Vasile Goldis occupe cette fonction a été ovationnée et en égale mesure contestée. Les publications ont largement relaté cet événement, se situant sur des différentes positions, selon le partisanat politique. Par les deux moments de l'assemblée générale, la participation du roi et l'élection du président, cet événement reste consigné comme l'un des plus importants de l'histoire politique et culturelle de la ville de Caransebes.

ISTORIE ÎN TRIBUNA GRANIȚEI (Caransebeș, 1934-1938)

RADU ARDELEAN

Cu prima zi a lunii noiembrie 1934, peisajul publicistic bănățean se sporea cu un nou periodic editat la Caransebeș numit, cu trimitere la tradiția zonei, *Tribuna Graniței*. Apariția se poate pune în legătură cu anunțul din primul număr, deși acela, neutru, nu indigitează apriat o filieră: „Un grup de intelectuali ai graniței au pus bazele unei grupări cu caracter științific, al cărei scop este de-a cerceta și a publica materialul documentar privind regiunea noastră”¹. Din numărul următor aflăm numele asociației și o modalitate de manifestare avută în vedere: „Gruparea intelectuală «Arsis» din Caransebeș va organiza în iarna anului 1935 un ciclu de conferințe privind în special trecutul Graniței”². Acele conferințe au fost transcrise sau rezumate de gazetă, membrii grupării fiind mai toți colaboratorii ei. Publicația nu era însă concepută ca una exclusiv istorică sau, mai larg, culturală, ci viza țeluri sociale în primul rând, cu precădere ale (micro)zonei, văzută ca parte a Banatului și României Mari, dar cu probleme particulare specifice. Între acestea mai ales menținerea Episcopiei la Caransebeș („amenințată” cu mutarea la Timișoara, cum în urmă s-a și întâmplat) și a altor instituții, ca Tribunalul, precum și gospodărirea „Comunității de Avere” a foștilor grăniceri, grupul „tribunist” fiind în „opозиție” față de conducerea de atunci, respectiv cu Dimitrie Sgaverdia (1887-1959), președinte al Comunității între 1933-1938, care îi luase locul lui Coriolan Buracu, interimar câteva luni.

Articolul-program începe printr-o autovalorizare foarte îngroșată, către hiberbolizare, a „poporului român din fosta graniță militară bănățeană, cu specificul ce i-a imprimat trecutul de vechiu războinic” și care, în această imagine despre sine, apare „cutezător întru apărarea Patriei, profund monarhist, gelos de drepturile sale și reacționar fărădelegilor, neprihănit în viața lui familială [sic], statornic credinței strămoșești, muncitor neobosit pe ogorul său, solidar, hotărât și modest în faptă și vorbă [...]”³. „Poporul”

¹ *Tribuna Graniței*, I, nr. 1 din 1 noiembrie 1934, p. 2 (la „Știri din Graniță”).

² *Ibidem*, nr. 2 din 1 decembrie, p. 2 (la aceeași rubrică).

³ „Tribuna Graniței”, „Încotro?”, *ibidem*, nr. 1 din 1 noiembrie, p. 1.

acesta, „reîntors din tranșee după ultimul cataclism european, cu bogată experiență și în bune, dar mai mult în rele, cu viziunea unor tronuri și atâtor măririi prăbușite și hotare despărțitoare de frați definitiv dărâmate, s-a trezit, ca după o noapte lungă de groază, într-o lume cu noii orânduiești, cu noii comandamente de viață, în paradisul visat din generație în generație, cântat și slăvit de poezii desrobirii: *România pe veci întregită*”. După euforia dintâi – însoțită și de oportunități economice! – au năpădit însă necazurile: „Ne coplesc crizele de toate nuanțele: economică, financiară și, ce este mai dureros, criza morală ne deformează spiritele”, căci „vocea sângelui strămoșesc, cu imperativele lui categorice: *Iubire Patriei, devotament Regelui, respect legilor și dregătorilor, asiduitate în muncă, curățenie în faptă, muncă și credință*, e în război cu doctrina slujitorilor altarului treimei diavolești : avere, putere și plăcere [...]”. Se apela, patetic, la contemporanii „urmași ai falnicilor paznici de odinioară ai [sic] acestor plaiuri, de acum pe vecie grăniceri ai *Împăratului tuturor Românilor*” de a „reveni la cărarea vechilor tradiții românești și grănicerești”.

În ce-i privea, într-acolo aveau să îndemne inițiatorii *Tribunei*: „Modești copii ai voștri, ridicați, cu ajutorul lui Dumnezeu, la treapta de-a putea înțelege mai bine rostul cărții și al vremii, vor rosti de la «Tribuna Graniței» cuvinte de îmbărbătare și îndrumare pentru păstrarea și dezvoltarea virtuților strămoșești, precum nu vor pregeta să mustreze, cu dorința de îndreptare, pe cei potrivnici, strigându-le: Înapoi la matcă”⁴.

Redacția se arăta, în primul număr, recunoscătoare pentru recomandările colegiale binevoitoare ale altor periodice bănățane⁵ și se felicita, în al doilea, pentru buna primire datorată nepartizanatului politic (și chiar execrării, în program, a politicianismului veros și dezbinător)⁶. Într-adevăr, gazeta s-a ferit de politica militantă; în pagină, s-au pus, totuși, note critice, chiar acide, la adresa guvernării liberale, răzbătând și o discretă simpatie pentru P.N.Ț. Faptul că Horia Sima, atunci profesor la Liceul din Caran-

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 2 („Mulțumim călduros ziarului «Vestul» din Timișoara și gazetelor «Acțiunea Românească» din Lugoj și «Foia Diecezană» din Caransebeș, care au binevoit să anunțe apariția foii noastre și să ne transmită cuvinte de încurajare.”)

⁶ „Succesul primului nostru număr”, *ibidem*, nr. 2 din 1 decembrie, p. 2: „Publicul cititor a apreciat linia obiectivă a articolelor, conduita limpede și mai ales faptul că «Tribuna Graniței» nu servește interesele niciunui partid politic. Ea înțelege să rămână departe de frământările sterile ale politicianismului luptând pentru întronarea unei atmosfere morale sănatoase, împotriva profitorilor care dominează viața publică aici, ca și în alte părți”.

sebeș a fost colaborator constant, semnând chiar din primul număr⁷, nu a imprimat vreo tendință gardistă publicației, nici chiar mascat legionaroidă.

Dacă articolul-program făcea mai puțină vorbire de cultură și deloc de vreo rubrică / secțiune istorică (istoriografică), e de notat că acel prim număr conținea trei articole de istorie (unul fiind prima parte a serialului lui Antoniu Marchescu despre Granița militară dus până în ultimul număr, vezi mai jos) și o relatare despre o comemorare istorică, această politică redacțională fiind în general continuată. Așa că, după un an, editorii erau în drept să se mândrească de aceea că „am fost cronicari obiectivi ai tuturor manifestărilor culturale. În paginile gazetei noastre oricine poate să-și reîmprospăteze cele mai însemnate evenimente [culturale, R.A.] petrecute în Caransebeș și împrejurimi”; și mai mult: „Dar «Tribuna Graniței» mai are o valoare culturală și literară prin ea însăși. În cuprinsul ei s-au publicat, pentru întâia oară, biografii și aprecieri temeinice asupra figurilor de seamă din graniță: Traian Doda, Eftimie Murgu, generalul Dragalina, Dr. Ioan Sârbu, Gen. Moise Groza și alții au prins viață și s-au înfățișat cititorilor, prin peana unor cercetători bine documentați. Adăugați apoi foiletonul privitor la «Confiniul Militar Bănățean», cea dintâi încercare de istorie completă asupra Graniței bănățene”⁸.

Constatări asemănătoare și după doi ani, redacția înscriindu-și la activ că „am scos în evidență încă o seamă de figuri din Graniță, și – în măsura posibilităților noastre – am ținut la curent cititorii noștri cu toate manifestările culturale și naționale din capitala Graniței [Caransebeșul].

În sfârșit, spicuirile cuprinse în foileton despre confiniul militar bănățean, puse la îndemâna tuturor [de A. Marchescu, R.A.], suntem convinși că vor fi de real folos celor ce doresc să cunoască, fără prea multă trudă, o parte însemnată din istoria Graniței”⁹.

Revista, se menționa permanent în cartușul de titlu, „Apare o dată pe lună sub îngrijirea unui comitet” (a cărui componență nu a fost însă „dezvăluită”), s-au făcut însă abateri – în plus. Astfel, în 1934 au apărut 3 numere (la 1 noiembrie, 1 și 25 decembrie), în 1935 au fost 15 (din care 2 „ediții speciale”, punctuale, în legătură cu vizita Regelui și Episcopia

⁷ Horia Sima, „Omagiu marelui director”, *ibidem*, nr. 1 din 1 noiembrie, p. 2 (evocare a lui Ioan Pența, fost Director al Liceului „Traian Doda”).

⁸ „Tribuna Graniței”, „Un an de apariție”, *ibidem*, II, nr. 13 din 3 noiembrie 1935, p. 1 (despre medalioanele invocate vezi mai jos).

⁹ „Tribuna Graniței”, „După doi ani”, *ibidem*, III, nr. 11 din 1 noiembrie, p. 1. Redactor al revistei la datele respective, în 1935 și 1936, figura profesorul Nicolae Domășneanu.

Caransebeșului), 13 în 1936, fix 12 în 1937, iar ultimele 4 în 1938¹⁰, la date diverse ale lunilor respective, probabil în funcție de strângerea materialului și mai ales a paralelor de tipar. Lipsa acestora a împiedicat transformarea publicației în săptămânal, cum editorii își doreau de la început.

Primul „redactor responsabil” a fost puțin vizibilul Romulus Costescu (deși nu „Strohmann” se pare), apoi, de la nr. 6 din 28 aprilie 1935 până la nr. 4 din 1 aprilie 1937, profesorul Nicolae Domășneanu, care a și semnat mai multe materiale; de la nr. 5 din 1 mai acel an figurează ca „Redactor responsabil: Dr. A Marchescu”, indicat în nr. 11 din 1 noiembrie „Director și redactor responsabil” (atunci adresa redacției se și mută la biroul său avocațial), iar de la 1 ianuarie 1938 doar „Director”.

La *Tribuna Graniței* au colaborat gazetari improvizați (un fel de corespondenți) și oameni de cultură ai locului, de calibru unii. Așa studenții teologi Vasile Lupșescu și Dorca Afilon, profesorii (de la Liceu, Școala Normală sau Academia Teologică) Nicolae Tomiciu, Ioan David, Dumitru Imbrescu, amintiții Nicolae Domășneanu (mult timp redactor) și Horia Sima, Horia Buracu (semnând și H.C.B., incluzând inițiala tatălui, Coriolan). Multe pseudonime sau inițiale neidentificabile: G.P., V.Z., I.R. Nera, I.I., M., G.D., Sorin, Medicus, Sinodalul, Tel., Cin., Călător, Justus, Teolog, Animatorul, Echipier (în „echipele” monografice) și mai ales Ilion, Cronicar (verosimil Coriolan Buracu), dar și „Cronicar nou”.

¹⁰ În colecția gazetei de la Biblioteca Academiei Române, completă (spre deosebire, de pildă, de cea de la Biblioteca Județeană Timiș) este prinsă următoarea adresă dactilografiată, cu antet tipărit:

„ANTONIU MARCHESCU Caransebeș, la 9 iunie 1939
ADVOCAT
CARANSEBEȘ

On. Biblioteca Academiei Române
București

La somația din 3 iunie 1939 de sub No. Pr[esidial] 3509, am onoarea a Vă înainta câte 2 exemplare din TRIBUNA GRANIȚEI. No 3 și 4 din 1938.

Acestea sunt ultimele numere ce au mai apărut din numita foaie.

Cu ele ea și-a încheiat definitiv apariția.

Cu stimă:

[ss] Dr. A. Marchescu”,

bibliotecarul punând apostila „Luată notă No 3718/13. VI 1939” și semnând indescifrabil. „Somația” decurgea din dreptul de depozit legal al BAR. Încetarea apariției a fost intempestivă, foiletonul lui A. Marchescu fiind arătat că „va urma”, cf. *Tribuna Graniței*, V, nr. 4 din 1 aprilie 1938, pp. 2-3-4. Să fi fost din cauza colaborării lui Horia Sima?

Spiritus rector a fost Antoniu Marchescu (n. 1899), *doctor juris* de la București și avocat la Caransebeș, avizat cultivator al istoriei și pătimaș patriot local, el probabil asigurând logistica financiară a revistei.

O a doua personalitate a zonei care a colaborat la publicație (în care a fost și omagiat la un moment dat) a fost preotul militar și istoricul Coriolan Buracu, iar profesorul Dimitrie Cioloca¹¹ a pus la dispoziție spre publicare documente din bogata sa colecție.

Din cele 47 de numere apărute, cele 2 ediții speciale (una festivă) aveau 2 pagini, iar din cele „ordinare”, 30 erau tipărite pe câte 4, iar 15 pe 6. Din acestea, la o estimare empirică, circa un sfert – o treime cuprindeau materiale istorice, care în unele numere predominau absolut. Mai la vale, încerc o prezentare a lor.

Promotorii revistei revendicându-se de la specificitatea Graniței, articolele de istorie au favorizat acel segment cronologic, cum și zona geografică în cauză.

Referiri la istoria veche s-au făcut cu totul sporadic, în introducerea câte unui articol, care îi evoca pe înaintașii daci și romani. Altfel, doar în primul număr s-a scris despre săpăturile în curs de la Sarmisegetusa romană, pentru că acolo se dezveleau „urmele orașului ce timp de 200 de ani a fost capitala Daciei romane, deci centrul cel mai însemnat în care a pulsă viața romană și din care razele pătrunzătoare ale culturii și civilizației romane s’au răspândit, prinzând rădăcini eterne pe pământul de azi și de mâine al țării noastre românești” – dar și pentru că era implicat „profesorul universitar C. Daicovici, un distins fiu al Banatului, care conduce săpăturile cu o deosebită pricepere”¹².

Asemenea și istoria medie, constatătoare din evocări fugare ale nobilimii române din districtul Sebeș și luptele antiotomane, în preambulul altor dezvoltări ideatice. Doar două articole ale lui Nicolae Tomiciu sunt ceva mai extinse, ultimul mai ales dezvoltă argumentat o temă interesantă.

¹¹ Dimitrie Cioloca (1874-1963), *doctor theologiae* de la Cernăuți (1905) și absolvent de filosofie tot acolo (1903), referent școlar sinodal, apoi profesor la Institutul Teologic (Academia Teologică după Unire) între 1908-1938, autor de lucrări teologice, editor de culegeri folcloristice, colecționar de documente, numismatică etc., colaborator la *Foia Diecesană*, *Românul*, *Poporul Român*, *Familia*, *Telegraful Român*, *Fruncea* ș.a., vezi Nicolae Neaga, „Preotul prof. dr. Dimitrie Cioloca”, în *Mitropolia Banatului*, XXVI, nr. 5-8 din mai-august 1976, pp. 516-517 și Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București 1996, p. 95, *sub voce*.

¹² Prof. [Nicolae] Domășneanu, „Săpăturile arheologice de la Grădiște”, în *Tribuna Graniței*, I, nr. 1 din noiembrie 1934, p. 3.

Autorul – care în alte perioade a semnat multe studii de istorie medie mai ales, dar în *Tribuna Graniței*, cu această excepție, articole de opinie – pornea de la o chestiune contemporană, decizia de mutare a Tribunalului de la Caransebeș la Logoj, de natură a tensiona relațiile între cele două comunități și mai ales a acutiza frustrările caransebeșanilor. Autoritățile române, se lasă de înțeles, continuau nefericit tocmai o politică deliberat antiromânească, fiindcă „sămânța zăniei a fost aruncată de Unguri cam cu 60 ani mai înainte, cu prilejul desființării confiniului militar bănățean și a încadrării acestei părți din Banatul Severinului în viața constituțională a fostei Ungarii. Văzând Ungurii reacțiunea viguroasă desfășurată de intelectualii români din aceste părți împotriva tendințelor agresive ale șovinului imperialist maghiar, au recurs și ei la principiul călăuzitor al monarhiei habsburgice: divide et impera!”

A scăzut astfel în importanță Caransebeșul, care fusese „sediul central al celor opt districte românești [privilegiate, R.A.], al tribunalului *unic*, care judeca toate procesele mari ale districtelor, cetatea regească cu aceleași drepturi ca și ale cetății Buda, reședință aproape permanentă a banilor celor două orașe [sic], după pierderea Severinului”. Față cu rivalitatea modernă, în care Logojul era favorizat, autorul își propune să instrumentalizeze benign trecutul, pentru a pune în evidență solidaritatea de atunci dintre Caransebeș și Logoj: „Iar ceea ce privește trecutul, se va vedea din articolul viitor cu câtă dragoste și înțelegere pentru interesele lor s’au sprijinit cei doi frați, – așa își ziceau în actele redactate în comun, – în lupta lor contra regelui ungar și a principilor ardeleni, cât și a magnaților acaparatori”¹³.

Al doilea articol a micro-seriei avea subtitlul semnificativ „Contribuții la istoria unei alianțe”¹⁴, urmând a proba „natura afectuoasă a raportului de strânsă alianță care a unit din cele mai vechi timpuri districtele românești, dar mai ales cele două orașe, *Caransebeșul și Logojul*”¹⁵.

Banatul Severinului se compunea inițial, cum indigitașe Hașdeu, din „Oltenia, Hațeg și districtele bănățene, respectiv, cele opt districte românești înzestrate din vechi[me? R.A.] cu privilegii asemenea cărora nu au nici chiar cele trei națiuni recunoscute, de Români aflători aiurea nici nu mai vorbim”¹⁶.

¹³ Nicolae Tomiciu, „Lugojul și Caransebeșul”, *ibidem*, IV, nr. 3 din 1 martie 1937, p. 3. De notat că autorul afirmă că a optat pentru forma „Logoj”, pe care o considera cea corectă (cum și semnatarul articolului de față), dar apare – cum în titlu! – și „Lugoj”, poate prin „contribuția” tipografiei.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 4 din 1 aprilie, pp. 3-4.

¹⁵ *Ibidem*, p. 3.

¹⁶ *Ibidem*.

Între districte, cel al (Caran)Sebeșului a avut cu timpul rolul principal, dar ca „*primus inter pares*”: „Districtul, sau cum e adeseori numit, *provincia* Sebeșului constituie veriga centrală în rețeaua de alianțe cari strâng districtele într'un tot (Caransebeș – Caraș [sic], Caransebeș – Huniedoara și Țara Hațegului, Caransebeș – Huniedoara și Țara Hațegului, Caransebeș – Logoj etc.), alianțe cari refac în acest chip unitatea geografică dela început a regiunii în care s'a plămădit neamul românesc din România de azi, întemeiate deci pe tradiții vechi”¹⁷.

Din lucrările lui Frigyes Pesty sunt selectate câteva probe ale alianței Caransebeșului cu Logojul – o scrisoare a lui Ferdinand I, rapoarte comune ale celor două districte / orașe, adresarea reciprocă fraternă, atitudinile comune în politică manifestate constant (chiar și în 1688).

Punând între paranteze nobilimea districtelor, care popula și orașele, făcând de la o vreme legea acolo, socoate că „avem motive serioase să bănuim că această alianță era îndreptată în primul loc împotriva tendinței de acaparare a nobilimii, mai ales a celei din afara districtelor și a principelui ardelean și numai în locul al doilea urmărea scopuri cu caracter de reciprocitate penalistă sau de natură asemănătoare”¹⁸.

După alte exemple de coordonare politică a celor două comunități, care stăpâniseră împreună și cetatea Bocșei cu minele zonei și arătarea ca această comuniune de destin a fost remarcată chiar de turci, care le-au unificat administrativ (enumerarea nu e riguros cronologică), este din nou deplânsă, în final, dizarmonia modernă, originată din afară, chiar prin organizarea Graniței întâi, căci nu cuprindea toată zona, apoi prin desființarea comitatului Caraș. Pentru refacerea vechiului sentiment de solidaritate pleda însă „trecutul glorios, ilustrat printr-o colaborare frățească de veacuri între cele două orașe”¹⁹.

Celelalte materiale cu conținut istoric privesc perioadele premodernă, modernă și contemporană (dacă sintagma din urmă nu e redundantă), fiind atingătoare în (mare) majoritate de zona Graniței, uneori și a Banatului întreg și a restului spațiului românesc, aceasta mai ales din incidentul unor aniversări.

Dat fiind specificul zonal, bună parte a articolelor vizate se circumscriu istoriei militare, ori au și referiri de acest tip.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, p. 4.

Este de menționat în șirul dintâi articolul în serial – „foileton” cum este supratitrat – al lui Antoniu Marchescu despre „Confiniul Militar Bănățean”, care era „fragment dintr-un studiu”, cum se precizează în prima notă a întâiului articol²⁰, ce avea să fie *Grănicerii bănățeni și Comunitatea de Avere (Contribuțiuni istorice și juridice)*, tipărit la Caransebeș în 1941 (III + 610 pp.), „foiletonul” dând seama de stadiul în care se afla autorul cu documentarea și redactarea.

Autorul își începea serialul prin prezentarea Banatului în momentul încorporării la Imperiul Habsburgic, execrând regimul dominației otomane, după viziunea tradițională: „Timp de 164 de ani (152-1716) jugul semilunei a distrus tot ceea ce munca constructivă a harnicului popor băstinaș a creat într-o propășirea acestei provincii, aruncând-o cu secole îndărăt, în cea mai primitivă stare”, una „deplorabilă”, datorată „despotismului turcesc”, în contrapartidă fiind elogiata demersurile de modernizare ale lui Mercy. După Grisellini mai ales este prezentată situația de atunci a provinciei²¹, apoi prima organizare administrativă și militară sub austrieci²², înființarea corpului de „haiduci” ca primă etapă de structurare a „Graniței”²³, alte măsuri de asigurare militară a provinciei și nașterea proiectului regimentelor grănicerești după Pacea de la Belgrad²⁴.

Deși, ca s-o spunem pe-a dreptă, Marchescu era filo-austriac (pentru trecut!), ca toți grănicerii, el găsește legitimă răscoala de la 1738/9, căci, paradoxal, sub noua dominație, „copleșiți de seminții străine de limba, datinile și legea lor, Românii, care populau întreg Banatul, gemeau sub povara sarcinilor noului stăpân, mai rău ca pe vremea Turcilor”. Reclamațiile lor împotriva „abuzurilor și fărâdelegilor administratorilor” nu au fost luate în seamă, iar când am pășit la sediuțune, „reprimarea acestei răscoale a fost dintre cele mai sângeroase și barbare”²⁵.

Abuzurile administrației, mușamalizate și cu concursul înalților funcționari vienezi, au fost constatate *de visu* de Iosif al II-lea în 1768²⁶, confirmate și de ancheta ordonată de el în 1776²⁷.

²⁰ Antoniu Marchescu, „Confiniul Militar Bănățean”, *ibidem*, I, nr. 1 din 1 noiembrie 1934, p. 2.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, nr. 2 din 1 decembrie, p. 2.

²³ *Ibidem*, nr. 3 din 25 decembrie, p. 2.

²⁴ *Ibidem*, II, nr. 1 din 24 ianuarie 1935, p. 2.

²⁵ *Ibidem*, nr. 2 din 24 februarie, p. 2.

²⁶ *Ibidem*, nr. 5 din 1 aprilie, p. 2.

²⁷ *Ibidem*, nr. 6 din 28 aprilie, p. 2.

Urmează prezentarea situației militare a zonei după desființarea unităților tisa-mureșane²⁸, apoi înființarea noilor formațiuni grănicerești²⁹, modul lor de organizare (structura) și facilitățile îmbiate grănicerilor³⁰, cu detalieri privindu-i pe români, dar și detalii despre colonizarea veteranilor / invalizilor germani³¹, centrat însă pe întemeierea batalionului românesc cu sediul la Jupalnic – satele cuprinse, statutul³², în cadrul Regimentului valaho-ilir³³, cu detalii privitoare la dotări (uniforme, armament etc.), regimul fiscal (atractiv) corelat cu îndatoririle militare – serviciul de cordon, carantina, supravegherea comerțului exterior³⁴. Se prezenta, în punctele ei nodale, reglementarea juridică a Graniței – legislația materială, cu accent pe regimul proprietății și cel succesoral, dar și dreptul penal și procedura³⁵.

După înfățișarea sistemului „cantonal” preconizat în 1787³⁶, în trei „episoade” se derulau fazele războiului austro-turc dintre 1788-1791 – operațiuni militare în Banat, cu deosebire a celei de la peștera căpitanului Maovăț și faptele de arme ale unității aceleia – dar și distrugerile provocate de acestea, materiale și mai ales umane până la restabilirea păcii bazate pe *statu quo ante* (deci jertfe întru nimic justificate!)³⁷.

Urma prezentarea „Constituției confiniare” (*Grundgesetz*), temeinică operă juridică alcătuită sub prezidiul Arhiducelui Carol, a cărui competență e mult prețuită. Se arată prevederile principale, în materia regimului proprietății și reglementarea comerțului și meșteșugurilor³⁸. În legătură cu acestea se inserează traducerea diplomei imperiale din 1833 de recunoaștere a țeherurilor (breslelor) din Caransebeș, după originalul de la „Căminul Meseriașilor”³⁹. Apoi alte prevederi privind comerțul și învățământul⁴⁰.

²⁸ *Ibidem* și nr. 7 din 26 mai, p. 2.

²⁹ *Ibidem*, nr. 8 din 8 iunie, p. 2.

³⁰ *Ibidem*, nr. 9 din 1 iulie, p. 2.

³¹ *Ibidem*, nr. 10 din 1 august, p. 2.

³² *Ibidem*, nr. 11 din 1 septembrie, p. 2.

³³ *Ibidem*, nr. 12 din 3 octombrie, p. 2.

³⁴ *Ibidem*, nr. 13 din 3 noiembrie, p. 2.

³⁵ *Ibidem*, nr. 14 din 3 decembrie, p. 2, nr. 15 din 23 decembrie, p. 2; III, nr. 1 din 31 ianuarie, p. 2, nr. 2 din 29 februarie, p. 2 și nr. 3 din 15 martie 1936, p. 2.

³⁶ *Ibidem*, nr. 4 din 5 aprilie, p. 2 și nr. 5 din 10 mai, p. 2.

³⁷ *Ibidem*, nr. 6 din 8 iunie, p. 2, nr. 7 din 3 iulie, pp. 2-3-4 și nr. 8 din 1 august, pp. 2-3-4 (textul neocupându-le integral, ci fiind plasat în partea de jos a filelor respective).

³⁸ *Ibidem*, nr. 9 din 1 septembrie, pp. 2-3-4, nr. 10 din 1 octombrie, pp. 2-3, nr. 11 din 4 noiembrie, p. 4.

³⁹ *Ibidem*, nr. 12 din 1 decembrie, p. 2, nr. 13 din 25 decembrie, p. 2; IV, nr. 1 din 20 ianuarie 1937, p. 2.

⁴⁰ *Ibidem* și nr. 2 din 6 februarie, p. 2.

Dar cea mai mare atenție se acordă *comunionului*, valorizat foarte pozitiv de autor: organizarea, ierarhia din interior, bunele moravuri (încurajate prin lege, care penaliza abaterile), regulile disciplinare și polițiale din sate pe această linie, drepturile membrilor, relațiile între ei și cele cu autoritățile militare, condițiile de îndeplinit pentru diviziunea unui *comunion* și cele de intrare în / ieșire din el⁴¹.

Erau indigitate, firește, obligațiile militare ale grănicerilor, precum și muncile obștești la care erau îndatorați, arătându-se și scutirile⁴², în fine regimul fiscal⁴³.

Un paragraf special al „foiletonului” a fost alocat pentru „Complotul valaho-ilir (1808)”, adică pregătirilor unei răscoale care să pună bazele unui Regat al lui Karagheorghevici alcătuit din Serbia, Banat și Țara Românească⁴⁴.

Ultimele texte ale „foiletonului” – sistat odată cu gazeta, căci material ar mai fi fost pentru ani buni! – se referă la „Colonizările în granița valaho-iliră”, anume în prima treime a secolului al XIX-lea, cu boemi (germani), descrierea împrejurărilor în care au fost făcute (în patru sate) și a condițiilor (dificile) de viață ale temerarilor coloniști, confrunțați cu un mediu fizic foarte ostil⁴⁵.

Demersul lui Antoniu Marchescu – pozitivist în esență – este temeinic documentat, el apelând la arhivele militare și comitatense, dar și la documente din colecții particulare (D. Cioloca mai ales), ori ale unor societăți, utilizând diplomatiile publicate, cum și bibliografia de bază a tematicii, alcătuită din titluri ale lui Grisellini, Schwicker, Pesty, Milleker, Böhm, Szentkláray, Hietzinger, Varnicek, Dragalina, Popovici etc., cum și colecțiunile de legi.

Textele publicate în *Tribuna Graniței* se încadrează între pp. 48-167 din ceea ce va fi monografia *Grănicerii bănățeni și Comunitatea de Avere* (din partea a II-a [*Granița Bănățeană*], pp. 48-304).

Aparte de „foileton” autorul citat a publicat și câteva materiale legate de evenimentele din 1848/9, de Comunitatea de Avere și portrete de generali din Graniță care se vor regăsi în viitoarea monografie.

⁴¹ *Ibidem* și nr. 3 din 1 martie, p. 2, nr. 4 din 1 aprilie, p. 2, nr. 5 din 1 mai, p. 2, nr. 6 din 1 iunie, p. 2, nr. 7 din 1 iulie, p. 2.

⁴² *Ibidem* și nr. 8 din 1 august, p. 2, nr. 9 din 1 septembrie, p. 2.

⁴³ *Ibidem*, nr. 10 din 1 octombrie, p. 2.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 11 din 1 noiembrie, p. 2 și nr. 12 din 1 decembrie, p. 2.

⁴⁵ *Ibidem* și V, nr. 1 din 1 ianuarie, p. 2, nr. 2 din 1 februarie, p. 2, nr. 3 di 1 martie, p. 2 și nr. 4 din 1 aprilie 1938, pp. 2-3-4.

Așa, „după rapoartele și notele unor ofițeri din Reg[imentul] Conf[iniar] Româno-Bănățean No.13” (nota*) sunt arătate evenimentele legate de ocuparea Lipovei de Imperiali⁴⁶, ori, după un raport parafrizat al sublocotenentului de atunci Nicolae Cena, participant la lupte, cele în legătură cu intrarea trupelor lui Iosif Bem (viitorul pașă...) în Banat, fiind dat și textul manifestului aceluia către grăniceri, cărora le îmbie amnistie pentru credința lor către Împărat, altfel fiind amenințați cu o dură represiune (documentul din colecția D. Cioloca)⁴⁷.

Tot Antoniu Marchescu publica, fără semnătură, documente sub genericul „Din cele trecute vremii”, nu totdeauna în ordinea lor cronologică, ci, prezum, în aceea în care îi parveneau. Așa, texte din 2 decembrie 1848 și 2 februarie 1849 privitoare la schimbarea numelui Regimentului de graniță din „Valaho-Ilir” în „Româno-Bănățean” (în monografie la pp. 217-219), dar și o scrisoare a lui Traian Doda din 11 iunie 1875 către primăria Cornia, anunțând o adunare politică (aceasta pusă la dispoziție de D. Lăzărel, director C.F.R. Caransebeș)⁴⁸.

Asemenea, proclamația adresată de Windischgrätz în 13 noiembrie 1848 rebelilor unguri (din colecția D. Cioloca)⁴⁹, apoi „Apelul către Români” – cominatoriu – al lui Kossuth datat Pesta, 10 octombrie 1848⁵⁰, urmat de răspunsul Comitetului Național Român (tot din colecția D. Cioloca ambele, reproduse la pp. 201-203 în carte)⁵¹.

În „avantpremieră” au apărut în *Tribuna Graniței* și câteva pagini din ceea ce va fi partea a doua a născândei monografii, cea despre „Comunitatea de Avere”, consemnând episoade ale rezistenței comunității românești față de încercările oficialității de subordonare a „Comunității” – pentru a putea controla și direcționa fondurile ei considerabile⁵². Erau evocați colonelul

⁴⁶ [Idem.], „Ocuparea Lipovei (12-13 Noiembrie 1848)”, *ibidem*, III, nr. 5 din 10 mai 1936, p. 3 (în carte la pp. 211-214).

⁴⁷ Idem, „Intrarea în Banat a generalului Iosif Bem – 7 aprilie 1849 –”, *ibidem*, nr. 1 din 31 ianuarie, pp. 1-2 (în carte la pp. 231-234).

⁴⁸ [Idem.], „Din cele trecute vremii”, *ibidem*, IV, nr. 4 din 1 aprilie 1937, p. 2.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 6 din 1 iunie, p. 4.

⁵⁰ Idem, „Documente din 1848”, *ibidem*, nr. 10 din 1 octombrie, p. 4.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 11 din 1 noiembrie, p. 4.

⁵² Idem, „Acțiunea colonelului Ignatie cavalier de Iacobici”, *ibidem*, nr. 2 din 6 februarie, p. 4, nr. 3 din 1 martie, p. 3, nr. 5 din 1 mai, pp. 3-4, nr. 6 din 1 iunie, p. 3; idem, „Acțiunea preotului G. Tătuclu”, *ibidem*, nr. 7 din 1 iulie, p. 4 și nr. 8 din 1 august, p. 3 (toate sub genericul „Din trecutul Comunității de Avere”; în carte la pp. 398-406, respectiv 406-413. Parte din texte se referă și la Elena Iacobici, prezentată în monografie la pp. 413-426).

Ignatie (de) Iacobici și sora sa Elena, menționați incidental și cu alt prilej⁵³, precum și preotul George Tătucu din Iablanița (cu amănunte legate de acțiunile lor, inclusiv acțiuni judiciare și sentințele subsecvente). Despre cel din urmă (n. 1861) apăruse puțin înainte un fel de întârziat articol omagial / jubiliar (la 76, nu 75 de ani, căci omul trăia), care îi prezenta biografia, inclusiv strădaniile pentru preservarea „Comunității de Avere”, dar și alte aspecte ale lăudabilei sale activități naționale, bisericești, sociale⁵⁴.

Cultivarea – și omagierea – trecutului „grăniceresc”, de la care revista, respectiv promotorii săi se revendicau, s-a operat și printr-o serie de medalioane ale militarilor care au ajuns în fruntea ierarhiei, adecă generali, preferați fiind cei care se manifestaseră / afișaseră și ca români. Bună parte din acestea curgeau tot din condeiul lui Antoniu Marchescu, regăsindu-se ulterior și în monografie, de unde și o anumită stereotipie de „portrete-robot”. Era secondat de Coriolan Buracu, dar mă întreb dacă nu utilizau uneori alternativ pseudonimul „Cronicar” și șovăi la identificare. Acest *Cronicar* îl portretizează pe „primul ofițer Român băștinaș din Banatul Severinului, după liberarea de sub jugul turcesc”, după cum preciza subtitlul articolului despre Petru Vancea⁵⁵, apărut în chiar ultimul număr imprimat al foii (neprecizat însă a fi cel final). „Strămoșul” ofițerimii românești bănățene este prezentat în culori favorabile, se reproduce în rezumat și una din legendele despre el (centrată pe episodul cu salvarea celor doi Arhiduci în 1738, care i-a valorat ridicarea la rangul de ofițer), după Petru Broșteanu (*Traista cu povești*, Brașov 1897), dar și date din *Istoria...* lui Patriciu Dragalina (vol. III) și *Adattár...* al lui Baróti (vol. VIII), cele din urmă atingătoare de activitățile lucrative ale lui Vancea, cel – nu pentru acelea, onorabile altfel și care dau seama de mobilitate de spirit și energie – „trecut în legendele noastre populare”.

Memoria deschizătorului de serie se cădea a fi cultivată și onorată: „În rândul atâtor generali și ofițeri de seamă ce au răsărit din pământul nostru udat cu atâta sânge de eroi, se cuvine să amintim cu cinste și numele lui *Petru Vancea*, primul ofițer cunoscut din trecutul atât de îndepărtat”⁵⁶.

⁵³ Coriolan Buracu, [semnat „Cronicar”], „Generalul adjutant Iosif Iacobici”, *ibidem*, III, nr. 2 din 29 februarie 1936, p. 3.

⁵⁴ Lt. C.B., „Părintele Gheorghe Tătucu”, *ibidem*, IV, nr. 4 din 1 aprilie 1937, p. 3 „C.B.” să fi fost Coriolan Buracu (tipărindu-se din greșeală numai „lt.” În loc de „lt.-col.”? – căci a fost preot militar ajuns în final de carieră la grad de colonel).

⁵⁵ Cronicar [Coriolan Buracu], „Căpitanul de « plăeși » Petru Vancea”, *ibidem*, V, nr. 4 din 1 aprilie, pp. 3-4.

⁵⁶ *Ibidem*, p.4.

Galeria de „Oameni de seamă din Graniță” este deschisă – *et pour cause!* – cu portretul lui Moise Groza: „În trecutul nostru grăniceresc întâlnim figuri legendare, cari prin faptele lor vitejești de arme au adus strălucire imperiului în care au servit. Numărul lor este fără de sfârșit și ne este imposibil să-i putem cerceta pe toți. Mulți vor rămâne eroi necunoscuți. Ne-am propus a înfățișa pe cei mai de seamă, cari, prin eroism și prin talentul lor, au știut să se impună străinilor de neamul și legea noastră și să ajungă generali vestiți.

Este impresionantă constatarea că, fără excepție, toți au rămas români și ortodocși conștienți, deși au primit educație străină.

În rândul acestor viteji, trebuie să amintim în primul rând pe aceia cari, împinși de conștiința națională și de forța lor sufletească mai vie, au avut puterea să dezbrace uniforma tradițională și să rupă cu un trecut ce nu era natural și, plini de avânt, au trecut hotarele, înrolându-se în tână armată română. Cunoaștem peste 20 ofițeri grăniceri cari au trecut în «țară». Cu toții și-au făcut datoria cu cea mai mare sfințenie, unii dintre ei înscriind pagini de glorie în istoria armatei române, în epocile cele mai glorioase ale ei.

În șir cronologic, locul prim îl ocupă eroul de la Grivița, generalul **Moise Groza**⁵⁷.

Urmează prezentarea sumară a datelor biografice, evidențiindu-se competența (de topograf) și motivându-se, îngroșat, decizia de a trece în armata română, după invitația generalului Florescu: „Groza nu stătu mult pe gânduri și acceptă, de oarece în inima lui zvâcnea dorul de a-și jertfi toate forțele sale intelectuale și fizice pentru binele neamului său. Legăturile sale personale cu tinerii de la universitățile din Viena [sic] au avut o înrăurire foarte puternică asupra sufletului său conștient de român”⁵⁸. Se subliniază, apăsător, bravura sa la Grivița, care a impresionat pe contemporani, schițându-i-se fugitiv și cariera ulterioară, firește bine meritată. În retragere, la senectute, sfârșitul i-a fost senin, căci „a urmărit tot firul războiului și a murit fericit, fiind învrednicit de providență să-și vadă visul tinereții sale realizat: *trecerea dorobanților peste Carpați și întregirea neamului său*”⁵⁹.

⁵⁷ Idem [*id est* Coriolan Buracu, semnat „Cronicar”], „Generalul Moise Groza”, *ibidem*, II, nr. 5 din 1 aprilie 1935, p. 3 (cu portret foto, cum toate articolele din „Galerie”). Antoniu Marchescu în *Grănicerii bănățeni...* (unde Moise Groza este prezentat la pp. 284-286) îl „deconspiră” ca autor pe Buracu (p. 286, n. 2).

⁵⁸ *Ibidem*

⁵⁹ *Ibidem*.

Si non e vero, e ben' trovato... Oricum, Groza nu se reprezenta și exprima doar pe sine, ci simboliza și sublima o colectivitate: „Prin jertfa lui și a camaradului său de vitejie grănicerească, generalul **Ioan Dragalina**, noi grănicerii bănățeni ne-am dat tributul nostru de eroism și de jertfă în clipele cele mai însemnate din viața neamului nostru. Faptele lor să fie înscrise în inima tuturor grănicerilor noștri[...]”⁶⁰.

Parte din „angajamentul luat de la apariția acestei gazete”, sub același generic „Oameni de seamă din Graniță” era și „biografia provizorie” a generalului Alexandru Guran, semnată explicit de Coriolan Buracu de astă dată⁶¹ (pe care o amintesc aici, căutând să fac enumerarea, pe cât posibil, în ordinea cronologiei absolute, nu aceea a aparițiilor). Rememora că din „satele grănicerești bănățene” au ieșit 18 generali, „ridicați la treptele cele mai înalte prin virtuțile și talentele lor”, printre ei figurând Alexandru Guran, „o mândrie a neamului și al [sic] grănicerilor noștri”. I se prezintă amănunțit cariera, mai ales bravurile din 1848/9 și 1859, dar menționându-se și că era „dotat cu talent excepțional” de pictor, apreciat în mediile artistice, cum și profesionale de cartograf. Se accentuează că, promovat general în 1878, a fost „primul român care a ajuns în plină activitate la acest grad, prin propriile sale puteri și prin calitățile sale excepționale”, cum și, corelativ, că „Generalul Alexandru Guran a fost mândru de originea sa românească și grănicerească, întreținând legături intime cu colonia română din Viena, colaborând și la reviste românești de pe vremea sa, precum și la diverse lucrări științifice și artistice”. Era de reținut în istorie pentru că emblematic și exemplar: „a știut să ridice nespus de mult prestigiul și calitățile noastre ostășești nu numai în fața stăpânitorilor de ieri, dar și în fața străinilor” (aceasta și ca membru al juriului Expoziției mondiale de pictură din Paris).

Utilizând ca izvoare presa vremii (*Gazeta Transilvaniei* și *Foaia Poporului* de la sfârșitul secolului al XIX-lea), dar și un articol evocator din *Foaia Diecezană* a Episcopiei caransebeșane (din 1926), scrieri ale celui în cauză și, verosimil, anuare ale armatei chesaro-crăiești, un autor creionează sub pseudonim, în aceeași serie, personalitatea generalului Mihail Trapsia (de citit *Trapșa*), înnobilat *ipso facto* prin decorarea cu un înalt ordin⁶². Se

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ Coriolan Buracu, „Generalul Alexandru Guran”, *ibidem*, IV, nr. 9 din 1 septembrie 1937, p. 3. Evocat și Antoniu Marchescu în *op. cit.*, pp. 299-300, cu trimitere la articolul lui Buracu (p. 299, n. 1).

⁶² Ilion [Antoniu Marchescu], „Generalul Mihail cav[aler] de Trapsia”, *ibidem*, nr. 6 din 1 iunie, p. 3. Antoniu Marchescu, în *Gănicerii...*, pp. 301-304, (medalionul Trapsia), nu face trimitere la acest articol, identificarea lui cu *Ilion* rezultă din alt loc, vezi mai jos notele 65 și 66.

treceau în revistă, după tipic, episoadele mai însemnate ale biografiei – studiile, cariera (grade, funcții), iar adjectivele, tot ca de obicei, nu lipsesc: „Era soldat desăvârșit, prin naștere, atât în timp de pace ca și în timp de război. Ceea ce nu e de mirat, dacă știm destoinicia Românului în cele ostășești și în deosebi a grănicerilor români, care atâta fală au făcut numelui de Român[...]” (asta deși omul era doar *de origine* din Graniță, ceea ce i-a imprimat orientarea profesională, e drept, altfel însă n-a activat acolo). După lista titlurilor de publicații ale celui în cauză și citarea câtorva aforisme (dintr-o ediție româno-germană), *Gazeta Transilvaniei* era invocată ca martor pertinent pentru „viața de bun român și distins ostaș a generalului Trapsia”, personaj exemplar, dar și caracteristic totodată pentru comunitatea (în sens larg) din care s-a ridicat.

Printre „Oameni de seamă din Graniță” – secția generali – Traian Doda a fost obiect de cult în tot Banatul, nu numai acolo, unde Antoniu Marchescu îi prezenta biografia/ activitatea în termeni encomiastici: „În galeria marilor dispăruți ai Graniței, Generalul Traian Doda deține loc de frunte”, căci „dotat cu distinse calități sufletești și o cultură superioară, ostașul integru” a înfruntat „puhoiul șovinist ce venea năvalnic, însuflețit de românismul ireductibil de care a fost călăuzit acest colț de țară”. Articolul conținea și date pozitive (de ordin biografic), portretul moral și politic al Generalului devenind auto-portret prin citatele din scrisori și cuvântări (politice) ale lui⁶³.

După mai bine de doi ani autorul revenea cu episoade din activitatea politică-națională a lui Doda⁶⁴, căruia îi cita un fragment dintr-o cuvântare de la 1887 și arăta ecoul acțiunii sale în presa națională a vremii (*Tribuna*), care proba că „alesul Graniței la 1887 era alesul românismului de pretutindeni”. Dar cu atât mai mare onoarea Caransebeșului, căci doar aici, „la periferia țării ungurești, «o localitate mărginașă» de la poalele munților, în care nația are ceva din rezistența stâncilor, în freământul codrilor și din cristalul păraelor șerpuitoare, a biciuit trufia asupritorului. [...] Prigoana și fărădelegile aci au suferit singura și cea mai rușinoasă înfrângere. Iată o verigă de mare însemnătate din lanțul de lupte purtate în Graniță. Trecutul ei

⁶³ Ilion [Antoniu Marchescu], „Generalul Traian Doda”, în *Tribuna Graniței*, I, nr. 3 din 25 decembrie 1934, p. 3. În monografie, partea despre „Comunitatea de Avere”, lui Traian Doda îi sunt dedicate peste 30 de pagini (356-387), Marchescu făcând trimitere dintru început la articolul antecitat, denumindu-se expres ca autor (p. 356, n.1).

⁶⁴ Idem, „Generalul Doda”, în *Tribuna Graniței*, IV, nr. 2 din 6 februarie 1937, p. 4 (citată în *Grănicerii...*, p. 356, n. 1 pe numele său – în revistă fiind „semnat” tot ca „Ilion”).

nu s'a aplecat niciodată furtunilor. Stă ca un stindard neînvins și azi și va sta și în viitor", se postulează emfatic și apoteotic.

Despre generalul **Nicolae Cena**, „un martir al idealului nostru național”, scrie „Cronicarul” Coriolan Buracu⁶⁵, accentuând că „Generalul Cena a fost toată viața sa un bun român și bun ortodox. Pentru sentimentele sale românești, ca ofițer activ, era acuzat de «daco-românism» și pus sub cercetare disciplinară, de oarece defilarea unităților o primea, la ordinul său, cu «Deșteaptă-te Române», cântec interzis în fosta Monarhie”. La activul său erau reținute inițiativele de dezvoltare a Mehadii (*Megiei*, mai propriu), silințele pentru alegerea unui *bănățan* în scaunul episcopal după moartea lui Nicolae Popea și „lucrarea sa de căpetenie”, săpăturile arheologice la castrul *Ad Median*, cum și colecția întemeiată. Pentru că „discuta cu aprindere despre originea noastră românească și susținea dreptatea revendicărilor noastre naționale chiar și în fața străinilor” a fost arestat în 26 iulie 1914 – în același lot cu Coriolan Buracu ! – ca „spion și agitator în favoarea României”, iar în domiciliul forțat la Viena a cercetat arhive, culegând date despre regimentul grăniceresc bănățan. În revoluție a fost președintele Consiliului Național din plasa Mehadia (*Megia*), a militat pentru alipirea întregului Banat la România, a fost deputat și primul director român al Băilor Herculane, detaliază biograful care l-a cunoscut personal, în de aproape, și care a organizat Muzeul bazat pe colecția adunată de general⁶⁶.

În ierarhia meritelor celor 19 generali proveniți din graniță (Iosif Iacobici fusese avansat la acel grad în armata română și luat deci ca numărătoare, vezi mai jos), „dintre toți locul cel mai de cinste și de eternă pomenire îl ocupă generalul **Ioan Drăgălina**, care a murit ca erou al războiului de întregire a neamului nostru românesc”⁶⁷. Datele biografice, amănunțite, în manieră pozitivistă, sunt dublate de perioade ample, (rezidual) romantice, unde hiperbolele sunt la ele acasă în discursul național(ist). De pildă: în calitate de comandant al Școlii Militare de Infanterie, „Drăgălina și-a pus tot sufletul pentru pregătirea tinerilor, ca să fie la înălțimea chemării lor când neamul va cere suprema jertfă pentru izbândirea

⁶⁵ Cronicar [Coriolan Buracu], „Generalul Nicolae Cena”, în *Tribuna Graniței*, II, nr. 7 din 26 mai 1935, p. 3 (arătat ca autor de Antoniu Marchescu în dreptul micro-portretului Cena din *Grănicerii...*, p. 296, n. 2).

⁶⁶ Vezi Coriolan Buracu, *Muzeul General N. Cena în Băile Herculane și cronica Mehadii*, Turnu Severin 1924.

⁶⁷ Idem [semnat „Cronicar”], „Generalul Ioan A. Dragalina”, în *Tribuna Graniței*, II, nr. 6 din 28 aprilie 1935, p. 3 (articolul la pp. 3-4). Menționat cu numele autorului de Antoniu Marchescu în *Grănicerii...*, p. 286, n. 1 (medalionul acolo la pp. 286-293).

idealului nostru național. El prevedea că ceasul răfuielii cu dușmanii noștri seculari se apropie”. La grupul de armate „Cerna” a luat toate măsurile pentru ca „armata să fie gata pentru clipa cea mare de a trece hotarele pentru eliberarea pământului strămoșesc, de a cuceri, a dezrobi sfântul pământ al Banatului nostru, cuibul atâtor eroi!” Când „ostașii săi, în sunete de muzice și goarne, în cântece de bucurie și strigăte însufleșite trec hotarul” (gândul te duce automat la Peneș Curcanul!), „Drăgălina urmărea de aproape cu flăcări în ochi de bucurie și fericire înaintarea vitejilor săi și aștepta cu înfrigurare momentul cel mai scump din viața sa, ca să intre ca biruitor în cetatea graniței noastre, în Caransebeș”⁶⁸.

Ca probe vin și fragmente dintr-un ordin de zi al său, cum și unele din ultimele cuvinte (fără a se arăta izvorul)⁶⁹.

Încă o dată, „*Generalul Drăgălina rămâne ca cel mai mare erou pe care l-au dat grănicerii bănățeni*; mare patriot care, ca român bănățean, purtând ca sublocotenent haina Habsburgilor, venind în România, a trecut, în anul 1916 frontiera Banatului în fruntea soldaților săi români, soldații României libere, soldații Regelui Ferdinand, ai Regelui care ca mare patriot și adevărat soldat, a onorat în persoană funeraliile eroicului său general”⁷⁰, evocat și pentru ca „faptele, jertfa și figura generalului nostru erou, care a murit plămădind cu sângele său unitatea națională, să fie de-a pururea în inimele tuturor grănicerilor bănățeni și să pășească din neam în neam, pe același drum de glorie”⁷¹.

Fiind Iosif Iacobici numit sub-șef al Statului Major, i se dedică și lui un medalion biografic, elogios, firește, dar mai ales fiind acela „descenden-tul unei familii de eroi grăniceri din Armeniș” / „familie de eroi și militari atât de distinși”, se oferă la ocazie „informațiuni istorice cu privire la înaintașii săi”, respectiv maiorul Mihai I., din biografia căruia se rețin bravurile din timpul apărării Timișorii în 1849 și episodul anecdotic al escortării la Viena a „Sfintei Coroane” recuperate lângă Orșova (dătătoare de seamă a încrederii de care se bucura pe lângă superiori, cu citate din ordine de zi ale generalului Rukawina, respectiv ziarul lui M.I.), apoi fiul său, colonelul Ignatie I. și fiica Elena, dar și fiul colonelului, toți apărători ai intereselor grănicerești legate de „Comunitatea de Avere”, drept pentru care „Grănicerii au venerat și venerează această familie distinsă grănicerească

⁶⁸ Coriolan Buracu, *art. cit.*, în *loc. cit.*, p. 3.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 4.

⁷¹ *Ibidem*.

care i-a condus la glorie și onoare, răspunzând cu demnitate la această venerație”⁷².

Dacă militarii distinși, mai ales cei care s-au evidențiat în războaiele pentru independență și unitate națională (cum erau Groza, Dragalina) și luptele politico-naționale (ca Doda și membrii familiei Iacobici) erau surse de legitimitate, *eroul fondator*, însuși fiu de ofițer grănicer, era Eftimie Murgu: „Cel mai de seamă erou al Banatului a fost Eftimie Murgu. El a a lăsat o pagină de glorie [...]. Viața și faptele lui Eftimie Murgu sunt temelia ideii de românism și băănătenism în Granița românească a Banatului. A ținut trează conștiința națională și i-a adunat la un loc pe toți falnicii români ai Graniței”⁷³. Revendicarea nu se face deci de la cnezimea/nobilimea românească a districtelor, nu se oficiază cultul lui Iancu de Hunedoara ori al lui Pavel Chinezul, ci de la epoca modernă a Graniței, de la românism / naționalism și „bănătenism”, în sensul celor de curând susținute în termeni asemănători de Cornel Corneanu, care și el fixa originea „bănătenismului” românesc la 1848, când Adunarea de la Logoj organizată și condusă de Eftimie Murgu a cerut, practic, întemeierea unui stat aparte, românesc, al Banatului⁷⁴.

În articolul menționat se înfățișează, după tipic, biografia lui Murgu cu momentele mai însemnate (și unele inadvertențe, precum studii la „Budapesta”), subliniindu-i-se aptitudinile de polemist: „Se distinge în lupta ce o duce cu aceia cari contestau drepturile romanității și latinității noastre. Scrie o broșură cu mult temei istoric și limbistic susținând drepturile neamului românesc”. Cu citate din documente contemporane și după Bariț se arată că liniile de forță ale acțiunii lui Murgu s-au evidențiat încă în 1840, când „începe o luptă aprigă pentru emanciparea bisericii ortodoxe române din mâinile sârbilor – în același timp propovăduiește cu mult entuziasm și *libertatea națională*. Ideile ce le nutrea Eftimie Murgu erau ca toți Românii să fie uniți într’un stat național”. El a întrupat astfel o tendință majoră, fiindu-i cel mai de seamă corifeu, susține autorul: „Întreaga noastră istorie din Banat e străbătută de lupta dârză a elementului românesc contra slavismului cotropitor de credință și națiune. Eftimie Murgu a fost cel mai mare dușman al Sârbilor și al Rușilor, a luptat din răputeri pentru

⁷² Idem [semnat „Cronicar”], „Generalul adjutant Iosif Iacobici”, *ibidem*, III, nr. 2 din 29 februarie 1936, p. 3 (sub același generic). Vezi și nota 54, *supra*.

⁷³ Idem [semnat „Cronicar”], „Eftimie Murgu”, *ibidem*, II, nr. 9 din 1 iulie 1935, p. 3.

⁷⁴ Cornel Corneanu, *Ideea băănățeană*, Caransebeș 1934, pp. 21, 44. Vezi și Gheorghe Jurma, *Descoperirea Banatului*, Reșița 1994, pp. 12-18.

emanciparea bisericii române de sub jugul sârbesc, de aceea Sârbii l-au atacat pretutindeni”. El s-a dedicat unei „lupte eroice pentru apărarea gliei bănațenești”, rămânând o călăuză peste vremi: „Cultul lui Eftimie Murgu ne face să ne trezim din lăncezeală și să urmăm drumul sfânt al luptei cinstite pentru biruința culturală a Banatului dornic de cultură!”⁷⁵.

Între primii „Oameni de seamă din Graniță” omagiați a fost Patriciu Dragalina⁷⁶, deci era luat în seamă și condeiful – mai ales dedicat unei cauze naționale –, nu numai sabia. Acela „s-a distins ca profesor, apoi director al institutului pedagogic din Caransebeș, ca președinte al Comunității de Avere, dar mai ales ca om de știință”.

După arătarea datelor biografice mai însemnate (studii, carieră), i se stabilește locul și importanța: „Opera sa cea mai prețioasă pentru noi, care dăinuiește și după moartea sa, este «Din Istoria Banatului Severin» [...]”.

Pământul Banatului, clasic prin așezarea sa geografică, prin trecutul sbuciumat vijelios, de asuprire și epopee de glorie și mărire, a fost un îndemn de permanente cercetări din partea multor istorici. Fiecare scria în interesul rasei ce reprezenta, deci tendențios față de noi. Dragalina avu curajul să spulbere calomniile, să scoată la iveală dovezi noi, cultivând sentimentul de mândrie națională.

Istoria Banatului Severin a lui Dragalina a rămas până azi – și va rămâne încă pe multă vreme – cea mai bună istorie a regiunii noastre, pentru realizarea căreia a muncit mult și a adus jertfe destul de grele. Regretăm că această operă de valoare nu a putut-o termina. Lipsește partea ultimă și partea cea mai de preț pentru noi: epoca grănicerească”. Arătat și ca publicist fecund în presa locală, se mai subliniază că „a fost un colaborator de seamă al Enciclopediei Române a lui Diaconovici”. Meritat istoriograf, Dragalina „a fost un bun grănicer și un bun român”, de aceea „amintirea lui să fie păstrată cu recunoștință de către toți grănicerii”.

Alături de generalii evocați, de Eftimie Murgu și Patriciu Dragalina, în „Galerie” a mai fost inclus istoricul Ioan Sârbru, căruia îi era prezentată biografia, accentele căzând pe activitatea științifică, fiind însă arătată și cea politico-națională⁷⁷.

⁷⁵ Coriolan Buracu, *loc. cit.*

⁷⁶ Idem [semnat „Cronicar”], „Patriciu Dragalina”, *ibidem*, nr. 1 din 24 ianuarie (anul pe manșetă tipărit greșit, 1934 în loc de 1935), p. 3. La acest articol face trimitere Antoniu Marchescu în *Grănicerii...*, p. 390, nota 2, preluând eroarea tipografică („Tribuna Graniței, Nr. 1-1934”).

⁷⁷ Coriolan Buracu, [semnat „Cronicar”], „Dr. Ioan Sârbru (1865-1922)”, *ibidem*, nr. 12 din 3 octombrie, pp. 3-4.

S-a remarcat dintâi prin teza de doctorat despre politica externă a lui Matei Basarab, o „lucrare foarte serioasă, care a atras atenția tuturor istoricilor români, germani și unguri, toți i-au adus elogii”, aceasta fiindcă „pentru alcătuirea ei Dr. Ioan Sârbu a folosit toate actele, descrierile, le-a criticat și selecționat în mod foarte meticulos, aplicând întru toate aparatul obiectiv al istoriei”⁷⁸. Aceeași metodă riguroasă și în monografia (parțială) Mihai Viteazul, al cărui cuprins este înfățișat pe scurt: „Volumul acesta e un model de muncă serioasă, cuprinde o analiză amănunțită a tuturor izvoarelor istorice ale epocii, o expunere extrem de minuțioasă a diferitelor momente importante din viața lui Mihai Viteazul până în 1598”, ceea ce evidențiază și raportul lui Grigore Tocilescu către Academie, în vederea premierii opului⁷⁹.

Savantul a fost și om al cetății, el făcând parte din delegația memorandistă la Viena, cum tot „dorul fierbinte după libertate națională îl face ca în anul 1906 să participe la luptele politice ale Românilor naționaliști din Banat, contra curentului nenorocit al Burdiștilor, renegații Românilor din Banat”, iar în 1919, ca expert istoric, a activat în cadrul delegației române la Conferința de Pace de la Paris pentru cauza Banatului românesc⁸⁰.

Între intelectualii Graniței, și nu numai, valorizarea sa este supremă: „Istoricul Dr. Ioan Sârbu va rămâne figura cea mai de elită a cărturarilor bănățeni”⁸¹ – ceea ce poate că nu e doar o hiperbolă conjuncturală!

Și alți cărturari, fruntași ai vieții publice, au beneficiat de o presă bună, la ocazii, în *Tribuna Graniței*. Așa era prezentată personalitatea lui Vicențiu Babeș, activitatea sa politică mai ales, din incidentul dezvelirii bustului său în parcul mare al Timișorii⁸², iar în necrologul lui Andrei Ghidiu partea de „Date biografice” se constituia într-o micromonografie, incluzând documente din arhiva Episcopiei, cu arătarea realizărilor binemeritatului dispărut (mai puțin însă cele de ordin istoriografic, totuși, care nu erau de neglijat, considerând numai monografia Caransebeșului)⁸³.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 3.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 4.

⁸¹ *Ibidem*. La cinci ani de la dispariția cărturarului, Constantin Rudnănu publicase în altă revistă regională articolul „Istoricul bănățean Dr. Ioan Sârbu” (*Banatul*, II, nr. 1 din 1927, pp. 20-21). Coriolan Buracu îi evocase pe Eftimie Murgu și Ioan Sârbu în broșura *Din trecutul Almăjului și al Rudăriei*, Turnu Severin 1932.

⁸² „Serbările din Timișoara în cinstea lui Vicențiu Babeș”, în *Tribuna Graniței*, I, nr. 2 din 1 decembrie 1934, p. 3.

⁸³ „Tribuna Graniței”, „Andrei Ghidiu”, *ibidem*, IV, nr. 12 din 1 decembrie 1937, pp. 1-2.

Un micro-serial reda textul unei conferințe despre teologul Iosif Olariu, ținute din prilejul comemorării aceuia la Caransebeș în 6 decembrie 1933 (publicată după un an, imediat după apariția revistei!)⁸⁴.

Era omagiat și un personaj în viață, la un jubileu de „25 de ani de activitate publică”, respectiv sfințirea de preot a lui Coriolan Buracu, cel care era de altfel și unul din „stâlpii” *Tribunei Graniței*, înfățișându-se, elogios, activitatea sa „profesională” în Biserică, dar și cea politică (cu accent pe arestarea din 1914), socială, culturală (cu titluri de publicații)⁸⁵.

Precăderea în revistă – consecvență cu programul și însuși titlul său – au avut-o chestiunile legate de (micro)zonă, puncte de plecare și (re)întoarcere. Sursă de legitimare și mândrie națională, istoria e convocată și pentru a lămuri prezentul, chiar a oferi soluții amelioratoare pentru viitor, cum face, „În căutare de soluții”, Nicolae Tomiciu (mai puțin prezent în această publicație decât în altele cu studii istorice și făcând mai mult gazetărie de atitudine). Întrebarea ce o pune – retoric – era că „dacă poporul nostru nu e mai refractar decât altele noțiunii de cultură și civilizație, cum se explică atunci starea sa de strigătoare înapoiere în raport cu alte neamuri conlocuitoare?”, căutând un răspuns într-un articol-serial⁸⁶. Nu ambiționa să generalizeze la scara întregii națiuni, demers dificultat de aceea că – *nota bene!* – „fiecare provincie, fiecare regiune se prezintă sub raportul trăirii în condițiuni cu totul diferite”, mărgininu-se la „doar câteva, foarte puține referințe din viața poporului nostru din Ardeal și Banat, în special însă a românilor grăniceri”, ca fiindu-i mai familiare⁸⁷.

⁸⁴ Ioan David, „Viața și opera lui Dr. [sic] Iosif Olariu”, *ibidem*, I, nr. 2 din 1 decembrie, p. 3, nr. 3 din 25 decembrie 1934, p. 4 și II, nr. 1 din 24 ianuarie 1935, p. 4. Ioan David (1900-1967), absolvent al Facultății de Teologie și al celei de Litere de la Universitatea din București, era din 1928 profesor la Academia Teologică din Caransebeș.

⁸⁵ Cronicar, „Păr[intele] Coriolan Buracu”, *ibidem*, IV, nr. 9 din 1 septembrie 1937, pp. 3-4. Intrigă „semnătura” *Cronicar*, care am văzut că era pseudonimul preferat al lui Coriolan Buracu însuși. Ar fi plauzibil ca redacția să-i fi solicitat o autobiografie (căci într-adevăr datele de acolo nu le putea furniza decât cel în cauză!), care a fost adăugită de Antoniu Marchescu cu pasaje omagiale, asta în cazul în care nu era și el uneori „Cronicar”. Articolul este citat de Nicolae I. Șerbănescu în medalionul biografic „Preotul Coriolan Buracu (1888-1964)”, din *Mitropolia Banatului*, XXVII, nr. 10-12 din octombrie-decembrie 1978, pp. 697-701 (trimiterea bibliografică la p. 701; tot acolo, fără a se atribui pseudonimul, broșura semnată „Cronicar”, *Marea Unire de la 1 decembrie 1918*, București, 1943). Articolul este util pentru biografia lui C.B. de până în 1920, activitatea lui ulterioară fiind ocultată, probabil din cauza cenzurii comuniste.

⁸⁶ Nicolae Tomiciu, „În căutare de soluții”, în *Tribuna Graniței*, I, nr. 3 din 25 decembrie 1934, p. 4, II, nr. 1 din 24 ianuarie, p. 4 și nr. 2 din 24 februarie 1935, p. 4. Citatul din nr. 3 din 1934.

⁸⁷ *Ibidem*.

Răspunsul la întrebarea pusă îl găsea în complotul universal contra românilor, motiv de autovictimizare națională. Era un „adevăr” ce-l enunța dintru început că „întreagă istoria sbuciumatului nostru trecut în Ardeal și în Bănat este o lungă înlănțuire de atentate la viața noastră etnică-națională. Este curios într’adevăr cum toate neamurile conlocuitoare, dându-și seama, la început probabil în mod inconștient, că numărul covârșitor și tenacitatea noastră vitală constituie o primejdie gravă și permanentă pentru veleitățile lor de dominațiune și supremație, caută, mai întâi prin încercări de convertire religioasă, mai apoi prin ordonanțe, legi și politică de stat să ne desființeze ca neam”.

Așa au procedat „anglovinul” [sic] Ludovic cel Mare, sașii luterani și „mult mai agresivi și mai primejdioși decât ei, *Ungurii calvini*”, care, în Banat mai ales, captează elita „și ne smulg astfel mulți Români, cari se pierd în massa ungurească”. Dar „seria celor ce ne-au pus gând rău trebuie complectată și cu Sârbii”, care „sub masca credinței comune ne fură și ei multe-multe sate românești în Bănat”. Într-o ierarhie ad-hoc, „cei mai neîmpăcați, mai aprigi dușmani ne sunt și ne rămân tot *Ungurii*”, care „trec în veacul trecut de la prigoana religioasă la cea națională” și „printr-o serie de legi din ce în ce mai aspre, mai drastice, culminând în barbara lege a fanaticului conte Apony [sic], încearcă să ne șteargă de pe fața pământului”, iar din păcate un număr de intelectuali s-au pretat renegării. Primea bilă albă doar „filosoful baron Eötvös”, care a conceput „legea de superioară concepție și largă viziune politică a naționalităților”, neaplicată însă⁸⁸.

O situație specială o aveau, în aceste condiții ostile, doar teritoriile foste grănicerești, care beneficiau de „o autonomie care le făcea să fie aproape niște state în stat”, românii de aci fiind „ocrotiți sub umbra falnicelor așezăminte, menite în gândul Habsburgilor să fie niște sulite în coastele Ungurilor”; durere, bunele premise de prosperare economică, culturală au fost în mare parte irosite datorită unor neputințe locale, unor oameni care n-au fost pe măsura vremilor și nici n-au știut (sau vrut a) apela la luminile unor îndrumători europeni (în cooperare de pildă)⁸⁹.

Era excesiv de imoral a scuza prin istorie mizeria prezentului, căci „de această stare de lucruri nu e de vină exclusiv vitregia vremurilor, cum ne place să afirmăm când suntem strânși cu ușa”⁹⁰.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Ibidem*, nr. 1 din 24 inuarie 1935, p. 4.

⁹⁰ *Ibidem*, nr. 2 din 24 februarie, p. 4.

Lista „inamicilor”, mai toți *ceilalți* din preajmă am citat-o mai sus. Există însă și o *străinătate* model și redau pasajul, chiar dacă excede recapitularea istorică ce mi-am propus-o: „Dacă vrem cu adevărat binele, vom proceda luând ca exemplu de urmat pe American sau pe Evreu, pe care vitregia sorții și greșelile făptuite de el nu-l descurajează”⁹¹.

Proiecția auto-identitară – privind „talpa țării” – înfățișa lumini și umbre: „Avem, în cele 94 de comune [din fosta Graniță, R.A.], un popor bun, cuviincios, păscut însă de o mulțime de năpaste, printre care sărăcia, diverse boale, alcoolismul și ignoranța sunt cele mai grele”.

Dacă „recapitularea” istorică fusese făcută și pentru a trage consecințe și învățăminte – căci *historia magister vitae* –, soluțiile indicate nu conțineau vreo noutate (chiar față de programul „Astrei”, aproape centenar!): implicarea elitelor în luminarea poporului de jos, sprijinirea cooperăției și altele pe aceeași linie.

Momente semnificative din istoria Graniței, grănicerilor și antecesorilor lor, cu încărcătură și finalitate națională (ori așa interpretate / prezentate), au mai fost selectate și oferite – conform programului – publicului cetitor, aceasta și întru formarea lui, fiind vorba de o *Tribună*. Apărând aceasta dintru început cu data de 1 noiembrie – propabil că nu doar conjuncturală –, se rememoraу marile întâmplări din trecut și prezentul (foarte) apropiat legate de acea zi.

Întâi, nașterea Regimentului valaho-bănățan (prin divizarea celui iliric), „o zi de bucurie, fără îndoială, căci în această zi vechea noastră unitate militară bănățeană primește confirmarea oficială a caracterului ei curat românesc”, apoi moartea: „La 1 Noiembrie 1872, colonelul Ioan Stanoilovici, ultimul comandant al regimentului confinar româno-bănățean No. 13, îmbracă în doliu drapelul sub cutele căruia vitejii grăniceri români duseseră faima nației lor departe, peste hotare. Regimentul pe această zi fu șters din controalele armatei cesaro-crăești.

O zi de întristare, de resemnare, dar în același timp și de nemărginită nădejde într-un viitor mai bun, mai vrednic de gloria străbună decât acela care se croi”. A fost soroc și pentru acela, prin constituirea batalionului nr. 2 de Grăniceri de Gardă, la 1 noiembrie 1933 (faptic), o reînnoare a tradiției, fapt mult valorat în *Tribuna Graniței*, care ținea o rubrică specială de știri despre acesta⁹².

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² Antoniu Marchescu, „1 Noiembrie 1838, 1872, 19332, *ibidem*, I, nr. 1 din 1 noiembrie 1934, p. 1.

O conferință a lui Coriolan Buracu – redată în rezumat în al doilea număr al revistei (la patru luni de la rostire!) selecta manifestările naționale, reale sau așa prezentate, ale grănicerilor și antecesorilor lor, adevărați campioni ai unității naționale, chiar *avant la lettre*. Se pornea de la episodul caransebeșanilor care l-au sprijinit – ca români conștiți, nu ca mercenari! – pe Matei Basarab să ia tronul, menționându-se și legăturile lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu cu zona, presupusa participare a 300 de grăniceri din părțile Megiei (Mehadieii) la „oastea” lui Horea, încercarea de „revoluție națională” a unui căpitan Jumanca la 1808 (la sugestia personală a lui Napoleon!), apoi acțiunile lui Eftimie Murgu, Traian Doda, Ion Sârbu (ca memorandist), actele eroice ale lui Moise Groza, respectiv Ion Dragalina în armata română, revoluția națională din 1918 în Graniță – toate elemente coerente într-o procesualitate finalistă conștientă – adecă prezentată ca atare!⁹³

Conferința respectivă a mai fost o dată citită – cu mici adausuri, despre rolul cultural al zonei, prin Mihail Halici, Patriciu Dragalina, Ion Sârbu, interpretați tot în cheie națională – după aproape trei ani, la Caransebeș, încheind un ciclu de șapte rostiri și constituindu-se și în argumentarea menținerii Episcopiei, Tribunalului și altor instituții la Caransebeș, dar nu numai, ci ca o legitimare națională, cum indigita redacția în preambulul rezumatului, prezentat și de această dată: „Conferința își avea rostul întrucât ni se aduce de dușmani învinuirea că noi grănicerii am jertfit unei cauze străine neamului nostru.

Dar iată că istoria vine și răstoarnă aceste acuzații gratuite”⁹⁴.

Alte probe în același „proces” erau aduse tot de Coriolan Buracu într-un moment de potențare a amenințărilor revizioniste, căci „azi, când întreaga suflare românească a rămas costernată de cuvintele lui Mussolini cerând dreptate pentru Ungaria «mutilată» [în discursul de la Milano, R.A.], este bine să ne aducem aminte de aceia, cari prin jertfa și martiriul lor au pecetluit pe veci hotarele patriei noastre”. Între aceștia, fruntașii români din Graniță arestați ca „spioni” în serviciul României odată cu izbucnirea războiului, căci „*primii deținuți politici români din Ardeal și Banat au fost grănicerii bănățeni* din plasa Orșova, fiind deținuți 175 de persoane [sic], în

⁹³ Horia Buracu, „Grănicerii bănățeni și ideea unității naționale” (cu subtitlul „Rezumat din Conferința părintelui Iconom Stavrofor Coriolan Buracu, ținută la 6 August 1934, în sala casinoului din băile Herculane”), *ibidem*, nr. 2 din 1 decembrie, p. 2.

⁹⁴ „Grănicerii bănățeni și unitatea națională”, *ibidem*, IV, nr. 5 din 1 mai 1937, p. 3.

dimineața zilei de 26 iulie 1914”⁹⁵, a căror listă nominală este înfățișată – și pe care figura de altfel Coriolan Buracu însuși, (care preoțise la Megia/Mehadia între 1912-1924), articolul constituindu-se astfel într-un fragment de memorii.

Dă și lista celor (eventual re)arestați și internați la intrarea în război a României, posibil incompletă „deoarece nici una dintre autoritățile noastre nu au [sic] dat atențiune cuvenită acelor cari s’au jertfit pentru un bun de care beneficiază atâția în zilele noastre de azi [sic]”. Cultivarea memoriei activiștilor naționali, precursorilor Unirii celei mari – articolul, nota bene, apărea de 1 Decembrie! – nu era un exercițiu gratuit, o genuflexiune pioasă, ci finalistă: „Măcar în clipa critică, când sunt discutate hotarele țării noastre și în special cele din Ardeal și Banat, se cuvine a se da întreaga atențiune acelor și urmașilor lor [sic], cari nu s’au intimidat să înfrunte toată urgia dușmanilor seculari.

Când împrejurările vor cere, vom vedea în primele linii tot pe acești supraviețuitori încadrați de fii și nepoți”.

Meritele grănicerilor și antecesorilor lor din evul mediu erau punctate într-un articol apărut în *Ordinea* din 30 ianuarie 1937, dar care era un fel de corespondență din zonă, constituindu-se mai ales într-o pledoarie pentru menținerea Episcopiei, Tribunalului, Liceului și Școlii Normale la Caransebeș⁹⁶.

Acesteia din urmă îi dedicase Coriolan Buracu cu câteva luni înainte, în aprilie 1936, un articol jubiliar, căci, cum preciza lungul subtitlu, „În anul acesta se împlinesc 60 de ani dela înființarea Institutului Pedagogic, sau a Școalei normale de azi din Caransebeș, prin sânguința și jertfa episcopului Ioan Popasu, la anul 1876”. Nefiind aceea monografiată, „până la apariția istoricului Școalei Normale din Caransebeș, supunem cititorilor noștri următoarele date istorice[...]”, urmează autorul după arătarea pregătirilor serbărilor aniversative, prezentând în continuare scurte notițe privind antecedentele învățământului din zonă („Școala de dascălie” calvină, organizarea instrucției școlare sub austrieci), cum și din cele legate de școala jubilantă⁹⁷.

⁹⁵ Cronicar [Coriolan Buracu], „O pagină glorioasă din istoria graniței bănățene” (cu subtitlul „Martiriul grănicerilor bănățeni în 1914 și 1916”), *ibidem*, III, nr. 12 din 1 decembrie 1936, p. 3.

⁹⁶ Grănicer [?], „Grănicerii bănățeni”, *ibidem*, IV, nr. 2 din 6 februarie 1937, p. 3.

⁹⁷ Coriolan Buracu [semnat „Cronicar”], „Jubileul de 60 de ani al școalei normale din Caransebeș”, *ibidem*, III, nr. 4 din 5 aprilie 1936, p. 3.

La 30 de ani de la participarea corului din Bozovici la serbările jubiliare de la București care marcau 40 de ani de domnie a Regelui Carol, un articol mult adjectivat evoca episodul, subliniind înalta sa semnificație național-patriotică, de manifestare a unității sufletești⁹⁸.

Tribuna Graniței își ținea de datorie a informa publicul asupra evenimentelor culturale din Graniță și Caransebeș mai ales – unde acestea se concentrau de regulă, dată fiind și prezența personalului calificat din instituțiile de aici –, cu precădere chiar, când acestea erau congruente cu programul revistei.

Așa, seria de conferințe organizată la căminul cultural „tratând trecutul orașului Caransebeș și a regiunii grănicerești”, rezumându-se cele deja ținute de Coriolan Buracu despre vechile districte privilegiate și istoria Bisericii (inclusiv a Episcopiei, ca o pledoarie a menținerii ei în oraș) și a lui Petru Fotoc, de istorie economică locală, anunțându-se de asemenea cele următoare⁹⁹. La închiderea ciclului au fost și acelea consemnate rezumativ: a lui Pavel Jumanca, de istoria culturii și învățământului (care marca în mod cronologic realizările mai însemnate), a lui Alexandru Andrei de istorie instituțional-administrativă, aceea susținută de Isac Rădulescu despre „vechimea tribunalului din Caransebeș” (amenințat cu dislocarea), unde se susținea că acela funcționa din timpul districtelor, dar chiar „și pe timpul ocupației turcești [în secolul] XVII [sic!] și pe timpul organizației grănicerești [în] v[eacul] XVII acest tribunal a existat fără întrerupere, fiind unul din cele mai vechi din Europa și cel mai vechi din România”; vorbirea lui Coriolan Buracu, de încheiere, încununa ciclul tot de el început, prin sublinierea meritelor de ordin național ale „grănicerilor”¹⁰⁰.

O broșură cum a lui Grigore Popiți – poet și istoric, viitor Director al Arhivelor timișorene, inițial militar – despre *Românitatea Graniței române bănățene* nu avea cum să nu atragă atenția redacției, care o semnală la

⁹⁸ Grigore Mihăiuțiu, „Corul grăniceresc din Bozovici la București, în anul 1906”, *ibidem*, nr. 8 din 1 august, p. 4 și nr. 9 din 1 septembrie, p. 2. Autorul, care își declina gradul de căpitan, era probabil rezervist din armata chesaro-crăiască, iar corul „grăniceresc” prin aceea că dintr-o comună a fostei „Granițe”.

⁹⁹ „Conferințe istorice la Caransebeș” (la rubrica „Știri”), *ibidem*, IV, nr. 3 din 1 martie, p. 4.

¹⁰⁰ „De la căminul cultural din Caransebeș”, *ibidem*, nr. 5 din 1 mai, p. 2; rezumatul conferinței finale a lui Coriolan Buracu (anunțată în nr. 3 cu titlul „Grănicerii și naționalismul lor”) la p. 3, cf. nota 96 *supra*. Redacția se încânta de succesul conferințelor care adunaseră mult public (de cămin cultural, adecă meseriași, muncitori, țărani), care participau chiar la subscripția fondurilor pentru publicarea textelor.

rubrica (semi)permanentă „Cărți noi”, ca fiind „bazată pe documente originale inedite și pe datele statistice publicate de autori străini” (deci irecuzabile de „ceilalți”!), constituindu-se într-o „prețioasă contribuție la istoria Banatului în general și a graniței în special. Expunerea clară și logică a datelor istorice, culese cu multă sânguință, fac onoare autorului și ne îndrituiesc a aștepta nerăbdători apariția «Documentelor bănățene» pe care le anunță” (acelea au fost publicate sub titlul Popiți, *Date și documente bănățene*, Timișoara 1939)¹⁰¹.

Consecvență programului său, *Tribuna Graniței* a promovat și în „secțiunea istorică” o istorie strict locală – ori legată de oameni proveniți de aici, nici măcar una regională, bănățană, cum reiese și din „inventarierea” ca am operat-o până aci. Articolele de istorie transilvană, munteană, moldoveană ori general românească se constituie mai degrabă în excepții, legate de aniversări în genere, mai „rotunde”, ori intrate în ritualul anual, ca sărbători naționale. Așa, la împlinirea a 150 de ani de la răscoala lui Horea, primul număr al gazetei informa despre serbările comemorative¹⁰².

Poate pentru că nu avea deja atunci un material la obiect, revista a marcat însă momentul în prezilele împlinirii aceluiași număr de ani de la executarea corifeilor Horea și Cloșca, printr-un articol amplu¹⁰³, al cărui duct se prefigura din preambul: „Amintirea lor ne înfricoșează și ne doare. Ne înfricoșează pentru cruzimile ce s’au făcut în cursul acestei epoci. Căci numai o suferință îndelungată și insuportabilă a putut să răsvrătească poporul românesc, blând și îngăduitor din fire. Cine citește istoria acestor timpuri, rămâne uimit de puterea de răbdare a unui neam, dar mai ales de ferocitatea asupritorilor. Este de neînchipuit până unde mergea tirania unor conducători, lipsiți de orice sentiment de umanitate. Și concluzia la care ajungem este că această revoltă a fost justificată, iar împilatorii și-au meritat trista lor soarte”¹⁰⁴.

¹⁰¹ „Grigore Popiți: *Românitatea Graniței Române bănățene* [Timișoara 1935]” [semnalare / dare de seamă], *ibidem*, II, nr. 9 din 1 iulie 1935, p. 4. Ulterior revista a preluat un articol al autorului, cf. nota 118 *infra*, tot din România Militară, de unde fusese scoasă în tiraj aparte și *Românitatea...* (8 pp. De text, deci nu „carte”!), în care autorul juxtapunea statistici din secolele XVIII-XIX, doveditoare ale preponderenței etnice românești în „Graniță”.

¹⁰² „Marile serbări din țara Moșilor în amintirea răscoalei lui Horea”, *ibidem*, I, nr. 1 din 1 noiembrie 1934, p. 3.

¹⁰³ „150 de ani de la tragerea pe roată a lui Horia, Cloșca și Crișan [sic]” (cu supratitlul „28 Februarie 1785”), *ibidem*, II, nr. 2 din 24 februarie 1935, pp. 1-2. În cuprinsul articolului se arată că înainte de execuție Crișan s-a spânzurat (p. 2.).

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 1.

Decelându-se cauzalitatea mișcării – socotită „revoluție” – este identificată „cauza principală” în „situația economică și socială a țăranilor români din Ardeal la sfârșitul secolului [al] XVIII-lea”, dar, *nota bene*, la aceasta „se adăuga ura de rasă. Nobilii, stăpânii, erau Unguri. Ei urau de moarte pe Valahii cari le asigura[u] existența, lucrându-le moșiile. Nu exista cruțare și înțelegere în sufletele nobililor, cari vedeau în Români un dușman primejdios prin numărul mare ce-l reprezentau”, mai venind și „chinurile religioase ale Românilor, după ocupația habsburgică”, legate de presiunea „unionistă”, care a generat rezistență, reacțiune, „o mulțime de revolte religioase, cari toate au creat o stare sufletească în mulțime, prielnică răsvrătirilor”¹⁰⁵.

După ce se pomenesc „Revolte anterioare” (sub intertitlul astfel formulat) – mai depărtate sau mai apropiate, Bobâlna, Dozsa, Curuții, rezistența la „unire” – sunt identificate „Cauzele imediate ale revoluției” (intertitlu), căci cele antecitate erau „oarecum permanente, capabile să aprindă flacăra distrugerii în orice timp, sunt altele imediate cari au determinat izbucnirea revoltei în acești ani și nu altădată”. Aici se încadrau reformele Mariei Teresia, dar mai ales cele ale lui Iosif al II-lea, „un spirit adăpat la ideile generoase ale Apusului”, [care] depune o *activitate zeloasă* [sic] *pentru desființarea totală a iobăgiei*”. Măsurile sale în favoarea iobagilor, demofilia afișată paralel cu atitudinea antinobiliară, inclusiv pe parcursul vizitelor lui în Ardeal, „au creat impresia că împăratul ține cu săracii, că ar privi în chip favorabil și chiar susține o mișcare împotriva feudalilor”. O condiție favorizantă – și totodată *sine qua non* – a fost emergența unor „căpetenii de valoare. Au apărut atunci, în tumultul patimilor, câteva figuri impresionante de conducători, cari au știut să canalizeze acțiunea și să-și ia răspunderea evenimentelor”, Horea fiind „agitatorul maselor”, iar Crișan „pumnul revoluției”¹⁰⁶.

Sunt expuse evenimentele imediat premergătoare mișcării, apoi izbucnirea și desfășurarea ei, în cursul căreia „s’au comis cruzimi înfricoșătoare” de țărani, dar și nobilii au executat „în chip barbar” pe prinșii de la Deva. După „greșala” armistițiului de la Valea Bradului, care i-a demobilizat pe răsculați, au urmat înfrângerea, prinderea corifeilor, execuția – tratate sumar¹⁰⁷.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 2.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

Evocarea nu era, firește, un exercițiu gratuit de rememorare a unor întâmplări din vechime, căci „jertfele mari pe cari le-au adus acești trei mucenici ai neamului nu au fost zadarnice, starea iobagilor s'a ușurat mult, iar neamul românesc a păstrat vie amintirea lor, dorind neconținut să scape odată de sub jugul nesuferit al nemeșilor unguri. Icoana acestui trecut sângeros să nu-l uităm niciodată, să ne dăm seama pe câte vieți omenеști s'a clădit România de astăzi”¹⁰⁸. Articolul urmează în cea mai mare parte arătările și concluziile lui Ioan Lupaș din *Răscoala țăanilor din Transilvania la 1784* (Cluj 1934), care era cea mai nouă lucrare istoriografică românească în materie.

Altfel, doar trei recenzii, din care una datorată atât subiectului – Cetatea Făgărașului, dintr-o zonă tot „grănicerească”, dar și autorului, care era Coriolan Buracu, colaborator intern al revistei.

Se apreciază că „broșura este o frumoasă contribuție la cunoașterea fraților grăniceri din Făgăraș, iar datele culese cu grijă sunt nespuse de interesante”, ca probă fiind prezentate pe scurt cele patru capitole, care dau seama și de „o tradiție glorioasă, legată de fapte mărețe și pline de eroism, scrise cu sânge îmbelșugat, vărsat de boerii români din Țara Făgărașului și a urmașilor lor [sic], cari deși sărăciți, totuși mai păstrează în casele lor sărăcicioase, pergamente vechi de obârșie voevodală”¹⁰⁹.

Antoni Marchescu recenza – într-un articol de fond! – numerele până atunci apărute din *Arhiva someșană*, conținând „un bogat material documentar din trecutul grănicerilor din Năsăud, adunat cu multă osteneală și prelucrat cu nu mai puțină competență de distinși colaboratori, d-nii Virgil Șotropa, Iuliu Moisil și alții”. Valoarea publicației era de ordin științific, dar și național, căci „cititorii, dar îndeosebi tineretul grăniceresc năsăudean va găsi în paginile acestei reviste trecutul bogat în lupte glorioase ale paznicilor de odinioară ale [sic] plaiurilor din – către țara turcească, vor cunoaște pe marii grăniceri dispăruți, ale căror fapte pilduitoare sunt vrednice de urmat. Cercetătorii istoriei grănicerești se vor putea documenta și aprofunda în paginile «Arhivei» a căror valoare istorică este indiscutabilă”. Era semnalată de asemenea existența muzeului grăniceresc, cu bibliotecă, arhivă, fototecă, încă o dovadă că „contemporanii grăniceri de la Năsăud își fac pe deplin datoria pe acest teren. Sunt acte care îi onorează”. Era un exemplu de urmat, de altfel, autorul întrebând retoric: „Mă gândesc și nu fără o legitimă

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ Cronicar nou [?], „Preot maior Coriolan Buracu: Cetatea și castelul Făgărașului. Cronică istorică, Făgăraș 1937, 26 p.”, *ibidem*, IV, nr. 8 din 1 august 1937, p. 2.

strângere de inimă: ce am făcut noi pentru a aduna, păstra și transmite urmașilor dovezi trecutului glorios al grănicerilor din Banat?”¹¹⁰.

Același autor, tot într-un articol de fond, semnala în numărul din aprilie 1938 (ultimul apărut) proaspăta gazetă „soră” din Făgăraș, *Cuvântul Grăniceresc*, apărută la 20 martie, accentuând pasajul din program privitor la cultivarea istoriei, ca pildă pentru prezent¹¹¹.

Istoria „transcarpatină” este prezentă doar prin evocarea, conjuncturală, a Unirii din 1859, „o zi decisivă pentru viitorul României”, cum sublinia autorul editorialului care marca în 1935 evenimentul, redactorul de atunci al gazetei¹¹².

Retorica este „de rigoare”, adevărat național(ist)ă, rezidual romantică: „Necesitatea de a duce o viață națională, într’un stat independent, de a ne afirma ca neam liber, trăind în conformitate cu imperiul sufletului, al gândirii și al idealului făurit de originea comună și structura sufletească unitară a românilor răsleți s’a afirmat în mod concret în ziua de 24 Ianuarie 1859”¹¹³. Nu socotea că dă rău o autovictimizare coroborată conspirației universale antiromânești, referindu-se la „atmosfera întunecoasă a timpurilor de atunci, provocată de imixtiunea puterilor străine ce exploatau lipsa noastră de orientare și așezarea noastră geografică, vădit nefavorabilă”¹¹⁴ – asta în condițiile în care totuși, ne putem întreba retoric, ar fi putut face românii de capul lor Unirea pe care o doreau dacă nu erau ajutați de unele „puteri străine”?!

Unirea din 1859 trebuia valorizată și în spațiul cis-carpatin, nu era o afacere strict „regățească”, căci era o premisă necesară și obligatorie a celei din 1918: „Dacă la sfârșitul calvarului nostru național ne-am învrednicit de o zi ca 1 Decembrie, simbolul izbânzii noastre finale, această zi, fără îndoială, își are rădăcinile înfipte adânc în ziua de 24 Ianuarie. Fără unirea principatelor și fără reformele radicale ale marelui domnitor care a fost Cuza Vodă, cu greu ne-am putea imagina unirea tuturor Românilor, azi realizată într-un stat unitar, liber și independent”, adevărat „realizarea visului de aur al națiunii, *unirea tuturor Românilor*”; așadar „ziua de 24 Ianuarie nu este numai a vechiului regat; ea este ziua de înălțare a sufletului tuturor

¹¹⁰ Antoniu Marchescu, „Arhiva Someșană”, *ibidem*, nr. 12 din 1 decembrie, p. 1.

¹¹¹ Idem, „Cuvântul Grăniceresc”, *ibidem*, V, nr. 4 din 1 aprilie 1938, p. 1.

¹¹² Nicolae Domășneanu, „24 Ianuarie 1859”, *ibidem*, II, nr. 1 din 24 ianuarie 1935, p. 1 (în cartușul de titlu „1934”, uitat așa de zețari). De remarcat că apariția numărului a fost potrivită pe ziua aniversară (poate doar pe manșetă!).

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ *Ibidem*.

Românilor”, iar „Cuza Vodă este nu numai «domnul renovator, dăruitor de temple false și răsturnător de idoli învechiți», ci, mai presus de toate, este sinteza sufletului națiunii române, care a pus cea mai solidă piatră la temelia României Mari”¹¹⁵.

Poate truisme, dar oare nu deliberate în contextul unei anumite indispoziții (ca să nu spun ostilități) a bănățanilor și ardelenilor față de „regățeni”?

În anul următor, în dreptul zilei respective (de fapt după o săptămână, dacă nu cumva numărul a fost tipărit în februarie și datarea „potrivită”) se prelua un articol din *România Militară* al lui Grigore Popiți (locotenent activ pe atunci), de fapt un interesant document publicat de acesta cu un scurt comentariu¹¹⁶. Era un raport informativ al maiorului Rottar / Rotariu de la Comandamentul Cordoanelor Dunării de Jos către Prezidiul Comandamentului General Provincial Timișoara, din 26 noiembrie 1859, în care acesta semnală întoarcerea delegației românești de la Belgrad și colporta informații / zvonuri despre situația politică din Serbia și Principatele Unite, pretinzând a ști că acestea se vor proclama Regat independent cu un monarh dintr-o dinastie străină în cap (cum solicitaseră Adunările ad-hoc!), Cuza urmând a abdica benevol pentru a promova cauza.

Comentariul puncta „românismul” raportorului, un adevărat (pre)vi-zionar: „Pe când Austria și Turcia au susținut că poporului român îi lipsește voința de a se uni, pe lângă dovada actului uniunii [așa numita „Lege Constituțională” a „Adunării Naționale din Focșani” despre care colpor-tează!], Maiorul Rotariu din Granița Bănățeană informează: «independența de mult dorită a Principatelor Unite a fost salutată de popor cu mare speranță». Acest bănățean a mers și mai departe: «Principatele Unite se vor proclama cât de curând Regat independent».

Istoricii nu înregistrează că s’ar fi plănuit proclamarea *Regatului* independent al României încă atunci. Nici nu era timpul.

Și nu știm dacă informația aceasta i-a venit Maiorului Rotariu din Țara Românească, după cum a raportat sau precipitarea evenimentelor creatoare de *Românie* l-au făcut să pună pe hârtie un vis, realizat abia după 21 ani [sic]”¹¹⁷.

¹¹⁵ *Ibidem* (sursa citatului inclus nu este arătată).

¹¹⁶ Lt. Grigore Popiți, „Un grănicer despre Unirea Principatelor” (cu supratitlul „Documente vechi”), *ibidem*, III, nr. 1 di 31 ianuarie 1936, p. 1 (cu loc de editorial).

¹¹⁷ *Ibidem*.

De 10 Mai se marca, într-un rând (când apariția era dată pentru acea zi), semnificația zilei în anii 1866 și 1877, brodându-se apoi pe istoria Dinastiei din România mică și Mare, respectiv domniile glorioase și fructifere ale lui Carol I, Ferdinand și Carol al II-lea (interstițiul, sub Regență, al lui Mihai, era desigur ignorat)¹¹⁸.

Tot într-un articol de fond, cum cel de mai sus, se făcea o pledoarie pentru unitatea corpului social, veștejindu-se dezbinarea, profitorii care sărăceau mulțimile – deci un tablou nu prea măgulitor a ceea ce urmasse după 1 Decembrie 1918, data sărbătorită (prin extensie / convenție și în Banat); referințele istorice erau expediate într-o frază mult adjectivată, oscilând între auto-apreciere și auto-victimizare: „Istoria vieții neamului românesc nu cunoaște o zi mai mare. Un neam pururea jignit, veșnic nebăgat în seamă, hulit și batjocorit, dar conștient de obârșia sa nobilă, și-a făcut dreptate. Ziua de 1 Decembrie 1918 a fost ziua plinirii dreptății”¹¹⁹.

În al doilea an al revistei se rezuma, în decembrie, o conferință a Directorului de bancă Augustin Muntean, vice-președinte al Ligii Antirevizioniste din Caransebeș, care argumenta legitimitatea Unirii din 1918, bazată pe caracterul românesc al provinciilor cis-carpatine alipite, continuitate, rezistența lor la seculara împilare; mesajul fără originalitate, firește, dar onest în arătările istorice – fiind clar angajat, anti-revizionist¹²⁰.

Cam atâta istorie pan-românească în *Tribuna Graniței*, afară de conexiunile inerente – unele anume căutate și indigitate, dintre trecutul Graniței și restul lumii românești.

Asemenea, istoria universală, practic restrânsă la cea sud-est și mai ales central-europeană, care au reverberat în zonă, de fapt determinând desfășurările de aici, a fost „prinsă” doar în seria de articole a lui Antoniu Marchescu despre grăniceri, atunci când se impunea, cum și în galeria de portrete ale militarilor distinși pe care zona i-a furnizat Imperiului. Alte referințe doar în necrologul lui Thomas Masaryk, cu ample date biografice, axate pe activitatea sa politică, din timpul războiului mai ales, a acelui „gigant al gândirii și înfăptuirilor omenești”, care a fost „întemeietorul Republicii Cehoslovace”¹²¹.

¹¹⁸ [Nicolae Domășneanu?], „10 Maiu”, *ibidem*, nr. 5 din 10 mai, p. 1.

¹¹⁹ Dr. Tr[ai]an Constandinovici, „1 Decembrie 1918”, *ibidem*, I, nr. 2 din 1 decembrie 1934, p. 1.

¹²⁰ „Pentru 1 Decembrie”, *ibidem*, II, nr. 15 din 23 decembrie 1935, p. 3.

¹²¹ *Tribuna Graniței* [Antoniu Marchescu?], „Thomas G. Masaryk”, *ibidem*, IV, nr. 10 din 1 octombrie 1937, p. 1.

Editată într-o perioadă de urgență a regionalismului¹²², *Tribuna Graniței* a promovat consecvent localismul, conform programului pe care l-a asumat și situându-se în orizontul de așteptare al cititorilor săi, publicul țintă, în secțiunea istorică precum în celelalte. Cum alte perioade din zonă, în discursul istoric practicat, redactorii și colaboratorii, de durată ori sporadici, „încearcă să concilieze provincialismul cu viziunea asupra unității românești care s-a întruchipat în statul național unitar, a cărui integritate sau unitate s-au străduit să o apere”¹²³. Demersul auto-identitar ține de zona firescului, de altfel, fiind caracteristic (și) acestui interval cronologic¹²⁴.

„Serialul” lui Antoniu Marchescu s-a constituit într-o „avant-premieră” a solidei sale monografii, textele răspunzând rigorilor disciplinei; asemenea fascicolul de documente publicate, la fel „galeria” datorată în bună măsură lui Coriolan Buracu, texte oricând frecventabile.

L'HISTOIRE DANS LA REVUE *TRIBUNA GRANIȚEI* (*LA TRIBUNE DE LA FRONTIÈRE*), CARANSEBES 1934-1938

Résumé

Le 1 Novembre 1934 un groupe d'intellectuels a fait paraître à Caransebeș (ancienne ville du sud-est du Banat) une gazette mensuelle menée à promouvoir les intérêts sociaux-économiques et culturels de la zone. Ils se revendiquaient de la tradition de la „Frontière militaire” organisée par l'Empire autrichien en Banat (deuxième partie du XVIII-e siècle – 1872), qu'ils cultivaient dans la section historique (non formelle, mais qui comptait presque un tiers de l'espace imprimé). La gloire militaire étaient doublée par la vertu nationale et les mérites culturels de l'élite locale, illustrés surtout par les historiens Patriciu Dragalina et Ioan Sârbu, l'oeuvre desquels étant analysée. Les articles d'histoire ont, la plus parts, un caractère de vulgarisation savante, mais quelques uns sont de vraies contributions scientifiques (comme les éditions des documents), toujours fréquentables dans cette intéressante publication micro-régionale.

¹²² Vezi Cornel Corneanu, *op. cit.*, passim; Gheorghe Jurma, *loc. cit.*

¹²³ Nicolae Bocșan, „Istoriografia bănățeană între multiculturalism și identitate națională”, în *Banatica* (Reșița), XIV, 1996, p. 275 (referirea este generală, dar aplicabilă și în speță).

¹²⁴ *Ibidem*, pp. 273, 276.

ASPECTE PRIVIND COMERȚUL ÎN JUDEȚUL CARAȘ ÎN ANII 1944-1948

EUSEBIU NARAI

În perioada interbelică, cele mai importante centre comerciale din județul Caraș erau Oravița, Bocșa și Reșița, dezvoltarea comerțului fiind în strânsă legătură cu extinderea rețelei de comunicații rutiere și feroviare. După un reviriment considerabil al activităților comerciale în zonă, înregistrat în anii 1934-1938, comerțul cunoaște o stagnare și un regres vizibil în anii 1940-1944, determinat de dificultatea aprovizionării cu mărfuri în timpul războiului, posibilitățile de cumpărare mult mai reduse ale populației cărășene, precum și de alți factori.

Și în perioada 1944-1948, Camerele de Comerț și Industrie controlau aceste ramuri economice din punct de vedere juridico-administrativ. În atribuțiile lor intra întocmirea unor situații statistice privind firmele industriale și comerciale din raza de activitate, statistici care cuprindeau următoarele informații: numele întreprinderii, felul de funcționare a acesteia (societate pe acțiuni sau firmă colectivă), naționalitatea salariaților întreprinderii, originea etnică și pregătirea profesională a acestora, felul comerțului sau industriei practicate¹.

În ultimul trimestru al anului 1944 se poate vorbi despre revigorarea comerțului în județul Caraș, pentru că o serie de mărfuri produse în comunele de pe malul Dunării (în special Moldova Veche, Moldova Nouă și Socol) ajungeau în Iugoslavia. Se făcea comerț și cu vite mari, ajunse pe teritoriul statului iugoslav fără forme legale și fără a plăti taxele vamale aferente².

Firmele comerciale cu proprietari de origine etnică germană sau maghiară din județul Caraș erau sub atenta supraveghere a autorităților locale, această măsură fiind determinată de noul curs al evenimentelor din țară. La începutul anului 1945, în județul Caraș funcționau 505 firme comerciale cu proprietari germani și maghiari (456 germani și 49 maghiari), de diverse profiluri: restaurante, măcelării, bijuterii, fierării, sifonării, librării, magazine de articole tehnice, cofetării, cârciumi, tipografii, băcănii

¹ Direcția Județeană Caraș-Severin a Arhivelor Naționale (în continuare DJCSAN), fond *Prefectura județului Caraș*, d. 5/1944, f. 3.

² *Ibidem*, d. 4/1944, f. 170.

ș.a.m.d. Cele mai multe firme de acest tip erau semnalate în orașele Reșița (190) și Oravița (27). Doisprezece dintre proprietarii acestor firme, în majoritate germani, erau mobilizați, internați sau dispăruți³.

Până la jumătatea anului 1945 numărul comercianților din județul Caraș s-a redus considerabil, datorită prețurilor ridicate de achiziție ale mărfurilor ce urmau să fie comercializate și a posibilităților reduse de cumpărare ale populației. De pildă, în luna iulie 1945, pe raza județului erau înregistrați 327 comercianți, grupați în 3 categorii: mici comercianți – cu cifra de afaceri până la 500.000 lei; comercianți mijlocii – cu cifra de afaceri cuprinsă între 500.000 lei și 1.000.000 lei; mari comercianți – cu cifra de afaceri peste 1.000.000 lei. Pe plase, situația se prezenta astfel:

1) În *plasa Bozovici* figurau 37 comercianți, dintre care 23 mici comercianți, 10 comercianți mijlocii și 4 mari comercianți. Se întâlneau mari comercianți doar în comunele Bozovici și Bănia⁴.

2) În *plasa Sasca Montană* își desfășurau activitatea 52 comercianți: 40 mici comercianți, 9 comercianți mijlocii și 3 mari comercianți. Marii comercianți erau semnați numai în comunele Sasca Montană și Ciuchici. Cei mai mulți comercianți erau în comunele Sasca Montană, Ciuchici, Naidăș și Ilidia⁵.

3) În *plasa Moldova Nouă* activau 79 comercianți, printre care: 18 mici comercianți, 36 comercianți mijlocii și 25 mari comercianți. Majoritatea marilor comercianți se aflau în comunele Moldova Nouă și Moldova Veche⁶.

4) În *plasa Bocșa Vasiovei* figurau 53 comercianți: 30 mici comercianți, 13 comercianți mijlocii și 10 mari comercianți. Marii comercianți erau înregistrați doar în comunele Bocșa-Vasiovei, Vermeș și Tirol⁷.

5) În *plasa Oravița* își desfășurau activitatea 68 comercianți, dintre care: 52 mici comercianți, 11 comercianți mijlocii și 5 mari comercianți. Marii comercianți erau întâlniți, în majoritate, în comuna Cacova⁸.

6) În *plasa Reșița* era atestată prezența a 38 comercianți: 36 mici comercianți și 2 comercianți mijlocii, constatându-se absența marilor comercianți din zonă⁹.

³ *Ibidem*, d. 21/ 1945, f. 12-19.

⁴ *Ibidem*, d. 13/1945, f. 23.

⁵ *Ibidem*, f. 25.

⁶ *Ibidem*, f. 27.

⁷ *Ibidem*, f. 35.

⁸ *Ibidem*, f. 37-38.

⁹ *Ibidem*, f. 53.

Merită amintită și activitatea comercială în principalele localități ale județului în perioada menționată. De pildă, în orașul Oravița figurau 30 comercianți, dintre care 9 comercianți mijlocii și 21 mari comercianți¹⁰, iar în orașul Reșița activau 121 comercianți, dintre care 114 comercianți mijlocii și 7 mari comercianți¹¹.

În anul 1946 numărul firmelor industriale și comerciale cărășene a cunoscut o creștere considerabilă, determinată de unele reduceri ale impozitelor ce trebuiau plătite de firmele de profil înființate în anul 1945 și de alte facilități fiscale, însă activitatea multora dintre ele a avut un caracter temporar. Din totalul de 993 firme, cele mai multe erau semnalate în următoarele localități: Reșița (198), Oravița (72), Bocșa-Vasiovei (64), Steierdorf-Anina (47), Bozovici (39), Moldova-Nouă (36). Aceste firme funcționau în 109 localități ale județului¹².

În luna octombrie 1947 au început, și în județul Caraș, operațiunile de inventariere a întreprinderilor industriale și comerciale, constituindu-se birouri de inventariere conduse de notari, pe lângă fiecare primărie¹³.

Deținem unele informații despre dezvoltarea comerțului în cele două centre ale județului, Oravița și Reșița, în anii 1947-1948.

În ceea ce privește orașul Reșița, în anul 1947, din unificarea Cooperativei "Munca" cu "Economatele" a luat ființă Organizația comercială a orașului Reșița sub denumirea "Munca". Cooperativa "Munca" și "Economatele" au desfășurat o acțiune susținută pentru combaterea speculanților care doseau mărfurile și le vindeau apoi la prețuri extrem de mari. În aprilie 1948 s-a deschis primul magazin oficial de stat aparținând Societății comerciale de stat "Bega" Timișoara, iar în ianuarie 1949 devine întreprindere de sine stătătoare sub denumirea de I.C.S. "Alimentara" Reșița. În anul 1949 ia ființă, în Reșița, Întreprinderea comercială de stat pentru exploatarea restaurantelor și hotelurilor¹⁴.

Societatea comercială de stat pentru colectarea, industrializarea și comercializarea laptelui și derivatelor lactate "Romlacta", dispunând de un capital social în valoare de 50 milioane lei, având direcția generală în capitală și sucursale în câteva orașe importante ale țării (Craiova, Timișoara, Oradea, Cluj, Sibiu, Sighișoara, Brașov, Suceava, Bacău, Constanța),

¹⁰ *Ibidem*, f. 29.

¹¹ *Ibidem*, f. 31.

¹² *Ibidem*, fond Camera de Comerț și Industrie Lugoj – Oficiul Oravița, d. 393/1946, f. 1-68.

¹³ *Ibidem*, fond Prefectura județului Caraș, d. 6/1947, f. 3.

¹⁴ T. Zahiu (coord.), *Reșița – istorie și contemporaneitate*, Reșița, f.e., 1971, p. 257-258.

precum și agenții plasate în toate reședințele de județ, și-a deschis – în mod oficial – magazinul în Oravița în iunie 1948¹⁵. În luna august 1948 urma să se inaugureze, tot la Oravița, magazinul de stat de desfacere a mărfurilor en-gros destinat aprovizionării populației cu textile, încălțăminte etc., magazin care trebuia – în același timp – să aprovizioneze cooperativele și magazinele care funcționau în localitate¹⁶.

La sfârșitul anului 1948, în Oravița erau consemnate 197 firme, în majoritate comerciale, cu diverse profile (băcăni, restaurante, farmacii, brutării, librării, tipografii etc.). Cele mai importante erau următoarele, cifra de afaceri fiind trecută între paranteze: băcănia și restaurantul aparținând lui Ungurean Gheorghe (4.000.000 lei); farmacia lui Bock David (2.000.000 lei); băcăniile avându-i ca proprietari pe Pazsitka Ioan (998.264 lei), Korhamer Cristofor (584.922 lei), Kantz Pavel (930.850 lei), Vasiluță M. Nicolae (5.000.000 lei), Oszi Emanuel (550.000 lei), Mathes Margareta (4.082.608 lei), Fialkvitz Ioan (5.000.000 lei), Mayer Charlotta (900.000 lei), Stupariu Florea (1.186.000 lei), Mitrovici Simion (2.987.000 lei); brutăriile deținute de Băteală Gheorghe (840.000 lei), Carmancioc Constantin (1.400.000 lei), Blagoe Iosif (1.150.000 lei), Keckemets Francisc (1.150.000 lei), Toma Traian (1.000.000 lei), Lungu Dumitru (1.350.000 lei), Ianovici Vasile (1.000.000 lei), Traista Ioan (669.000 lei); farmacia lui Gross Emeric (2.623.041 lei); librăria și papetăria aparținând lui Weisz Felix (4.320.000 lei); librăria și depozitul de ziare deținute de Țunea Lucia (4.589.200 lei); tipografia și legătoria fraților Crețu (1.400.000 lei); magazinul de galanterie și mărunțișuri aparținând lui Secoșan Damaschin (1.500.000 lei); magazinul de pălării aflat în proprietatea lui Schalaschvitz Iosif (800.000 lei); magazinul de sticlărie, porțelanuri și materiale electrice deținut de Serb Iuliu (6.720.000 lei); restaurantul și hotelul "Coroana", conduse de Stern Iosif (3.700.000 lei); cooperativa de consum și aprovizionare "Carașul" (8.148.597 lei); farmacia "Vulturul Negru", aparținând lui Knoblauch Augustin (2.200.000 lei); magazinul de stat cu ridicata "Timișoara", sucursala Oravița (4.940.000 lei); societatea comercială de stat "Romlacta" (11.772.644 lei); magazinul de stat "Bega", care comercializa coloniale (231.070.092 lei); magazinul de stat "Banatul", profilat pe articole de fierărie (48.981.800 lei)¹⁷.

¹⁵ DJCSAN, fond *Prefectura județului Caraș – Cabinet*, d. 3/1944-1948, f. 27.

¹⁶ *Luptătorul bănățean*, Timișoara, anul V, nr. 1166, 13 august 1948, p. 3.

¹⁷ DJCSAN, fond *Camera de Comerț și Industrie Lugoj – Oficiul Oravița*, d. 325/1948-1949, f. 1-50.

* * *

Vom prezenta, în paginile care urmează, diferite aspecte ale activității unor firme comerciale din județul Caraș în perioada studiată.

Societatea comercială "Reșițana" din Reșița – care distribuia coloniale, hârtie, făină, cereale, spirit, băuturi spirtoase ș.a.m.d. – dispunea, la data înființării sale (1918), de un *capital social* în valoare de 1,8 milioane lei. Din *Consiliul de Administrație* făceau parte, încă de la constituirea firmei, personalități marcante din Timișoara, precum și comercianți apreciați din Reșița: Cornel Milutinovici, dr. Cornel Groșorean, dr. Petru Nemoianu, Ioan Zipfl, Eugeniu Crenian și Arpad Flesch (din Timișoara); Sigismund Szana, Oscar Sziden, Samuil Flesch și Eugeniu Hoffman (din Reșița). Printr-o decizie din 5 septembrie 1929 s-a stabilit obligativitatea ca două treimi din membrii Consiliului de Administrație să fie cetățeni români, capitalul social dublându-se în comparație cu anul 1918, fiind respinsă înregistrarea sucursalei Oravița a firmei reșițene. În anii 1929-1930 au apărut unele modificări în componența Consiliului de Administrație: demisiile a 3 membri (Eugeniu Hoffman, Samuil Flesch și Iosif Schwartz) și cooptarea altor membri (dr. Antoniu Bogdan, Adolf Frieman, dr. Iuliu Ignea, Iosif Czentner, Ion Maxer și Arthur Schoss)¹⁸.

În perioada 1939-1944 au intervenit schimbări semnificative în Consiliul de Administrație: Cornel Milutinovici, Ioan Zipfl, dr. Iuliu Ignea și Ion Maxer au demisionat¹⁹; Alois Kurzweil și Iosif Zipfl au devenit membri cu drepturi depline²⁰. De asemenea, s-a instituit un *comitet de supraveghere*, compus din 3 membri: ing. Ioan Buhescu din Reșița (în calitate de președinte), Constantin Gheju din Târnova și Ioan Purcăriță din Doman²¹. În acest interval de timp, *profitul* obținut de societatea comercială a cunoscut o creștere constantă: 67.779 lei (1939)²², 129.981 lei (1940)²³, 264.883 lei (1941)²⁴, 376.859 lei (1942)²⁵, 1.531.966 lei (1943)²⁶, ceea ce denotă existența unei largi piețe de desfacere în zonă.

¹⁸ *Ibidem*, d. 38/1931-1948, f. 1-2.

¹⁹ *Ibidem*, f. 4, 6.

²⁰ *Ibidem*, f. 4.

²¹ *Ibidem*, f. 4.

²² *Ibidem*, f. 4.

²³ *Ibidem*, f. 5.

²⁴ *Ibidem*, f. 6.

²⁵ *Ibidem*, f. 7.

²⁶ *Ibidem*, f. 16.

Anii 1944-1948 au marcat o nouă etapă în evoluția firmei reșițene. În perioada 1944-1946, *capitalul social* s-a majorat considerabil: de la 3.600.000 lei (1944)²⁷ a ajuns la 35.000.000 lei (1946)²⁸, în condițiile inflației din acești ani. Și *profitul net* a înregistrat o creștere semnificativă în perioada menționată: de la 1.061.523 lei (1944)²⁹ până la 2.674.928 lei (1946)³⁰. Au apărut modificări și în *componența Consiliului de Administrație*: în 1944 Ioan Zipfl a fost încredințat, oficial, cu puteri depline în conducerea firmei, iar doi ani mai târziu, în urma decesului inginerului Iosif Czentner, a fost desemnat, ca membru în Consiliul de Administrație, dr. Iuliu Ignea³¹.

Situația firmei reșițene s-a agravat în anul 1947, înregistrând pentru prima oară pierderi. S-a procedat și la concedierea unor salariați, astfel încât *efectivul* firmei s-a limitat la 12 persoane³². Apelul firmei de acordare a unui ajutor bănesc de urgență pentru plata datoriilor a fost respins de Comisia de Apel a județului Caraș; în luna februarie 1948 firma, nemaiputând suporta toate cheltuielile (impozite, chirii, salarii), a fost silită să solicite începerea operațiunilor de lichidare³³.

Societatea "Oceaș H. Andrei și Comp." din Reșița, pusă în funcțiune la data de 22 august 1945, comercializa produse textile și de galanterie, dispunând de un *capital social* de 4 milioane lei. La constituirea capitalului social au participat, cu părți egale, cei 2 asociați: Oceaș H. Andrei din Reșița și Göbölös Irina din Timișoara, însă asociatul reșițean exercita conducerea efectivă a societății³⁴.

În urma presiunilor făcute asupra firmelor cu proprietari germani și maghiari, conducătorul societății menționate a procedat la românizarea denumirii firmei, concomitent cu schimbarea numelui propriu, astfel încât – în luna august 1946 – noua denumire a societății comerciale a devenit "Orezeanu H. Andrei & Co. S.î.n.c."³⁵.

Având un singur salariat, firma reșițeană era considerată – în funcție de volumul vânzărilor – drept o firmă de importanță medie³⁶.

²⁷ *Ibidem*, d. 386/1946, f. 3.

²⁸ *Ibidem*, d. 38/1931-1948, f. 27.

²⁹ *Ibidem*, d. 386/1946, f. 3.

³⁰ *Ibidem*, d. 38/1931-1948, f. 27.

³¹ *Ibidem*, f. 16, 27.

³² *Ibidem*, f. 29-30.

³³ *Ibidem*, f. 35.

³⁴ *Ibidem*, d. 54/1945, f. 1.

³⁵ *Ibidem*, f. 6.

³⁶ *Ibidem*, f. 7-8.

În condițiile în care au început atacurile concentrice asupra proprietății private și în sectorul comercial, Orezeanu Andrei și-a luat măsuri de prevedere: a devenit șef de secție la magazinul de stat "Timișoara", sucursala Reșița, de la data de 8 noiembrie 1948. Din lipsă de fonduri și datorită presiunilor exercitate pe linie administrativă, firma reșițeană a dat faliment în luna februarie 1949³⁷.

Comercializarea băuturilor spirtoase s-a dovedit, în această perioadă, o activitate destul de profitabilă, în condițiile menținerii unor prețuri relativ scăzute în comparație cu alte mărfuri și a facilităților fiscale acordate. Dintre localurile destinate acestui scop, pot fi enumerate următoarele:

– **Firma aparținând lui Retezan Nicolae din Văliug**, care și-a început activitatea la 12 iunie 1944, cu un *capital investit* de 50.000 lei, proprietarul fiind invalid de război³⁸.

Proprietarul firmei avea brevet pentru vânzarea de băuturi spirtoase (vin, rachiu din fructe, țuică, bere etc), obținut în luna ianuarie 1944, cu valabilitate până în decembrie 1948³⁹.

– **Firma aflată în posesia lui Ogârlaci Nicolae din Berzovia**, inaugurată la 21 decembrie 1944, cu un *capital investit* de 80.000 lei, proprietarul ocupându-se – până atunci – cu agricultura⁴⁰.

Proprietarul firmei a primit brevet pentru comercializarea băuturilor spirtoase în luna februarie 1944, valabil până în octombrie 1948⁴¹.

– **Firma deținută de Mioc Ștefan din Mercina**, deschisă în ziua de 21 decembrie 1944, cu un *capital investit* de 60.000 lei, proprietarul ocupându-se – în trecut – cu agricultura⁴².

Proprietarul firmei era autorizat să vândă băuturi spirtoase în virtutea unui brevet eliberat în luna august 1944, valabil până în aprilie 1949⁴³.

– **Firma lui Duda Filip din Gârliște**, care și-a început activitatea la data de 12 iulie 1945, cu un *capital investit* de 150.000 lei, proprietarul fiind pensionar⁴⁴.

Proprietarul firmei avea brevet pentru vânzarea de băuturi spirtoase valabil pentru perioada aprilie 1945-aprilie 1950⁴⁵.

³⁷ *Ibidem*, f. 25.

³⁸ *Ibidem*, d. 293/1944, f. 1-2, 7-8.

³⁹ *Ibidem*, f. 23.

⁴⁰ *Ibidem*, d. 295/1945, f. 1-2.

⁴¹ *Ibidem*, f. 20.

⁴² *Ibidem*, d. 297/1945, f. 1-2.

⁴³ *Ibidem*, f. 22.

⁴⁴ *Ibidem*, d. 301/1945, f. 1-2.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 12.

– **Firma aparținând lui Ciuciu Ion din Milcoveni**, inaugurată la 12 iulie 1945, cu un *capital investit* de 250.000 lei, proprietarul ocupându-se – în perioada interbelică – de comercializarea cărnii de vită⁴⁶.

Proprietarul firmei a primit brevet pentru vânzarea de băuturi spirtoase în luna aprilie 1945, valabil până în martie 1950⁴⁷.

– **Firma aflată în posesia lui Lugojan Marcu din Carașova**, deschisă la data de 12 iulie 1945, cu un *capital investit* de 150.000 lei, proprietarul ocupându-se – anterior – cu agricultura⁴⁸.

Proprietarul firmei era autorizat să vândă băuturi spirtoase, în conformitate cu un brevet valabil în perioada aprilie 1945-aprilie 1950⁴⁹.

– **Firma deținută de Paulovici Ion din Ciortea**, care și-a început activitatea în ziua de 11 decembrie 1946, cu un *capital investit* de 500.000 lei, proprietarul ocupându-se – în trecut – cu agricultura⁵⁰.

Proprietarul firmei avea brevet pentru comercializarea de băuturi spirtoase, valabil în intervalul octombrie 1946-august 1951⁵¹.

– **Firma lui Novac Petru din Forotic**, inaugurată la data de 31 ianuarie 1947, cu un *capital investit* de 3.000.000 lei, proprietarul ocupându-se – până atunci – cu agricultura⁵².

Proprietarul firmei a primit brevet pentru vânzarea de băuturi spirtoase, eliberat în luna ianuarie 1946⁵³.

– **Firma aparținând lui Szasz Iosif din Steierdorf-Anina**, deschisă în ziua de 31 ianuarie 1947, cu un *capital investit* de 600.000 lei, proprietarul fiind – anterior – muncitor la U.D.R.⁵⁴.

Proprietarul firmei era autorizat să comercializeze băuturi spirtoase, în baza brevetului obținut în luna decembrie 1946⁵⁵.

– **Firma aflată în posesia lui Dobrean Ion din Cacova**, care și-a început activitatea la data de 30 aprilie 1947, cu un *capital investit* de 3.000.000 lei. Firma avea o *anexă*, care funcționa ca măcelărie⁵⁶.

⁴⁶ *Ibidem*, d. 303/1945, f. 1-2.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 15.

⁴⁸ *Ibidem*, d. 304/1945, f. 1-2.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 14.

⁵⁰ *Ibidem*, d. 305/1947, f. 1-2.

⁵¹ *Ibidem*, f. 15.

⁵² *Ibidem*, d. 307/1947, f. 1-2.

⁵³ *Ibidem*, f. 13.

⁵⁴ *Ibidem*, d. 308/1947, f. 1-2.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 20.

⁵⁶ *Ibidem*, d. 310/1947, f. 1-2.

Proprietarul firmei avea cazier judiciar: prin sentința nr. 1065 a Judecătoriei Mixte Reșița (1941) a fost condamnat la plata unei amenzi de 1.000 lei pentru injurie, iar prin sentința nr. 36 a Tribunalului Caraș (5 iulie 1944) a fost condamnat la 2.000 lei amendă pentru speculă⁵⁷.

Comerciantul deținea două brevete: un brevet industrial și un brevet pentru vânzarea de băuturi spirtoase, ultimul fiind valabil în perioada martie 1946-februarie 1951. Deoarece a fost proprietarul unei firme în perioada interbelică, firmă radiată în luna octombrie 1939 în urma mobilizării sale, acesta a primit o dispensă de la Camera de Comerț și Industrie Lugoj pentru înregistrarea noii sale firme⁵⁸.

– **Firma deținută de Pavel Constantin din Ciclova Montană**, inaugurată în ziua de 11 august 1947, cu un *capital investit* de 20.000 lei, proprietarul fiind – anterior – funcționar⁵⁹.

Proprietarul firmei deținea brevet pentru comercializarea băuturilor spirtoase, valabil pentru perioada august 1947-ianuarie 1952⁶⁰.

Și unele restaurante din zonă erau în plină activitate, beneficiind de facilități fiscale. Exemple elocvente în acest sens sunt:

– **Restaurantul lui Orăvițan Vasile din Anina**, deschis în ziua de 21 decembrie 1944, cu un *capital investit* de 80.000 lei, proprietarul fiind pensionar CFR⁶¹.

În virtutea brevetului eliberat în luna august 1944, proprietarul restaurantului era autorizat să comercializeze băuturi spirtoase cu amănuntul "ca accesorii la mâncare și consumații alimentare" până în august 1947, data expirării brevetului. În cazul îmbolnăvirii proprietarului, restaurantul putea fi condus de membrii familiei sale⁶².

– **Restaurantul lui Circu Filip din Oravița**, care și-a început activitatea la data de 31 ianuarie 1947, cu un *capital investit* de 1.500.000 lei, proprietarul fiind un comerciant apreciat de orăvițeni⁶³.

Proprietarul restaurantului avea brevet pentru vânzarea de băuturi spirtoase, obținut în luna noiembrie 1945⁶⁴.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 23.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 14, 24-25.

⁵⁹ *Ibidem*, d. 342/1948, f. 1-2, 5.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 16.

⁶¹ *Ibidem*, d. 298/1945, f. 1-2.

⁶² *Ibidem*, f. 17.

⁶³ *Ibidem*, d. 306/1947, f. 1-2.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 15.

– **Restaurantul lui Stoian Ioan din Oravița**, inaugurat în ziua de 30 aprilie 1945, cu un *capital investit* de 200.000 lei, proprietarul fiind un comerciant destul de cunoscut în localitate⁶⁵.

Proprietarul restaurantului a obținut o dispensă de la Camera de Comerț și Industrie Lugoj pentru înscrierea noii sale firme în Registrul Comerțului, deoarece, inițial, a avut o firmă de comerț mixt în comuna Ciudanovița, radiată la cererea sa⁶⁶.

De asemenea, acesta avea dreptul de a comercializa băuturi spirtoase în intervale orare care trebuiau respectate cu strictețe (10^{00} – 15^{30} , 18^{00} – 1^{00}), în baza brevetului eliberat în luna martie 1945⁶⁷.

Există numeroase informații despre funcționarea altor firme comerciale de pe raza județului, în majoritate ocupându-se de comerțul mixt.

– **Firma lui Chirileanu Iosif din Bozovici**, care comercializa produse lactate, a intrat în funcțiune la data de 1 decembrie 1944, *capitalul investit* ridicându-se la suma de 250.000 lei⁶⁸.

Comerciantul avea o biografie impresionantă: licențiat al Academiei Comerciale din București în 1937; a lucrat în Centrala Ministerului de Finanțe în intervalul 1930-1939; a fost numit contabil în Centrala Ministerului Sănătății în anul 1939, iar în 1941 a devenit administrator al sanatoriului Elias din capitală; în luna mai 1944 a demisionat din funcția de administrator și a revenit la Bozovici, în localitatea natală, luând decizia de a începe o afacere pe cont propriu⁶⁹.

– **Firma lui Gruescu Gheorghe din Moldova Nouă**, care se ocupa de comerțul mixt, și-a început activitatea în ziua de 25 ianuarie 1945. Proprietarul, zidar de meserie, a investit un *capital* de 100.000 lei în firma sa din Moldova Nouă⁷⁰.

– **Farmacia lui Emeric Gross din Oravița** a dispus, încă de la data intrării sale în funcțiune (12 iulie 1945), de un *capital* de 3.000.000 lei. Proprietarul avea studii de specialitate și a angajat 3 salariați, pentru a-l ajuta în vederea bunei funcționări a farmaciei sale⁷¹.

– **Firma lui Savici Nicolae din Oravița** avea sediul, inițial, la Răcășdia. La începerea activității (anul 1929 – *n.n.*), firma se ocupa cu

⁶⁵ *Ibidem*, d. 375/1945, f. 9-10.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 11.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 20.

⁶⁸ *Ibidem*, d. 299/1945, f. 1-2.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 5, 19.

⁷⁰ *Ibidem*, d. 300/1945, f. 1-2, 9-10.

⁷¹ *Ibidem*, d. 302/1945, f. 1-2, 13-14.

comerțul mixt, proprietarul investind suma de 50.000 lei pentru funcționarea eficientă a acesteia⁷².

Proprietarul firmei absolvise școala de ucenici pentru comercianți și își exercita profesia din anul 1924⁷³. În vederea mutării sediului firmei la Oravița, în luna martie 1942, Savici Nicolae a primit referințe pozitive din partea președintelui Oficiului Camerei de Comerț și Industrie din Oravița: "este om serios, inteligent și unul dintre comercianții fruntași din jurul Oraviței; sub regimul legionar (nu a fost legionar) l-am sfătuit să preia și dânsul una din prăvăliile evreiești din Oravița, având noi – aici – puțini comercianți de carieră; nu i s-a dat prăvălia tocmai nefiind legionar, dar nici dânsul nu se putea hotărî de a veni la oraș în situația încurcată de atunci; acum, când românizarea prăvăliilor este în curs, dânsul deschide o prăvălie de textile, manufactură, încălțăminte și mărunțișuri en detail în localul fostei societăți anonime «Victoria», proprietatea familiei Belgrader (evrei); cere, deci, mutarea sediului din Răcășdia la Oravița, radierea comerțului mixt și modificarea, respectiv completarea firmei cu textile, manufactură, încălțăminte și mărunțișuri, toate en detail și pe cont propriu"⁷⁴.

Obținând acordul Camerei de Comerț și Industrie Lugoj, Savici Nicolae și-a mutat firma la Oravița în cursul anului 1942, *capitalul investit* ridicându-se la suma de 400.000 lei⁷⁵.

Datorită întârzierii cu care achita impozitul comercial curent, firma a fost pusă sub sechestrul judiciar în luna februarie 1946⁷⁶.

– **Firma lui Farbasch Carol din Reșița** comercializa articole electrotehnice și candelabre. La data începerii activității (1 mai 1941), firma dispunea de un *capital* în valoare de 5.000 lei. Proprietarul era electrician de profesie, având 3 salariați⁷⁷.

Capitalul social al firmei s-a majorat considerabil, ajungând la 120.000 lei în luna ianuarie 1945⁷⁸.

– **Societatea comercială de stat pentru valorificarea animalelor, cărnii și derivatelor "COMCAR", Subagenția Oravița** și-a început activitatea la data de 22 octombrie 1948. Conducătorul subagenției era Poiană Constantin, domiciliat în Oravița⁷⁹.

⁷² *Ibidem*, d. 329/1931-1948, f. 1-2.

⁷³ *Ibidem*, f. 25.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 26.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 16-17.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 15.

⁷⁷ *Ibidem*, d. 390/1941-1948, f. 1-2.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 15.

⁷⁹ *Ibidem*, d. 381/1948, f. 1,4.

– **Societatea comercială pentru colectarea, industrializarea și comercializarea laptelui și a derivatelor "ROMLACTA", Agenția Oravița**, înființată în ziua de 1 iulie 1948, era condusă de Franz Iosif și Almăjeanu Lia, ambii domiciliați în Oravița⁸⁰.

Sediul central al firmei se afla în București. Firma avea 3 *sucursale* (în județele Cluj, Bacău și Brașov) și 37 *agenții*, acoperind astfel peste 75% din suprafața țării⁸¹.

S-a înființat și o *subagenție* în Reșița, la data de 21 iulie 1948, condusă – în mod oficial – de Franz Iosif și Almăjeanu Lia, dar în mod efectiv de către Kaiser Francisc, domiciliat în Reșița⁸².

– **Societatea comercială de stat "BEGA", filiala Oravița**, inaugurată la data de 13 octombrie 1948, se ocupa de comercializarea a diverse articole (alimentare, vegetale și animale, coloniale etc). Societatea comercială menționată avea două *magazine de desfacere a produselor* (en gros și en detail)⁸³.

Sediul central al firmei era situat în Timișoara. Directorul coordonator (Ion Țenchea) era sprijinit, în activitatea sa, de 2 directori adjuncți (dr. Tiberiu Pollak și Ernest Schwartz)⁸⁴.

Cei 2 directori adjuncți ai filialei din Oravița, Emanuel Oszi și Ilie Iordache, au solicitat impunerea lui Avram Dancea, domiciliat în aceeași localitate, în calitate de director coordonator al filialei, deoarece a fost numit în funcție prin decizia nr. 1121 a Ministerului Comerțului și Alimentației (publicată în Monitorul Oficial Nr. 249 din 26 octombrie 1948), în urma expirării mandatului deținut de Ioan Iancovici⁸⁵.

Filiala din Reșița, înființată în ziua de 10 noiembrie 1948, era condusă de 3 persoane, domiciliate în aceeași localitate: directorul coordonator (Ștefan Istoc) și doi directori adjuncți (Ernest Luft-Baran și Iuliu Lăwenfeld)⁸⁶.

– **Magazinul de stat "BANATUL" din Timișoara** și-a început activitatea la data de 2 aprilie 1948, cu un *capital subscris* de 15.000.000 lei. Conducerea magazinului era asigurată de: Petru Popovici (director),

⁸⁰ *Ibidem*, d. 377/1948, f. 1.

⁸¹ *Ibidem*, f. 3-4.

⁸² *Ibidem*, d. 378/1948, f. 4.

⁸³ *Ibidem*, d. 380/1948, f. 4.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 9.

⁸⁵ *Ibidem*, f. 1.

⁸⁶ *Ibidem*, d. 341/1948, f. 16.

William Deutsch (subdirector comercial) și Eugen Gaspar (subdirector administrativ)⁸⁷.

Comercializând mașini agricole, articole electrotehnice, articole de menaj, articole sanitare, articole de construcții, cauciucuri, articole chimice, arme și muniții destinate vânătorii etc, magazinul timișorean avea o *sucursală* în Oravița, înființată în ziua de 19 august 1948, condusă de Iacob Sogor (director), sprijinit de 2 directori adjuncți (Ernest Harter și Valeriu Bălan)⁸⁸.

– **Magazinul de stat "TIMIȘOARA" din Timișoara**, înființat în ziua de 1 aprilie 1948, comercializa articole textile, încălțăminte, articole de voiaj, articole de lux etc. Având un *capital* subscris de 15.000.000 lei, societatea comercială timișoreană a deschis 3 *sucursale* în Banat: Lugoj, Oravița și Băile Herculane. *Administratorii* societății amintite erau: Vucicu Gheorghe (director), Lighezan Aurel (subdirector comercial), Wächter Alexandru (subdirector administrativ) și Kriszany William (conducătorul sucursalei Băile Herculane)⁸⁹.

Sucursala din Oravița a magazinului timișorean, constituită la începutul lunii august 1948, era condusă de 3 persoane cu domiciliul în Oravița: Petre Vasile (director coordonator), Belgrader Tiberiu (subdirector comercial) și Andrei Iustin (subdirector administrativ)⁹⁰.

Magazinul de stat din Timișoara a inaugurat o nouă *sucursală* la Reșița, la data de 7 decembrie 1948, care comercializa mărfuri textile, stofe, mățăsuri, galanterie și încălțăminte. *Conducătorii* sucursalei, domiciliați în Reșița, erau: Mincik Ștefan (director coordonator), Filder Ioan (director comercial) și Aspis Chatschiel (director administrativ)⁹¹.

– **Societatea anonimă comercială "SEMENICUL" din Oravița** s-a înființat în luna aprilie 1948, intenționând să deschidă *sucursale* și în alte localități din zonă. Conform articolului 2 din *statut*, adoptat în luna mai 1948, scopurile societății amintite erau următoarele:

"a) exploatarea în regie proprie a comerțului de hotel și restaurant, inclusiv cumpărarea și vânzarea cu ridicata și cu amănuntul de băuturi alcoolice, bere și alimente;

⁸⁷ *Ibidem*, d. 379/1948, f. 10.

⁸⁸ *Ibidem*, f. 1, 6-7.

⁸⁹ *Ibidem*, d. 389/1948, f. 3.

⁹⁰ *Ibidem*, f. 1.

⁹¹ *Ibidem*, d. 382/1948, f. 1-3.

b) fabricarea și punerea în vânzare a apei gazoase (sifon), limonade și siropuri;

c) primirea reprezentanței de depozite de vinuri, rachiuri, bere, ape minerale, precum și a oricăror alte mărfuri și materiale;

d) cumpărarea și vânzarea de automobile, motociclete, motorete, biciclete, piesele acestora și alte articole tehnice, precum și înființarea de ateliere de reparații tehnice și de producere a acestor articole;

e) participarea la alte întreprinderi comerciale sau industriale, având același obiect sau altul asemănător;

f) cumpărarea și vânzarea de imobile;

g) închirierea parțială sau totală a imobilelor sale".

Societatea anonimă putea face orice operațiuni comerciale legale, dispunând de un *capital social* în valoare de 3.000.000 lei.

Firma era condusă de un *Consiliu de Administrație*, format din 5 persoane, alese pe o perioadă de 3 ani. Membrii Consiliului de Administrație erau obligați să depună o garanție materială, constând în acțiuni ale societății menționate, în conformitate cu articolul 237 din codul comercial⁹².

* * *

După o redresare relativă a comerțului cărășean la sfârșitul anului 1944, în anul următor numărul comercianților din zonă a avut de suferit, datorită posibilităților reduse de cumpărare ale populației și a dificultăților întâmpinate în aprovizionarea cu mărfuri de primă necesitate pentru locuitorii județului. Cu toate acestea, cele mai multe firme comerciale erau înregistrate în orașele Reșița și Oravița.

Numărul firmelor comerciale din județul Caraș a cunoscut o creștere considerabilă în anul 1946, determinată de facilitățile fiscale acordate de stat, care au avantajat – în mod deosebit – firmele înființate în 1945. Această creștere a avut, din păcate, un caracter temporar.

Anii 1947-1948 au marcat limitarea drastică a comerțului liber și înființarea magazinelor de stat, care să preia monopolul comerțului intern și extern.

Evoluția comerțului cărășean în această perioadă se subordonează tendinței generale de eliminare a proprietății private, manifestată în economia românească, prin măsurile economice etatiste adoptate de guvernul pro-comunist prezidat de dr. Petru Groza.

⁹² *Ibidem*, d. 39/1937-1948, f. 51-52.

DES ASPECTS CONCERNANT LE COMMERCE DANS LE DÉPARTEMENT DE CARAS PENDANT LES ANNÉES 1944-1948

Résumé

Après le redressement relatif du commerce dans le département de Caraș en fin de l'année 1944, en 1945 le nombre des commerçants locaux a été affecté profondément, grâce au pouvoir réduit d'achat de la population et au ravitaillement déficitaire en marchandises indispensables pour l'usage des habitants du département. Cependant, les enseignes de commerce étaient concentrées dans les villes de Reșița et d' Oravița.

Pendant l'année 1946, le nombre des firmes commerciales dans le département de Caraș a connu une évolution remarquable, due aux facilités fiscales, qui ont favorisé – particulièrement – les firmes fondées en 1945. Malheureusement, cette évolution a eu un caractère temporaire.

Les années 1947-1948 se sont distinguées par la restriction dramatique du commerce libre et la fondation des magasins d'état, qui devaient assumer le monopôle du commerce intérieur et extérieur.

Le développement du commerce dans le département de Caraș pendant la période 1944-1948 fait parti de la tendance générale d'élimination de la propriété particulière, par les mesures économiques étatiques du gouvernement pro-communiste Groza.

CONSERVATORISM ȘI CREATIVITATE TEHNOLOGICĂ ÎN PRACTICAREA INDUSTRIILOR POPULARE (CAZUL CARAȘOVA)

MIRCEA TABAN

Ideea expusă în titlu a mai fost ilustrată de noi și cu alte ocazii, dar credem că aceasta trebuie examinată mai îndeaproape și în detaliu, pentru a-i degaja semnificațiile și implicațiile în cadrul civilizației tradiționale, în general, și al civilizației tehnice populare în particular¹. Din perspectiva celor două concepte, care nu ne aparțin fiind o contribuție teoretică și științifică remarcabilă și până în prezent singulară, din câte știm, a școlii etnologice sibiene², putem considera județul Caraș-Severin o adevărată *terra felix ethnographica*, prin marele număr de instalații recensate *in situ*, care acoperă cele trei mari sectoare de activitate specifice: alimentar, textil și de prelucrare a lemnului. Până în prezent au fost „fișate” aproape 200 de unități, cifra exactă fiind greu de stabilit, pe de o parte datorită marii mobilități funcționale a domeniului (înțelegându-se prin aceasta jocul dialectic reiterare/dezintegrare), pe de altă parte zone greu accesibile din sectorul montan sud-estic au rămas până în prezent necercetate.

Comparația bibliografică cu areale de tradiție este în această privință semnificativă. Studii anterioare derulării propriilor cercetări relevă existența unui număr cu mult mai mic de instalații față de zona țintă, constituită de județul menționat. Pe Platforma Luncanilor de pildă, funcționau în anii '80 doar 5 mori și două pive de haine, încă patru fiind părăsite într-o perioadă anterioară relativ recentă de la data apariției studiului citat³. Într-o altă zonă etnografică, situată chiar într-o altă provincie istorică, respectiv Vrancea, sunt semnalate la nivelul celui de-al șaptelea deceniu 29 de mori cu roată verticală, 3 pive de haine, 3 dârste și un număr neprecizat de darace și

¹ Mircea, Taban, *Hidrotehnica tradițională din județul Caraș-Severin. Considerații preliminare în Tibiscum. Studii și comunicări de etnografie-istorie*, VI, Caransebeș, 1986; Idem *Complexe de industrie țărănească din zona etnografică Culoarul Timiș-Cerna în Ethnos*, nr. 5, București, 2004.

² Corneliu Bucur, *Civilizația tehnică populară. Concept, structură, caracteristici. Prezentarea sa în cadrul Muzeului Tehnicii Populare în Cibinium 1974-1978*, Sibiu, 1978.

³ Lucia Apolzan, *Aspecte etnografice de pe platforma Luncanilor – complex cu caracter unitar în Sargeția XV*, deva, 1981, p. 469-478.

fierăstraie hidraulice. Morile cu ciutură sunt considerate dispărute aici de autor⁴, deși lucrări ulterioare menționează 23 de mori de apă, 48 de joagăre⁵, 11 pive de haine și 8 dârste⁶.

Cele două exemplificări atestă o situație generală în mai toate vetrele etno-culturale extrabănățene, unde numărul morilor și al altor instalații este foarte mic în comparație cu teritoriul studiat. Se poate deci concluziona că județul Caraș-Severin se găsește în fericita situație de izolat etnologic prin fabuloasa (nu credem că acest superlativ este exagerat) zestre tehnologică tradițională de care dispune și în egală măsură valoros patrimoniu monumental cu caracter etnografic. Iar dacă se iau în considerare evidențe statistice mai vechi aprecierea de mai sus devine cu atât mai justă. Ancheta lui Cornel Irimie, la care ne-am referit și cu alte prilejuri, relevă, la nivelul anilor '60, un număr de 656 de instalații în funcțiune pentru întreaga provincie istorică a Banatului, indicându-se câteva localități cu unități de industrii populare, unde astăzi asemenea preocupări fie au devenit o amintire, fie că numărul instalațiilor a cunoscut o severă diminuare: Mehadia, în bazinul Cernei, este citată cu 19 unități (astăzi mai subzistă doar complexul de industrii populare al lui Bujancă Gheorghe), la Topleț, în același bazin hidrografic, din 12 mori cu ciutură au supraviețuit doar șase, în aceeași zonă etnografică (Culoarul Timiș-Cerna), la Teregova toate cele 18 mori au dispărut, iar la Carașova, în zona etnografică Reșița, din cele 11 mori menționate de etnologul sibian, au supraviețuit doar două, una fiind acum părăsită⁷.

Și Banatul a cunoscut deci fenomenul, din fericire conjunctural, al regresului tehnologic tradițional, generat de relativul „boom” economic din deceniile 6-7 și de lucrările de îmbunătățiri funciare desfășurate pe alocuri. Însă criza energetică și alimentară care a urmat a dus la „reactualizarea” acestui capitol al tradiției și la stoparea procesului de dispariție al

⁴ Jean Pavel, *Considerații istorico-etnografice asupra instalațiilor hidraulice de pe teritoriul județului Vrancea în Studii și comunicări*, I, Focșani, 1978, p. 202-204.

⁵ Tancred Bănățeanu, Stoica, Georgeta, *Zona etnografică Vrancea*, Editura Sport-Turism, București, 1988, p. 50.

⁶ George Careadia, *Unelte și meșteșuguri tradiționale vrâncene folosite în prelucrarea textilelor în Studii și comunicări*, Focșani, 1980, p. 327.

⁷ Cornel Irimie, *Anchetă statistică în legătură cu rețeaua de instalații tehnice populare acționate de apă pe teritoriul României în Cibinium 1967-68*, Sibiu, 1967/68, p. 446; M. Taban *Industria populare din județul Caraș-Severin. Evoluții etno-istorice și structuri performative actuale* (manuscrisul tezei de doctorat, Biblioteca Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, Sibiu, 2002, p. 3-5.

instalațiilor hidraulice țărănești. Oricum din comparația cifrică efectuată este cert că în prezent mai există doar jumătate din numărul instalațiilor menționate de studiul citat.

Procesul de reiterare a industriilor populare nu s-a produs instantaneu, evidențiindu-se câteva etape distincte, în general. Într-o primă fază a fost oprită distrugerea instalațiilor, pe lângă motivația economică intervenind și conștientizarea valorii documentar-monumentale și istorico-științifice reprezentate de asemenea măturii ale trecutului, a valorii lor de unicate naționale și europene, ideea de patrimoniu etno-cultural fiind încetățenită de colectivele de muzeografi și cercetători, aparținând muzeelor bănățene și mediului universitar, de arheologii, istoricii și etnografii care au cercetat siturile istorice și etnografice bănățene. Ulterior s-a trecut la repunerea în funcțiune a instalațiilor părăsite, dar încă existente *in situ*, fapt urmat de aplicarea unor inovații și chiar invenții vizând în special mărirea eficienței energo-mecanice, fenomen ce constituie subiectul prezentului studiu și care nu întotdeauna reprezintă ultima etapă a „întineririi” străvechilor instalații, înregistrându-se cazuri când invenția/inovația precede primele faze menționate.

Vorbind de invenție/inovație, mai ales când domeniul de aplicare este constituit de câmpul tradiției, trebuie stabilit ce semnifică ele și ce anume desemnează. Conform unei definiții de dicționar prin *invenție* se înțelege „un proces de *creație* intelectuală din care rezultă un *construct* de natură materială (dispozitiv) sau spirituală (cognitiv, în cazul științei, afectiv-expresivă, în cazul artei)⁸. Opusul din care s-a preluat această definiție remarcă și tendințele de depășire a opoziției dintre descoperire și invenție, prin sintagme de „invenție științifică”, deosebită de „invenția tehnică”. În ambele situații ar apare o nouă structură din elementele vechi, sau o sinteză dintre elementele vechi și cele noi, în care intervine și conceptul de *creativitate*, văzută ca un obiect apărut în procesul de invenție (exclusiv în domeniul tehnicii și producției materiale).

Din punctul nostru de vedere inovația constă în procesul de îmbunătățire a performanțelor (i.e. tehnologice) unor elemente deja existente într-un sistem (agregat, mașină), iar invenția aplicarea unor idei, sisteme și metode noi, ca rezultat al unui proces de gândire (creație), în care se pleacă de la datele, cunoștințele și mijloacele existente, cu scopul optimizării performative a sistemului dat. Dacă se ia în considerare un asemenea construct teoretic, în definiția de mai sus inovația este inclusă în invenție. Nu este scopul studiului de față dezbateră filozofico-teoretică a celor două

⁸ Colectiv *Dicționar de filozofie*, Editura Politică, București, 1978, p. 365.

concepte. Ceea ce se urmărește aici este expunerea modului cum ele și-au făcut loc și se manifestă în câmpul vieții tradiționale, în particular în cel al civilizației tehnice populare. Titlul său trimite spre o pereche de contrarii, care ar putea fi, de altfel, și complementarisme, respectiv raportul dintre conservatorism și creație tehnologică, așa cum sunt ilustrate de fenomenele din teren. Bucur Corneliu, după ce definește civilizația tehnică populară, îi trasează coordonatele (diacronia, sincronia) și îi relevă caracteristicile: *continuitatea* – transmiterea în plan comunitar a ceea ce s-a achiziționat deja de-a lungul mileniilor, corpusul tehnic și ideatic făurit de-a lungul generațiilor (aici și-ar găsi locul așa numitul conservatorism); *permeabilitatea* civilizației tehnice populare desemnează „caracterul deschis, receptor și mobil, capabil de multe asimilări, preluări, restructurări și adaptări” petrecute în interiorul unei comunități date sau etnii. Este trăsătura unde *invenția* constituie chiar substanța progresului tehnic; *unitatea* reflectă modul unitar de viață al unui popor, mai ales atunci când segmente ale acestuia au fost separate în mod artificial, cum a fost cazul poporului român. Invenția și inovația sunt văzute ca factorii dialectici esențiali ai progresului tehnic⁹.

Deci progresul inovativ/inventiv nu este o caracteristică a unor timpuri recente, ele s-au manifestat constant de-a lungul istoriei în viața popoarelor. În consecință așa numitul *conservatorism* cu care a fost taxată civilizația tradițională rămâne o chestiune de timp, de perioadele temporale în care o nouă tate își face loc în tradițiile unui popor. Evident că în condiții de izolare și autarhie economică noul își face loc cu greu în sânul unei anumite comunități, bineînțeles din cauze cât se poate de obiective. În cazul poporului român noul s-a înscris în cadrul relației dialectice dintre modul citadin de viață vs. cel sătesc, în care mult timp mișcarea a fost univocă, dinspre cel urban, mai evoluat, spre cel nedevelopat (considerat mult timp înapoiat) al satului românesc, ancorat până nu demult în modalități arhaice de viațuire. A fost o relație nu întotdeauna benefică pentru cel de-al doilea termen al relației, de unde neîncrederea și chiar rezistența țăranului român față de ceea ce îi venea dintr-un mediu străin și adesea greu de înțeles.

Schimbarea de amplasare s-a produs, după cum se știe, în perioada postbelică, politica de industrializare forțată având drept efect apariția navetismului. Țăranul pur și simplu de ieri venea în contact direct cu mediul tehnic-industrial, fapt care și-a pus amprenta atât în modul său de viață dar și în performarea unor ocupații tradiționale. Generațiile mai tinere, prin absolvirea unor școli tehnice, au adâncit acest proces.

⁹ C. Bucur, *Civilizația...*, p. 58-61.

Din cele de mai sus se poate întrezări nexul epistemic, tabloul explicativ al masivei supraviețuirii a tehnologiilor tradiționale în Caraș-Severin. Coordonatele sale sunt constituite de mediul geografic, factorul antro-po-cultural, și condițiile socio-istorice.

Județul Caraș-Severin este un areal cu preponderență montan, 60% din suprafața sa fiind ocupată de blocus-uri montane compacte, aranjate în forma unui vast amfiteatru descendent est-vest, înconjurat de un inel piemontan cu un înalt gradient de umanizare¹⁰. Sistemul montan a generat unul hidrografic conturat din mari axe hidrologice, având în componență bazinele hidrografice ale sistemului Timiș-Cerna, ale râurilor Bârzava, Caraș și Nera, toate cu o bogată rețea afluentă, dezvoltată în alură dendritică, cu o densitate medie ridicată (în jur de $0,4 \text{ km/km}^2$)¹¹ și cu o semnificativă energie de relief rezultată din căderea de pantă accentuată dintre obârșie, situată în mai toate cazurile în sectorul montan înalt, și câmpie, cărora li se adaugă un debit relativ constant între extremele sezoniere, deși în ultimii ani nexul climatic alterat a dus la dereglări debituale¹².

În plan antro-po-cultural factorii geo-hidrografici expuși au avut drept rezultat preeminența așezărilor de-a lungul văii sau de-a lungul drumului și la persistența celor de tip risipit în cazul comunelor Cornereva și Sichevița cu corolarul lor – practicarea ocupațiilor de bază în forme de veche tradiție și semiautarhie economică, dictate de relativa izolare geografică, persistente chiar și în timpul regimului comunist, pe alocuri, în zonele necooperativizate, tot ca efect al structurii de relief.

Întrunite, condițiile de mai sus explică supraviețuirea la scara indicată a industriilor populare. Pendularea între mediul citadin și cel natal a dus la un accelerat proces de îmbunătățire performativă a instalațiilor rămase, după cum se va vedea în succinta trecere în revistă a ceea ce s-a înregistrat până acum *in situ*, cu o detaliere de caz a unei aplicații inventice locale, efectuate într-o comună periurbană – cazul Carașova.

Inovațiile constau, în cazul nostru din anumite înlocuiri de ordin material, dar executate respectându-se modelele tradiționale, iar invențiile din conceperea și punerea în serviciu ale unor soluții originale sub raport

¹⁰ V. Sencu, I. Băcănar, *Județul Caraș-Severin*, Editura Academiei R.,S.R., București, 1976, p. 14.

¹¹ T. Morariu, A. Savu, *Densitatea rețelei hidrografice din Banat, Crișana, Maramureș în Studii de geografie*, vol. II, Universitatea din Timișoara, Timișoara, 1976, p 44-85.

¹² CASE S.A. Reșița *Caracterizarea hidrografică a județului Caraș-Severin*, Reșița, 1996, document intern.

tehnologic, inexistente până atunci în subsistemele instalațiilor vizate, ajungându-se până la finalități „străine” mediului sătesc – producerea curentului electric. Cu excepția sistemelor de aducțiune (canale, ierugi), toate celelalte componente ale „mașinilor” folosite au fost supuse proceselor menționate, după cum rezultă din cele de mai jos.

Admisia. Pe lângă jgheburile de lemn de toate tipurile (monoxile, din scânduri fasonate etc.) care țin de tradiție am semnalat apariția celor metalice, cu plan tronconic, îngustate spre capătul inferior pentru obținerea unei presiuni satisfăcătoare a jetului hidraulic. O atare înlocuire este acum prezentă peste tot: la complexe mulinologice de la Mehadica, Topleț și Cornereva (subzona Craina, zona etnografică Culoarul Timiș-Cerna), la complexe similare de la Eftimie Murgu, Șopotu Nou, Prigor (zona Almăj) cât și la multe mori de la Sichevița în valea Dunării.

În ceea ce privește celălalt sistem de admisie-butoniul, la care țăranul român a aplicat, fără să o știe, principiul lui Bernoulli, respectiv presiunea unei coloane de lichid într-un spațiu închis, este de semnalat înlocuirea trunchiurilor de copac scobite central prin ardere, cu tuburi metalice sau din ciment, cu ajutor fix, dar extrem de eficient pe cursurile de apă cu debite foarte scăzute. Și în acest caz exemplele sunt multiple, butoniul metalic regăsindu-se atât la Bozovici, Prigor, Șopotu Nou, cât și la Cornereva, până la impresionantele tubulaturi de ciment folosite la Sichevița, prefigurând parcă hidrocentralele moderne, cum este cazul celor de la complexul mulinologic de la Seleștiuț, pe apa Gramenscăi, unde s-au valorificat în mod ingenios câteva rupturi de pantă din talvegul pâraului.

Subsistemul energo-motor. La acest subsistem apariția, răspândirea dacă nu chiar generalizarea roții metalice constituie cea mai notabilă inovație. Rezistența în timp și greutatea redusă fac o asemenea roată mult mai fiabilă și mai productivă sub raport energetic în comparație cu cea din lemn, nemaivorbind de ușurința în construcție, îndeosebi dacă se ia în considerare faptul că meșterii specializați în executarea roților de lemn aproape că au dispărut. Fie că s-au utilizat cormane de plug, fie tabla profilată, în toate cazurile s-a încercat redarea modelului tradițional. „Lingurile” celor de lemn au fost imitate prin sudarea unor lamele de tablă groasă la 90° una față de alta, fiind curbate spre exterior pentru captarea optimă a energiei cinetico-hidraulice. Constructorii lor sunt persoane care au lucrat sau încă mai lucrează în sectorul industrial, multe din ele fiind făcute chiar la locul de muncă, cum este cazul, spre exemplu, al Întreprinderii

Mecanice Topleț. La un asemenea model butucul și fusul sunt de asemenea metalice, iar elementul de susținere se găsește în furcă într-un rulment.

La unele mori aparținând celeilalte categorii tipologice, respectiv cele cu roată verticală, s-a produs de asemenea o atare înlocuire. Drept exemple pot fi avansate moara lui Almăjan de la Delinești (zona Reșița), complexul de industrii populare al familiei Calina de la Putna (Almăj) sau chiar volantul hidraulic cu admisie superioară de la gaterul hidraulic al lui Manciu Gheorghe de la Valea Bolvașnița.

Aproape că nu există zonă sau subzonă etnografică din județul Caraș-Severin care să nu ateste prezența roților metalice și, fără a vorbi de un uz generalizat, tendința de înlocuire totală a celor de lemn este certă.

Subsistemele de transmisie-amplificare. Este segmentul la care am constatat aplicarea unor ingenioase soluții tehnologice, invenții și inovații dictate de specificul instalației, de amplasamentul acesteia sau de imposibilitatea folosirii mijloacelor tradiționale din variate motive. De regulă, sistemele de transmisie-amplificare sunt componente funcționale ale tipului evoluat de moară, cea cu roată verticală, și ale complexelor de industrii populare, ca mijloace de interconectare între diferitele instalații în cazul celor din urmă. Totuși, după cum se va vedea, ele au fost incluse ca adjuvante energetice și în cazul morilor cu ciutură. La moara lui Almăjan de la Delinești, crângul și roțița măselată au fost înlocuite cu un sistem de transmisie cu curele în două trepte, fapt dictat de amplasarea instalației în chiar gospodăria proprietarului, a cărei planimetrie nu a permis dezvoltarea sa pe verticală ci în plan orizontal, prin conceperea unui lanț de transmitere prin curele și două fuse metalice, dispuse la 90° unul față de altul. În cazul complexului de industrii populare al lui Bujancă Gheorghe de la Mehadia, tradiționalul ax cu came specific acționării pivelor de haine, a fost înlocuit cu un arbore cotit, preluat de la o locomotivă, care este cuplat prin niște brațe de lemn cu ciocanele, imprimându-le prin rotire lovirea alternativă a țesăturilor supuse prelucrării. Agentul motor al acestui complex era o roată metalică verticală cu admisie inferioară, acum dispărută, care fusese conectată la un dublu sistem de roți dințate cu diametre variabile, constituite în sistem de amplificare.

Sunt doar două exemple, sperăm definitorii, pentru inventica aplicată aici. Cei interesați de detalii pot consulta studiile ce le-au fost consacrate. Pe de altă parte tot ceea ce s-a prezentat mai sus demonstrează clar efortul inovativ-inventiv desfășurat de locuitorii satelor bănățene, ca atestare a talentului creativ viu și peren în sud-vestul României, cel puțin.

Un exemplu de inventică locală – cazul Carașova

Comuna Carașova este situată în sud-vestul municipiului Reșița. Are o suprafață de 14.339 ha, având în componență satele Nermed și Iabalcea. Hotarul său administrativ poate fi delimitat de următoarele repere geografice: la nord de Munceii Clocoticiului, la vest de dealurile Gârliștei, la sud de platoul Mărghițaș, la est de complexul piemontan alcătuit din dealurile Jervan, Naveșu Mare, Gabrova și Grindu. Relieful este predominant deluros, dominat de culmea Socolovăț, în centru. Substratul geologic este predominant calcaros, generând fenomene specifice (chei, lapiezuri, peșteri etc.). Doar sectorul nordic vădește o altă constituție petrografică, prin sisturile cristaline și cuarțitele din care sunt alcătuiți Munceii Clocoticiului.

În plan hidrografic, substratul calcaros a determinat dezorganizarea și sărăcirea rețelei de suprafață. Principalul colector este reprezentat de râul Caraș, una dintre marile artere hidrografice din județ. Cu obârșia în Munții Aninei, are la început un curs pe direcția est-nord-est, pentru ca mai apoi, de la Cetatea Turcului, să-și schimbe traiectul de scurgere spre vest. Între hotarele comunei Carașova, singurii săi afluenți sunt pâraurile Buhui și Comarnic, precum și o serie de mici izvoare cu traseu scurt și adesea temporar. Această constituție geologică creează probleme la aprovizionarea cu apă. Locuitorii din satul Iabalcea sunt nevoiți să adune apa meteorică în bazine speciale, dată fiind situarea satului pe un platou carstic, iar posesorii de animale sunt nevoiți, în perioadele secetoase, să-și ducă animalele în văile unor ape cu debite permanente (Caraș, Buhui, Comarnic).

Clima microzonei se înscrie în cea generală a Banatului, cea temperat continentală, cu influențe azorice și dese invazii de mase de aer de sorginte mediteraneeană, fără mari contraste termice între vară și iarnă, dar cu dese perioade secetoase. Verile sunt călduroase, cu puține precipitații, constatându-se chiar un deficit de umiditate, îndeosebi în ultimii ani, ducând la scăderea semnificativă a debitelor principalului curs de apă de pe teritoriul comunei. Toposul climatic a influențat, într-o oarecare măsură profilul ocupațional, ariditatea specifică zonei favorizând cultura prunului, de pe urma căruia se obțin câștiguri însemnate.

Caracterizare etnografică

Așezările. Sunt reprezentate de satele Carașova, Iabalcea și Nermed. Primul este de tip compact adunat, cu rețea stradală bine configurată. Se pare că inițial a fost unul de-a lungul drumului, prin dezvoltare și sistematizare ajungându-se la forma actuală. Este situat într-o polie carstică, la

ieșirea Carașului din cheile omonime, importantă atracție turistică. Celelalte sunt sate de-a lungul drumului și nu atestă dezvoltări stradale ulterioare. Dacă se observă casele mai vechi, se remarcă existența caselor de tip grăniceresc, rezultat al unei influențe venite din zonele militarizate de administrația austro-ungară la sfârșitul secolului al XIX-lea. Asemenea exemplare sunt însă rare și se regăsesc pe ulițele mărginașe ale celor trei sate. O marcă arhitecturală distinctă o reprezintă *sălașele*, diseminate pe tot hotarul și legate de cultura pomilor fructiferi și de sezonul pastoral-local de vară. Predomină, ca material de construcție, piatra calcaroasă, dat fiind substratul geologic.

Ocupațiile de bază. În ceea ce privește agricultura se poate spune că principala cultură este cea a porumbului, folosindu-se arabilul disponibil în lunca râului Caraș, dispusă în hotarul comunei Lupac. Legumele sunt cultivate pe loturile existente pe lângă casele din sat. Principala cultură este cea a cartofului. În genere se practică o agricultură de subzistență și nu pentru piață. Venituri importante se realizează din exploatarea livezilor de pomi fructiferi. Producerea țuicii ține de tradiția locală, deși nu sunt multe alambicuri pentru producerea acesteia. Este unul dintre puținele produse care se vinde pe piața reșițeană. În ceea ce privește creșterea animalelor, aici se practică păstoritul local-zonal, cu vâratul oilor pe hotar, atât pe izlazul comunal, cât și pe toate loturile participanților la turme, pentru gunoie. Din punct de vedere „tehnologic” se utilizează stâna portantă, care este itinerată la fiecare sălaș cu livezi pentru a se efectua gunoirea.

Portul popular reprezenta, până nu demult, marca etnică distinctă la sărbători și la nunți. Din punct de vedere etnic locuitorii comunei sunt de origine slavă, a cărei sorginte rămâne de clarificat de către specialiști. Opinia în general acceptată ar fi aceea că este vorba de un rest al unei populații emigrate din nordul Bulgariei în zorii feudalismului.

Industria populare. Odinioară, în această localitate funcționa un complex alcătuit din 11 mori cu ciutură, din care au supraviețuit doar două, din nefericire una dintre ele fiind recent părăsită și chiar distrusă. Cea care a rămas este însă deosebit de sugestivă în lumina considerațiilor teoretice prezentate mai sus. Fișa de monument care urmează constituie demonstrația afirmației noastre.

Moara Carașova. (Fișă etnologică a sitului)

Denumire. Moara Carașova.

Tipologie. Moară cu ciutură.

Delimitare cadastrală. Este situată pe râul Caraș, în sectorul intravilan, la punctul unde apele acestuia părăsesc sectorul de chei, în amonte de

centrul administrativ al localității. A fost prima moară ce deschidea seria complexului mulinologic de aici. Până în cel de-al șaptelea deceniu, în punctul unde este situată mai exista încă o moară de același tip, acum dispărută. În ceea ce privește vechimea sa, o însemnare cu caractere latine dar în limba sârbo-croată de pe peretele nordic al „casei”, pare a atesta faptul că a fost edificată în anul 1883 (**vodenicza napravlena u 1883**). Nu știm dacă este o însemnare care indică prima edificare sau dacă este vorba de o reconstrucție. Amplasamentul său, chiar la gura defileului, o expune riscului inundațiilor și în consecință a distrugerii, deoarece în punctul respectiv viitura are o mare forță de rupere, ieșind din valea cu secțiune îngustă din întreg sectorul carstic, cum de altfel s-a mai întâmplat, fiind mai apoi necesare reparații serioase. Pe același perete se mai găsește o însemnare interesantă: **Bernhard Lindner 78**. Credem că este vorba de inginerul care a participat la conscripția cadastrală efectuată de administrația austriacă la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Date structural-constructive. Clădirea care adăpostește instalația de măcinat are o planimetrie dreptunghiulară, monocelulară și este cu acces direct. Inițial a avut un plan pătrat, dar o dată cu schimbarea sistemului de transmisie s-a ajuns la actuala structură. La ușa de lemn se ajunge urcând o scară făcută din pietre de moară dezafectate, potcoava prinsă lângă intrare relevând și un aspect spiritual, ca element protector. Acoperișul este în patru ape și are o structură dublă: sub tabla care asigură protecția exterioară, mai există șindrila folosită inițial ca acoperământ. În interior acesta este susținut de cinci perechi pe bârne dispuse în V, cu vârful ascuțit în sus, întărite cu câte una orizontală, dispusă pe treimea superioară. Pe latura scurtă există trei bârne de susținere, două laterale la muchile acoperișului și o alta mediană, verticală, fără a lipsi bârnele orizontale ca elemente suplimentare de rezistență. Nu există meșter grinda, iar capătul inferior al sistemului de susținere al acoperișului este dispus pe coronament. Pereții sunt făcuți din bârne orizontale fasonate rectangular, îmbinate în cheotori drepte la peretele dinspre sistemul de admisie și în cep la cel situat deasupra locului de evacuare al apei ce vine de la roată. La acesta coronamentul este susținut de trei bârne verticale (la extremități și median), la peretele opus regăsindu-se un singur stâlp vertical-median. Construcția dispune de un dublu sistem de sustentație, unul din bușteni fasonați pe laturile scurte, așezat la rândul său pe traverse mari de cale ferată dispuse pe laturile lungi. În interior, podirea este din două rânduri de scânduri groase, fasonate cu barda. Reparațiile curente sunt asigurate de actualii proprietari.

Aducțiunea. Prin ierugă captatoare directă de debit. Există aici unele probleme în legătură cu asigurarea debitului necesar, pe lângă pierderile hidrologice datorate substratului geologic specific, adesea semnificative, proprietarii unei păstrăvării din sat au amplasat țeava aductoare chiar în ieruga morii, obstrucționând buna circulație a apei pe canal. La capătul inferior ieruga dispune de un mic baraj din ciment, unde este așezată stavila mobilă de lemn cu care se pornește și se oprește instalația.

Admisia. Constă dintr-un jgheab de scânduri groase, fasonate, înclinat la aproximativ 35° , parțial deteriorat pe una din laturi, din care cauză se produce o anumită pierdere de eficiență hidraulică. Posesorii de rând de aici intenționează să monteze un butoni. Planul său este simetric, fără a se îngusta spre partea inferioară.

Sistemul motor. Roata orizontală este metalică. Tot din fier sunt făcute butucul și fusul. Lingurile sunt similare altor modele de un asemenea tip din alte zone etnografice din județ, lamele sudate la 90° cu capetele exterioare curbate și prinse în două cercuri metalice subțiri, dispuse la extremitățile lor. Actuala roată a fost pusă în cursul celui de-al optulea deceniu, înainte fiind în uz o roată similară ce a trebuit să fie înlocuită. Se găsește la aproximativ 50 cm înălțime de patul apei, datorită unei zidiri din beton, datorate tot constructorilor păstrăvăriei, care prin reținerea apei înecase roata. Zidirea a trebuit să fie spartă pe o anumită porțiune pentru a remedia acest fapt, dar nivelul apei rămânând ridicat a determinat acea supraînălțare. Nu este așezată pe o furcă ridicătoare ci pe un simplu butuc fasonat de lemn, ridicătorul fiind amplasat în altă parte, capătul inferior al fusului este pus într-un rulment pentru a se ușura mișcarea de rotație. Locașul roții este flancat de două ziduri masive din piatră calcaroasă parțial fasonată.

Sistemul de transmisie-amplificare. Aici se regăsește elementul de originalitate al morii crașovene. Prezența unui asemenea sistem nu a mai fost constatată la alte mori cu ciutură din județ. Este vorba de un sistem de transmisie și amplificare a randamentului mecanic alcătuit din volant, curea de transmisie și butuc metalic. Volantul, cu un diametrul de circa 1,20 m, provine de la o batoză defaectată și este atașat pe fus, al cărui capăt superior a fost introdus într-o grindă orizontală, încastrată la unul dintre capete în peretele de deasupra sistemului de admisie, capătul său opus fiind atașat prin îmbinare în cep în grinda ce susține podețul pe care este pusă instalația de măcinat. Cureaua de transmisie face legătura cu un butuc metalic ce se află sub perechea de pietre, în fapt o bandă metalică sudată pe un miez metalic, în care este pus fusul ce acționează piatra alergătoare.

Aplicarea acestui sistem a impus modificarea planimetriei, prin reconstruirea casei morii, care inițial a avut un plan pătrat și s-a produs imediat la sfârșitul celui de-al doilea război mondial. Furnizorul informațiilor nu știe dacă este o invenție locală sau s-a copiat un model văzut altundeva, dar în mod cert este opera unor meșteri locali¹³.

Sistemul mecanic. Este amplasat pe o podire semiînălțată din lemn, situată deasupra sistemului de transmisie amplificare, la care se accede pe o scăriță tot din lemn. Întreaga instalație se găsește lângă peretele ușii. Coșul, cu secțiune tronconică, este din lemn și dispune ca elemente de susținere de un cadru pătrat de lemn în partea anterioară și de un par oblic, fixat de perete în spate. Ciocutul este reglat cu o bobăriță cilindrică cu roată dințată din lemn. Pe fusul orizontal al bobăriței este înfășurată o curea, legată la celălalt capăt de ciocut, reglarea căderii boabelor făcându-se prin desfășurarea/înfășurarea curelei. Pietrele sunt de mari dimensiuni ($\varnothing$ 1,10 m) și sunt așezate între niște ocoli din tablă prinsă cu nituri. Pietrele de moară de la morile din această localitate au fost cioplite de meșterii locali cu material procurat de la Doman (fostă localitate minieră de lângă Reșița), singurul loc mai apropiat unde există o rocă adecvată. De altfel, în interiorul morii se găsesc și pietrele de moară de la moara din aval, ținute aici ca piese de rezervă. Se macină în principal boabe de porumb, ocazional grâu, orz și secară.

Sistemul de proprietate și exploatare este cel în coposesorat, 20 de familii având rând aici, dar pot măcina și alte persoane din sat prin înțelegere.

Starea de conservare a monumentului este bună.

Sistemele și subsistemele puse în lucru la acest obiectiv denotă faptul că procesul inovativ/inventiv nu este o tendință relativ recentă. Dacă se ține cont și de palierul temporal la care a fost construit gaterul lui Manciu Gheorghe din Valea Bolvașnița (sfârșitul secolului al XIX-lea), se pare că este vorba de o constantă în practicarea industriilor populare în județul Caraș-Severin.

¹³ Informații Stoianovici Gheorghe, 65 de ani, Carașova.

CONSERVATORISME ET CRÉATIVITÉ DANS LA PRATIQUE DES INDUSTRIES
PAYSANNES (LE CAS DE CARASOVA)*Résumé*

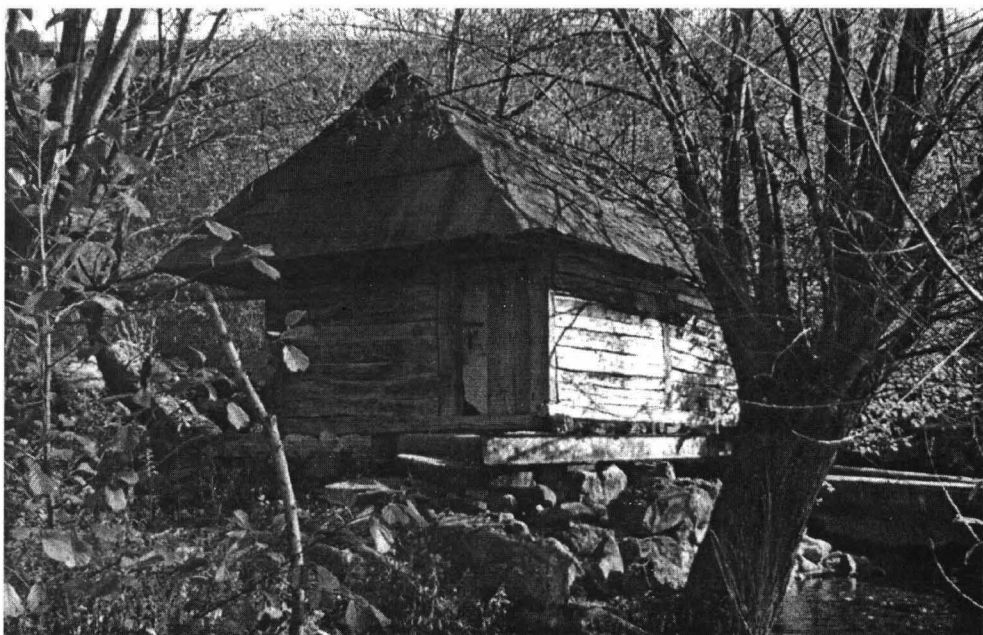
Cette étude se propose de discuter le rapport d'entre le soi-dit conservatisme spécifique à la civilisation traditionnelle roumaine, en général, et à celui de la civilisation technique, en particulier. D'après un court débat théorique, qui essaie d'établir la définition et le contenu des termes innovation/invention et en quelle mesure sont-ils applicables au domaine visé. On conclut que l'innovation signifie l'introduction d'un élément nouveau dans une structure déjà existante pour la perfectionner et l'invention la création de quelque chose de nouveau, dans des différents domaines d'activité. Toutes les deux phénomènes se sont produits dans la civilisation technique traditionnelle roumaine.

Cette idée est illustrée avec des exemples vivants surpris dans le territoire du département Caraș-Severin. Des remplacements matériels, le bois remplacé avec le fer par exemple, ont été constatés presque partout, surtout en ce qui concerne les roues, les systèmes d'adduction et de transmission-amplification. On avance plusieurs exemples en ce sens: les complexes mulinologiques de Mehadica, de Topleț, les complexes d'industries populaires de Bujancă Gheorghe (Mehadia) et la scie hydraulique de Manciu Gheorghe (Valea Bolvașnița) etc.

En démonstration du fait que le processus inventif n'est pas une tendance strictement contemporaine, y on expose le cas du moulin de Carașova (commune périurbaine de Reșița), dont le système de transmission-amplification a entraîné toute une série de changements morphologiques et fonctionnels: l'adoption de la roue en fer, le changement de la planimétrie etc. Tout en tenant compte que ces systèmes n'ont pas été rencontrés chez un autre moulin à roue horizontale, l'auteur conclut, d'une part, qu'il s'agit d'un processus local d'invention et, d'autre part, que cette sorte de phénomènes constitue une constante temporelle et pas une question de conjecture.

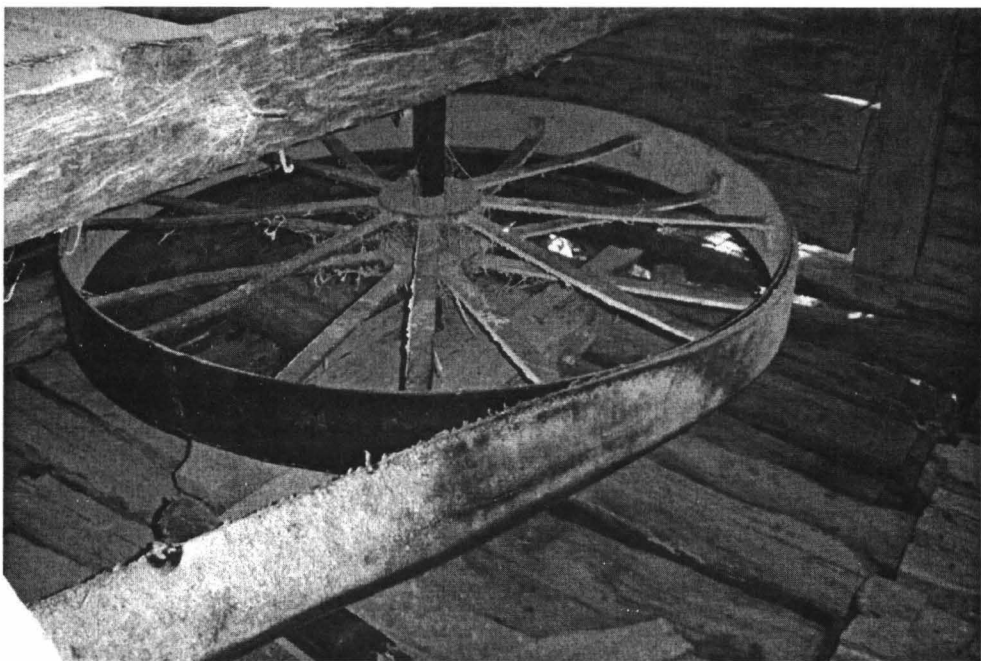
1. Moara Carașova. Vedere generală.

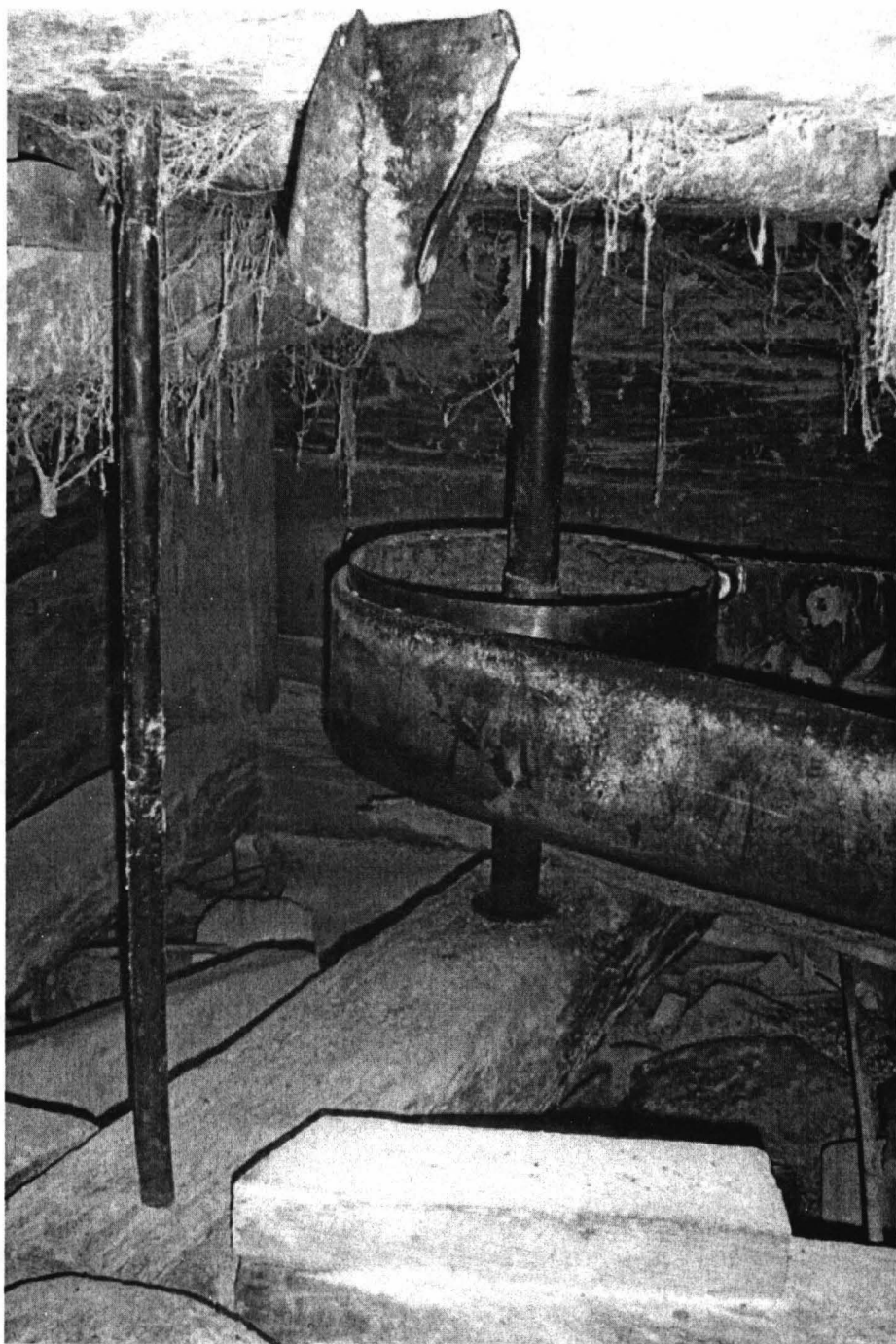
2. Clădirea morii din Carașova.

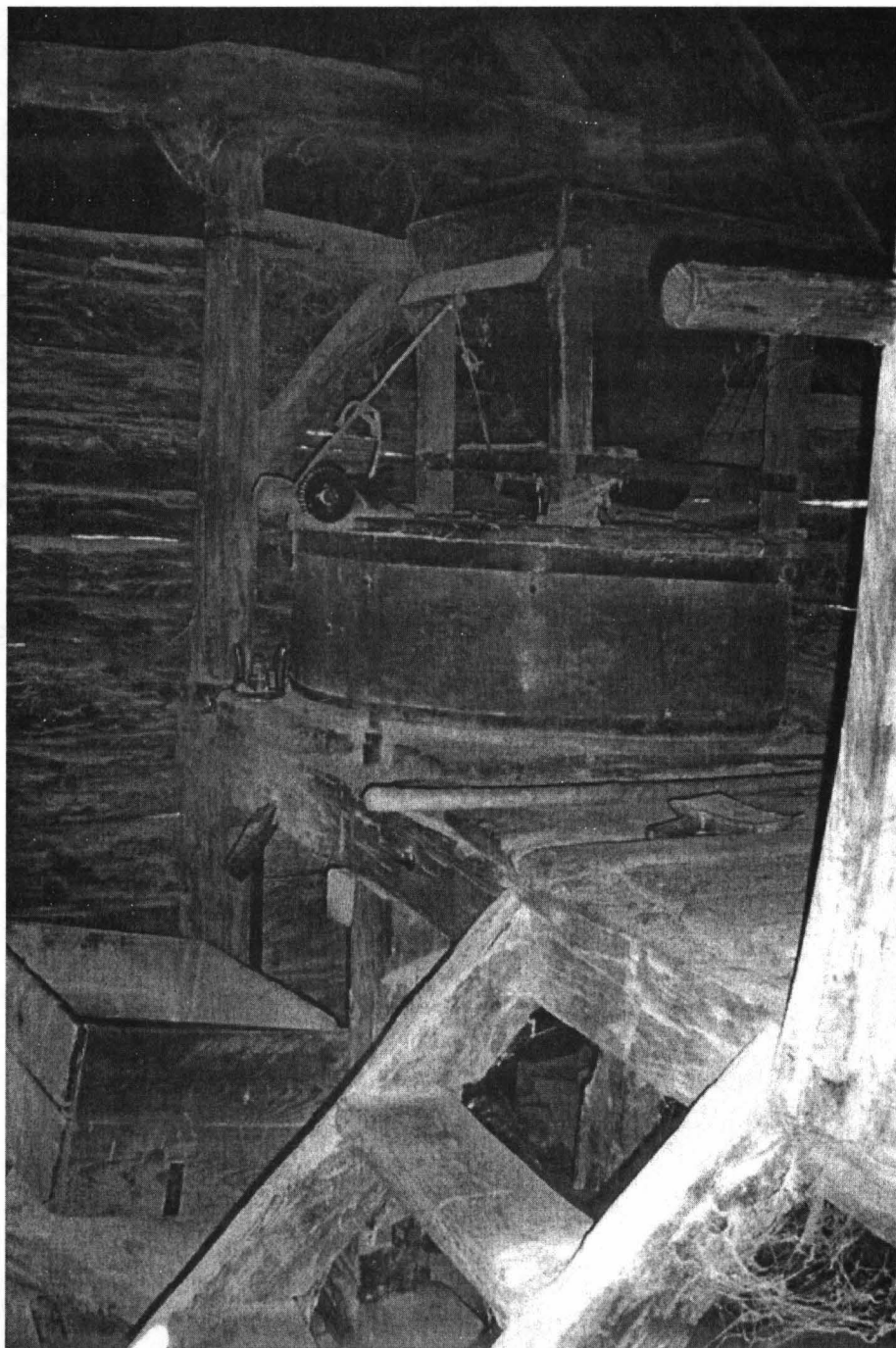
3. Sistemul motor al morii Carașova. Roata orizontală metalică.

4. Sistemul de transmisie-amplificare. Volantul de pe axul roții.

5. Sistemul de transmisie-amplificare. Butucul și axul perechii de pietre.

6. Vedere generală a sistemului mecanic.

7. Inscriptia ce pare să ateste vechimea morii.

ROȘIA MONTANĂ SUB INCIDENȚA DREPTULUI INTERNAȚIONAL PUBLIC

MARIAN MIHĂILĂ

Localitatea Roșia Montană este situată între văile Carpaților Apuseni, într-o zonă cunoscută încă din antichitate prin importantele sale zăcăminte metalifere. Ea reprezintă de altfel nucleul exploatărilor aurifere din Munții Apuseni. *Alburnus Maior*¹, numele antic al așezării, a făcut parte din zona exploatărilor aurifere ale provinciei romane Dacia, organizate de imperiu îndată după cucerirea Daciei din anii 105-106 d. Hr. Exploatarea surselor aurifere de aici în perioada romană (sec. II-III) s-a făcut cu ajutorul unor neamuri iliro-dalmate, colonizate într-un cadru organizatoric bine pus la punct de administrația imperială romană².

Roșia Montană, anticul *Alburnus Maior*, a devenit extrem de cunoscută în istoriografia europeană consacrată civilizației romane datorită descoperirii întâmplătoare a unui număr de 25 de tăblițe din lemn cerate. Aceste tăblițe cerate redau în latina cursivă acte de vânzare-cumpărare, plata unor servicii, constituind o sursă de informare de primă importanță pentru istoria socială, economică, juridică a provinciei Dacia în veacul al II-lea³. Descoperirile epigrafice de la Roșia Montană, dar și din așezări învecinate au atras atenția unor istorici de seamă începând cu Theodor Mommsen și până la Constantin Daicoviciu pe parcursul secolului al XIX-lea și al XX-lea⁴.

Interesul pentru Roșia Montană în lumea științifică românească și europeană a revenit în anul 2000 și continuă să rămână până în momentul actual, atrăgând în discuții publice societatea civilă, lumea politică, societăți academice din întreaga Europă. Societatea Comercială Roșia-Montană Gold Corporation a obținut licență de exploatare a zăcămintelor aurifere și de argint. Exploatarea propriu zisă urma să înceapă în anul 2006 și să se deruleze pe o perioadă de 17 ani cu posibilitatea prelungirii activităților miniere pentru încă 25 de ani. Băncile care finanțează proiectul de la Roșia

¹ V. Wollmann, *Mineritul metalifer, extragerea sării și carierele de piatră în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1996, p. 143-146.

² *Ibidem*, p. 33 și urm.

³ V. Wollmann, *Tăblițele cerate din Roșia Montană și datarea „galeriilor romane în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj-Napoca, 19, 1976, p. 237-256

⁴ V. Wollmann, *op. cit.*, p. 12-13

Montană sunt semnatare ale „Principiilor Ecuatorului”. Tehnologia ce urmează să fie folosită în exploatarea minieră de aici este similară cu cea folosită în peste 50 de mine din lume, având la bază utilizarea cianurii, cu respectarea *Codului internațional de management a Cianurii* pentru industria de exploatare a aurului și argintului, redactat sub egida Programului Națiunilor Unite pentru protecția mediului.

Societatea Comercială Roșia Montană Gold Corporation a alocat suma de 6,5 milioane de dolari pentru cercetarea arheologică a zonelor acoperite de proiect pentru obținerea certificatelor de descărcare de sarcină arheologică.

Inițial, în anul 2000, cercetarea arheologică s-a derulat de către Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia. Centrul de Proiectare pentru Patrimoniul Cultural Național și o firmă privată de arheologie, evidențiind obiective greu de rezolvat de instituțiilor implicate⁵. Ca atare Ministerul Culturii și Cultelor a instituit Programul Național de Cercetare „*Alburnus Maior*” la data de 7 martie 2001 punându-l sub conducerea Muzeului Național de Istorie a României. Un bilanț al cercetărilor derulate în anii 2001-2002 prezentat într-o lucrare de amploare sub conducerea lui Paul Damian a evidențiat faptul că s-au efectuat săpături pe o arie de peste 700.000 m², la care au participat circa 70 de arheologi de la Muzeul Național de Istorie a României, București, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca, Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva, de la Institutele de arheologie ale Academiei Române din București și Cluj-Napoca precum și specialiști de la Universitatea din București, Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca și Universitatea Mirail Toulouse, Franța⁶. Cercetările de la Roșia Montană prin fondurile alocate, prin forța științifică angajată în cercetare, prin amploarea lor depășesc demersurile anterioare din zona Porților de Fier de pe Dunăre, pe cele de la Bicaz, de pe râul Bistrița și cele de pe Olt⁷.

Investigațiile arheologice au avut rezultate remarcabile, evidențiind pentru epoca romană așezări, necropole, o zonă sacră, edificii publice, chiar un segment dintr-un drum roman. Concomitent cu cercetările de suprafață s-au derulat și investigații în galeriile miniere⁸. În cursul anilor 1999-2001 s-au efectuat cercetări ale rețelei miniere de la Roșia Montană. Cercetările

⁵ Ioan Opriș, in *Alburnus Maior*, I, București, 2003, p. 9.

⁶ Pau Damian, in *Alburnus Maior*, p. 28.

⁷ I. Opriș, *op. cit.*, p. 9.

⁸ P. Damian, *op. cit.*, p. 28-29.

au fost efectuate de o misiune arheologică franceză condusă de Beatrice Cauuet, arheolog la Centre National de la Recherche Scientifique⁹.

Cercetările de arheologie de la Roșia Montană au avut un caracter de salvare, ceea ce fără doar și poate impune limitări față de o cercetare sistematică exhaustivă. Limitele impuse de cercetarea de salvare, care presupun și posibilitatea ignorării unor zone cu posibile vestigii au atras foarte multe discuții în mediile științifice și academice românești dar și europene. Asupra dimensiunilor reacției societății civile, a mediilor științifice cu privire la proiectul de la Roșia Montană a incidenței acestuia sub dreptul internațional public dorim să zăbovim în cele ce urmează.

Ca parte a programului de dezvoltare a exploatării, R.M.G.C. a prevăzut pachete de compensare pentru localnicii din Roșia Montană.

Punctul de vedere asupra cercetărilor arheologice de la Roșia Montană, prezentat la 29 mai 2003, Academiei Române de către dr. Ioan Piso - Directorul Muzeului de Istorie din Cluj este relevant în acest sens.

Galeriile reprezintă unul din cele mai importante obiective care s-ar distruge în pofida însemnătății lor pe plan mondial. Descoperirile succesive (începând cu secolul al XVIII-lea) ale tăblițelor cerate - prețioase izvoare istorice, apreciate ca atare pe plan internațional ca și alte vestigii, unele descoperite chiar în cercetările recente, impun o cercetare minuțioasă a ansamblului galeriilor. Rețeaua lor este uriașă, cele moderne și contemporane interferându-se cu cele antice sau medievale. Totodată, multe galerii sunt inaccesibile prin surpări sau inundații, altele au intrări zidite.

Aceste galerii ar fi distruse odată cu multe tăblițe cerate aflate încă în galerii. În același timp este vorba de una din zonele de o deosebită importanță istorică pentru români cu clădirile și edificiile cu valoare de patrimoniu care ar fi distrusă ca urmare a exploatațiilor și dezvoltării exploatării miniere.

Inițierea unei exploatări de o asemenea anvergură, ar conduce la lichidarea zăcămintelor de aur și argint în câțiva ani, lăsându-se în urmă un deșert, prețul fiind infim de mic și cu certitudine nemotivat.

Exploatarea periclitează zona arheologică Alburnus Maior – zonă de o mare valoare istorică și culturală, cu caracter de unicat.

Proiectul contravine Convenției privind patrimoniul mondial, cultural și natural, adoptată de Conferința Generală a U.N.E.S.C.O din 16 noiembrie 1972, preluată de legislația română prin Decretul nr.187 din 1990.

⁹ B. Cauuet, B. Ancel, Chr. Rico, C. Tănaș, *Arheologie minieră*, în *Alburnus Maior*, p. 471-510.

Convenția definește, în art. 1, *siturile*, iar în art. 4 și 5, propune maniera de acțiune a statelor semnatare pentru a conserva aceste *situri*.

De asemenea, legislația română, prin O.G. nr. 43 din 30 ianuarie 2000 privind protecția patrimoniului arheologic și declararea unor situri arheologice ca zone de interes național, în art. 2 lit.”g” definește această categorie de obiective culturale și le stabilește locul la nivelul patrimoniului mondial.

Prin Legea nr.5/2000 privind Planul de amenajare a teritoriului național, în Secțiunea III se declară Roșia Montană ca *sit* protejat. Pot fi invocate aici și cele două legi: nr.182 din 25 octombrie 2000 privind protejarea patrimoniului cultural național și nr.422 din 18 iunie 2001 privind protejarea monumentelor istorice, încălcate de proiectul R.M.G.C.

Un prim semnal de alarmă cu privire la măsurile punerii în practică a proiectului de la Roșia, a fost tras prin constituirea O.N.G. „ALBURNUS MAJOR” în luna septembrie 2000 de către locuitorii din Roșia Montană. Asociația și-a propus dezvoltarea durabilă a zonei și păstrarea moștenirii naturale și istorice. În acest sens, „ALBURNUS MAJOR” a contestat acordul de mediu obținut de către firma Gold Corporation pentru realizarea lucrărilor de exploatare geologică și foraje geotehnice din perimetrul Roșia Montană, cu privire la 39 de puncte de forare

Academia Română intervine de mai multe ori pe această temă, ultima intervenție fiind materializată într-o „Declarație în legătură cu proiectul de exploatare minieră de la Roșia Montană”, adoptată la 16 iunie 2004. Printre altele, în acest document se arată:”...proiectul nu reprezintă o lucrare de interes public în folosul economiei naționale.”

Un număr impresionant de cadre didactice universitare și specialiști în domeniu de la diverse instituții din România protestează față de proiectul Roșia Montană, prin scrisori deschise adresate unor foruri responsabile din țară sau unor organizații internaționale guvernamentale.

Pe plan extern apelurile de protest împotriva proiectului Roșia Montană sunt numeroase, amintim câteva:

- Peste 1400 de savanți și instituții prestigioase din întreaga lume au adresat un protest autorităților române. Intre instituții se află Academie des inscriptions et Belles – Lettres din Franța, La Associazione Internazionale di Archeologia Classica din Italia, Institutul Arheologic German și Institutul Arheologic Austriac;

- Alți 601 arheologi, istorici, etnologi și sociologi din întreaga lume, au semnat o scrisoare de protest adresată Președintelui, Primului Ministru și Ministrului Culturii din România, solicitând și ”să prevină distrugerea

siturilor arheologice de la Roșia Montană” - monument unic pentru istoria mineritului roman”;

- Membrii organizației Green Peace au inițiat o campanie amplă de strângere de semnături împotriva proiectului minier de la Roșia Montană;

- Comisia Internațională a Monumentelor și Siturilor Arheologice (I.C.O.M.O.S.) a solicitat tuturor celor implicați în proiectul Roșia Montană, precum și U.N.E.S.C.O.” să facă tot posibilul pentru a preveni distrugerea acestui important sit arheologic”;

- Comisia de protecție a mediului din parlamentul Ungariei a adoptat o rezoluție cu privire la proiectul de la Roșia Montană, solicitând guvernului și deputaților maghiari din Parlamentul European, adoptarea unei poziții hotărâte pentru a împiedica realizării acestei investiții. În acest sens deputatul ungur Matyas Ersi, a intervenit în plenul Parlamentului European declarând că: ”proiectul Roșia Montană nu ar trebui pus în practică”;

- O comisie europeană, condusă de raportorul general pe probleme de patrimoniu cultural al Adunării Parlamentare a Consiliului Europei, Edward O Hara, s-a aflat pentru două zile la Roșia Montană, pentru a evalua impactul pe care proiectul îl are asupra patrimoniului cultural din țară.

Urmare acestei vizite, ecologiștii din Parlamentul European -cunoscuți sub numele de „gruparea verzilor”- au atras atenția asupra celor mai semnificative probleme de mediu ce pot decurge din continuarea exploatării de la Roșia Montană.

La 22 august 2004, la o întâlnire a membrilor Comisiei pentru Cultură a Consiliului Europei cu membrii unor ONG-uri din zona Roșia Montană, Andrei Jura, președintele Asociației „Pro-Roșia Montană”, a declarat: „Nu orice piatră sau zid are o valoare istorică. Dacă nu era R.M.G.C., aceste vestigii puteau rămâne nedescoperite pentru încă 2000 de ani. Oamenii au nevoie de locuri de muncă și de hrana zilei de mâine. Trebuie să păstrăm torța mineritului vie”.

Această declarație nu face altceva decât că vine să confirme *nevoia de a proteja Roșia Montană împotriva celor doritori de a o transforma într-un “El Dorado” al României.*

Luările de poziție, intervențiile făcute în țară și în străinătate, reprezintă pentru moment, un element care trebuie dezvoltat până la finalizarea pozitivă a „cazului Roșia Montană”.

În continuare este important ca, atât comunitatea română, cât și cea europeană să-și intensifice și să-și unească eforturile pentru ca, la Roșia Montană -așa cum remarcă profesorul Ioan Piso, directorul Muzeului de Istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca” să se poată realiza un proiect

européen în cadrul căruia cercetarea arheologică să se poată face după toate regulile artei și ca Roșia Montană să devină un centru al turismului românesc și european. În acest fel vom intra în Uniunea Europeană cu zestrea culturală intactă”.

ROȘIA MONTANĂ SOUS L'INCIDENCE DU DROIT INTERNATIONAL PUBLIC

Résumé

La localité Roșia Montană est située entre les vallées des Carpates Occidentaux, dans une zone connue de l'antiquité pour ses importantes gisements de métaux précieux. Celle-ci représente le noyau des exploitations de l'or des Carpates Occidentaux. *Alburnus Maior*, le nom antique de l'établissement, a fait partie de la zone de l'extraction de ce type de gisements dès son conquête par l'Empire Romain.

Cette localité est devenue connue dans l'historiographie européenne surtout par la découverte d'un nombre de 25 tableaux en bois cirés. Ceux-ci mentionnent dans le latin cursif des actes d'achat-vente, le paiement des quelques-uns des services, constituant une source d'information de première importance pour l'histoire sociale, économique et juridique de la province Dacia pendant le IIe siècle pCh.

L'intérêt pour Roșia Montană dans le monde scientifique roumain et européen est revenu après l'an 2000, par un fait d'ordre économique, qui met en discussion la notion de protection du patrimoine culturel et écologique. La Société Commerciale Roșia Montană Gold Corporation a obtenu la licence d'exploitation des gisements de l'or et de l'argent de cette zone.

Étant donné le fait que l'extraction de ces minerais devront être effectuées à la surface et sur une très grande étendue s'imposait la question des recherches de sauvetage du patrimoine archéologique encore existant dans ce site, réellement fortement important pour l'histoire antique de la Roumanie. Pour cette action, c'est vrai, la Société Commerciale Roșia Montană Gold Corporation a prévu la somme de 6,5 millions dollars pour la recherche archéologique de la zone atteinte de ce projet minier. Les années suivant au déroulement de celui-ci, plusieurs institutions universitaires, culturelles et des musées roumaines, y ajoutant l'aide internationale, sous la direction du Musée National de la Roumanie, ont effectué des recherches et des fouilles de sauvegarde dans quelques points de la surface de la future zone minière avec des résultats remarquables.

Mais la mise en oeuvre du projet menaçait avec la disparition des galeries et les tableaux cirés, ayant une valeur historique et documentaire exceptionnelle pour l'histoire européenne même, la motivation économique n'étant qu'une faible justification pour ce sacrifice culturel. Plusieurs associations non-gouvernementales et écologiques roumaines et internationales ont tiré le signal d'alarme sur ce fait, la société civile et les responsables politiques discutant même à cette heure l'opportunité de ce contrat économique avec la société mentionnée.

III. NOTE, RECENZII

NOTĂ ARHEOLOGICĂ DESPRE O BISERICĂ MEDIEVALĂ DIN VÂRȘET

JOVAN UZELAC , MIODRAG ARALICA

Identificarea monumentului de cult, pe care-l consemnăm cu această ocazie pe harta arheologică a orașului Vârșet, se datorează unor lucrări edilitare. În cursul lunii septembrie a anului 1979 pe strada Carpatica nr.20 s-au inițiat lucrări de amenajare a unei pivnițe la o locuință privată care au scos la iveală urme arheologice. Cercetările de salvare conduse de Jovan Uzelac au evidențiat existența unei necropole din care s-au cercetat două morminte de inhumatie, parțial distruse și acestea. S-au păstrat nederanjate craniile și partea superioară a corpului, în timp ce oasele picioarelor au fost deranjate de lucrările edilitare. Mormintele au avut o orientare est-vest, cu mici deviații. Ceramica găsită este fragmentară și pe baza facturii poate fi atribuită perioadei medievale. Mormintele aparțin unei necropole mai mari organizată în jurul unei bisericii.

Cercetarea de scurtă durată și într-o suprafață restrânsă n-a putut stabili planul și dimensiunile monumentului. A fost degajată absida semi-circulară a bisericii. (Fig.1-2). Zidul a fost lucrat din piatră legată cu mortar. Singurul reper cronologic îl reprezintă ceramica medievală găsită la degajarea zidurilor și mormintelor. Documentele de cancelarie din sec. XII-XV atestă existența unor biserici și mănăstiri în spațiul actual al orașului Vârșet¹. Nu se poate face însă o conexiune directă și o delimitare cronologică restrânsă a bisericii și necropolei identificate în anul 1979 datorită caracterului restrâns al cercetării.

NOTE ARCHÉOLOGIQUE SUR UNE ÉGLISE MÉDIÉVALE DE VÂRSET

Jovan Uzelac ; Miodrag Aralica

L'identification du monument de culte, qu'on le consigne avec cette occasion sur la carte archéologique de la ville de Varsset, est douée à des travaux édilitaires. Au cours du mois de septembre de l'année 1979, dans la rue Carpatica n° 20, se sont initiés des travaux

¹ B. Milleker, *Versecz Szab. Kir. Város története*, Budapesta 1886, p. 48 menționează în hotarul orașului, sub *Kulă*, toponimul *Manastiriște*; Györffy György, *Az Arpád-Kori Magyarország történeti földrajza*, III, Budapesta, 1987, p. 493.

d'aménagement d'une cave chez un logement privé, qui ont issu des traces archéologiques. Les recherches de sauvetage, conduits par Jovan Uzelac, ont mis en évidence l'existence d'une nécropole, où on a recherché deux tombeaux d'inhumation, partiellement détruits. On a gardé en bon état et sans être dérangés les crânes et la partie supérieure du corps, les os des membres inférieurs étant dérangés par les travaux édilitaires. Les tombeaux ont eu une orientation est-ouest, avec des petites déviations. La céramique trouvée est fragmentaire et, en tenant compte de la fracture, peut-être attribuée à la période médiévale. Les tombeaux appartiennent à une nécropole plus grande organisée autour d'une église.

La recherche de courte durée et sur une surface restreinte n'a pas pu établir le plan et les dimensions du monument. On a dégagé l'abside demicirculaire de l'église (Fig. 1-2). Le mur a été bâti en pierre liée. Le seul repère chronologique est représenté par la céramique médiévale trouvée au dégagement des murailles et des tombeaux. Les documents de chancellerie des XIIe-XVe siècles attestent l'existence des quelques églises et couvents dans l'espace actuel de la ville de Varset. Mais on ne peut faire aucune connexion directe de l'église et de la nécropole identifiées en 1979, à cause du caractère restreint de la recherche.

La liste des figures

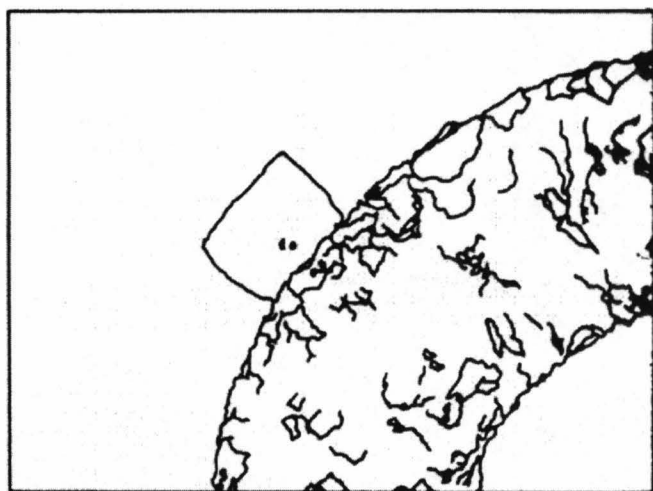
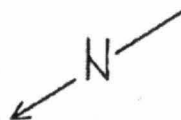
Fig 1e Le plan de l'abside de l'église

Fig 2e Vue de l'abside de l'église

СТАНБЕНА ЗГРАДА РАШИК ПАЗАРА

РАЗМЕРА 1 : 50

РАЗМЕРА 1 : 20

- 1 - 219
- 2 - 130
- 3 - 151
- 4 - 115
- 5 - 120
- 6 - 116
- 7 - 121

Fig. 1. Vârșeț, Karpatska ul. 20. Planul absidei bisericii.

Fig. 2. Vârșeț, *Karpatska ul. 20*. Vedere a absidei bisericii.

TREI PIESE DE BRONZ DESCOPERITE LA ȘOPOTU VECHI

CAIUS SĂCĂRIN, DACIAN RANCU

În primăvara anului 2003 pe raza localității Șopotu Vechi, comuna Dalboșeț, județul Caraș-Severin, la locul numit de localnici „Săliște” au fost descoperite în mod întâmplător în timpul lucrărilor agricole trei piese de bronz: o ceașcă, un fragment de seceră și o buză de vas. Piesele au ajuns în colecția Muzeului școlar de la Școala generală cu clasele I-VIII din Șopotu Vechi prin grija institutorului Gheorghe Rancu, cel care a organizat și are în grijă colecțiile acestui muzeu școlar¹.

În continuare prezentăm piesele și încadrarea lor cronologică.

1. Buză de vas din foaie de tablă din bronz din care se păstrează numai o parte. Fragmentul care se păstrează este partea buzei ce este evazată și are decorul compus din grupuri de câte două linii incizate dispuse în formă de V, despărțite între ele printr-o linie de același tip perpendiculară spre interior. Pe fața buzei sunt montate patru butoane prin nituire, probabil pentru prinderea mânerului. Pe partea exterioară fragmentul este decorat cu un grup de patru caneluri dispuse paralel. Dimensiunile piesei sunt următoarele: R-22 cm; l-7 cm. Piesa se prezintă în condiții destul de bune având o patină verde închis. (Pl. I)

2. Ceașca confecționată dintr-o foaie de bronz este tronconică lipsindu-i toarta. Decorul ceștii este dispus pe corpul ei în două registre distincte. Primul registru este dispus pe corpul vasului imediat sub buză și este format din linii scurte incizate așezate vertical, puțin înclinate oblic spre dreapta. La baza peretelui ceștii se află încă un șir de linii de același tip, doar că sunt înclinate spre stânga. Ambele șiruri de linii formează un decor distinct pe corpul vasului. Al doilea registru este dispus pe fundul ceștii și este compus din linii incizate, așezate în formă de zigzag, pe linia care delimitează corpul de fundul vasului, precum și de un al doilea rând de linii, la fel cu primul, dispus la o distanță de 1 cm de primul. Fundul vasului este prevăzut cu un număr de 12 găuri delimitate de o linie puternic reliefată. În partea dreaptă, imediat sub buză se află două găuri rotunde, iar în partea de

¹ Mulțumim și pe această cale domnului Gheorghe Rancu pentru faptul că ne-a permis studierea și publicarea acestor piese.

jos încă una, acestea sunt probabil găurile prevăzute pentru nituirea toartei. Fundul ceștii are o fisură pe jumătatea lui din vechime. Ceașca se păstrează în condiții destul de bune având o patină verde închis. Dimensiuni: H-4 cm; Dg-11 cm; Df-7 cm (Pl. II-2,3).

3. Fragment de seceră din bronz care în partea dinspre mâner prezintă o fisură fiind puțin îndoită în sus, lipsindu-i mânerul. Fragmentul de seceră are o stare de conservare bună, patina fiind de culoare verde. Dimensiuni: L-11 cm; l-2 cm (Pl. II-1).

Încadrarea cronologică a celor trei piese o putem face ținând cont de analogiile găsite la piese din alte depozite, atât din țară cât și din afara granițelor României.

Prima piesă prezentată, fragmentul de buză, după formă și mărime noi înclinăm să credem că acesta este o parte din buza unei situle de tip Hajdúböszörmény. Acest tip de situlă a fost descoperit pe teritoriul României până în prezent în trei localități: Oradea, Sîg și Remetea Mare².

În studiul său din Banatica regretatul arheolog Florin Medeleț prezentând situla de la Remetea Mare face o analiză exhaustivă a situlelor cunoscute atât din bazinul Tisei superioare, cât și a celor din Italia de nord, precizând că în cele 18 puncte cunoscute până la publicarea studiului său au fost descoperite un număr de 19 piese întregi sau fragmentare, piesa de la Remetea fiind a 20-a³.

După formă și ornamentație situla de la Remetea Mare este încadrată în seria situlelor de tip Hajdúböszörmény datată în Ha.B1, situat la orizontul Moigrad-Tăuteu (sec.X a. Ch.), aceasta fiind prima situlă descoperită în Banat și a doua în România, după cea de la Oradea⁴, la data descoperirii ei.

Cum am precizat piesa în discuție este o bucată din buza unei situle, asupra ei neputând face mai multe precizări referitoare la dimensiunile sau decorul piesei care i-a aparținut fiindcă nu avem aceste date.

Din punct de vedere cronologic încadrăm fragmentul de buză în Ha. B1, adăugând, credem noi, al doilea punct din Banat unde s-a descoperit un fragment de situlă, mărinnd numărul punctelor la 20 și al pieselor descoperite la 22, adăugând aici și situla de la Sîg⁵.

² Florin Medeleț, în *Dacia*, N.S. XVIII, 1974; *Idem*, în *Banatica*, 3, p. 49, cu bibliografia aferentă.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ T. Soroceanu-E. Lako, *Depozitul de bronzuri de la Sîg*, în *Acta MP*, V, 1981, p. 150.

Fragmentul de seceră descoperit în același loc este de tipul cu cârlig la mâner, având analogii în depozitele de la Bancu⁶, Techilghiol⁷ și Sâmbăta Nouă⁸. Și această piesă poate fi încadrată în aceeași perioadă Ha.B1 deși o găsim și în depozite ce aparțin Ha A1 dar și în cele ale orizontului Ha.B1.

Ceașca de formă tronconică, cu buza puțin evazată poate fi încadrată în tipul Fuchsstadt⁹. Acest tip de ceașcă este datat și el în Ha.B1.

Având în vedere analogiile găsite pentru cele trei piese descoperite la Șopotu Vechi acestea pot fi încadrate în seria Moigrad-Tăuteu corespunzând Ha.B1.

Pe lângă cele trei piese din bronz, la locul descoperirii au fost găsite și câteva fragmente ceramice, acestea neajungând în colecția Muzeului școlar de la Șopotu Vechi neputând în acest fel să fie studiate. Din descrierea lor pe care ne-a făcut-o descoperitorul se pare că ele au aparținut perioadei Hallstattiene. Pentru lămurirea problemelor referitoare la epoca bronzului și a fierului din Valea Almăjului sunt necesare cercetări arheologice în punctele unde au fost descoperite materiale aparținând acestor epoci, inclusiv la locul unde au fost găsite piesele prezentate mai sus. Sperăm că aceste cercetări să fie începute cât mai curând posibil, ele putând aduce date noi referitoare la cele două perioade menționate mai puțin cunoscute în această zonă.

⁶ M. Roșka, în *Erdély régészeti repertoriuma*, I, Cluj, 1942, p. 58; I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *BerRGK*, 22, 1933, p.133; M. Petrescu-Dîmbovița, în *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, Pl.299

⁷ A. Aricescu, în *Pontica*, III, 1970; M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, Pl.285/13.

⁸ A. Aricescu, *op. cit.*, p. 32; M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, Pl.285/14.

⁹ T. Soroceanu-E. Lako, *op. cit.*, p. 150, cu bibliografia aferentă.

DREI ARHAOLOGISCHE FUNDE AUS BRONZ AUFGEDECKT AN GEBIET ȘOPOTUL VECHI

Zusammenfassung

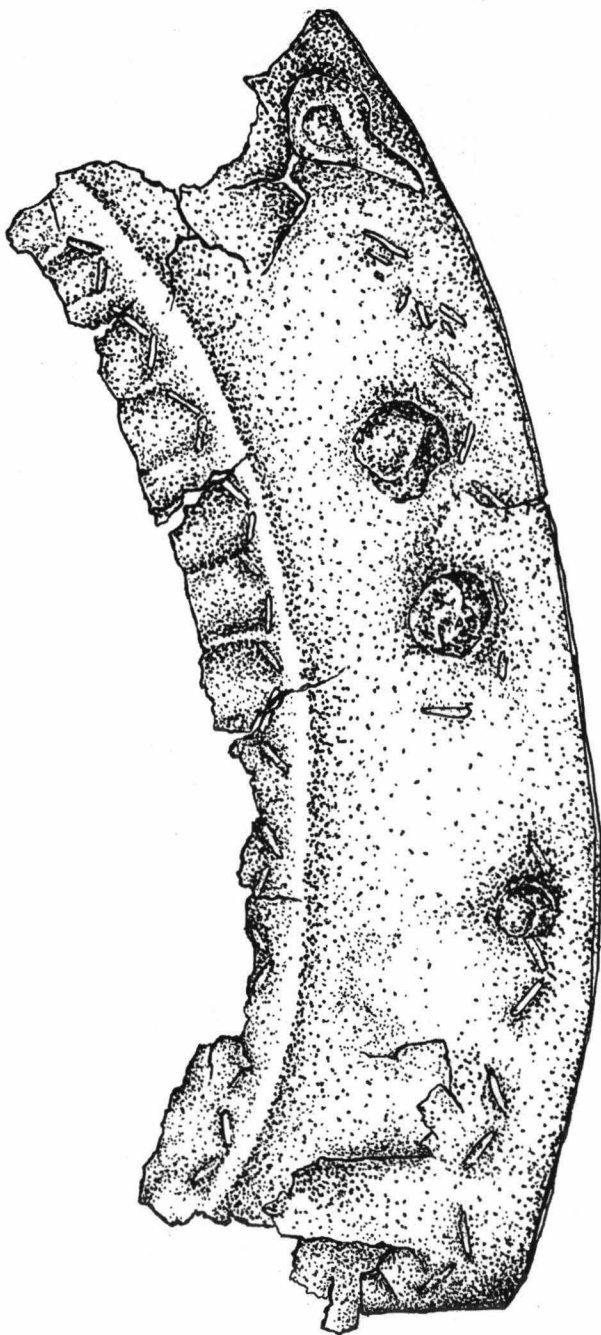
Durch dieses Vorstellung veröffentlichen wir drei archäologischen Funde aus Bronze: ein Fibeln Fragment, ein Dolch Fragment und eine Tronkonische Becher. Diese aufgedeckten archäologischen Materialien stammen von Sopotu Vechi, Gebiet Zone „Saliste“.

Auswertungweise Form, Grafik und zueignung zahlreiche Verfasser der erschienen Funden, vermuten wir das die Funden chronologisch in Hallstatt Bronze 1 (HaB1) stattfinden, Serie Moigrad – Tăuteu (sec. X an.Ch.).

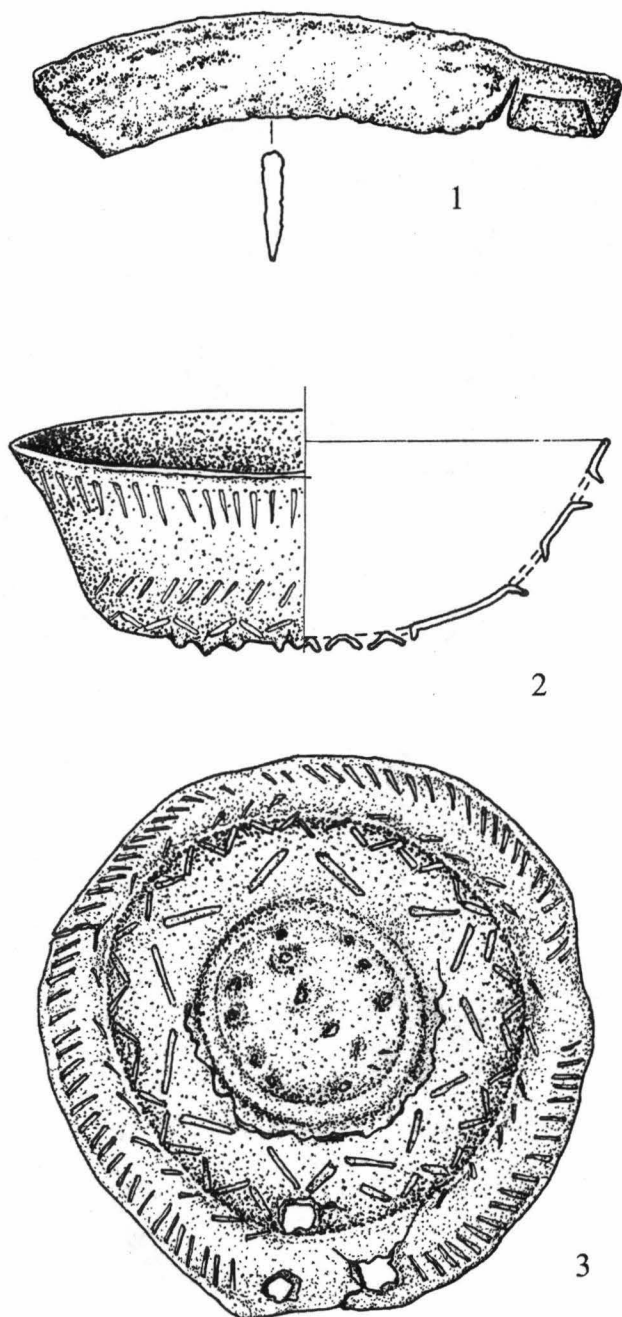
Verzeichnis der abbildungen

Abb. 1. Fibeln Leck Fragment

Abb. 2. Dolch und Becher Fragments aus Bronze.

PL. I. Șopotu Vechi – fragment buză vas.

PL. II. Fragment seceră bronz (1) și ceașcă bronz (2, 3).

O CEAȘCĂ DE TIP KIRKENDRUP DESCOPERITĂ ÎN ZONA CLISURII DUNĂRII

CAIUS SĂCĂRIN

Ceașca pe care o prezentăm în rândurile următoare, a ajuns la Muzeul Banatului Montan, fiind descoperită în vamă, la un cetățean care vroia s-o treacă dincolo de frontieră. Tot ceea ce știm despre locul descoperirii ei, este faptul că provine din zona Clisurii, mai precis, de pe raza localității Moldova Veche.

În momentul în care a fost predată muzeului, ceașca era ruptă într-o parte și turtită în interior, ea fiind ulterior restaurată în laboratorul de restaurare al muzeului.

Ceașca este confecționată din tablă de bronz subțire, având buza evazată în exterior, gâtul tronconic cu baza mică în jos, corpul ceștii este puțin bombat, cu umărul proeminent de formă tronconică și el, cu fundul rotund.

Ceașca este prevăzută cu o toartă prinsă cu două nituri în interiorul buzei și cu alte două nituri pe corpul ei.

Ornamentarea ceștii are două registre distincte pe corpul ei, precum și un alt registru pe toartă. Astfel, gâtul ceștii este ornamentat cu două șiruri de puncte în relief, paralele. Primul șir este format din puncte de dimensiuni mici fiind dispus imediat sub buza ceștii, iar celălalt, paralel cu primul, are dimensiuni mai mari și este poziționat la jumătatea gâtului. Tot la fel este ornamentat și corpul ceștii, cu o modificare care constă în faptul că șirul mare de puncte în relief este încadrat de două șiruri de puncte mici.

Acest decor, atât de pe gâtul, cât și de pe corpul ceștii, este executat în tehnici „au repoussé”.

Ornamentația torșii este alcătuită din grupuri de linii incizate, mai mici sau mai mari, distribuite sub diferite forme. Astfel, pe marginea torșii sunt de fiecare parte câte două linii incizate paralele, în spațiul dintre acestea sunt trei grupuri de linii scurte, de asemenea incizate și paralele, dispuse în formă de brăduț.

Dimensiunile ceștii sunt următoarele: $D = 19$ cm; $\hat{I} = 7,6$ cm; D fund = 7 cm.

În ceea ce privește încadrarea cronologică a ceștii, atât prin formă, cât și prin ornamente, ea se încadrează în tipul Kirkendrup, având ca analogii

descoperirile de la Sîg¹ și Zagon² din Transilvania, încadrate în seria depozitelor Moigrad-Tăuteu, adică în Ha B₁³.

Deși nu știm contextul în care a fost descoperită ceașca, dacă a fost o descoperire, o întâmplare sau a aparținut unui depozit, putem adăuga încă un punct pe lista descoperirilor de tip Kirkendrup din România și anume, Clisura Dunării (probabil Moldova Veche), zonă bogată în vestigii arheologice aparținând mai multor epoci, inclusiv hallstattului⁴.

Descoperirea ceștii de tip Kirkendrup în această zonă de sud-vest a României, ne permite într-o oarecare măsură să acceptăm ideea unei circulații materiale între nordul Italiei și zona Carpatică.

În încheiere menționăm că, în acest articol nu ne-am propus să facem o analiză exhaustivă a ceștilor de acest tip, ci doar am prezentat ceașca, ca atare încadrând-o cronologic. Poate că, descoperiri viitoare aparținând unor depozite sau situri arheologice bine definite, ne vor permite să facem o interpretare și o datare a acestor cești, cât mai bună.

UNE TASSE DE TYPE KIRKENDRUP DÉCOUVERTE DANS LA „CLISURA” DU DANUBE

Résumé

La tasse que nous vous présentons est arrivée au Musée du Banat Montan, en étant découverte à la douane, en train d'être portée au dehors du pays. Tout ce qu'on sait sur le lieu de sa découverte, c'est le fait quelle provienne de la zone de Clisura du Danube, plus précisément de la zone de la localité Moldova Veche.

Au moment ds sa à l'arrivée, la tasse était rompue dans une partie et aplatie intérieur, elle étant ultérieurement restaurée dans le laboratoire du musée.

La tasse est confectionnée en plaque fine de bronze, ayant le bord en extérieur, le gorge tronconique avec la base petite en bas, le corps de la tasse est un peu bombée, avec l'épaule proéminente, de forme tronconique, avec le fond rond.

La tasse est prévue avec une anse qui est fixée par deux rivets a l'intérieur du bord et avec deux rivets sur le corps.

L'ornementation de la tasse a deux registres distincts sur son corps et un autre registre sur l'anse. Donc, la gorge de la tasse est ornementée avec deux files de points en

¹ T. Soroceanu; E. Lako, *Depozitul de bronzuri de la Sîg*, în *Acta MP*, V, 1981, p. 161, cu bibliografie aferentă.

² M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, P/337/7, p. 342.

³ M. Rusu, în *Dacia N.S.* 7, 1963, p. 57; M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 25.

⁴ M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, 1993, p. 70.

relief parallèles. La première file est formée des points de dimensions petites, étant disposée immédiatement sous le bord de la tasse, l'autre, parallèlement avec le premier, a des dimensions plus grandes et est située à la moitié de la gorge. De la même manière est ornée aussi le corps de la tasse, avec une modification qui consiste dans le fait que la file grande de points en relief est encadrée par deux files de points petites.

Ce décor du corps et de la gorge de la tasse est exécuté en technique « au repoussé ».

L'ornementation de l'anse est formée par des groupes de lignes en incision, plus petites ou plus grandes, distribuées sous différentes formes. Donc, sur le bord de l'anse sont de chaque partie, deux lignes parallèles, dans l'espace d'entre ces deux il y a trois groupes de lignes courtes, aussi en incision et parallèles, disposées en forme de sapin.

Les dimensions de la tasse sont : D=19 cm, H=7,6 cm, D fond=7 cm.

En ce qui concerne sa localisation chronologique, tant par la forme que par ses ornements, la tasse s'encadre dans le type Kirkendrup, ayant comme analogies les découvertes de Sîg¹ et Zagon² de la Transylvanie, encadrées dans la série des dépôts Moigrad-Tauteu, donc en Ha B₁³.

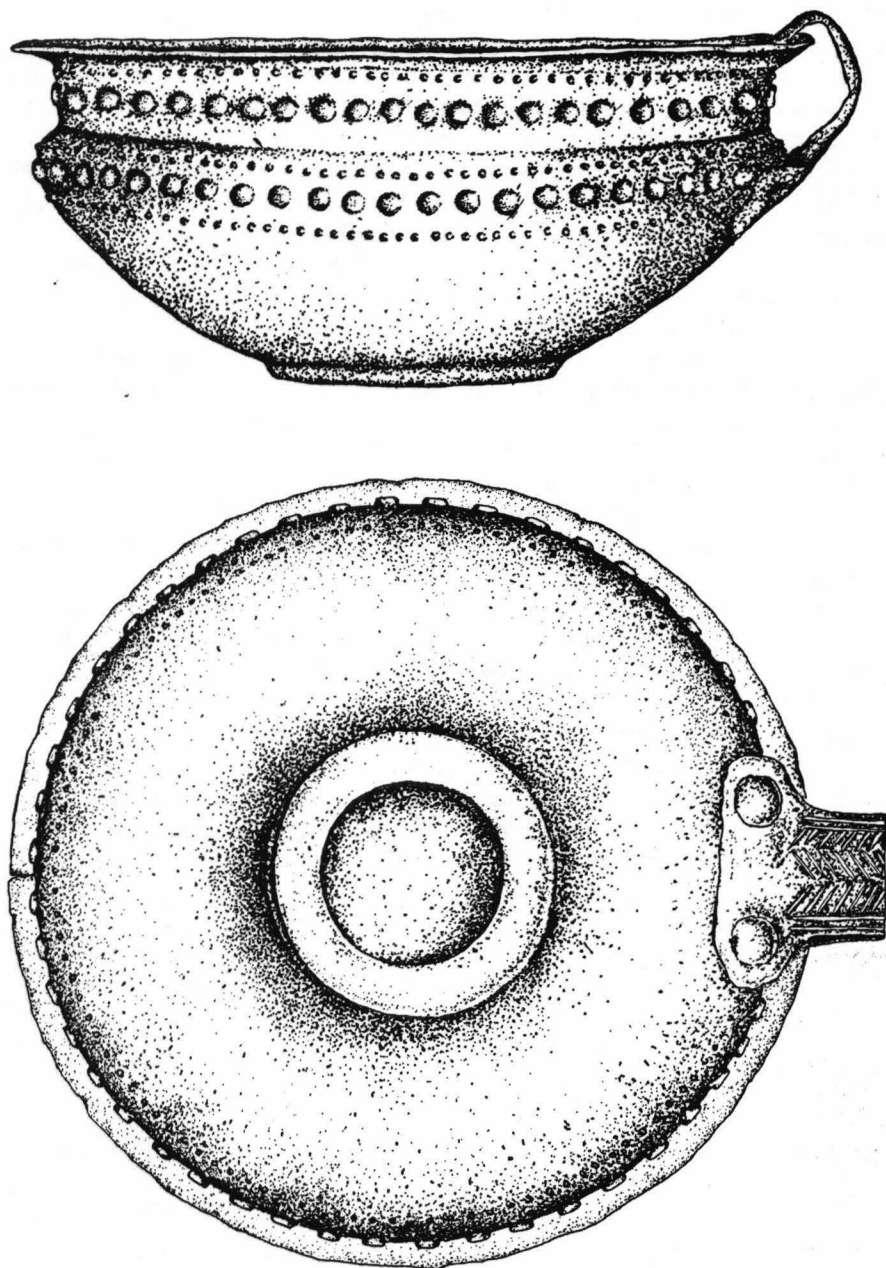
Même si on ne connaît pas le contexte de la découverte de la tasse, si elle a été une découverte passagère ou si elle a appartenu à un dépôt, on peut ajouter encore un point sur la liste de découvertes de type Kirkendrup de la Roumanie et précisément de la Clisura du Danube (probablement Moldova Veche), une zone bien riche en vestiges archéologiques appartenant aux plusieurs époques, inclusif au hallstatt.⁴

La découverte de la tasse de type Kirkendrup dans cette zone du sud-ouest de la Roumanie nous permet de l'accepter l'idée d'une circulation matérielle entre le nord d'Italie et la zone Carpatique.

En conclusion nous mentionnons que, dans cet article nous ne sommes pas proposés de faire une analyse exhaustive sur les tasses de ce type, mais nous avons seulement présenté la tasse en l'encadrant chronologiquement. Peut-être que les découvertes suivantes appartenant à des dépôts ou à des sites archéologiques bien définies, nous nous permettrons de faire une interprétation et une datation plus exacte.

Liste de planse

Pl. I. La tasse de bronze Hallstatt. B₁ – Moldova Veche (Clisură)

Pl. I. Ceașcă de bronz HA B₁ – Moldova Veche (Clisură).

EXPOZIȚIA INTERNAȚIONALĂ “MĂȘTI, OAMENI, RITUAL”

FLORIN DRAȘOVEAN

Între 21 aprilie și 10 iulie 2005 Muzeul Martin von Wagner din cadrul Universității Bayerische Julius Maximilians din Würzburg (Germania) a găzduit expoziția intitulată *Oameni, măști, ritual. Viață de fiecare zi și cult acum 7000 de ani în așezarea preistorică de la Uivar, România*. Rod al colaborării fructuoase dintre Muzeul Banatului Timișoara, Muzeul Banatului Montan Reșița și Catedra de Istorie Străveche și Veche a Universității din Würzburg, expoziția are drept idee directoare prezentarea celor mai importante obiecte, organic legate de diferitele aspecte ale vieții materiale și spirituale ale omului epocii pietrei, ce au fost descoperite în cadrul proiectului de cercetare româno-german de la Uivar (jud. Timiș). La acestea au fost adăugate piese de plastică neolitică din locuirile neolitice din județul Caraș-Severin și din colecțiile Muzeului de la Forchheim (Germania).

Piesa principală a expoziției a constituit-o fragmentul de mască de la Uivar care, în viziunea muzeografică a organizatorilor, a ocupat un loc central, exponatul fiind arondat ideii de viață spirituală a comunităților neolitice târzii din Banat, privită ca o parte componentă inseparabilă a contextului vieții de fiecare zi a acestora. În acest cadru tematic expoziția a debutat cu o reconstituire a unei părți a sistemului de fortificație care apăra acropola de la Uivar, prin prezentarea unei fotografii gigant de trei metri înălțime și doi metri lungime a șanțului de apărare și care a fost dublată cu o reconstituire din trunchiuri de lemn despicate a palisadei. Pe această fotografie au fost adosate texte explicative legate de locuirea, tehnica de construcție a locuințelor, arhitectura și organizarea internă a acestora, precum și estimări asupra mediului geo-climatic la începuturile mileniului al V-lea în. Chr. din Banat.

Deși purtând în titlul său numele sitului de la Uivar, în sala principală a expoziției obiectele au fost dispuse în conformitate cu ideea muzeologică de a prezenta vizitatorilor cadrul profan și magico-religios al vieții comunităților neolitice dintr-o zonă care, intenționat, muzeograful nu a vrut să o individualizeze din două motive. Primul este acela de a prezenta privitorilor problematica generală a comunităților neolitice din sud-estul Europei, a complexității, unității și diversității vieții acestora și nu un caz particular anume. Cel de-al doilea motiv a fost dat de necesitatea de a

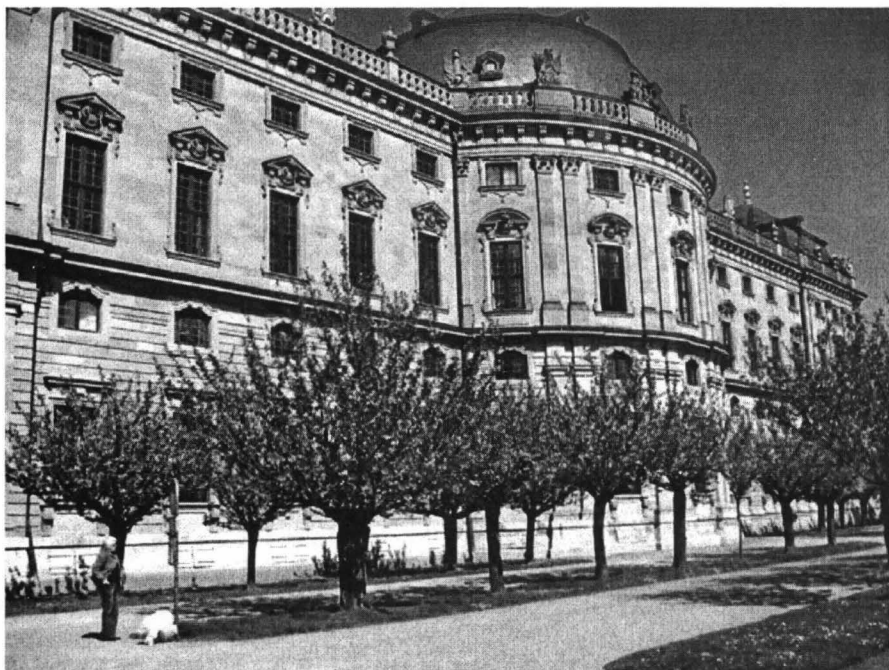
include organic în tematica cadru o serie de statuete neolitice de mare valoare artistică provenind, în principal, din situl de la Vinča (Serbia), statuete aflate în colecțiile de la Archäologische Staatssammlung din München și Archäologie-Museum Oberfranken in der Kaiserpfalz, Forchheim. În acest context de idei în spațiul de expunere și-au găsit loc împreună, ca rod al aceleiași civilizații – cultura Vinča, atât piesele descoperite la Uivar, cât și cele din colecțiile de la Forchheim.

Deschiderea oficială a expoziției a avut loc în Sala Toscană a universității în prezența oficialităților române și germane precum și a unui numeros public. Cuvântul de deschidere a fost rostit de Prof. Dr. Ulrich Sinn, prorector al universității și director al Muzeului Martin von Wagner, fiind urmată de alocuțiunea Atașatului Cultural al Ambasadei României la Berlin, domnul Claudiu Florian. Cu acel prilej, domnul Florian i-a înmănat domnului Prof. Dr. Wolfram Schier, partenerul și prietenul Muzeului Banatului, promotor al proiectului de cercetare al sitului de la Uivar și organizatorul expoziției, Ordinul *Meritul Cultural* în gradul de *Comandor* acordat de Președinția României pentru merite deosebite în cercetarea și protejarea patrimoniului cultural național a României și pentru contribuțiile sale în formarea tinerei generații de specialiști români participanți la acest proiect. Au mai luat cuvântul Tatiana Bădescu, directorul Muzeului Banatului Timișoara și dr. Dumitru Țicu, directorul Muzeului Banatului Montan Reșița care s-au referit la colaborarea excelentă între instituțiile implicate în evenimentul expozițional. În final profesorii Wolfram Schier și Florin Drașovean au vorbit despre proiectul Uivar și concepția muzeografică a expoziției. Deschiderea oficială s-a încheiat printr-un concert de tobe susținut de un artist local.

Manifestarea a fost însoțită de un catalog și un afiș tipărite în condiții grafice deosebite îngrijite și editate prin strădaniile neobositului profesor Wolfram Schier.

Până la închiderea expoziției, la 10 iulie 2005, peste 10.000 de vizitatori au trecut porțile muzeului, iar manifestarea s-a bucurat de un ecou favorabil în presa din Germania și Timișoara.

După acest eveniment, la cererea Archäologische Staatssammlung din München și Archäologie-Museum Oberfranken in der Kaiserpfalz din Forchheim, piesele ce au constituit expoziția de la Würzburg, în totalitatea lor, au fost integrate într-o manifestare expozițională de mare anvergură intitulată *Orient und Okcident. Frühe Götterbilder und Opfergaben* care s-a deschis în data de 8 septembrie 2005 la Archäologie-Museum Oberfranken in der Kaiserpfalz din Forchheim și va putea fi vizitată până la 1 martie 2006.

Profesorul Wolfram Schier primind Ordinul *Meritul Cultural*.

ARTA PRELUCRĂRII BRONZULUI ÎN BANAT (MILENIUL AL II-LEA ÎN. CHR.)

– Expoziție internațională itinerantă –

ALEXANDRU SZENTMIKLÓSI

Cu mai bine de un deceniu în urmă, Muzeul Banatului a reluat legăturile tradiționale firești cu muzeele din Banatul sârbesc și Vojvodina. În seria de manifestări culturale organizate în parteneriat cu Muzeul Orășenesc din Vrșac, Muzeul Banatului Montan din Reșița și Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță din Caransebeș, a luat naștere și expoziția *Arta prelucrării bronzului în Banat (mileniul al II-lea în. Chr.)*, în organizarea muzeografilor Alexandru Szentmiklósi și Florin Drașovean. Expoziția și-a propus să reunească o parte a descoperirilor făcute în Banat în ultimii 150 de ani, perioadă care evidențiază dezvoltarea metalurgiei bronzului în Banat, în mileniul al II-lea în. Chr., subliniindu-se rolul și locul acestui meșteșug în dezvoltarea societății omenești a epocii bronzului.

Într-o prezentare susținută cu material foto și grafic, au fost parcurse principalele etape ale procesului tehnologic. Au fost ilustrate succint modalitățile de exploatare minieră în preistorie, uneltele și procesul de preparare și reducere a minereului cuprifer. O etapă distinctă în această abordare a reprezentat-o alierea și turnarea în tipare. În vitrine au fost expuse tipare din piatră și lut, cu explicațiile aferente, precum și resturi de turnare și obiecte cu defecte, destinate retopirii. Confecționarea și finisarea obiectelor a fost reprezentată atât prin uneltele utilizate de meșterii metalurgi, cât și prin fotografiile cu detaliul unora dintre piese unde este evidențiat în mod convingător utilizarea anumitor tehnici (ciocănirea, nituirea, sudarea la cald, supraturnarea).

O atenție deosebită a fost acordată tehnicilor de ornamentare, prin gravare, poansonare și în tehnica „au repoussé”. Pe panourile adiacente vitrinelor cu cele mai reprezentative obiecte, au fost expuse fotografii mărite ale motivelor ornamentale, fiind explicată succint și simbolistica acestora.

Existența unor ateliere metalurgice în Banat a fost evidențiată prin expunerea unor inventare funerare și depozite de meșter metalurg (Liubcova, Vrșac, Mesić, Zăgujeni II), fiind prezentate și principalele ipoteze privind statutul social al celor care au deservit comunitățile

preistorice din mileniul II î.Chr. În completarea imaginii vieții spirituale a omului epocii bronzului, a fost explicat caracterul depozitelor de bronzuri, precum și cauzele ascunderii acestora, în contextul complexelor credințe religioase ale epocii bronzului. Este prezentat succint și comerțul cu metale de la sfârșitul mileniului II în.Chr., evidențiindu-se legăturile Peninsulei Balcanice cu lumea mediteraneană. Amploarea schimbului comercial cu metale este exemplificată de harta cu ruta probabilă a navei scufundate la Ulu Burun (sudul Turciei), al cărei inventar conținea și artefacte ale căror analogii se regăsesc și în spațiul nord-dunărean.

Circuitul de vizitare se încheie cu o prezentare schematică a întregului ciclu pe care l-au parcurs obiectele din colecțiile muzeale, începând cu starea în natură până la expunerea lor în muzee.

Proiectul s-a bucurat de atenția Consiliului Județean Timiș și a Direcției pentru Cultură, Culte și Patrimoniu Cultural Național Timiș, cu sprijinul generos al cărora a fost editat un scurt afiș-pliant de expoziție, precum și un catalog color de 133 de pagini, în care, alături de piesele expuse în expoziție, au fost prezentate sintetic principalele etape din cadrul procesului metalurgic.

Expoziția a fost vernisată în data de 10 decembrie 2004, la Muzeul Orășenesc din Vrșac, în prezența oficialităților administrației locale, fiind mediatizată în presa și televiziunea locală. În deschidere au vorbit academicieni prof. dr. Nikola Tasić și academicieni prof. dr. Bogdan Brukner. În data de 25 ianuarie 2005, expoziția a fost vernisată în Sala de Marmură a Muzeului Banatului din Timișoara, în prezența unui public numeros, fiind amplu mediatizată în presă, radio și televiziune (ProTV și TVR Timișoara). Printre cei care au luat cuvântul în deschiderea acestei manifestări culturale, alături de oficialitățile locale, s-a numărat și prof. dr. Bogdan Brukner. Expoziția a fost itinerantă în lunile următoare la Muzeul Banatului Montan din Reșița (martie 2005) și la Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță din Caransebeș (aprilie-mai 2005).

ARHEOLOGIA BANATULUI. CERCETĂRI ROMÂNNO-SÂRBE

Conferință științifică. Reșița 27-29 octombrie 2005

DUMITRU ȚICU

Orașul de pe malul Bârzavei a găzduit cea dintâi conferință științifică a arheologilor din Banatul istoric, în zilele de 27-29 octombrie a.c. Manifestarea de la Reșița a fost organizată de Muzeul Banatului Montan în colaborare cu Institutul pentru Protecția Monumentelor Istorice și de Cultură din Pančevo, reunind pentru întâia oară reprezentanți a 13 instituții științifice din Banatul sârbesc și românesc. Au participat la această reuniune arheologi de la Muzeul Banatului Montan din Reșița, Muzeul Banatului Timișoara, Muzeul Arad și de la Muzeul Județean Caransebeș, alături de colegi de la Muzeul orașenesc Vârșeț și de la Muzeul Național Pančevo. Universitatea din Timișoara și Universitatea din Belgrad s-au implicat în cercetarea arheologică a Banatului cu mulți ani în urmă și, în momentul actual, derulează săpături arheologice importante în așezările și castrele romane de la Tibiscum, Mehadia și Dalboșeț, iar în Banatul sârbesc la Vârșeț și Duplija. Astfel Prof. univ. dr. Doina Benea împreună cu mai tinerii colegi Călin Timoc, Mariana Crângaș și Atalia Ștefănescu au participat la cercetările de la Tibiscum, Mehadia și Dalboșeț, ale căror rapoarte au fost prezentate la conferința științifică de la Reșița. Profesorul Djorge Janković de la Catedra de arheologie a Facultății de Filozofie din Belgrad, care a condus șantierul arheologic de la Duplija, din Valea Carașului, a prezentat o cercetare care promite să aducă informații esențiale despre monumentele de cult și fortificațiile ridicate la începuturile Evului Mediu bănățean în secolul al X-lea. O instituție puternic implicată în cercetarea arheologică și în egală măsură în conservarea și restaurarea monumentelor istorice, foarte bine organizată și funcționând de multă vreme cu rezultate remarcabile în Serbia, o reprezintă *Institutele pentru protecția Monumentelor Istorice și de Cultură*. Au participat la conferința științifică de la Reșița domnul Dimitrie Madas și Maja Zivković de la Institutul pentru Protecția Monumentelor Istorice din Pančevo. Această instituție, condusă de doamna arhitect Tamara Tasić, și-a adus dealtminteri o contribuție importantă la organizarea conferinței. S-au prezentat rezultatele cercetărilor arheologice din ultimii ani, derulate într-un spațiu geografic unitar, de către arheologii sârbi și români. Investigații privitoare la preistoria Banatului au prezentat Florin

Drașovean, Dan Ciubotaru, Florin Gogâltan, Adriana Radu și Caius Săcărin. În spațiul sârbesc al Banatului, săpături în așezări preistorice au efectuat Dimitrie Madas în Valea Carașului și Maia Zivković, care a abordat chestiunea întinderii și a stratigrafiei verticale a sitului arheologic *Grad* de la Starčevo. Dr. Florin Drașovean a prezentat problema fortificațiilor din tell-ul neolitic de la Uivar, pe care-l cercetează intens în ultimii ani alături de prof. Wolfram Schier de la Universitatea din Würzburg. Perioada romană și romană târzie a spațiului bănățean a constituit o preocupare exclusivă a colectivului condus de Profesor universitar Doina Benea de la Universitatea de Vest din Timișoara. O privire retrospectivă asupra cercetărilor arheologice de epocă romană și romană târzie, derulate în ultima jumătate de secol, a fost prezentată de Doina Benea. Așa cum era și firesc orașul antic Tibiscum, cel mai important sit arheologic roman al Banatului, s-a bucurat de o preocupare deosebită, asupra unor segmente ale cercetării acestuia au insistat, în prezentarea organizării interne a castrului roman de la Tibiscum de către Călin Timoc și a orașului roman de către Adrian Ardeț. Realitățile arheologice de pe Valea Mureșului au făcut obiectul prezentării dr. Peter Hügél, în lumina unor cercetări recente extrem de importante de la începuturile Evului Mediu. Extrem de interesantă și de laborioasă a fost prezentarea făcută de Milica Janković despre un fragment de icoană din steatit descoperită în jurul Vârșetului, ce aduce lumini noi și nebanuite cu privire la legăturile culturale și confesionale ale zonei sud bănățene cu lumea creștină a Bizanțului în jurul *Anului O Mie*. Cercetările de la Dupljaja, conduse de Prof. Djordje Janković, alături de care s-au aflat Dejan Radicević și Voislav Djordjević, atrag atenția asupra unui sit arheologic din vremea ducatului lui Glad, o perioadă puțin cercetată și cunoscută în arheologia Banatului.

Reuniunea științifică de la Reșița și-a propus, și a reușit în bună parte, să mijlocească un contact direct între arheologii români și sârbi din muzee, institute și universități angajați în cercetarea arheologică a Banatului. Din acest punct de vedere am avut un sentiment de satisfacție, pe care l-am împărtășit cu toții, participanții la conferința de la Reșița. Sigur, în ultimii cincisprezece ani de când s-a produs „dezghețul” malurilor Dunării, au existat ocazii la conferințele științifice organizate la Băile Herculane, Timișoara, Novi Sad, cu diverse tematici, de întâlnire a unora din arheologii români și sârbi, dar niciodată nu s-a pus problema unei reuniuni generale a celor ce trudesec în domeniul arheologiei bănățene. Acest lucru s-a realizat în octombrie 2005 la Reșița, pentru că acum a fost posibil acest lucru.

Conferința științifică a pus și problema unor viitoare colaborări transfrontaliere în domeniul cercetării arheologice. Absența unui repertoriu arheologic al Banatului, bazat pe cercetări temeinice de teren și valorificarea materialelor din depozite, în pofida unor încercări recente nereușite, este de domeniul evidenței. Se face încă apel la momentul actual la repertoriul întocmit acum un veac de către Felix Milleker. Antamarea unui astfel de proiect este nu numai necesară dar și posibilă prin coagularea eforturilor arheologilor din spațiul Banatului. O preocupare similară am constatat în cursul anului 2004 la reuniunea Asociației arheologilor sârbi, care au discutat despre inițierea unui proiect despre *Topografia arheologică a Serbiei*, ceea ce, după opinia mea, sporește șansele de realizare a unui repertoriu arheologic al Banatului.

GLASNIK MUZEJA BANATA, 11/12

PANČEVO, 2002

Muzeele din Banatul sârbesc de la Pančevo, Vârșeț, Zrenjanin și Kikinda editează, de câțiva ani un anuar comun privind cercetarea arheologică și istorică a acestui spațiu, renunțând la practica tipăririi unui anuar de fiecare muzeu în parte. Ideea reunirii resurselor materiale și umane angrenate în cercetarea istorică mi se pare remarcabilă. S-a realizat în acest fel o revistă cu un conținut echilibrat, în care se valorifică eficient rezultatele cercetării derulate în muzeele din spațiul bănățean sârbesc. Sumarul volumului cuprinde studii de arheologie semnate de Sarolta Jovanović, Liliana Bakić de la Vârșeț, de Nada Beniocki de la Kikinda și de Voislav Djordjevici de la Muzeul din Pančevo. Plastica antropomorfă aparținând culturii Vinča, descoperită în așezarea neolitică de la Potporani, a fost prezentată de Sarolta Jovanović sub forma unui catalog temeinic întocmit și însoțit de o ilustrație reprezentativă. Studiul Jelenei Stoinić cu privire la descoperirile aparținând secolelor V-VI din așezarea de la Vișnevača de lângă Padeja se remarcă prin documentație grafică consistentă și bine realizată și în egală măsură prin abordarea unei chestiuni puțin cunoscute din istoria bănățeană. Voislav Djordjevici publică un repertoriu arheologic al văii inferioare a Timișului, între localitățile Opovo și Baranda. Bisericile și mănăstirile medievale bănățene au constituit o mai veche preocupare istorică pentru Zoltan Čemere. În acest număr al anuarului muzeelor din Banatul sârbesc el a reluat problema mănăstirilor catolice medievale din nord-vestul Banatului. Pe temeiul informațiilor documentare, dar și al cercetărilor arheologice inițiate în ultimii ani, el discută cazul mănăstirilor Orozlanos, Kanija și Arača din nord-vestul Banatului, monumente extrem de importante situate în capul de serie a monumentelor de cult ridicate la începutul Evului Mediu. Revista cuprinde și alte studii de istorie, recenzii și notificări din viața muzeelor din Banatul sârbesc.

Dumitru Țicu

Sabin Adrian Luca, *Repertoriul arheologic al județului Caraș-Severin*, cu contribuții de Ioan Marian Țiprig și Cosmin Suci, București, 2004, Ed. Economică, Bibliotheca Septemcastrensis VI, 261 p, 15 hărți, 27 planuri și 41 figuri;

Sabin Adrian Luca, *Arheologie și istorie. Descoperiri din județul Caraș-Severin*, București, 2004, Editura Economică, 240 p.

Prezentarea și discutarea a două lucrări cu caracter științific într-o recenzie comună pare, la prima vedere, surprinzătoare. Adevărul este însă că ne găsim în fața unei situații paradoxale pe care, mărturisim cu sinceritate, o întâlnim pentru întâia oară în istoriografia română. Același autor, în cazul de față profesorul universitar Sabin Adrian Luca, a scris în anul 2004 o lucrare științifică care a publicat-o sub două titluri diferite: *Repertoriul arheologic al județului Caraș-Severin* și *Arheologie și istorie. Descoperiri din județul Caraș-Severin*. Ele au același conținut, abordare și aparat științific identic, ceea ce le diferențiază este doar formatul, cea dintâi apărând în format mare A₄, fiind însoțită de documentație grafică pe 83 de pagini având și doi colaboratori, pe Ioan Marian Țiprig și Cosmin Suci. Cel de-al doilea titlu, apărut în format mic, și fără documentație grafică este semnat numai de Sabin A. Luca, cu toate că, așa cum am mai precizat, folosește același text ce fusese semnat în primul caz de cei doi coautori care acum, din motive care sunt clare numai autorului, nu mai apar. Aceste cărți sunt, pe lângă un fiasco științific, pe de o parte, o tentativă puerilă de a „păcăli” mediile academice, și în același timp, un mod rușinos pentru un autor cu pretențiile lui Sabin A. Luca de „dilatare” a listei proprii cu lucrări publicate. Toate acestea denotă grave carențe ale profesorului Luca în ceea ce privește etica și conștiința universitară și deontologia profesională. Pentru a sublinia identitatea textului celor două lucrări în cele ce urmează redăm, aleatoriu, fragmente din cele două ipostaze identice ale aceleiași cărți.

Arheologie și istorie

p. 19 Agadici (orașul Oravița)

1. Punctul *Locul Popii* ⁴⁹

„În hotarul localității, în zona *Săliște*, este semnalată o așezare daco-romană de secolele III-IV d. Chr”. Nota 49 menționează: Bozu, El Susi, 1987, fig. I/B; Benea, 1996,b, p. 222

p. 30 Bocșa (oraș)

1. Punctul *Valea Vornicului*

Aici s-au descoperit materiale ceramice aparținând culturii Coțofeni¹²⁰.

2. „În hotarul localității este semnalată o așezare daco-romană de secolele III-IV d. Chr.¹²¹ „

Notele 120 și 121 cuprind următoarele trimiteri bibliografice: Roman 1976, p. 80; Ciugudean 2000, p. 65; Bozu, El Susi, 1987, fig. I/B.

p. 154 *Voislova* (comuna Zăvoi)

1. Castrul de pământ (*Pons Augusti*) de aici are 36/47 m⁸⁹¹

2. Nota 891 trimite la Benea, 1994, p. 317; IDR, III, 1, p. 235-237.

Repertoriul arheologic al județului Caraș-Severin

p. 24 Agadici (orașul Oravița)

1. Punctul *Locul Popii*

În hotarul localității, în zona Săliște, este semnalată o așezare daco-romană de secolele III-IV d. Chr.

Bibliografie: Bozu, El Susi, 1987, fig I/B; Benea, 1996, p. 222.

p. 35.

1. Punctul *Valea Vornicului*

Aici s-au descoperit materiale ceramice aparținând culturii Coțofeni.

Bibliografie: Roman 1976, p. 80; Ciugudean, 2000, p. 65.

2. În hotarul localității este semnalată o așezare daco-romană de secolele III-IV d. Chr.

Bibliografie: Bozu, El Susi, 1987, fig. I/B.

Deși exemplele în acest sens ar putea continua, îl lăsăm pe cititor să se convingă de adevărul spuselor noastre privind identitatea celor două texte.

Lăsând la o parte acest amănunt, în cele ce urmează vom prezenta câteva dintre multiplele inadvertențe ale acestor volume.

Anina, (Luca, *Repertoriul*, p. 24) *peștera Anina* ?, menționează urme de locuire aparținând culturii Coțofeni. Informația este distorsionată pentru că nu există un toponim „peștera Anina”, el a fost creat de Sabin Luca. Informația este preluată incorect din repertoriul arheologic realizat de Petrovski care menționează textual „într-o peșteră (al cărei nume nu este menționat) se găsesc urmele unei locuiri aparținând culturii Coțofeni” (Petrovski, 1973, p. 385).

Armeniș. Fortificația de pământ de pe dealul din fața gării este prezentată într-o lumină ambiguă și se propune o datare a acesteia cât se poate de „exactă”, în epoca modernă, deși a afirmat în același context că s-au găsit fragmente ceramice ce pot fi preistorice. Afirmatia merită discutată pentru

că este relevantă pentru metoda de lucru utilizată la realizarea repertoriului. Marius Moga și Nicolae Gudea au publicat în anul 1975 rezultatele cercetărilor de teren făcute de Mihail Macrea și Marius Moga în anii 1946-1947. Autorii prezintă o descriere amănunțită a planimetriei fortificației, a elementelor defensive, menționând că în secțiunea de verificare nu s-au găsit elemente concludente pentru datarea fortificației (Moga, Gudea, 1975, p. 132). Deci, afirmația că în incinta fortificației s-a descoperit ceramică ce poate fi preistorică pusă pe seama lui Moga și Gudea este complet falsă (Luca, *Repertoriul*, p. 25, bibliografie fără trimitere însă la paginile din studiul autorilor clujeni !). Probabil, ceramica preistorică atipică a fost găsită în cursul sondajului arheologic din 1987 făcut de M. Gumă și S. A. Luca și cu toate acestea el n-a ezitat să atribuie fortificația epocii moderne (sec. XVIII-XIX) fără temeieri documentare, fără analogii la așezări de același tip în spațiul bănățean din alte zone.

Baziaș. Prezentarea cercetărilor noastre recente de la Baziaș reflectă, pe de o parte, necunoașterea realităților arheologice din zonă și, în egală măsură, o acțiune evidentă de a minimaliza și a trece în plan secundar pe cel ce a realizat cercetarea. Astfel, așezământul monahal este prezentat pe un amplasament fals „pe culmea stâncoasă a Dealului Locva”, (Luca, *Repertoriul*, p. 26) când el se află în realitate la gura unei văi ce coboară din Munții Locvei, ca mai toate mănăstirile medievale bănățene. S-a inventat și aici un toponim *Dealul Locva* ce nu se regăsește nicăieri în microtoponimia din jurul Baziașului. Să remarcăm și faptul că aceeași zonă de la Baziaș este amintită și sub forma „*dealul Iovka*” atunci când vorbește de descoperiri monetare (Luca, *Repertoriul*, p. 26). În ceea ce privește celălalt aspect, în aparatul științific sursa principală a informațiilor este *Dicționarul mănăstirilor medievale din Transilvania*, editat sub redacția lui A. A. Rusu, și mai apoi sunt menționate cercetările mele derulate acolo în anii 2002-2004 (Luca, *Repertoriul*, 2004, p. 26).

Băile Herculane. Descoperirile romane și creștine de la Băile Herculane sunt expediate într-o singură frază extrem de ambiguă, la care s-a atașat o notă bibliografică stufoasă. Nu sunt amintite și comentate descoperirile vechi existente în muzeul local din Băile Herculane, insistându-se asupra descoperirilor din peșteri publicate de R. Petrovski, P. Rogozea și S. Petrescu.

Belobreșca. Satul Belobreșca este situat în extremitatea estică a Clisurii, iar prezentarea topografiei arheologice de acolo confirmă modul dubios în care s-a realizat repertoriul (Luca, *Repertoriul*, 2004, p. 31). Un autor din perioada interbelică, A. Moisi a semnalat în anul 1937 existența

unor ruine de biserică medievală în punctul *Ţiganska Reka*. Informația a fost preluată ca atare dintr-un recent studiu al nostru însă pentru sursa de informații el face trimitere, în primul rând, la o listă cu descoperiri arheologice din secolele VIII-IX publicată în anexa unui studiu al domnului A. Bejan și mai apoi consemnează corect de unde a luat informația (Luca, *Repertoriul*, p. 31). Această listă cu localități din Banat unde s-au identificat ceramică din sec. VIII-IX, fără precizarea denumirii perimetrului ori, în cazul multor așezări, a tuturor zonelor unde s-au făcut descoperiri din aceeași perioadă, a reprezentat pentru domnul Luca o sursă de informații extrem de „solidă”, dar mai ales extrem de convenabilă, fiind utilizată ca atare unde a crezut el de cuviință.

Descoperirile arheologice numeroase făcute la Bocșa, pe un mal și celălalt al Bârzavei sunt prezentate atât de încâlcit încât chiar pentru cei ce au făcut cercetări și cunosc zona este greu să-și facă o imagine exactă a dispunerii locurilor din zonă. Confuziile abundă începând evident cu toponimiile și localizarea geografică a descoperirilor în bazinul Bârzavei din spațiul Bocșei. O așezare aparținând culturii Coțofeni este amintită pe *Valea Vornicului*, punct inventat și pe *Valea Vernicului*, aflată la nord de Bocșa Română (Luca, *Repertoriul*, p. 33, 35). Evident că pe teren există un singur sit arheologic la *Valea Vernicului*. Cercetările de teren în hotarul Bocșei au fost derulate în anii 1960-1961 de O. Răuț și Ghe. Lazarovici, care au identificat două așezări fortificate aparținând culturii Coțofeni, una pe Valea Smidei Vechi, în punctul *Gruniul Cetății* și alta pe *Valea Vernicului*, în punctul *Cetățuica*, fiind publicate de Șt. Cădăriu (Cădăriu, 1974, p. 75-76). Informația preluată după Ștefan Matei este prezentată eronat atât în ceea ce privește topografia arheologică a Bocșei cât și din punct de vedere al contextului istoric. Iată afirmațiile arheologului medievist Ștefan Matei: „În cazul districtului privilegiat Cuiești, amintit mai sus și localizat la Bocșa Română, alături de cetatea de piatră există și un val de pământ cu arsură, provenită de la arderea palisadei. Din această încintă a ieșit ceramică feudal-timpurie, care dovedește existența unei așezări fortificate încă din secolele IX-X...” (Matei, Iambor, 1980, p. 515). Deci discuția despre o cetate de pământ de la Bocșa trebuia să o facă atunci și acolo unde a prezentat *Cetatea Cuiești* (Luca, *Repertoriul*, p. 33). Fortificația de zid din sec. XIV-XV lângă care s-ar afla și valul de pământ cu palisadă se afla la Bocșa-Vasiova, pe malul drept al Bârzavei în punctul numit în toponimia locală „Buza turcului” și nu „Cetatea Cuiești”. Această din urmă numire se regăsește în documentele diplomatice medievale și nu în microtoponimia zonei! Dealtminteri dacă autorii *Repertoriului* ar fi făcut efortul de a

sistematiza foarte numeroasele informații arheologice despre Bocșa, bunăoară, de a le poziționa pe o hartă, ar fi realizat că o parte din acestea, cele de pe valea Vernicului ori valea Smidei se află de fapt în hotarul și în cadastrul satului Ramna! Topografia arheologică a Bocșei este prezentată în totală necunoștință de cauză, nu este prezentată cronologic dar nici după o anume ordine geografică. Bocșa Română, Vasiova și Bocșa Montană formează împreună orașul modern Bocșa.

Câmpia – „Bara” (Luca, Repertoriul, p. 49)

Cercetările noastre de teren din anul 1999 au localizat aici urme de locuire din prima epocă a fierului și vatra unei așezări din secolele III-IV (Țicu, 2003, p. 360). Paradoxal, autorii *Repertoriului* pentru a crea imaginea unei documentații solide și exhaustive care a stat la baza „realizării” lor istoriografice nu ezită să apeleze de fapt la falsuri istoriografice. Ei trimit la bibliografie la un tabel de așezări cu descoperiri din sec. III-IV, fără consemnarea zonei din cadrul așezării, existent într-un studiu realizat de O. Bozu și G. El Susi precum și la repertoriul întocmit de Doina Benea care face referire la localitatea Câmpia, însă la zona *Vidara* aflată la mare distanță de zona Bara, pe care dealtminteri nici unul din cele două studii citate n-o menționează (Bozu, El Susi, 1987, fig. I/B și Benea, 1996, p. 242 pct. 38 locul numit *Vidara*, cu precizarea că cercetările de teren au fost făcute de O. Bozu). Când discută în același context punctul *Vidara* de la Câmpia el „uită” și omite să prezinte existența așezării din sec. III-IV (Luca, *Repertoriul*, p. 49) pe care a semnalat-o O. Bozu, Doina Benea și Nicolae Gudea cu Iancu Moșu în repertoriile întocmite deja! Recursul la astfel de „artificii” în baza documentară a lucrării s-a transformat într-o metodă de lucru, evidentă pe tot parcursul lecturării cu un ochi avizat al *Repertoriului* propus de profesorul S. A. Luca. Tabelul sinoptic al așezărilor cu descoperiri din sec. III-IV dintr-un studiu anume, ori o listă cu așezări din sec. VIII-IX au fost transformate într-o bază de date fermă utilizată după bunul plac pentru a cosmetiza lucrarea propusă și pentru a suplini lipsa cercetărilor proprii de teren, verificarea critică a bibliografiei și a documentației arheologice.

Coronini (Luca, Repertoriul, p. 49)

Prezentarea unuia dintre monumentele importante din Clisura Dunării este făcută într-o manieră superficială și fantezistă dovadă a faptului că n-a înțeles nimic din topografia și cronologia acestuia. El prezintă cu o seninătate și o precizie uluitoare „cele patru perioade de fortificare ce se pot distinge în timp”. S. A. Luca menționează, sigur de sine, că peste fortificația dacică a fost ridicată o fortificație de pământ din secolele V-VI d. Chr., „o a

treia fortificație de pământ este încadrabilă în secolele VIII-X d. Chr. A patra fortificație – cea care se vede și azi în picioare – este semnalată în documente de abia din secolul XV d. Chr... Cetatea a fost construită după anul 1428” (Luca, *Repertoriul*, p. 55).

Nu putem trece atât de ușor peste afirmații atât de grave, de lipsite de orice temei documentar, care creează o falsă imagine a monumentului de la Coronini ce nu are nici cea mai vagă asemănare cu ceea ce s-a scris până acum, dovedind o dată în plus superficialitatea cu care s-a abordat această lucrare. Sigur, dacă ar fi fost la curent cu ceea ce s-a scris mai recent în istoriografie cu privire la fortificațiile de pământ de la începuturile Evului, de către Radu Popa, de pildă, ar fi cugetat, poate, mai profund, înainte de a așterne pe hârtie opiniile fanteziste cu privire la fortificațiile de la Pescari. Autorul cercetărilor de la Pescari, arheologul Ștefan Matei în raportul de săpătură publicat în 1973 a prezentat cu multe precauții situația valului de pământ ridicat peste fortificația dacică distrusă, „nu putem face precizări referitoare la tehnica de construcție a acestui val... în al cărui conținut se află fragmente ceramice dacice, cât și unele decorate cu rețea de linii întretăiate și lustruite mecanic, databile în sec. V-VI” (Matei, Uzum, 1973, p. 146). El menționa prezența urmelor de locuire din sec. VIII-X. În această perioadă (sec. VIII-X), probabil, a fost ridicat valul sugera autorul cercetării, amintind prezența unor cazane pecenege din sec. XI-XIII ce ar oferi un termen ante quem (Matei, Uzum, 1973, p. 147). Textul este limpede și nu reiese nici o clipă că aici s-au identificat două fortificații de pământ, una din sec. V-VI, alta din sec. VIII-X, cum au fost percepute cu seninătate de S. A. Luca. Mai mult, elementele de datare propuse au stârnit în istoriografia recentă controverse și critici (R. Popa, 1991, p. 168).

Ilidia. Topografia arheologică și monumentele medievale de la Ilidia, din care unele sunt printre cele mai reprezentative pentru începutul Evului Mediu în spațiul bănățean, au fost prezentate confuz, incomplet și mai ales în afara contextului general al habitatul medieval al zonei. Dealul *Oblita* are o delimitare clară și nu se numește și *La scaun*, care este un alt toponim inventat de S. A. Luca. Zona de la răsărit, situată la poalele Oblitei se numește *Scămmel*. Punctul *Moara Gherghinei* se află de fapt în aceeași zonă a Luncii Vicinului cu punctul *Funii*. Desenele rupestre de la Ilidia se află în apropiere de izvoarele Vicinului, la circa 4 km est de sat și nu la sud-vest (Luca, *Repertoriul*, p. 85). El amintește în același context cu desenele rupestre „despre existența unei biserici medievale de secolele XIII-XIV d. Chr., pe dealul *Albița*” (Luca, *Repertoriul*, p. 85). În toponimia Ilidiei nu există nici un deal *Albița* și cu atât mai mult unul pe care să fi fost

identificat un monument de cult din sec. XIII-XIV! Iată, aşadar, cum se poate „îmbogăţi” prin neştiinţă şi superficialitate zestrea arhitectonică a unei provincii cu un monument de cult medieval. Prezentarea topografiei arheologice de pe dealul Obliţa unde se află a cercetată şi conservată *in situ* o importantă curte feudală din Banat cu o locuinţă –turn din veacul al XII-lea, cu alte construcţii şi o capelă de curte, însoţită de o bibliografie impresionantă dovedeşte ori că n-a înţeles nimic din semnificaţia acestei descoperiri, ori n-a citit cu atenţie bibliografia menţionată (Luca, *Repertoriul*, p. 84).

Dacă autorul *Repertoriului*, prof. S. A. Luca este consecvent într-o privinţă pe tot parcursul cărţii, aceasta este aceea a creării de toponime noi legate de arheologia bănăţeană. Acestea se întâlnesc de la un capăt la celălalt al lucrării, şi iată exemplificate câteva dintre aceste „creaţi” toponimice: *Valea Vornicului*, la Bocşa, *Prigor şi Prisłana* la Iam, *Albişa*, la Ilidia, *Cetatea Cuieşti*, la Bocşa, *Obroace*, la Greoni, *Coruma*, la Potoc, *Valea Duboviţa*, la Ticvanu Mic, *pârâul Şieu*, la Iersig (Luca, *Repertoriul*, p. 67-71, 76, 113 şi altele).

Berzovia. (Luca, *Repertoriul*, p. 32-33) Modul de realizare a sintezei informaţiilor despre Berzovia denotă aceeaşi construcţie şubredă întemeiată pe o modestă cunoaştere a realităţilor arheologice, a topografiei zonei, carenţe de structură pe care încearcă să le remedieze printr-o utilizare după bunul plac, ce merge până la fals, a informaţiilor istoriografice. Iată un exemplu extrem de concludent în acest sens: „în punctul *Gruniul Cetăţii*, în hotarul localităţii este semnalată o aşezare şi urmele dacice şi romane (punctul poate fi acelaşi cu cel din hotarul oraşului Bocşa)” (Luca, *Repertoriul*, p. 32). Asistăm aici la introducerea printr-o singură frază a unei informaţii false în istoriografie. Nu există la Berzovia, mai ales în hotarul localităţii, un toponim „*Gruniul Cetăţii*”, este nume de loc creat de Sabin A. Luca. Pentru susţinerea afirmaţiilor cu privire la acest punct el nu ezită să facă false susţineri bibliografice, căci Fl. Medeleţ în *Repertoriul numismatic al Banatului* la descoperirile de la Berzovia nu aminteşte acest nume de loc iar studiului O. Bozu şi Geta El Susi, atât de frecvent invocat de S. A. Luca, este de fapt un tabel cu nume de localităţi din Banat fără toponime, ca atare folosit după bunul plac de S. A. Luca! Cercetările noastre sistematice din anii 1985-1987 la Berzovia-*Pătrueni* au identificat biserica satului dispărut Remetea, curtea feudală şi o fortificaţie de pământ. Prezentarea descoperirilor a făcut-o evident pe baza acestor informaţii. El nu a ezitat la bibliografia descoperirii să creeze o imagine falsă, consemnând opinii ce n-au legătură cu monumentul şi siturile de la Berzovia- *Pătrueni*. Astfel nu ezită să invoce un studiu de M. Drăgoescu, care se referă la descoperiri mai

vechi însă de la Remetea Pogănici (Drăgoescu, 1995, p. 370, Remetea, Caraș-Severin; este vorba evident de așezarea Remetea Pogănici, unde sunt prezentate în traducere descoperirile semnalate de B. Milleker în repertoriul său arheologic), la fel și cel al lui I. Albu ce are în obiectiv zona învecinată de la Gherteniş și nu de la Berzovia (Albu, 1979, p. 547 „cu ocazia unor periegeze ... au fost depistate noi puncte de interes arheologic. Astfel în punctele „Goru”, „Faitălanu Mare”, „Zăton „Glegeșăt”, „Rovină”, „Ogașul haiducilor”, „Pătruieni” apar numeroase fragmente ceramice ale sec. III-IV...”). Totodată, în egală măsură sunt citate opiniile corecte ale Doinei Benea despre descoperirile din sec. III-IV, care a preluat corect informațiile de la I. Albu despre zona Gherteniş-Pătrueni. (Benea, 1996, p. 259-260). Se poate spune că acest mod de lucru, prin care se amestecă informații false sau neconcludente despre un sit arheologic cu cele reale, a devenit o caracteristică dominantă a lucrării întocmită de S. A. Luca.

Parcursul *Repertoriului arheologic a județului Caraș-Severin* ar trebui la finalul lecturii să evidențieze realizările acumulate în privința documentației arheologice, însă din nefericire putem spune că lucrarea pe care am discutat-o reprezintă o oportunitate ratată. Ea, din păcate, nu poate să reprezinte un instrument de lucru onest pentru specialiști, pentru iubitorii istoriei locale cât și pentru administrația publică locală. Construcția propusă de prof. Luca, lipsită de substanță istorică, ridicată printr-o manieră oneroasă de lucru nu poate avea decât un aspect găunos, fără temelie viabilă.

Lecturarea conținutului lucrării scoate la lumină și alte lucruri inacceptabile. Abordarea unui subiect important cum este repertoriul arheologic al unei zone, în cazul de față pliată pe decupajul geografic actual al județului Caraș-Severin, din păcate nu se racordează, așa cum ne-am fi așteptat, la informații științifice inedite. Privită din perspectiva metodologică abordarea repertoriului arheologic al județului Caraș-Severin reprezintă o dezamăgire cu mult mai mare. Lectura cărții mi-a lăsat un gust amar din această privință, pentru că ea nu aduce clarificări la documentația arheologică și, ceea ce este cu mult mai grav, lucrarea este scrisă cu multă părtinire pentru că a încercat, în mod deliberat și consecvent, de la un capăt la celălalt al lucrării, să creeze falsa imagine a unei prezentări bibliografice exhaustive care era menită în realitate a estompa sau înlătura tocmai acumulările reale făcute în domeniul repertoriului arheologic al județului Caraș-Severin.

Abordarea unui subiect de cercetare precum un repertoriu arheologic pare, la prima vedere, o realizare facilă, ceea ce de altminteri credem că l-a tentat și pe domnul Adrian Luca. Publicarea unei documentații arheologice exhaustive sub forma unui repertoriu incumbă însă rigoriile publicării

oricărui corpus de documente istorice. Nu este de conceput a te încumeta la realizarea unei documentații istorice a unei zone fără cunoașterea temeinică a acesteia, din punct de vedere cartografic și, în egală măsură, de a străbate, atât cât este posibil, după metoda clasică, pas cu pas, tot terenul. Nu poți emite păreri cu privire la cronologia așezărilor, monumentelor și fortificațiilor fără a vedea și a studia documentele arheologice. Deși declară ferm, în introducerea repertoriului, că a făcut nenumărate cercetări de teren în spațiul Banatului de sud, în vederea depistării de situri arheologice (Luca, *Repertoriul*, p. 9) acest lucru nu este confirmat în nici una din paginile lucrării. Astfel, din cele circa 560 de puncte arheologice semnalate în cele 191 de cătune, sate și comune din Caraș-Severin, nici unul nu a fost identificat pe teren prin propriile cercetări ale domnului Sabin A. Luca, iar ceilalți doi contributory, chiar dacă au fost vreodată în spațiul Caraș-Severinului sunt sigur că nu au văzut depozitele arheologice ale muzeelor bănățene. De fapt exista o singură mențiune cu privire la o cercetare de teren la care a participat în zona Crainei, la Cuptoare, care este extrem de sugestivă pentru metoda de lucru și gândirea istorică a autorului „*urmând din acest punct, spre vest se ajunge după o oră de mers la o cetate dacică* (?)”. *Periegheza 1982: O. Bozu, A. Oprinescu, S. A. Luca*” (Luca, 2004, p. 60). Revenind însă la cele afirmate mai sus, repertoriul arheologic propus de Sabin A. Luca nu aduce informații științifice inedite, el fiind de fapt o simplă republicare doar a unor cercetări și acumulări realizate în ultimele 3-4 decenii. Prezentarea siturilor arheologice și a monumentelor s-a făcut exclusiv pe baza bibliografiei publicate în acest interval de timp, pe când acumulările mai vechi – și nu sunt puține în această privință – i-au rămas cu totul străine. Conștient de această carență majoră a găsit o motivație *sui generis* ce-i definește foarte clar metoda de lucru și gândirea sa istorică în acest caz: „am omis intenționat bibliografia și autorii prezentărilor de situri și descoperiri izolate dinainte de 1940, deoarece toate acestea au fost verificate în teren sau în depozitele de muzee de nenumărate ori după aceea” (Luca, *Repertoriul*, p. 9). Cu siguranță ca acestea au fost verificate, am adăugat noi, însă de cei ce au făcut cercetări cu adevărat științifice privind topografia arheologică a Banatului Montan, domnului Luca, ca să dăm un exemplu, rămânându-i cu totul străin repertoriul arheologic al Banatului întocmit cu un veac în urmă de Felix Milleker, dar și sistematizări mai recente, extrem de temeinice cum este bunăoară și cea propusă în domeniul numismatic de Ana Maria Veltner (Veltner, 2002). Sigur n-a avut cum să rezolve, datorită modului de lucru adoptat, inadvertențele întâlnite, uneori, cu privire la denumirea unor situri arheologice și la poziționarea corectă a

acestora. Aceste chestiuni complexe se pot rezolva doar prin cercetări efective de teren și prin utilizarea unei baze de informații cartografice.

Este foarte regretabil faptul că, în România anului 2004, sub egida și sprijinul Ministerului și Cultelor și a Ministerului Educației și Cercetării a fost publicată această lucrare în care carențele de metodă și deontologie, dublate de lipsa unor cunoștințe elementare din teren și depozite, sunt mult prea adesea mascate de un aparat critic abundent și redundant ce încearcă, fără succes pentru profesioniștii breslei, să ascundă un derapaj istoriografic. Ceea ce este însă cel mai regretabil este asocierea la cartea domnului Luca, în calitate de coautori, a unor tineri care se află la început de drum și care, *volens nolens*, sunt asociați de domnul Luca acestor realizări editoriale mai mult decât discutabile.

Dumitru Țicu

BIBLIOGRAFIE

- IOAN ALBU, *File din istoria localității Gherteniș (Jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, V, 1979, p. 547-551
- A. BEJAN, *Contribuții arheologice la cunoașterea așezărilor rurale românești, databile în secolele VIII-IX din sud-vestul României*, în *Acta MN*, 22-23, 1985-1986, p. 223-238
- DOINA BENEĂ, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, Timișoara, 1996
- O. BOZU, GEORGETA EL SUSI, *Așezarea romană târzie de la Moldova Veche din punctul Vinograda – Vlașkicrai*, în *Banatica*, 9, 1987, p. 239-270
- ȘTEFAN CĂDARIU, *Două așezări Coșofeni în hotarul orașului Bocșa (jud. Caraș-Severin)*, în *Tibiscum*, p. 75-79
- MARIA DRĂGOESCU, *Descoperiri arheologice și numismatice pe teritoriul Banatului între anii 1872-1918*, în *An B*, IV, 1995, p. 315-375
- ȘT. MATEI, P. IAMBOR, *Observații privind așezările fortificate din Transilvania în perioada feudalismului târziu*, în *Acta MN*, 17, 1980, p. 507-515
- ST. MATEI, I. UZUM, *Cetatea de la Pescari*, în *Banatica*, 2, 1973, p. 141-156
- FLORIN MEDELEȚ, *Contribuții la repertoriul numismatic al Banatului. Epoca Latène, secolul i.d. Chr. – 106*, în *An.B, SN*, III, 1994, p. 239-308
- M. MOGA, N. GUDEA, *Contribuții la repertoriul arheologic al Banatului*, în *Tibiscus*, 5, 1979, p. 129-143
- RICHARD PETROVSZKY, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin, din paleolitic până în secolul al V-lea i.e.n.*, în *Banatica*, II, 1973, p. 385-393

Vasile Petrica, Dr. Ion Sârbu (1865 – 1922) – *Istorie și preoție*, în colecția „Restituiri academice”, Editura Episcopiei Caransebeșului, Reșița, 2003, 208 p.

Istoria, ca sumă a unor acțiuni deja petrecute, nu trebuie privită doar ca o simplă narare a modului desfășurării acestora, ci ca o încercare de interrelaționare a tuturor factorilor care au concurat la producerea unuia sau a altuia dintre evenimentele urmărite spre cercetare. Și, cum în centrul oricărei acțiuni de acest tip omul este *pionul* principal, prezentarea bio-bibliografiei unor personaje este absolut necesară în înțelegerea mecanismului istoric. Nici domeniul istoriografiei ecleziastice nu face excepție de la această regulă. Mari realizări culturale, evenimente religioase cu o profundă încărcătură istorică, etc., toate sunt opera unor oameni iluștri, a căror viață și activitate, posterioritatea are datoria de a le valorifica. Mulți s-au pierdut în anonimatul general al istoriei, alții, dimpotrivă, înscriindu-și numele cu litere de aur în cartea nemuririi umanității. Celor din urmă, istoria nu le-a uitat meritele, ca formă de omagiere a personalității lor, contemporaneitatea adoptând diferite modalități de comemorare: ridicări de monumente, emisiuni monetare, apariții editoriale omagiale, etc.

Tocmai acest ultim aspect, al cinstirii, ce se cuvine a fi adusă unei personalități - aparținătoare deopotrivă bisericii, dar și culturii laice - este evidențiat și în lucrarea *Dr. Ioan Sârbu (1865-1922) - Istorie și preoție*, cel de-al doilea volum al colecției "Restituiri academice", a apărut cu binecuvântarea P.S. Dr. Laurențiu Streza, Episcopul Caransebeșului, prin osârdia și vrednica de cinstire trudă a Părintelui Lector Dr. Vasile Petrica, protopopul Reșiței, cadru didactic universitar la Facultatea de Teologie Ortodoxa din Caransebeș. Apariția acestei monografii, la opt decenii de la strămutarea la cele veșnice a marelui om de litere, istoricul, politicianul și preotul Dr. Ion Sârbu, nu este absolut deloc întâmplătoare, autorul dorind, prin prezentul volum, o revalorificare nu doar a personalității marelui istoric, ci și a locului din care acesta, precum un arbore viguros, și-a tras seva: Țara Almăjului.

Deschisă de o "precuvântare" a P.S.-ului Dr. Laurențiu Streza și de un cuvânt introductiv al autorului, monografia prezintă, exhaustiv, principalele coordonate ale vieții și activității "celui mai de seamă istoric român, bănațean" (Vasile V. Muntean), "medievistul de mare erudiție" (Ștefan

Ștefănescu, Mircea Păcurariu) Dr. Ion Sârbu. Născut la 19 februarie 1865, în localitatea cărășană Rudăria (azi Eftimie Murgu), într-o veche familie de preoți, ce poate fi urmărită documentar până la mijlocul secolului al XVIII-lea, tânărul Ion Sârbu, și-a desăvârșit formația intelectuală în mai multe centre din țară și din străinătate - studii secundare la Rudăria, Bozovici, Caransebeș, Debrețin, Bratislava, Brașov și superioare (Istorie, Filosofie și Teologie) la Jena, Viena, Cernăuți și Arad - studii încununare, în anul 1899, cu obținerea doctoratului la Viena, pe baza unei teze, în limba germană, despre politica externă a lui Matei Basarab: *Mateiu Basarabas aus wärtige Beziehunghen 1632-1654 (Zur Geschichte des europäischen Orients)* Leipzig, 1899, XI, 356 p. (Ed. rom.: *Relațiile externe ale lui Matei Vodă Basarab, 1632-1654*. Traducere și ediție îngrijită de Rudolf Gräf, postfață de Ștefan Ștefănescu, Timișoara, 1992, 253 p.).

În anul 1901 este numit profesor la Seminarul "Central" din București; din anul 1902, a predat la Școala Comercială din capitală (1902-1904), în paralel îndeplinind și funcția de prim custode al Bibliotecii Fundației "Carol" din București (1902-1904). Lungul său periplu universitar, ca și perioada "bucureșteană", l-a deprins cu migăloasa "scotocire" prin arhive, vastul material documentar strâns, servindu-i la elaborarea monumentalei opere, intitulată: *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul domnul Țării Românești. Răzmirițele și politica lui din afară (dimpreună cu întâmplările atingătoare din țările vecine)* - neterminată - 2 vol., București 1904-1907, XVI, 596 p. - VIII, 344 p. (reeditată la Timișoara, în anul 1976, de Damaschin Mioc, cu prefață și biografie de Ștefan Ștefănescu), distinsă cu marele premiu "Năsturel - Herescu" al Academiei Romane. Începând cu anul 1905, dr. Ion Sârbu se pune, trup și suflet, la dispoziția Episcopiei din Caransebeș, funcționând, pe rând, ca referent școlar al eparhiei (1905), ca preot în satul natal, Rudăria (1910-1922) și ca administrator al Protopopiatului Mehadiiei (1910-1920). Este ales, de asemenea, membru în Adunarea eparhială a Caransebeșului și în Congresul Național Bisericesc al Mitropoliei Ardealului; prietenul său Aurel C. Popovici (1863-1917), îl recomandă chiar pentru scaunul vacant al episcopiei.

Meritorie este și activitatea sa pe tărâm politic, fiind unul dintre cei mai înfocați apărători ai drepturilor românilor bănățeni. În 1907, împreună cu Dr. Dimitrie Cioloca, Dr. Aurel Vlad și Ion Văsăi, protesta contra legiilor școlare deznaționalizatoare a ministrului maghiar al Cultelor și Instrucțiunii Politice, contele Albert Apponyi. La 1 decembrie 1918 se număra printre primii membrii ai Marelui Sfat Național de la Alba-Iulia; în

anul următor, Dr. Ion Sârbu contribuie la fondarea "Legii bănăţene", cu scopul declarat de informare a opiniei publice internaţionale despre apartenenţa românească a Banatului (în acest sens, va şi înainta, la Conferinţa de Pace de la Paris, un memoriu în numele conaţionalilor săi). În primul parlament al României întregite, este iarăşi întâlnit, ca deputat al Ţării Almăjului.

Finalul volumului în discuţie este rezervat prezentării, in extenso, a unora dintre documentele care au servit la minuţioasa elaborare a acestei monografii. Cele patru anexe cuprind, grupat, prefeţele celor doua volume din 1904 şi 1907, ale *Istoriei lui Mihai Vodă Viteazul*, corespondenţa purtată cu diferite personalităţi ale timpului (Nicolae Iorga, Bogdan Petriceicu Haşdeu, Mitropolitul primat Athanasie Mironescu, etc.), documente privitoare la viaţa şi activitatea lui Ion Sârbu (atestatul de calificăţiune, actul de hirotonie, propunerea lui Aurel C. Popovici de numire a sa ca episcop de Caransebeş, actul de cooptare la ASTRA - secţiunea istorică, etc.), precum şi câteva fotografii de familie.

Că Ioan Sârbu a fost o personalitate incontestabilă a vieţii politice, culturale şi bisericeşti, o dovedeşte şi larga tradiţie de care s-a bucurat viaţa şi opera sa, Nicolae Iorga, Ioan Lucas, Aurel Cosma sau Marcu Bănescu. Fiind doar o parte din cei care i-au închinat pagini memorabile marelui istoric bănăţean. Aceaşi preţuire i s-a arătat şi prin reeditarea, în anul 1976, a principalei lui opere, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul*, ca şi prin traducerea şi tipărirea tezei sale de doctorat. Pe aceeaşi linie de aleasă cinstire, se înscrie şi prezentul volum purtând semnătura Părintelui Profesor Vasile Petrica, prin strădaniile căruia, la Arhiva Protopopiatului Ortodox al Reşiţei, din cadrul Muzeului de Artă Veche Bisericească, s-a deschis un fond numit "Dr. Ion Sârbu".

Monografia, prima de această amploare şi consistenţă, dedicată marelui om politic, istoricului şi preotului Dr. Ion Sârbu, având la bază o solidă documentaţie – surse inedite, culese din arhivele Episcopiilor Caransebeşului şi Aradului şi dintr-ale Protopopiatului Ortodox Român din Reşiţa (fondul „Dr. Ion Sârbu”), coroborate cu evocările, articolele şi studiile din diferite publicaţii bisericeşti şi laice, din Caransebeş, Lugoj, Timişoara, Reşiţa, Oradea sau Sibiu – cu mărturisita intenţie de a readuce în actualitate viaţa şi opera acestuia, prezintă obiectiv şi nedisimulat, demontând multe din părerile greşit formulate la adresa sa, întreaga activitate a eruditului preot istoric medievist.

Dovadă a acriviei autorului, a capacității analitic-comparative a datelor și a muncii asidue de căutare a unor noi surse documentar - arhivistice, volumul *Dr. Ioan Sârbu (1865-1922) – istorie și preoție* – un imbold spre neostenita cercetare a trecutului nostru istoric – se recomandă tuturor categoriilor de cititori, de la cercetătorii avizați, familiarizați cu investigația istorico-documentară de acest tip, la tinerii în formare, de pe băncile instituțiilor de învățământ, și până la marea masă a cititorilor, dornici de a cunoaște o pagină strălucită din istoria Bisericii și a culturii noastre românești.

Florin Dobrei

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE/ ABRÉVIATIONS/ ABKURZUNGEN

AAC	Acta Archaeologica Carpathica, Cracovia.
Acta Arh Hung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
Acta MN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
Acta MP	Acta Musei Porolisensis, Zalău.
Acta RCRF	Acta. Rei Cretariae Romanae Fautores.
Actes CISPP	Actes du VIII e Congrès International des Sciences Prehistoriques et Prothoistoriques, Beograd, 9-15 septembre, 1971, vol. III, Rapports et Corapports, Beograd, 1973.
ACMIT	Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania, Cluj.
AÉ	Archaeologiai Értesítő, Budapesta.
AICSU	Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane, Sibiu.
AIIA	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca.
AISC	Anuarul Institutului de studii Clasice, Cluj-Napoca.
Apulum	Apulum, Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
An B(NS)	Analele Bannatului (serie noua), Timișoara.
AO	Arhivele Olteniei, Craiova
ANRW	Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Tübingen.
ArchJug	Archaeologia Jugoslavica, Belgrad.
ArchMold	Arheologia Moldovei, Iași-București.
ArhSofia	Arheologija, Sofia.
ArhMed	Arheologia Medievală, Reșița.
Arh Vest	Arheološki Vestnik, Lubljana.
AVSL	Archiv des Verains für Siebenburgische Landeskunde, Neue Folge, Hermannstadt (Sibiu).
Banatica	Banatica, Reșița.
BerRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a. M. – Berlin.
BAR	BAR International Series, Oxford, Anglia.
BHAB	Bibliotheca Historica et Arcaeologica Banatica, Timișoara.
BMA	Bibliotheca Musei Apulensis, Alba-Iulia.

BMM	Bibliotheca Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
Britannia	A Jurnal of Romano – British and Kindred Studies. Society for the Promotion of Roman Studies, London.
CA	Cercetări arheologice, București.
Carpica	Carpica, Bacău.
CB	Caiete Banatica – seria arheologie, Reșița.
CCA	Cronica Cercetărilor Arheologice, București.
CCDJ	Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași.
CI	Cercetări Istorice, Iași.
C.I.L.	Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin.
Comori	Comori arheologice în regiunea Porțile de fier. Catalog, București, 1978.
Corviniana	Corviniana, Acta Musei Corviniensis, Hunedoara.
Corresp.	Correspondenzblatt der Deutschen Gessellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Berlin.
CPF	Cahiers du Portes de Fer, Beograd.
Crisia	Crisia, Oradea
Dacia NS	Dacia, Revue d'archeologie et d'histoire ancienne (nouvelle serie), București.
Der Stand...	Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien, în Ber. RGK, 22, 1933
DMG	Victor Kernbach, <i>Dicționar de mitologie generală</i> , București, 1995
Diss PAN	Dissertationes Pannonicae, Budapest
DolgSz	Dólgozatok a Szegedi József Tudományegyetem Archaeológiai Intézetéből, Szeged.
DRH	Documenta Romaniae Historica, București.
Drobeta	Drobeta, Muzeul Regiunii Porților de Fier, Drobeta-Turnu Severin.
D Tudor, OR	D, Tudor, <i>Oltenia romană</i> , ed. III, București, 1868.
EAIVR	Enciclopedia de Arheologie și Istorie Veche a României, București, 1993
ECR	Enciclopedia Civilizației Romane, București, 1984
EF	Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romena di Roma
Eph Nap	Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca.
Epigrapische Studien	Epigraphische Studien, Bonn.

ErdMuz	Erdely Muzeum, Cluj.
Eurasia Antiqua	Zeitschrift für ArchäologieEurasiens, Berlin
FHG	<i>Fragmenta Historicorum Graecorum</i> , ed. C. Muller, Parisis, 1841- 1868
FoliaArch	Folia Archaeologica, Budapesta
For VL	Forschungen zur Volks-und Landeskunde, Sibiu
Fr Gr Hist	<i>Die Fragmente der Griechischen Historiker</i> Hersg. Von <i>Historiker</i> hersg. Von Felix Jacoby, Berlin, 1923.
Germania	Germania, Anzeiger der römisch-germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Mein.
HTRTE	A Hunyad megyei Történelmi és régészeti Társulat Évkönyve, Deva.
IDR	Inscripțiile Daciei Romane, București.
IGB	<i>Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae</i> , (ed. G. Mihailov), Sofia, Serdicae, I ² (1970), II, (1958), III/1 (1961), III/2, (1964), IV (1916).
IOSPE	<i>Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini, Graecae et Latinae</i> , I, II și IV (1885-1901), I ² (1916).
ITSR	Istorie și tradiție în spațiul românesc, Sibiu.
ISM	<i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol I: <i>Histria și împrejurimile</i> , (ed. D.M. Pippidi), 1983; vol. II: <i>Tomis și teritoriul său</i> , (ed. I. Stoian și Al. Suceveanu), 1987; vol. III: <i>Callatis et son territoire</i> , (ed. Al. Avram), București-Paris, 1999.
Istros	Istros. Buletinul Muzeului Brăilei, Brăila.
JAMÉ	A Jósa András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza.
Klio	Klio. Beiträge zur Geschichte, Leipzig.
KSIA	Kratkie Soobščeniia Instituta Arheologii, Moskva.
KS Odessa	Kratkie Soobščeniia, Odessa.
LATOMUS	Latomus, Bruxelles.
Limes 6 Basel 1964	Studien zu den Militärgrentzen Roms. Vortrage des 6 Internationalen Limenskongresses in Suddeutschland, Basel 1964 (1967)
Limes 9 Mamaia 1972	Actes du IX-e Congres Internațional d Etudes sur les frontieres romaines. Ed. Par D. M. Pippidi, Mamaia 1972 (București 1974).
Limes 7 Kladovo 1966	Roman Limes the Middle end Lower Danube, Kladovo 1995 (Beograd 1996, Hrsg. P. Petrovici).

Limes 10 Xanten	Studien zu den Militärgrenzen Roms. II (Vortrage des 10 Internationalen Limeskongress in der Germania Inferior, Xantes, 1974), Köln, 1977
MB	Mitropolia Banatului, Timișoara
Mac AA	Macedoniae Acta Archaeologica, Prilep-Skopje
MCA	Materiale și Cercetări Aheologice, București-Oradea-Tulcea
MEFRA	Melanges de l'École Française à Rome, Rome.
Mitteilungen	Mitteilungen aus dem Brukenthalischen Museum, Sibiu
MuzNaț	Muzeul Național (de Istorie), București
Novaensia	Anuar al Institutului de Arheologie Warszawa, Polonia.
PMJH	Publicațiile Muzeului Județean Hunedoara, Deva
Pontica	Pontica, Constanța
PZ	Praehistorische Zeitschrift, Berlin-Leipzig
Rad.Voj.Muz.	Rad Vojvodinanskih Muzeja, Novi Sad
RCRF Acta	Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta.
RE	<i>Real Encyclopadie der Klassischen Altertumswissenschaft</i> , hersg. Von A. Pauly, G. Wissowa, W. Kroll, W. Ziegler, Ziegler, (1894-1980).
RdI	Revista de Istorie, București
Rev. Muz.	Revista Muzeelor, București
Rep Cluj	Repertoriul arheologic al județului Cluj (sub red) I.H.Crișan, Cluj-Napoca,1992
RI	Revista istorică, București
RIC	<i>Roman Imperial Coinage</i> , 10 vol., Londra, 1923-1994.
RRH	Revue Romaine d Histoire, București
Sargeția	Sargeția, Acta Musei Devensis, Deva.
SCI-Cluj	Studii și cercetări de istorie, Cluj
SCIV, (A)	Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București
SCN	Studii și Cercetări Numismatice, București
SIB	Studii de Istorie a Banatului,Timișoara.
Symposia Thracologica	Symposia Thracologica, Institutul Român de Tracologie, București.
SMIM	Studii și materiale de istorie medie, București.
St.Com.C.	Studii și comunicări de etnografie-istorie, Muzeul Județean de Etnografie și Istorie locală, Caransebeș.

St.Com. Sibiu	Studii și comunicări (arheologie-istorie), Muzeul Brukenthal, Sibiu.
Starinar	Starinar, Organ Srpskog Arheoloskog Drustva, Belgrad.
StudClas	Studii clasice, București.
TÉG (red.)	G. Téglás, Hunyadvármegye Története (I, Hunyadvármegye Földjének Története az őskortól a honfoglalásig), Budapesta 1 (1902).
Tibiscus	Tibiscus, Muzeul Banatului Timișoara.
TIR L 34	Tabula Imperii Romani. Aquincum-Sarmizegetusa-Sirmium, L 34, Budapesta, 1968.
Thracia	Thracia, Sofia.
Thraco-Dacica	Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, București.
TRET	Történelmi és régészeti Értesítő, Timișoara.
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn.
ZRNM	Zbornik Radova Narodnog Muzeja, Beograd.

Tiparul executat la

IMPRIMERIA MIRTON

Timișoara, str. Samuil Micu nr. 7

Tel.: 0256-225684, 272926; Fax: 0256-208924;

e-mail: mirton@mail.dnttm.ro; www.mirton.ro

Imprimeria MIRTON

<https://biblioteca-digitala.ro>